

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09629

DI GESHIKHTHE FUN DER
LITERATUR BAY YIDN

Israel Zinberg

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

Dr. I. ZINBERG

THE HISTORY OF THE
JEWISH LITERATURE

FIRST VOLUME:
MIDDLE AGES

VILNO, 1929

PUBLISHED BY "TOMOR" J. KAMERMACHER

דר ישראל צינבערג

די געשיכטע פון דער
ליטעראטור ביי יידן

אייראָפּעיִשע תקופה

ערשטער באַנד

מיטלאַטער

1929 - נע

פּאַרלאַג „טאַמאַר“ פּון יוסף קאַמערמאַכער

ס'אזו שטרענג פארבאטן צו איבערזעצן
דאָס דאָזיקע ווערק אויף העלכער עס
איז שפראַך אָן דער הערלויבעניש פון
דעם מחבר אָדער פון זיין פאַרטרעטער,
י. יאָשונסקי, וואַרשע.

Copyright by I. Cinberg, Leningrad.

:: Printed in Poland ::

Dr. I. Cinberg, „Di Geszichte
fun der Literatur bej idn“

הילע און שלום-פאַצירונגען פון תמר צינגער

זעצערײ „סאָמאַר“, ווילנע, פון יוסף קאַמערטאַכער.

Zecernia „Tomor“ Wilno, ul. Szopena 1, m. 30

Odbito w drukarni Notesa i Sz wajlicha, Wilno.

מיין געטרייען פריינד און חבר —

מיין פרוי — אמתנה

פון מחבר.

פּוֹנֵם מַחְבֵּר.

מיר הייסן ניט אומזיסט, עם הספר. דאָס בוך פאַרנעמט אַזאַ באַדייטנדיקן אָרט אין לעבן פונם גלות-פּאָלק, אַז ביי אַ סך פּאַרשער ווערט די געשיכטע פונם יידישן פּאָלק אין געוויסער מאָס מגולגל אין יידישער ליטעראַטור-געשיכטע. דאָס קולטורעלע לעבן, די מלוכה פון געדאַנק — דאָס איז געווען דאָס איינציקע געביט, אויף וועלכן דאָס יידישע פּאָלק איז נאָך אימשטאַנד געווען צו אַנטפלעקן זיינע זעלב-שטענדיקע פּוּחות, די אייגנאַרטן פון זיין נשמה, — דאָס איז געווען דאָס איינציקע געביט, וואָס איז נאָך פאַרבליבן פאַרן אייביקן גע-אַנדיק, וועלכער האָט אין משך פון לאַנגע-לאַנגע דורות ניט געפירט קיין אייגן, פּאָליטיש לעבן, נאָר אָפּגעריכט גלות, געוואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד... די אָפטע גירוישן און וואַנדערונגען, די שרעקלעכע רדיפות און צרות האָבן יעדן מאָל אויפסניי צעשטערט דעם סאָציאַלן יסוד פונם יידישן קיבוץ, אים געוואָרפן אין די טיפע אָפּגרונטן פון גויט און אָרימקייט. די קולטורעלע רייכטימער האָט אָבער דאָס פּאָלק מיט זיך גענומען, אויף זיי האָבן די שונאים אַ קנאַפע שליטה געהאַט. אמת, אויך דאָס קולטורעלע שאַפן איז אין זייער אַ באַדייטנדיקער מאָס אָפּגעניקט פון דער אויסערלעכער סביבה, פון די סאָציאַלע צושטענדן, אין וועלכע דער יידישער קיבוץ האָט געלעבט. וואָס מער עס זיינען צוזאַמענגע-שרומפן געוואָרן די עקאָנאָמישע יסודות פונם יידישן לעבן, וואָס שטאַרקער עס איז געוואַקסן די רעכטלאָזיקייט פונם יידישן געטאָ און ס'האָבן זיך געמערט די רדיפות און גזירות, — אַלץ ענגער און איינזייטיקער איז אויך געוואָרן דאָס גייסטיקע יידישע לעבן, און קודם-בַּל זיין בולטסטע אַנטפלעקונג — דאָס ליטעראַרישע שאַפן.

אַט מ'האט טעמאַ זיינען אין דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע די תקופות פון וואַקסן און פאַלן, פון שיינעם אויפבליען און טרויעריקן אָפּלעבן און פאַרוועלטן פאַרגעקומען אין אַ גאַנץ אַנדערן סדר, ווי ביי די אַנדערע אייראָפּעיִשע פעלקער. די יידישע קולטור-געשיכטע האָט זיך איר אייגענעם נוסח, האָט זיך אַנטוויקלט אויף איר באַזונדערן שטייגער, האָט דורכגעמאַכט גאַנץ אַנדערע עטאַפּן. אין דער קולטור-געשיכטע פון מערב-אייראָפּע, למשל, ווערט דער סוף פונם XV יאָרהונדערט לויט קריסטלעכער צייט-רעכענונג פאַטראַכט ווי אַ גרענעץ, וואָס טיילט אָפּ

דעם פינסטערן מיטלאַלטער פון דער נייער צייט, ווען דער אייראָפּעיִשער געדאַנק האָט זיך אָנגעהויבן באַפרייען פון די אייזערנע קייטן, וואָס האָבן אזוי שווער אויף אים געדריקט אין משך פון לאַנגע דורות. די אַנטדעקונג פון אַמעריקע און פון נייע ים־וועגן אין די ווייטע לענדער און מדינות פון אַפריקע און אזיע; גוטנבערגס גאונישע המצאה — דער דרוק־וואַר־שטאַט, וואָס איז געוואָרן דער געטרייער שליח פון קולטור און וויסן; די רעליגיעזע רעפאָרם־באַוועגונג, וואָס האָט דערשיטערט די פעסטע מויערן פונם קאַטוילישן קריסטנטום, — אָט די דאָזיקע וויכטיקע געשעענישן האָבן געבראַכט אַ גייסטיקע איבערקערעניש אין אייראָפּע און געבראַכן די פינסטערע נאַכט פונם מיטלאַלטער. אַ גאַנץ אַנדערע באַדייטונג האָט אָבער די זעלביקע דאַטע — דער סוף פונם XV יאָרהונדערט — אין דער ייִדישער געשיכטע. עס איז נישט קיין אָנזאָג פון אַ נייער וועלט. נישט קיין נייע גייסטיקע פּוּחות ווערן דעמאָלט געשאַפן און געזאַמלט, — עס איז אַ פינסטערע תקופה פונם גרויסן נאַציאָנאַלן חורבן, עס איז דער טראַגישער סוף פונם שפּאַניש־ייִדישן קיבוץ, דעם שענסטן און גלענצנדיקסטן טרעגער פון ייִדישער קולטור אין משך פון צענדליקע דורות. ניט דער ליכטיקער קאַיאָר (פּאַרז) ברעכט דעמאָלט אויס איבער דעם ייִדישן געטאַ, נאָר דער אומעט פון בין־השמשות.

דאָס אייגענע האָט זיך אויך איבערגעפּוּרט אין דער שפּעטערדיקער תקופה. אין דער מיט פונם XVII יאָרהונדערט איז די אייראָפּעיִשע וועלט שוואַנגער געוואָרן מיטן געדאַנק, וואָס דער גרויסער דענקער פון יענער צייט, דעקאַרט, האָט אַרויסגעזאָגט אין דריי קורצע לאַטיינישע ווערטער: *cogito ergo sum* — באַשר איך דענק, איז דאָס דער שאַרפּסטער באַווייז, אַז איך לעב און עקסיסטיר. און דוקא דעמאָלט, בעת די גייסטיק־פרייע מענטשלעכע פּערזענלעכקייט, וואָס דענקט און שאַפט און בויט אויף איר אייגענעם חשבון, האָט אָקאַרשט געפרווט זיך אַרויסרייסן פון דער שליטה פון דער מיטלאַלטערלעכער ירושה, — איז אין ייִדישן תּחום ערשט שטאַרק פינסטער געוואָרן און עס האָט זיך דאָרטן אָנגעהויבן דאָס אמתע מיטלאַלטער. דאָס איז געווען דער פּועל־יוצא פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס ס'האָט דעמאָלט געטראָפן דעם רוב מנין רוב בנין פונם ייִדישן פּאָלק: דער דרייסיק־יאָריקער קריג האָט געבראַכט אַ גייסטיקן און עקאָנאָמישן חורבן דעם דייטשן יידנטום, און די פּוילישע ייִדישע קהילות האָבן כמעטלניצקייטן חילות מיט פייער און שווערד געמשפּט, אין בלוט און שאַנד געטרעַנקט...

דערפאַר אָבער, אין דער שטאַק־פינסטערער תקופה פונם טיפן מיטלאַלטער, אינם משך פון דעם X ביז דעם XIII יאָרהונדערט, בעת

גאנץ אייראָפּע איז נאָך געווען פאַרשטאַרט אין גייסטיקן דרימל, — זיינען די שפּאַנישע יידן געווען, צוזאַמען מיט די אַראַבער, די איינציקע טרעגער פון קולטור און בילדונג, פון קונסט און וויסנשאַפט.

נאָר ווי פאַרשיידן עס זיינען די אַלע תקופות אינם קולטורעלן לעבן פונם יידישן קיבוץ אין אייראָפּע, הן די צייטן פון גייסטיקער ירידה, הן די עטאַפּן פון וואַקסן און אויפבליען, — דאָך זיינען זיי אַלע פאַראייניקט דורך איין הויפּט-פּראָבלעם, וואָס שלענגעלט זיך ווי אַ רויטער פּאַדעם דורך אַלע ווינקעלעך און קעמערלעך פון דעם נאַציאָנאַלן שאַפּן. דער דאָזיקער גרונד-מאָטיוו, דער לעבנס-נערוו פון דער יידישער ליטע-דאָטור — דאָס איז די עקשנותדיקע פּראַגע וועגן דעם צוועק און תכלית פונם לעבן, צו וואָס לעבט דער מענטש? אין וואָס באַשטייט דאָס ציל? מיט וואָס קאָנען באַרעכטיקט ווערן דעם מענטשנס גרויסער צער, די אומענדלעכע ליידן פונם, אויסדערוויילטן פּאָלק? ווי איז צו דערקלערן, צוויי איז צו באַגרייפן דאָס טראַגישע רעמעניש פון דער וועלט? ווי קאָן מען פאַרענטפערן דעם גרויסן פּלאַנטער, די טיפע סתירה: דער באַשעפער — אַן אַל מלא רחמים, און איינגעטונקט אין רשעות און אין פאַרדאָרפנקייט איז די וועלט? און די סתירה מוז פאַרענטפערט ווערן: גערעכט מוז דאָך זיין דער סדר פון דער וועלט — בכדי ניט צו פאַרלירן דעם מוט און די קראַפט צו טראַגן ווייטער דעם טיפּן צער פון לעבן און ניט אָנצווערן דערביי די האַפּענונג און דעם גלויבן...

דער גרונד-מאָטיוו פון דעם טיפּסטן פּאַעטישן ווערק, וואָס די אַמאָליקע דורות האָבן אונז איבערגעלאָזן בירושה — דעם ספר „איוב“ מיט זיין געוואַלטיקער מרידה קעגן דעם אומגערעכטן סדר פון דער וועלט און מיט זיין דערשיטערנדיקן פּראָטעסט קעגן די אומשולדיקע מענטש-לעכע ליידן און אומזיסט פאַרגאַסענע טרערן — דער קלינגט און ציטערט אויך אין די פאַרמֶרה-שחורחטע בלעטער פון דער יידישער מיטלאַלטער-לעכער ליטעראַטור. דעם דאָזיקן שמאַרציקן פּראָבלעם האָבן אָפּגעגעבן זייערע בעסטע כוחות די טיפּסטע דענקער און די באַדייטנסטע פּער-זענלעכקייטן פונם יידישן מיטלאַלטער. אַ טייל פון זיי האָבן אַן ענטפער געזוכט אין דעם שטאַלצן טורעם פונם פרייען פאַרשער-געדאַנק, אַנדערע זוידער — אויף די פאַרשלענגלטע, אין סוד איינגעהילטע וועגן פון מיסטיק און חכמת הנסתר. און דער געדאַנגל צווישן די צוויי שטרעמונגען האָט אין משך פון לאַנגע דורות פאַרנומען דעם גאַנצן פּאָדערגרונד פון דעם יידישן קולטור-לעבן...

מיר רייזן דאָ אַלע וועגן אייראָפּע! שער קולטור און וועגן איי-
פּאַפּע! שער תקופה אין דער יידישער ליטעראַטור, ווייל נאָר זי וועט באַ-

האנדלט ווערן אין דעם דאָזיקן ווערק. שרייבן אַ וויסנשאַפֿטלעך זעלבֿטשטענֿ= דיק ווערק אויפֿן יסוד פֿון די ערשטע קוועלן און אייגענע אויספֿאַרשונגען, וואָס זאָל אַרומנעמען דאָס גאַנצע ליטעראַרישע שאַפֿן פֿונם ייִדישן פֿאָלק אויפֿן אַנצן ריזיק=לאַנגן משך פֿון זיין קולטורעל=באַוואוסטזיניקן לעבן, — דאָס איז כמעט איבער די כוחות פֿון אַ יחיד, פֿון אַן איינציקן פֿאַרשער. און דאָס האָט טאַקע פֿאַקטיש קיינער ביז איצט ניט באַוווּזן. מיר האָבן אויף דעם געבײט וועלכע=ס'איז קאָמפּילאַטיווע ווערק, אָבער קיין אמתע געשיכטע פֿון אונזער ליטעראַטור האָבן מיר, דער עס=הספר, עד היום ניט. מיר האָבן דערפֿאַר זיך געשטעלט אַ מער באַגרענעצטע אויפגאַבע: באַקענען פֿלויז מיט דער שפּעטערדיקער תקופה פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור=געשיכטע, וואָס נעמט הגם אַרום אַ בערך לאַנגע צייט פֿון איבער טויזנט יאָר — די אַזויגערופענע אייראָפּעיִשע תקופה, וואָס הייבט זיך אָן פֿון דעם מאָמענט, ווען דאָס אייראָפּעיִשע יידנטום, ד.ה. די ייִדישע קיבוץ, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין די אייראָפּעיִשע לענדער, טרעטן אַרויס צום ערשטן מאל ווי אַ זעלבֿשטענדיקער קולטורעלער פֿאַקטאָר און הייבן אָן זיך באַטייליקן אין דעם בנין פֿון נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דער דאָזיקער מאָמענט איז הגם אויך ענג פֿאַרבונדן מיט איינעם פֿון די וויכטיקסטע געשעענישן אין דער אַלגעמייִן=ייִדישער קולטור=געשיכטע: די קולטורעלע העגעמאָניע, די גייסטיקע ממשלה איבער דעם גאַנצן ייִדישן קיבוץ, איבער דעם אין אַלע לענדער צעשפּרייטן ייִדישן פֿאָלק, גייט=איבער פֿונם אַזיאַטישן מזרח צום בֿרומדיקן עק פֿון מערב=אייראָפּע. מיט דער התחלה פֿונם צווייטן יאָרטויזנט לויט קריסטלעכער רעכענונג הייבט זיך פֿאַקטיש אָן די אייראָפּעיִשע תקופה פֿון דער אַלגעמייִן=ייִדישער קולטור. מיר שטעלן פֿאַר זיך די אויפגאַבע צו געבן אַ מיגלעכסט=פֿול=שטענדיק פֿילד פֿונם גאַנצן ייִדישן גייסטיקן און קולטורעלן שאַפֿן פֿאַרן משך פֿון דער באַטרעפֿנדיקער תקופה. מיר וועלן דערפֿאַר זיך ניט באַגניגן מיט דער געשיכטע פֿון פֿלויז דער אַזויגערופענער שיינער ליטע=ראַטור אַליין, די אַנטוויקלונג פֿון די פֿאַעטישע פֿאַרמען וועט דאָ אויס=געפֿאַרשט ווערן אויפֿן יסוד פֿון דער גאַנצער קולטורעלער ייִדישער סביבה מיט אירע גייסטיקע און געזעלשאַפֿטלעכע שטרעמונגען, ענג פֿאַר=בונדן מיט דער אַלגעמייִן=אייראָפּעיִשער קולטור פֿון יענער תקופה. אמת, דאָס געפינט זיך אין שטאַרקן ווידערשפּרוך מיט דער טענ=דעניץ, וואָס טרעט די לעצטע צייט אַלץ פֿולטער אַרויס ביי אַ סך ליטע=ראַטור=היסטאָריקער: מאַכן אַלץ זעלבֿשטענדיקער און אומאַפּהענגיקער זייער וויסנשאַפֿטס=געבײט און וואָס מער זי אַפּגרענעצן פֿון קולטור=געשיכטע. אָנהענגער פֿון דעם אַזויגערופענעם „פֿאַרמעלן מעטאָד“ וועלן

גלייך אָנווייזן, אז ביי די אויפגאבן, וואָס מיר שטעלן פאַר זיך, דאַרף
אונזער ווערק גיכער פאַטראַכט ווערן אַלס געשיכטע פון געזעלשאַפּטלעכע
און גייסטיקע באַוועגונגען, איידער אַלס געשיכטע פון ליטעראַטור. מיר
וועלן זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן אין חקירות, צי זײַנען טאַקע גערעכט די
פאַרשער, וואָס דרינגען, אז אונטער געשיכטע פון ליטעראַטור דאַרף מען
פאַרשטיין אויסשליסלעך די געשיכטע-אַנטוויקלונג פון די רײן-פאַעטישע
קונסט-פאַרמען; איינס איז אָבער קלאַר — בנגזע צו דער ליטעראַטור
פונם יידישן פּאָלק קאָן מען מיט דעם סיסטעם קאַרג וואָס אויפּטאָן.
דאָס גאַנצע קולטורעלע און געזעלשאַפּטלעכע לעבן ביי די יידן אין
מיטלאַלטער האָט זיך געקאַנט אַנטוויקלען אויסשליסלעך אין וואָרט. דאָס
שריפּטלעכע וואָרט איז געווען די איינציקע פּאַרם, אין וועלכער ס'האַט
זיך געקאַנט פאַרקערפּערן פאַר די קומענדיקע דורות די ווילנס-ענערגיע
און שאַפונגס-קראַפט פונם יידישן קיבוץ, די גאַנצע אייגנאַרטיקייט און
זײַן לעבנס-שטייגער. ביי אַנדערע פעלקער, וואָס פירן אַ זעלבשטענדיק
לעבן, פאַרקערפּערן זיך דער געשמאַק, דאָס באַווסטזײַן, די אידעאַלן
און די גאַנצע אָרגאַניש-וואַקסנדיקע אייגנאַרטיקייט פונם פּאָלק — אין
די פאַרשיידנאַרטיקסטע פאַרמען: ניט בלויז אין ליטעראַטור און קונסט,
נאָר אויך אין פּאָליטישע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, אין געזעלשאַפּט-
לעכע אַנשטאַלטן, אין דער אַרכיטעקטאַניק, אין סטיל פון מלוכות און
שטעט, גאַסן און הייזער... אָבער ביים יידישן פּאָלק, דעם היימלאָזן
נע-יַדניק, האָט דאָס אַלץ זיך געקאַנט אַמפּלֶקטסטן אָפּשפיגלען נאָר אין
זײַן ליטעראַרישן שאַפּן. און טאַקע, ענג פאַרבונדן מיט זײַן גלות-לעבן,
האַט דאָס דאָזיקע שאַפּן געמוזט זײַן אָרגאַניש צונױכענפּלאַכטן מיט דער
אינטימער וועלט פון לײדן און האַפּענונג, מיט זײַן שמאַרציקן זוכן דעם
גרויסן סוד, וואָס שטעקט אין דער טראַגיק פון לעבן, דעם צוועק און
די באַרעכטיקונג פון זײַן גרויסן צער, פון זײַנע אומשולדיק פאַרגאַסענע
בלוט און טרערן... און עס איז דערפאַר בלל ניט קיין צופאַל, וואָס די
פאַדייטנדיקע יידישע דיכטער, פון שלמה אבן גבירול ביז משה
חיים לוצאַטאָ, זײַנען געווען ניט נאָר קינסטלער, נאָר אויך דענקער,
בעלי-מוסר, עטיקער און פרעדיקער. די עסטעטיק איז דאָ אזוי אָפט
פאַרבונדן מיט עטיק, דאָס לאַגישע דענקען און פאַרשן מיטן אינטואיטיוון
שאַפּן. מיר שטעלן דאָ ניט די פּראַגע: צי איז געוונטשן אזא שגונות? —
מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ רעאַלן פאַקט און מיר מוזן זיך מיט אים
רעכענען. און ווער ס'איז נאָר באַקאַנט מיט דער אייגנאַרטיקער
אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור, דער וועט מוזן מודה זײַן, אז
ביי איר איז שווערער ווי ביי וועלכער ס'איז אַנדערער ליטעראַטור דורכ-

צופירן אַ שאַרפע גרענעץ צווישן ליטעראַטור-געשיכטע (Histoire littéraire) און געשיכטע פון ליטעראַטור (Histoire de la littérature). מיר מוזן אָבער גלייך אונטערשטרייכן, אַז מיר האָבן פֿלל ניט בדעה צו געבן אַ מין פֿל-פֿו, אין וועלכן עס זאָל קיין שום ייִדישער מחבר ניט פעלן. אונזער אויפגאַבע איז — באַקאַנען דעם לעזער נאָר מיט די וויכטיקע און באַדייטנדיקע דערשיינונגען אויפן געביט פון ייִדישן שאַפֿן. מיר וועלן דערפֿאַר זיך אָפּשטעלן בלויז אויף די ייִדישע שריפט-שטעלעך און דענקער, וואָס האָבן ווירקלעך געהאַט, ווייניקסטנס פֿאַר זייער דור, אַ וועלכעס'איז השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון ייִדישער קולטור און ייִדישן געדאַנק.

אונזער ווערק וועט באַשטיין פון אַכט בענד; יעדער באַנד באַזונדער דער ווערט אַיינגעטיילט אין צוויי ספרים. די ערשטע צוויי בענד נעמען אַרום די אייראָפּעיִשע תקופה ביז גלות ספרד, די ווייטערע צוויי — די בין-השמשות-תקופה, בעת די העגעמאָניע פון דער ייִדישער קולטור גייט אַריבער פון די ספרדישע יידן צו די אַשכּנזים — פון סוף 15-טן יאָר-הונדערט ביז דער צווייטער העלפט פונם 18-טן יאָרהונדערט; דער פינפטער און זעקסטער באַנד — די השכלה-תקופה פון 1780 ביז 1881; די לעצטע צוויי בענד — די נייסטע צייט. מיר שרייבן דאָס דאָזיקע ווערק זינט 1915. אין משך פון דער דאָזיקער צייט, אין די היסטאָרישע יאָרן פונם גרויסן וועלט-משפט, פון דעם אַימהדיקן תּוהו ובוהו, איז, גיט געקוקט אויף דחקות און נויט, אויף מאַראַלישן און עקאָנאָמישן חורבן, אונדאָך געלונגען צו פֿאַרענדיקן די ערשטע פיר בענד ביז דער השכלה-תקופה. די דאָזיקע פֿאַרענדיקטע בענד האָבן מיר געשריבן לכתחילה אין רוסיש און אַרבעטן זיי איצט איבער אין ייִדיש. מיר שטרייבן אונטער דאָס וואָרט „איבעראַרבעטן“, ווייל עס האַנדלט זיך דאָ ניט וועגן אַ פשוטער איבערזעצונג. דאָס וואָרט איז דאָך ניט בלויז דער לבוש, די פלי פונם געדאַנק, — עס איז אויך דער וויכטיקסטער טייל פונם געדאַנק גופא. אין ייִדיש מוז די ליטעראַטור-געשיכטע פון אונזער פֿאַלק אין אַן אַנדער נוסח געשריבן ווערן ווי אין אַ פּרעמדער שפּראַך. מיר פֿאַרעפנטלעכן די ערשטע טיילן פון אונזער ווערק אין ייִדיש פריער ווי אין רוסיש (*). די ווייטערדיקע טיילן וועלן אויך אינגליך דערשיינען, אויב גאָר אונזער געשיכטע וועט נושאַ-הֵן זיין ביים ייִדישן לייענער.

דעצעמבער 1927.

(* בלויז די ערשטע פינף קאפיטלעך פונם רוסישן סעקסט זיינען דערשינען אין קיטו אין 1919.)

ערשמער טייל

די אראפיש-שפאנישע תקופה.

אַרײַנפיר.

„פריער פון אלץ איז געווען דאָס וואָרט.“ ניט נאָר נאָט האָט, לויט דער קדמונישער אַגדה, דורך זיין וואָרט די וועלט באַשאַפֿן, נאָר אויך דער מענטש באַשאַפֿט זיין וועלט מיט דער הילף פֿונם וואָרט. פֿל-זמן די זאך האָט נאָך קיין נאָמען ניט, איז נאָך ניט אַיינגעקריצט מיטן צייכן פֿונם וואָרט אינם מענטשנס זכרון, — עקסיסטירט די זאך ניט פֿאַרן מענטשן, לעבט זי נאָך ניט אין זיין באַווסטזיין, ווייל נאָר דורכן וואָרט קומט דער מענטש צום זעלבסטבאַווסטזיין, צו דער וועלט-דערקענונג. און עס ליגט אַ טיפֿער אמת אין דער ביבלישער לעגענדע, וואָס דערציילט אונז, ווי דער באַשעפֿער האָט פֿאַר דעם אַקאָרשט אַנטשטאַנענעם מענטשן געבראַכט אַלע באַשעפֿענישן, וואָס ווידמען זיך אויף דער יבשה, אין דער לופֿט און אין די גמען, בכדי יענער זאָל זיי נעמען געבן; און אָט מיט דעם נאָמען, וואָס דער מענטש האָט געגעבן, לעבט יעדע באַשעפֿעניש...

דאָס דאָזיקע מעכטיקע געווער, וואָס מיט זיין הילף האָט דער מענטש זיין קולטור געשאַפֿן און די גאַנצע וועלט אַיינגענומען, איז אים אָבער ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען. מיט גרויס מי און שמאַרציקע מאַטערנישן האָט עס דער מענטש דערוואָרבן. אין משך פֿון טויזנטער דורות האָט ער געשמאַלצן און געשליפֿן דאָס דאָזיקע קאַמף-געווער, און עס איז אים אַלץ ניט געלונגען אינגאַנצן עס צו באַוועלטיקן, עס זאָל געטריי און בשלימות דערפֿילן זיין ווונטש און ווילן. דער מענטש פֿילט נאָך אַלץ — ער איז אַ „כבד פֿה“, און פֿלומפֿ און אומגעשליפֿן איז זיין וואָרט. און בכדי צו פֿאַרשטאַרקן די מאַכט פֿונם וואָרט, מאַכן עס בולֿטער און קרעפֿטיקער, ווערט עס באַלייט מיט דער מימיק, מיט דער אויסדרוקספֿולער באַוועגונג. דאָס איז טאַקע זייער באַמערקבאַר, ניט נאָר ביי יעדן יחיד באַזונדער, נאָר אויך אינם פֿאַעטישן שאַפֿן פֿון יעטווידן פֿרימיטיוון קיבוץ...

בעת מיר באקענען זיך מיט דער קולטור-געשיכטע פון זעלכען-ס'איז פאָלק, תמיד זעען מיר איינע און די זעלביקע דערשיינונג: אויף די פרימיטיווע קולטור-שטופן געוועלטיקט נאָך דער גייסטיקער תוהו ובוהו, ווען אַלץ איז צונויפגעמישט אין איין קנויל, און מען האָט נאָך קיין באַגריף ניט פון באַזונדערע גרענעצן, פון בולִטע פעסטגעשטעלטע פאָרמען. די לידער, למשל, וואָס דער קיבוץ שאַפט, אַנטהאַלטן נאָך קודם-בֿל די פאַרשיידנסטע מינים און גאַטונגען פון פּאָעזיע און ליטע-ראַטור: ליריק, דראַמע, עפּאָס און אויך געשיכטע, ווייל די דאָזיקע פּאָלקס-לידער דערציילן דאָך, ווי אַזוי די אַבות האָבן געלעבט, ווי אַזוי זיי האָבן געפירט מלחמות מיט אַנדערע שבטים און פרעמדע געטער. אַלץ איז אויסגעמישט אינאיינעם. דערצו זיינען נאָך די דאָזיקע לידער פעסט צונויפגעבונדן מיט געזאַנג, שפּיל, טענץ און גאַטעסדינסט. דאָס זאָרט באַלייט די מימיק, דער זשעסט. דאָס ליד ווערט ניט געליענט, אויך ניט דעקלאַמירט, — עס ווערט געזונגען, באַלייט מיט שפּיל פון פאַרשיידענע בּלִי-נְקָר און מיט התלחכותדיקע ריטמישע קערפּער-באַווע-גונגען. און דאָס אַלץ ווערט צונויפגעגאַסן אין איין תפילה, אין וועלכער די נשמה פונם קיבוץ דריקט-אויס אירע געפילן בנוגע צו די גרויסע אומבאַקאַנטע כוחות און גייסטער, וואָס געוועלטיקן איבער איר און איבער דער וועלט.

אַט דער דאָזיקער ערבוב-התחומין, די צונויפגעשאַלצנקייט פון פאַרשיידענע קולטור-עלעמענטן, הייסט אין דער קולטור-געשיכטע סינ-קרעטיזם. מיט דער צייט אָבער, וואָס מער דער קיבוץ דערהייבט זיך צו אַ העכערער מדרגה פון קולטורעלער אַנטוויקלונג, אַלץ שוואַכער ווערט דער סינקרעטיזם. פונם תוהו ובוהו הייבן זיך אָן ביסלעכווייז באַווויזן גרענעצן, וואָס טיילן פונאַנדער פאַרשיידענע געפיטן פון מענטש-לעכן שאַפן. די פּאָעזיע, דער תמצית פון מענטשלעכן גייסט און שאַפונג, וואָס ווערט אינם וואָרט פאַרקערפערט, — גייט ביסלעכווייז אַרויס פון פרעמדן רשות און ווערט אַלץ מער זעלבשטענדיק. אין איר גופאָ גייען אויך פאַר גרויסע שינויים: די פאַרשיידענע עלעמענטן, וואָס זיינען אין דער התחלה געווען ענג צונויפגעבונדן, טיילן זיך מיט דער צייט פונאַנדער אין זעלבשטענדיקע באַזונדערע נוסחאות: ליריק, עפּאָס, דראַמע א. א. וו.

אָבער אַפילו נאָכדעם, ווי דער סינקרעטיזם ווערט אָפגעשוואַכט, טראָגט נאָך אַלץ די פּאָעטישע שאַפונג פון פּאָלק אין משך פון אַ לאַנגער צייט אַ ריין קאַלעקטיוון כאַראַקטער, ד. ה. זי טראָגט נאָך אויף זיך אויסשליסלעך דעם שטעמפל פון דעם גאַנצן קיבוץ, ניט פונם יחיד און

זיין פערזענלעכקייט. די פאָעזיע בלייבט נאָך אַלץ אַנאַנים, זי ווייסט נאָך נישט פון באַזונדערע נעמען, וואָס שאַפן און בויען; און אַלץ, וואָס ווערט געשאַפן אויפן פּאָעטישן געביט, געהערט נישט דעם יחיד, דעם אָדער יענעם זינגער און דיכטער, נאָר דעם גאַנצן קיבוץ. דער יחיד געפינט זיך נאָך אזוי שטאַרק אונטער דער השפּעה און גייסטיקער שליטה פון דער סביבה, אז ער ווערט דורך איר אינגאַנצן איינגעשלונגען. ביים פּרימיטיוון און ווייניק-אַנטוויקלטן קולטור-לעבן איז נאָך דער שטח פונם קיבוץ גאַנץ איינפאַרביק און איינטעניק; די איינצלע מיטגלידער אונטערשיידן זיך זייער ווייניק איינער פונם אנדערן. די שטרעבונגען, אידעען און באַגריפן, די גאַנצע וועלט אַנשוואונג איז איינע און די זעלביקע ביי אַלע יחידים, ביים גאַנצן קיבוץ, וואָס זעען אויס ווי מעור אחד.

און ווען דער יחיד פון אזא איינפאַרביקן און נאָך ניט דיפּער-רענצירטן קאָלעקטיוו שאַפט, למשל, אַ ליד, קומט ניט דעם מהבר און ניט קיין אנדערן אויף דער מחשבה אפילו, אז דאָס ליד געהערט אים, דעם יחיד, ניט דעם גאַנצן קיבוץ. וואָרום אין דער אמתן אַנטפלעקט זיך טאַקע אין אזא ליד ניט די פערזענלעכקייט פון דעם באַטרעפנדיקן זינגער, ניט זיינע אידעאַן, זיין "איך", נאָר דער "איך", דער "מהות" פון דעם גאַנצן קיבוץ, אין וועלכן די פערזענלעכקייט פונם פאַרפאַסער ווערט בטל ממש ווי אַ טראַפּן וואַסער אין אַ ברייטן טייך.

ערשט ביסלעכווייז, וואָס רייכער און אַנטוויקלטער עס ווערט דאָס קולטור-לעבן פונם באַטרעפנדיקן קיבוץ, הייבט אָן צו וואַקסן דאָס זעלבסטגעפיל פונם יחיד. עס באַווייזן זיך אזוינע פערזענלעכקייטן, וואָס זיינען שוין בכוח אין געוויסער מאָס זיך צו באַפרייען פון דער אומ-באַגרענעצטער שליטה פונם כלל. אזא הויך-באַגאַבטע פערזענלעכקייט דערהייבט זיך איבער דער סביבה, זי איז גייסטיק פיל אַנטוויקלטער פון דער איבעריקער מאַסע; אין איר אַנטפלעקן זיך אזוינע אַנשוואונגען און אידעאַן, צו וועלכע דער רוב איז נאָך גאַרניט דערוואַקסן; עס ווערן אין איר געבאָרן אזוינע פּראָבלעמען און פאַדערונגען, וואָס דער קיבוץ האָט נאָך גאַר פון זיי קיין השגה ניט. און ווען אזא פערזענלעכקייט שאַפט אַ פּאָעטיש ווערק, דריקט זי אין אים אויס נישט נאָר די השגות און דעם וועלט-באַנעם פונם קיבוץ, נאָר פון איר אייגענער נשמה מיט אירע אייגענע הלומות, האַפענונגען, סתירות, ליידן און ווייען.

נאַטירלעך ווערט אזא געוואַלטיקער שינוי ניט נוֹלד מיט אַמאָל. זעלבשטענדיקע נאַציאָנאַלע דיכטער זיינען אַ פּועל-יוצא פון אַ לאַנגן אַנטפלעקונגס-פּראָצעס. עס גייען זיי אָפט פאַרויס אזוינע דיכטער, וואָס זיינען דערווייל נאָך ניט אינשטאַנד צו ווערן זעלבשטענדיקע שעפּער.

זיי געפינען זיך נאך אלץ אין צו גרויסער מאָס אונטער דער שליטה פונם קאלעקטיוון שאַפן, פון דער גייסטיקער ירושה פונם קיבוץ. אָט די דאָזיקע פּאָלקס=דיכטער זיינען אינשטאַנד נאָר צו זאַמלען די גרויסע אוצרות, די דימאנטן און די פערל, וואָס געפינען זיך אין די טיפענישן פונם פּאָלקס=שאַפן; זיי צו שלייפן, צו באַהעפטן זיי אין אַ האַרמאָנישער גאַנצקייט, פול מיט גלאַנץ און שיינקייט. אַזוינער איז געווען, למשל, דער מחבר פון די באַרימטע אַלטע גריכישע פּאַעמען „איליאַדע“ און „אָדיסעע“, דער גאָנישער בלינדער האַמער.

ערשט נאָך אים, בעת די גריכישע קולטור האָט דערגרייכט צו גאָר אַ הויכער מדרגה, זיינען אויפגעשטאַנען אַזוינע גאָנישע דיכטער, ווי סאָפּאָקלעס, אויריפידעס, אייסכילאָס און אַנדערע, וועלכע האָבן געשאַפן אייגענע מייסטערווערק, וואָס האָבן זייערע נעמען אומשטערבלעך געמאַכט פאַר די קומענדיקע דורות.

אויך די דאָזיקע גאָנים האָבן געשעפט זייער יניקה פון דער סביבה; אויך זיי זיינען געווען אונטער דער שטענדיקער השפעה פון דעם לעבנס=שטייגער, וועלט=אַנשוואונג און אידעאַלן פון זייער פּאָלק, נאָר דאָס אַלץ האָבן זיי אין די טיפן פון זייער נשמה אומגעשכאַלצן, נייע פּאַעטישע געשטאַלטן געשאַפן, באַגאַסן און באַשטראַלט מיט זייער רוח הקודש. די דראַמען פון אַ סאָפּאָקלעס אָדער אויריפידעס זיינען געווען געהייליקט פונם גאַנצן גריכישן פּאָלק. אויפפירן אויף דער בימה זייערע אַ דראַמע, אין וועלכער עס ווערט מיט אַזאַ גאָנישער פּשמות אַנטפלעקט די טיפע טראַגיק פונם לעבן, איז געווען ביי די גריכן גערעכנט פאַר אַ גאָטס=פּאַרכטיקע זאַך; עס איז ממש געגליכן געווען צו אַ גאָטעסדינסט, צו אַ שבח און לויבגעזאַנג די שטאַרקע און גרויסע געטער, וואָס רעגירן די וועלט. דאָס פּאָלק האָט אָבער דערביי זייער גוט געדענקט, אַז דאָס פּאַטרעפנדיקע מייסטער=ווערק האָט באַשאַפן ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד, דער פון גאָט אָדער פון די מוזן*.) ווי עס האָט דעמאָלט געהייסן, געבענטשטער דיכטער.

אַזוי איז אויך געווען אין אַלע אַנדערע צווייגן פון פּאַעזיע און ליטעראַטור. די פרימיטיווע קדמונישע ליריק, אין וועלכער דער גאַנצער קיבוץ האָט אויסגעגאַסן זיינע האַרציקע געפילן פון פרייד און פון צער, איז מגולגל געוואָרן אין השתפכות הנפש פון דעם יחיד, פונם הויך=באַגאַבטן, איידל און טיף פילנדיקן דיכטער. און די באַרימטע לירישע

(* געמינס, וואָס אונטער זייער שליטה געפינען זיך אַלע קונסטן, ווי דיכטונג, בוויק, סענץ א. א. וו.)

דיכטערין, וואָס האָט געלעבט אין גריכנלאַנד אין ישעיה הנביאס צייטן, אַ פּאָ, שטרייכט דייטלעך אונטער אין איינעם פון אירע לידער: „די מוזן האָבן מיך מיט אומשטערבלעכקייט געקרוינט, מיין נאָמען און מיין געדעכעניש וועט בלייבן פאַר אַלע דורות!“ — דאָ ווערט שאַרף און בולט אויסגערדיקט דאָס פּערזענלעכע געפיל פונם דיכטער: אים, דעם יחיד, האָבן די מוזן באַרימט געמאַכט; די לידער, וואָס ער האָט געשאַפן, זיינען זיין אייגנטום, זיינע אוצרות, וואָס געהערן נאָר אים און ווייטער קיינעם ניט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעווויזן, אז אין דער התחלה, אויף די צידעריקע שטאַפלען פון קולטור, זיינען די זכרונות וועגן עֶבֶר, די אַגדות וועגן דעם לעבן און די מעשים פון די אַבות געווען דער גאַנצער תוכן, דער הויפט=יסוד פון פּאָלקס=פּאַעזיע, איר גייסט און נשמה. וואָס מער אָבער דאָס קולטור=לעבן איז געשטיגן, האָט זיך בהדרגה אַנטוויקלט אַ נייער צווייג אין דער ליטעראַטור — היסטאָריאָגראַפיע (געשיכטס=שרייבונג). אין גריכנלאַנד, למשל, זיינען אויפגעשטאַנען באַדייטנדיקע געלערנטע ווי טוקידעס, העראָדאָט און אַנדערע, וואָס האָבן פאַר די קומענדיקע דורות געזאַמלט אַלע זכרונות וועגן אַמאָליקע דורות און אויך פאַרשריבן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון זייער צייט, וואָס זיי האָבן געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

אַט אַזוי ביסלעכווייז, טריט ביי טריט, ווערט דאָס פּרימיטיווע און אַנאַנימע פּאָלקס=שאַפן מגולגל אין נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. פון פשוטע פּאָלקסלידער און לעגענדן, וואָס ווערן געשאַפן פונם גאַנצן קיבוץ, אַנטוויקלען זיך אין משך פון דורות גאַנצע צווייגן פון שיינער קונסט און ליטעראַטור. דער קאַלעקטיוו, דער קיבוץ, דער איינציקער באַשעפער פון גייסטיקע אוצרות אין די קדמונישע צייטן, פייגט זיך פאַר דער שטאַלצער פּערזענלעכקייט פונם גאונישן יחיד, וואָס דערהייבט זיך איבער דער מאַסע, שטייט העכער פונם פּלל. ער, דער יחיד, ווערט דער באַשעפער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות, ער לייגט אויף זיי זיין שטעמפל, באַהעפט זיי מיט זיין גייסט און מיט זיין נאָמען... נאַטירלעך פאַרדרענגט ניט אינאַנצן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור דאָס קאַלעקטיווע פּאָלקס=שאַפן. אין דער צייט, ווען די יחידים, די הויכבאַגאַבטע דיכטער און שריפטשטעלער, פויען, שאַפן, שפינט אויך דער פּלל, דאָס פשוטע פּאָלק, זיינע הלומות און זיינע לעגענדן. דאָס דאָזיקע פּאָלקס=שאַפן האָט, בלי=ספּק, אַ גאַנץ באַדייטנדיקע השפעה אויף דער נאַציאָנאַלער ליטע=ראַטור. די דיכטער שעפן זייער אָפּט פון איר יניקה. עס האָט אָבער שוין אַליין פאַר זיך באַזונדער ניט קיין פעסטן קיום. עס לעבט דאָך

נאָר אין דעם מויל און אין דעם זכרון פונם פּאָלק. איין דור גיט איבער בעל פה דעם אַנדערן, פיל גייט אָבער דערביי פאַרלאָרן, פיל ווערט פאַרגעסן אָדער איבערגעאַרבעט, פיל שטייט מיט דער צייט אויף תּחיתּ-המתים, אָבער שוין נאָר אין אַן אַנדער געשטאַלט און פּאָרם.

בעת מיר וועלן איצט זיך ווענדן צו אונזערע אייגענע נאַציאָנאַלע אוצרות און פרווון באַטראַכטן די אַנטוויקלונג פון אונזער יידישער ליטעראַטור, וועלן מיר באַלד דערזען, אַז אויך אין דעם פרט זיינען מיר משונה פון אַנדערע אומות העולם. די געשיכטע פון דער אַלטער העברעישער ליטעראַטור באַקענט אונז מיט אַ דערשיינונג, וואָס תּוֹרַת זיך ניט איבער ביי קיין שום אַנדער אומה ולשון. אמת, אויך די קולטור-געשיכטע פונם יידישן פּאָלק דערציילט אונז, ווי אַזוי דער פשוטער פּאָלקס-זינגער פון קדמונישע דורות ווערט מיט דער צייט מנוֹלגל אין דעם קונסט-דיכטער, דעם מייסטער און באַשעפער. אויך די אַלטע יידישע קולטור האָט אויפגעצויגן געשיכטס-שרייבער, דענקער, שריפטשטעלער מיט גרויסע פעיקייטן און טאַלענטן, אָבער — אַלץ בלייבט ווי פריער, די ליטעראַטור בלייבט נאָך אויף לאַנגע-לאַנגע דורות אַנאַנים. דער קיבוץ בייגט זיך ניט פאַרן יחיד, אַררבא: דער יחיד, דער פון גאָט באַנגע-דיקטער קינסטלער, איז נכנע פאַרן פּלל. ער ווערט ממש בטל אין אים. אַלץ, וואָס ער, דער יחיד, שאַפט, אַלץ, וועגן וואָס ער הלומט און האַפט און ס'לעכצט זיין נשמה, — געהערט אויסשליסלעך דעם פּלל, דער אומה. פעסט צונויפגעבונדן בלייבט דאָס פּאָלקס-שאַפן מיט דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. אַלע גייסטיקע אוצרות, וואָס ווערן געשאַפן און געזאַמלט אין פּאָלק, געהערן דעם גאַנצן קיבוץ, זיי טראָגן נאָר זיין נאַמען, זיי ווייסן בלויז נאָר פון איין באַשעפער — דאָס איז דאָס גאַנצע פּאָלק, די כנסת ישראל.

אין אַ סך ערטער פון דער ביבל, בפרט אין חומש, זיינען נאָך דייטלעך באַמערקבאַר רעשטן פון קדמונישן סינקרעטיזם. מריס הנביאה, למשל, דאַנקט און לויבט גאָט פאַר זיין גרויסער הילף מיט געזאַנג, טעניץ און שפיל צוזאַמען. אָבער טאַקע דערביי געפינט זיך אין דער תורה אויך אַ גרויסער עפאָם, וואָס נעמט אַרום גאַנץ ספר בראשית. און די ערשטע קאפיטלעך פון שמות ביז יציאת מצרים. אַזוי קונציק אַרומשלייפן אַלטע לעגענדעס און אַגדות, וואָס האָבן געלעבט אין זכרון פונם פּאָלק, זיי האַרמאָניש צונויפשמעלצן און אויפבויען אַזאַ אויס-טערליש-שיין עפיש ווערק — דאָס איז אינשטאַנד צו טאָן נאָר אַן אמתער

דיכטער פון גרויסער פאָעטישער קראַפֿט. מיר ווייסן אָבער ניט דעם נאָמען פון אונזער ייִדישן האָמער — אים האָט אַיינגעשלונגען דער פֿלל, דער קיבוץ; און דאָס גאונישע מייסטערווערק געהערט ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה און ווייטער קיינעם ניט.

אַזוי זיינען אונז אויך אומבאַקאַנט געבליבן די נעמען פון אונזערע טוקידידעסן און העראָדאָטן, די טאַלענטפולע מהברים פון אונזערע אַלטע היסטאָרישע ספרים: שופטים, שמואל, מלכים. אַזאַ צניעות=שיינע ביבלישע אידיליע ווי ספר „רות“ האָט געקאָנט באַשאַפן נאָר אַן אמתער קינסטלער, וואָס ווייס דעם פישופדיקן „סוד הַצִּמְצוּם“ און פאַרשטייט, ווי אַזוי פשוטע קורצע ווערטער ווערן מנוגל אין פֿלענדריקע פאַרבן, אין פֿלאַסטישע פאַרמען און פֿילדער. ניט אָבער וועגן זיין כבוד און רום, ניט וועגן פאַראייביקן זיין נאָמען האָט דער דיכטער געטראַכט, — זיין איינציקער ווונטש איז געווען באַזינגען פאַר די קומענדיקע דורות די עניוּתדיקע שיינקייט און דעם תמימותדיקן נַחַ, וואָס האָבן באַצירט די טאַכטער פון מאָאָב, רות, וועלכע האָט געהאַט די זכיה צו זיין די שטאַממוטער פון דעם באַליבטסטן און גרעסטן ייִדישן מלך, דוד בן ישי.

„שיר השירים“, דאָס גאונישע „געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען“, דאָס אומשטערפֿלעכע ליד פון ליבע, וואָס איז „שטאַרק ווי דער טויט“, האָט פאַרימט געמאַכט די שיינע שאַפּוועכטערין שולמית, שלמה המלך געליבטע, אָבער ניט דעם דיכטער, וואָס האָט דאָס מייסטער-ווערק געשאַפן. דאָס אייגענע זעען מיר אויך ביי דעם וואונדערבאַרן ספר „תהלים“, וואָס איז אַזוי פעסט צונויפגעבונדן מיט די הערצער פון אַלע אומות העולם, מיט דער נשמה פון אַלע געדריקטע און נויטבאַדערפטיקע. אין די רייכע גייסטיקע אוצרות פון אַלע אַלטע קולטור=פעלקער האָבן נישט זייער גלייכן אָט די דאָזיקע וואונדערבאַרע לידער=תפילות, אין וועלכע עס האָבן זיך אַנטפֿלעקט מיט אַזאַ האַרציקער מילדקייט און הייליקער פֿשטות די צניעות=פאַרבאַרגענע טיפענישן פון דעם מענטשנס נשמה, מיט איר הכנעהדיקער בענקשאַפט נאָך גאָט, דעם באַשעפער פון דער וועלט. און אָט אַפילו אַזאַ רייך=פערזענלעכע השתפכות הנפש פון דעם יחיד, די געהויבענע רעליגיעזע שטימונג פון אַ גאָטספאַררעכטיקן מענטשן בעת ער גיסט=אויס זיין האַרץ אין אַ קְשָׁרֶר תפילה צו גאָט דעם אַלמעכטיקן, אויך זי טראַגט ניט דעם נאָמען פון דעם, וואָס האָט זי מיט ציטערדיקע ליפן אויף דער וועלט געבראַכט. דער תהלים=דיכטער מיט זיין רייכער און פילפאַרביקער וועלט פון געפילן און פאַרלאַנגען ווערט פשוט. אַיינגעשלונגען פונם קיבוץ; זיינע פערזענלעכע טיפע איבערלעבונגען, דער זיסער שמאַרץ פון זיין פאָעטישער נשמה. וואָס

ה'לומט און בענקט נאך גאָטס שיינקייט און דערהייבענער פראַכט, ווערט צונויפגעגאָסן מיט דער תפילה פון דער גאַנצער אומה, פון כלל ישראל. די אינטימסטע ליריק פון דעם יחיד ווערט געשטעמפלט מיט דער חתימה פון דעם קיבוץ; די ווונדערשיינע, נאָך בשמים= און וויינרויך=שמעקע=דיקע תהלים=תפילות ווערן צונויפגעבונדן מיט דעם נאָמען פונם נאַציאָ=נאַלן העלד, דעם ליבלינג פונם פאָלק, דוד בן ישי, דעם שטאַמפאָטער פון דעם ליכטיקן גואל, דעם געטלעכן משיח. אים, דעם גרויסן מלך, דעם שטאַלץ און האַפענונג פון דער אומה, האָט דאָס פאָלק אויף אַלע דורות געקרוינט מיט דעם אומשטערבלעכן נאָמען, נעים זמירות ישראל."

צווישן די פיר=און=צוואַנציג כתבי הקודש געפינען זיך צוויי טיפע פאָעטיש=פילאָזאָפישע ווערק — „איוב“ און „קוהלת“. די וואָס האָבן געשאַפן די דאָזיקע מייסטער=ווערק זיינען געשטאַנען פיל העכער פון זייער סביבה; זיי, מיט זייער שאַרפן פילאָזאָפישן אויג און פאָעטישער נשמה, האָבן געשטעלט אַזוינע פראָבלעמען, אנטפלעקט אַזוינע סתירות, וואָס זיינען געבליבן פאַרהוילן און פאַרבאָרגן פאַרן רוב פון זייער דור און אויך פון די קומענדיקע דורות. און אַפילו זיי, אָט די גאָנטישע יחידים, די טיפע דענקער און דיכטער, איז נאָר אויף דער מחשבה ניט געקומען, אַז די דאָזיקע ווערק, וואָס זיי האָבן מיט אַזוי פיל שמאַרץ און ביטערע ספקות פון די טיפענישן פון זייער צעווייטיקטער נשמה אויף דער וועלט געבראַכט, זיינען זייער אייגנטום, זייער רייכער אוצר, וואָס דאַרף טראַגן זייער נאָמען. אויך די דאָזיקע צוויי ספרים געהערן ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה, און זי האָט מיט זיי, מיט די טייערע פערל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור, געקרוינט אירע געליבטע העלדן: דעם גרעסטן נביא און דעם קליגסטן מלך — משה רבנו און שלמה בן דוד.

אמת, אונזער ביבֿל האָט אויך ספרים, וואָס טראַגן יאָ די נעמען פון זייערע באַשעפער; דאָס זיינען די נעמען פון אונזערע גרויסע נביאים; אָבער ניט ווי פאַרפאַסער, ווי באַשעפער פון פאָעטישע אוצרות זיינען זייערע נעמען פאַרשריבן אין זכרון פונם פאָלק, נייערט ווי געטלעכע אויסדערוויילטע, ווי טרעגער פון גאָטס וואָרט און געטרייע שלוחים פון גאָטס שטראַף. מיט יראת=הכבוד און הכַּעַהדיקער התבטלות האָבן די קומענדיקע דורות די פייערדיקע שטראַף=רייד פון גאָטס שלוחים אויף די לוחות פאַרשריבן. אָבער אויך דאָ האָט מען זיך זייער צווייניק מיטן פאַרפאַסער גופא און מיט זיין נאָמען אינטערעסירט; זייער אַפט האָט מען אונטער אַיין נאָמען צונויפגעזאַמלט אין איין ספר

נבואות=רייד און שטראף=דרשות פון פארשיידענע נביאים, וואָס זיינען אָפּגעטיילט איינער פון דעם אַנדערן מיט גאַנצע דורות.

אָט די אומבאַגדענעצטע שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יחיד און זיין שאַפן, די צונויפגעשמאַלצנקייט פונם פּאָלקס=שאַפן מיט דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור ציט זיך אינם משך פון דער גאַנצער ביבלישער תקופה און אויך פיל דורות נאָך איר. עזרא, נחמיה און זייערע נאָכ=פּאָלגער האָבן פעסט געלייגט דעם גרונד=געדאַנק פונם שפּעטערדיקן יידנטום: „גאָט, די תורה און דאָס פּאָלק ישראל זיינען איינס“. דאָס פּאָלק האָט געשעצט און באַהאַלטן פאַר די קומענדיקע דורות נאָר דאָס, וואָס ס'איז געווען מסוגל דעם דאָזיקן הייליקן דרייבונד צו שטאַרקן, אַלי, וואָס ס'איז ענג פאַרבונדן מיטן כלל ישראל; אָבער דאָס, וואָס ס'האָט געהערט דעם יחיד, מעג זיין אַפילו דעם גאנצן יחיד, — דאָס האָט דאָס פּאָלק רויק און שטרענג אויסגעמעקט פונם ספר החיים, אויס=געלאָשן אין זיין זכרון און געלאָזט גיין לְטַמיוֹן. דער ספר „משלי“, למשל, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפט די חכמה און פּקחות פונם קיבוץ, איז געוואָרן געהייליקט און אויפגעזאַמלט אין דעם גרעסטן נאַציאָנאַלן אוצר — אין די כתבי הקודש, אָבער „משלי בן סירא“, ווייל זיי זיינען פאַרבונדן מיטן נאָמען פון אַ יחיד, — איז אויף זיי אַרויס דער זַנֶר, אַז זיי זיינען „אָסור בַּמְקראַ“; אויסגעשלאָסן האָט מען זיי פונם נאַציאָנאַלן אוצר, מיט דער צייט זיינען זיי אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען, און ערשט ניט לאַנג האָט אַ יידישער געלערטער פון 19טן יאָרהונדערט געהאַט די זכיה צופעליק אין האַלב=פאַרפּוילטע גניזה=בלעטער דעם אַלטן פאַרלאָרן=גע=גאַנגענעם העברעישן בן=סירא=טעקסט צו אַנטדעקן און אים אויפסניי פאַר דער וועלט צו אַנטפּלעקן.

טאַקע אין בן=סיראס צייטן איז פאַרגעקומען אַ זייער אינטערעסאַנטע דערשיינונג פון גרויסער קולטור=היסטאָרישער וויכטיקייט: אין צפון=אַפריקע, אין אַלכסנדריא של מצרים, האָבן זיך צוויי פאַרשיידענע וועלטן באגעגנט, די צוויי וויכטיקסטע קולטורן פון יענער צייט — די יידישע און די גריכישע. דער יידישער גייסט האָט דאָרפן אָנגענומען אמת=גריכישע פאַרמען, די שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יידישן יחיד איז דאָרטן, אין פרעמדן אַלכסנדריא, אָפּגעשוואַכט געוואָרן. דאָרטן האָבן זיך אויך אין יידישן קיבוץ אויף ריין=גריכישן שטייגער באוויזן געלערנטע און דיכטער, ווי פילון, אַריסטעאוס, יחזקאל און אַנדערע, וואָס האָבן געשאַפן פאַר זיך, אויף אייגענעם חשבון, און ווערק געשריבן אונטער זייער אייגענעם נאָמען. די דאָזיקע ווערק האָבן אָבער ניט קיין שייכות ניט צום יידישן פּאָלקס=שאַפן, ניט צו דער יידישער נאַציאָנאַלער

ליטעראטור. גריכישע ווערק זיינען זיי, פון ריין גריכישן גוסת, נאָר אין געוויסער מאָס אָנגעשמעקט מיט נאַציאָנאַל-יידישן גייסט.

אין יענער תקופה איז אָבער אויך אין דעם יידישן פּאָלק גופא, אין דעם גרויסן יידישן קיבוץ אין ארץ-ישראל, אַ געוואַלטיקער שינוי פאַרגעקומען, וואָס האָט געהאַט די גרעסטע פּאַרדייטונג פאַר דעם ווייטער-דיקן קולטורעל-נאַציאָנאַלן לעבן: דאָס פּאָלק האָט זיין לשון אָנגעוואָרן... אין די צייטן פון ישעיה הנביא און חזקיהו המלך איז דאָס אַרמיש לשון, די דעמאָליטיקע אומגאַנגס-שפּראַך פון גאַנץ פּאַדער-אַזיע, זייער ווייניק פאַרשפּרייט געווען אין יידישן פּאָלק*.) נאָר די רייכע און רעגירנדיקע שיכטן, די רוזנים, שועים און שרים, האָבן די דאָזיקע שפּראַך פאַר-שטאַנען; דאָס פשוטע פּאָלק אָבער, די ברייטע שיכטן, האָבן פאַר-שטאַנען נאָר זייער אומגאַנגס-שפּראַך — העברעיִש. אין דער צייט אָבער פון די בעלי-המשנה איז שוין דער אַרמישער דיאַלעקט, צונויפּגעמישט מיט אַ געוויסער צאָל העברעיִשע און אויך גריכישע און לאַטיינישע ווערטער, געווען די אומגאַנגס-שפּראַך פון דעם יידישן קיבוץ, און די בעלי המשנה האָבן אים שוין גערופן „לשון הדיוט“ — די שפּראַך פונם פשוטן עולם, פון דער ברייטער מאַסע. אויף דעם דיאַלעקט האָט מען דעם פשוטן פּאָלק אין בתי מדרשים און אויף פאַרזאַמלונגען די הייליקע תורה דערקלערט (מתרגם געווען); ער איז געווען די אונטערריכט-שפּראַך אין יידישע פּאָלקס-שולן, ער איז געוואָרן דער גרויסער קולטור-פּאַקטאָר, דער גייסטיקער וועכטער, וואָס וועקט אין די ברייטע מאַסן דאָס נאַציאָנאַלע געפיל און פאַרשטאַרקט דעם פאַראייניקונגס-בונד צווישן פּאָלק, גאָט און דער הייליקער תורה. דער אַרמישער דיאַלעקט, די אומגאַנגס-שפּראַך און שאַפונגס-שפּראַך פון די ברייטע פּאָלקס-שיכטן, פלעכט זיך צונויף מיט דער נאַציאָנאַלער שפּראַך פון דער ביבל, צוויי צוויילינג-שוועסטער ווערן זיי פאַר אַלע דורות; ביידע געהייליקט אינם פּאַווסטויין פון פּאָלק, ביידע צוזאַמען שפינען זיי ווייטער דעם גאָלדענעם פּאַדעם פון נאַציאָנאַלער קולטור, — אפילו אין די שפּעטערדיקע צייטן, ווען אויך דער אַרמישער דיאַלעקט איז אָפּגעשטאַרבן אין מוֹל פונם פּאָלק און צוזאַמען מיט העברעיִש אויסשליסלעך אַ שריפט-שפּראַך געוואָרן. אויף ביידע צוזאַמען ווערט בכל תפוצות ישראל די תורה געלייענט (שנים מקרא ואחד תרגום), אויף ביידע צוזאַמען ווערן תפילות באַשאַפן, אויף אַרמישן דיאַלעקט ווערן געשאַפן און געזאַמלט די גרויסע נאַציאָנאַלע אוצרות, וואָס ווערן פון פּאָלק מיט יראת הכבוד געשעצט און

* ישעיהו ל"ה, י"א.

געהייליקט, — ניט נאָר דער „תלמוד“, נאָר אפילו דער „זוהר“ פון מיטל-אלטער. אפילו די תפילה, מיט וועלכער דער לעבעדיקער דור געזענגט זיך מיט דעם אָפּשטאַרבנדיקן (דער „קדיש“), איז אויף „תרגום-לשון“, און דער גרעסטער רעליגיעזער פייטן פון דער נייער צייט, ישראל גארא, האָט אייניקע זיינע בעסטע פיוטים אויף אַרביש געשריבן.

אין דער השפלה-צייט פונם 19-טן יארהונדערט פלעגן אונזערע משפילים שטענדיק אונטערשטרייכן, ווי שלעכט דער „תלמוד“ איז בשעתו רעדאקטירט געוואָרן. עס זיינען — פלעגן זיי טענהן — אַן אַ שום סדר צונויפגעמישט טיפע שכלדיקע זאַכן, דינים און הייליקער מוסר, צוזאַמען מיט נאַרישע מעשיות, מיט ווילד-משונהדיקע גוממות און קינדערשן אָבער-גלויבן. נאָר דווקא דאָס, וואָס דער משפיל מיט זיין שכל הישר האָט געהאַלטן פאַר אַזא הארבן תּסרון, איז אין די אויגן פון אַ קולטור-היס-טאָריקער די גרעסטע מעלה. ווייל דער תלמוד איז דער פּועל-יוצא, דער סכום פון דורות-לאַנגן קאָלעקטיוון שאַפן, ווייל דעם דאָזיקן ריווקן בנין האָט געבויט דער גאַנצער קיבוץ, גאַנץ פלל ישראל, — מוזן און דאַרפן אין אים זיין צונויפגעזאַמלט אַלע צווייגן, אַלע פאַרשיידענע אַרטן פון פּאָלקס-שאַפן: רעליגיעזע געזעצן און משפטים, פילאָזאָפישע געדאַנקען און הקירישע ספּקות, צוזאַמען מיט פּאָלקס-מעשהלעך, אַגדות, פישוף-שפּרוכן, גלייכווערטלעך, לְצַנּוּת, טאַנץ-לידלעך וכדומה. אויך דער תלמוד איז זיין עצם נאָך — אַן אַנאַנים ווערק; זיין פאַרפאַסער און באַשעפער איז דאָס גאַנצע פּאָלק ישראל פונם גרעסטן תלמיד-חכם און געלערטן ביזן לעצטן עם-הארץ און פאַרגרעבטן ערדאַרבעטער. דאָס דאָזיקע גרויסע זאַמלווערק איז אַ ריווקער מאָנומענט הן פון פּאָלקס-שאַפן און פשוטן פּאָלקלאָר, הן פון נאַציאָנאַלער ליטעראַטור; דאָס ריין-פּאָלקסטימלעכע און קינסטלעריש-נאַציאָנאַלע, דאָס אינטים-פּערזענלעכע און שטרענג קהלישע, דער יחיד און דער קיבוץ — אַלץ איז ברידערלעך צונויפגע-בונדן צוזאַמען, אין איין קנױל פאַרוויקלט און צונויפגעפלאַכטן.

אזוי זיינען אויך די אַלטע מדרשים, די אייגנאַרטיקע זאַמלביכער פון דרשות און גאָסטפּאַרכטיקן מוסר, וואו די פּקחות און געניטיקייט פונם הריף דעם בעל-דרשן זיינען צונויפגעבונדן מיט דער האַרציק-נאַיווער פּשטות פון פּאָלקסטימלעכע מעשיות און לעגענדן. אויך זיי, די מדרשים, האָבן פּאַקטיש ניט קיין באַשטימטן באַשעפער. דאָס פּאָלק, דער קיבוץ האָט פאַר זיי בוישטיינער געלייגט, דער יחיד, דער בעל-דרשן — פון זיי אַ בנין געמאַכט. אינטים-שיינע אַגדות, פון וועלכע דאָס פּאָלק האָט לויבקערנץ פאַר זיינע געליבטע העלדן געפלאַכטן,

האָט דער למדן, דער בעל-דרשן, אויף זיין שטייגער מסביר געווען, זיי אין אַ מאַנטל פון פּלפּול אַיינגעהילט און מיט פּסוקים פון תנ"ך באַפּוצט.

נאָכן סיום התלמוד איז דער „ידישער קיבוץ“ עפּעס ווי גייסטיק אַיינגעדערעמלט געוואָרן. אַ צייטווייליקער שטילשטאַנד האָט זיך געפּילט אין זיין קולטורעלן שאַפּן. פון דעם דאָזיקן דרעמל האָט דעם יידישן גייסט פּלוצלינג אויפגעוועקט אַ גרויסע וועלט-היסטאָרישע געשעעניש, וואָס האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער אַנט-וויקלונג פון דער גאַנצער יידישער קולטור. די דאָזיקע נייע תקופּה איז ענג פאַרבונדן מיט דער נייער אַמונה, דעם איסלאַם, וואָס מהמד האָט געגרינדעט, און די אַראַבישע שבטים האָבן זי מיט דער שאַרף פון שווערד איבער דער וועלט פאַרשפּרייט. שפּעטער, אין גוף הספר, וועלן מיר האָבן די געלעגנהייט מער בהרחבה צו באַטראַכטן די גרויסע איבער-קערעניש, וואָס די יונגע איסלאַמישע קולטור האָט אַרויסגערופן אינם גייסטיקן לעבן פונם יידישן קיבוץ בכלל און אין זיין ליטעראַטור בפרט. דערווייל וועלן מיר אָנמערקן נאָר צוויי, אמת, זייער וויכטיקע פרטים. קודם-בּל האָט דער רוב פונם יידישן קיבוץ נאָך אַ מאָל זיין לשון אָנגע-וואָרן. דער רוב מנין ורוב בנין פון דעם יידישן ישוב האָט גראַד גע-ווינט אין די לענדער, אויף וועלכע די אַראַבער האָבן זייער ממשלה פאַרשפּרייט, און אין משך פון אַ בערך קורצער צייט האָט דער גרויסער יידישער קיבוץ פאַרביטן זיין אומגאַנגס-שפּראַך, דעם אַרַמישן דיאַלעקט, אויף דער שפּראַך פון דער נייער געוואַלטיקער וועלט-מלוכה — אויף אַראַביש.

די נייע אומגאַנגס-שפּראַך פונם יידישן קיבוץ האָט אָבער, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, ניט געקאָנט פאַרנעמען דעם בּפּבוריקן פּלאַץ אין דער נאַציאָנאַל-יידישער קולטור, ווי בשעתו דער אַרַמישער דיאַלעקט; ניט די צוויילינג-שוועסטער פון דער ביבּל-שפּראַך איז זי געוואָרן, נאָר איר שטאַלצע קעגנערין. די אַראַבישע שפּראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן חשובסטן טייל פונם יידישן פּאָלק דער וויכטיקסטער פּאַקטאָר פון אַלמענטשלעכער קולטור, אָבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפּן. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גאַנץ נייע תקופּה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור: דער יחיד האָט גובר געווען דעם קיבוץ, די ליטעראַטור פונם יידישן פּאָלק האָט אויפגעהערט צו זיין אַנאַנים, אָן אייגענע נעמען. האָט אויפגעהערט צו טראַגן דעם אויס-שליסלעכן שטעמפל פונם כלל. ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד, דער דיכטער, דער דענקער, דער פאַרשער, וואָס שטייט איבער דעם קיבוץ.

שאפט אויף זיין אייגענעם חשבון, זאמלט אונטער זיין אייגענעם נאָמען נאַציאָנאַלע אוצרות. דאָס אייגנאַרטיקע, ספּעציפישע, מיט וואָס די אלטע העברעיִש-אַרַמישע ליטעראַטור האָט זיך אַזוי שאַרף אונטערשיידט פון אירע אַנדערע שוועסטערס, איז בטל געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז שוין אויך ביי יידן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור אָפּגעוונען דערט פונם פּאַלקסטימלעכן, פון דעם קאַלעקטיוון פּאַלקסשאַפן, אָבער מיט זייער אַ וויכטיקן אונטערשייד: ביי דעם רוב אומות העולם אַנט-וויקלען זיך ביידע צווייגן פון קולטורעלן שאַפן אויף איינער און דער זעלביקער פּאַלקס-שפּראַך, ביי יידן אָבער — אויף פאַרשידענע שפּראַכן. די דאָזיקע צוויי גאַלדענע קולטור-פּעדים זיינען שוין מער ניט צונויפגעפלאַכטן אין איין קנויל, נאָר זיי ווערן געשפונען באַזונדער פאַר זיך. די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור ווערט געשאַפן פון יחידים, וואָס שטייען איבער דעם פּאַלק, און דאָס פּאַלק גופא, די שיכטן פון די ברייטע מאַסן, שאַפן באַזונדער פאַר זיך; פון מויל צו מויל גיט איבער איין דור דעם אַנדערן גאַנצע אוצרות פון אַגדות, מעשיות, לידער און משלים, נאָר אַלץ בעל-פה. ניט אין ספר ווערט דאָס אַלץ פאַרצייכנט, נאָר אין נאַציאָנאַלן אוצר ווערן זיי געזאַמלט; זיי בלייבן בלויז אין זכרון פונם לעבעדיקן דור; אַ סך גייט דערביי לאַיבד, ביל באַקומט מיט דער צייט אַן אַנדער צורה, שטייט אויס אַ סך גלגולים. אַ טייל באַקומט אויך אַ תיקון: עס ווערט אויסגענוצט פון די אויבערשטע יחידים, די באַשעפער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות.

צו דער זעלביקער צייט איז, טאַקע אונטער דער השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור, אין דער קולטור-געשיכטע פון יידישן פּאַלק פאַר-געקומען נאָך אַ שינוי פון גרעסטער וויכטיקייט: די נצחנישע אַראַבער האָבן מיט דער הילף פון זייער שווערד פאַרשפּרייט די גרינע פאַן פון זייער נביא מהמד פון פּאַדער-אַזיע קיין צפון-אַפריקע; פון דאָרטן האָבן זיי זיך מיט זייערע העלדישע היילות קיין דרום-אַייראָפּע געלאָזט, און אין שפּאַניע אַ שטאַרקע מלוכה געגרינדעט. דאָרט, אויף דעם פירענעישן האַלב-אינזל, האָט די אַראַבישע קולטור איר העכסטע מדרגה דערגרייכט און אונטער די ליכטיקע וואַרעמע שטראַלן פון דער דאָזיקער קולטור האָט אויך דער יידישער קולטורעלער קיבוץ אויפגעבליט, וואָס איז באַלד געוואָרן דער גייסטיקער צענטער פונם גאַנצן גלות-פּאַלק.

אין דער יידישער קולטור-געשיכטע ווערט אַ ניי בלאַט אויפגע-מישט: דער יידישער קיבוץ פון פּאַדער-אַזיע הערט אויף צו זיין דער צענטער פון דער גייסטיקער העגעמאָניע, דער הויפט-קוואַל פון יידישער

קולטור; זיין אָרט פאַרנעמט דער אייראָפּעישער צענטער. די אַזיאַטישע תקופה פון יידישער קולטור-געשיכטע באַקומט איר סיום. עס הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה, די אייראָפּעישע. באַטראַכטן די דאָזיקע אייראָפּעישע תקופה אין דער געשיכטע פון יידישער קולטור בכלל און ליטעראַטור בפרט, די תקופה, וואָס ציט זיך שוין בערך טויזנט יאָר — אַט דאָס איז די אויפנאַבע פון אונזער ווערק, וואָס מיר לייגן דאָ פאַר דעם יידישן לעזער.

ערשטער קאפיטל

פון אָבן-שפּרום ביז אָבן-גבירול.

די השפעה פון דער אַראַבישער קולטור. — דער מדרש און די אַגדה אַלס מקור פאַר רעליגיעזער פּאָעזיע. — זנאי און זשליר. — חסדאי אָבן-שפּרום אַלס מעצענאָס און קולטור-טרעגער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת“. — דונש בן לברט און זיין פּאָלעמיק. — דונש און די אַראַבישע מעטריק. — מנחם בריוו צו שפּרוסן. — דער זיפוח צווישן מנחם און דונש'ס תלמידים. — חייג און גאַנאַח און זייער פּילאָלאָגישע מעטיקייט. — יוסף אָבן אַבְנֵתָר אַלס ליטורגישער דיכטער. — שמואל הנגיד אַלס תלמודיסט און געלערטער. — הנגיד אַלס באַשעפּער פון ניי-העברעאישער וועלטלעכער פּאָעזיע.

אידער די אַראַבער האָבן זיך באַזעצט אויפן פּירענעאישן האַלב-אינזל, האָבן זיך די דאָרטיקע יידן געפונען אין אַ שרעקלעך נידעריקן מצב. די פּאַנאַטישע וועסטגאָטן, וואָס האָבן דעמאָלט געוועלטיקט אין שפּאַניע, האָבן שטאַרק גערודפּט די יידן און געהאַלטן זיי אין קנעכט-שאַפּט. ביי אַזעלכע שווערע אומשטענדן זיינען די שפּאַנישע יידן און גייסטיק געווען זייער אָפּגעשטאַנען, געהאַט גאַנץ קנאַפע ידיעות אַפילו אין יידישע לימודים. אין אַלץ, וואָס ס'איז נוגע געווען צו רעליגיעזע אָנגעלעגנהייטן, פלעגן זיי זיך ווענדן צום וויכטיקסטן קוואַל פון נאַציאָנאַלן יידישן וויסן — צום יידישן קיבוץ אין פּבל, מיט זיינע באַרימטע ישיבות, מיט די ניש-גלותאס און גרויסע גאונים בראש. די אַראַבער, וואָס האָבן אין 8טן יאָרהונדערט (לויט דער קריסטלעכער צייט-רעכענונג) געבראַכן די ממשלה פון די וועסטגאָטן אין שפּאַניע, האָבן אויף דער שאַרף פון זייער שווערד געבראַכט די אמתע גאולה פאַר די

1 מיט באַזונדערער גרויזאמקייט האָט גערודפּט די שפּאַנישע יידן איינער פון די לעצטע וועסטגאָטישע קיניגן, ג'ג'קא. ער האָט די שפּאַנישע יידן חושד געווען, אַז זיי פירן אונטערהאַנדלונגען מיט זייערע ברודער פון צפון-אַפריקע, וואו ס'האָבן שוין געוועלטיקט די אַראַבער. אין עס איז דערפאַר אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל (694), אַז אַלע יידן ווערן איבערגעגעבן אַלס קנעכט דעם אַדל פונם לאַנד, וואָס מעג מאַן מיט זיי יאָס ער וויל, גאָר ניש פּרוילאָזן זיי.

דארטיקע יידן. די אראבער האָבן ניט נאָר אויסגעלייזט די יידן מ'עבדות
 לתרות, נאָר אויך זיי משפיע געווען ליכט און וויסן. אין משך פון
 עטלעכע דורות זיינען די פריער גייסטיק אזוי אָפגעשטאַנענע, שפאַנישע
 יידן געוואָרן די וויכטיקסטע טרעגער פון אלמענטשלעכער און יידישער
 קולטור, און דאָס האָבן זיי הויפטזעכלעך געהאַט צו פאַרדאַנקען זייערע
 באַפרייער און מורי-דרך, די אראבער. יענע זיינען געווען געבענטשט
 מיט אַ מעלה, וועלכע ס'איז ניט געווען צו געפינען אין יענער צייט ביי
 קיין שום פאָלק פון דער קריסטלעכער אייראָפּע. דאָס גייסטיקע לעבן
 איז ביי די אראבער געווען האַרמאָניש גאַנץ, זייער קולטור איז געווען
 איינהייטלעך, מ'עוֹר אחד. זיי האָבן כלל ניט געוויסט פון דער צעשפאַלטן-
 קייט, אונטער וועלכער עס האָט אזוי געליטן די קריסטלעך-אייראָפּעיִשע
 קולטור אין מיטלאלטער. די קריסטלעכע פעלקער פון אייראָפּע האָבן
 דאָך באַקומען זייער אמונה, די איינציקע קולטור-טרעגערין פון יענער
 פאַרהושכטער צייט, פון דער פרעמד. די איינציקע קולטור-שפראַך פון
 דער מיטלאלטערלעכער אייראָפּע איז אויך געווען אַ פרעמדע — דאָס
 אָפגעשטאַרבענע לאַטיין. די לשונות און דיאַלעקטן, אויף וועלכע ס'האָבן
 דעמאָלט גערעדט די אייראָפּעיִשע פעלקער, האָבן געשפילט די ראַלע
 נאָר פון אומגאַנג-שפראַכן, און מ'האַט זיי כלל ניט באַנוצט צו קולטור-
 צוועקן. ביי אזוינע אומשטענדן האָבן זיי ניט געהאַט די מיגלעכקייט
 זיך נאָרמאַל צו אַנטוויקלען, צו דערגרייכן צו אַ מדרגה פון קולטור-
 שפראַכן. די אמונה און וויסנשאַפט אין זייער פרעמדער לאַטיינישער
 הלבשה זיינען זיי מיט אַ פעסטער מויער אָפגעזונדערט געווען פונם פאָלק
 און זיין לשון. ביי אזאַ מיין מחיצה קאָן בעצם גאָר קיין רייד ניט זיין
 ניט מפּוח נאָרמאַלער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און וויסנשאַפט, ניט וועגן
 אמתער נאַציאָנאַלער קולטור. די אראבער אָבער האָבן ניט געוויסט פון
 דער דאָזיקער סתירה און צעשפאַלטנקייט. דער קאָראַן, די הייליקע
 שריפט פונם איסלאַם, האָט געשפראַצט אויף אייגענעם אראַבישן באַדן,
 איז באַשאַפן געוואָרן אויף דער לעבעדיקער אומגאַנג-שפראַך פונם פאָלק.
 די רעליגיעזע התלהבות און דאָס קולטורעלע אויפלעבן פון די אראבער
 אין יענער תקופה, בעת דער איסלאַם האָט זיך פאַר דער וועלט אַנט-
 פּלעקט, האָבן געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקע השפעה אויף דער
 אַנטוויקלונג פון דער פאָלקס-שפראַך. אַ גאַנצע וועלט מיט נייע מושגים
 און אידעען האָט זי באַדאַרפט אַרומנעמען. די לעבעדיקע שפראַך פונם
 פאָלק, בעת זי איז געוואָרן די הייליקע שפראַך פונם קאָראַן, איז אויך
 דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ בליענדיקער קולטור-שפראַך פון
 וויסנשאַפטן און ליטעראַטור.

אָט די רייכע, אזוי שוין אויפגעלעבטע אַראַבישע קולטור האָט געהאַט אַ השפּעה אויך אויף די שגגותדיקע פעלקער, בפרט אויף יידן. די קריסטלעכע שבטים אין שפּאַניע האָבן געזען אין די אַראַבער זייערע געפערלעכסטע שונאים, און זיי האָבן ווייניק־וואָס געוואָלט געניסן פון זייערע ניט־געוונטשענע שבנים, מיט וועלכע זיי האָבן געפירט די פּאַר־ביטערסטע מלחמה; אַנדערש אָבער האָבן זיך די יידן פאַרהאַלטן. פאַר זיי זיינען דאָך די אַראַבער געווען די אמתע פאַררייער און גואלים; די אַראַבישע שפּראַך, וואָס האָט פיל קרובהשאַפט מיט דער העברעיִשער און אַרמישער, איז שוין צו יענער צייט געווען די אומגאַנג־שפּראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ. בערך צוויי הונדערט יאָר נאָך דעם אויפטרעטן פון מחמד האָט שוין דער גאַנצער יידישער ישוב פון פּאַדער־אַזיע געהאַט פאַרביטן זיין אַלטע אומגאַנג־שפּראַך, דעם אַרַמענישן דיאַלעקט, אויף אַראַביש¹. דאָס אייגענע איז אויך געווען ביי די שפּאַנישע יידן. אונטער דער ממשלה פון די הויכגעבילדעטע אַראַבישע הערשער, די קאַליפן, האָבן זיך שוועסטערלעך פאַרבונדן צוויי קרובישע קולטורן, די יידישע מיט דער אַראַבישער; איינע האָט משפיע געווען אויף דער אַנדערער, און פון דער השפּעה האָבן אַרויסגעשפּראַצט די שענסטע קולטור־בלומען. מ'קאָן דאָ ניט ריידן וועגן אַסימילאַציע, וועגן התבטלות (ועלבסטפאַרניכטונג), נאָר וועגן אַנרעגן, וועגן גייסטיקער השפּעה. די אַראַבישע קולטור האָט געווירקט אויף די איינגערדרעמלטע יידישע פּוּחות, ווי הייוון, וואָס רופן אַרויס די שטאַרקסטע לעבנס־פּראַצעסן, און די שווערע איינגעשלאַפּענע שטאַפּן ווערן דערביי מגולגל אין ענערגיע און גייסט, וואָס קאָן ניט רוען און שטרעבט אין דער הייך.

די אַראַבישע שפּראַך, די הייליקע שפּראַך פון איסלאַם, איז ניט געוואָרן די נאַציאָנאַלע שפּראַך פונם יידישן קיבוץ², אָבער דאָס אויפ־בליען פון דער דאָזיקער שפּראַך און איר ליטעראַטור האָט געהאַט די ווירקונג, וואָס יידן האָבן זיך מתקנא געווען און האָבן זיך געפלייסט צו ברענגען צו אַזא הויכן מצב אויך זייער הייליקע שפּראַך, די שפּראַך פון דער ביבלי.

אונטער דער השפּעה פון דער רייכער און שיינער אַראַבישער שפּראַך האָט זיך ביי די שפּאַנישע יידן אַנטוויקלט אַן איידעלער און ביינער געשמאַק, און דער הוש צו שיינקייט האָט גורם געווען דערצו,

¹ זע צונג — געזאַמלטע שריפטן I, 45.

² העגן די סיבות, וואָס האָבן דערצו גורם געווען, העט זיין ווייטער די רייד.

וואָס זיי האָבן זיך באַזונדערס אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט די ריין-פּאָעטישע אוצרות פון דער ביבל און איר שפּראַך. הויך און שיין האָט אין שפּאַניע אויפגעבליט די אַראַבישע פּאָעזיע, — האָבן זיך די יידן מתקנא געווען און ס'איז ביי זיי נולד געוואָרן דער ווינטש צו פרוּוון שאַפן אויך אויף דער שפּראַך פון תנ"ך גיט נאָר רעליגיעזע פּאָעזיע, נאָר אויך וועלטלעכע פּאָעטישע ווערק, און זיך טאַקע דערביי באַנוצן מיט אַראַבישע פּאַרמען און כללים פון מעטריק און צעזור.

די רעליגיעזע פּאָעזיע האָט זיך אַנטוויקלט ביי יידן ערשט נאָך דער תּלמודישער תקופה. נאָך בימי בית שני האָט דער עפנטלעכער רעליגיעזער קולט שוין מער זיך ניט באַגנינגט בלויז מיטן בית-המקדש און מזבח אַליין; הויך דעם בית-המקדש האָבן שוין אָנגעהויבן שפּילן אַ ראַלע פּשוטע בתי-תפילה, אַ הויך קרבנות — אויך דרשות און תפילות. דער מנהג, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן נאָך פון עזרא הסופר, איבער-צוועצן און עפנטלעך צו דערקלערן דעם פּאַלק אויף זיין אומגאַנג-שפּראַך די סדרות פון דער תורה, איז מיט דער צייט געוואָרן זייער באַליבט און אָנגענומען. פון דעם „דערקלערן“ די תורה זיינען ביסלעכווייז נולד געוואָרן גאַנצע דרשות פול מיט מוסר און דרך-אראַ. אַזוינע דרשות פלעגן די לערער און מדריכים פון פּאַלק האַלטן שבת און ימים טובים אין די בתי-כנסיות און בתי-מדרשים. שוין די באַרימטע ראשים פונם סנהדרין, שְׁמַעֲיָה און אַבְטָלְיוֹן, האָבן געטראָגן דעם נאָמען „דרשנים“, ווייל זיי פלעגן בְּרִשְׁנֵן פאַרן פּאַלק, זאָגן אים מוסר, טרייסטן אין דער נויט און שטאַרקן אין אים דעם בטחון אויף גאָטס באַלדיקער ישועה. אַזוינע דרשות פלעגן זיך תמיד אָנהייבן מיט אַ פסוק פון דער סדרה, נאָר דער בעל-בְּרִשְׁן איז דאָ פלל ניט אויסן געווען צו דערקלערן דעם פּשט פונם באַטרעפנדיקן פסוק: דאָס האָט נאָר געהערט צום נוסח; דער פסוק איז געווען דער אַרײַנפּאַר, די ראם, אין וועלכער דער בעל-בְּרִשְׁן פלעגט אַיינשפּינען און אויסשטיקן זיין קונציק געוועב פון האַרציקן מוסר, ערנסטע שטראַפּרייד און שיינע לעגענדן און משלים, וואָס פון זיי זיינען דערנאָך אויפגעבויט געוואָרן הן דער אַנְדִישער טייל פון תּלמוד הן די אַלטע מדרשים. נאָכן חורבן בית-המקדש, בעת די קרבנות זיינען בטל געוואָרן, האָבן זייער אָרט פאַרנומען תפילות און דער עיקר — דרשות. פּמעט אַלע בְּעִלֵי-חֲמִשְׁנָה און בעלֵי-התּלמוד זיינען אויך געווען בעלֵי-בְּרִשְׁנֵים, די באַשעפּער פון אַנְדִישן מדרש. זיי פלעגן בְּרִשְׁנֵן פאַר דעם פּאַלק, גיסן זאָלב אויף זיין צעווייטיקט האַראַ, טרייסטן אים אין די צרות און גרויסן אומגליק, וואָס אים האָט געטראָפּן, וועקן אין אים די שענסטע האַפּענונגען אויף באַלדיקער גאולה און שטאַרקן

אים מיט ווונדערבארע פאנטאסטישע אגדות וועגן די באַליבטע גרויסע נאציאָנאַלע העלדן פון אמאָליקע דורות.¹

נאָכדעם ווי דער תלמוד און די אַלטע מדרשים זיינען אויפגעשריבן געוואָרן, האָט זיך דערמיט ניט פאַרשלאָסן דער קוואַל פון אגדה. די נאציאָנאַלע אגדות און לעגענדן האָבן אויך אין דער שפּעטערדיקער תקופה פאַרנומען זייער אַ פּפּכודיקן אַרט אין דעם עפנטלעכן רעליגיעזן קולט. זיי האָבן נאָר זייער הלבשה געענדערט: דער בעל-דרשן איז אין פּייטן מגולגל געוואָרן; דעם שטאַף פון די דרשות האָט מען אין פּיוט אומגעשטאַלצן. אונטער דער השפּעה פון דעל קריסטלעך-רעליגיעזער (ליטורגישער) פּאָעזיע ביי די סיריער, גריכן וכדומה איז דער יידישער פּיוט באַשאַפן געוואָרן. דער פּייטן, וואָס איז על-פי-רוב געווען אויך דער חזן און פאַרבעטער פון דער קהילה,² האָט געשפּילט די זעלביקע ראָלע, וואָס דער בעל-דרשן אין דער פּרוערדיקער תקופה. אויך ער פלעגט זיך באַנוצן פאַר זיין פּיוט מיטן אַלטן שטאַף פון דער אגדה. דער תוך איז דער אייגענער געבליבן, נאָר די פאַרם, דער לבוש איז זשענעל געוואָרן.³

די ערשטע יידישע פּיוטים, ד.ה. תפילות בדרך שיר, אין פאַרם פון לידער און געדיכטן, זיינען פאַרפאַסט געוואָרן אין 7טן יאָרהונדערט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג. זייערע באַשעפער האָבן נאָך אָבער קיין באַגריף ניט געהאַט וועגן מעטריק (משקל) וועגן גראַם (חרוים) דער ערשטער, וואָס האָט איינגעפירט אין יידישן רעליגיעזן פּיוט גראַמען, איז געווען דער באַקאַנטער פּייטן זנאי,⁴ דער רבי פון דעם באַרימטן אליעזר הקליר. פאַרשפּרייט און גוט באַוואוסט זיינען בכל תפוצות ישראל הקלירס פּיוטים, אָבער הקליר גופא, זיין לעבן און פּערזענלעכקייט זיינען לחלוטין אומבאַקאַנט, און מען ווייס אפילו ניט באַשטימט, אין וואָסער לאַנד און אין וועלכער צייט ער האָט געלעבט. בכלל זיינען די געלערנטע נוטה צו דער דעה, אז דער באַרימטער פּייטן האָט געלעבט

1 באריכות וועגן געשיכטע פון יידישער רעליגיעזער ברישנות (האָמילעטיק) זע: צונג — „נאָפּטעס-דיענסטליכע פאַרמרגע“, אויך מיטבוים — „יידישע האָמילעטיק“, 1890.

2 עס איז זייער מעגליך, אז טאַקע דאָס וואָרט „חזן“ נעמט זיך פון „חזן“ — גראַמען-פּאַכער (זע וועגן דעם — „ליטעראַטורבלאַטש דעם אַרעינמטס“, 1844, ז. 686).

3 זע — מיכאל זק"ש: „דיע רעליגיעזע פּאָעזיע“, 179; צונג — „דיע זינגאַנאַלע פּאָעזיע“, ז"ו 59-60; דערזעלביקער — „ליטעראַטור-געשיכטע“, ז"ו 23-26.

4 זע ש. ד. לוצאטאָ — „מבוא למחזור“, 8; אויך 5. לצנדס הוים — „עמודי העבודה“, 102-104. לויט נייערע פאַרשונגען איז אויך זנאי ניש געווען דער ערשטער אין דער ברעגזשע. זע היים בראַדי — „סטודיען“, 9.

אין דרום ארץ-ישראל אין 7טן יאָרהונדערט 1. הַסְלִיר הָאָט בלי-ספּק געהאַט אַ ניצוץ פון אַן אמתן דיכטער. ער הָאָט אָבער נישט געוואָסט פונם „סוד הַצְמִצוּם“, אָט דעם סוד, וואָס אים פאַרמאָגט נאָר דער פון גאָט געבענטשטער קינסטלער. די וויסנשאַפט פון העברעיִשער שפּראַך=פּאַרשונג איז נאָך דעמאָלט אין די וויקעלעך געלעגן 2, און אַן אַיינגעבאַרענעם חוש צום אינעווייניקסטן ריטם און צו דער פאַרבאַרגענער האַרמאָניע פון דער העברעיִשער שפּראַך הָאָט הַסְלִיר אויך נישט פאַרמאָגט. דער איידעלער שפּראַך=שטאַף הָאָט זיך אונטער זיינע שטייפּע פינגער נישט געוואָלט בייגן; הָאָט יענער זיך געמיט מיט געוואָלט אים צו באַצווינגען: נייע ווערטער הָאָט ער געשאַפן, ווילד און אומגעלומפערט געפאַרמט, ווי שווערע שטיינער זיי איינס איבערן אַנדערן אָן אַ סדר אויפגעטורעמט און צונויפגעוואָרפן. נישט נאָר דער פשוטער בשר ודם, נאָר אַפילו דער בָּקִי, דער לַמֶּדֶן קען דאָרט דעם וועג נישט געפינען און נישט תמיד געלינגט אים נאָך גרויס מי און מאַטערניש דעם פֿשוטן פֿשֶׁט אַרויסצובאַקומען. נאָר ערטער־ווּיז, צווישן די דאָזיקע אומגעשליפענע און שטיינהאַרטע פאַרמען, רייסט זיך פּלוצלינג דורך דער פּלאַם פון גרויסן פאַטאַס און פּאַעטישער באַגייסטערונג, און דער פאַרהירושטער לעזער דערפילט, אַז ער הָאָט דאָך צו טאָן מיט אַ דיכטער, נישט מיט אַ פשוטן גראַמען=מאַכער. זַנאי און הַסְלִיר הָאָבן געשריבן פּיוטים אין גראַמען 3. זיי הָאָבן אָבער נאָך נישט געוואָסט פון מעטריק און צעזור. די געגראַמטע שורות און סטראַפּן זיינען ביי זיי געווען פון פאַרשיידענער לענג און אומגלייכן בוי. מיט די כללים פון מעטריק הָאָט זיך די יידישע פּאַעזיע באַקענט ערשט אין אַראַבישן שפּאַניע, דעמאָלט, ווען די וועלטלעכע מיטלאַלטער=לעכע העברעיִשע פּאַעזיע הָאָט זיך אַקאַרשט אויף דער וועלט באַוווּזן. נאָר קודם=בֶּל, איידער די שפּאַנישע יידן הָאָבן אין זייער ליטעראַטור די אַראַבישע פּאַעטישע פאַרמען אַיינגעפירט, הָאָבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון העברעיִשער שפּראַך=וויסנשאַפט (פּילאָלאָגיע). דאָס איז אויך

1 יעדנפאַלס רעדט וועגן הַסְלִיר אַ פּילאָלאָג פונם צענטן יאָרהונדערט, יהודה בר שֶׁשֶׁת, ווי וועגן אַ דרומנישן פּייטן.

2 די קנאַפּע פּילאָלאָגישע ידיעות און די נישט געניינדיקע געניסיקייט אין דעם שפּראַך=מאַטעריאַל חירקן באַווונדערט שמערנדיק ביי אַזאַ שפּראַך, ווי די העברעיִשע, וואָס איז שוין אויך אין יענער צייט נישט געווען קיין אומגאַנג=שפּראַך און הָאָט מער נישט צעלעבט אינס מויל פונם פּאַלק.

3 הַסְלִיר הָאָט אויך איינגעפירט אין דער העברעיִשער פּאַעזיע די איינגאַרטיקע פאַרם פון אַקראַפּטיק, וואו אין די ראַשי-טבות, מיט וועלכע עס הייבן זיך אָן די סטראַפּעס, איז פאַרצייכנט דער נאָמען פונם מחבר.

געשען אונטער דער השפעה פון די אראבער, וואָס האָבן זייער פיל געשאַפן אויפן געביט פון שפראַך=פאַרשונג, בפרט אין משך פונם צענטן יאָרהונדערט, בעת די אַראַבישע קולטור אין שפּאַניע האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה.

די התחלה פון העברעישער שפראַך=וויסגשאַפט און פון וועלט=לעכער פּאַעזיע, געבויט לויט די אַראַבישע פאַרמען, איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פון חסדאי בן יצחק אָבן שפּרוט, וואָס איז געווען דער בעל-יועץ און הויפט=דאָקטאָר ביים אַראַבישן קאַליף עבד=אל=בן חזן דעם דריטן, אין דער שטאָט קאַרדאַווע. דער דאָזיקער יידישער מיניסטער פונם צענטן יאָרהונדערט איז באַקאַנט אויך אין דער אַלגע=מיינער געשיכטע צוליב דעם בריוו, וואָס ער האָט געשיקט דעם מלך (122) פון די פּוּזרים, יוסף דעם צווייטן, און יענעמס ענטפער, וואָס איז זייער וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון דער פּוּזרים=מלוכה אין די לעצטע יאָרן פּוּר איר עקזיסטענץ.²

חסדאים גרויסער פאַרדינסט באַשטייט קודם=כל דערין, וואָס ער האָט באַפרייט די שפּאַנישע יידן פון דער בבלישער הענעמאַניע, דען ביז דעמאָלט זיינען זיי אין גייסטלעכע פּראַגן געווען אָפהענגיק פונם נאַציאָנאַל=קולטורעלן צענטער אין בבל. זיין גרויסע עשירות האָט חסדאין געגעבן די מעגלעכקייט אויסצושרייבן פון בבל און פון צפון=אַפריקע רבנים און בעלי=תלמוד; ער האָט זיי באַזעצט אין דרום=שפּאַניע (אַנדאַלוויע) און אונטער זייער השגחה געגרינדעט ישיבות. ער האָט אויך צונויפגעקויפט ספרים און פאַרזאָרגט מיט זיי די נייע ישיבות. זיין הויף איז געוואָרן אַ גיט=לעד, ווהיין עס פלעגן זיך צונויפפאַרן פאַרשיידענע געלערנטע און יודעי=ספר, וואָס פלעגן באַקומען תמיכה פון דעם יידישן מעצענאַט און זרבן.

וועגן דער דאָזיקער גרויסער קולטור=געשיכטלעכער ראָלע פונם יידישן מיניסטער חסדאי דערציילט דער באַקאַנטער יידישער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט יהודה אַלחריזי אויף זיין מליצה=לשון:
 „בימים ההם, אין יענע טעג האָט די זון פון לויב אָנגעהויבן שיינען איבער דעם הימל פונם גרויסן נשיא בן חסדאי. איבער אַלע באַדירפטיקע

1 חסדאי אָבן שפּרום איז געבאָרן אין דער שטאָט כאַיענע בערך אין יאָר 915, געשטאַרבן נאָך 970.

2 אין עמלעכע יאָר אַרום האָבן די רוסישע שבטים מיט דעם פירשט אָליעג בראש ירוז געמאַכט די כּוּרשע מלוכה אויף דער וואָלגע. די אויבערשטע שיכטן פון דער דאָזיקער מלוכה צוזאַמען מיט דעם מלכם משפּחה האָבן, ווי באַקאַנט, אָנגענומען אין יאָרהונדערט די יידישע אמונה.

האָט ער אויסגעגאָסן זיין חסד און ברכה אָן גרענעץ און מאָס. אין זיין צייט האָבן זיך הויך און שטורמיש דערהויבן די כוואַלעס פון דער וויסנשאַפט, און פון די גרויסע טיפענישן אַנטפּלעקט טייערע שטיינער און ברילאַנטן. ווער עס האָט געדורשט נאָך וויסן, האָט זיך דערנענטערט צום לעבעדיקן זיסן קוואַל פון חכמה און די אויגן זיינע זיינען דער-לויכטן געוואָרן... דער גרויסער נשיא האָט מיט זיין מילדקייט צוגעצויגן די הערצער פונם גלות, וואָרום ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ באַפעל: „ווער עס דורשט נאָך גאָטס וואָרט, זאָל צו מיר קומען און איך וועל אים מיט אַלץ פאַרזאָרגן“. און עס זיינען געקומען צו אים רבנים און גאונים פון ארום און עַרְב, פון מורח און פון מערב. די גרעסטע מענער פון זיין צייט, אַלע ליכטיקע שטערן פון זיין דור, האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט. יעדער האָט מיט פלייס און גרויס באַגייסטערונג דאָס פעלד פון וויסן-שאַפט באַאַרבעט, גאַנצע אוצרות אויסגעגראָבן, די מוחות דערלויכטן און די הערצער דערפרייט. די קוואַלן פון פּאָעזיע האָבן זיי אַנטפּלעקט, זיסע לידער האָבן די לופט דערפילט, די הימלען האָבן זיך געעפנט, און פאַרגאַפט האָט מען גאָטס וואונדער דערזען. פון יענער צייט אָן איז שפּאַניע געוואָרן דאָס געבענטשטע לאַנד פון וויסנשאַפט, און פון דאָרטן האָבן זיך די חכמות איבער אַלע אַנדערע לענדער פאַרשפּרייט.¹

צווישן די געלערנטע, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין חסדאים הויף, איז אויך געווען דער ערשטער יידישער שפּראַך-פאַרשער אין אייראָפּע, מנחם בן יעקב אָבן סרוק.² ער איז געווען חסדאים סעקרעטאַר און הויף-דיכטער.³ די געלערנטע האָבן שוין פון לאַנג דער-וווּן, אַז דעם באַרימטן בריוו צום מלך הכוזרים האָט פּאַקטיש ניט חסדאי גופא פאַרפּאַסט, נאָר זיין געלערנטער סעקרעטאַר.⁴ זיין שמעלע ביים יידישן נשיא האָט געגעבן מנחמען די מעגלעכקייט זיך אָפּצוגעבן מיט וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן. באַרימט האָט אים געמאַכט דאָס ווערק „מחברת“, דאָס ערשטע תנך-ווערטערבוך אויף העברעיש, וואָס איז דורות לאַנג געווען דער וויכטיקסטער קוואַל פון שפּראַך-וויסנשאַפט פאַר דעם יידישן קיבוץ אין דער קריסטלעכער אייראָפּע, וועלכער האָט זיך

1 אַלחריזי - „חחמטוני“, שער יח.

2 געבאָרן אין טורסוכאַ (צפון-אַפריקע) בערך אין יאָר 910, געשטאָרבן בערך אין 970.

3 מנחם דערציילט, אַז ער פלעגט פאַר זיין מעצענאָם שרייבן: גליוני - שבת, אַנרות-מהללים, ספרי הזר און אויך דברי-ברכות און שירי ספוד.

4 בכרי די קובענדיקע דורות זאָלן וויסן, ווער דער אמתער מחבר איז געווען.

האָט מנחם אינם בריוו קונציק מיט ראשי-תיבות איינגעפלאַכטן זיין נאָמען.

ניט געקאנט באנוצן מיט די שפעטערדיקע ווערק אויפן געביט פון העברעיִשער פילאָלאָגיע, ווייל יענע זיינען געווען געשריבן אויף אַראַביש. אָט דאָס ווערק, וואָס האָט באַרימט געמאַכט זיין מחבר אין די יפּע=טערדיקע דורות, האָט אָבער ביים לעבן אים גורם געווען פיל צרות און בזיונות. פאַר אַ קורצער צייט איידער מנחם ווערק איז אויף דער וועלט דערשינען, האָט שפּרוט צו זיך אַיינגעלאָדן אַ יונגן געלערנטן פילאָלאָג פון פעז, דונש בן זבֿרט, אַ תלמיד פונם באַרימטן סעדיה גאון. אַז דונש האָט זיך באַקענט מיט מנחם אַקאָרשט דערשינענעם ווערק, האָט ער מיט זיין שאַרפן חוש פון אַן אמתן געלערנטן גלייך דערזען, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט ביי אַלע זיינע מעלות אויך ניט ווייניק פעלערן, וואָס מוזן אויסגעבעסערט ווערן. עס איז אָבער בלי-ספק, אַז דונש האָט דערביי אויך געהאַט זייטיקע, ריין-פּערזענלעכע פּניות. ער האָט זיך מתקנא געווען אין מנחמען, וואָס האָט זיך מיט זיין ספר קונה שם געווען און איז שטאַרק דערהויבן געוואָרן אין די אויגן פון חסדאי אָבן שפּרוט. דונש, וואָס האָט, ווי עס שיינט, אויך געוואָלט שפּילן אַן אָנגעזעענע ראָלע ביים הויף פונם יידישן נשיא, האָט פעסט באַשלאָסן זיין קעגנער צו באַזייטיקן. קודם-בֿל איז ער אַרויס מיט אַ שאַרפער פּאָלעמיק אַקעגן מנחם ווערק. אַז ער איז דערביי ניט אויסן געווען אויסשליסלעך די ריין-וויסנשאַפטלעכע פּראַגע, איז זייער לייכט צו דער-קענען אינם אויפגערעגטן, ממש חוצפהדיקן טאָן, אין וועלכן די קריטיק איז געשריבן.² קודם-בֿל האָט ער זיך געפלייסט אויפּמערקזאַם צו מאַכן אויף מנחם פעלערן און גרייזן זיין מעצענאַט, דעם נשיא חסדאי, בכדי יענער זאָל וואַרפן אַן אומהן אויפן אַרעמען תלמיד חכם.

בתור הקדמה צו זיין פּאָלעמישן ווערק האָט דונש אָנגעשריבן אַ לויב-ליד דעם, גרויסן האַר, דעם גלאַנץ פון דער וועלט און שטאַלץ פון פּאָלץ, ר' חסדאי בן יצחק. דאָס דאָזיקע ליד האָט אַ געוויסן קולטור=

1 פּריער איז געווען אָנגענומען אין דער געלערנטער וועלט, אַז דונש בן זבֿרט (זיין יידישער נאָמען איז געווען אדונים הלוי) איז דערנאָך אַרויסגעטראָגן מיט אַ קריטיק אַקעגן זיין רבינס אַראַבישער ביבלי-איבערזעצונג (ספר תשובות דונש בן זבֿרט על ר' סעדיה גאון); די לעצטע צייט איז מען מסופק געוואָרן, צי דונש האָט דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן (זע פּורגאָס - „איבער די עכטהייט דער דעם דונש בן זבֿרט צו-געשריבענען קריטיק געגען סעדיה“, קויפּמאַן-דענקשריפט, 245-256; מאַנאַססעריפט, 1902, ז"ו 66 און 141. וועגן דונשן אַלס פּייטן זע לאַנדאוּס - „עמודי העברדה“, 61; מחזור; וויפּרי II, 178).

² דונש קריטיק האָט פּאַרעפּנסלעכט צוזאַמען מיט רבנו פּמס קענגקריטיק (ספר ההכרעות) פּיליפּאָסקי אינם יאָר 1855.

היסטאָרישן ווערט, ווייל דונש בן זבבט טרעט דאָ אַרויס ווי אַ מַתְהַשׁ, ווי אַ נייערער; עס איז דאָס ערשטע פּאַעמישע ווערק אין העברעיִשער שפּראַך געשריבן לויט די שטרענגע פּללים פון דער אַראַבישער מעטריק. דער מחבר גופא האַלט פאַר נייטיק דעם דאָזיקן פּרט באַזונדער אונטער צושטרייבן און מיט גללות איז ער דערביי מוסיף, אַז זיינע געמאַס=טענע און געווייגנע סטראָפּן זיינען, ווי טוי אויף די הערצער פון חכמי ספרד און וועלן בלייבן אין געדעכעניש פון אַלע קומענדיקע דורות¹. נאָך דעם לויב=ליד גייט דער „אַריינפיר“ צו דעם ווערק גופא, אויך בדרך שיר, באַשטייט פון 150 פּירציייליקע שטראָפּן, געבויט אויף דעם זעלביקן משקל און נוסח, ווי דאָס לויב=ליד²; נאָך דער טאָן איז שוין אַ גאַנץ אַנדערער. דער דאָזיקער אַריינפיר, ווי הגם דער גאַנצער ספר, וואס דונש האָט דערלאַנגט פאַר אַ מתנה דעם נשיא חסדאי, טראָגט בלי ספק מער דעם כאַראַקטער פון אַ שאַרפּן גאַליקן פּאַמפלעט, איידער פון אַ וויסנשאַפטלעך=קריטישן ווערק. דונש באַגניגט זיך ניט דערמיט, וואָס ער טרעט אַרויס קעגן מנחמען מיט פשוטע זלולים און רופט אים: עם הארץ, טיפש וכדומה; ער האַלט אַפילו פאַר פּאַסיק צו זוערן אַ רכילות=טרייבער: באַשולדיקט מנחמען אין אַפיקורסות און פאַר=זיכערט, אַז יענער איז כלומרשט נוטה צו די קראים, מיט וועלכע די יידן האָבן דעמאָלט געפירט אַ פאַרביטערטן געראַנגל³.

ווי עס שיינט, האָט מנחם געהאַט ביים נשיאם הויף נאָך אַנדערע שונאים און ניט=פאַרגינער; יענע האָבן גוט פאַרשטאַנען ווי אויסצונוצן דונשס פּאַמפלעט, און האָבן אויך פון זייער צד זיך געפלייסט אויפצו=ברענגען חסדאין קעגן דעם אַרעמען תלמיד=חכם. דער סוף איז געווען זייער אַ טרויעריקער פאַר מנחמען: מיט שפרוטס ידיעה זיינען אייניקע פון זיינע מקורבים באַפאַלן אין אַ יום=טובדיקן טאָג מנחמם הווי, אַלץ

1 פּשירים נשקלים — תּלשים נשקלים —
 פּמקא נשקלים — וקיים נשקלים.
 בתרו וקפּיר — פּטו של יזר —
 גלב תּקני קפּיר — לרזי מדורים.

2 ביידע שירים זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך פּיליפּאָוסקי אינם יאָר 1855, איבערגעדרוקט מיט אַ גרויסער הקדמה דורך דוד פּהנא 1894. נאָך ניס לאַנג האָט מען אין דער גניזה אין קאַיראָ געפונען נאָך אַ דריט ליד פון דונש, געשריבן מיט דעם זעלביקן משקל, וואָס די ערשטע צוויי, פאַרעפנטלעכט דורך יעקב מאַן אין: The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs; 1922, vol. II 21—23.

3 „תשובות דונש“ וכו', ז' 75; והענין הרע הזה הוא ענין עגן ראש המינים המחלקים על תלמודי רבנו.

חרוב געמאכט, אפילו די פענסטער מיט די טירן ארויסגענומען און אוועקגעטראָגן; מנחמען גופא צעהרגעט, צעשלאָגן און פון שטאָט אַרויס געטריבן. דער אַרעמע געלערנטער האָט פון דער פרעמד זיך געווענדעט מיט אַ בריוו צו זיין געוועזענעם באַשיצער און הכנעהדיק געפרעגט, פאַרוואָס האָט יענער אויף אים זיין צאָרן אויסגעגאַסן. דער יידישער נשיא, חסדאי, האָט געגעבן אַ קורצן ענטפער. און ניט צופעליק איז פאַר בליבן אין געדעכעניש פון די קומענדיקע דורות דער דאָזיקער ענטפער, — אזוי כאַראַקטעריסטיש איז ער פאַר די גרויסע הויפלייט מיט זייער אויפגעבלאָזענער גאווה און שטאַלצער זעלבסטצופרידנקייט. ביזטו באַמת שולדיק — איז געווען שפרוטס ענטפער — האָב איך דיך באַשטראַפּט לויט דיין פאַרדינסט נאָך; אלא ביזטו אומשולדיק — האָב איך דיר דאָך דערמיט גורם געווען דאָס אייביקע לעבן¹. אפילו דער שטיילער עניוודטיקער מנחם האָט אזא ענטפער ניט געקאַנט פאַרשווייגן; אין אים האָט זיך דערוועקט דאָס באַליידיקטע געפיל פון זעלבסטאַכטונג, דער שטאַלץ פון אַן אמתן תלמיד = חכם, וואָס ווייס דעם ווערט פון כבוד התורה און קאָן ניט מוחל זיין די פאַרשוועכונג פונם מענטשנס גייסט און נשמה. ער האָט חסדאין געשיקט אַ בריוו, וואָס שוין צוליב אים אַליין האָט מנחםס נאָמען פאַרדינט צו פאַרבלייבן אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור.

מנחם פאַרשטייט זייער גוט, ווי געפערלעך עס איז פאַר אים, דעם אַרעמען געלערנטן, זיך אַקעגנשטעלן דעם שטאַרקן מעכטיקן מיניסטער. דער בריוו הייבט זיך דערפאַר אָן אין אַ געלאַסענעם הכנעהדיקן טאָן, נאָר באַלד איז גובר דאָס געפיל פון צער און צאָרן און ער פאַדערט שאַרף און באַשטימט דין והשבון פון זיין פאַליידיקער פאַר די גרויסע בזיונות און ליידן, וואָס ער איז אזוי אומשולדיק אויסגעשטאַנען. „צו גאָט דערגרייכט מיין געבעט, — שרייבט מנחם, — צו אים, דעם באַשיצער פון געדריקטע און אומשולדיקע, דערהויב איך מיין געשריי, און פל זמן איך לעב וועט ניט אַנטשווייגן ווערן מיין שטים פון צאָרן!.. איך, וואָס ווער געיאַגט און געפלאַגט, איך, וואָס בין דורך דיר געשליידערט געוואָרן אין אַפגורנט פון דחקות און נויט, — איך ווענד מיך צו דיר, מיין געוועזענער האַר און באַשיצער: צי האָסטו גאָר פאַרגעסן, אַז דו ביזט דאָך אויך נאָר אַ פשוטער בשר = דם גלייך מיט מיר, אַז מיר ביידע צוזאַמען זיינען ניט מער ווי עַפְרָר וְאַפְרָר? די שטאַרקסטע מלכים און שרים, די פאַרוואַגלעטע

¹ אם העוית — כבר הביאותיך למוכר, ואם לא העוית — כבר הביאותיך לחי

אבינים און אַרעמע נויטבאָדערפטיקע — צי וואַרט דען אויף זיי ניט איין און דער זעלביקער גורל: צוריקקערן צו דער ערד, וואָס האָט זיי אַלעמען געבאָרן?

„טיף פאַרווייטיקט איז מײן האַרץ, וואָרין אויף דער גאַנצער וועלט איז צו מײנע לײדן קײן גלײכן נײטאָ; מײן אײנציקע נחמה איז אָבער דער געדאַנק: עס איז דאָ אַ שופט אויף דער וועלט, דער כּײַנ, וואָס לעבט אײביק; ער וועט פּאָדערן געצאָלט פאַר אַלע בזיונות און שאַנד (על כל כלימותי), וואָס איך בין אויסגעשטאַנען. איך גלױב און בין זיכער — עס לעבט מײן פּאַשיצער! ער וועט פּאָדערן דין וחשבון, ער וועט משפטן מײן משפט; זאָל זײן, אַז דאָ איז לײת דין ולײת דײן — איך ווײס אָבער אויף זיכער: עס איז פאַרהאַן דער גאָט פון משפט, און קומען וועט דער טאָג, ווען מײר אַלע וועלן מוזן פאַר זײן געריכט=שטול שטיין. ער וועט קומען, דער גרויסער יום=הדין, ווען די פאַרוואַגלטע וועלן שוין מער ניט דאַרפן נע=ונד זײן, און די גרויסע און מעכטיקע וועט גאָלד און זילבער שוין מער ניט שיצן. עס וועט קומען דער טאָג, ווען אַלע וועלן גלײך זײן — דער שׂר און דער אביון, דער רײכער און דער לײן=אַרבעטער... קומען וועט דער טאָג — און געווייגן און גע=מאַסטן וועט אַלץ ווערן, און די שטאַרקע און די גרויסע וועלן מער ניט האָבן די מאַכט צו אונטערדריקן און געוועלטיקן...“

„איך פּאָדער פון דײר דין וחשבון, — ווענדט זיך מנחם צו שפרוטן, — וואָרין איך בין דער גערעכטער און אומשולדיקער. דו האָסט מײר דעם ענטפער געגעבן: „בײזטו שולדיק, האָב איך דײך בא=שטראַפּט לײט דײן פאַרדינסט נאָך; אַלָא בײזט ניט שולדיק, — האָב איך דײר גורם געווען דאָס אײביקע לעבן.“ און מײנסטו, אַז דאָס איז אַ גערעכטער ענטפער, אַז דאָס איז דער וועג פון משפט? אָדער גלױבסטו, אַז מײט שפּאַט און געלעכטער וועסטו מײר דאָס מויל פאַרשליסן און מײט לײכטזײניקע ווערטער מײך ברענגען צום שווייגן? הער זשע, בּוֹ=אַרְכָם! דו בײזט דאָך אַ גדול בישראל — דאַרפסטו דאָך האָבן אַ באַגריף, וואָס ס'אָזײנס משפט און יושר! דו זאָגסט: אויב איך בין שולדיק. צי משפט מען דען נאָר אויפן סמך פון „אויב“ און „טאַמער“. צי קאָן מען דען אַרויסטראַגן אַ פּסק=דין נאָר אויפן סמך פון השערות? ניט אויפן גרונד פון פעסטע פּאַווייזן, נײערט פון געדאַנקען, וואָס זײנען טיף בײ יענעם אין האַרצן פאַרהוילן? „אויב איך בין אומשולדיק — שרײבסטו — האָסטו מײך דערמיט געבראַכט צום אײביקן לעבן“. נו, און מײטן אומגערכטן שופט — מײט אײב וואָס וועט זײן? מײט וואָס וועט ער קומען פאַרן כּײַן אמת?..“

אפילו ביי די ווילדע שבטים — שרייבט מנחם זויטער — האָט מען פון אזא משפט ניט געהערט. אפילו ביי די געצנדינער האָט מען מער יראת-הכבוד פאר יושר און גערעכטיקייט. דאָס קאָן ניט פארשוויגן ווערן! אפילו נאָך מיין טויט וועט די גרויסע צוולה ניט פארגעסן ווערן; אין שטויב וועל איך צעפאלן — און אויך דעמאָלט וועט טיין געשריין די הימלען שפאלטן¹.

דונשס קריטיק קעגן מנחמען איז אויך ניט געבליבן אָן אַן ענטפער. צווישן די תלמידים פון די ביידע געלערנטע האָט זיך אָנגעהויבן אַ ליטע-ראַדישער געראַנגל, וואָס האָט אַ געוויסן קולטור-היסטאָרישן ווערט, ווייל ער האָט אין אַ געוויסער מאָס אַריינגעבראַכט פריש לעבן און אויך נייע פאַרטען אין דער העברעישער שפראַך און איר ליטעראַטור. פאַר דעם באַליידיקטן מנחם האָבן זיך אָנגענומען זיינע דריי תלמידים: דער געלערנטער יצחק ג'יקאטילא², אפרים אבן קפרון און דער יונגער יהודה בן דוד חייג³, וואָס האָט דערנאָך זיין נאָמען פאַרימט געמאַכט אויפן געביט פון שפראַך-פאַרשונג. זיי זיינען אַרויס קעגן דונש מיט אַ קעגן-קריטיק (תשובות תלמידי מנחם)³. אויך זיי האָבן געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן בתור הקדמה צו דער „תשובה“ אַ לאַנג לויב-ליד דעם נשיא שפרוט. דאָס דאָזיקע ליד איז געשריבן אין דעם אייגענעם נוסח און אין דערזעלביקער מעטריק, ווי דונשס צוויי שירים, בכרי צו באַווייזן, און זיי שטרייבן דאָס טאַקע אַגב אונטער, אַז אויך זיי זיינען ביכולת צו שרייבן העברעישע שירים לויט די פללים פון אַראַ-בישער מעטריק. נאָר טאַקע דערביי טרעטן זיי שאַרף אַרויס קעגן דונשס אויפטו און פלייסן זיך צו באַווייזן, אַז די אַראַבישע מעטריק איז פלל ניט פאַסיק פאַר דער העברעישער שפראַך.

„אונזער איינציקע ירושה — טענהן זיי — מאַכט ער חרוב און וויסט, אין פרעמדע בענדער בינדט ער די הייליקע שפראַך⁴.

¹ מנחםס בריוו איז דאָס ערשטע מאָל פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך שד"ל אין „בית האוצר“ I אינעם יאָר 1847; דערנאָך דורך גרעצן אין „לקט שושנים“ 1862 און דורך ז. שפערן אין דער הקדמה צו „תשובות תלמידי מנחם“ XXXIII-XXII.

² די גימל ווערט אין דעם דאָזיקן נאָמען אויסגעשפראַכן ווי „דוש“.

³ פאַרעפנטלעכט דורך ז. שפערן אין יאָר 1870.

⁴ לשון קנש הקרית —

אַשָׁר הוא לְשִׁאֲרֵיהֶן,

שָׁלוּ הַקְּבָרִית —

בְּמִשְׁקָלִים זָרִים.

דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט באַגרינדן זיי באַריכות אין זייער ספר גופא 1 און ווייזן דערביי דונשן אָן אויף זיין אייגענעם לערער סעדיה גאון, וואָס האָט אין זיינע שירים אויסגעמיטן די אַראַבישע מעטריק.

מען מוז מודה זיין, אַז אין די טענות פון מנחם תלמידים האָט געשטעקט פיל אמת. און צו דער זעלביקער החלטה איז דערנאָך געקומען אויף דער עלטער דער גרעסטער יידישער דיכטער פון מיטלאַלטער, יהודה הלוי². און דאָך האָט דער אַרויסטריט פון מנחם תלמידים קיין פעולה ניט געהאַט, און די אַראַבישע מעטריק האָט זינט דונשם אַרויסטריט אומבאַגרענעצט געוועלטיקט אין דער העברעיִשער פּאָעזיע אין משך פון לאַנגע דורות.

די „תשובות“ פון מנחם תלמידים זיינען געשריבן אין דעם זעלע־ביקן שאַרפן, פאַמפּלעטישן טאָן³, ווי דונשם קריטיק; נאָר זיי אַלע האָט אין דעם פרט ווייט איבערגעשטיגן דונשם תלמיד יהודה בן יששכר, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַרן כבוד פון זיין רבין און געשריבן אַן ענטפער אויף די טענות פון מנחם תלמידים. די קעגנער זיינען קרוינט בן־יששכר מיט אַזוינע נעמען, ווי חמורים, היריים, טיפשים, נאַראַנים, פראים, מאַלפעס, עמי־הארצים וכדומה. דערפאַר אָבער איז ער אויך ניט קאַרג אין תהילות און שבחים אָן מאַס און אָן גרענעץ בנוגע צו זיין לערער. דונש איז ביי אים דער גרויסער „געלערנטער פון מערב“, וואָס האָט ניט זיין גלייכן. די חכמה זיינע איז ברייט ווי דער ים און שטילט דעם דורשט פון אַלע וויסנסבאַגעריקע. זיינע שירים זיינען אויסגעקריצט אויף אייביקע צייטן, אין אַלע קומענדיקע דורות וועלן זיי די הערצער דערקוויקן⁴.

אין דער אמתן זיינען ביידע קעגנער, הן מנחם הן דונש, געווען ניט מער ווי אָנהייבער; זייער באַדייטונג באַשטייט דער עיקר אין דעם, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע, די מוטיקע פּיאַנערן. זיי האָבן מיט זייערע ווערק בלי ספק דערוועקט דעם אינטערעס צו וויסנשאַפטלעכער שפראַך־פאַרשונג, נאָר דער אמתער פּאָטער פון העברעיִשער גראַמאַטיק.

1 תשובות תלמידי מנחם 21-30; זע אויך: ש. פינסקער „לקוטי קדמונים“, 62-65.

2 פורוי II, §§ 78-80.

3 זע תשובות תלמידי וכו' ז"ו 15, 24, 25, 33, 40, 41.

4 זע תשובות תלמידי וכו' ז"ו 6, 15, באַזונדערס 44.

דער „ראש המדקדים“¹, איז ערשט געוואָרן מנהמם תלמיד, דער פריער דערמאָנטער יהודה חיוג'².

גראָד אין יענער צייט האָבן אין קאָרדאָווע, אין דעם דעמאָליקן וויכטיקסטן צענטער פון אַראַבישער קולטור אין אייראָפּע, געלעבט און געשאַפן באַרימטע אַראַבישע גראַמאַטיקער, וואָס האָבן דערהויבן די וויסנשאַפטלעכע שפראַך-פאַרשונג אויף אַ געוואַלטיקער הייך. אַפילו די ברייטע שיכטן האָבן זיך שטאַרק אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט פילאַג-לאַגישע פראַגן.³ אַט אונטער דער השפּעה פון די דאָזיקע וויסנשאַפט-לעכע שטרעבונגען איז אויסגעוואַקסן חיוג' און צוגערעטן צו זיין אַרבעט, מיט וועלכער עס הייבט זיך אָן אַ גאַנץ נייע תקופה אויפן געביט פון העברעיִשער שפראַך-פאַרשונג. דאָרט, וואו ס'האָט פריער געוועלטיקט דער אמתער תוהו ובוהו, האָט ער מיט זיין שאַרף אויג און חוש פון אַן ערשטקלאַסישן געלערנטן געמאַכט אַ סדר און אויפגעדעקט שטרענג-גילטיקע פּללים און געזעצן. ער איז דער באַגרינדער פון דעם באַרימטן הויפט-געזעץ, וואָס איז געוואָרן דער יסוד פון דער גאַנצער העברעיִשער גראַמאַטיק: אַז אין דער העברעיִשער שפראַך איז נישט פאַראַן קיין איין צייטוואָרט (פּעל), וואָס זאָל באַשטיין פון ווייניקער ווי 3 אותיות.⁴

דער יידישער „ראש המדקדים“ פאַרדינט בלי ספק צו פאַרנעמען אַ גאַנץ בכבודיקן אָרט אין דער געשיכטע פון דער אַלגעמיינער אייראָ-פענישער פילאָלאָגישער וויסנשאַפט⁵, און דאָך, ווי גרויס ס'איז זיין פאַר-דינסט, האָט אים פאַרט איבערגעשטיגן זיין גאונישער נאָכפאַלגער און

1 „ראש המדקדים“ רופס חיוג'ן אָפּט אָן דער באַרימטער אברהם אַ אַז עזרא (זע זיין „שפה ברורה“, 21 א"ו).

2 געפאַרן אין פעץ אין דער מיט פונם צענטן יאָרהונדערט, געשאַפן אין סוף פון יענעם יאָרהונדערט.

3 זע: П. Коковцев, Новые материалы etc. 1916, 5

4 זיין טעאָריע האָט חיוג' באַגרינדעט אין צוויי וויסנשאַפטלעכע אַראַבישע הערק: 1) כּהאב אלאפעאל דואת חרוף אַלליין (ספר אותיות הנח), 2) כתאב אלאפעאל דואת אלכתיין (פעלי הכפל).

חיוג'ס הערק זיינען צוויי מאל איבערגעזעצט געוואָרן פון אַראַביש אויף העברעיִש-דאָס ערשטע מאל דורך משה ג'יקאָסילא און שפעטער דורך אברהם אָפּן עזרא.

5 זע: Коковцев, Op. c. 73: „Ieguda Haijudj, imya kotorago zasluživalo-by упоминаться во всѣхъ общихъ обзорахъ исторіи языковдѣнья съ неменьшимъ правомъ, чѣмъ имя индійскаго грамматика Павина“.

תלמיד, יונה אָבן ג'נאה¹, איינער פון די באדייטנסטע פילאָלאָגן און לינגוויסטן (שפראך-פאָרשער) פונם אייראָפּעיִשן מיטלאַלטער. זיין מייסטער־ווערק „פתאב אל תנח"ח" (ספר תְּרַקְמָה) איבער העברעיִשער גראַמאַטיק און שפראך-פאָרשונג איז די שענסטע און רייכסטע פּרוכט, וואָס די העברעיִשע שפראך-וויסנשאַפט האָט געבאַרן. עס איז אַן אמתער אוצַר פון וויסן בנוגע צו שפראך-פאָרשונג און ביבל־דערקלערונג. דאָס דאָזיקע ווערק האָט געהאַט די גרעסטע השפּעה ניט נאָר אויף אַלע שפּעטערדיקע ייִדישע מדקדקים, נאָר אויך אויף די ביבל־פאָרשער און מפרשים. אַלע האָבן זיי געשעפּט פון דעם דאָזיקן רייכן און טיפּן קוואַל. די ערשטע ייִדישע מדקדקים, מנחם און דוּנַש, האָבן זייערע ווערק געשריבן אויף העברעיִש, אָבער די גרויסע שפראך-פאָרשער, וואָס זיינען געקומען נאָך זיי, חַיוּג און ג'נאה, האָבן זיך שוין באַנוצט מיט דער אַראַבישער שפראך, און מיט זייערע ווערק האָבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון דער רייכער אַראַביש־ייִדישער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, וואָס האָט שנעל אויפגעבליט אין שפּאַניע. עס מוז אָבער נאָך אַמאָל אונטערגעשטריכן ווערן דאָס, וואָס מיר האָבן שוין פריער באַמערקט: די דאָזיקע געלערנטע זיינען טאַקע געווען אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור, דעם העברעיִשן דקדוק האָבן זיי אויפגעבויט לויט די כללים פון דער אַראַבישער גראַמאַטיק, און אַגב אויך אויסגענוצט די אַראַבישע טערמינאָלאָגיע; נאָר דאָס אַלץ איז געווען בלויז אַ מיטל צו אַ פעסט באַשטימטן ציל: אויסצופאָרשן די שפראך פון זייער נאַציאָנאַלן הייליקטום, די כתבי הקודש, בעסער צו פאַרשטיין און דערקלערן דעם פּשט פון דער תורה. דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט אַרויס גאַנץ שאַרף און בולט דער גרעסטער פון זיי, אָבן ג'נאה. ער דערקלערט, אַז דאָס הויפטציל פון זיין לעבן איז דערגיין דעם אמתן פּשט פון דער ביבל, און בכדי בעסער דאָס דאָזיקע ציל צו דערגרייכן, האָט ער זיך גענומען צום אויספאָרשן די העברעיִשע שפראך.

די פון גאָט אַנטפּלעקטע כתבי הקודש — שרייבט ג'נאה אין דער הקדמה צו זיין הויפט־ווערק — קאָן מען גוט פאַרשטיין נאָר ביי דעם תנאי, ווען מ'האָט בעסטע ידיעות אין דער שפראך, אויף וועלכער זיי

1 אויף אַראַביש האָט ער געהייסן: אַבול האַליד מרוואַן אָבן ג'נאה. געבאַרן איז ער אין קאַרדאַווע אינם יאָר 990. בעת די אומרויץ אין שטאַם אין 1012 האָט ער פאַרלאָזן זיין געבורטשטאַט, איז לאַנג געווען גע־ינגד און צום סוף זיך באַזעצט אַלס פּראַקטישער אַרצט אין סאַראַגאַסע. געשטאַרבן איז ער אין דערטײט פון עלפטן יאָרהונדערט. מער באַריכות וועגן אים זע: וו. באַכערס מאָנאָגראַפּיע און אויך זיין פּאָררעדע צו „ספר השרשים“, 1892; דאָן אויך עוואַלד, „ליפּעראַטורבלאַטט דעם אַרענעס“, 1844, 675—678.

זיינען געשריבן. דער דאָזיקער געדאַנק ווערט ביי אונז אַלץ קלערער, וואָס מער מיר שטרעבן צו פאַרשטיין דעם תּוֹך פון די כתבי הקודש און וואָס מער אונזער שכל איז משיג די גרויסקייט פון דעם, וועלכער האָט אונז דורך רוה-הקודש די דאָזיקע ספרים אַנטפלעקט.¹

דאָס איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פאַר דער גאַנצער תקופה בכלל. די שפּאַנישע גאָטספּאַרבטיקע יידן ווערן בלל ניט בטל פאַר דער אַראַבישער קולטור; זיי געפינען זיך, אמת, אונטער איר שטאַרקער השפּעה, נאָר זיי פלייסן זיך אָבער, און טאַקע מיט גרויס הצלחה, די דאָזיקע פרעמדע אוצרות פון קולטור און וויסן צו ברענגען אונטער דער השגחה און שליטה פון דעם רעליגיעזן יידישן געדאַנק. זיי אָרגאַניזירן צו פאַרבינדן מיט דעם אייגענעם נאַציאָנאַל-קולטורעלן שאַפן...

* *

אַפן ג'נאַח און זיינע פאַרגענגער האָבן אָבער ניט נאָר געהאַלטן בעסער צו פאַרשטיין דעם פּשט פון די „דורך גאָט אַנטפלעקטע כתבי הקודש“, — זיי האָבן אָגב מיט זייער קלאַסישער וויסנשאַפּטלעכער שפּראַך-פאַרשונג געלייגט דעם יסוד און פּרוכטבאַר געמאַכט דעם פאָרן פאַר דער גלענצנדיקער בלי-תקופה פון דער העברעיִשער פּאָעזיע און שיינער ליטעראַטור.

דונש בן זבֿנח האָט דער ערשטער איינגעפירט די בללים פון אַראַבישער מעטריק אין דער העברעיִשער פּאָעזיע; ער האָט אויך איינגעבירט אַ ספּעציעלן איינגארטיקן נוסח פון פּאָלעמיק-ליטעראַטור: פּאַמ-פלעם בדרך שיר, מיט שאַרף צוגעשפּיצטע גראַמען, ער האָט אויך פּיוטים פאַרפאַסט ג. און דאָך איז ער קיין אמתער דיכטער ניט געווען; ניט מיט אים איז אין שפּאַניע אויפגעגאַנגען דער מאָרגנשטערן פון דער העבֿרעיִשער פּאָעזיע. קיין אמתע דיכטער זיינען ניט געווען אויך די דריי פייטנים, וואָס זיינען אַרויסגעטרעטן באַלד נאָך אים. אַלע דריי האָבן זיי געטראָגן איין און דעם זעלביקן נאָמען—יצחק: מנהמס שוין פריער דער-מאָנטער תלמיד, יצחק בן ג'יקאַטילה, ז'נאַחס לערער, יצחק בן מר שאול און יצחק בן הלפון, וואָס איז געווען דער ערשטער וואָס דער-דיכטער ביי יידן און האָט פון זיינע לידער געצויגן חיונה, געלעבט דערפון, וואָס ער פלעגט מכבד זיין גבירים און מעצענאַטן מיט זיינע לויבלידער.²

¹ זע לאַנדסהוט, „עמודי הבהרה“, 61; מחזור וויטרי, II, 178.

² אייניקע פון זיינע לויב-לידער, וואָס ער האָט געשיקט שמואל הנגיד, זיינען אָפּגעדרוקט אין הנגידים לידערי-זאַמלונג (זכרון לראשונים, I, 91, 94, 98).

די ערשטע אמת=פאָעטישע טענער האָבן זיך ערשט דערהערט אין די רעליגיעזע פּיוטים פון אַן אַנדער תּלמיד=חכם פון יענעם דור, — יוסף בר יצחק בן שטנאש בן אביתור האָט ער געהייסן. אַן אומרויך וואַנדער=לעבן האָט דער דאָזיקער געלערנטער פאַרבראַכט. ער איז געווען אַנגעווען ביים הויף פונם געבילדעטן און וויסנסדורשטיקן קאַליף אַלח פּים פון קאַרדאַווע, און אויף זיין וואונטש האָט בן=אביתור פאַרפאַסט אין אַראַביש אַ פירוש אויף גאַנץ תּלמוד. נאָכן טויט פון דעם פאַרימטן קאַרדאַווער רב, ר' משה, איז אויסגעבראַכן אַ גרויסע מחלוקת צווישן זיין זון ר' חנוך און זיין תּלמיד בן=אַביתר וועגן רבנות אין קאַרדאַווע. דער סוף איז געווען, אַז בן=אביתר איז אַוועק פון שפּאַניע, געווען געזונד פּל ימיו און געשטאַרבן (בערך אין יאָר 1000) אין דמשק. דער רוב פּיוטים זיינע זיינען „מעטדות“ אויף יום=בפור. ער געהערט נאָך צו תּקוּירם חדר, שרייבט אין זיין נוסח, מיט אַ סך האַרבע ווערטער און אַלטימאָדישע אויסדריקן; די שירים זיינע זיינען שווערע, האַלפּעריקע, ניט לייכט פאַרשטענדלעך. און דאָך פּילט זיך אין זיי ערטער ווייזן דער אמתער דיכטער. אין בן=אביתרס האַרציקער תּפילה „אַתּ מיּי נְחֵת נְצַח“ הערט זיך שוין דער בת=קול, דער פאַרקלאַנג פון די שיינע נאַציאָנאַל=רעליגיעזע לירער, וואָס וועלן באַלד דערשאַלן אין דעם שפּאַנישן לאַנד אין די געצעלטן פונם פּאַלק ישראל.

אין דעם דאָזיקן ליד קלאַנגט זיך דאָס פּאַלק ישראל פאַר זיין פּאָטער אין הימל: „צי האָסטו דען וועמען אויף אייביק פאַרלאָזן? פאַר=וואָס=זשע האָסטו אונז לדרוי דורות פאַרגעסן? צי האָסטו וועמען מיט אייביקן צאָרן באַשטראַפּט? און אונז האָסטו פאַריאַגט אויף אַלע צייטן. אַ דור נאָך אַ דור שמאַכט איך אַלץ אין קנעכטשאַפּט, און פאַרשלאָסן איז מיין מויל; איך האָב הכנעהדיק געוואַרט, ניט געמאַנט פון געפענע געניש אויסצולייזן, איך בין געוואָרן צו שפּאַט און צו געלעכטער, קיין פונק רהמנות אין ערגעץ ניט געפונען. צווישן אַלע געפאַלענע האָב איך מיין גלייכן ניט, פון אַלע געפייניקטע בין איך אַן אויסנאַם... יעדער אומגליק האָט דאָך אַ גרענעץ, יעדע האָפּענונג — אַ טאָג פון דער=פילונג, נאָר מיין גלות האָט ניט קיין שיעור, ער ווערט אַלץ לענגער און וואַקסט אָן אַ סוף.

1 דער רבנות=סכסוך איז זייער רייך אין פרטים, וואָס האָבן אַ גרויסן אינטערעס פאַר דעם קולטורעלן מצב פון יענער צייט (באַשריבן אין דעם „ספר הקבלה“ פון ר' אברהם בן דאוד), וועגן דעם נאָמען שטנאַש (פון די צוויי הערשער „שום אַנזש“) זע „מאַנאַשיריפּס“ 1, 1923, 59.

שטיי-אויף און זע: גרויס אָן אַ צאָל זיינען אונזערע פיינד — נישטאָ וווּ זיך צו באַהאַלטן, וווּ שוין צו געפינען! ווער קאָן עס צווען, זוי אייגענע קינדער ווערן געשחטן — און נישט האָבן אויף זיי קיין רחמנות און ניט קומען זיי צו הילף? .. אַלמעכטיקער אין הימל! דו ביסט דאָך אונזער פאָטער, — פאַרוואָס זשע זיינען מיר צו יתומים געגליכן? דו ביזט דאָך אונזער איינציקער, — ווער אויסער דיר קאָן אונז העלפֿן אין אונזער נויט? ביי וועמען אויסער דיר קאָנען מיר שוין געפינען? מיר זיינען דאָך דיין פאָלק, דייע שוץלאָזע שאָף! פאַרלאָז זשע אונז ניט ביי די פרעמדע אין די הענט! דיין גענאָד און דער באַרעמען אַנטפֿעק אונז היינט אינם טאָג פון רחמים!"

בן-אַבְתָּר געהערט נאָך, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, צו דער אַלטער שול. ער האָט געשריבן אינם נוסח פון אליעזר הקליר מיט האַרבע משונהדיקע ווערטער, וואָס ווילן ניט וויסן פון גראַמאַטישע פֿללים און געזעצן. אַ רעליגיעזער פֿייטן איז בן-אַביתר געווען, האָט געשריבן אויס-שליסלעך פֿיזים און תפילות, זיך ניט פאַרנומען מיט דברי הול. דער אמתער אָנהייבער פון אַ נייער תקופה, דער פאָטער פון דער וועלט-לעכער פּאָעזיע ביי יידן אין מיטלאַלטער איז געווען דער באַרימטער שמואל הנגיד אָבן נגדילה, איינע פון די מערקווירדיקסטע און אינטערעסאַנטסטע געשטאַלטן פונם שפּאַנישן מיטלאַלטער.

שמואל הנגיד איז דערצויגן געווען אין איינער פון די ישיבות, וואָס שפרוט האָט געגרינדעט אין שפּאַניע, אונטער דער אויבער-השגחה פון די רבנים ר' משה און זיין זון ר' חנוך, וואָס זיינען געקומען פון בבל און געלייגט אין שפּאַניע דעם ערשטן יסוד פון חֲקֵמַת התלמוד און חכמת הַיְהוּדוּת. און שמואל איז געווען די ערשטע צייטיקע פרוכט, וואָס די דאָזיקע ישיבות האָבן אויפגעצויגן. ער איז געווען דער ערשטער פֿקי אין ים התלמוד, דער גאון בישראל, וואָס איז אויפגעוואַקסן אויף שפּאַ-נישן באַדן. אינם יאָר 1027 איז שמואל אָנערקענט געוואָרן פאַרן רב הפולל¹, פאַרן גייסטיקן ראש פונם שפּאַנישן יידנטום, און אַז איז צען יאָר ארום איז געשטאַרבן דער לעצטער גרויסער גאון אין בבל, רב האַי, איז ער, דער רב הפולל און ראש פון די שפּאַנישע ישיבות², פאָקטיש געווען דער גייסטיקער יורש פון די גאונים אין בבל. בעת נאָך רב האַים טויט איז דער קוואַל פון תלמודישן וויסן אין בבל פאַרטריקנט געוואָרן³.

1 זע: סעדיה אָבן דאנו אין „חמדה ננוח“, 29; ראב"ד — „סדר הקבלה“.

2 שלמה נבירול רופש ר' שמואלן אין איינעם פון זיינע דורך אוגו פאַרעפנט-לעכטע לידער „ראש ישיבה“ (קראום שמואל ראש ישיבה).

3 די ישיבה אין סורא האָט זיך פאַרמאַכט אין 1034 און אין פומבדיהא — אין 1040.

זיינען די ישיבות אין ווייטן מערב אונטער דער השגחה פון ר' שמואל געוואָרן דער נייער לעבעדיקער קוואַל, וואָס האָט דערפרישט און באַפֿרוכפערט דאָס פעלד פון ייִדישן וויסן. זיין „מבוא התלמוד“, אין וועלכן ר' שמואל האָט געפרוווט ברענגען אין אַ סדר דעם ריווקן מאַטעריאַל, וואָס איז צונויפגעזאַמלט אינם ים התלמוד, איז אָנגענומען געוואָרן בכל תפוצות ישראל, און ער היום ווערט דער תלמודישער טעקסט געדרוקט צוזאַמען מיט די וויסנשאַפֿטלעכע הערות פון דעם באַרימטן שפּאַנישן רב 1.

ר' שמואל האָט זיך אָבער אָפּגעגעבן ניט נאָר מיט הלכות התלמוד, באַשעפֿטיק זיך פֿלייסיק מיט וועלטלעכע ביכער, — פֿלעגט ר' שמואל זאָגן, — זיי וועלן זיין דייע נוצלעכע וועגווייזער אינם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן 2, און ר' שמואל איז געווען ניט נאָר אַ נאָה ד'רָש, נאָר אויך אַ נאָה קְטוּיִם. דער דאָזיקער רב איז געווען אַן ערשטקלאַסישער געלערנטער פון פֿילזויטיקן, ממש ענציקלאָפּעדישן וויסן, אַ גאונישער שפּראַך־פּאַרשער, וואָס האָט מיט פּולן רעכט געהאַט דעם מוט זיך אַרייַנצולאָזן אין לאַנגן וויסנשאַפֿטלעכן ויכוח מיטן גרעסטן ייִדישן פֿילאָלאָג אָבן ז'נאח 3. דאָס איז געווען אַ געראַנגל צווישן צוויי ריוון, גלייך אין קראַפֿט און באַדייטונג. און די מומחים פֿילאָלאָגן זיינען מסכים, אז ר' שמואלס הויפּטווערק, זיין ביבל־ווערטערבוך „כתאב אל־אסתאנהאנא“ (ספר העושר) 4 איז ניט מינדער אין באַדייטונג און וויסנשאַפֿטלעכן ווערט, ווי ז'נאח מייסטערווערק „כתאב אל תנקיח“.

דאָס דאָזיקע ריויקע תנך־ווערטערבוך, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי און צוואַנציק חלקים, האָט פאַרפאַסט אַ מענטש, וואָס איז נישט געזעסן כל ימיו באהלה של תורה, נישט אַ פּאָך־געלערנטער, וואָס אינאָם טערעסירט זיך אויסשליסלעך מיט וויסנשאַפֿטלעכע פּראַגן, — נאָר אַ שטאַטסמאַן און פּאָליטיקער, אַ איש־מלחמה, וואָס האָט זיך אויפן שלאַכט־פעלד געפילט אזוי היימיש, ווי אין דער ישיבה. ניט נאָר אין דער געשיכטע פון ייִדישער וויסנשאַפֿט האָט שמואל אָבן נגדילה זיין

1 ר' שמואל האָט אויך געמאַכט אַ פֿירוש צום תלמוד אונטער דעם נאָמען „הלכתא גברותא“.

2 הנה הרבה בספרי חוץ ותמצא אשר יכשר עשהו בשערים.

3 באַריכות וועגן דעם זע: ח. באַכער אין זיין פּאַררעדע צום „ספר השרשים“

xv—xvii, און אין קאָקאָוועזש ציטירטן הערק, 77—87.

4 באַריכות וועגן דעם דאָזיקן ריוונערק און בכלל וועגן שמואל הנגיד אַלס

שפּראַכפּאַרשער זע: П. Коковцев, Новые материалы etc. S. Posnasky —

•Revue d. et. juives, 58, 183, 188

נאָמען איינגעקריצט, נאָר אויך אין דער געשיכטע פון מוסלמענישן שפּאַניע. אַ שפּוטער קרעמער איז ער געווען אין די יונגע יאָרן, נאָר אַ דאַנק זיינע גאונישע פענקייטן האָט ער דערגרייכט די העכסטע שטופּן פון מלוכה=מאַכט, אַלס ערשטער מיניסטער (וויזיר) ביי די קאַליפּן פון גראַנאַדע, האַבוס און זיין זון באַדיס, איז דער יידישער רב און ראש ישיבה פּאַקטיש געשטאַנען אין משך פון צענדליקער יאָרן בראש פון דער גראַנאַדער מלוכה.²

און דער דאָזיקער רב און שטאַטסמאַן, קונציקער דיפּלאָמאַט און געלערנטער שפּראַך=פּאַרשער, איז אויך געווען דער באַגרינדער פון וועלטלעכער יידישער פּאַעזיע. דער געשיכטס=שרייבער ראב"ד (ר' אברהם בן נאוד), וואָס דערציילט אין זיין „ספר הקבלה“ אינטערע=סאַנטע פרטים וועגן שמואל הנגיד לעבן, איז מוסיף: „אין די טעג פון חסדאי האָבן די יידישע זינגער קוים אָנגעפאַנגען זייער קול צו באַוווּיזן, אָבער אין שמואלס צייטן האָט שוין זייער שטימע הויך געקלינגען“.³ דער דיכטער משה אָבן עזרא רעדט אין זיין אַראַבישן ווערק איבער פּאַעזיע און מעטריק „כתאב אַלמחאצרה“ מיט גרויס התפעלות וועגן שמואל הנגיד אַלס פּאַרפאַסער פון דריי פּאַעטישע זאַמל=ווערק: „בן=תהלים“, „בן=משלי“ און „בן=קהלת“. ביז דער לעצטער צייט זיינען געווען באַקאַנט נאָר עטלעכע קליינע שירים (פּראַגמענטן) פון שמואל הנגידס „בן=משלי“. די דאָזיקע קליינע רעשמלעך האָבן ניט געקאַנט געבן קיין דיכטיקן באַגריף פון שמואלס פּאַעטישן טאַלענט, און מען האָט זיך דער=פאַר אינגאַנצן פאַרלאָזן אויף איין און איינציגן פּערז, וואָס משה אָבן עזרא האָט אַנב אורחא געבראַכט אין שלמה גבירולם נאָמען: קאַלט זוי דער שניי פונם הַרמון אָדער זוי שמואל דעם לַיִם אַ שיר.⁴

צוריק מיט אַ יאָר פּערציק האָט אָבער דער באַקאַנטער געלערנטער אברהם אליהו הרפבי געפונען צווישן די אַלטע פּתבי=יד אין פעטערבורגער ביבליאָטעק עטלעכע צענדליק שירים פון שמואלס „בן=

1 אויף דער היכטיקער ראָלע פון שמואל הנגיד אַלס שפּאַנישער שטאַטסמאַן האָט דער=שפּער אָנגעוווּן דאָזי (Dozy) אין זיין גרויסן ווערק: *Histoire des musulmans d'Espagne*.
 2 שמואל הנגיד איז געבאָרן אין קאַרדאַזע אין יאָר 982, געשטאַרבן אין גראַ=נאַדע אין יאָר 1055.

3 „בימי חסדאי הנשיא התחילו לצבצב ובוסי ר' שמואל הנגיד נתנו קול.“

4 װײַזיקע װעגן שמואל הנגיד און זיין שירה פון שמואל הנגיד. אין איינעם פון די פּראַגמענטן פון אָבן גבירולם דיראָװ, וואָס מיר האָבן באַשריבן, געפינט זיך דער דאָזיקער פּערז מיט אַ קליינער ענדערונג: „ובימייהו כמו שלג שניר — או כמו שירת שמואל הקהתי“. זע אויבן אַרטיקל אין: *Еврейская Мысль*, I, 18.

תהלים" 1. און ערשט דעמאלט האָט מען זיך איבערצייגט, אז די גע-
לערנטע זיינען באַגאַנגען אַ פעלער, בעת זיי האָבן זיך פאַרלאָזן אויפן
פסק-דין פון איין-איינציקן פּערז, אַרויסגעריסן פון אַ גאַנצן ליד,
וואָס איז פאַרלאָרן געגאַנגען און ס'איז דערפאַר שווער צו וויסן דעם
אמתן פשט².

בן-משלי" איז געשריבן אין באַזונדערע צוויי-צײליקע סטראָפּן;
אין יעדן אַזאַ טאַפּל-פּערז האָט דער יידישער שטאַטסמאַן און געלערנטער
אַרויסגעזאָגט אַ באַשטימטן געדאַנק אָדער אַ ספּעציעלע סענטענץ פון
מוסר און דרך-אָרץ³. שמואל הנגיד, וואָס האָט דורך שווערער מי און
ענערגישן פּלייס זיך דערהייבן צו די העכסטע מדרגות פון מאַכט, ווייזט
אָן אין זיין "בן-משלי": "זאָג ניט, מיין ברודער, מנוחה איז דאָס בעסטע
אין דער וועלט! געדענק, אַז דאָס איז דער וועג, וואָס פירט צו קנעכט-
שאַפט און אונטערטעניקייט. צום טראָן פון הערשאַפט און מאַכט פירן
דעם מענטשן די שטאַפּלען פון שווערער אַרבעט און מי⁴. "מיר זעען
ניט זעלטן — זאָגט שמואל הנגיד — סְגִי נְהוֹרִם, וואָס זייער האַרץ איז
פול מיט שוואַרצאַפּלען, און מענטשן מיט געוונטע אויגן, וואָס זיינען ווי
בלינד, וואָרום ס'זיינען אויגן פאַראַנען, וואָס זעען ניט, דאָס האַרץ
אַבער — דאָס דערפילט און אַנטפּלעקט די פאַרבאָרגנסטע סודות"⁵.

1 הרפכי האָט די דאָזיקע שירים, צוזאַמען מיט די פריער באַקאַנטע, פאַרעפּנעלט
אין אַ באַזונדערן ווערק "זכרון לראשונים" 1879. מיט דער ציים הרפכי און אַנדערע
געלערנטע געפונען נאָך אייניקע אומבאַקאַנטע שירים פון שמואל הנגיד, און אינם יאָר
1910 זיינען זיי אויפּטוי אַיבערגעדרוקט געוואָרן אונטער דער רעדאַקציע פון חיים
בראָדער. ערשט ניט לאַנג האָט דוד ליין מודיע געווען ("מדעי היהדות", I, 1926,
ז' 153), אַז ביי זיין קרוב דוד שושן אין לאַנדאָן געפינט זיך אַ טאַנסקריפּט פון
הנגידס אַלע פּאָעטישע ווערק, צווישן זיי אויך דער "בן-קהלת", וואָס מען האָט ביי
דער לעצטער ציים גערעכנט, אַז ער איז אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען.

2 אַזב האָבן אין דער לעצטער ציים בראָדער און דער שרייבער פון די דאָזיקע
שורות אַנטדעקט אין אַלשע פּתב-יָדן אַ גרויס לויפ-ליד פון שלמה אָבן גבירול, וואו ער
רעדט מיט גרויס התפעלות וועגן שמואל הנגידס פּאָעטישן סאַלענט (זע אויך קויפּפּאַן
אין "מאָנאַטש-שריפּט" 1899, 310).

3 גענויערע פרטים וועגן דעם פּלאַן פון דעם גאַנצן ספר זע: ד. ליין אין
"מאָנאַטש-שריפּט" 1912, 721-728.

4 אַזבז מה טוב לך, אָהי פּח שְׁמֵם? והוא דרך נתיבה אל פּניעת, ולא יעלה
אלי כסא שררה אנוש כי אם עלי מעלת יגיעה.

5 "אנוש! העולם הזה עָנַר ולבו מלא בבנות, וְפָתַם — קְטָנָר; ויש אישון ולא
יראה, ולבב שני סודות ונפלאות יִתְקָר".

דריי זיינען פאראן, צו וועלכע דו דארפסט שטענדיק ריידן וויין:
 און געלאסן, ווען זיי ענטפערן דיר אפילו אויפגערגט און מיט ענות:
 צום מלך, וואָס הערשט איבער דיר, צו אַ שווער קראַנקן און צו אַ פּרוי.¹
 דער רעגן גיט לעבן דער ערד, גייט ער אָבער צו פיל — טויט ער דאָס,
 וואָס ער האָט באַשאַנקן מיט לעבן; נאָר דעם קוואַל פון חכמה און
 וויסן — דעם דאַרף מען ניט מעסטן און וועגן: ער איז שטענדיק דער
 טרענער פון לעבן.²

די קלוגע, אָבער קאַלט־געלאַסענע פּעדאַגאָגישע סטראָפּן פון „בן־
 משלײ“ קאָנען נאַטירלעך ניט געבן אַן אמתן פאַגריף פון שמואל הנגידס
 פּאַעטישן טאַלענט. זיין טאַלענט אַנטפּלעקט זיך ערשט אין זיינע לידער,
 וואָס הַרְבֵּי האָט פאַרעפּנטלעכט. אין דער, פון דער נאַטור געבענטשטער
 שפּאַניע, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, האָט רייך אויפגעבליט די
 אַראַבישע פּאַעזיע. פריי און שטורמיש האָט דאָרטן דערשאַלט דאָס
 פּריילעכע וויין־ליד; באַרוישט און פאַרשיפורט האָבן די הייסע, לעכצנ־
 דיקע לידער פון גיריקער ליבע און דאָרשטיקער לוסט. די אַראַבישע
 זינגער און דיכטער האָבן זיך געפלייסט איינער פאַרן אנדערן, געבלענדט
 מיט די רייכסטע פינקלדיקע פאַרבן פונם הייסן מזרח אין זייערע לויב־
 לידער, די אזוי־גערוּפּענע „קאַסירן“, אין וועלכע זיי פלעגן באַזינגען
 זייערע מעצענאַטן, די מושלים און שררות. ביים רייכן טיש, אין פאַר־
 שיכורטקייט פון בשמים און רוישנדיקן שטאַרקן וויין, זיינען ווי שפּיציקע
 פּיילן געפלוּיגן פּיינגעשליפּענע וויצן, קונציקע, שאַרפּזיניקע רעטענישן,
 בייסנדיקע עפּיגראַמען... דער יידישער ווייזר, דער גרויסער פאַרשער
 און ליבהאַבער פון דער העברעישער שפּראַך, האָט געשטרעבט דערצו,
 אַז די אַלע פּילפאַרביקע טענער פונם רעשידיקן לעבן זאָלן דערשאַלן אויך
 אויף דער אַלטער הייליקער שפּראַך פון תּהילים און שיר־השירים, פון
 עמוס און ישעיה. און ער גופא זינגט וויין־לידער, לאַדט־אַיין זיינע
 פּריינד, זיי זאָלן „טרינקען פון בעכער, טרינקען פון קרוגן הן בייטאָג
 הן ביינאַכט“⁴; שיקט אויך לויבלידער זיינע פּריינד און חברים, און

1 בדרך בך תדבר אל שלשה ואם ענו לך צוות וקשה: אלי מלך בך ישלום,
 ואל איש, אשר חלה עלי כבד, ואשה.

2 גשמים את פני ארץ קַטִּיִּים, ואם ירבו — ימיתן מה יתיו. וגשמי פי חכמים
 אם מעשים ואם רבים להחיות יאָתִיו.

3 לויט דעם ערשטן קאַפיטל, אָפּס יעלין האָט ערשט ניט לאַנג פאַרעפּנטלעכט
 פון דעם „בן־מהלה“, קאָן מען זיך משער זיין, אַז דאָס לעצטע ווערק איז אין דער פּאַרם
 „בן־משלײ“, נאָר רייכער פון אים אין פּאַעטישע בילדער.

4 קוקה שְׁתֵּה בַּבּוֹס וְשׁוּב וְשָׁתָה בַּבַּד וּבְלִיל וּבְיוֹקִים.

שרייבט קלאגלידער נאָכן טויט פון גרויסע באַדייטנדיקע מענער, ווי
 רב האי גאון און אנד.; נאָר דאָס בעסטע און אַריגינעלסטע, וואָס ס'איז
 געבליבן פון שמואל הנגידס ליטעראַרישער ירושה — דאָס זיינען זיינע
 זעקנישע קאמפּס-לידער, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אויפן שלאַכט-פעלד.
 די מלוכה פון גראַנאַדע בכלל און איר יידישער וויזנר בפרט
 האָבן געהאַט אַ סך שונאים אין די שכנישע אַראַבישע מלוכות. דער
 חייל פון גראַנאַדע האָט אונטער דער אויבערהערשאַפט פון שמואל הנגיד
 געפירט אַפּטע מלחמות; ניט זעלטן איז שמואלס חייל געווען אַרומגע-
 רינגלט פון אַלע זייטן, נאָר דעם קונציקן און קאַלטבלוטיקן קריגספירער
 איז שטענדיק געראָטן אַרויסצוהעלפן זיין חייל פון געפאַר און אים
 ברענגען צום גלענצנדיקן נצחון. אָט די גרויסע און שיינע נצחונות האָט
 דער העלדישער יידישער וויזנר באַזונגען אין העברעישע לידער. נאָך
 אַ הפסקה פון אַזוי פיל דורות האָבן זיך ווידער דערהערט יידישע
 קאמפּס-לידער פון נצחון און פרייד, וואָס דערהייבן זייער לויב און
 דאַנק צום יידישן גאָט פון מלחמה, דעם שטאַרקן באַשיצער אויפן פעלד
 פון דער בלוטיקער שלאַכט. שמואלס ווייז-לידער זיינען צו האַלפּעריק
 און שווערוואַגיק, אָבער זיינע לויב-און קאמפּס-לידער זיינען דורכגע-
 דרונגען מיט פייערדיקער התלהבות, מיט הייסן ברענענדיקן פלאַם פון
 שטאַרקע באַרוישנדיקע געפילן. עס שמעקט אין זיי צייטנווייז מיט בלוט,
 עס הערט זיך אין זיי דער פאַטאַס פון אַלטע ביבלישע צייטן, דער
 גוואַלדיקער זעקנישער געשריי פון דוד המלכס דור מיט זיינע העלדן
 און גבורים.

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז דאָס גרויסע לויבליד, אין וועלכן
 שמואל הנגיד האָט באַזונגען זיין גרויסן-נצחון איבער דעם חייל פון זיין
 פאַרביטערטן שונא, אָבן-עבאָס. דאָס לויבליד הייבט זיך אָן מיט
 אַ שבח און לויב דעם, גאָט פון גבורה, דעם גאָט פון גוואַלדיקער נקמה.
 דעם גאָט, וואָס שטייט העכער פון אַלע תּהִלֹּת ותּשִׁבְחוֹת. באַלד גייט
 אָבער דאָס שטורמישע לויבליד איבער אין אַ שטיקן תּפִּילָה-נוסח, און
 עס דערהערט זיך אַ געבעט היל מיט בטחון צו גאָט פון רחמנות, וואָס
 נעמט זיך אָן פאַר דאָס אומשולדיק בלוט, וואָס ווערט פאַרגאַסן, און
 איז אַ זיכערער באַשיצער און אַ גומל חסד פאַר די, וואָס האַלטן טייער
 די הייליקע תּוֹרָה 1. תּיִכּף נאָך דער האַרציקער תּפִּילָה בייט זיך ווידער
 דער טאָן: אינם גאָטספאַרכטיקן מאַן דערוועקט זיך דער קריגסמאַן,
 וואָס האָט אַקאַרשט זיין געפערלעכן שונא בייגעקומען, און ער דערציילט

1 ויש מוצה ויש דורש דמי דל, ויש גומל ויש שכר לתורת.

מיט באַגייסטערונג, באַטרונקען פון נצחון, די בלוטיקע פרטים פון דער האַרטגעקיקער מלחמה: זייערע גרויסע און שטאַרקע זיינען אויפן שלאַכט-פּעלד געלעגן אויפגעבלאָזן ווי די בלאָזעק און די שוואַנגערע פרויען. אַלע צוזאַמען זיינען זיי געלעגן: די קנעכט און די האַרן, די פירשטן מיט די דינער אינאיינעם. אויך זייער מלך, דער נייער אַנג — ווי מיסט האָבן זיי זיך אַלע אויף די פּעלדער געוואַלגערט און זיינען צו קבורה ניט געקומען. געראַטעוועט האָט זיך נאָר איינער פון טויזנט, ווי איינציקע טרויבן אין אַ פאַרלאָזענעם וויינגאַרטן. אויסגעמעקט איז עמלקס זכר פונם שפּאַנישן לאַנד, זיין הייל צעזייט, די מלוכה צעשטערט...
 „די הרוגים האָבן מיר פאַר די שאַקאַלן געלאָזן, פאַר לעמפּערטן און ווילדע חזירים; זייער פלייש האָבן מיר אַ מתנה געגעבן די וועלף פון די וועלדער און די פויגל פון הימל. און גרויס איז געווען די סעודה, איבערזאָט זיינען אַלע געוואָרן. איבער אַלע שטרויכן און דערנער האָט מען זייערע גלידער געשלעפט, די לעווינען האָבן מיט זיי זייערע קינדער געשטילט... גרויס און רייך איז געווען די סעודה געגרייט, און זאָט זיינען אַלע געווען, פאַרשיפורט פון בלוט אָן אַ שיעור. די היענעס האָבן זייערע קאַראַהאַדן געפירט און די נאַכט האָבן באַטויבט די פּת-תּיענות געשרייען...“

„און מיר האָבן זייער לאַנד איינגענומען די פעסטונגען, טורעמס צעשטערט, דערפּער און שטעט אונטעריאָכט און מיט געוואַלט די רעזע-
 דענץ-שטאַט באַצווונגען“ — — —

אין אַ פּאָר יאָר אַרום איז אַ צווייטער שונא אויפגעשטאַנען, דער קאַליף פון סעווייליע, און שמואל מיט זיין הייל איז געווען אַרומגערינגלט פונם פיינד. דער פרומער רב און איש-מלחמה, שמואל הנגיד, האָט אין דעם קריטישן מאָמענט דערהייבן אַ קורצע, אָפּער האַרציקע תּפילה צו גאָט:

„דו זעסט, איך בין אין גרויסער נויט, — דערהער-זשע מײן געבעט? אין טיפן אָפּגרונד בין איך געשטירצט, איבערן קאַפּ שטייגט דאָס גע-
 וויסער, — שטרעק אויס די האַנט פון הילף! פלאַמענדיק פייער לאָדערט אונטער מינע טריט, — ראַטעווע מיך! פון דער גרויסער געפאַר איז פאַרשטומט מײן צונג, און געשלאָסן זיינען מײנע לעפּצן. אָפּן זיינען אָבער פאַר דיר אַלע הערצער, — אייך-זשע מיר צו הילף!“
 שמואל האָט אויך אין דער מלחמה מנצה געווען. דער ראש פונם שונאם הייל, אָבן עבאָד, איז געהרגעט געוואָרן און זיין גאַנצע אַרמיי — צעשלאָגן. שמואל הנגיד, פאַרשיפורט פון נצחון, האָט דעמאָלט אַ לויבליד געוונגען, וואָס ער גופא האָט עס אָנגערופן אַ גרויס און

שטארק דאנקליך גאט דעם אלמעכטיקן און זיינע וווּנדערבארע מעשים¹. אין שטארקע, ווי פון שטאל געגאסענע סטראָפן, באַזינגט ער דעם נצחון פון זיינע קריגסלייט, ווי זיי האָבן דעם שונא בייגעקומען און מיט גרויס דויב פונם שלאַכטפעלד צוריקגעקערט².

דעם האָר פונם טויט האָב איך מיט מיינע אויגן געזען, ער האָט זיך איבער דעם שלאַכטפעלד געטראָגן, און ווי שטרוי זיינען די קריגער געפאלן... די שטארקסטע און גרעסטע האָב איך אין קייטן געזען, מיט שטריק האָט מען זיי איבער די וועגן געשלעפט — — — איך האָב מער ניט געקאָנט צווען די אַלע דערשלאַגענע און זייערע שלעגער, עס עקלט פון פיל בלוט און פון די בערג הרוגים — — —"³.

אין אַ קורצער צייט אַרום (אינעם יאָר 1042) איז קעגן גראַנאָדע אַרויסגעטרעטן אַ שטארקע פאַראייניקטע אַרמיי פון צוויי שכנותדיקע מלוכות. פאַר דער שלאַכט האָט שמואל הנגיד געשיקט פאַר אַן אָנדענק אַ שיינן אָפשיידס-ליד זיין איינציקן זון יוספן. נאָכדעם אָבער ווי ער האָט אויך אין דער מלחמה גובר געווען, האָט ער גלייך דורך אַ טויבן-פאַסט אָנגעזאָגט דעם זון די פייערלעכע בשורה: „אַ טויב שיק איך צו דיר — זי זאָגט דיר אַן די בשורה. שטום איז איר צונג, נאָר אַ צעטעלע טראָגט איר פליגל; גלייך פליט זי צו יוספס הויז, — ער וועט איר שטיס דערקענען; אויף זיין האַנט וועט זי זיך זעצן, ער וועט זי מיט ליבשאַפט גלעטן, דאָס צעטעלע וועט ער אָפּבינדן און אַזוי וועט ער דאָרט לייענען: „מיין זון, זיי וויסן, צעלאָפּן איז די פאַרשאַלטענע באַנדע, איבער אַלע בערג איז זי צעשפרייט, ווי שפּרין פונם ווינט געטראָגן!"⁴.

1 תהלה היא גדולה והדורה לאל הרור ומפעליו גדולים.

2 „זכרון לראשונים", 61.

3 ונלציתי ראות בָּקִים וּבָקִים — מגוללים בדם נפש סבולים.

4 שלום יונה מבשרת — ואם היא לא מספרת — באגרת קטנה אל בנפיה מחוברת — ועת תגע לכית יוסף — תצפץ על מרום קרת — ועת תרד עלי ידיו — ישחק בת קצפֶּת — ויתיר את בנפיה — וכה יקרא באגרת: „בני, דע פי כבר ברתה — עת קמים מאורתה — ונפוצה עלי הרים — פמוץ חלקה מסוערת".

צווייטער קאפיטל

שמואל הנגידס קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג. שלמה אָבן גבירול. — זיין דורשם נאָך וויסן אין די זינגע יאָרן. — דער דיכטער-שמאָלץ. — דעם דיכטערס קרענק און מרה-שחורה. — זיין פריינדשאַפּט מיט יקותיאל הנגיד. — זיינע טרויער-לידער. — דעם דיכטערס איינזאַמקייט און די שנאה פון דער סביבה. — דער דיכטער אין גלות. — אָבן-גבירולס וועלט-אַנשוואונג. — זיינע פיוטים. — די נאַציאָנאַלע שטימונגען אין גבירולס פּאָעזיע — אָבן-גבירול אַלס דענקער. — זיין „מקור חיים“ און „פתר-מלכות“. די מעטרישע פּאַרמען אין אָבן גבירולס דיכטונגען.

שמואל הנגיד האָט מיט זיין אומגעוויינלעך-פילזייטיקער פּערזענע לעכקייט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויף זיין דור. די דיכטער פון יענער צייט האָבן אין אַ סך לידער באַזונגען דעם ווונדערבאַרן יידישן נשיא, וואָס איז אין איין און דער זעלביקער צייט געווען ראשי-שיבה און קריגספירער, דיכטער און געלערנטער. איין דיכטער, יוסף בן חסדאי, האָט זיך קונה שם געווען און איז פאַרבליבן אין דער ליטע-ראַטור-געשיכטע אויסשליסלעך צוליב זיין „שירה יתומה“, אַ לויבגעיאַנג לכבוד דעם וויזיר פון גראַנאַדע. דער דיכטער פאַרזיכערט, אַז אַלע סודות פון חכמה האָט ער, שמואל, דערגרייכט. גרויס ווי דער ים איז זיין פאַרשטאַנד, די ברייטקייט פון זיין האַרץ שטייגט איבער די ווייטקייט פון מזרח צו מערב... אַלע מלכים שעפן פון זיין ליכט און וויסן. קעגן אים זיינען אַלע ראַטגעפער און שטאַטסמענער געגליכן צו שטומע שאַף און נאַרישע אַקסן¹. אַן אַנדער דיכטער דערקלערט, אַז „שמואל הנגיד שיינט איבער אונזער לאַנד, ווי בשעתו שמואל הנביא אין רמה און מצפה“². שמואל הנגיד, וואָס איז ביי זיינע ברייטע רבנישע

¹ ותר חכמה עד עמד בסודה — והכינתה עד ידע מקומה... וכל מלך לאור פניו יהלך — וכל פנים תכסמו פלמה, וכל שרים לפניו כשורים — וכל יועץ כרחל נאלמה...

² שלמה גבירול אין זיין ליד „מי זאת פמו שחור“: לכי אל שמואל שעלה בארצנו — כעלות שמואל ברמה ומצפה. וועגן אַנדערע, פון אונז אַנטדעקטע און פאַרעפנטלעכטע גבירולס לויבלידער, וואו שמואל הנגיד ווערט געגליכן צו אַ „געסלעכער געשטאַלש“ (מראותך כמראות אל), זע אונזער פריער ציטירטע אַרבעט אין *Еврейская Мысль* (איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה בן יהודה“ 1924, 188).

ידיעות געווען אויך א גרויסער בפי אין אלע וועלטלעכע וויסנשאפטן פון יענער צייט, האָט געהאַט זייער אַ באַדייטנדיקע קולטורעלע ווירקונג אויף זיין דור, וואָרום זיין אויטאָריטעט האָט שטאַרק מיטגעהאַלפֿן צו פאַר-גרעסערן די השפעה פון דער אַראַבישער קולטור אויפֿן ייִדישן קיבוץ. און שוין ביי זיין לעבן האָט דאָס שפּאַנישע יידנטום געבאָרן אַ גאנזישע פּערזענלעכקייט, וואָס די רייכע יניקה פון דער שכנותדיקער קול-טור האָט געגעבן די פּולע מעגלעכקייט געהעריק אויסצונוצן אירע געוואַלטיקע פּעיקייטן און צו ווערן דער גרויסער מייסטער, וואָס שאַפט אומשאַצבאַרע קולטורעלע אוצרות, ניט נאָר פאַר זיין סביבה, נאָר אויך פאַר די קומענדיקע דורות.

שלמה בן יהודה בן גבירול האָט דער דאָזיקער גאון געהייסן, דער ערשטער גרויסער דיכטער און דענקער, וואָס דאָס אייראָ-פּעישע יידנטום האָט געבאָרן.

אַ טרויעריקער דיכטער איז שלמה אָפֿן גבירול געווען, דער ערשטער אייראָפּעישער דיכטער, וואָס האָט אין זיין האַרצן געטראָגן דעם טיפֿן „צער העולם“, דעם וועלט-שמערץ, ווי עס הייסט אין דער אייראָפּעישער ליטעראַטור. און טרויעריק און פינסטער איז אויך זיין לעבן געווען. דאָס אומגליק האָט אים געיאָגט ניט נאָר ביים לעבן, נאָר אויך נאָכן טויט: זיין פאַרימט פּילאָזאָפּיש ווערק האָט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, גע-וואַנדערט אין משך פון לאַנגע דורות איבער דער אייראָפּעישער דענקער-וועלט אַוואַטער אַ פרעמדן נאָמען. נאָך טרויעריקער איז געווען דער גורל פון זיין פּאָעטישער ירושה. די לידער-זאַמלונגען 1 פון אלע איבעריקע באַדייטנדיקע ייִדישע דיכטער פון יענער תקופה, ווי יהודה הלוי, משה און אַברהם אבן עזרא, יהודה אַלחריזי א. אַנד., זיינען דערגאַנגען צו אונז בשלִימות, נאָר שלמה גבירולס ביטערער מול האָט געטראָגן, וואָס זיין לידער-זאַמלונג איז ניט אויפֿגעהיט געוואָרן און מיט דער צייט פאַר-לאָרן געגאַנגען; עס איז אַפּילו אַ לאַנגע צייט געווען אַ ספק, צי האָט איבערהויפּט אזא „דינאן“ פון גבירולס לידער עקזיסטירט. ביז צום סוף פונם 19טן יאָרהונדערט זיינען פון גבירולס וועלטלעכע לידער געווען באַקאַנט נאָר קאַרגע צענדליקע, וואָס מ'האַט צופּעליק געפונען אין אַלטע פּתבֿ-בֿדו, מייסטנס פאַרשריבן דורך ווייניק געניטע סופרים און אַפּשריי-בערס (קאַפּיסטן), וואָס האָבן מחמת עס-האַרצות און ניט געניטקייט אַנגעמאַכט זייער פּיל גרייזן, און עס איז אַפּט ממש ניט מיגלעך געווען

1 אין דער אַראַביש-שפּאַנישער תקופה האָבן אַזעלכע לידער-זאַמלונגען געפּראָגן דעם אַראַבישן נאָמען „דינאן“.

ארויסצוגעפינען דעם פשוטן פשט. ערשט אין משך פון די לעצטע יאָר-צענטן איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אז אין מיטלאַלטער האָט שלמה אבן גבירולם דיןאן עקזיסטירט אין מערערע אָפּשריפטן. אייניקע רעשטן, פון אזעלכע אָפּשריפטן האָבן די לעצטע צייט אַנטדעקט פאַרשיידענע גע-לערנטע (הרב"ב, דאָוידזאָן, בראַדי א. אַנד.)¹; אויך דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט געהאַט די זכיה צו אַנטדעקן דריי ביי אים אומבאַקאַנטע רעשטן פון שלמה גבירולם רייכער ירושה, — ער האָט געפונען אין די אַלטע האַלב-פאַרפּוילטע פּלעטער אַ פּאַר צענדליק ביי אַיצט אומבאַקאַנטע שירים פון אונזער גרויסן דיכטער. און אונזער דיכטערס פּאַעטישע יצירות זיינען דער איינציקער זיכערער מקור, וואָס מיר קאָנען פון אים שעפן וועלכע-ס'איז ידיעות וועגן דעם דיכטערס לעבן. די ווייניקע פרטים, וואָס געפינען זיך אין אַנדערע מקורים, זיינען מייסטנס להלוטין פאַלש און מ'קאָן זיך אויף זיי ניט פאַרלאָזן.²

פון אייניקע שירים זיינען איז געלונגען פעסטצושטעלן, אז ער איז געבאָרן בערך אין יאָר 1021—22 אין דער שטאָט מאַלאַגע.³ נאָך קליי-געהייט האָט ער זיך באַזעצט אין סאַראַגאַסע און דאָרט זיין יוגנט פאַרבאַכט. דאָס איינציקע, וואָס מיר ווייסן פון זיינע יונגע יאָרן, איז דער גרויסער, ממש אומשטימליכער דורשט נאָך וויסן. „ויגעתי בחכמה ימנעורי“, „והיא היתה אחותי מנעורי“, „והנה התבונה אָם לנפשי והחכמה זהרעת אחותי“ (די פאַרנונפט איז מיין מוטער און די חכמה און דאָס וויסן — מיין שוועסטער), — דערמאָנט גאַנץ אָפט דער דיכטער.⁴ אין איין ליר, וואָס שלמה גבירולם האָט פאַרפאַסט אויפן 17טן יאָר פון זיין

1. מער באַריכות וועגן דעם זע אונזער פריער ציטירטע אַרבעט.

2. צום ביישפּיל: סעריה אָפּן באַנזן דערציילט (חמדה גנוזה 25), אז שלמה גבירולם איז געווען אַ תלמיד פונם באַרימטן גאון ר' נישום. יענער האָט אָבער געלעבט אין אַפּריקע און האָט נאָר אַ גאַנץ קורצע צייט פאַרבאַכט אין גראַנאַדע. שלמה גבירולם איז אָבער געקומען קיין גראַנאַדע, ווען ער איז שוין אַלס געווען 24 יאָר און האָט שוין געשפּט פאַר אַ גדול בישראל. דעמאָלט האָט ער זיך ווירקלעך באַקאַנט מיטן גאון ר' נישום און ליכטער אים פאַרפאַסט דעם שיר „שאלתם על לבבי“ (פאַרעפנטלעכט אין ח. בראַדיס „שער השיר“ און איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה ג' גבירולם 1924, 81).

3. דערפאַר זיינען אַ סך רעליגיעזע פיוטים זיינע געהעמעס: שלמה מלך ו (אויף האָט אין אַטאַליקע יאָרן געהייסן ביי יידן די שטאָט מאַלאַגע). ש. זאקש'ס אַנזווייונג, אז גבירולם פלעכט זיך אויך חתמען שלמה מלך, איז אַ בלוזער טעות, ווי מיר האָבן שוין אָנגע-וויזן אין אונזער רוסישער אויסגאַבע ז. 22.

4. איינס פון זיינע נאָך גיט פאַרעפנטלעכטע יונגס-געדיכטן פאַרענדיקט זיך מיט „דער סטראַפּע: „ןלְבַשְׁתִּי לְבוּשׁ חֲכָמָה וּמוֹסֵר וְהִדַּעְתִּי אֹרְזֵי רִדְדֵיהִי“ (די קליידער פון חכמה און מוסר שו אידן סראָגן און וויסן האָט מיך מיט זיין שלייער באַצירט).

לעבן, ווערט דערציילט, ווי אזוי א נאָענטער חבר שטראַפּט דעם יונגן דיכטער:

„פאַרלאַנג נישט צופיל, מיין פריינד, — ניט אַלץ קאָן מען דער-גרייכן. דעם מענטשנס לעבן איז דאָך אזוי קורץ: אַט פלאַנצסטו אַ ווייניג-גאַרטן, — ביזטו דען זיכער, אַז ס'זועט דיר געלינגען זיין זאַפט צו גע-ניסן, איידער דו וועסט מיט דער וועלט זיך צעשיידן? און דו שטרעבסט דעם העכסטן שפיץ פון דער חכמה דערגרייכן, אַנעלסט פאַרג אַרויף-געשווינט ווי אַ הירש, לויפסט שנעל, ווי אַ רייטער איבער דעם טאַל-אין דער נידער? דו שטרעבסט אין דער הייך צו די הימלען, אַהין, וווּ קיין אַדלער האָט נאָך ניט דערגרייכט מיט זיינע מעכטיקע פליגל און קיין מענטשלעכער פום האָט נאָך ניט געטראָטן? דו ווילסט זיך גלייכן צו די פרייע פייגלען אין מדבר — און דיין גורל איז דאָך צו זיין נאָר דער עזאזל פון מדבר! טרעט אָפּ פון די וועגן פון חכמה, שטרעב ניט צו דעם, וואָס דו קאָנסט ניט דערגרייכן...“

שטאַלץ ענטפערט דער דיכטער דערויף:

„דאָס שענסטע און דאָס טייערסטע אין דער וועלט איז דאָך פאַרשן און וויסן! ווי געהאַסט וואָלט איך מיך אַליין, ווען איך זאָל אין דער חכמה פאַרגעסן און ווי אַ נישטיקער וואָרעם קריכן נאָך די ער-דישע תּאוות און קנעכטיש געניסן פון לעבן. ניין, מיין פריינד! ווי דו לבנה באַגלייט אומדערמידלעך די ליכטיקע זון אויפן הימל, אזוי וועל איך ביי דער חכמה פאַרבלייבן איר שטענדיקער געטרייער באַגלייטער. אַך, מיין נישט, מיין פריינד, מיר קויפן די חכמה פאַר קליינגעלט אויף די רעשדיקע געמאַרקן פון לעבן! מיין נישט, אַז דער, וואָס האָט פון קוואַל פון דער חכמה גענאָסן, וועט אויך קריכן אין שטויב און קראַבלען נאָך גיריקע ביסן. די חכמה — זי איז דער ציל און ענדצוועק פון אַלע געטלעכע וועגן. זי איז דאָך דער שפּיגל און אָפּגלאַנץ פון אייביקן ליכט-קוואַל, זי האָט גאָט אַליין מיט זיין אַלמאַכט באַשאַפן“¹.

גבירולם גרויס דיכטעריש טאלענט איז זייער פרי צייטיק געוואָרן און שוין ביי זעכצן יאָר האָט דער נאָמען פון דעם יונגן דיכטער גע-פּלונגען אין די ווייטע לענדער. בעת דער גאון רב האַי איז געשטאַרבן

1 אינם ליר „בְּחַר מִתְּחִלָּה מְבַחַר שְׂבִיבוֹ“, — צום ערשטן פאַרעפנטלעכט דורך ש. זקש אין „ר' שלמה גבירול וקצת מבני דורו“, 16—23. אַ בעסערן און גענויערן מעקס פון דעם דאָזיקן געריכט האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן פּת-ב-יד אין לענינג-גראַדער ביבליאָטעק (זע אויך די נייע אויסגאַבע פון גבירולם לירער, I, 1924, 45).

(אינם יאָר 1038), האָט מען זיך פון בבל און מצרים געווענדט צו שלמה גבירול, ער זאָל אָנשרייבן אַ הספד 1.

דער דיכטער גופא האָט געפילט און פאַרשטאַנען, אז ער איז איינער פון די אויסדערוויילטע, פון די יחידים סגולה, און שטאַלץ איז ער מודיע: „איך בין אַ דיכטער און געוועלטיק איבער אַלע פּאָעטישע פּאַרמע! איך בין די האַרפע פאַר אַלע שפּילער און זינגער; מיין ליד איז אַ קרוין פאַר מלכים, אַ דיאַדעם פאַר די קעפּ פון אַלע האַרן און פּירשטן“ 2.

וויער יונג בין איך נאָך, — דערקלערט גבירול אין אַן אַנדער געדיכט, — ערשט זעכצן יאָר געניס איך די וועלט, און דאָך בין איך דער שטאַלץ און די פּרייד פון אַלע הערצער, וואָס לעכצן נאָכן קוואַל פון דער חכמה און אירע פאַרבאָרגענע סודות... מיין ליד קאָן פעלן צעשפּאַלטן און פון האַרטע שטיינער אַ פּרישן קוואַל געבוירן. די טויערן פון וויסן, וואָס זיינען פאַר מיין פּאַלק פאַרשלאָסן, שטייען פּריי פאַר מיר און אָפּן. מיין וועג שטרעבט אין דער הייך צו די הימעלן און צווישן די גלענצנדיקע שטערן האָב איך מיין געצעלט אויסגעשפּרייט. מיין וואָרט וועט איינגעקריצט זיין אין זכרון פון אַלע קומענדיקע דורות, און אויף אייביקע צייטן וועט מיין ליד זיין די שטראָף-רוט פאַר אַלע פינסטערע מוחות“ 3.

1 גבירול האָט רב טאים טיים באַקלאָגט אין פּיר שירים. איין שיר „גְּבוּ עִמִּי“ איז שוין פון לאַנג באַקאַנט. צוויי אַנדערע: „מי יחבוש נור בנו וְשִׁי“ און „הלא תכבון האָס טרַפְּבִי פאַרעפּנסלעכט, אין דעם שיר „נגדעה קרן עדינה“ האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן פּתבֿיד אין פעטערבורגער ביבליאָטעק און ערשט נים לאַנג פאַרעפּנסלעכט אין *Еврейская Мысль*, I.

2 אָנִי הֵשֶׁר וְהֵשִׁיר לִי לְעָבֵד,
אָנִי גָּזֵר לְכָל שְׂרָפִים וְנוֹנָיִם
וְשִׁירִי הוּא עֲצָתָהּ לְמַלְכִּים
וּמְקַבְּלוֹת קְרָאֲשֵׁי הַסְּגָנִים.

3 די דאָזיקע סטראָפּן האָבן מיר צום ערשטן געפונען אין אַן אַלטן פּתבֿיד אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק (זע אינווער אַרטיקל אין „Еврейская Мысль“ I, 126). אין אַן אַנדער, אויך ערשט נים לאַנג פאַרעפּנסלעכטן ליד דערקלערט מים שטאַלץ דער דיכטער:

בפי טרַבֿי, ובלשוני הניתי,
וּסְגָנִי וְצַנְתִּי — שְׁתִּי
וְשִׁירִי עַל לִבִּי שׁוּמְעוּ כַפְּטִישׁ —
יפּוצן צור, ואריק חמתי

(ביאליק-ראבניצקיס נייע אויסגאַבע, III, 1).

אין אן אנדער ליד דערציילט דער 17-יעריקער דיכטער מיט גדלות, אז, אים באגריסט בכל און מצרים און תנם וויל זיך באקענען מיט אים". מיר האָט די וועלט איר טיפן סוד אנטפלעקט" — זאָגט מיט שטאַלץ דער דיכטער 1. און אַזב שטרײכט ער אונטער, אז ער איז פּקי אין אַלע וויסנשאַפטן פון יענער צײַט און, זײַן נשמה איז באַפּרײנדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל".

נאָר אָט פאַר דער דאָזיקער נשמה, וואָס איז געווען, באַפּרײנדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל, האָט די פּשוטע זינדיקע ערד מיט אירע גענוסן און פּרײד זײער פּרי איר הן אָנגעוואָרן. פאַר דער פּרײער צײטיקײט האָט דער יונגער דיכטער זײער טײער באַצאָלט. דער שטאַר-קער דורשט נאָך וויסן האָט זײער שעדלעך געווירקט אויף דעם יונגן, גאָך ניט אַנטוויקלטן קערפּער. גרויסע פיזישע לײדן האָט דער דיכטער געמוזט אויסשטײן שוין אין די יונגע יאָרן. אין די לידער, וואָס ער האָט פאַרפּאַסט אַלס 16—17 יעריקער יינגלינג, זײנען שוין פול מיט האַרצ-רייסנדיקע געשרײען: "די קרענק האָט מײן קערפּער צעשטערט; איך זוּלענער זיך גאַנצע נעכט אויף מײן געלעגער, ווי אויף דערנער און שטעכעדיקע ריטער"; "פאַרפּלוצט זאָל זײן די קרענק, וואָס האָט מײן פּלײש אויפגעפרעסן" 2. "אינעם אומדערוועטלעכן דורשט נאָך וויסן — קלאָגט זיך דער דיכטער — האָב איך מײן געזונט פאַרלאָרן, ווי אַנדערע אין פּלאַס פון דער ליבע" 3. "אויסגעצערט איז מײן לײב, אַ שוואַכע פּליג קאָן אים אויף אירע פּליגלען אוועקטראָגן" 4.

1 זעמי לחשה תבל בסודה — כאלו השקתה נפשי אשושה.

2 והנה תתלי בלה בשרי —

והכאיב לב והתחיל בעיונים —

והתגולל בעצרים על יצועי

בתתגולל על קוצים וצנים;

והנה תתלי בלה בשרי —

תתסי על תלי בלה שארי.

(השלח, XXV, 558; איבערגעדרוקט אין ביאליקס און רבניצקיס

נייער אויסגאַבע פון נבירולם שירים, I, 51).

אייניקע פאַרשער זײנען זיך משער, אז נבירול איז געווען קראַנק אויף שווינדוכט.

3 הן מדרוש תתמה בשרי נאכל — ובשר אחרים אתמה אונקלת (דוקס, שירי

שלמה, 38; נייע אויסגאַבע, I, 25).

4 ובל מרב תלי עד פי נשאו זבוב קסן באחר קרועיו (נייע אויסגאַבע, I, 125).

אומצופרידנקייט און טיפע ספקות האָבן זייער פרי דערוואַכט אינם האַרצן פונם קראַנקן דיכטער. שפּטני לְכַבִּי מְנוּרָי — שוין פון קינד־הייט אָן טוט מיין האַרץ מיך שטראָפן, — קלאַנגט זיך דער זעכצניאַריקער דיכטער. אַ זעכצניאַריקער און שוין אַזוי אַלט, — זאַגט וועגן זיך דער דיכטער גופא. און ער, דער, זעכצניאַריקער, ווענדעט זיך מיט גרויס ווייטיק צו זיין פאַרשטאַרבענער מוטער: אַך, וויי צו מיר, וואָס האָסט מיך אויף דער וועלט געבראַכט! ווי גוט וואָלט געווען, זאָלסט אַן עקרה בלויבן!¹

שוין אין די יונגע יאָרן איז דער שמייכל אָפגעשטאַרבן אויף דעם דיכטערס ליפן; פרי האָט זיך זיין ליד אין מרה שחורה איינגעהילט; אומבאַקאַנט איז אים דאָס געזאַנג פון ליבע געבליבן, — דער גרויסער טרויער האָט עס פאַרטריבן.²

די נשמה מיינע — קלאַנגט זיך דער דיכטער — האָט פאַר מיר די טירן פון טרויער פרייט אויפגעמאַכט, און די טויערן פון יוגנט — פעכט אונטער מיר פאַרשלאָסן!³

דעם דיכטערס גרויסער פאַרשער־גייסט האָט זיך זייער פרי באַקאַנט מיטן שאַרפן מעסער פון ספקות און קאַלטן אומברחמנותדיקן צייטול. דער דיכטער, וואָס האָט מיט אַדלער־שטאַלץ דערקלערט: „מְגַלַת שְׁחָקִים עֲצוּרָה בְּלִבִּי“ — די גאַנצע וועלט איז אין מיין האַרץ איינ־געשלאָסן,⁴ — איז שוין פון די יונגע יאָרן אָן געווען פאַרסטמט מיטן עקל צו דער נישטיקייט פון דער וועלט און קליינלעכקייט פונם לעבן. דערצו אָבער, — און דאָס איז באַזונדערס וויכטיק אונטערצושטרייבן בני אַ דיכטער פון טיפן מיטלאַלטער, — טראָגט זיין שמאַרץ־געפיל אַ ריין עולמישן כאַראַקטער, אָן אַ שום רעליגיעזן בייגעשמאַק. און דאָס דערנענטערט אַזוי דעם יונגן גבירולם דיכטונג צו דער מאָדערנער וועלט־אַנשוואַונג, און דער היינטיקער אייראָפּעער דערפילט אין די פאַר־אוישטע

1 ואי לי קי ילדתי, תלא יום היותך — טוב — כמו אשה עקרה.

2 אין דער פּאָעזישער ירושה פון שלמה נבירול איז ניסאָ קיין איין ליבע־ליד. מיר האָבן אַפילו יאָ געפונען אין אַן אַלמן כתב־יד אין לענינגראַדער מלוכה־ביבליאָטעק אַ קליין ליבע־ליד, וואָס טראָגט גבירולם נאָמען. מיר זיינען אָבער זייער מסופק, צי דאָס ליד געהערט חירקלעך אים (זע אונזער אויבן־ציטירטן אַרטיקל).

3 דלתי יגונים פותחה אלי, תְּכִי — דלתי נעורים אחרי נועלת (אינם ליד, לו היתה נפשי).

4 אין דעם צום ערשטן דורך אונז פאַרעפנטלעכטן ליד „שמש מרומים“ (זע ביאָליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 187).

סטרעפן פונם מאלאגער דיכטער פון דעם עלפטן יארהונדערט דעם אפֿ-
קלאנג פון זיינע אייגענע שמערצן און לידן 1.

דאס לעבן — קלאגט זיך דער דיכטער — האט ווי א שלאנג די
טריט מיר געביסן... בכדי די אדלער זאלן אין די הימלען ניט פליען,
האקט דאס לעבן זיי אונטער די פליגלען. אויך איך בין צו אזא אדלער
געגליכן, אויך איך ליג מיט צעבראכענע פליגלען 2.

און פול מיט יאוש קלינגט דאס ליד פונם 17-יאריקן דיכטער:
"מיין געזאנג איז אין טרויער געהילט, מיין ליד איז מיט זיפצן דורכֿ-
געדונגען. דערהער איך פון פרייד און געלעכטער — וויין איך מיט
ביטערע טרערן... מיר האט געזאגט מיין פריינד: צי פאסט ביי זעכצן
יאָר באַקלאַנג דעם עקל פון לעבן? און שוין ביי דער יוגנט באַגינגען
טרויעריק דעם קאָפּ אָנבוֹיגן, ווי די בלאַסע ליליע אונטער די ברענענדיקע
שטראַלן?" — אך! פון קינדווייז אָן נאָגט דער טרויער מיין האַרץ, און
פאַראומערט איז מיין נשמה. דעם סוד פון לעבן האָב איך באַגרייפֿן
געזואַלט, נאָר אומזיסט איז מיין שטרעבן געווען. אומגעשטילט און פאַר-
שמאַכט איז מיין גייסט געבליבן!.. מיר זאָגט ווידער מיין פריינד: "צי

1 די נישטיקייט פון דער ערדישער וועלט און פונם מענשטנס לעבן איו, אפּת, אַ גאַנץ געוויינלעכער מאַסיוו אין דער אַלטער העברעיִשער פּאַעזיע. נאָר ביי אַלע אַנדערע עלטערע דיכטער, אַ חוץ גבירול, סראָגס דער דאָזיקער מאַסיוו אַ ריין רעליגיעזן כאַראַקטער און שעפּס יניקה פון דעם פרומען "תשובה"-געפיל. דאָס וויינען פּאַקטיש גיס קיין לידער, נאָר "סליחות" דברי-מוסר איבערגעאַרבעט אין פּערזן. עס איז גענוג צו דערמאָנען די דיראַקטישע סטראַפּן פון דעם באַקאַנטן פּייסן, וואָס האָט געלעבט אין גבירולס צייטן. י צ ח ק א ב נ ג י א ת:

מה יתרון לאדם — פערף יתעופף פבורם
ואיך יתגאו בעודם — ופתאם יבוא אידם
יבין איש-לב ונבון — פי סוף לרקבון
וסעפר הציבנו — ועתה עָדיו שִבנו.
יום יום והחילו — למות ואל תחילו
כי חייכם מותכם — ומיתתכם חייכם...
פי אין בתבל הועל — פי אם בשוב פעל
תכלית שישה אבל — וראשה וסופה הבל.

2 יפתן סמן נשך עִבְי...
ובל אָעוף על גְבְהי קְוִיבֹת,

יִכָּאץ בְּעֵדֵי בְנֵי נְשָרִי,
וְהֵיטִי קָבוּ נְשָר אֲשֶר בַּל —
רָזם יָבֵה — וְיִסְרְטוּ אֲבָרֵי...
(אינם באקאנטן ליד "בשרש עין").

קאָן מען דען העלפן מיט קלאַגן? ניט מיט טרערן שטילט מען דעם צער, און געווין קאָן ניט היילן קיין ווונד. שווייג בעסער, מיין פריינד, און פאַרגעס ניט צו האָפּן! — צי קאָן דען די האָפענונג העלפן? און קאָן מען דען האָפּן אָן אויפהער? ווער ס'טראַגט אַ שטערבלעכע ווונד אינעם האַרצן, ביי וועמען די נשמה איז געבראַכן — דער קאָן שוין קיין תּרופּה ניט געפינען! 1.

איין איינציקער ליכטיקער שטראַל האָט פּאַשיינט דעם דיכטערס יוגנט — דאָס איז די פריינדשאַפט מיט אַ פּאַדייטנדיקער פּערזענלעכקייט, מיט דעם געלערנטן אַסטראָנאָם יקותיאל בן יצחק (בן חאַסאַן אין אַראַביש). די דאָזיקע פריינדשאַפט האָט גבירול באַזונגען אין אַ סך שיינע לידער:

„איבער אונזער הימל — פאַרויכערט דער דיכטער — איז אַ ליכט־טיקער שטערן אויפגעאָנגען; יקותיאל איז זיין נאָמען, און פאַרבלענדט זיינען קעגן אים אַלע איבעריקע שטערן אין הימל“ 2.

דער דיכטער ווענדט זיך צום רוה־הקודש, צו דער געטין פון געזאַנג, וואָס שוועפט איבער אים: „ליבלעך טייבעלע, דו ליליע פון שרון! קום אַהער אין דיינע גאַלדענע, מיט גלעקלעך געבריימטע קליידער, וואָס בלענדן ניט מינדער, ווי דער מאַנטל פון אהרן הכהן. דערזע איך דיך — דאַכט זיך מיר, די ליכטיקע זון איז אין איר גאַנצער פּראַכט דער־שיינען. זעץ זיך ביי מיר, מיין געליבטע! אַנטפלעק פאַר דיין פריינד די בשמימדיקע בלומען פון שיינקייט. נעם די האַרפע, די ציטרע אין האַנט, אַלע פּלי־זאַר, וואָס דעם מענטשנס האַנט האָט באַשאַפּן, און זינג דיין געזאַנג פון לויב, באַזינג דעם געליבטן, אויסדערוויילטן, דעם בעסטן פון אַלע האַרן און פירשטן — באַזינג יקותיאל, דאָס ליכט פון דער וועלט, דעם שטאַלץ און האָפענונג פון אונזער דור“ 3.

1 דאָס ליד „מליצתי בראגתי הצופה“ איז אַ סך מאל געדרוקט. אמריקניסקסן איז דער טעקסט ביי דאָו דוֹנאַטן אין: *Quartly Rewiew*, 1913, IV, 68 איבערגעדרוקט אין דער נייער ביאָליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 3.

2 פּרכב אשר דרך במשקפנו — החשיך באורו פוכבי נשפנו.

3 וְאֶת יוֹנָה, חֲבַצְלַת שְׂרוּנִים — וְשׁוֹלֵךְ מְלֵאִים פְּעֻמוֹתַי וְרִמּוֹנֵי מִעֵלְךָ וְהַרְבּוֹת — אֲשֶׁר יִדְמוּ מַעֲלֵי אֲהֲרֹנִים. וְעַת צִאתְךָ לְאֶמְתִּי אֲבִיחָה — הֲלִיכְתָּךְ פִּשְׁמֵשׁ בְּמַעוֹנִים. שְׁבִי פֹה, יַעֲלֵת חַן, לִנְגְדִי — הַעִירִי לְדוֹרְךָ הַשּׁוֹשְׁנִים קַחֵה הַתֶּף וְהַנְּבֵל וְשִׁירֵי — בְּנִגְזֵיךָ עֲלֵי עֶשׂוֹר וּמִינִים וְקוּמִי מִלְּלֵי דוֹדְךָ בְּחִירְךָ — יְקוּתִיאֵל נְשִׂיא שְׂרִים וְרוֹנִים, כְּאֹר עוֹלָם, יִסוֹד אֲדָגֵי מְכוּנָיו — וְעַמּוּדֵי מְרוֹמִים בּו נְכוּנִים, אֲשֶׁר כָּל רוֹנָיו אֵלָיו מִיְחָלִים — וְלִדְבָרָיו מִתְּחַלֵּים כָּל סַגְנִים.

באלד איז אָבער אויך דעם דיכטערס איינציקע פרייד אויפן טראַגישסטן אופן צעשטערט געוואָרן: אין יאָר 1039 איז יקותיאל אומגעקומען; שונאים האָבן אויף אים אַ בלבול געמאַכט און מ'האַט אים מיטן טויט פאַשטראָפּט.

דעם פריינדס טראַגישער טויט האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויפן יונגן דיכטער. „אויב יקותיאלס טעג האָבן אַ סוף גענומען, וועלן אויך די שמערן אין הימל ניט אייביק שיינען“¹, — אזוי הייבט זיך אָן גבירולם באַרימטע פּאָעמע פון צוויי הונדערט סטראַפּן, אין וועלכער ער באַוויינט דעם טויט פון זיין אומגליקלעכן פריינד. פול מיט שטיקלן אומעט איז אויך זיין קליין עלעגיש ליד „ראה שמש“:

„זע, ווי רויט די זון איז ביים אונטערגיין, ווי אין ברענענדיקן פורפור איז זי אָנגעקליידט. דער קאַרמין-געפאַרבטער מערב האָט מיט גאָלד אויסגעשטיקט אי צפון אי דרום; די פאַרמרה-שחורהטע ערד האָט זיך אין נאַכט-מאַנטל איינגעהילט. עס וואַקסן די שאַטנס און שטאַק-פינסטער איז דער הימל געוואָרן. דאָס איז זיין טרויער-קלייד נאָך יקותיאלס טויט“².

נאָך יקותיאלס טויט איז דעם דיכטערס מרה-שחורה נאָך מער געוואַקסן, דאָס לעבן — קלאַגט זיך דער דיכטער — האָט מיר אין האַנט דעם פולן בעכער פון טרויער דערלאַנגט און שטרענג מיר באַפּוילן אויס-ליידיקן אים ביז צום טראַפּן דעם לעצטן“³. און פול מיט געוואַלדיקן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ליד „אהי תבל“⁴.

„אוי, קינד פון דער ערד, ווי אַכנָריש איז דיין מאַמע! — זי פאַר-צוקט אירע אייגענע קינדער, נאָך איידער זיי האָבן פון דער וועלט וואָס

1 די פּאָעמע „זעקת שבר“ איז עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט. באַזונדער האָט זי אַרויסגעגעבן בן-יעקב אין יאָר 1846.

2 ראה שמש לעת ערב אַרוקה —

כאלו לְהִשָּׁה תוֹלַע לְמִבְּטָה.

תִּפְשֵׁם פְּאֵתֵי צֶפֶן וְיָמִין —

וְרוּחַ יָם בְּאַרְבָּעוֹן תִּבְּטָה.

וְאָרְצָךְ עֲנֹכָה אֲחֵךְ אַרְוָה —

בְּצַל תְּלִילָה תְּלִין וְתַחֲסֵחַ.

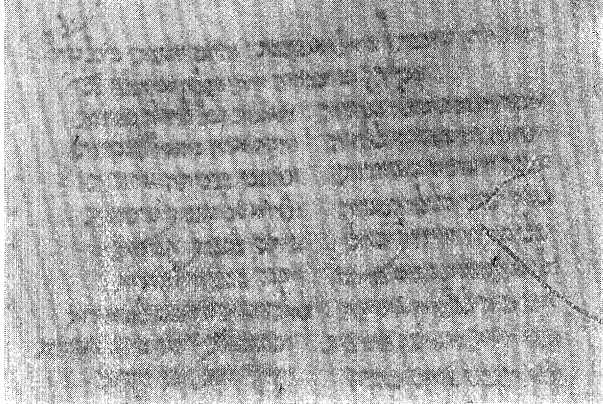
וְתִשְׁחַק אֲנִי קָבֵר, כִּאלֹ

בְּשֵׁךְ עַל מוֹת יְקוּתִיאל יִקְּסָה.

3 וְשֵׁם תְּבַל בְּיָדֵי פֹם יְגִינִים — ועלי תִּקְּרָךְ לַמְצוֹת שִׁכְרֵי (אינם ליד „רשרש עין“).

4 נייע אויסגאַבע, 1871.

גענאָסן! וואָלטן די ערדישע קינדער אָפּענע אויגן באַקומען — אין אַ וויסן
 מדבר וואָלטן זיי די ערד פאַרוואַנדלט! וואָלטן מענטשן דאָס פאַר-
 שטאַנען, וואָס מײַן האַרץ האָט באַגריפּן, — מיט שפּאַט און מיט גאַל
 וואָלטן זיי די ערד באַשפּיגן! .. א. ווי נמאס איז מיר די ערד, עס עקלט
 פון איר שאַנד און פאַרדאַרבנקייט! .. מיר, קינדער פון דער ערד, מיר
 צאַפּלען זיך אַלע אין איר פאַרשאַלטענעם נעץ; מיר טראַגן אַלע איר

אַ בלאַט פון איינעם פון די דריי פּראָגמענטן פון גבירולם
 דייוואַן, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק.

הטאים=שטעמפל אויפן שטערן; מיר שפּיגלען אַלע אָפּ איר שרעקלעך
 בילד, — פאַרוואָס זשע ציטערן מיר אזוי פאַרן טויט און זיין נאָמען
 פילט אונז אָן מיט שרעקן? וואָס האָט עס אזוי מורא דער מענטש?
 וואָס האַלט ער זיך נאָך אין דינגען? דער טויט איז דאָך אונזער גואל —
 און מיר ציטערן גאָר פאַר זיין בעכער! מיט דאָנק דאַרפן מיר זיין גע-
 בענטשטן זאַפט געניסן".

אונטער די ברענענדיקע שטראַלן פון דער אַראַבישער שפּאַניע,
 וווּ דאָס לוסטיקע לעבן האָט געשלאָגן ווי אַ הייסען קוואַל, האָבן אויך
 די אַרטיקע יידן מיט חֲבֻת גענאָסן פונם פּריילעכן לעבנס-בעכער. די
 יידישע יוגנט פון די רייכערע קלאַסן האָבן נאָכגעטאָן דער אַראַבישער
 פאַרבאַכט געמייטלעך די צייט אין וויינגערטנער, אין פּנופּיות זיך פאַר-
 זאַמלט אַרום די פּולע וויינבעכערס, דורך די נעכט פּריילעכע לידער
 געזונגען, געשפּאַסט און געלאַכט, און איינער דעם אנדערן מיט לוסטיקע
 וויצן מַכְבֵּד געווען. אפילו אונזער פאַרמרה=שחורטער דיכטער פּלעגט,
 זוי עס שיינט, גאָר אין די יונגע יאָרן אויך אַמאָל פאַרברענגען די צייט

אין אזא פריילעכער געזעלשאפט. עס איז אפילו פארבליבן פון אים (אמת, אן איין און איינציקס) א וויציק וויין-ליד, וואָס ער האָט געשאַפן בעת ער האָט אַן אַוונט פאַרבראַכט צוזאַמען מיט אַ גאַנצער חברה ביי איינעם מיטן נאָמען משה. דער בעל-הבית איז, ווי עס שיינט, אַ שטיקל קמצן געווען, און האָט זיינע פריילעכע געסט מכבד געווען מיט וויין אין זייער אַ קנאַפער מאָס. צום סוף האָט דער עולם געמוזט אָנפילן די ליידיקע בעכערס מיט פֿשוטן וואַסער. דאָ האָט גבירול דעם קאַרגן בעל-הבית אַ בייסנדיק ליד געזונגען.¹ דאָס דאָזיקע וויין-ליד האָט אינם 17טן יאָרהונדערט אַן אומבאַקאַנטער איבערגעזעצט אויף פראַסס יידיש. די איבערזעצונג איז אפילו ניט שטאַרק געלונגען, דאָך באַנוצן מיר זיך מיט איר, ווייל עס איז קיין בעסערס ניט פאַרהאַן:²

מיין גוטער אַלטער שטאַרקער וויין,
 וושר (וואַסער) וויל דיין מיינשטער זיין.
 קיין גיזאַנג וויל אין מיין מול הריין,
 וואל (פול) נוֹשֶׁר, וואל נוֹשֶׁר.
 איך האָב קיין וויין, דיא אויגן מיין,
 איך האָב קיין וויין, דיא אויגן מיין
 רינן וושר, רינן וושר.

ווי וויל דש ברוט אין מיך גיין,
 מיין גישפיוו האָט קיין געשמאַק מיין,
 ווייל די בעכר ור (פאַר) מיר שפּיין
 מיט וושר, מיט וושר.
 שפילט משה³ און טריקנט דש מער,
 ווייאר בון מצרים דען שטענקט ער,
 אָבער אונזער הויז הער⁴, דער שעפט וושר, שעפט וושר.
 איך הב וגו'

1 יעדע סטראָפּע פון דעם דאָזיקן ליד פאַרענדיקט זיך מיטן בייגעזאַנג: פֿכלות
 נַיִן, סַרְדַּיִן פֿלַגִּי מַיִם. לידער איז דאָס קונציקע ליד דערגאַנגען צו אונז ניט
 בשלימות. עס פֿעלן אין דער מיט ווייניקסטנס צוויי סטראָפּן, וואָס ס'איז לייכט אַרויס-
 צוזען פונם אַקראַסטיק. די ראשי-תבות פון די אָנפאַנג-סטראָפּן דאַרפן מאַכן: "שלמה
 קטן". די פֿאַרלעצטע צוויי סטראָפּן פֿעלן אָבער, און די ראשי-תבות מאַכן בלויז:
 "שלמה ...".

2 די איבערזעצונג האָט צוערשט פאַרעפנטלעכט שטייגנדיגער אין איר.
 יעמערבאָדע, IV, 13.

3 מישה בן עמרם.

4 וואָס סטראָגט אויך דעם נאָמען משה.

לייכט פין איך גלייך צו דיור ורישט ¹
 אז דער ווראש (פראָש) אם וושר אישט
 מיין מול אז ער איז גרישט מיט גונג וושר.
 מיט גונג וושר.
 איך הב וגו'

נזיר ווערט מיר צו זיינם ענד
 אז קינט רכב ² אין זיינם אילענד
 ער און זיין הויז גזינד שעפפען וושר. שעפפען וושר.
 איך הב קיין וגו'

מיט דער צייט אָבער, וואָס מער ס'איז געוואָקסן די מרה=
 געהורהדיקע שטימונג ביים דיכטער, אַלץ אָפגעזונדערטער איז ער גע=
 וואָרן פון מענטשן, אַלץ מער האָט ער זיך אָנגעהויבן דערווייטערן פון
 זיינע יוגנט=פריינד. אין איינעם פון זיינע לידער באַשרייבט דער דיכטער
 גופא, ווי פאַרהיידשט די ערשטע צייט זיינע חברים זיינען געווען. זיי
 האָבן געפרוּווט אים טרייסטן מיט רייד, פאַרטרייבן זיין טרויער און
 דערוועקן אין אים דעם השק און לוסט צום לעבן.

דיינע טייכן טרערן קאָנען דאָך בערג פאַרפלייצן. פאַרוואָס באַ=
 זינגסטו ניט דעם וויין, באַגריסט ניט דעם שווימענדיקן בעכער? פאַר
 אים וואָלט דאָך דיין טרויער אַנטלאָפן, ווי דער דערשראָקענער פיינד
 פאַרן שאַרף פונם שווערד. „יא, אמת, — האָב איך זיי געענטפערט, —
 דערטרונקען ווערט אינם בעכער דער אומעט, דער צער און דער שמערץ
 ווערט פאַרגעסן; דער וויין באַשאַפט פליגל, וואָס באַפרייען פונם אַל=
 טעגלעכן יאָמער און הייבן אָן טראָגן אין די ליכטיקע הימלען פון פרייד
 און געלעכטער... מיר קאָן אָבער דער בעכער ניט העלפן! גרויס מעג
 ער זיין ווי דער ים=סוף, דאָך וועט ער דער אָפגורנט ניט ווערן, וואָס
 זאָל מיין אומעט איינשלינגען! און ריזיק גרויס וואָקסט אַלץ מיין טרויער,
 ער קאָן די וועלט באַדעקן. מיין האַרץ רייסט ער אויף שטיקער, מיין
 בלוט, מיין מאַרד פאַרצערט ער, ווי הייס=פלאַמענדיק פייער... איך
 שריי אין דער פינסטער פאַר ווייטיק און צער, און די טונקעלע נאַכט —
 זי הילט מיך איין אין איר מאַנטל, און פאַרשטומט ווערט מיין געשריין,
 דערשטיקט ווערן מיינע זיפצן... ³

¹ ורישט — פרויס, ד. ה. צו דער דאָזיקער צייט.

² די ביבלישע גגיי-הקב, וואָס פלעגן ניט שרינקען קיין וויין.

³ דאָס ליד „רבובי דמעך היו רסיסים“.

נאך מיט ווייט טיפערן יאוש אין דורכגעדרונגען א צווייט ליד גבירולם, וואָס איז, ליידער, צו אונז דערגאנגען אין זייער א פארגרייטן צושטאנד, אז עס איז ערטערווייז ממש אוממיגלעך צו דערגיין דעם פשט. דאָס ליד הייבט זיך אָן מיט ריין=אַרענטאַלישע בילדער און פארגלייכן: „דער טרער=שטראָם וואָלט מיינע באַסן אין א פרוכטבאַר פעלד אונגעוואַנדלט, וואָלטן פרישע טרערן=קוואַלן די ערשטע ניט פאַר=טריבן, ווי נאָר די ביטערע טרערן פאַרהאַלטן א רגע זייער נעשיקן שטראָם, דערשרעקן זיי שרעקלעכע זיפצן, און שנעל לויפן זיי ווייטער פון פחד געטריבן... די נאַכט איז ביי מיין געוויין דער שומר, די שטאַק=שטיִלקייט היט אָפּ מיינע זיפצן און די שטערן קוקן אַראָפּ פונם בלויען הימל, הערן זיך איין אין מיינע האַרץ=געשרייען און סודן זיך איינער צום צווייטן... — — — אין די לאַנגע נעכט לעבן=אויף אין זכרון דר גאָלדענע יונגט מיט אירע ליכטיקע טעג, שיינ און פילפאַרביק, ווי אַ שנור אָפּאַלן און פינקלדיקע רובינען. איצט איז מיין טאָג ווי די נאַכט פאַרהאַלשט; דעמאָלט האָבן אויך די נעכט געשיינט און געלויבטן... זוי נאָר דער טרויער האָט געזאָלט דערוואַכן, גלייך האָב איך צו די פריינד געמאָן איילן, וואָס האָבן די טרויבן געטרעטן און זייער בלוט אָן רחמנות געגאָסן... אין בלוט די הענט, — און דאָך ניט קיין מערדער! זיי האָבן ניי לעבן געשאַפן, דעם קוואַל דערגראָבן פון פרישע געטלעכע כוחות. אויך אין מיין האַרצן האָבן זיי גלייך אָנגעצונדן דעם זיסן רויש פון ברענענדיקע באַגערן; און בעת די זון האָט פאַר דער מלכה נאַכט איר קאָפּ איינגעבוּגן, האָבן זיי פאַרשיכורט באַסן געקושט שענער פון דער לייכטנדיקער זון...“

„און פּלוצלינג דערוואַכט טיף אין האַרצן דער געדאַנק פול מיט טרויער און יאוש: אַ פאַרבלענדעניש איז דאָך די פאַרוישנדיקע שיינקייט, זוי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט, און אויך די וואָס לאַזן און טאַנצן פאַרשיכורט פון גענוס און פאַרלאַנגען, — ביי זיך אין געזעלט שרייען זיי אויף פאַר גרויס ווייטיק און וויינען מיט ביטערע טרערן...“²

דער דאָזיקער געדאַנק: „זוי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט“ באַקומט ביים דיכטער אַלץ מער שליטה, וואָס מער עס וואַקסט ביי אים דאָס שטאַלצע זעלבסטבאַווסטזיין... אַלץ ווייניקער קאָן אים

1 דאָס ליד „אולי דמעות בהרי נדחי“.

2 די הייסערדיקע פיר שורות זיינען שפאַרק פאַרגרייט און דעם דיכטערס געדאַנק בלייבט אָפּגערויסן אין דער מיט.

באפרידיקן די וואַכעדיקייט פון אַלטעגלעכן לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן. אָט די דאָזיקע שטימונג ווערט שאַרף און בולט אויסגע־ דריקט אינם שיינעם שיר „הפרש לילה“¹.

„די נאכט האָט שוין אירע פליגל פאַרשפרייט און זיך אַ לאָז געטאָן די זון צו פאַנגען... דעם ליכטיקן שיין האָט זי מיט איר מאַנטל באַ־ דעקט; די לבנה האָט זיך אין איר גרינעם קראַנץ אויסגעצירט און איז באַלד אונטער דעם וואַלקן פאַרשוונדן, וואָס האַלזט זי און קושט זי מיט ליבשאַפט. אַלץ איז ווי פאַרגליווערט; נאָר קוים צו באַמערקן האָט די מירטע אַ צאַפּל געטאָן אין איר לייכטן זיסן דרימל. לאַנג האָב איך אין דער נאכט איינגעקוקט, און פאַרהידושט האָבן אירע ליכטער אין הימל געפּרעגט: וואָס האַסטו, מענטש, דאָ צו טאָן? ..

„מייענע פריינד זיינען מילך מיט זיסע רייד, מיין האַרץ=שמערץ זוילן זיי שטילן. אומזיסט די מי! נישט צו לינדערן דעם ווייטיק, נישט צו היילן איז די וונד. דער גיהנום=פלאַם פון נבוכדנאָצאַרס פייער=אויונס איז אויך ניט ביכולת אויסצוברענגען דעם קוואַל פון מייענע ביטערע טרערן. איך האָף ניט אויפן פרימאָרגן: יעדער קומענדיקער טאָג איז אַ פרישע טעסט, אַ נייער פרווושטיין פאַר מייענע גרויסע לידן... מיזאָגט מיר אַלץ: „נויז אויס דעם מאַמענט און געניס די עשירות פון לעבן.“ דער וויינגאַרטן פון לעבן איז אָבער געגרייט בלויז פאַר קלייניקע נישטיקע מענטשן, וואָס קראַבלען און רייסן מיט גריקע הענט די נאָך נישט צייטיקע פרוכטן. און דער שטאַלצער לייב—ער קאָן זיין הונגער ניט שטילן מיט פאַרטריקנטן גראָז און שפּריי, וואָס ווערט פונם ווינט צעטראָגן... אין דער הויכער רחבות, צו די פרייע הימלען לעכצט מיין נשמה, — מיך קאָן ניט באַפרידיקן די פלאַכע זאַמדיקע וויספע; איך בין ניט פון יענע, וואָס קניען אונטערן יאָך פונם לעבן, מיין קאַפּ וויל איך ניט בויגן און איבער מיין אייגענעם גורל וויל איך זיין דער האַר און באַפעלער. זאָל ווי טרויעריק זיין מיין מזל, זאָל דער טל פון ברכה ניט דערפרישן מיין לעבנס=גאַרטן און פול מיט שטיינער מעג זיין מיין שווערער לעבנס=וועג, — ניט געבויגן וועט ווערן מיין שטאַלץ, ניט בלענדן וועלן מיך די נישטיקע גאָבן פון לעבן“...

וואָס גייסטיק רייפער דער דיכטער איז געוואָרן, אַלץ מער איז געוואַקסן אין אים דאָס געפיל פון פרעמדקייט און איינזאַמקייט.

¹ צום באַדויערן איז דער טעקסט אויך פון דעם דאָזיקן ליד ערשטרויזן שפּאַרק פאַרגרייזט.

שיין איז אמאָל די וועלט געווען, — איך בין אָבער צו שפעט געקומען¹, — קלאָגט זיך דער דיכטער. אַלץ מער וואַקסט די מחיצה צווישן אים און זיין סביבה, און מיט אונזער דיכטער האָט סוף=כל=סוף פאַסירט דאָס, וואָס געשעט ניט זעלטן מיט די גדולי הדור, וואָס שטייען באַדייטנדיק העכער פון דער סביבה: די אָפגעזונדערטקייט און פרעמדקייט גייען ביסלעכווייז איבער אין קאַלטן ביטול און אמתער שנאה. מיין אויג נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און דרינגט דורך די טיפענישן פון די מענטשלעכע הערצער² — דערקלערט מיט שטאַלץ דער דיכטער. און אָט פאַר דעם שאַרפן, פונם רוה הקודש געבענטשטן אויג האָט זיך אַזוי קלאָר און בולט אַנטפלעקט די נישטיקייט פונם אַלטענלעכן לעבן מיט אַלע זיינע קליינלעכע פריידן און פאַרלאַנגען, מיט זיין גאַנצער גייסטיקער פוסטיקייט, לעכערלעכער גאווה און אויפגעבלאָזנקייט. דער דיכטער האָט געזען, ווי פיל פון זיינע אַמאָליקע חברים פליסן זיך נאָכטאָן דער דעמאָלטיקער מאָדע: זינגען לידער, שרייבן אָדעס און לויב=געזאַנגען, שפילן די ראָלע פון מעצענאַטן און פלעגער פון וויסנשאַפט און קונסט, אין וועלכע זיי האָבן געהאַט גאַנץ קנאַפע ידיעות. דער דיכטער האָט אין דעם געזען אַ פּהיתות=הכבוד און לעסטערונג פון דעם, וואָס איז אים געווען אַזוי ליב און טייער; זיין מעכטיק ליד איז דערפאַר געוואָרן די שטראַף=רום, מיט וועלכער ער האָט געמשפּט די פאַרשוועכונג פון די הייליקטימער, און מיט האַם און פאַראַכטונג האָט ער געשטעמפלט פאַר דער גרויסער עוולת זיין דור און זיין סביבה.

בעת מ'האַט ביי אים געפרעגט, פאַרוואָס ער, דער פון גאָט=געבענטשטער דיכטער, איז אַ צייט לאַנג אַנטשוויגן געוואָרן, האָט ער מיט כעס און צער געענטפערט:

ווי זאָל איך זינגען, אַז אין אונזערע טעג שטרעקט=אויס יעדער נאַר און ליידיקגייער זיין האַנט צום דיכטער=קראַנץ. דעם קיניגלעכן מאַנטל האָט מען פונם ליד אַראָפגעריסן און אין בעטלערישע לומפן אַיינגעהיילט. די שטאַלצע מלכה האָט מען פונם טראָגן געשלעפט און מיט שמוציקע הענט איר ריינקייט באַפּלעקט. דאָס נביאיש געמלעך וואָרט איז אַ צייט=פאַרטרייב געוואָרן, דאָס הייליקע פייער — צו אַ שפּילצייג פאַרשוועכט... מענטשן פון וויסן, געבענטשטע פון גאָט, זיינען אַלע פאַרשוונדן: זיי זיינען מיט גאווה, זיי זיינען מיט חוצפה פאַרטריבן געוואָרן דורך טעמפע עמי=הארצים און גייסטיקע סריסים... ביי זיי איז ניט טייער קיין חכמה,

1 ומה אריך יומי, ותבל היתה טובה, אבל באחרונה פאתי.

2 ולי עין משופפת בתבל — אשר לב אנוש תראה סתיוו.

קיין וויסן, אבי נאָר זייער נאָמען זאָל קלינגען, גלאַנצן מיט לויב און מיט פראַכט... זיי, די גראַמען־שרייבער, מיינען, זיי זיינען דיכטער: דאָס גרילצנדיקע קראַעס־געשריי רופן זיי געזאָנג! אַך, ווען וועט לסוף קומען דער נייער פינחס בן אלעזר¹, וואָס זאָל מיט זיין שטאַרקער האַנט דורכשפּיזן די חוצפהדיקע זמרים, וואָס פאַרגוואַלטיקן די בת־השירה, די איידעלע פירשטין פון געזאָנג... מיין דור וועל איך מיט מיין אייזערנעם ליד באַשטראַפּן. ער האַסט מיין ליד, — נאָר ער וועט אין אים שוין קיינמאָל ניט פאַרגעסן...²

דאָס באַוונסטזיין, אַז ער איז איינער פון די יחידי סגולה, פון די אויסגעוויילטע, צוזאַמען מיטן וואַקסנדיקן געפיל פון האַס און פאַר־אַכטונג צו דער קליינלעכקייט און נישטיקייט פון דער סביבה — דאָס זיינען בני גבירולן געוואָרן די הויפט־מאָטיוון פון אַ סך לידער זיינע... „מיין פריינד זאָגט מיר — אַזוי הייבט זיך אָן דאָס שיינע ליד, עטה הוד“ — פאַרגעס אינם טרויער, פאַרבאָרג דייע טרערן און מיט פאַר־שלאָסענע ליפּן גיי שטאָלץ דיר דיין וועג. פאַרוואַרף ניט די האַפּענונג — דיין גורל איז דאָך אַזוי אויסטערליש שייין: דו ביזט דאָך דער גלענצנדיקער שטערן, וואָס לייכט איבער אונזער דור, און שענער פונם רייכסטן פערלשנור זיינען די געוויגענע ווערטער אין דיין געטלעכן געזאָנג! „אַך, ניין — איז געווען מיין ענטפּער — איך קאָן ניט און איך טאָר ניט שווייגן! איך קאָן קיין רו ניט געפינען, ווי די שויםענדיקע כוואַליעס פון דעם קאָכנדיקן ים. איך בין די ציף־שויב פון דעם צערס געשפיצטע פייִל. איך בין דער רייטוואָגן פון ליידן און פון שמערץ, און איבער מיר פאַכט דאָס אומגליק מיט זיינע שוואַרצע פליגלען!.. איך בין דער מענטש, וואָס איז נאָך יונג אין יאָרן, נאָר רייך מיט וויסן ווי די קליגסטע זקנים! מיין גוף בלאַנדזשעט אין דער נידער, נאָר מיין גייסט שטינגט העכער פון די וואַלקן... איך קאָן ניט רוֹק זען, ווי קליינע ניש־טיקע מוחות גילטן פאַר זיילן פון חכמה, און פלומפע פערזן־מאַכער ווילן מיך מיט זייערע לידער באַשעמען: מיר עקלט פון זייער שענדלעכן געזינדל! מיט מיר ווילן זיי זיך גלייכן, נאָר ווי קענען זיי, די בלינדע, מיין אמתן ווערט אַפּשאַצן? איך בין דער מייסטער פון געזאָנג, דער

¹ עם ווערס דערציילט אין חומש, אַז בעת די בני־ישראל האָבן עפנטלעך מונח געהען מיט מואָבס פעכטער, האָט פינחס בן אלעזר בהחן מיט זיין שפיין דערשטאַכן איינעם פון די פאַרזינדיקטע, זמרי בן קלואו.

² אינם ליד „אַני בעסעף הלום“ (ליידער איז אויך דאָס ליד שטאַרק פאַרגרייזט און מיר גיבן דאָ איבער דעם אינהאַלט בלויז פון געציילטע סטראַפּן).

געטרייער וועכטער פונם קוואַל פון חכמה. איך בין דער פערלזוכער, וואָס זאָמלט אוצרות פון די פאַרבאָרגנסטע אָפּגרונטן! פון ניגונים, ווערטער, קלאַנגען שאַף איך ווי דורך פישוף געטלעכע געזאָנגען. איך בין דער מאַן, וואָס פריי און שטאַלץ דרינגט ער אַרײַן אין די פאַר- באָרגנסטע הייליקטימער; די שאַרפּסטע שפיצן פון די הויכע חכמה- בערגער, די ווייטע הימלען פון דער שטאַלצער געדאַנקען-מלכה — פאַר שפּרייטן זיך פאַר מיינע פיס ווי אַ פילפאַרביקער בלומען-טעפּיך... איך זינג — און מײַן ליר דערפרייט אַלע בענקענדיקע נשמות, און אַלע פאַרשמאַכטע הערצער לייזט עס אויס פון טרויער!..”

און פּלוצלינג ווערן די דאָזיקע שטאַלצע שטראָפּן איבערגעריסן דורך קלאַגענדיקע אַקאָרדן פול מיט יאוש:

„ווי איז מיר! ווי גראָב און אומוויסנדיק איז מײַן דור — אַ דור פון לויטער שאַנדמענטשן און פאַררעטער! דעריבער טרויער איך מײַן לעבן לאַנג, און ביטער וויינט מײַן האַרץ!“¹

דער דיכטער ווערט ניט מיר צו וואַרפן זיינע געשפיצטע פּיילן אין די „באַנדעס טעמפּזיניקע מענטשן“ (להקת פתאים) מיט „ליידיקע הערצער און מוחות“ (עירי לב ורעיון), און מיט טיפּן צער ווענדט ער זיך צו זײַן דור: „אַך, ווען וועסטו ענדלעך די ווונטשן פון מײַן האַרץ דערפּילן, — דיין האַרצן זיינען זיי נאָך אַלץ פּרעמד געבליבן! ווילאָנג וועל איך דיך שטראָפּן — און טובּ וועסטו צו מיינע ווערטער בלייבן! ווילאָנג וועל איך פאַרשפּרייטן ליכט פאַר דייןע אויגן און זיי וועלן דאָך ניט זעענדיק ווערן!“²

די דאָזיקע שטראָפּרייד זיינען בלי ספּק שטאַרק ניט געפּעלן פיל פון גבירולם מיטבאַווזינער פון דער שטאַט סאַראַגאַסע; זיי האָבן זיך געפּילט שטאַרק באַליידיקט, און, ווי עס שיינט, האָט מען זיך געווענדט

1 ערכוני והם לא ידעו כי — אני שמש אכסה במענינים,
אני אחקור צפוני המליצה — ואפתח שערי דעת ובינים.
ואקבץ מנפוצותיה הרוזים — ואלקם מפזורה פנינים.
וגבנני הרריה שרונים — לפני וארחיה נכונים.
אני באתי להדריהם אשר הם — לכל מבין וכל חכם צפונים
ואשיר שיר, ישמח נפשות — וכל לבות יחלץ מיגונים

אהת, פי הוטן חסר תבונות — ונמלא מעדת רוננים ושונים,
ועל כן פל ימי חיי אקונן — ולבי יעשה מספר כתנים.

2 קטי תמלא, הוטן, לי משאָלוח — לבי אשר מלבך נשחחו?
עד אַן אלמדך ולא תבין ואור — אפיץ לעיניך ולא נפקחו?

צום דיכטער, ער זאל זיך מער ניט דערוועגן ארויסצוטערען קעגן דער געוועלשאפט אין אזא שארפן טאָן. ניין! — איז געווען דעם דיכטערס ענטפער — איך בין נישט פון די, וואָס געפינען חן מיט זייערע וויכע זיסע רייד; איך בין נישט פון די, וואָס בויגן זיך און קניען פאר מעכטיקע און שטאַרקע! איך געהער צו די, וואָס שטעלן זיך שטאַלץ דער וועלט אַנטקעגן, ווי דער ווידערשפעניקער פריסטער, וואָס צעשטערט זיינע געוועזענע געטער" 1 און ער ווענדט זיך מיט צאָרן צו זיינע שטאַט-באַוווינער:

ניט דערפילט וועט אייער נאָריש פאַרלאַנגען ווערן. מיינע לעפצן וועל איך ניט שליסן צוליב דעם בילן פון אויפגערייצטע הינט. ניט די שוואַרצע קראַע, — די ווייסע טויב איז דער געטרייער שליח, וואָס דערפילט דעם רצון פון איר באַפעלער 2. פרוווט שטעלט אָפּ דעם גאַנג פון די פלאַנעטן, באַפעלט די שטערן, זיי זאלן זייער אָרט פאַרלאָזן, — אזוי וועט אויך אייך געלינגען מיין מויל צום שווייגן ברענגען, איידער איך וועל מיין ליד איינקריצן טיה, אויף אייביקע צייטן, אינם האַרצן פון דער וועלט!.. זע, דו גענטש: אָט ווערן שוואַרצע וואַלקנס פון דעם ווינט געפאַטשט און זיי בלייבן טונקל-שוואַרץ ווי פריער. איצט באַטראַכט די זונען-שטראַלן — זיי בלייבן אייביק דער קוואַל פון ליכט, די פרייד און טרייסט פון מענטשנהערצער. און ווי דעם שוואַרצן וואַלקן איז ניט מיטן ליכטיקן שטראַל צו גלייכן, אזוי קאָן אַ נידערטרעכטיקער קהָת ניט צו פינחם הפּהוּ זיך גלייכן" 3.

צו דערזעלביקער צייט האָט גבירול, ווי עס שיינט, כאַראַפּט זיין שוין ליד, נפש אשר עלו שאוניה". דאָס ליד איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער דיכטער מיט זיין אייביק אומרויַקן, אייביק זוכנדיקן גייסט, וואָס שטרעבט שטענדיק אין דער הייך צו די הימלען, אויף די ליכטיקע פליגל פון דעם שטאַלצן פאָרשער-געדאַנק. טיפע באַגייסטערונג און דער-הייבענער פאַטאָם דרינגען דורך יעדע סטראַפּע פון דעם דאָזיקן ליד. און אונזער פשוטע האַלב-פּראָזאַישע איבערזעצונג איז ליידער ניט אימ-שטאַנד איבערצוגעבן די אויסטערלישע שיינקייט פונם אָריגינאַל:

1 נאינני פגבר יענה רך — וישלח ונפל בעצמיו.

יש איש יעמוד לפני אנשים — כמו פהוּ דהוּן לפני צלמיו.

2 אַן אַנשפילונג אויף דער קראַע און דער טויב, וואָס נח האָט אַרויסגעשיקט באַזן מבול.

3 דוקעס, "שירי שלמה", 22, די סטראַפּען "עד אָן, פּתאים, תּאחבו ריק" א. א. 8. ווי

ווי אומרויף דו ביזט, מיין נשמה! דו שטרעבסט אין דער הייד, און דייע געדאנקען פליען און שוועבן ווי ליכטנדיקע ברעגענדיקע פונקען איבער דעם פלאמענדיקן לאָדערנדיקן פייער. דו ביזט ווי די הימלישע גלגלים, וואָס איילן שטענדיק זייער וועג ווייט איבער דער ערד און איר געזינדל; דייע געדאנקען זיינען ווי די ימען טיף, וואָס פארבאָרגן אין זייערע אָפגרונטן די גרונד-יסודות פון דער וועלט"...

מ'זאָגט מיר אלץ: פארלאָז נאָר דאָס שטענדיקע פאָרשן און גריבלען — און גלייך וועט דיך די וועלט באַשענקען מיט אירע רייכסטע און שענסטע אוצרות. זיי רעכענען דאָס פאר טרייסט, נאָר פון דער נחמה וואָססט נאָך מער מיין טרויער. איך דאָרשט און זוך ווי די גאולה דעם פרייען מענטשן מיט די שטאַלצע אָרלער-אויגן, נאָר אומיסט מיין זוכן, — נישט אַנזער דור איז ווערט די זכיה אַזוינע מענער צו גע- באַרן... דאָ הער, דו ערד! אויב אומדערפילט וועט בלייבן מיין פאָר- לאַנגען, וועל איך דיך מיט גאל באַשפּייען; אויב דייע אויגן וועלן ניט מיין ליכט דערבליקן, ביזטו ווערט דעם בלינדן מוילווורפס פינסטערן גורל... איך וואָלט אַזוי געוואָלט מיט ליבע די וועלט באַשיינען! איך וואָלט איר אלע זינד פאָרגעבן, זאָל זי נאָר אַנקלאַפן אין די טויערן פון תשובה. נאָר אומיסט איז מיין פארלאַנגען. אָ, ערד דו זינדיקע! ווענד אָפּ דיין געזיכט, צעשטער דייע גרונד-פעסטן, — דו ביזט צופיל מיט שמוץ באַדעקט! שטאַלצע צעדערביימער האָסטו צו שפּאַט געמאַכט פאר נישטיקע קארליק-דערנער. לומפן-מענטשן, שפּריי און אָפּוואַרף פון דעם דור, האַלטן הויך דעם קאָפּ געהויבן און פאָרגעסן מיט גרויס חוצפה, וואָס הייסט יושר, אמת און פארשטאַנד. ווען גערעכטיקייט זאָל די וועלט רעגירן, ווי וואָלטן די מיט שאַנד באַפלעקטע געוועלטיקט איבער אלץ, וואָס גרויס און שיין? און בכדי די נאַרישע חוצפה צו געבאָרן, פאָר- גוואַלטיקן זיי די ליכטיקע טעכטער פון דער זון" 1.

און ווידער ווענדט זיך דער דיכטער צו די, וואָס זיינען אים אַזוי פאָרהאַסט:

איר, דערנער און ווילדע וואַלד-געוויקסן! איר דערקלערט מיר קריג דערפאַר, וואָס איך האַלט הויך דאָס ליכט פון וויסן און בין דער געטרייער וועכטער ביי דער חכמה, וואָס איז פון אייך אַזוי פאָרהאַסט? דערפאַר וואָס איר זייט בלינד, ווילט איר אויך, אַז די מיט אָפענע אויגן זאָלן טאַפן אין דער פינסטער? ניין, איך וועל פון דער חכמה מיך ניט שוידן — גאָטס וואָרט אַליין האָט צווישן איר און מיר געשלאָסן

1 לקחו בנות שמש והולידו — סבלות גלא היו התניה.

א פונד אויף אייביק! ווי קאָן איך אָן דיר פאַרגעסן, מיין געטרייע מוטער? ווי קאָן איך מיין האַנט אויסשטרעקן און פון דיין קאָפּ אַרונטערנעמען דיין שטראַלנדיקע קרוין, — דו טרייסט און שטאַלץ פון מיין נשמה! דיין זון בלייב איך אויף אייביק! ווי ריונגרויס איז מיין פאַרעגעניגן און דער געדען-נחת פון מיין נשמה, ווען איך רו ביים בשמים-ברעג פון דייע דערקוויקנדיקע באַלזאַם-קוואַלן!..

שטרעב ווייטער אין דער הייך, מיין גייסט! דערהייב זיך איבער די וואַלקנס, וואָס באַדעקן די ליכטיקע זונען-שטראַלן. — אַ שבועה האָב איך געגעבן: איך דאַרף און טאָר ניט רוען ביז איך וועל די פאַרבאָרענע גענע גרונטן פון דער חכמה אַנטפּלעקן!..

אָט מיט דעם אומשטילבאַרן דורשט נאָך וויסן זיינען דורגעדורנגען זייער פיל פון גבירולם לידער. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז דאָס פראַכטפולע ליד „אני האַיש“, וואָס הייבט זיך אָן מיט דער שטאַלצער סטראַפּע: „איך בין דער מאַן, וואָס האָט אַנגעגורט זיינע לענדן און וועט ניט אומקערן זיך ביז ער וועט זיין שבועה ניט דערפילן... איך בין דער מאַן, וועלכער צעשטערט אַליין וואָס ער האָט מיט אייגענע הענט געבויט, רייסט אויס די וואַרצלען, וואָס ער האָט אַליין געפלאַנצט, און צעברעכט די צוימען, וואָס ער האָט אַליין געגרויזעט!..

לידער איז דאָס ליד, ווי אויך דאָס צווייטע, אין דעם זעלביקן גייסט געשריבענעם ליד „בשרש עי“, זייער שווער צו איבערזעצן: עס איז כמעט אוממעגלעך צו געבן אין אַ פראַנצויזישער איבערזעצונג אַ קלאַרן באַגריף פון אַזעלכע מעכטיקע סטראַפּן:

וְבַע כִּי בַעלוֹתְךָ עַל הָר תְּבוּנָה — אַכְשָׁ מִמֶּךָ לְסִפּוֹר עֲפָרָיו
וְעוֹד לֹא אִשְׁקָטָה מֵהָר מְזִימוֹתַי — עַדִּי כִּי אֵעֲלֶה לְטְרוּף כְּפִרְיֶיךָ
וְלִי עֵין מְשׁוֹטְטָת בַּתְּבַל — אִשֶׁר מִלֵּב אֲנוּשׁ תִּרְאָה סִתְּרִיו
וְלִבִּי — פִּתְחוּ תְּמִיד שַׁעֲרֵיו — וְשִׁירֵי לְוִטְשׁוֹ שְׁבַע תַּעֲרִיו.

דערזייל זיינען די באַציאונגען צווישן דעם דיכטער און דער אַרומיקער סביבה אַלץ מער פיינדלעכער געוואָרן. תקיפּים און אַנגעזעענע מענטשן פון דער קהילה, וואָס האָבן זיך געפילט פאַליידיקט פון דעם דיכטערס שאַרפע און שטראַפּנדיקע סטראַפּן, האָבן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין אין דעם אומבאַקוועמען מוכית, און דער פיר-און-צוואַנציק-יעריקער גבירולם האָט געמוזט אַנטלויפן פון סאַראַגאַסע, וווּ ער האָט פאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן, און זיך באַזעצט אין גראַנאַדע, וווּ ער

1 אני האיש אשר שנס אזורו — ולא ירף עדי יקום אסירו...
ויהרום כל אשר יבנה זיתוש — אשר ישע ויפרוץ את גדרו.

האָט געפונען שטיצע ביי שמואל הנגיד 1. איידער ער האָט סאַראַגאַסע פאַרלאָזן, האָט ער זיין גאַנצן צאָרן אויף זיינע קעגנער אויסגעגאַסן אין דעם לאַנגן ליד „נחר בקראי גרוני“ 2.

„צווישן אַ ווילד פּאָלק מוז איך ווײַנען, לעבעדיק בין איך באַגראָבן, מיין געצעלט איז מיין אָרון! איינער אַליין בין איך אויף דער וועלט, אַ קראַנקער אָן אַ מאַמען, אָן אַ פּאָטער 8, אָן אַ ברודער. דער איינציקער פריינד איז מיין פּאַרשער-געדאַנק...“

מייןע שטראַפּרייד האָבן אַריינגעפּראַכט זיי אין ווילדן צאָרן, זיי האָבן מיר קריג דערקלערט, — צעשמעטערן וועט זיי מיין שאַרף געווער, דאָס פּיילגעשפּיצטע וואָרט!..“

און ווידער רייסט זיך איבער די שטאַלצע סטראַפּע דורך אַ האַרצ-רייסנדיק ווייגעשריי:

„וויי איז מיר און וויי איז מיין פאַרשטאַנד! איך געפין מיך צווישן מענטשן, וואָס פאַרבײַטן גאָטס הייליק וואָרט אויף נאַרישע השּׁבּעוֹת פון אַ שפּרעכער און מכשפים... אומזיסט זוכן מייןע אויגן, איך זאָל ערגעץ אין דער וועלט אַ ליכטיקן פּונקט געפינען, וווּ מיין האַפּענונג זאָל ווידער קאָנען בליען!.. און נמאס איז מיר די ערד געוואָרן! איך וואָרט אויפן טויט ווי אויפן גואל. פאַרהאַסט איז מיר די וועלט מיט איר גאַנצן גע-פלינדער; איך וויל ניט אירע פריידן, — דעם אייביקן טרויער טראַג איך אין מיין האַרצן... צו וואָס טראַג איך דעם יאָך פון לעבן, נאָך וואָס קראַבל איך דאָ ווי אַ פלינדער? אַך, ווי מיר עקלט פון דעם לעבן און פון מיין אייגענעם גוף דעם קראַנקן! ווי אויפגעיוכצט וואָלט מיין נשמה, ווען דער טויט זאָל זי באַפרייען!“

1 עם זיינען פאַרצן אַ גרויסע צאָל לויב-לידער, אין העלכע גבירול באַזינגט דעם באַרימטן יידישן נדבן און געלערנטן, אייניקע פון זיי האָס צום ערשטן אַנשטעקס דער פאַרפאַסער פון די דאָזיקע שורות.

2 מערערע מאָל געדרוקט. זע די נייע אויסגאַבע, I. 4. אין אַן אַנדער ליד, וואָס גבירול האָט געשריבן אין דער זעלביקער צייט, „מה לך יהודה“, דריקט ער אויס דעם זונם צו פאַרלאָזן שפּאַניע. ער זאָגט צו זיין אייגענער נשמה:

„שימי ספרד אחרי ג'ך ואל תתכבי
ער תדרכי צ'ן וגם בבל וארץ הצבי“

(פאַרלאָזן שפּאַניע וואָס גיכער, הענד זיך קיין מצרים, קיין בבל און איך קיין ארץ-ישראל).

8 ניט לאַנג האָט מען אַנשטעקס (דאָזידיזאָן אין דער ענגלישער צייטשריפט The Jewish Quarterly 1913, IV, 65) אַ ליד פון גבירול, אין וועלכן ער פאַקלאַנגט דעם טײַט פּון זיין פּאָטער.

דאך איז פאר דעם פאראוישטן דיכטער עפעס געווען אויף דער וועלט, וואס איז אים שטענדיק געבליבן ליב און טייער. און וועגן דעם דערזאגט ער טאקע אין די לעצטע סטראפן פון זיין צאָרן-ליד:

„אויף מיר ליגט דער חוב צו דערפילן דעם זיידען שלמהס געבאָט: זוכן, פאַרשן שטענדיק און אָן אויפהער דערגרינדן זיך אין די סודות פון חכמה — אפשר וועלן זיי מיינע אויגן דערלייכטן. אָט דער געבאָט איז מײן איינציקע טרייסט, מײן איינציקע נחלה אויף דער וועלט!“²

* *

„דעם זיידען שלמהס געבאָט“ איז ווירקלעך געוואָרן דאָס הויפט-צייל און ענדצוועק פון גבירולם לעבן און שאַפן. אָט דער ערשטער גרויסער אייראָפּעיִשער דיכטער פון „וועלט-שמערץ“ האָט גובר געווען דעם טיפן טרויער, דערשטיקט די ביטערע טרערן און מנצח געווען זיין שטאַרקן צאָרן און שנאה. אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין לעבן האָט דער דיכטער זיך אויפגעהויבן אויף אַזאַ גייסטיקע און מאָראַלישע הייך, זוהיין עס האָבן שוין ניט געקענט דערגרייכן קיין האַס און קיין צאָרן. דאָס קליינלעכע און צופעליקע איז פאַרשוונדן און איינגעשלונגען גע-וואָרן אין דעם איינציק-גרויסן און אומשטערבלעכן.

„וואָס ווייטער — שטרייכט אונטער דער דיכטער גופא — דער מענטש דערהייבט זיך אין דער הייך, אַלץ קליינלעכער דערשיינט פאַר אים דאָס ערדישע און קערפּערלעכע. עס ווערט פאַרשווומען און פאַר-שוונדן זוי אַ פּויגל אין דערלופטן, אָדער זוי אַ שיף אין גרויסן ים“³.

אונזער גרויסער דיכטער און דענקער מיט זיין אומדערמידלעכן פאַרשן און זוכן איז אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין שאַפן געווען דורכגעדרונגען מיטן געדאַנק, אַז איבער אַלץ, וואָס עקסיסטירט, קיינט און געוועלטיקט מיט אַן אומבאַגרענעצטער ממשלה דאָס אומ-שטערבלעכע און אייביקע. די דאָזיקע אידעע פון אומשטערבלעכקייט איז אָבער פאַר דעם דיכטער ניט געווען קיין אַפּסטראַקטער פּילאָזאָפּישער באַגריף, וואָס מ'קען משיג זיין נאָר מיטן שכל, — זי האָט אויסגעפילט

1 שלמה המלך אַלס מחבר פונם פּילאָזאָפּישן ספר „קִהְלֵת“.

2 אדרוש בעורי אחפש — במצות שלמה זקני
אילי מגלה-עמקות — יגלה תבונה לעיני
פי הוא קִנְתִּי לבר — מכל עמלי והוני.

3 עס מוז פאלקירא, לקוטים III, § 87: ואם עלית במדרגות העצמים המושכלים, תמצא הגופים המוחשים בצירוף אליהם בתכלית המיעוט והקטנות ותראה העולם הנשמי בכללו משוט בהם כאלו הוא ספינה בים או עוף באויר. זע אויך „מקור חיים“, 1926, 137.

דעם גאנצן מהות פונם דיכטער, ער האָט זי געפילט מיט זיין גאנצער נשמה, אין יעדן ווינקלעל פון זיין גרויסן האַרצן. וואָרום גבירול איז ניט נאָר אַ שטאַלצער דענקער געווען, אַ פרייער פּאַרשער מיטן שאַרפן קריטישן אויג, — ער איז דערביי געווען אויך אַ טיף און הייס גלויביקע נאַטור, דורכגעדרונגען מיטן מיסטישן פייער פון רעליגיעזער התפעלות. אומאויפהערלעך האָט אונזער דענקער און דיכטער געשטרעבט צום אייביקן ליכט; פעסט האָט ער אָבער געגלויבט, אַז איבעראַל, אַפילו אין דעם נישטיקן און קליינלעכן, זיינען פאַרשפּרייט און צעזיט איינציקע פונקען פון דעם דאָזיקן ליכט, און זיי אַלע רייסן זיך, לעכצן און שטרעפן צוריק צו זייער מקור... „וונדער זיך ניט אויף דעם מענטשן, — זאָגט דער דיכטער, — וואָס ער שטרעבט אומדערמיטלעך צו דערגרונטעווען זיך אין די פאַרבאָרגענע וועגן פון דער חכמה: דער זעלביקער גייסט, וואָס געוועלטיקט איבער זיין גוף, איז אויך די קראַפט, וואָס ברענגט אַלץ אין באַוועגונג“¹.

גבירול באַשרייבט זייער זעלטן די נאַטור אָן און פאַר זיך², נאָר תמיד געשעט דאָס אין פעסטן און ענגן צוזאַמענהאַנג מיט זיין נשמה וועלט, מיט זיינע שטימונגען און איבערלעבונגען. דעם דיכטערס אומרויקע און שטענדיק גריבלענדיקע נשמה האָט אין דער נאַטור געזוכט געוואַלטיקע שאַרפע און פולטע בילדער, אין וועלכע זי זאָל קאָנען פאַרקערפערן און אויסדריקן אירע געפילן און געדאַנקען. בעת דער דיכטער שילדערט אין זונדערשיינע בילדער די פינסטערע שטורעם-נאַכט, וואָס דער בליז האָט זי זוי מיט אַ פּייל דורכגעשטאַכן³, — דאָ שפּיגלט זיך אָפּ דעם דיכטערס שטורמישע און אומרויקע נשמה גופא. באַשרייבט דער דיכטער די שטאַלצע פּראַכט פון דער דָרומדיקער אויסגעשטערנטער נאַכט, האַלט ער קודם-בַּל פאַר וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז די שטערן, אָט, די העל פינקלענדיקע דיאַמאַנטן, וואָס זיינען איבער זונקל-בלויען אַטלאַם צעשטאַטן, — זיינען די שטומע שליחים, וואָס אַנטפלעקן פאַר טויב־

1 ואל תתמה באיש קָמה בשרו — להשיג מעלות חכמה ויכול, והוא נפש אשר הניף הסבב — והוא גלגל אשר יסיב עלי כל.

2 דוקעס ברענגט אַפילו אין זיין „שירי שלמה“ צוויי קליינע שירים פון גבירול, וו אין ערשטן ווערט באַזונגען דער פרילינג (ז. 7-8) און אין צווייטן דער האַרבסט (ז. 38). עס איז אָבער זייער וואַרשיינלעך, אַז דאָס זיינען נאָר פּראָבאָבליען פון גרעסערע שירים.

3 אין דעם אויבנדערמאָנטן ליד „אני האיש אשר שָגַם“.

אויסעריקע דעם גרויסן סוד פון דער אייביקער חכמה, וואָס רעגירט די וועלט¹.

דאָרט, אויף די העכסטע מדרגות, צו וועלכע גבירולם גייסט האָט זיך דערהייבן, האָט גענומען אַ סוף צום דיכטערס איינזאָמקייט. דערמיט, וואָס דעם דיכטערס פּערזענלעכקייט האָט זיך דערפילט צונויפגעוועבט מיט דעם גייסט פון דער וועלט, האָט דער דיכטער גובר געווען די אומ-פּאַרדיקטקייט פון זיין נשמה, בייגעקומען זיינע שמאַרציקע ספּקות. זיין גרויסע פּערזענלעכקייט שטעלט ער שוין ניט פיינדלעך אַנטקעגן זיין נישטיקן דור און דער קליינלעכקייט פון לעבן, נאָר ער שמעלצט זי צונויף מיט דער גאַנצער מענטשהייט, און זיין „איך“ ווערט דער טרונקען אין דעם גרויסן „איך“ פון דער גאַנצער וועלט. דעם „צער העולם“ האָט פאַרדרענגט די מיסטישע התלהבות, דער הייסער פלאַם פון טיפע רעליגיעזע איבערלעבונגען. דער דיכטער איז העכסט באַ-גייסטערט פונם שטאַלצן באַוווּסטזיין, אַז דער מענטש איז פּלל נישט קיין נישטיק זעמדעלע, וואָס ווערט געטראָגן פונם פלינדן צופאַל, נישט קיין אַרעמזעליקער וואָרעם, וואָס קראַבלט אין דער פינסטער, נייערט אַ רינג אין דער גרויסער קייט, אַ וויכטיק גליד אין דעם געוואַלדיקן אַלזעלעכען בנין, אַ באַדייטנדיקער טייל פון דעם לבוש, אין וועלכן עס אַנטפלעקט זיך די געטלעכע חכמה. די אומענדלעכע ווייטן פונם זעלטאַל — רופט אויס מיט התפעלות דער דיכטער — זיינען צו קליין דיר פאַר אַ וואוינונג צו דינען, — און אין מיין געדאַנק טוסטו רוען². אַט מיט דעם געדאַנק, וואָס פאַרנעמט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, דעם פּבליקסטן פּלאַץ אין גבירולם פּילאָזאָפּישן סיסטעם, איז אינגאַנצן דורכגעדרונגען דעם דיכטערס רעליגיעזע ליריק. כאַראַקטע-ריסטיש זיינען אין דער הינזיכט פּאָלגנדיקע טיפּ-פּאַגייסטערטע סטראָפּן:

1 מיר ברענגען דאָ אין אַריגינאַל די שיינע סטראָפּן (אינם ליד „אולי דמעות):

שחך קמוּ פּרָדס אַבְדָּת, פּוּבְּקֵי — צָצִים וּאֹלם בּסְתוּ פְּרָדוּ.
 יָדְמוּ בּנְבִיחָם לְבִרְקַת וּפּוּ — עַל רְצַפַּת בְּהֵם וּדְר שׁוֹקָחוּ
 קָלָם כּאַחַד לְאַלּוּמִים נְצִיבוּ — קְאֻלָּיִם וּחִרְשִׁים סוּד שְׁחוּ;
 יוֹרוּ וּיְגִידוּ לְאַדָּם נִפְלְאוֹת — אֵל מִמְּסִלּוֹתָם אֲשֶׁר אָרְחוּ.
 מֵנֶת הַיּוֹתָם עַד פְּלוֹתָם יִשְׁמְרוּ — חֲקוֹת אֱלֹהֵיהֶם וְלֹא יִנְחֻוּ.
 כִּי תִפְקְרוּ לְרַעוֹת יִצְרוּם עִמְדוּ — עַל מִשְׁמֵרוֹתֵיהֶם וּבֵם צָנְחוּ.
 וּבִשׁוּם לְבָבִי לְחַבּוּנָה אַחֲזֶה — כִּי הַיּוֹקֵם כִּצְאָן וּתְבַל אָחוּ.
 מֵהֶם רַחֲבֵי-נֶפֶשׁ, גְּדֹל-לֵבָב וּבֵם — חִפְצוּ בְּעַם וּבַחֲלָקֵיהֶם.

(נייע אויסגאַבע, I, 12-13).

2 פּרומות לא יכלון לשבֹּתך — וְאוֹלָם יֵשׁ מְקוֹפְךָ תוֹךְ מְעִפֵי (נייע אויסגאַבע, II, 47)

דריי זע איך שטענדיק פאר מיינע אויגן, וואָס דערמאָנען מיר, גאָט, דיין הייליקן נאָמען: באַטראַכט איך איבער מיר די הימלען די ווייטע, — זיי זיינען דער אייביקער עדות פון דיין אומענדלעכער אַלמאַכט; די ערד די פעסטע, וואָס אונטער מיינע פיס, דערמאָנט מיר אָן דיר, דעם אייביקן בויער און שעפער, און מיין האַרץ, וואָס פילט און טראַכט, געדענקט אָן דיר און הויך שרייט עם אויס: „בכל עת ברכי נפשי אדניו“¹.

דער שטאַלצער דיכטער, וואָס „טראַגט דעם גאַנצן וועלטאַל אין זיין האַרצן איינגעשלאָסן“, קניט הכנעהדיק פאַר זיין גאָט דעם באַשעפער, מיט תמימות-עניווותדיקן ווייכהאַרציקן געבעט=ליד אויף די ליפן. אין גבירולם רעליגיעזער פּאָעזיע זיינען האַרמאָניש צונויפגע=שמאַלצן טיפע געפילן און דערהייבענע געדאַנקען, אַ שטרענג-רעליגיעזע פילאָזאָפישע וועלטאַנשוואַנג מיט הויכער באַגייסטערונג און לירישן פאַטאָס. ווי אַ גאָטישער שאַרפּשפיציקער טורעם פון אַ מיטלאַטערלעכן טעמפל, אזוי שטרעבט גבירולם רעליגיעז ליד אין דער הייך, אין די ווייטע הימלען...

יעדן פרימאָרגן און יעדן זונענאונטערגאַנג שטיי איך מיט מיין האַפּן-האַרץ פאַר דיר, מיין הילף און מיין באַשיצער. דערשראָקן שטיי איך פאַר דיין אַלמעכטיקער גרויסקייט, — פאַר דיין אויג זיינען דאָך אָפּן אַלע מענטשנהערצער. און ווי אומבאַהאַלפּן איז דאָס האַרץ, ווי אומבאַהאַלפּן איז דאָס וואָרט, ווי קליין און שוואַך איז מיין געדאַנק. גאָר דיר, מיין גאָט, געפעלט דעם מענטשנס געזאַנג, — וועט מיין ליד דיך לויבן ווי לאַנג דיין גייסט וועט שלאָגן אין מיין האַרצן“².

דער גאָט, פאַר וועמען דער מיטלאַטערלעכער יידישער דיכטער גיסט=אויס זיין גייסט, איז אָבער ניט בלויז דער אַלמעכטיקער באַשעפער פון דער וועלט, — ער איז אויך — אַל הַי ישראֵל, דער גאָט פון דעם אויסדערוויילטן פּאָלק, דער גאָט פון אברהם יצחק ויעקב, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט אויפן באַרג סיני לעיני כל ישראל...

דערפאַר, בעת מען באַטראַכט די אינעווייניקסטע אינטימע וועלט פון אונזער דיכטער, מוז אויך באַרירט ווערן איין זייער וויכטיקער

1 פֿלשֶׁה נִסְדָּרוּ יַחַד לְעֵינַי — שְׂמִיחָה זְכָרְךָ תְּמִיד לְפָנַי:

לְשִׁמְחָה — אֲנִי אֶזְכֶּיר שְׂמִיחָה — תָּהֵם עָבִי לְעֵבֵי גִּבְעֹנִי

קָמוּ שְׂבָתַי — יַעֲזֹב פִּתְּשֶׁבֶתַי, — בְּרָקֶעוּ — אֶזְכְּרָה רַבֵּעַ אֲדָנָי

הַיָּגֵג לְבִי בְּמִיִּסֵּי בְּרָבִי: בְּקֹל שֵׁת בְּרָבִי גִּבְשִׁי אֲדָנָי!

2 די באַקאַנטע תּפִּילָה „שחר אבקטך צורי ומשגבתי“, געדרוקט אין אַ סך סידורים.

מאמענט — דער ניגון פון נאציאנאלן טיפן טרויער, וואָס קלינגט אזוי שטאַרק און מעכטיק אין אַ סך פון גבירולם רעליגיעזע לידער. מיר האָבן שוין אין ערשטן קאפיטל אָנגעוויון, וואָס פאַר אַ גרויסע השפעה עס האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער ביבלישער שפראַך דאָס אייפּבליען פון דער אַראַבישער ליטעראַטור. די לעבעדיקע פּאָלקס=שפראַך פון די אַראַבער, בעת זי איז דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ הייליקער שפראַך, די שפראַך פונם קאַראַן, האָט אָנגעהויבן אויך וויסנשאַפטלעך אויסגעפאַרשט צו ווערן, און אין אַ בערך קורצער צייט איז זי געוואָרן די שפראַך פון הויכער קולטור און וויסנשאַפט. די פּילאָג=לאַגישע פּאַרשונגען אויפן געפיט פון דער אַראַבישער שפראַך האָט, ווי מיר ווייסן שוין, אַרויסגערוּפן אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אויך אין די יידישע קרייזן. אויך דאָרט האָט מען מיט גרויס התפעלות אָנגעהויבן אויסצופאַרשן די אייגנאַרטיקע שיינקייט פון זייער אייגענער הייליקער שפראַך, דער שפראַך פון דער ביבלי. עס איז דערפאַר לייכט פאַרשטענדלעך, וואָס דער ערשטער גרויסער יידישער דיכטער, וועלכער האָט געשעפּט יניקה פון דער אַראַבישער קולטור, שלמה גבירול, האָט אויף זיך געקוקט ווי אויף דעם גואל פון דער הייליקער שפראַך און איר געטרייען וועכטער, וואָס איז פון דער השגחה געשיקט געוואָרן, ער זאָל מיט זיין פייערדיקן וואָרט דערוועקן אין די הערצער פון זיינע ברידער די ליבע צום לשון פון דער הייליקער שריפט. אַלס 19 יאָרדיקער ינגלינג האָט גבירול געפרוווט קורץ צוזאַמענפאַסן און דערקלערן בדרך שיר די געזעצן און כללים פון דער העברעיִשער גראַמאַטיק. דאָס דאָזיקע ווערק — „עֵנֶק“ האָט עס דער מהבר אָנגערופן 1, — איז באַשטאַנען פון 400 סטראָפּן, נאָר דערנאַנגען צו אונז זיינען בלויז די ערשטע הונדערט, און דאָס אַדאַנק דעם געלערנטן פונם 12טן יאָרהונדערט שלמה פּר ח'ן, וואָס ברענגט די דאָזיקע סטראָפּן אין דער הקדמה צו זיין „מהברת הערוך 2. פון גרויסן אינטערעס זיינען די ערשטע פּופציק סטראָפּן, וואָס זיינען אייגנטלעך נאָר די „הקדמה“ צום ווערק גופא. אין דער דאָזיקער הקדמה באַקלאַגט זיך דער יונגער דיכטער דערויף, וואָס ס'איז בלינד געוואָרן דאָס אויג פון זיין פּאָלק, פאַרגעסן האָט דאָס פּאָלק זיין הייליקן ספר

1 קראַתיו ענק שהענקתיהו אנוש גם כענק שמתיו עלי נגרת.

2 אין „מהברת הערוך“ זיינען אָבער די דאָזיקע סטראָפּן שטאַרק פאַרגרייזט. אין אויסגעבעסערטער פּאַרס זיינען זיי איבערגעדרוקט אין צונג-יובלשריפט, II, 191—192. זייער אַ גוטן סעקסט פּין די דאָזיקע גבירולשע סטראָפּן האָבן מיר אויך געשוּנען אין אַן אַלפּן פּתביר אין מַרְבֵּיבֵּים קאָלעקציע אין דער „אַפּע“=ביבליאָטעק. מיר ציפּירן לויט דעם דאָזיקן פּתביר.

און זיין שפראך איז אים פרעמד; „אפילו דעם פתב איז ער מער ניט ביכולת צו ליינענען“¹. דער דיכטער הערט איבער זיך א געמלעכע שטימ, וואס רופט צו אים: „שטיי אויף! דו ביזט פון גאט געוויילט געווארן צו זיין דער פארשפרעכער פאר די שטומע מיט זייערע פעסט-געשלאסענע לעפצן“². שטיי אויף! זאג ניט: איך בין צו יונג, — די אלטע — זיי זיינען צו שוואך צו זיין די שטיצע פון דער הייליקער קרוין. איך בין גרייט — ענטפערט דער דיכטער — איך ווייס: אזוי האט גאט באפוילן!“.

און אינם נוסח פון די אלטע נביאים ווענדט ער זיך מיט גרימצארן צו זיין פאלק: „קריג דערקלערט אייך גאט, שארית יעקב! די איינציקע און אויסדערוויילטע שפראך האט איר פארלאזן. זעט! ווען אייערע עלטער-זיידעס זיינען געווארן ווידערשפעניק און האבן געלאזט זיך בלינד אין פרעמדע וועגן, האט זיי דער נביא (ישעיהו) באשטרעפט מיט זיין צארנדיקן ווארט: מיט אזא פאלק וועט מען אויף א פרעמדער געמישטער שפראך מיט א שטאטערנדיקער צונג מוזן ריידן!“³.

און מיט פעס רופט אים דער דיכטער: „די הארין האט דאס ווארט פארגעסן און די דינערין איז אויף דער בימה! וויי איז דער אומה, וואס היט פרעמדע וויינגערטנער און איר אייגענעם וויינגארטן האט זי פארלאזן!“⁴.

דער דיכטער האט אבער ניט נאר געשטרעפט זיין פאלק, נאר אויך געטרייסט און געגאסן זאלב אויף זיינע ווונדן. דער דיכטער, וואס זיין נשמה איז פון קינדוויוו און געווען איינגעהילט אין טרויער, האט באזונדערס שארף געפילט דעם טראגישן גורל פון זיין גלות-פאלק, דעם אייביקן גע-וונדניק. דאס גרויסע היסטארישע נאציאנאלע אומגליק, די ליידין און צער פונם פאלק האבן געפונען א שטארקן אפקלאנג אין דעם דיכטערס הארץ און שטורמיש זיך אויסגעגאסן אין הארצרייסנדיקע טענער. אונזערע יארן — באקלאגט זיך דער דיכטער — פארגייען אין דלות און פארזאכטונג. מיר האבן אויף ליכט, — אבער שאנד און קנעכטשאפט

1 לא ידעין חוין וגם לא ידעי ספר ואיכה יקראו אהרת.
 2 שים פה לפיות נסבירו כאלמים כי יש בואת לך מדי משמרת.
 3 רוב יש לאל בכס, שארית יעקב — כי השכחי שפה מאד נבחרת.
 וראו: אבותיכם ביתם כרדו — ויתנו כהן מאד סוררת, —
 לכן הקישים באתר: כי בלעגישפה בסיד הדות התי נדברת.
 4 ייבם היות אקה נבירה שכתה דבר ופלגשה התי שוכרת
 הה לה אשר לא נמרת כרמיה — אבל כרם אחרים היתה נוסרת.

איז אונזער גורל. נידעריקע קנעכט געוועלטיקן איבער אונז — און מיר שמאכטן אלץ אין גלות!¹

אומגליקלעכע געפאנגענע, אין א פרעמד לאַנד פאַרטריבענע, פאַר אַ דינסט, פאַר אַ מצרים=דינסט ביזטו פאַרקויפט געוואָרן!... פון יענעם טאָג, האָה גאָט, וואָס דו האָסט זי פאַרלאָזן, וואָרט זי אַלץ אויף דיר, לייז זי אויס פון געפענגעניש, דו אַלמעכטיקער, דו שטאַרקער!... אַלץ האָט אַ סוף — נאָר מיין עלנד האָט קיין ענד ניט! אַ דור גייט נאָך אַ דור, און מיין טיפע ווונד ווערט אַלץ ניט געהיילט. אין גלות פאַר=שמאַכט ווער איך, דערטרונקען ווער איך אינם טיפן אָפּגרונט, און קיי=נער פאַסט דעם רודער ניט אין האַנט די שיה צו רעטן און צום ברעג צו ברענגען... זע, מיר זיינען געיאָגט און געפלאָגט, געבראַכט צו שאַנד און צו שפּאַט, מען רויבט אונז און מען פייניקט אונז. אין שטויב זיינען מיר געטראָטן. מיר קומען אום אונטערן יאָך דעם שווערן. ביז וואַנען, אַ, גאָט, וועט אונזער קנעכטשאַפט געדויערן, ווי לאַנג וועלן פרעמדע איבער אונז געוועלטיקן? ישמעאל² איז ווי אַ לייב, עֶשָׂו³ ווי אַ וויל=דער גייער; דעם שריד, וואָס איינער לאָזט פון אונז איבער, פאַרצוקט דער צווייטער!⁴

פלוצלינג רייסט זיך דורך דורכן טרויעריקן עלעגישן ניגון אַ העלער, פריילעכער אַקאָרד. דער דיכטער שילדערט, ווי עס דערהערט זיך אַ געטלעכע שטים, וואָס זאָגט אָן די ליכטיקע בשורה, אַז דער טאָג פון דער גאולה איז נאָענט; און דאָרט, פונם שפיץ באַרג, דערהערן זיך שוין די תרועות פונם לאַנג דערוואַרטן שופר — דאָס איז מודיע דער שליה מיט די ווייסע פליגלען: ער קומט שוין אָן, דער גואל פון ציון!⁵ אַט מיט דעם מונטערן, האָפענונגספולן אַקאָרד שליסן זיך פיל פון נבירולם צניעות=שיינע נאַציאָנאַל=רעליגיעזע לידער, וואָס זיינען געשריבן אין פאַרם פון צווייגעשפרעך (דיאַלאָג) צווישן גאָט און כנסת=ישראל.

¹ שנותינו קפי בגלות יבבלות
לאור נבקה — והנה ביו ישפלות
משלז בנו עבדים — יאנחני בגלות.

² די מהטראַנישע פעלקער.

³ די קריסמלעכע פעלקער.

⁴ די „גאולה“, וואָס ווערט געלייענט דעם ערשטן שנת נאָך פּהא:

שְׁבִיָּה עָנָה — כְּאַרְבַּע נְקָרָה

שְׁבִיָּה עָנָה — לְאַרְבַּע נְקָרָה א. א. ה.

פארלאזענע און געיאגטע, וואָס וויינסטו און קלאַנסט? ביזט זיך
דען קײַנאַש פון דעם, אויף וועמען דו וואַרטסט אזוי לאַנג?¹
— „מיין גאולה איז ווידער דערווייטערט און מיין פינסטערניש
איז דערלענגערט.“

— „וואַרט, דו ליידנדיקע! ניט לאַנג וועט שוין געדויערן. באַלד
שיק איך מיין שליה, ער וועט דעם וועג גרייט מאַכן און אויף דעם
ציון=באָרג וועל איך מיין מלך זאַלפּן!“
די דאָזיקע דיאַלאָגן=לידער בילדן אַן איבערגאַנגס=שטופּע צו אַן
איינגאַרטטיקער גרופּע לויבלידער, וואָס גבירול האָט געשריבן אין קלאַסישן
סטיל פון „שיר השירים“. דער מרה=שחורהדיקער דיכטער, וואָס האָט
קיין איין איינציג עראָטיש ליבע=ליד ניט געזונגען, פאַרפאַסט אַ גאַנצע
צאָל באַגייסטערטע לויבגעזאַנגען, אין וועלכע די הייספלאַמענדיקע שפּראַך
פון ערדישער תּאוּהדיקער ליבע ווערט אויסגעשמאַלצן אין מיסטיש=
רעליגיעזן פאַטאַס, און עס ווערט דערביי באַשאַפּן אַ באַגייסטערט יובל=
געזאַנג, וואָס באַזינגט אין פּילפאַרביקע פּריי=אַנטבלוזטע בילדער דעם
אייביקן און הייליקן ליבעס=בונד צווישן דער שיינער פּלה, דער פּנסת
ישׂראֵל, און איר קיניגלעכן, דעם איינציקן און אומפאַרגלייכלעכן געליבטן.
בכדי צו געבן אַ באַגריף פון דעם איינגאַרטיקן סטיל, אין וועלכן די
דאָזיקע לידער זיינען געשריבן, ברענגען מיר דאָ דריי פון זיי אין
יידישע איבערזעצונג, וועלכע איז נאָטירלעך ניט אימשטאַנד איבערצו=
געבן די ריין=ביבלישע שיינקייט פונם אָריגינאַל:

I

דו, וואָס וואַנדערסט איבער די פעלדער, אונטער די געצעלטן איך
פּושן! אויפן שפיץ פון כּרמל שטייג אַרויף, הייב=אויף דייע אויגען צו
די בשן=בערג! אַהין, צום פאַרבאַטענעם גאַרטן גיב אַ קוק, דו שיינע!
זע, דייע קלומבן זיינען שוין אַלע מיט פּלומען באַדעקט“. אַ, דו הירש 1 מיין
שיינער, וואָס האָסטו מיין גאַרטן פאַרלאָזן און פּלאַנזשעסט איבער יקשנם
(ישמעאלס) סעדער און איבער די וועלדער. פון די שון (אַנדערע אומות)?
קום צוריק, מיין געליבטער! טיף אינם גאַרטן וועלן מיר זיך באַהאַלטן,
מיט זיינע זאַפּטיקע פּרוכטן וועלן מיר זיך אָנזעטן, אין די אַרעמס פון
דער שיינאוויגיגער וועסטו ליגן און דרעמלען“².

1 אין דער מיטלאַלמערלעכער העברעישער פּאַעזיע ווערט דער געליבטער זייער
אַפּט גע ופּן הירש (צבי) און די געליבטע — הירשין (צביה). עס האָט נאָך דאָ אַ סאַפּלען
זיך, ווייל „צבי“ הייסט אויך אין העברעיש — שיינקייט.

2 דער פּזמן „שוכנת בשדה עם אחלי פּושן“, האָט הערם געלייענעם לויסן מנהג
ספרד אין סמחת תורה.

.II

„שנעל עפן דעם פארשלאָסענעם טויער, קער מיר אום דעם אַנטלאָפּענעם הירש! ווען דו, מיין געליבטער, וועסט צוריק קומען צו מיר — צווישן מיינע ברוסטן וועסטו רוען, מיט דיין בשמים-ריח וועל איך פאַטרונקען ווערן.“

— „זאָג נאָר, דו פּלּה, דו שיינע: ווי זעט אויס דיין געליבטער, וועלכן בעסטט צוריק צו קערן, אים דיר ווידער צו געבן?“
— שיינאויגיק, שלאַנק און רויטוואַנגיק — אָט אַזוי איז מיין פּריינד, מיין געליבטער! אָ, קער מיר אים גיכער צוריק!“¹

.III

„מיין פּריינד דעם ליכטיקן-שיינעם באַגריס איך! אַ גרום אויך פון אים צו דיר, וועמענס שלייה איז געשליפענער פונם שענסן גראַנאַט-עפּלבוים.“

אָך, קום גיכער דיין פּריינדין צו הילף! פּאַגליק מיט דעם בּאָישי די, וואָס איז אַרומגערינגלט פון עמונס ווילדע היילות.“
— „ליבע בעסטטו, דו שיינע מיינע, דיין שטים קלינגט שענער ווי די זילבערנע גלעקלעך אויף אַהרן הפּהנס מאַנטל. די צייט פון ליבע, צו וועלכער דו גלוםט אַזוי הייס, וויל איך דערנענטערן. איך וועל מיך אַראַפּלאָזן איבער דיר, ווי דער זעגן-טוי פון הרמון!“²

אויפן ערשטן בליק קאָן זיך דוכטן, אַז די דאָזיקע מיסטישע שפּראַך פון רעליגיעזער פּאַנטאַסטישער סימבאָליק און התלהבותדיקער בענקשאַפט, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער שפּעטערדיקער קבלה, — האַרמאָנירט זייער ווייניק מיטן ברייטן, שטאַלצן שוונג פונם שאַרפן קריטישן פאַרשער-געדאַנק. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועלן מיר טאַקע זען, ווי פונם 13טן יאָרהונדערט אָן ווערן אין דער יידישער קולטור אַלץ בולטער צוויי פיינדלעכע שטרעמונגען, וואָס פירן צווישן זיך אַ שטענדיקע און עקשנותדיקע מלחמה: פון איין זייט דער פּרייער, געשליפענער, אָבער אייזקאַלטער פּילאָזאָפּישער פאַרשער-געדאַנק, וואָס טרעט אַרויס אונטער דער פּאָן פון די מיימוניסטן; און

¹ דער פּומן „שער אשר נסגר“ הערש אויך אין שמהת-תורה געלייענס.

² דער פּומן „שלוש לך דודי“. נאָך אַזוינע גבירולישע פּומנים הערן געלייענס אין שמהת-תורה: „שובי שובי השולמית“, שובי לכצרון“, „שולמית שובי“, „שיר לאילת אהבים“. דרוי ענלעכע פּומנים האָט דוקעס אָפּגעדרוקט אין ווין „צור קעננסניסס דער ניוהעברעאישען רעליגיעזען פּאָעזיע“, 157—159. אויך אין „ליטעראטור-בלאָטס דעם אַריענסס“, 1843, 307. נאָך אייניקע אַזוינע לידער זיינען פאַרעפּנטלעכט אין ביאָליק-ראַכניצקיס נייער אויסגאַבע, III, 43, 46, 64.

פון דער אנדער זייט דער מיסטישער פאטאם, די אין מאנטל פון ראמאנטיק געהילטע, תורה שבלב, וואס איז אנטפלעקט געווארן דורך דער חכמת הנסתר, דער מיטלאטערלעכער קבלה. נאך ביי אונזער דיכטער און דענקער, ביי שלמה גבירול, זיינען נאך די דאזיקע צוויי שטרעמונגען הארמאניש צונויפגעשמאלצן. דער התלחבישער מיסטיקער לעבט נאך ביי אים בשלום צוזאמען מיטן פרייען שטאלצן דענקער, ביי וועמען דאס העכסטע ציל, דאס שענסטע גליק באשטייט אינם פארשן גופא, אינם משיג זיין דעם אמת, דעם ריינעם אמת. פאר אים איז דער פראצעס פון פארשן דער זיכערער וועג, וואס פירט דעם מענטשן פונם ערדישן און באגרענעצטן צום הימלישן און אומענדלעכן. נאך דאס פארשן, דאס וויסן און פארשטיין דעם מהות פון גאט איז ביי גבירול ענג פארבונדן מיטן שטענדיקן גלוסטן און שטרעבן צום העכסטן אידעאל, מיטן הארציקן, זיס-שמארציקן בענקען נאך גאט, דעם אייביקן מקנה פון ליכט און לעבן. גבירולס פרייער פילאזאפישער פארשער געדאנק איז נישט דער קאלטער ראציאנאליזם פון אריסטו, נייערט די באגרייטערטע, אין פאעטישע בילדער איינגעהילטע, אידעען-וועלט פון אפלטון...

אין דער הינזיכט איז זייער באראקטעריסטיש די מערקווירדיקסטע פרוכט פון גבירולס רעליגיעזער פאעזיע: זיין בארימטע מאראליש-דיראקטישע פאעמע, "כתר מלכות". דאס דאזיקע ווערק איז אבער ענג צונויפגעבונדן מיט גבירולס פילאזאפישער וועלט-אנשוואונג, אז מען מוז זיך פרייער מיט דעם דאזיקן סיסטעם באקענען, בכדי ריכטיק אפצושאצן דעם ווערט פון זיין מייסטער-ווערק, "כתר מלכות".

אלס מענטש, וואס איז געשטאנען אויף די העכסטע שטופן פון דער דעמאלטיקער קולטור, האט גבירול באוויזן זיין גרויסע שאפונגס-קראפט אויף די פארשיידנסטע געביטן פון וויסן. ער גופא דערמאנט וועגן צוואנציק שריפטן זיינע 1. אין אים האט געוועלטיקט ניט נאך דער אומשטיבלבארער דורשט נאך וויסן, נאך אויך דער שטארקער דראנג צום שאפן. ער האט געשאפן ניט דערפאר, ווייל ער האט געוועלט, נאך ווייל ער האט געמוזט. די געדאנקען און בילדער, וואס זיינען נולד געווארן אין זיין אומרוקן גייסט, האבן אים ניט געגעבן קיין רו;

1 אין דעם באקאנטן ליר, "כשורש עץ", פערז 48. זע אויך ש. זקש, "ר' שלמה בן גבירול וקצת בני דורו", 46-48. דער מיטלאטערלעכער פילאזאפישער שריפטשטעלער משה פון סאלערנא דערמאנט גבירולס א ווערק, "שעל השמים". פון די ערשטע קאפיטלעך פון "מקור הים" איז זיך לייכט משער צו זיין, אז שלמה גבירול האט אויך געשריבן א ווערק "תורת הנפש"; דאס באשטעטיקט סאקע מונק (זע וויסערדיקע באמערקונג).

זיי זיינען אים נאכגעגאנגען ווי די שאַטנס און געפאָדערט, תיקון. און בכדי צו באַפרייען זיך פון זיי, האָט ער זיי געמוזט מתקן זיין, ד. ה. אויף דער וועלט פרענגען, זיי אָנקליידן אין אַ לבוש, געבן זיי פאָרמען און לעבן. אָט אזוי האָט ער געשאַפן איין ווערק נאָכן אַנדערן, אַבי לייזצווערן פון די שאַטנס, וואָס פלעגן געבאָרן ווערן מחנותווייז און זיין שאַפונגס-גייסט... פון אַלע גבירולם וויסנשאַפטלעכע ווערק זיינען אָבער אויפגעהיט געוואָרן בלויז דריי: איינס אין אַראַבישן אַריגינאַל און צוויי אין איבערזעצונג. 1. צוויי פון זיי, „תקון קדוּת הנפשׁ“ 2 און „מבחר הפנינים“, זיינען אַפילו אין דער העברעיִשער איבערזעצונג געווען זייער באַליבט ביי יידן, נאָר קיין באַזונדערס גרויסן ווערט האָבן זיי נישט. דאָס ערשטע בוך איז אַ מוסר-ספר, וווּ עס ווערן געגעבן די פללים, ווי אזוי דער מענטש דאַרף שולט זיין איבער זיין אייגענעם גייסט, זען באַפרייען אים פון אַלערליי תאוות, בכדי צו דערגרייכן די הויכע מדרגה פון גאָטפאָרשונג. דאָס איינציג-כאַראַקטעריסטישע אין דעם דאָזיקן קליינעם ווערק איז פאָלגנדיקער פרט: בעת דער מחבר שטעלט ארויס זיינע עטישע פאָדערונגען, איז ער זיך דערביי פלל נישט סומך אויף וועלכע ס׳איז רעליגיעזע דינים און געזעצן; די מאַראַל איז ביי אים אומאָפּ-הענגיק פונם דת. דאָס צווייטע ווערק איז אַ זאַמלונג פון דברי חכמים, מאַראַלישע סענטענצן און שפּריכווערטער, געזאַמלט פון פאַרשיידענע קוועלן, הויפטוועכלעך אַראַבישע. אייניקע שפּריכווערטער זיינען גאַנץ כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער דיכטער. זיין גייסט, וואָס געפינט זיך אין שטענדיקער באַזעצונג, אין אומדערמידלעכן שטרעבן און פאַרשו, האָט פיינט דאָס אָפּגעשטאַנענע, דאָס סטאַטישע, וואָס רוט אַיף איין אָרט. „קלוג איז דער מענטש — ווייזט-אָן דער „מבחר הפנינים“ — פלל זמן ער פאַרשט און זוכט די חכמה; ווי נאָר ער מיינט, אז ער האָט שוין זיין ציל דערגרייכט, אזוי ווערט דער מענטש פאַרנאַרישט“ 3.

1 ש. מינך רעכנט, אז עס איז נאָך פאַרבליבן אַ לאַטיינישע איבערזעצונג פון אַ פערטן ווערק גבירולם „Traité de l'ame“ (Melanges, 170-173).

2 דער דיכטער האָט דאָס ווערק פאַרפאַסט אין סאַראַגאָסע אין יאָר 1045. דעם אַראַבישן טעקסט, יאָס געפינט זיך אין אָקספאָרדער ביבליאָטעק, האָט פאַרעפנטלעכט טים אָן ענגלישער איבערזעצונג סטעפאַן ווייז אין יאָר 1902 (St. Wise. The Improvement of the Moral qualities).

3 האַדס חכם בעדנו מכבש החכמה וכאשר יחשוב שהגיע אל תכליתו הוא סכל. דער געלערנטער עביינשיידער זאָגט אַרויס געוויסע ספּקות, צו דער „מבחר הפנינים“ איז פאַרפאַסט געוואָרן פון ש. גבירולם. זע: העברעיִשע איבערזעצונגען, 382-383; דערקעגן איז אָבער, י. גושטאַן, „פּילאָזאָפיע דעם זאלאָכאָן אָפּ גבירולם“ 18-20.

נאָר אין דעם דריטן ווערק, וואָס טראַגט גבירולם נאָמען, באַווויזט זיך אונזער דיכטער אַלס טיפער דענקער, וועלכער האָט געשטעלט אין זיין גאַנצער ברייטקייט דאָס פראָבלעם וועגן דעם איינהייטלעכן אַלזעלעט¹ לעבן אונזערסאַלן גייסט, וואָס ווייס ניט פון קיין פילקייט און פון פאַרשיידנאַרטיקייט.

דאָס דאָזיקע ווערק מיטן נאָמען „מקור חיים“ איז בלי ספק איינס פון די מערקווירדיקסטע פילאָזאָפישע ווערק, וואָס דאָס מיטאַלעטער האָט אונז איבערגעלאָזט בירושה¹.

גבירולם טרעט דאָ אַרויס אויף אַ גאַנץ נייעם דרך. ער איז דער ערשטער צווישן די אייראָפּעישע דענקער פון מיטאַלעטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט צו שטעלן דאָס פילאָזאָפישע פאַרשן העכער פון די פעסט-אַנגענומענע אויטאָריטעטן. ער, דער פאַרפאַסער פון מיסטיש-רעליגיעזע און באַגייסטערטע נאַציאָנאַלע לידער, האָט אַלס דענקער, וואָס שטרעבט צו דערפאַרשן דעם אמת און דערגרינדן דאָס אייביקע רעטעניש פונם לעבן און זיין, — פלל זיך ניט געוואַלט רעכענען מיט רעליגיעזע באַגרענעצונגען, מיט די קיָגים און צווימען, וואָס דער דת אַוטאָריטעט פונם עָבר, אויף דער מסורה און ירושה פון די אַבות; דער דת באַזיצט שוין דעם אמת, וואָס ער האָט באַקומען בקבלה פון פּרוערדיקע דורות; — דער פרייער פאַרשער וויל אָבער ערשט דער-גיין דעם אמת, אַליין מיט זיין אייגענעם שכל, נאָך אייגענער חקירה ודרושה... אַזא פרייער דענקער איז אויך שלמה גבירולם געווען.

למה נוצר האדם? — צו וואָס איז דער מענטש באַשאַפן — אַט דאָס איז די ערשטע פראַגע, וואָס דער תלמיד שטעלט זיין רבין² אין

¹ דער אַראַבישער אָריגינאַל איז פּעסע אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען (עס זיינען פאַרבליבן נאָר אייניקע קורצע פראַגמענטן). עס איז נאָר פאַרהאַן די לאַטיינישע איבער-זעצונג „Fons vitae“, און דער העברעיִשער אויסצוג „לקוטי ספר מקור חיים“, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אין 1313 יאָרהונדערט דורך שם טוב פּאַלקירא און פאַרעפנט-לעכט מיט אַ פראַנצויזישער איבערזעצונג דורך מונק. אין דער לעצטער צייט (1926) איז דערשינען אין העברעיִשער איבערזעצונג דער לאַטיינישער „Fons vitae“ (מקור חיים לרבי שלמה בן גבירולם, תרגומו בפעם הראשונה מרונית ד"ר יעקב בלוזששוין). צום סוף פון דער העברעיִשער אויסגאַבע (225—265) זיינען איבערגעדרוקט פּאַלקיראס „לקוטים“.

² דער נעאַפּלאַטאָניקער גבירולם האָט זיין „מקור חיים“ געשריבן אין פאַרם פון אַ געשפּרעך צווישן אַ דענקער און זיין וויסנסדורשטיקן תלמיד לויט דעם מוסטער פון אפלטונס דיאַלאָגן.

„מקור חיים“. הידיעה היא תכליתה של מציאות האדם 1 — דאָס וויסן, דאָס אומדערמירלעכע שטרעבן און פאָרשן די ווונדערבארע רעטעניש פון דער וועלט — אָט דאָס איז דער ציל, וואָס אים צוליב איז דעם מענטשנס נשמה באשאפן, אין דעם באשטייט איר העכסטער תענוג און גליק 2, וואָס לייזט זי אויס פונם טויט און באהעפט זי מיטן קוואַל פון אייביקן לעבן 3.

לויט גבירולס פילאָזאָפישער וועלט=אויפפאסונג איז דער מהות גאָט — די פולשטענדיקע אחרות און אומטיילבארקייט. „די איינע ציקייט געוועלטיקט איבער אַלץ, און אַלץ איז אין איר און דורך איר“ 4. גאָט — דאָס איז דער ערשטער מקור און התחלה, דאָס ערשטע זיין, וואָס איז איבער יעדער צייט, איבער דער אייביקייט (הפועל הראשון הוא למעלה מן הנצח). אַלץ, וואָס איז אין דער וועלט, אַלץ, וואָס ס'איז און באשטייט — ווערט באשאפן פון דער הַזְנוּגוּת, דורך דער צוזאַמענהעפונג צווישן שטאַף (יכוד, חומר) און פאָרם (צורה) און אַלע מעגלעכע פאַרהעלטענישן און מדרגות 5. אַין דָבָר זולת הוֹמֵר וצורה — אויסער שטאַף און פאָרם עקזיסטירט ניט קיין זאַך אין דער וועלט 6.

אין דעם באַגריף „שטאַף“ פאַרשטייט אָבער גבירול ניט קיין מאַטעריע אין געוויינלעכן זין, אין „יסוד“ און „צורה“ דריקט גבירול אויף זיין שטייגער אויס דעם געדאַנק, וואָס ווערט שוין אַרויסגעזאָגט פון די חכמי התלמוד וועגן דער טאַפּל=געשלעכטיקייט פון דער גאָטהייט. דער שטאַף — דאָס איז דער פּאַסיװער טייל, וואָס איז מקבל די השפעה, די פאָרם — דער אַקטיווער טייל, וואָס איז משפיע 7. נאָר גבירול

1 מקור חיים, 4.

2 דאָרטן, 137.

3 דאָרטן, 221: שחרור מהבות ודבקות במקור החיים.

4 דאָרטן, 208: האחדות כנצחת את הכל ימתפשטת בכל ומחויקה הכל.

5 פאלקראם „לקוסים“, IV, סימן 11: כל הנמצא מאצל הקצה העליון אל הקצה השפל מורכב מיסוד וצורה. „מקור חיים“, 141.

6 מקור חיים, 16; זע אויך דאָרטן, 149: בכל הבריאה אין אלא שני אלה — החומר וצורה.

7 מקור חיים, 180, 196, 200: הצורה היא הנותנת חיה לחומר... החומר מוחזק בהצורה הבחוקת... החומר נשלם על ידי הצורה והצורה משלימה את מהותו. החומר מצויר והצורה מצוירת, החומר נפרד והצורה מפרדת... הצורה פועלת בחומר, וכי היא משלימה את החומר ונותנת לו חיה, בעוד שלחומר אין פעולה... החומר באשרו לעצמו אינו אלא מקבל, כלומר נפעל או מוכשר לקבל פעולה...

אלס אמת=יידישער דענקער, וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן איינחייטס= באַגריף, מיטן גרונד=פרינציפ, אז „הוא אחד ושמו אחד“, — שטרייכט שטענדיק אונטער, אז די פאָרם און דער שטאַף זיינען אומצעטיילבאַר, צוויי צוויילינג=ברידער זיינען זיי, וואָס איינער קאָן ניט עקזיסטירן אָן דעם אַנדערן¹. עס איז נישט פאַרהאַן קיין שטאַף אָן פאָרם און אויך קיין פאָרם אָן שטאַף. אפילו ריינע רוחניות=זאַכן, אינטעלעקטן, אָן אַ שום מה=שהוא פון קערפערלעכן חומר, אפילו דער מענטשלעכער שכל, און אויך די מלאכים, — אויך זיי באַשטייען פון פאָרם און שטאַף צוזאַמען². אַט די גאַנצע אומענדלעכע און פאַרשיידנאַרטיקע קייט פון דערשיינונגען, די אַלע אומצייליקע פועל=יוצאס פון די צוויי גרונד=עלעמענטן, ווערן ביי גבירול באַטראַכט ווי אַ שטענדיקער און אומאויפהערלעכער אויספלוס (עמאַנאַציע, אציולת) פונם ערשטן און איינציקן מקור, אויס וועלכן עס שטראָמט אַרויס אַלץ, וואָס עס איז, פונקט ווי אַ טייך שטראָמט אַרויס פון אַ לעבעדיקן קוואַל (דערפון דער נאָמען פונם ווערק „מקור חיים“)³. דער פאַרמיטלער, דער רינג, וואָס פאַרבינדט און פאַרייניקט דאָס אַבסאָלוט=אומענדלעכע מיטן באַגרענעצטן, דעם אייביקן באַשעפער מיט די אַלע פועל=יוצאס, וואָס ווערן נולד אויס דעם צוזאַמענווירקן פון דער פאָרם און דעם שטאַף — דאָס איז לויט גבירולס באַגריף דער ווילן⁴ פון גאָט, וואָס איז אויך דער כוח און אַלמאַכט פון

¹ מקור חיים, 154: בלתי אפשרי הוא שחומר יתקיים בלא צורה. „לקושים“, IV, סימן 17: ולא נמצא עצם היסוד ערום מהצורה וכן לא ימצא עצם הצורה בלא בולתי היסוד פהרף=ין; זע אויך דאָרטן, V, סימן 42, 43.

² „לקושים“, II, סימן 31: ואין במושכלות הנללות והפרטיות אלא היסוד והצורה; זע אויך דאָרטן, IV, סימן 6, 8. „מקור חיים“: 144, 146, 147: העצם הרוחני מורכב מחומר וצורה... וגם השכל מורכב מהם... ובכן הכרח הוא שגם הספירות השכליות תהינה מורכבות מחומר וצורה, כמו שהמוחשות מורכבות מחומר וצורה. זע אויך דאָרטן, 170.

³ „לקושים“, V, § 71. וכבר המשלתי לך כי הבריאה תדומה בנביעת המים מהמקור וכהתהפך הצורה הראשונה ותדומה באמירה אשר ידבר בה האדם. כי האדם כשידבר באמירה תתרשם צורתה וענינה בשמע השומע ושכלו. וכפי זה הדמיון אומר שהבריאה יתברך דבר באמירה ותרשם ענינה בעצם החומר, כלומר שהצורה הנבראת קִבְּשָׁה בחומר.

זע אויך פאלקורא, „טורה הבורה“, 94. זע אויך „מקור חיים“, 216.

⁴ אין העברעיש „חפץ“, אויך „רצון“: אין אַראַביש אַבאַב (זע פאלקורא, „טורה הבורה“, 93).

גאָט 1. אָט דער באַגריף וועגן גאָטס רצון אָדער „חפּי“ פאַרנעמט דעם בכבודיקססן אָרט אין גבירולס סיסטעם. דער פאַשעפּער און זיין רצון זיינען אומצעטרענבאַר. גאָטס רצון — דאָס איז די איינציקע אַלִוועלט־לעכע שאַפּונגס־קראַפּט, וואָס פאַשאַפּט אַלץ, הן די פּאָרס הן דעם שטאַף 2. ער, און נאָר ער, איז די סבּה פון יעדער באַוועגונג, פון דעם שטרעבן און גלוסטן צו קומען אין באַוועגונג, ד. ה. צו לעבן און פאַרשן. ער דרינגט דורך אַלץ, וואָס ס'עקזיסטירט, אַלץ, וואָס עס איז; ער שענקט אַלעמען גייסט און לעבן. עס זיינען ניט פאַרהאַן קיין צוויי אָפּגעטיילטע באַזונדערע וועלטן, די וועלט פון לויטער חומר און די וועלט פון לויטער רוהניות; דער גוף איז ניט קיין ענג געפּענגעניש פאַר דער נשמה; וואָרן אַלץ טראָגט דעם צלם אלהים, אַלץ רוט אין גאָט און גאָטס אָפּגלאַנץ רוט אויף אַלץ אין דער וועלט 8. אַלץ אָן אויסנאַם ווערט פּאַלויכטן און דורכגעדרונגען פונם געטלעכן ליכט: הן דער פשוטער

1 „לקושים“, I § 2: והרצון פוח אלהי בורא ומניע לכל ואי אפשר שיתרוקן דבר ממנו; „מורה המורה“, 93: והחפץ הוא הפועל לכל והמניע לכל. זע אויך: „לקושים“ V, §§ 42, 56, 59, 60, 62, 64, 72, III, 39; „מורה המורה“, 50. ערסטערווייז ווערט ביי גבירולין גאָטס רצון אָנגערופן אויך גאָטס וואָרס. צ. ב. אין לקושים V, § 56: „ידיעת האמרה הפועל כלומר הרצון“. און פאַלד דערנאָך: האמרה זו א. הרצון. איין פּאַל רופט גבירול אָן גאָטס רצון מיטן נאָמען „מבור“. דער לעצטער נאָמען וועט שפּילן, ווי מיר וועלן ווייטער זען, אַ באַזונדערע גרויסע ראַלע.

2 הרצון, שהוא פוח הבורא, מתפשט בכל והודר בכל. ואין כלום בלעדיו, כי ממנו מציאות כל הדברים („מקור חיים“, 214). הרצון בא מהאחרות, ולא עוד — אלא שהוא פח האחרות (דאָרסן, 213).

אין דער לאַטיינישער איבערזעצונג פון „מקור חיים“ (Fons vitae) ווערט אָנגע־וויזן, אַז וועגן דעם באַגריף „גאָטס רצון“ האָט גבירול אָנגעשריבן אַ ספּעציעל ווערק. אין לאַטיין האָט עס געהייסן: „Origo largitatis et causa essendi“, דער העברעיִשער נאָמען איז: „מקור החסבה וְגַלַת המציאות“. זע מונק: Melanges 223, העברעיִשער איבערזעצונג פון „מקור חיים“, 216.

8 דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט גבירול אַרייס אויך אין זיין ליד: „אהבתוך פאהבת אב יחידו“:

והדבר מאד קטוק וְקָטוק — ומי מבני חלוק ידע יסודו
אבל אניך לך דבר שמעתי — ועליך להתבונן בסודו.
חכמים אמרו כי סוד היות כל — למען כל אשר הכל בידו
והוא נכסף לשוכו יש כמו יש — כמו חישק אשר נכסף לדודו *
ואולי זה ידמו הנביאים — באמרו כי בראו על כבודו
השבוטיו לך דבר ואתה — קנה מופת למען העמידו.

* דעם דאָזיקן פּערז ציטירן: דער ראב"ד אין „אמונה רמה“, 61, אין יצחק אַלְבֶּל: („החלוץ“, VII, 168).

חומר הן די איידעלע פאָרם. אַלע שעפן זיי יניקה פון גאַט; און די דאָזיקע יניקה, די געטלעכע השפעה, וואָס הייסט אין דער פילאָזאָפיע — „עמאָנאַציע“ („אצילות“ אין העברעיִש), גייט דורך פאַרשיידענע מדרגות, גאַנצע צען „ספירות“¹. די דאָזיקע ספירות זיינען אַלע אָן אָפּשפיגלונג, אָן אָפּבילד (קאָפּיע) פון דעם ערשטן מקור: די ערשטע ספירה שפיגלט אָפּ דירעקט דעם „מקור חיים“, די קוועלע פון אַלץ, וואָס לעבט און עקזיסטירט. די צווייטע איז אָן אָפּשפיגלונג פון דער ערשטער, די דריטע פון דער צווייטע א.א.וו.; וואָס ווייטער די מהיצה צווישן דעם אָפּבילד און דעם ערשטן מקור, אַלץ בלאַסער איז דאָס בילד, אַלץ מער חומר און גשמיות באַהעפט זיך אין זיין לבוש². וואָס נידעריקער ס׳איז די מדרגה פון דער צורה, אַלץ גרעסער איז זי אין צאָל און פאַרנעם. די לעצטע „ספירה“ — דאָס איז דער עולם התחתון, וועלכן מיר פאַסן אויף מיט אונזערע חושים. אזוי גייט ביסלעכווייז איבער די וועלט פון גאַלע רוחניות אין פשוטן חומר, אין גשמיות. נאָר אויך דאָרט ווירקט נאָך די געטלעכע השפעה; אויך דער חומר איז דורכגעדרונגען מיטן אייביקן ליכט, טראָגט דעם אָפּגלאַנץ פון זיינע שטראַלן, שעפט יניקה אויס דעם קוואַל פון לעבן. וואָרום אַלץ, וואָס ס׳איז — מוז זיין פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן קוואַל. אַלע וועלטן, אַלע מדרגות, אַלע שטופן פון צורות און באַשעפענישן — אַלץ האַלט אין איין שטרעבן און גלוסטן מיט גרויס ליבשאַפט צו דעם אַלאיינציקן און אַלערשטן מקור, צום

1 דאָ זעט מען די השפעה, וואָס ס׳האָט אויף גבירולן נעהאַט דאָס באַקאַנטע מיסטישע ווערק „ספר יצירה“, וועגן וועלכן מיר וועלן נאָך ווייטער ריידן. די השפעה פון דעם דאָזיקן ספר איז אויך באַמערקבאַר אויף גבירולם רעליגיעזע פיוטים: „שלשים ושנים נתיבות“ און פאַונדערס אין „שוכן עד“ (פאַרעפנטלעכט אין „אוצר נחמה“, 11, 77—79, און אין „שפתי רננות“, 54). זע אויך די פיוטים „ארני ד' אַל קם“, „שבחי אייובה“ און „שחקים וארקים“ (פאַרעפנטלעכט אין ביאָליקס אויסגאַבע, III, 59—63). די גרויסע השפעה פונם „ספר יצירה“ אויף גבירולם סיטעס באַמערקט זיך אויך אין דעם, וואָס דער בעל „מקור חיים“ פאַרגלייכט די וועלט-באַשאַפונג צום ייִדן, וואָס ווערט פונם מענטשן אויסגערעדט (יש לרבות את הבריאה למלה של אדם), אין אין דעם גרויסן ווערב, וואָס גבירולם לייגט אויף דעם צאָל-באַגריף. „די צאָל (המספר) — איז דער יסוד פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט“ (מקור חיים, 156). זע אויך דאָרטן 45.

2 „לקוטים“: כל מה שישל וירד מהפשוטים אל המורכבים יותר עב ויותר נס; וכל מה שיעלה יהיה יותר זך ויותר דקיק. V, ib. § 26: וכל מה שתרד הצורה ותתגשם תהיה יותר נראה לחוש; וכל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הראשונה הרוחנית תהיה אותה הצורה יותר דקיקה ויותר נעלמה, ובתוך: כל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הנשמית תהיה יותר נסה ויותר נראה. זע אויך III, 32, 33; „מורה דמורה“, 11.

מקור פונם געטלעכן ליכט 1, וואָס איז דאָך דער קוואַל פון גליק, דער חותם פון לייטועליקייט און גוטסקייט 2. דער מענטש שפיגלט אין זיך אָפּ די גאַנצע וועלט; דאָס איז אַן „עולם קטן“ (מיקראַקאָסמאָס), וואָס גיט אַ פּוּלשטענדיק פּילד פון דעם „עולם גדול“ (מאַקראַקאָסמאָס), פון גאָטס גרויסער וועלט 3.

מיר האָבן פריער אָנגעוויזן, ווי גבירול האָט באַגרינדעט די פּאָדע־דונגען פון מאַראַל אָן אַ שום סמך אויף די עיקרים פון דת. דאָס זעלביקע זעען מיר אויך אין זיין „מקור חיים“. זיין וועלטאַנשוואַונג, זיינע פּילאָזאָפּישע באַגריפּן וועגן גאָט און זיין באַשאַפּונג, איז זיך פּלל גיט כּוּמך אופן אויטאָריטעט פון דער אמונה. דער רוב מיטלאַטערלעכע דענקער זיינען אַרויסגעגאַנגען פון דער מסקנא, אַז די פּילאָזאָפּיע איז פּלוז אַ „דינערין“ ביי דער „האַרין“ — דער אמונה: די פּילאָזאָפּיע קאָן נאָר מסביר זיין, באַגרייפּלעכער מאַכן דעם אמת, וואָס די אמונה האָט אַנטפּלעקט. גבירול אָבער, דער מערקווירדיקער דיכטער און דענקער, ביי וועלכן דאָס שטרעפּן צום אמת איז געווען אַזוי ענג צונויפּגעבונדן מיט דער הייסברענענדיקער ליבע און שטענדיקן שטאַכטן און גלוסטן צו גאָט, — איז זיך געגאַנגען זיין אייגענעם דרך. בכדי פריי און אומגע־שטערט צו דערפּאַרשן דעם פּילאָזאָפּישן אמת, האָט ער זיך געשטיצט אויסשליסלעך אויף דעם שכל, אויף די מענטשלעכע געפילן און השגות, אָבער גיט אויף דער אמונה, אויף דער קבלה פון די אָבות. אין זיין גאַנצן ווערק ווערט דערפּאַר גיט געבראַכט קיין איין פּסוק פון תנך, קיין איין ציטאַט פון תלמוד 4. דערפּאַר אָבער איז דאָרט באַזונדערס שטאַרק די השפּעה פון גריכישע פּילאָזאָפּן, בפרט פון די, וואָס זיינען

1 „לקוטים“, IV, §§ 47, 48: ישתוקקו כולם שיהיו אחד... כולם ישתוקקו אל האחרות וכשהיה ענין התשוקה והאהבה יחייבו בקשת הדבקות באהוב והתאחדות בו. — זע אויך V, § 52.

2 מקור חיים, 205: הסבה הרוחנית את החומר להתנועע ולקבל צורה היא שאיפת החומר להשיג את הסוב ואת העונג בקבלו את הצורה... כי כל נמצא שואף להתנועע, כדי להשיג מה שהוא כהטוב שבהויה הראשונה... תנועת כל דבר אינה באת אלא בגלל הטוב שהוא האחד.

3 „לקוטים“, III, 6: העולם הקטן דמיון העולם הגדול בסדר ובבנין. זע אויך „מורה המורה“, 55. דער דאָזיקער געדאַנק שטאַמט נאָך פון אַפּלשונען.

4 א סך יידישע געלערנישע האָבן דערפּאַר מתרעם געווען אויף דעם פּאַרזאַסער פּון „מקור חיים“. זע צום ביישפּיל: ראב"ד, „אמונה רמה“ אין דער הקדמת.

ארויסגעגאנגען פון פלאטאנאס חדר (נעאפלאטאניקער) 1, און ניט אומזיסט
איז פלאטאן דער איין-איינציקער דענקער, וואָס ווערט דערמאָנט ביים
נאָמען אין „מקור חיים“ 2.

עס איז זייער מעגלעך, אז אָט דער פרט האָט טאָקע גורם געווען
דעם אויסערגעוויינלעכן גורל פון גבירולם „מקור חיים“: דאָסדאָזיקע
ווערק האָט זוכה געווען צו שפּילן זייער אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער
קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער פּילאָזאָפּיע. נאָר דער נאָמען פון זיין
מחבר איז מגולגל געוואָרן אין אַן אַראַבישן אַפּיצעברון (אויך אַפּיצע-
בראַל). שוין אין דער ערשטער העלפט פונם 12טן יר"ה (בערך 1130—
1150) האָט אַ קריסטלעכער גייסטלעכער פון דער שפּאַנישער שטאָט
סעגאַוויע, דאָמיניק הונדיסאלווי, מיט דער הילף פון אַ געשמדן יידן,
יאהן אַבענדאָעטע (אַבן דאָרד), איבערגעזעצט דעם „מקור חיים“ אויף
לאַטיין אונטערן נאָמען „Fons vitae“ 3. די דאָזיקע איבערזעצונג האָט
געמאַכט אַ געוואָלדיקן רושם אויף דער קריסטלעכער געלערנטער וועלט.
דער געוויסער פּראַנצויזישער געלערנטער זשורדען (Jourdain) געפּינט,
אַז ס'איז אוממעגלעך ריכטיק צו פאַרשטיין און וויסנשאַפטלעך אַפּצושאַצן
די קריסטלעכע סכאַלאַסטישע פּילאָזאָפּיע פונם דרייצענטן יאָרהונדערט
איידער מען באַקענט זיך מיט גבירולם ווערק 4. די גרעסטע גדולים פון
דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע, ווי אַלבערטוס דער
גרויסער, טאָמאַס פון אַקווינאַ, האָבן פּליסיק שטודירט דעם, פּאַנס
וויטע, און דער באַרימטער קעגנער פון טאָמאַסן, דונס סקאָט, האָט
איבערגענומען די וויכטיקסטע פּללים פון גבירולם סיסטעם 5. אַפּילו
געלערנטע פון דער שפּעטערער צייט, ווי דזשאָרדאַנאַ ברונאַ, האָבן מיט
גרויס דרך-אַרץ גערעדט וועגן דעם טיפּן בוך „דער מקור פונם לעבן“.
נאָר דעם מחבר זיינעם האָט מען געהאַלטן פּאַר אַ קריסטלעכן אָדער
מוסולמענישן געלערנטן. אייניקע קריסטלעכע מיטלאַלטערלעכע געלערנטע

1 באַריכות וועגן דעם, בפרט וועגן פּלאַטאָנאָס השפּעה אויף גבירולם, זע:
מ. יואל, „אַבן גבירולם בעדייטונג פיר די נעשיכטע דער פּילאָזאָפּיע“. וועגן אַנדערע
דענקער, וואָס האָבן געהאַט אַן אַיינפלוס אויף גבירולם, זע: אין „Meianges 233—261“,
און די רוסישע אויסגאַבע פון אונזער נעשיכטע 1920, 43.

2 „מקור חיים“, 151, 169, 190.

3 אַבן דאָרד האָט צוערשט איבערגעזעצט דעם „מקור חיים“ אויף שפּאַניש און
פון דער שפּאַנישער איבערזעצונג האָט הונדיסאלווי דאָס ווערק איבערגעזעצט אויף לאַטיין.

4 זע: מונק, אין צייטרען בוך, 151: מ. יואל, 3.

5 זע: מונק, 297, 300; נושטאַן, „די בעציהונגען דעם יאהנעס דונס סקאָטוס
צום יודענטום“ (מאָנאַטשטרייט 1894).

האָבן אַפילו גערעכנט, אַז אַביצעפרון איז געווען אַן אַראַבישער דענקער, וואָס האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן, ווייל אינם „פּאַנס וויטע“ זיינען גאַנץ בולט געוויסע נעאַפּלאַטאָנישע אידעען, וואָס זיינען געווען זייער נאָענט דער דעמאָליקער קריסטלעכער אידעען-וועלט.¹ בערך הונדערט יאָר נאָכדעם, ווי די לאַטיינישע איבערזעצונג איז דערשינען, האָט דער יידישער געלערנטער שם טוב פאלקירא געמאַכט אַ העברעיִשן אויסצוג פונם אַראַבישן אָריגינאַל.² דעם דאָזיקן אויסצוג „לקוטים“ האָט געפונען אין פאַרזיער ביבליאָטעק דער יידישער געלערנטער שלמה כּוונק און פאַרעפנטלעכט אינם יאָר 1846. דערביי האָט ער געמאַכט אַן אומדערוואַרטע אַנטדעקונג: בעת ער האָט פאַרגליכן שם טובס „לקוטים“ מיטן לאַטיינישן „Fons vitae“, האָט ער זיך איבערגעצייגט, אַז דער סכּאַלאַסטיקער אַביצעפרון און דער באַרימטער יידישער דיכטער שלמה גבירול זיינען איינע און דיזעלביקע פּערוואָן.³

אַן אמתער צווילינגס-ברודער פונם „מקור חיים“ איז גבירולס „כתר מלכות“. דער דיכטער גופא רופט אָן זיין פּאָעמע די „קרוין“ פון אַלע זיינע רעליגיעזע לידער.⁴ די פּילאָזאָפּיש-דערהייבענע וועלט-אַנשוואונג גבירולס, זיינע באַגריפן וועגן גאָט דעם באַשעפּער און זיין ווילן, דעם מקור פון אַליא, וואָס לעבט — באַקומט אין דער פּאָעמע אַ פּאָעטישן לבוש, זוערט דורכגעדרונגען מיט דער באַגייסטערטער התלהבות פון אַ טיף-רעליגיעזער נאַטור.

דו ביזט דער קוואַל פון אַלע באַשעפּענישן; אַליא, וואָס ס'איז, איז אַן אַפּשפּיגלונג פון דיין ליכט... דו ביזט דער איינציקער, דו ביזט דער אָנהייב פון אַלע צאָלן און דער יסוד פון אַלע דערשיינונגען! דו ביזט איינער און דער סוד פון דיין איינציקייט איז אַרעטעניש פאַר די גרעסטע און קלינסטע. קיינער קען אים נישט באַגרייפן און אַנטפּלעקן... דו ביזט גאָט דער אַלמעכטיקער און קיין שום אונטערשייד איז נישט

1 פּאַקטיש האָט שלמה גבירול זיך פאַרהאַלטן גאַנץ פּינדלעך צום קריסטנטום. דערויף זאָגט ערות פּאַלנגריקע שטעלע אין זיין חפילה „שבתי אימה“:

„שׁוֹפְטִי, עָפְס־נָא בַעֲשִׂים וְשִׁלַּח

לְאֹמְרֵי אֵב וּבֵן יְרוּם שְׁלֵשָׁה,

וְגִלְזִיתֶם יִשְׁלָכוּ שְׁלֵךְ“.

2 אין דער הקדמה צו זיין „לקוטים“ ווייזט שם טוב אָן: ואני לקחתי לקוטים מדבריו ובאלה הלקוטים נכללה כל דעתו.

3 „ליטעראטור-בלאטש דעם אָריענטס“, 1846, 721.

4 עֲקִיתִּיהָ עַל רֹאשׁ פְּתִלְלֵי-וַיְקַרְתִּיהָ קֶטֶר מְלֻכּוֹת.

פארהאן צווישן דיין געטלעכקייט און איינציקייט, צווישן דיין מהות און דיין אייביקן זיין. אלץ — איז איין איינציקער סוד. עס ענדערן זיך נאָר די נעמען. אלץ באהעפט זיך אין איין רינג, פאַראייניקט זיך אין איין גאַנצקייט. דו ביזט די קלוגשאפט און די חכמה, דער קוואַל פונם לעבן שטרעמט אַרויס פון דיר... דו ביזט די קלוגשאפט און פון דיין חכמה האַסטו דיין פרייען ווילן אויסגעשטרעמט, דער מייסטער און באַשעפער, וואָס האָט פונם נישט-זיין מ'שפיע געווען אלץ, וואָס ס'איז, ווי דאָס ליכט, וואָס שטרעמט פונם אויג אַרויס¹.

אלע, — דערקלערט דער דיכטער פון „פתר מלכות“, — די גאַנצע וועלט, לויבן גאָט דעם באַשעפער, אויך די געצנדינער און די חיות אין די וועלדער.

דו ביזט דער גאָט און אלע באַשעפענישן זיינען דייע קנעכט און דייע דינער. ניט געמינדערט ווערט דיין כבוד דורך די, וואָס דינען אַנדערע געטער, וואָרום זיי שטרעבן און גלוסטן דאָך נאָר צו דיר, זיי זיינען אָבער ווי בלינדע, וואָס מיינען, זיי גייען דעם ריכטיקן וועג, און האָבן פאַרבלאַנדזשעט אויף קרומע וועגן².

דער גאַנצער מיטלאַלטערלעכער וועלטאַל, מיט אלע זיינע הימלען, „גלגלים“ און „ספירות“ — אלץ געפינט אַן אָפקלאַנג אין גבירולם „פתר מלכות“. און גאַנץ אויבנאָן, אין דער העכסטער, צענטער „ספירה“ — דאָרט איז דער הייליקער טעמפל פאַר דער קרוין פון דעם מענטשן — פאַון שכל³. און נאָך העכער איבער דעם גלגל פונם שכל, אונטערן

1 לך ספציאות אשר מצל מאורו נתיח כל הנה...
 אשה אשה, ראש כל סגנון ניסוד כל גגון אשה אשה
 וקסוד אהדותה סכמי לב ותקוה, כי לא ידעו מה הוא...
 אשה אלומי, נאין ספיש בין אלהיתה נאחדותה
 ובדמותה ימצויאיתה, כי סכל סוד אשה,
 ואם ישמנה שם כל אשה — סכל הנהל אל מקום אשה.
 אשה חכם ותחכמה סקיר סיים ותמה נובעת
 אשה חכם ותחכמה אצלת ספיש-סיומן ספישל ואמן,
 לקשוד קשוד סיש סן סאון, קתקשוד סאור סן סגון.
 אשה אלום וכל סנצורים עבדיה ועובדיה,
 ולא יחסר סבודך סגלל עבדי סלעדיה.
 כי סגנת כלם לתניע עדיה,
 אכל הם סענורים: סגמת סגיהם סרר סקלר וסעו סן סקדיה.
 סגלל השכל הוא סהיכל לפני העשירי יהיה קודש לה.³

כסא הכבוד, ביים מקור פונם אייביקן ליכט — רוען די גערעכטע און ריינע נשמות, וואָס זיינען באַשיינט מיט די שטראַלן פונם אומשטערבלעכן ליכט. „פון דעם שיין און אָפגלאַנץ פון דיין גרויסקייט האָסטו באַשאַפן די אומפאַרגלייכלעכע שיינקייט: דו האָסט זי באַשענקט מיט דער מתנה פון חכמה, און אַ נאָמען האָסטו איר געגעבן — נשמה. פונם פלאַמענדיקן פייער פון דיין חכמה האָסטו זי געקנעטן. און אָט דער אומשטערבלעכער פייער ברענט אומאויפהערלעך אין איר... 1 און דער טויט האָט איבער איר ניט קיין שליטה. און אייביק און אומזעשטערבאר איז זי ווי דער יסוד, פון וועלכן זי איז געבאָרן! 2.

אין דעם דאָזיקן מייסטערזווערק זיינען אַזוי שיין פאַרברידערט דער טיפער דענקער מיט דעם פון גאָט געפענטשטן דיכטער, דער פרייער און שטאַלצער שוונג פונם פילאָזאָפישן פאַרשער-געדאַנק — מיט צניעותדיק-הכנעהדיקן גאָטספאַרכטיקן האַרצן. און ווי קינסטלעריש שיין עס גיסן זיך האַרמאָניש צונויף דער אָנהויב מיטן סוף פון דעם זוועק. מיט הויכן פאַטאָס און באַגייסטערונג הייבט זיך אָן דער „כתר מלכות“ — דאָס זאָגט עס דער דיכטער אַ דערהייבענעם שבה און לויב לכבוד דער אומבאַגענעצטער חכמה פונם גרויסן און שטאַרקן באַשעפער; און צום סוף פון דער פאַעמע — שטילע הכנעהדיקע געבעט-אַקאָרדן; דאָס איז זיך דעם דיכטערס צעווייטיקט און צעבראַכן האַרץ מודה ומתודה פאַר זיין גאָט, דעם אל מלא רחמים...

און יעדן יום-כפּור אויף דער נאַכט ווערט בכל תפוצות ישראל אין אַלע בת-תפילות מיט ערפורכט און יראת שמים געלייענט אָט דאָס דערהייבן-שיינע דענקמאָל פון מיטלאַלטערלעכער פילאָזאָפישער פאַעזיע... זייער ווייניק פרטים ווייסט דאָס יידישע פאָלק וועגן דעם לעבן פון זיין גרויסן דיכטער. נאָר די פאַלקס-אַגדה האָט אַרום גבירולם נאָמען מיט ליבע געשפונען און געוועבט איר פאַנטאַסטיש געוועב, און ווונדערלעכע לעגענדן האָבן די קומענדיקע דורות דערציילט וועגן דעם טרויעריקן דיכטער פון מאַלאַגע.

דער פאַרפאַסער פון „ששלת הקבלה“ דערציילט פאַלגנדיקע לעגענדע וועגן דעם טראַגישן טויט פון דעם גרויסן דיכטער: אַן אַראַ-

1 דער זעלביקער געדאַנק געפינט אַ שיינעם אויסדרוק ביי גבירול אין זיין ליד „לך נפְּשִׁי תַּפְּסֶרְךָ“ (נייע אויסגאַבע, וו, 109): „דו האָסט געזאָגט: „ליכט זאָל זיין!“ — און זי, די נשמה, איז געבאָרן געוואָרן (לך בְּבֶרֶךְ „הִי“ אָן נַמְצָאָה הִיא).

2 בבראך מצא כבודך יפעת שהורה... ואצלת עליו רוח חכמת וקראת אותה נשמה עשיתה מלכות אש השכל הצובה ונשמתה כאש בוערת בה... ועל פן לא ישלום עליה כליון, וְהַקְּבִימָה כִּי קִיּוּם יִמּוּדָהּ, וזה ענינה וסודה.

בישער דיכטער אין וואַלענציע האָט זיך זייער מתקנא געווען אין דעם גאנזישן טאַלענט פון זיין יידישן חבר. אויס קנאה האָט ער דעם יידישן דיכטער געהרגעט און זיין קערפער פאַרגראָבן אין גאַרטן אונטער אַ פייגנבוים. דער דאָזיקער פייגנבוים האָט פון דעמאָלט אָן אָנגעהויבן צו טראָגן ווונדערשיינע און באַזונדערס זיסע פרוכטן, אויף וועלכע עס האָבן זיך געהירושת אַלע איינוווינער פון שטאָט. דער קלאַנג וועגן דעם אויסערגעוויינלעכן בוים איז דערגאַנגען ביז צום קאַליף גופא. דער קאַליף האָט געפאָדערט צו זיך דעם אייגנטימער פונם גאַרטן. דער אַראַבער האָט זיך סוף כל סוף מודה געווען אין זיין פאַרברעכן, און מען האָט אים אויפן באַפעל פונם קאַליף אויפגעהאַנגען אויף דעם זעלביקן פייגנבוים¹.

דאָס איינציקע קערנדל אמת, וואָס ס'שטעקט אין דער אגדה, איז — דאָס אָרט, וווּ גבירול איז געשטאַרבן. מ'האָט אין וואַלענציע אויפן אַלטן בית-עלמין ווירקלעך געפונען אַ העלפט פון דעם דיכטערס כּמצבה². נאָר די אגדה וועגן דעם בוים מיט די ווונדערשיינע פרוכטן, וואָס פלעגן צייטיק ווערן פריער פון אַלע אַנדערע — דאָס איז אַ שיינער סימבאָל פאַרן דיכטער גופא, וועמענס גאנזשער שעפער-גייסט איז אזוי פרי צייטיק געוואָרן און אַרויסגערופן אזוי פיל באַזונדערונג מיט זיינע שיינע אומפאַרגלייכלעכע גייסטיקע פרוכטן.

גבירולם טיפע פאַרשער-קראַפט און גרויסער פּאָעטישער טאַלענט האָבן מיטאַמאָל אויפגעהויבן אויף זייער אַ הויכער מדרגה דעם יידישן פילאָזאָפּישן געדאַנק און די העברעישע פּאָעזיע. גבירול איז אויך געווען דער אמתער מייסטער און באַשעפער אויפן געביט פון פּאָעטישער

¹ די זעלביקע לעגענדע, נאָר אין אַן אַנדער נוסח, דערציילט אויך יוסף זאַמברי (זע: נייבויער, „מאָנאַטשעריפט“, 1887, 500-501). עס איז נאָך פאַרהאַן אַ לעגענדע, אַז שלמה גבירול האָט באַשאַפן אַ גולם אין דער געשטאַלט פון אַ פרוי: אמרו על ר' שלמה בן גבירול שברא אשה והיה משרתת לו וכאשר הלשינותו למלכות הראה להם שלא היתה בריאה שלמה והחזירה לקדמותה התיבות וחוליות שמהם נבנית.

² דאָס יאָר פון גבירולם מוים איז ניש פּעסאַנעשטעלט. אויפן סמך פונם דיכטער בישה אבן עזרא, האָט דערציילט, אַז גבירול איז געשטאַרבן נאָך איידער ער איז אַלט געהאָרן דרייסיק יאָר, האָט מען לאַנג גערעכנט, אַז דער מחבר פון „כתר מלכות“ איז געשטאַרבן בערך אין דער מים פונם עלפּטן יאָרהונדערט. נייערע פאַרשער האָבן אָבער באַוויזן, אַז גבירול האָט נאָך געלעבט אין יאָר 1068, און זיי זיינען געקומען צו דער פּסאָנאַ, אַז דער דיכטער איז געשטאַרבן בערך אינם יאָר 1070, ווען ער איז געווען קרוב צו די פּופּעיק. אַ פּאָחיוו, אַז די דאָזיקע מיינונג איז ריכטיק, געפינען מיר אין איינעם פון גבירולם פּיוטים, וווּ דער דיכטער זאָגט וועגן זיך: „וורקת בי שבתה“ — איך בין שוין גראַ (אין דער תּוכחה „בד קמי יאָרי“).

מעטריק. אויף די יסודות, וואָס זיינען געלייגט געוואָרן דורך דונש בן זֶפְרַט, האָט גבירול אויסגעבויט אַ גאַנצן קונציקן בנין, און דער באַרימטער אַברהם אבן עזרא רופט אָן גבירול'ן מיט רעכט: „דער פּאָטער פון די מעטרישע געזאַנגען“¹.

די מעטריק אין גבירול'ס לידער שטיצט זיך אויף דער קאָמבינירונג פון צוויי הויפט-יסודות: דעם „יָתֵד“ מיט דער „תנועה“. „יָתֵד“ ווערט אָנגערופן אַ זילבע, וואָס האָט פאַר זיך אַ „שׂוּאָ נֶע“ אָדער אַ „תְּחָפָה“, צ. ב.: שְׁמַע בְּעֵת, אָשֶׁר, עָרִי, אָמַת א. א. וו.; „תנועה“ איז אַ זילבע, וואָס באַשטייט פון איין וואָקאַל, צ. ב.: מַה, לִי, בּוֹא, תְּחָא. דער יָתֵד, וואָס אַנטשפּרעכט דעם „אַמב“ פון אייראָפעישער מעטריק, ווערט אויס-געדריקט דורכן צייכן: ~. די תנועה, וואָס אַנטשפּרעכט דער העלפט פון אַ ספּאַנדעם, אין דער אייראָפעישער מעטריק, ווערט אויסגעדריקט דורך אַזאַ צייכן: —; אַ יָתֵד מיט אַ תנועה צוזאַמען גלייכן דעם אייראָ-פעישן באַקאַניום (—), אַ תנועה און דערנאָך אַ יָתֵד = אַמפי-באַקרא (—) —).² דורך דעם קאָמבינירן יָתֵד'ות מיט תנועות אין די פאַרשיידענע אופנים האָבן גבירול און זיינע נאָכפּאָלגער באַשאַפן אַלע מעגלעכע פּאַרמען און דעם ריכטטיקן משקל פאַר זייערע לידער. יעדער פּערז, וואָס טראַגט אין דער אַראַביש-העברעישער מעטריק דעם נאָמען „בֵּינָת“, צעפּאַלט אין צוויי העלפט: די ערשטע הייסט: „בֵּינָת“ (די טיר, דער אַריינגאַנג), די צווייטע — „סוּגָר“ (שלוס).

דער רוב גבירול'ס וועלטלעכע לידער און אַ טייל זיינע רעליגיעזע פּיוטים זיינען אויסגעהאַלטן אין איין רייס, ד. ה. אַלע פּערזן (בתים) אינם געדיכט שליסן מיט איינער און דערועלביקער זילבע.³ אָפּטמאַל

1 זע זיין פירוש אויף בראשית, 3, 1; אויך זיין „ספר צחות“, 1827, 10—11.

2 מער באַריכות זענען יידיש-אַראַבישער מעטריק זע—פון די עלטערע: אַברהם אבן עזרא אין די אויבנדערמאָנטע ערשער; סעדיה אבן זנון אין זיין „פרק בחרוז“ (נייבויערס „מלאכת השיר“, 4—18); די הוספה צו משה קמח'ס „מהלך שבילי הדעת“ מיט אליהו לעוויסאָס פירוש; דער אַנאַנימער „שקל הַקודש“, געדרוקט צום שלום פון דוד אבן יהויאָם „לשון למודים“. פון די נייערע: פּראַנץ דעליטש, „צור געשיכטע דער יידישען פּאָעזיע“, 1836; ב. האַלפּער אין 1836—1837, „Jewish quart. rew.“; 1895; בראַזי: „איבער די מעטראַ אונד פּערז-געדיכטע“, 1895.

3 אַ פּאַר ביישפּילן פון גבירול'ס מעטריק:

- (א) וְכָרָא אֵל בְּלִי לֵב יְמִינִי — וְנָצַר מִבְּלִי קֶרֶן שְׁרִיבִי
וְזָרוּם קָל אָוִיל בְּחֶסֶד-לֵב — וְקָל יוֹגֵק תְּלָב אִם מִבְּחִירִי.
(ב) קים סִמְטֵן וְלָבֵשׁ עֲבָדָה — וְקִשּׁוֹר שְׁבִיבִי שְׁחַרְזָדָה
עַד אֵן תִּגְזַל עֲרֵדָה עַד אֵן — תִּפְשׁוּט לְפָנֵינוּ סְרִיבִיָּה.

דערגרייכט גבירול באזונדערס שיינע עפעקטן דערמיט, וואס ער באנוצט
 ענלעך קלינגענדיקע ווערטער, נאָר פון פאַרשיידענער באַדייטונג, אָדער
 פאַרשיידענע ווערטער מיט איינער און דער זעלביקער ענד-זילבע, ווי
 צ. ב. אין דעם שוין פריער ציטירטן נאַציאָנאַל-רעליגיעזן ליד:

שְׁבִיחַ עֲנִיָּה — בְּאֶרֶץ נְכָרִיָּה
 ? קוֹחַ לְאִמָּה — לְאִמָּה מְאָרִיָּה

— — — — —
 מְצוּצִים ? חוּצִים — סוּבְלֵי מַעֲמָם
 בְּזוּזִים ? זוּזִים — נְכוּנִים ? מְרַמָּם.

א סך פּוּטִים זיינע זיינען געשריבן אין פאַרם פון פּירפּערוויקע
 סטראָפּן; די דריי ערשטע פּערוּן האָבן זיך זייער באַזונדערן רייס, די
 לעצטע פּערוּן אָבער פון אלע סטראָפּן אין ליד האָבן איין רייס. אין
 אזא פאַרם זיינען געבויט זיינע „אזָהרות“, צ. ב.

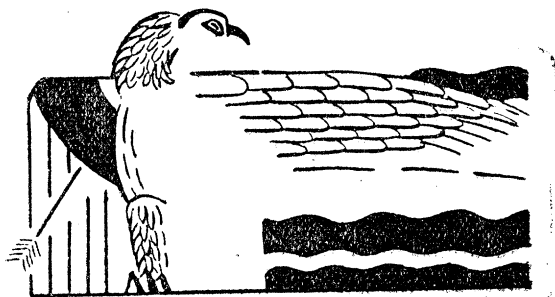
עֲלֵי מְתֵי יִצְרָי — יְהִי זֵר עַל יוֹצְרֵי — וְנִבְחַר בַּע וּמְרֵי — וְדָרַךְ מִתְחַלְמִים
 וְאַסְשָׁה אֶת רוּחִי — וְאָעִז אֶת מְצִחִי — אֲסַלֵּה אֶת אֲרִחִי — וְאָעִזּוּב מִסְלוּלִים.
 אין אייניקע לידער, ווי צום ביישפּיל אינם ליד „זמן בּוֹנֵד“, האָבן
 ניט נאָר ענדווערטער פון יעדן פּערוּן און אלגעמיינעם רייס, נייערט אויך
 די פאַרלעצטע:

וְשָׁלַל הָאָרְצֵי אִפּוּ לְכָל תְּמָא
 וְלֵב נִקְבָּד — שְׁמִבְנֵי בְבוֹדוֹ
 וְלִבְשָׁתִי לְבוּשׁ חֲכִמָּה וּמוֹסָר
 וְהַבְּעַת — עֲזַרְנִי בְּבִידוֹ.

אין אַסך פון זיינע רעליגיעזע פּוּטִים איז אין די ראשי תבות פון די
 פּערוּן אין פאַרם פון אַקראָסטיך איינגעפלאַכטן דער נאָמען פונם דיכטער.
 מייסטנס נאָך מיטן עניוּות־דיקן צוגאַב: „הקטן“. אין דער מיטלאַלטערלעכער
 ליטעראַטור ווערט דערפאַר גבירול אָפט אָנגערופן „שלמה הקטן“. דער
 דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט, יהודה אַלחריזי, בעת ער כאַראַקטע-
 ריזירט גבירולס באַדייטונג, שטרייבט דערפאַר אונטער: „קטן“ האָט ער

1 צ. ב. אין דעם באַקאַנטן פּוּט, וואָס ווערט געלייגנט אין יום-טפּוּר
 „שְׁנָאִים שְׁנָאִים“.

זיך גערופן, נאָר אַנטקעגן אים זעען ריון אויס ווי צווערגן; ער האָט זיין גלייכן ניט צווישן אַלע יידישע דיכטער פון פריערדיקע און שפעטערדיקע דורות. דער „קליינער“ געוועלטיקט איבער אַלע! גאָט האָט אים געזאָלצט פאַר אַ מלך איבער אַלע יידישע דיכטער! ער איז דער איינציקער, אומפאַרגלייכלעכער, זיין געזאַנג איז — שלמהס געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען.

דריטער קאפיטל

יצחק אבן גיא. — משה אבן עזרא; זיין פריילעכע יונג. — לידער פון גליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אלס גע-נדרניק. — זיינע לידער פון יאוש און האפענונג. — דער געליבטערס טויט. — דעם דיכטערס לעבנס-דראמע. — אבן עזרא אלס פייסן. — דער „טלחן“.

אין דעם מחבר פון „כתר מלכות“ און אין זיין שאפן זעען מיר די העברעיִשע פאָעזיע אין דער געשטאלט פון אַ מיטלאַלטערלעכן גאָטישן טעמפל, וואָס רייסט זיך אין דער הייך צו די הימלען, און פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען דאָרט די וואָכעדיקע אַלטעגלעכע געזאַנגען פון דער ערד. באַלד נאָך גבירלעך איז אָפּער אין דעם דאָזיקן דערהייבענעם טעמפל מיט אימפעט אַריינגעדורנגען מיט זיין הילטיקן געלעכטער אַ יונגער דיכטער, וואָס האָט געשפּראַצט מיט לעבנסלוסט און מיט קינדערשער פרייד; אונטער די פאַרמרה-שחורהטע געוועלפן פונם שטאַלצן טעמפל האָבן זיך גלייך דערהערט די יוכצנדיקע פאַרשיפורנדדיקע אַקאָרדן פון דער תּאוּוהדיקער ערדישער ליבע, פון דעם מונטערן טראַציק-עזותדיקן חשק און באַגער צום באַרוישנדיקן פריילעכן בעכער פון לעבן. משה בן יעקב אבן עזרא האָט דער דאָזיקער דיכטער געהייסן. משה אבן עזרא איז געבאָרן אין זייער אַ רייכער און אָנגעזעענער פאַמיליע אין גראַנאַדע (בערך אין יאָר 1070) און האָט באַקומען אַ גרינדלעכע דערציאונג. יידישע לימודים האָט ער געלערנט ביי דעם פריער שוין דערמאָנטן געלערנטן און דיכטער פון יענער צייט, יצחק בן יהודה אבן גיא¹, וואָס האָט נאָך דעם טראַגישן טויט (אין

1 יצחק אבן גיא האָט הויפּטזעכלעך זיך קונה שם געווען אלס רעליגיעזער דיכטער. פון זיינע פּיל פּיוטים (אין לאַנדסהויס „עמודי העבורה“, 111-116, זיינען אויסגערעכנט 116 גיא'ס פּיוטים) איז באַזונדערס באַקאַנט זיין האַרציקע תּפילה „יונת חפּשה בנסות היום“, וואָס ווערט געלייענט יום-כּפור צו געילה:

„דער סאָג האַלט ביים פאַרגיין, און ביי איר באַשיצער זוכט די טויב די שטילע רי און אַפּדאָך — צו דער נאַכט. זי זעט: אין די אַונט-שאַטנס צעגייט דער סאָג, — האָט זי דיין הויף פאַר איר נעסט געוויילט — צו דער נאַכט. פונם קראַנץ געלענער רופּט זי דעם גאַנצן סאָג צו דיר: ווען וועל איך געהאַלפן ווערן? ווען קומט שוין אָן

יאר 1066) פון שמואל הנגידס זון פארנומען זיין שטעל אלס ראש ישיבה אין לוסענא. אויפגעוואקסן אויף דער אראבישער קולטור, איז משה אבן עזרא געווען בקי אין אלע געביטן פון וויסנשאפט און פילאָזאָפיע פון זיין צייט, דערצו נאך געווען באקאנט מיט די שפראכן פון דער אלטער אייראָפעיִשער קולטור — מיט לאטיין און גריכיש.

דיך באגאבט, דערצויגן אין עשרות און אין כחכות, האָט דער יונגער דיכטער מיט פרייד גענאָסן פונם פולן לעבנס־בעכער. ער איז געווען פארליבט אין דער נאטור און אין פרויען־שיינקייט, און מיט גרויס באַגייסטערונג באַזינגט ער אין זיינע לידער די בליענדיקע פראַכט־פארבן פון די אראביש־שפּאַנישע סעדער און גערטנער און דעם פאַר־שיכורנדיקן כישוף פון די שפּאַנישע פרויען. „זעט! — רופט אויס דער דיכטער 1 — אין אַ זינדן געוועב איז דער גאַרטן איינגעהילט, אַלע לאַנקעס — אין פילפאַרביקע קליידער געצירט! יעדער בויס שטאַלצירט אין זיין יום־טובדיקן מאַנטל, וויל דערפרייען און בלענדן דאָס אויג. יעדער בלימעלע פרייט זיך, וואָס ס'האָט די וועלט דערבליקט, און מיט אַ גליקלעכן שמייכל ווערט דאָס געבאָרן. נאָר די פראַכטפולע רויז האָט אַלע פאַרשעמט, זי גלאַנצט ווי אַ שיינע מלכה אויפן טראָן. פון געפענע געניש האָט זי זיך אָקאַרשט באַפרייט — און גלייך אין העלן פורפור זיך אויסגעצירט. ווער ס'איז ניט פאַרשיכורט פון איר בשמימדיקן ריח, דער האָט זיך פאַרוינדיקט; באַשטראַפט מוז ער ווערן.“

די ברידערלעכע קהבות צו דער נאטור, דאָס זיסע באַרוישנדיקע געפיל פון גליק און פרייד, וואָס דערפילט דאָס האַרץ פונם דיכטער, געפינט אַ באַזונדערס שטאַרקן אָפקלאַנג אין דעם דריטן פרק פון זיין גרויסער פּאָעמע „תרשיש“ 2.

„ווי אזוי — פרעגט פאַרהידושט דער דיכטער — קאָן איך גאָר אין טרויער געדענקען, בעת איך הער דאָס סודותדיקע געפליסטער

פון רו די נאכט? דיין גאָד, אַ גאָס, גיס אויס ביים סאָג־פאַרגיין. שיק דיין גרויס רחמים אונז אויף די פליגל פון דער נאכט! — פאַרנעם איר געבעט פאַרן פאַרנאָנגענעם סאָג. זי שמיים פאַר דיר פון מאַרגן־פרי ביז שפעט אין דער נאכט. אַ, דערבאַרעם זיך איבער אונז! זע, דער סאָג איז שוין פאַרנאָנגען, אַלץ סונקלעלער ווערן די שאַטנס פון דער נאכט!“

די איבעריקע פיוטים זיינע אין זיין „מעמד יום הכפורים“ זיינען צו פיל איבער־געלאָרן מיט פילאָזאָפישע און אַסמאָנאָמישע באַגריפן פון יענער צייט און זייער פּאָעטישער חערס איז אַ גאַנץ קנאַפער.

1 אינם ליד „כתנות פסים לבש הנן“. פאַרעפנטלעכט אין „פרס חמד“, IV, 84.

2 פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1886 דורך דעם באַראָן דוד גינצבורג.

פונם קליינעם טייכעלע, דאָס געצוויטשער פון די פייגעלעך, און דו, איינגעהילט אין זיסן דרימל, אינם שאַטן פון די מירטנפיימער אויפן טעפּיך פון בשמימדיקע בלומען" ¹.

"לאַמיר זיך פרייען, ברידער! אָן זאָרגן, אָן דאָנות לאַמיר אין די דופטנדיקע סעדער פאַרברענגען. דאָרט וועלן מיר רוען, איינשלעפּערן וועלן אונז דאָס ביימער-געפליסטער און דער הילכיקער געזאַנג פון דער באַפליגלטער גרויסער קאַפּעליע" ².

"פרי ביים מאָרגן — לייגט פאַר דער דיכטער — קומט אין דעם דופטנדיקן גאָרטן, וווּ געטובלט זיינען די בלומען אינם געבענטשטן טוי פון דער נאַכט. מיט יראַת הכבוד פאַרנעמט דעם געזאַנג פונם טויזנט-שטימעדיקן כאָר, — די פייגל זיינען דאָך ווי די מענטשן: יעדער מין האָט זיין אייגענעם לשון" ³.

"פול מיט פרייד איז דער דיכטער, וואָס דער וואַלקן האָט אין גאָרטן אַלע קלומפן אָנגעטרונקען; גליקלעך זיינען אַלע בלומען-גלעקלעך, ווען דער הימל וויינט מיט טרערן; און אַלע גראַזן און אַלע קנאַספן זינגען זייער לויבגעזאַנג אָן ווערטער דעם ליבן רעגן פאַר זיין גענאָד דעם גרויסן, וואָס האָט זיי פון דעם חושכדיקן דרימל אויף דער ליכטיקער וועלט געבראַכט" ⁴.

ניט נאָר דעם יִן און די פראַכט פון די שפּאַנישע סעדער באַזינגט דער יונגער אבן עזרא, נאָר אויך די פאַרבאָרגענע פאַרוישנדיקע קראַפט פון די וויינגערטענער.

"געפאַנגען האָבן מיין האַרץ דעם וויינשטאַקס זיסע טעכטער. זיי שענקען פאַראומערטע — נייע פרישע כוחות; פאַרוואַגלעט, אַרעמע, פון די לופטיקע טעכטער פאַרפישופט — לייכטן ווי פירשטן פון גליק און פרייד" ⁵.

אין די שווערע מאַמענטן פון בענקשאַפט, אין די טרויעריקע מעג פון גלות — איז דער בעכער מיין איינציקע טרייסט, דער קרוג — די בעפטע רפואה ⁶. דער וויין — ער קילט און דערפרישט. אין דער גרעסטער היץ, ער וואַרעמט און שטאַרקט אין דער שניידנדיקער קעלט.

1 "תּרשיש", 37.

2 דאָרטן, 38.

3 דאָרטן, 37.

4 דאָרטן, 38.

5 דאָרטן, 32.

6 דאָרטן, 34.

ער איז מיין געטרייער באשיצער פארן גרימיקן פראסט און פאר די ברענענדיקע זונענשטראלן!¹

פארליבט איז אָבער אונזער דיכטער געווען ניט נאָר אין די „טעכטער פון וויינשטאָק“, נייערט אויך אין די טעכטער פון הַנָּה. זינט די מעכטיקע אַקאָרדן פון „שיר השירים“ זיינען אַנטשוויגן געוואָרן, האָבן זיך אין דער העברעיִשער ליטעראַטור שוין מער ניט געלאָזט הערן די לידער פון ערדישער תאווהדיקער ליבע און לייַדנשאַפט. דעם „שיר השירים“, דעם „געזאַנג איבער אלע געזאַנגען“, דעם פלאַמענדיקן ליד פון „ליבע, וואָס איז שטאַרק ווי דער טייט“ — האָט מען אויסגעטאַן דעם לבוש פון גשמיות און ס'איז געוואָרן גאַלע רוחניות, פול מיט הייליקע פאַרבאָרגענע סודות.² דער ליבע-ראַמאַן פון דער שיינער שאַפּ-הירטין שולמית איז מגולגל געוואָרן אין אַ מיסטיש געשפרעך צווישן הקדוש ברוך הוא און דער פנסת ישראל.

אונטער דעם בלויען הימל פון דער אַראַבישער שפּאַניע, וווּ דאָס גלות-פּאַלַק האָט זיין צווייטע היים געפונען און פריי גענאָסן די זאַפּטן פון דער ערד,³ האָבן נאָך אַמאָל אויף דער אַלטער ביבל-שפּראַך העל און מונטער אויפגעקלונגען די הייסע תאווהשע לידער פון דער ערד. משה אבן עזרא איז געווען דער ערשטער ייִדישער דיכטער, וואָס האָט צוזאַמען מיט די ריחות פון פעלדער און פליענדיקע סעדער אַראַפּ-געבראַכט אין די געצעלטן פון ישראל אויך דעם באַרוישנדיקן פלאַם פון דער ערדישער ליבע, דעם רייצנדיקן פישוף פונם פרויען-ליב.

מיין נשמה — איז זיך מודה דער דיכטער — איז אין תפוסה ביי דער רייצנדיקער שיינער, וואָס אירע לאָקן זיינען שוואַרץ ווי די נאַכט און דאָס געזיכט איז העל און מילד, ווי דער זילבערנער לבנה-שטראַל.⁴

1 „תּרשיש“, 35-36.

2 שוין דער פאַרימטער תנא ר' עקיבא האָט דערקלערט: „לא היה העולם פראי ביים שנתן בו „שיר השירים“ לישראל, שכל התנבים קודש ו„שיר השירים“ קודש קדשים.“ אַן אנדער תנא האָט געזאָגט: „כל העושה „שיר השירים“ כמין זמר-תּבֿבֿ לגיהנום.“

3 שוין אין די צייטן פון חסדאי אבן שפרום איז ערדאַרבעט געווען אַזוי פאַר-שפּרייט ביי די שפּאַנישע יידן, אַז אייניקע פאַרשער, ווי למשל, שיעפר, רעכענען אַפילו, אַז ערדאַרבעט האָט געשפּילט די וויכטיקסטע ראָלע אין דעם ווירמשאַפּטלעכן לעבן פון דעם דעמאָליקן ייִדישן קיבוץ אין שפּאַניע.

4 „תּרשיש“, 32.

בְּנֶפֶשׁ יְעֻלֹת — בְּיוֹפֵי כְּלוּלוֹת

בְּשֶׁנֶר כְּלִילוֹת — וּבְכַנֵּי לְבָנוֹת.

„די זאפטיקע בריסטן פון מיין פראכטפולער ליבער האבן זיך שפיון מיין הארץ דורכגעשטאכן.“ „די טעג צעשיידט מיט מיין געליבטער טער — זיינען שווארץ ווי אירע לאקן; די נעכט מיט איר צוואמען זיינען שיינ ווי אירע וואנגען“¹.

דעם דיכטערס געליבטע איז א טיפישע לייכטזיניקע טאכטער פון הייסן דרום-לאַנד. טענץ און געזאנג — דאָס זיינען איר היות, און עס שפראַצט פון איר מיט לעבנסלוסט און פריילעכן, האַלב עזותדיק, האַלב שאַלקהאַפטן געלעכטער. „איך האָב ביי מיין שיינער געפרעגט — דער ציילט דער דיכטער — פאַרוואָס קאָנסטו קיין זקנים ניט ליידן? — פאַרוואָס — איז איר ענטפער געווען — האָסטו ליב ניט זקנות, נאָר מיידלעך גאַנץ יונגע?“².

דעם פישופדיקן רייץ פון זיין געליבטער שילדערט דער דיכטער אין פאָלגנדיקע שטאַרק געווירצטע סטראָפּן: „שנעל שוועבט מיין ליבע אין איר רעשיקן טאַנץ, שטאַלץ שטאַרצן אַרויס די גראַנאַטעפֿל-בריסטן, און לייכט און לופטיק איז איר יעדער טריט, גלייך זי שפרייזט מיט גרויס פאַרויכט אויף דער שאַרף פון בלאַנקנדיקע שווערדן“³.

„מיין שיינע — צו אַ מירטנצווייג איז זי געגליכן, בעת זי צעפלעכט אין פריילעכן טאַנץ אירע נאַכט-שוואַרצע לאַקן. זי טויט מיט אירע פיילן, וואָס זיינען רויט-געטובלט אין מיין בלוט, און אַלע שווייגן, עס דערמאָנט ניט קיינער וועגן שטראָף“⁴.

„זעט, ווי רייצנדיק איז מיין ליבע, בעת זי זינגט מיט איר ציטער אין קאַראַהאַד. אַלע באַזינגען אין לידער איר יונגע שיינקייט, און זי זינגט אונז אַלעמען דאָס ליד פון דער יוגנט“⁵.

„ווי קאָן מען אַנטלויפן פאַר דעם אויגן-פישוף פון מיין ליבער, לייכטפּיסיקער אינדין! וווּ נעמט מען דעם פּוה אים גובר צו זיין? די אויגן — זיי ברענגען אין נסיון אַפילו גאַטספאַרכטיקע זקנים; קיין צדיק, קיין נביא קאָן זיי ניט ווידערשטיין“⁶.

„מיין נשמה איז ביי מיין געליבטער געפאַנגען, איר בליק האָט מיין האַרץ דורכגעשפּיזט; פון זיין הייסן בלוט זיינען קאַרמין-רויט אירע

1 ימוסי בְּלֵדִי עָפְרִי קְשָׁעֶרֶן — וְלִילֹת קְלָפוֹ עִמּוֹ קָפְנִי.

2 „תְּרִשִׁישׁ“, 54.

3 דָּרְמ, 36.

4 דָּרְמ, 37.

5 דָּרְמ, 35.

6 דָּרְמ, 45.

ליפן, און אירע שווארצע אפלאען ברענען מיטן פלאם פון מיינע אויסגעלאָ-
שענע אויגן... אָ, נעם מיך אַרום, מײן האַרצנס-געליבטע, טרינק מיך
אַן מיטן זאַפט פון דיײנע פּורפּור-ליפּן און ווייסע אַלעבאַסטער-צײן!
זעטיק מיך אָן מיטן ריח פון דיין רײזנדיקן פּשָׁמים-לעב — איך, בין
דאָך אזוי פאַרליבט אין דעם בלענדנדיקן עלעפאַנטן-בײן!..¹

די ליבע און דער פּרילינג, די שײנקײט פון דער פּרוי און די
פּראַכט פון דער נאַטור — אָט די גרוי-אַלטע און אײביק-יונגע גרונד-
עלעמענטן פון דער וועלט-פּאַעזיע פלעכטן זיך בײ אונזער דיכטער אזוי
אַפט צוזאַמען אין אַ קונציק פּראַכט-געוועב, וואָס בלענדט דאָס אויג
מיט זײנע העלע פּילקאַלירטע פאַרפּן. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש אין
אין דער הינזיכט דאָס שײנע חתונה-ליד, „הרױת מר מאַחו הָאָפּסִים“²,
וואָס דער דיכטער האָט געשיקט זײנעם אַ חכר, שלמה בן מ״טיר. דאָס
ליד הייבט זיך אָן מיט אַ מײסטער-שילדערונג, ווי עס וואַכט-אויף דער
פּרילינג אינם הייסן דרום, ווי די גאַנצע נאַטור איז פאַרשיכורט פון
ווירציקע ריחות, אַפילו „די שטומע בערג זאָגן שירָה“. יעדער בלעטעלע
איז פול מיט פּרייד, און ליכטיק און צופּרידן זײנען אויך „די פאַרמֶקָה-
שחורֶהדיקסטע געזיכטער“. אָט אויף דעם פּילפאַרביקן מיט ליכט און
פּרייד באַגאַסענעם פּאָן שילדערט דער דיכטער אין בולטע סקולפּטור-
בילדער די הייסע ברענענדיקע ליבע, אײנגעהילט אין אַ לייכטן דעקטוך פון
שעמעווודיקער צניעות, און די ווונדער-שײנע פּלה „מיט אירע טויבן-אויגן,
וואָס זײנען פאַרשיכורט פונם שטאַרקן ליבע-וויין“.

ניט לאַנג האָבן זיך אָבער פאַר אונזער דיכטער געצויגן די יאָרן
פון פּרייד און פון גליק. גאָר באַלד האָט ער זיך געמוזט איבערצײגן,
ווי רײך דער לעבנס-בעכער איז מיט גאַל-ביטערע טראַפּנס...
ווי דער רוב דיכטער, איז אויך משה אבן עזרא געווען זײער
אַ שלעכטער געשעפּטסמאַן. ער האָט מיט אַמאָל זײן גאַנץ פאַרמעגן
אַנגעוואָרן, און גלייך האָט ער אויך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו פאַקענען
מיט שוואַרצער אומדאַנקבאַרקײט און פאַלשן באַטרוג. מענטשן, וואָס ער
האָט גערעכנט פאַר זײנע בעסטע גוטע פּרײנד, האָבן זיך גלייך אָפּגע-
קערט פון אים און געוואָרן זײנע גרעסטע שונאים. אָט די מענטשלעכע
געמײנהייט און נידערטראַכט האָבן אזוי אויפגעבראַכט דעם פאַראַרעמטן
דיכטער, אַז אַפילו אויף דער עלטער, אין אַ סך יאָרן אַרום, קאָן ער
נאָך אַלץ ניט פאַרגעסן אָן די „שלעכטע מעשים“ פון די „מוטוויליקע

¹ „תּרשיש“, 47.

² ת. בראַדי אין „שער השיר“, 1905, 68—70.

לייט" (ולדים), וואָס, ריידן לפנים וועגן שלום און ביסן דערביי מיט זייערע שאַרפע ציין 1 (דוכרים שלום ונושכים בשניהם).

נאָך דער ערשטער צרה איז באַלד געקומען די צווייטע. דער דיכטער האָט זיך פאַרליבט אין זיין עלטערן ברודערס טאכטער. דאָס איז שוין ניט געווען קיין לייכטזיניקער פלירט, קיין צופעליקער ראַמאַן, נאָר אַ טיפע אמתע ליבע, שטאַרק ווי דער טויט. ווי עס שיינט, האָט די דאָזיקע ליבע געפונען אַ הייסן אָפּקלאַנג אינם האַרצן פון זיין ברודערס יונגער טאכטער, נאָר דער משפחה איז אָבער דער שידוך ניט געפעלן געוואָרן. ער איז ניט געווען „תּוֹכִיחַ" אין געניגנדיקער מאָס: דער דיכטער האָט דאָך שוין זיין געלט אָנגעוואָרן און בכלל געהאַט אַ קנאַפע ידיעה אין פּראַקטישן לעבן און אין געשעפט-זאַכן. דעם דיכטערס געווען זגנע פריינד האָבן אויך ניט ווייניק מיטגעהאַלפן, און די עלטערע דריי ברודער האָבן בְּהֶחֱלָט דערקלערט דעם דיכטער, אַז זיי וועלן אויף דעם שידוך זייער הסכמה ניט געבן. דער שטאַרק דערשיטערטער דיכטער האָט דאָן באַשלאָסן זיין היים צו פאַרלאָזן, און פאַר זיין אָפּשייד האָט ער זיין געליבטער אַ האַרציק שיינ ליבע-ליד געשיקט:

„קיינער וויל אונזער ליבע ניט פאַרשטיין, אַלע קוקן אויף איר מיט פאַרהיידושטע אויגן... שווער איז די ווונד, וואָס דו, מיין ליבע, האָסט אין מיין האַרץ געגראָבן, נאָר פעסט האָב איך מיין האַרץ פאַר-שלאָסן — זאָלן די מענטשן ניט לאַכן, זאָלן די מענטשן ניט זאָגן: אַ נאַרישע ליבע-קערענק. יא, אמת, קראַנק בין איך פון ליבע, און מיט דיר צעשיידט — אַלץ וואַקסן וועלן מיינע ווייען! אָן דיר איז דאָך די גאַנצע וועלט פאַר מיר אַ תּפִּיסָה, אַ טרויעריקער מדבר. דאָרט — וווּ דיינע טריט מיר פעלן, און וווּ דיין געשטאַלט שוועבט ניט פאַר מיינע אויגן, דאָרט מעגן מענטשן צו געטער זיין געגליכן — מיר זיינען זיי ווי זווילדע פראים... זיס ווי האָניק זיינען זיינע ליפן, נאָר ניט מיר, דעם פאַרשמאַכטן, ברענגען זיי דערקוויקונג; דיין בשמים-אַטעם מאַכט פרעמדע גליקלעך, און איך לעכז ווי אַ קראַקאָדיל נאָך פרישער לופט צו אַטמען... ווי ליב ביזטו, ווי פול מיט חן דיין יוגנטלעכע שיינקייט. אַ ציטערדיקע געמעס ביזטו, און שטאַלצע לייבן קניען פאַר דיין בליק און אומשולדיק פאַרבלוטן אַלע הערצער, וואָס דו נעמסט געפאַנגען. בלייב געזונט, מיין ליבע! וואָס גרעסער דיין שולד, אַלץ מער וואַקסט צו דיר מיין ליבע; מיין האַרץ, מיין נשמה, מיין גאַנץ טראַכטן און

1 אין זיין תּפִּילָה „נפשי אַיִתִּיך בלילה“.

2 עאָר — אַ יונג לייכטפויסיקע הירשין.

גערענקען — אלץ געהערט נאָר דיר, נאָר דיר אליין. אין ברענענדיקן פייער איז מיין צעבראָכן האַרץ, און ניט געלאָשן ווערט עס דורך מייע געטערע טרערן. און איך בין דיר מוחל אלץ, מיין היים-געליבטע! דיין צאָרן גופא — ווי דער גנאָד פון גאָט איז ער אין מייע אויגן. שווער קראַנק בין איך — נאָר פון מיין קרענק וויל איך מיך ניט באַפרייען. געטריי וועל איך דיר בלייבן אזוי לאַנג דער טוי פאַלט נידער פון די הימלען און דער פּרילינג באַדעקט די ערד מיט בלומען. זיי גליקלעך, מיין געליבטע, פּל-זמן צווישן די צווייגן קלינגט דער נאַכטיגאלס געזאַנג¹.

דער דיכטער איז אַוועק פון זיין געבורטסשטאָט און זיך געלאָזט איבער דער קריסטלעכער קאַסטיליע. אין אַ פרעמדן לאַנד מיט אַ בערך נידעריקער קולטור, ווייט פון זיין געליבטער, האָבן דעם פאַרבענקטן דיכטער די דאָרטיקע איינוווינער ווירקלעך אויסגעוויזן ווי „ווילדע פּראַים“. זיין טרויער און יאוש האָבן געפונען אַ שטאַרקן אָפּפלאַנג אין פּיל לידער זיינע.

ווי אַ שאַטן איז פאַרביי מיין יוגנט — באַקלאַגט זיך דער דיכטער² — שנעל ווי אַ חלום זיינען פאַרשוונדן מייע גליקלעכע טעג, וואָס האָבן מייע שוואַרצע לאַקן מיט פּרישן טוי באַשפּרענגט. פאַרן קאַלטן אַטעם פון די שווערע לידן איז די פּרייד פאַרשוונדן פון מיין אַנגעזיכט און אויסגעלאָשן איז דאָס ליכט פון מייע אויגן. נאָך מיין היים ציט מיין האַרץ, צו די בערגער פון מיין היימלאַט רוף איך פול מיט בענקען: „דערנענט אייך צו מיר!“ נאָר אומזיסט איז מיין געשריי — פעסט שטייען זיי אויף זייערע גרונטן. מיין ביטערער גורל האָט מיך פאַרטריבן צו אַ פינסטערן פּאַלק, וואָס פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען אים די וועגן פון אמת און פון וויסן. הער איך זייערע ווילדע רייד — זיך איך פול מיט בושה און פעסט פאַרשלאָסן בלייבן מייע לעפּצן!³

אין דעם אייגענעם נוסח איז זיך דער דיכטער מְתַרְעֵם אין איינעם פון זיינע לידער, וואָס ער האָט געשיקט זיין יונגן חבר, דעם באַרימטן דיכטער יהודה הלוי:

איך לעב צווישן וועלך, וואָס פרעמד איז זיי דער נאָמען: מענטש. בעסער מיט אַ בער אין וואַלד צו בלאַנדושען, בעסער מיט אַ ווילדן טיגער די צייט פאַרברענגען, איידער צווישן מענטשן וווינען, וואָס הושך

¹ דאָס ליד „לכל איש באחינו פלאים“ פאַרעפנטלעכט דורך דוקס אין זיין „מישה אבן עזרא“ און אויך ביי קמפּף אין זיין ווערק „ניכטאנדאָלוישע דיכטער“, II, 209.

² דאָס ליד „היו ימי הלדי כצל עזר“. פאַרעפנטלעכט דורך הרבּבי אין „חדשים גם ישנים“ I, 7, 31.

מצרים הייסט דאָרטן ליכט און וויסן; און ניט אימשטאַנד זיינען זיי צו אונטערשיידן גייסטיקע בעטלעך און נישטיקע קמצנים פון דער חכמה איידעלע טרעגער און נביאים פון גאָטס וואָרט...

„אך! — רופט ער אויס צום סוף — ווי ענג איז פאר מיר די

וועלט געוואָרן! ווי אַ שטייפער האַלזבאַנד שטיקט זי מיין נשמה!"¹.

דאָרט, אין דער פרעמד, געדענקט דער פאַרוואַגלטער דיכטער אין דעם נידעריקן באַטרוג פון זיינע פאַלשע פריינד, און מיט צאָרן און האַס שלידערט ער אין זיי זיינע שטראָפנדיקע סטראָפן.²

„אייערע נידערטרעכטיקע מעשים וועל איך איינקריצן אויפן שטערן פון דער צייט, — וואָלן קומענדיקע דורות וויסן, וואָס איר האָט אָפּגעטאָן!"³.

דער דיכטער האָט אָבער די האַפענונג נאָך ניט פאַרלאָרן. ער האָט אַלץ נאָך גערעכנט, עס וועט אים געלינגען זיך צונויפצוריידן מיט די ברידער, און ער וועט שוין דעמאָלט ניט דאַרפן זיין צעשיידט מיט זיין געליבטער.

אין איינעם פון זיינע לידער צו יהודה הלוי באַקלאַנגט זיך דער טיפגעקערענקטער דיכטער אויף זיינע ברידער, וואָס האָבן אָפּגעטאָן „אַזאַ שרעקלעכע זינד, וואָס איר גלייכן האָט נאָך די וועלט ניט געהערט!"⁴ נאָר גלייך איז ער דערביי מוסיף, אַז ער פאַרהאַפט צו גאָט, אַז די צייט וועט ווידער פאַראייניקן די, וואָס זיינען איצט צעשיידט, און זייערע הערצער דערפרייען, „אונזערע פיינד וועלן גאָטס מעשים דערזען און פאַרשעמט וועלן זיי ווערן!"

און פול מיט האַפענונגען און פריידיקער דערוואַרטונג קלינגען זיינע באַגייסטערטע סטראָפן, וואָס ער האָט געשיקט אין זיין געבורטס־שטאָט, קיין גראַנאַדע, צו זיינעם אַ פריינד, וואָס איז אים געטריי געבליבן:

„אַ, טייבעלעך ליבע, שלוחים איר געטרייע!⁵ ווי לייכטע

1 „אוצר נחמד" III, 5051.

2 דאָס ליד „שְׁעֵנֵי בְּנֵי תְּפֵף", אָפּגעדרוקט אין דוקעסס „משה אבן עזרא", 106.

3 קְמִתְיָהוּ הָיִיתָ תְּקִיף בְּמִצַּח מִן־לְבָאֵת לֵאשׁ מִה פִּעְלָתָם.

4 „איצר נחמד I, 168: גלטיש לרוע מעשיהם ענן חרונינו

ותמיד נחרוק שנינו.

מעשים אשר לא נעשו מיום היות תבל,

לשמעם צללו אונינו.

5 אין אַמאָליקע צייטן פלעגט מען ניט זעלסטן איבערשיקן ברויך דורך פּאָסט־

טויבן (זע אויבן, שלום פונם ערשטן קאפייל).

וואָלקנדרלעך שוועבט איר קיין מערב, צום לאַנד פון מיין היימלאַט! ביי מיין ליבע טו איך אייך באַשווערן: גיט איבער מיין גרום פון דער צווייטן מיינע געטריי געבליבענע פריינד. ווייט פאַרוואַגלט בין איך פון זיי, נאָר פעסט אין מיין האַרצן איז זייער געצעלט אויסגעשפּרייט. דער ציילט זיי אַלע, ווי ליב מיר זיי זיינען, ווי צעווייטיקט מיין האַרץ איז פון טיפער בענקשאַפט און פון גרויסן עלנט. דערציילט אייך דער שוואַלב, מיין געליבטער, וואָס האָט איר נעסט געבויט אין די טיפן פון מיין נשמה; דערציילט, ווי אָן איר איז מיר פאַרהאַסט דאָס לעבן און דער טויט ווערט מיין געהאַפטער גואל. דערציילט, ווי איר צוליב בין איך געפאַנגען אין דעם נעץ פון גלות; צוליב איר, מיין הייסגעליבטער, האָב איך דעם בעכער פון פיין און ליידן אויסגעטרונקען, און מיין נשמה איז אַ שפּילצייג ביים פּה-הַקלע פון פאַרוואַגלונג¹.

נאָר מיט אַ פריידיקן אַקאָרד פאַרענדיקט דער דיכטער זיין ליד: „איך האָב צו גאָט, ער וועט מיט מיינע טרערן אָפּוואַשן מיינע ליידן און ריין מאַכן מיינע זינד. איך האָב, מיט רו און פרייד וועט ער באַגנאָרן מיין נשמה און אויפדערוואַכן וועל איך צו אַ נייעם לעבן“.

דעם דיכטערס האַפענונג איז אָבער ניט דערפילט געוואָרן. באַלד האָט ער באַקומען די ידיעה, אז זיין געליבטע האָט שוין מיט אַן אַנדערן חתונה געהאַט, דערפילנדיק דערמיט דעם ווילן פון אירע עלטערן. דאָס געפיל פון צאָרן און באַליידיקונג האָט אינם דיכטער גובר געווען דעם טיפן ווייטיק, און מיט שטאַלץ האָט ער זיינע קעגנער געשליידערט סטראָפּן פול מיט פאַראַכטונג: „להכעים מיינע שונאים און ניט-פאַרגייער וועל איך אויך ווייטער גיין מיין אויסגעוויילטן וועג! גלייך אין האַרצן האָבן זיי געצילט, נאָר ניט געטראָפּן האָט די פייל — זי איז פאַרביי-געפלוין. ווי אונטערשטייען זיך הויקערדיקע דערנער צו דערקלערן קאַמף די צידערן פון לבנון? קליינע פּוקסן ווי האָבן עס די העזה נאָכצוואַגן דעם קיניגלעכן לייב?²

אַפּגעזונדערט האָט זיך דער דיכטער פון דער וועלט, פאַרמיאוסט איז אים געוואָרן דער רעש פונם לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן, מיט דעם גריקן געיעג נאָך דעם באַטריגערישן פאַנטאַם פון גליק און פרייד. די דאָזיקע שטימונג האָט געפונען איר שאַרפן אויסדרוק אין דעם באַגייסטערטן צאָרן-ליד „תּהַל תּני לַבַּד“³.

¹ אוצר נחמד III, 47-49.

² אויס דעם ליד „על אף קִשְׁצֵינִי“, פאַרעפנטלעכט דורך דוקעס אין זיין „משח

אבן עזרא“, 95.

³ דוקעס, „משח אבן עזרא“, 100-101.

די וועלט מיט אלע אירע פארפירערישע תענוגים שילדערט דער דיכטער אין געשטאלט פון אן אויסגעלאסענער גאסן-פרוי, וואס פארבט זיך און צירט זיך אויס פאר אירע ליבהאָבער, בכדי דערנאָך זיי אלעמען צו באַטריגן, די צאל פון דיינע ליבהאָבער איז גלייך דער צאל אומגע-קומענע דורך דיר. זיי אלעמען טראַנסטו אונטער מיט דיין פאלשן שמייכל דעם פאַרשטן בעכער. דו דערלאַנגסט די שענסטע פלומען, און אונטער זיי ליגן עקדישן פאַרבאָרגן; געניסט מען דיינע בשמים-רויזן, זוערט מען פון שלאַנגען-גיפט געטראַפן. מיט די שענסטע טעפּיכער באַצירסטו די געלעגערס, און שטעכסט זיי דורך מיט שאַרפע שפיציקע דערנער. דו זינגסט די לידער פון גליק און פרייד, און גלייך דערשטיקט זיי דער, קדיש=ניגון. דו בלענדסט די מענטשן מיט פראַכט=פאלאַצן און די שענסטע שלעסער — און האַלטסט שוין אָנגעגרייט פאַר זיי די פינסטערע כברים. ציטרעס און האַרפן האַלטסטו אין דער האַנט, און געזעט זיינען דיינע לענדן מיטן גארטל פון טויט. אויסגעשלאָסן ביזטו פונם געבאָט: פֿאַר אַךך — דו ביזט ניט קיין מאַמע! דער הוב פון דיינע קינדער איז — דיין שאַנד אַנטפלעקן, אַראַפּרייסן דאַרפן זיי פון דיר דעם מאַנטל, נאַקעט און בלוין זאָלסטו שטיין מיט דיין זינד און שאַנד!

משה אבן עזרא האָט זיך נאָכדעם אינגאַנצן איבערגעגעבן וויסן=שאַפּטלעכע פאַרשונגען. זיין איינציקע געזעלשאַפט זיינען געווען ביכער און פאַרמעטענע מגילות. פילאָזאָפּישע אידעען און סיסטעמען האָבן אין אים אויף אַ צייט פאַרדרענגט דעם חשק און ווילן צו פאַעטישן שאַפן. אָט די דאָזיקע אינעווייניקסטע איבערלעבונגען, וואָס זיינען פאַרגעקומען אין די טיפּענישן פונם דיכטערס נשמה, וווּ פאַעטישע בילדער און ריט=מישע טענער ווערן פאַרדרענגט דורך אַבסטראַקטע פילאָזאָפּישע געדאַנקען, האָבן געפונען זייער בולטן אויסדרוק אין דעם אינטערעסאַנטן געדיכט=הקיצותי מתנומת רעיוני"1.

דער דיכטער דערציילט, ווי אַזוי, זיינע געדאַנקען האָבן דערוואַכט פון זייער דרימל, בכדי איינצושלעפּערן די אומרוקע תאוות און געפילן פון זיין נשמה. און מיט באַגייסטערונג שילדערט ווייטער דער דיכטער, ווי ער פאַרטיפּט זיך אין די פילאָזאָפּישע פאַרבאָרגנע סודות, ווי פאַר זיין שכל האָט זיך אַנטפלעקט דער מהות פון גאָט און זיין אַלמאַכט, און פאַר זיינע געדאַנקען האָט פון דער פינסטער אויפגעלויכטן

1 פאַרעפנטלעכט דורך ה. בראַדי אין „שער השיר“, 70—71.

דאָס בלענדנדיקע הימלישע ליכט און די געטלעכע שטראַלן פון דעם אייביקן אמת¹.

דאָך איז משה אבן עזרא קיין אַריגינעלער דענקער ניט געווען און זיין רעליגיעז-פּילאָזאָפּיש ווערק מיט דעם לאַנגן אַראַבישן נאָמען, כתאב אלחדיקה פי מעני אלמגאז ואלחדיקה² האָט ניט קיין גרויסן אינטערעס. וויכטיקער איז זיין צווייט ווערק, כתאב אלמחאצרה ואלמראכרה³ וועגן פּאָעטיק בכלל און העברעישער בפרט, וווּ ער גיט אַגב אַ היסטאָריש-קריטישן איבערבליק וועגן העברעישע דיכטער, וואָס זיינען געווען ביז אים, ספּעציעל וועגן שמואל הנגיד און שלמה גבירול.

אין יענער צייט, ווי עס שיינט, האָט משה אבן עזרא אויך פּאָר-פּאָסט זיין גרויסע פּאָעמע פון 165 סטראַפּן „בשם אל אשר אמר“, וואָס ביז היינט איז געבליבן אומבאַקאַנט, אַז משה אבן עזרא איז איר מחבר, און דוקעס און דוד כהנא האָבן עס על פי טעות גערעכנט פּאַר אברהם אבן עזראס ווערק⁴ און טאַקע אין דעם דאָזיקן ווערק געזען דעם בעסטן

1 ופי דעי יחוני גדולות — ויצב מפלאות צורי לפני ויגד לי צפוני תעלותי — עדי אחשוב בני-עליון שכני ואחו כחוח שבי בשבלי — ואכין כי בקרבי יש ארני אשר נסתר יקר עדי — ונלה במפעל לעיני רעיוני.

2 אין העברעיש האָט אבן עזרא זיין ערשטן ווערק אַ נאָמען געגעבן „ערוגת הבשם“. באלד איז דאָס ווערק אונטער דעם דאָזיקן נאָמען איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיש.

3 דער תוכן פונם דאָזיקן ווערק גיט הרבני אין „הדשים גם ישנים“, ז' 7, 29—31. אַ טייל פונם אַראַבישן אַריגינאַל האָט פּאַרעפּנסלעכט דער לענינגראַדער פּראָפּעסאָר פ. קאָקאָוויטש אין יאָר 1895. די העברעישע איבערזעצונג (ספר שירת ישראל) האָט בן-ציון העלער אַרויסגעגעבן אין 1924.

4 דער טעות האָט זיך גענומען דערשון, וואָס אין „שקל הקודש“ ווערט געבראַכט די אָנפאַנגס-סטראַפּע פון אברהם אבן עזראס אַן אומבאַקאַנטן ליד „בשם אל אשר יצר והעו לאמרותיו — וערך ויצר כל וכלה פעולותיו“. אַז מען האָט אין אַ פּאַריזער מאַגאַזין סקריפט געפונען אַ גרויסע אָנאָמישע פּאָעמע, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ערשטע הערטער פון דער דאָזיקער סטראַפּע, האָט דוד כהנא, ווי אויך דוקעס (אין „אצבע אלחים“ 1851, 31), געמיינט, אַז דאָס איז דאָס ליד, וואָס ווערט אין „שקל הקודש“ געבראַכט אונטער אברהם אבן עזראס נאָמען. די ערשטע סטראַפּע פונם געפונענעם ליד שטימט אָבער בלויז אין דער ערשטער העלפּט מיט דער ציטאָט פון „שקל הקודש“; די צווייטע העלפּט איז אַ גאַנץ אַנדערע: „בשם אשר אמר והעו לאמרותיו — וצוח בלי סורה ומורה למצותיו“. אָבער אַפילו די ערשטע יאָ געלעכע העלפּט איז אויך גיט אברהם אבן עזראס — דאָס איז דער אָנהויב פון שמואל הנגידס אַ ליד „בשם אל אשר החל וכלה פעולותיו“. דאָס דאָזיקע ליד איז געווען זייער פּאָפּולער, אין פיל דיכטער האָבן, ווי עס שיינט, געדיכטעט לידער מיט די דאָזיקע אָנפאַנגס-הערטער. דערפּאַר אָבער איז אין באַראָפּן גינצבורנס מאַנסקריפטן-קאָלעקציע (№ 821—10) אַ פּאַרהאַן אַן אַלטע אָפּשריפט אָס פון

באזוויי, אז דער גרויסער קאמענטאטאר פון תנ"ך איז אויך געווען א גרויסער דיכטער. דער דיכטער באזינגט דאָרט מיט גרויס התפעלות אין שטארקע, שיינקלינגענדיקע סטראָפּן די ווונדערבארע אַנטפּלעקונג פון דעם באַשעפּערס גרויסקייט און קראַפט אין אַלע זיינע מעשים: אין די שטערן און גלגלים אין דער היך, און אין דער ערד און דעם מענטשן אין דער נידער. עס פילט זיך די השפעה פון גבירולם, פתח מלכות, בעת משה אבן עזרא שילדערט לויט דער מיטאָלטערלעכער וועלט אַנשוואונג דעם געבוי פונם וועלטאל און ווי ער פאַרענדיקט זיין פאַעמע מיט הכנעהדיקע סטראָפּן פון געבעט און תשובה. גבירולם השפעה פילט זיך אויך אין די פילאָזאָפישע געדאַנקען, וואָס געפינען אַן אַפּקלאַנג אין דעם דאָזיקן פאַעטישן ווערק. ווי איז מעגלעך — פרעגט פאַרווינדערט דער דיכטער — גאָטס גרויסקייט אין האַרצן ניט צו פילן, בעת מיין געדאַנק און מיין נשמה זאָגן עדות וועגן אים! ער איז אַלץ און אַלץ — אין אים. אַלץ איז מיט אים דורכגעדרונגען, נאָר פאַרבאָרגן בלייבן זיין מהות און זיינע וועגן... אַלץ, וואָס ס'איז דורך צייט און אָרט באַגרעם נעצט — אַלץ טראָגט זיין שטעמפל, און דאָך בלייבט ער אויסער אַלע גרענעצן און צייטן. העכער פון יעדן זיין... ער איז דער אָנהייב פון יעדן הומד און פון יעדער צורה, און אַן אַ גרענעץ זיינען זיינע שאַפונגען, אַן אַ צאָל די פון אים אַנטפּלעקטע צורות."

משה אבן עזרא האָט פאַרפאַסט נאָך אַ פּאָר וויסנשאַפּטלעכע ווערק, נאָר ניט אויף לאַנג איז אים אָבער באַשערט געווען צו געניסן טרייסט און רו אין וויסנשאַפּטלעכע פאַרשונגען. פּלוצלינג האָט ער באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אז זיין געליבטע איז געשטאָרבן אין קאַרדאָווע פון אַ קימפעט (אינם יאָר 1114). פאַרן טויט האָט זי געבעטן, מען זאָל איבערגעבן דעם דיכטער איר פאַרלאַנג, ער זאָל אויפהערן זיין אַ נע-זנדיק אין דער פרעמד און צוריק קומען אין זיין געבורטשטאָט. דער דיכטער גופא דערציילט וועגן דעם אין רירנדיקע סטראָפּן:

דער באַסערענדיקער פּאָעמע פּולשענדיקער און מיט אַ ריכטיקערן סעקס, ווי אין דעם פאַרווער מאַנסקריפּט, און דאָרס שטייט בפירוש, אז דאָס ווערק האָט פאַרפאַסט משה אבן עזרא. מיר האָבן אָבער נאָך אַ צווייטן באַזוויי, אז סאַקע דער דיכטער משה אבן עזרא איז דער מחבר פונם דאָזיקן לאַנגן געדיכט: אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק געפינט זיך אַן אַלטער מאַנסקריפּט (פונם 13טן יאָרהונדערט) פון משה אבן עזראס אויבן-ציפּירטן ווערק, פּתאב אלהדיקה" און פאַר דער הקדמה געפינט זיך דאָרס די פּאָעמע, בשם אל אשר אמר". צום באַדויערן פעלן אין מאַנסקריפּט די פּאָדערשטע בלעטער און פון דער פּאָעמע זיינען דערפאַר געבליבן בלויז די לעצטע 41 סטראָפּן.

1 פרטים וועגן די דאָזיקע ווערק זע: שטיינשניידער, ספרות ישראל, 119; ד. באַכער, אין מאַנאָסשריפּט, 1907, 343—349.

אין שמארצן און אין גרויסע ווייען איז א קינד געבאָרן — נאָר אַן אַ מאַמען איז עס געבליבן. זי האָט דערזען: דער טויט פאַרשפּרייט שוין איבער איר די פּליגל, האָט זי צערטלעך ביי איר מאַן געבעטן: „פאַרגעס מיט דעם פּונד פּון יונגע יאָרן און מיט אַ ליבנדיקער האַנט קלאַפּ אָן אין די טויערן פּון קבר, זיי געטריי און צערטלעך צו די קליינע קינדער, וואָס וועלן רופן: מאַמע! — און זי האָט זיי פאַרלאָזט אויף אייביק. שרייב אויך אָן דעם פעטער מיינעם¹, וואָס האָט דורך מיר אַזוי שווער געליטן... אַרעמער נע-נדיק! מיט אַ טיפּער ווונד אין האַרצן האָט ער אין דעם פרעמדן לאַנד געליטן די שווערע נויט פּון גלות. אומזיסט האָט ער געזוכט פּון טרייסט דעם בעכער. איצט וועט ער רו געפינען אינם בעכער פּון טיפּן טרויער“².

דער טויט פּון זיין געליבטער האָט טיף דערשיטערט דעם דיכטער, און פּול מיט קאַלטן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ווייגעשריי:
וואו איך קער מיך, וואו איך ווענד מיך, פון אלע זייטן נאָגן מיך,
פּלאַגן מיך רק צרות און עלנד, אומגליק און שרעקן. מיין גליק איז געזונקען אין שאול תּחתיה, מיין ליכטיקער שטערן ליגט אין קבר באַהאַלטן; דער טויט האָט מיין האַפּענונג דערשטיקט, און געשטאַרבן איז מיין טרייסט. לעבעדיק איז נאָר דער ווייטיק, און ער וואַקסט און ווערט אַלץ גרעסער... ווילט איר זען דעם אומגליקלעכסטן צווישן אַלע קינדער פּון מיין פּאָלק, — איך בין עס!³

דעם ווונטש פּון זיין געליבטער האָט ער נישט דערפּילט: אין זיין היימלאַט האָט ער נישט צוריקגעקערט; נע-ונד איז ער געווען אַלע זיינע יאָרן⁴ אין דער פרעמד ווייט פּון אייגענע. און פּול מיט שטילן אומעט זיינען די סטראָפּן, אין וועלכע דער דיכטער דערמאָנט אויף דער עלטער די טייערע קברים, וואָס ס'איז אים שוין נישט באַשערט געווען זיי צו זען.

1 אין בעקסט שטייט: „נכתוב אָלי דודי“; „דודי“ קאָן הייסן אַ פעטער און אַ פּריינד.

2 כּרם חמר, VI, 92-93.

3 יגון עלי יגון ושור עלי שבר מפי בני-עקר ומכל עקר;
כי הזגן קרא לחבר אוהבי פרוד ולפרוד יגונים חבר.
בזו וזכין שָׁת בתוך בטן שאול — שמש וירח ברנבי קבר.
היו שנותיהם בעיני פחלום סתום ומות לחלומי עֶבֶר.
ידל פּבּודי אַם שכחתי וגם יחוק כאבי אַם אקיה שבר.
אַם תּכּעיון נבר אשר ראה עני מכל בני-עבר — אני הנבר.

4 משה אבן עזרא איז געשטאַרבן בערך אין יאָר 1139. איינס פּון זיינע לעצטע געדיכטן איז דאָסירט מיטן יאָר 1138 (פאַרעפּנטלעכט אין „הגורן“ VII, 69-75).

דאס רוארט פון מיינע עלטערן און אייגענע האב איך אין חלום געזען? איך האב זיי אלעמען באגריסט, נאך קיין ענטפער ניט באקומען. האבן דען טאטע און מאמע אין זייער זון פארגעסן? נאך אן ווערטער האבן זיי צו מיר געוואנקען און געבן זיך מיר א געלעגער אָנגעוויזן? 1.

די פאָעטישע שאַפונגס-קראַפט האָט אָבער ניט פאַרלאָזן דעם אומגליקלעכן דיכטער ביז אין סוף פון זיינע יאָרן. נאָר דער טויט פון זיין געליבטער האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף דער שטימונג און ריכטונג פון זיין גאַנצן ווייטערדיקן שאַפן. גייסטיק געבראַכן, דאָס האַרץ פול מיט קאַלטן יאוש, האָט דער דיכטער אויפגעהערט גלויבן אין דער מאַכט פון וויסנשאַפטלעכן פאַרשן. און קליין און נישטיק איז איצט געווען אין זיינע אויגן דער שטאַלצער פּילאָזאָפּישער געדאַנק, וואָס האָט אים פריער אויסגעוויזן אזוי קיניגלעך גרויס און דערהויבן. אומזיסט מיינט דער פאַרשער, אַז עס וועט אים געלינגען די פאַרבאַרגענע סודות צו דערגרינדן! ווי קען עס אַ בשר-וּדַם באַגרייפן דעם, וואָס האָט מיט זיין וואָרט די הימלען באַשאַפן און רעגירט מיט זיין ווילן די וועלט? שטרעב נישט, דו מענטש, צו דערפאַרשן וואָס העכער איז פון דיין שכל! — פאַרשעמט און דערשלאָגן וועסטו קומען צוריק? 2.

דאָס געוועזענע יוגנטלעכע געפיל פון באַרוישנדיקער לעבנס-פרייד האָבן דערשטיקט שרעקן און יאוש פאַר דער שווערער לאַסט פון אומגליק און צער, וואָס געוועלטיקט אין דער וועלט. דער פאַרמרה-שחורטער דיכטער איז געווען פעסט איבערצייגט, אַז אַלע אומגליקן, וואָס האָבן אים געטראָפן, זיינען אַ גערעכטער עונש פאַר זיינע אַמאָליקע זינד, פאַר דער לייכזיניקער יוגנט, וואָס ער האָט פאַרבראַכט. דער פריילעכער דיכטער פון אַמאָל, וואָס האָט אין די יונגע יאָרן געשפּראַצט מיט לעבנסלוסט, איז איצט געוואָרן דער טרויעריקער, טיפגעבויענער פּייטן, וואָס רופט צו תשובה און יראת-שמים. בערך דריי הונדערט פּיוטים און סליחות האָט ער אָנגעשריבן 3.

1 תְּצִיּוּנִי שְׁעֵפִי לְעִבּוֹר עַל — קִלּוֹן חֻבֵי נֶקֶל אֲנִשִּׁי שְׁלוּמֵי

שְׁאֵלְתֵי נְאֻם מְקַשֵּׁב וּמְשִׁיב — תִּתְּנֵנִי בִּי עֲבֵי אֲבִי נְאֻמִּי?

בְּלִי לְשׁוֹן קְרֹאֲנִי אֲלֵיָּהֶם — וְהָרֹאֲנִי לְעֲבִיבֵי מְקֻמִּי.

2 שׁוֹא יִבְקַר הַחֹקֵר סוּד מֵהַאֲנוּשׁ נִעְלָם.

אִיךְ יִצַּחַח בְּרוּחַ פֶּה בְּרָא אֶת הָעוֹלָם.

וְאִיךְ תֵּבֵל בִּידֵי טוֹבֵל וְאֵת כָּל הַיְקוּם בּוֹלֵם.

בְּמִפְלֵא, אֲנוּשׁ, אֵל תְּדַרֵּשׁ מִן תְּשׁוּבַת דָּךְ וּנְכַלֵּם.

3 לְאַנְדְּרוֹסוֹס רַעֲבָנִים אוּיִם אִין זײַן „עֲבוּרֵי הַעֲבוּדָה“ (זײַ 239—255) 243 אַבְנָן

עֲרֹאס פּיוטים; זע אויך צונק, „ליסערטור-געשיכטע“.

פול מיט קלאַנג איבער דער נישטיקייט פון דעם ערדישן לעבן. ניט אומזיסט האָבן די קומענדיקע דורות משה אבן עזראַן געגעבן דעם נאָמען „הַסְפָּח“ אָדער „סְפָחָן“. איין און דערזעלביקער מאַטיוו קלינגט אין משה אבן עזראַס הונדערטער תפילות און פיוטים: „סליחה ומחלה! על הטא שחטאתי!“ די „גרויסע זינד“ — דאָס איז דאָס טראַגישע געפיל, וואָס לאָזט ניט רוען דעם אַמאָליקן דיכטער פון „תרשיש“. ער, דער נידער־געשלאָגענער בעל־תשובה, איז פעסט איבערצייגט, אז ער איז אַ גרויסער זינדיקער; אז ער האָט פיל געזינדיקט אין זיינע יונגע יאָרן, בעת ער האָט אַזוי שטארק געהאַלטן פון עולם הזה. און אַ פאַרשעמטער, אַ גייסטיק־געבראַכענער, שטייט ער פאַר דעם אלהי המשפט, פאַרן גאַט פון רחמים און בעט מחילה וסליחה...

„איז שטאַרקע זינד זיינען מיינע יונגע יאָרן פאַרגאַנגען; מיין יוגנט, מיין לעבן האָב איך אומגעבראַכט“¹. פול בין איך מיט בושה איבער מיינע נאַריש־פאַרבראַכטע יונגע יאָרן². פון קינדווייז אָן האָב איך געזינדיקט און שלעכטס געטאָן, און צעווייטיקט איז מיין האַרץ און קראַנק איז מיין נשמה“³. אָט דאָס האַרצרייסנדיקע וויי־געשריי הערט זיך אינם רוב פון זיינע תפילות, און ער ווענדט זיך צו גאָט מיט דער דירנדיקער בקשה: „אין פרימאָרגן בין איך צו דיר געקומען, מְתוֹכָה וועל איך מיך זיין אין מיינ שולד און פאַרברעכן, און פאַר מיין גרויסער זינד ברענג איך פאַר אַ קרבן דיר מיין האַרץ און מיינ נשמה“⁴. פאַר מיינ גרויסן חוב — דערקלערט דער דיכטער אין אַן אַנדער תפילה — האָב איך מיינ האַרץ אינצווייען צעריסן, און דער אויפגע־פלאַקערטער פלאַם פון טרויער האָט צו אַש פאַרברענט די שטיקער⁵.

1 אין דער תפילה „זמן תכלי“:

וְעַל תְּסֵאִים נִפְלְאִים מְנַעֲבִי גְבֻלְתִּי
וְגִלְדוֹתַי וְשִׁחְרוֹתַי אֶתְחַיֶּהֶם תְּבַלְתִּי.

2 הקפלתִי וְאֶשְׁנָה כָּל יְמֵי שִׁחְרוֹתַי

וְנִקְלַקְתִּי כִּי תְבַלְתִּי זְמַן גִּלְדוֹתַי

(פון דער תפילה „נפשי אניתך בליגה“).

3 תְּבַעֲתַי בְּגִלְדוֹתַי וּמַפְשֵׁי שִׁחְרוֹתַי תְּהַיִּיתִי וְתַחֲלִיתִי (פון זיין „תוכחה“).

4 בלב בר מאד נשבר הנה באתי העת קומי,

וְרָצַנִי וְהִנַּחֲנִי לַהֲתוֹדוֹת עַל אֲשָׁמִי

הִנַּחֲנִי עַל עֲוֹנֵי מַקְרִיב הַלְבִי וְרַמִּי.

5 וְאֵל לִבִּי עָלִי חֲזָבִי כִּכְעִתִּי וְאֲבַלְתִּי

וְאֵשׁ יִגֹּן בֵּין בְּסִדְרֵי עֲבָר וְשִׁבְחָךְ וְזָרְיוֹ.

און פול מיט שטילן ווייכן טרויער קלינגט זיין ליבע תפילה, אדון הוישב על חוג הארץ, וואס ווערט געלייענט ביי נעילה: „גרויס אין זיין הייליקער אלמאכט איז דער באשעפער פון דער וועלט, און קליין און נישטיק זיינען די ערדבאווינער. און איך שטיי און בעט: זאל צווישן אלע געזאנגען פון דער ערד מיין ליד גנאָד און חן געפינען, — מיין ליד, וואָס די גאנצע קהילה דערהייבט צו גאָט פון פרימאָרגן עד צאת הכוכבים. דעם גאנצן טאָג באַגיסט זי די ערד מיט טרערן און בעט רחמים ביים האָר פון דער וועלט, — פון פרימאָרגן עד צאת הכוכבים.“

די דאָזיקע שטילע אַקאָרדן גייען אָבער צייטנווייז איבער אין שטאַרקע געשרייען פון צאָרן און שטראָף: דאָס איז דער גאָטס-פאַר-טיקער דיכטער מתוך זיינע פאַרבאַלענדטע ברידער, זיי זאָלן זיך ניט לאָזן לייכטזיניק פאַרפירן פון די הבלי העולם און פון די ערדישע תאוות און תענוגים. דעם דיכטערס פאַטאָם דערגרייכט די העכסטע מדרגה אין זיין פאַרימטער „תוכחה“, וואָס ווערט געלייענט אין יום כפור. מיט פייער און צאָרן שליידערט ער זיינע פאַגייסטערטע שטאַרקע סטראָפּן: „החרשים, שמעו מפי נוראות ותנו לב לחזות עלי תבל פלאות, והעורים, הביטו לראות!“ אָט געשעט שוין דאָס גרויסע ווונדער, אָט עפענען זיך די טויערן פון די הימלען, דער גרויסער וועלט-משפט הייבט זיך אַקאָרשט אָן, און די מענטשן זיינען בלינד, און די מענטשן זיינען טויב. זיי זעען ניט און הערן ניט!...

מיט דעם זעלביקן טראַגישן פאַטאָם איז דורכגעדרונגען אבן עזראם שיינע פאַעמע, וווּ עס ווערט געשילדערט, ווי דער נביא יונה בן אמתי, וואָס וויל אַנטלויפן פאַר גאָט, דערפילט, אָ פאַר גאָט קאָן מען זיך ניט באַהאַלטן, עס איז ניטאָ ווזהיין צו אַנטלויפן, וואָרן גאָט איז אומעטום — אין די העכסטע הימלען און אין די טיפסטע אָפּגרונטן: אנה, אדון עולם, אברח ממך — ואם אָפּק שמים שם אמצאך — ואציע שאול הנך!“

דער פאַרוואָגלטער דיכטער, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן אין לעבן, האָט נאָר איין פאַרלאַנג: מחילה פאַר זיינע זינד און רון. „רו וויל מיין נשמה, צוריקקערן צו איר מקור, צו איר הייליקער היים“¹. זאָל דער מענטש געדענקען זיין לעבן לאַנג, — דערמאָנט דער דיכטער, — אָז דער טויט — דאָס איז זיין גורל. יעדן טאָג ווערט דער וועג אלץ קירצער, און דער מענטש — ער מיינט, ער רירט זיך ניט פון אָרט. ער איז

1 די תפילה „נפשי איתך בלילה“.

געגליכן צו דעם, וואָס שטייט אויפן באַרטן פון שיה, אומבאָוועגט שטייט
ער, און דאָך ווערט ער געטראָגן אויף די פליגלען פונם ווינט! 1.

נאָר אויך משה אבן עזרא, דער טיפישסטער דיכטער פונם אייגענעם
„איך“, ביי וועמען דער איינציקער תוך און אינהאַלט פון זיין גאַנצן
שאַפן און דיכטן זיינען געווען די אינעווייניקסטע אינטימע איבערלע-
בונגען פון זיין נשמה, — אויך ער האָט ניט געקאָנט פאַרגעסן אינם
קיבוץ, אין כלל ישראל. ווי ביי שלמה גבירוף, אזוי אויך אין משה אבן
עזראס רעליגיעזער ליריק לאָזן זיך ניט זעלטן דעהערן העכסט-
נאַציאָנאַלע טענער. דער טרויעריקער גורל פון דעם פאַרוואַגלטן גלות-
פאָלק רופט אַרויס ביים דיכטער דעם נע-וַנְדְנִיק אַ ביטער ווייגעשריי:
„באַוויינען די גרייס פון אונזער אומגליק איז איבער אונזע פּענעל כוחות!
ווען אַלע נים זאָלן ווערן טינט, פאַרמעט אַלע הימלען און פענעס אַלע
וועלדער — אויך דעמאָלט איז נישט מעגלעך צו באַשרייבן דעם מינדסטן
טייל פון אונזערע לידן!“ 2.

אין דער גאַנצער מיטאַלטערלעכער פּאָעזיע איז נישט צו געפינען
נאָך אזא לייד, וואָס זאָל זיין דורכגעדרונגען מיט אזא שרעקלעכן פאַר-
ביטערטן יאוש, ווי פּאָלגנדיקע אויפטרייסלענדיקע סטראָפּן, אין וועלכע
משה אבן עזרא באַוויינט דעם פינסטערן גורל פון זיין פּאָלק:

„איבער זיין שטאַק-פינסטערער נאַכט באַווייזט זיך ניט דער
מאַרגנשטערן; דער טאָג פון זיין גלות ווייסט נישט פון קיין מאָרגן;
דער ליכטיקער שטערן פון זיין גאולה — אונטער דער ערד איז ער
פאַרבאָרגן, און באַווייזט זיך ניט פון דאָרטן — אין שאול תּחתיּה האָט
ער זיך באַהאַלטן. פּאַלש זיינען אַלע האָפענונגען זיינע, געלינגט האָבן
זיינע ספרים! זיינע אַלע ליכטער אויסגעלאָשן, זיינע טעג — פאַרגאַנגען,
זיינע חלומות — באַגראָבן. נישטאָ ווער עס זאָל אים טרויסטן, נישטאָ

1 זיפור נָרָר בִּימֵי סִיּוֹ — פִּי לִמְנַת הוּא לְכִיִּם
וְלֵאֵם יִסַּע פֶּל יוֹם מִסַּע — אֲבָן יִחְשׁוּב פִּי יָמִים
דוּמָה אֶל אִישׁ שׁוֹמֵם עַל צִי — אֵד נִדָּא עַל בְּנֵי רִים.

2 גְּלֵאָה לְחִילֵיל עַל שְׁכָרְטוּ —
וְאֵלוּ וְלֵלָה מָלֵא פִינוּ
אֵלוּ לְדִיו יִתְּרוּ יָמִים
וְנִקְתְּחוּ גְּנִילִים בְּשִׁמֵי סְרוּסִים
וּבְגֵי סוּבָר פֶּל עֲצֵי רְתִמִּים —
אִין בִּי לְקַחֵב קִצַּת צְרוּתֵינוּ.

זוער ס'זאל זיינע זוונדן היילן; און א גואל איז דער פארוואַגלמער, און א באַשיצער איז דער געפלאַגטער!¹ עם ווילט זיך ממש ניט גלויבן, און אזעלכע יאוש=סטראָפּן זאל האָבן געשריבן דער גאָטספּאַרכטיקער משה אבן עזרא, דער „סלחן“...

דער יונגער משה אבן עזרא איז געווען זייער שטאַלץ אויף דער גרויסער ראַלע און באַדייטונג פון דעם גאָטגעבענטשטן דיכטער. ער באַזינגט די מאַכט און גרויסקייט פון דיכטער בכלל און זיין פּאָעטיש שאַפּן בפרט אין אַ ספּעציעלן קאָפיטל פון זיין „תּרשיש“. מיט גרלות שטרײַכט ער אונטער, און דער דיכטער איז געבענטשט מיט דער וויג=דערבאַרער מאַכט, אומבאַקאַנטע מענטשן צו דערהייבן אויף דער העכסטער מדרגה פון פּבּוד און גרויסקייט; מיט זיין פּאָעטישער קראַפט קרוינט ער מלכים און צעשטערט די שטאַלצע מאַכט פון גאַנדיקע מושלים און שריים“².

ביי די אַראַבישע דיכטער פון יענער צייט איז געווען דער מנהג ניט צו קאַרגן קיין תּהילות און שבחים פאַר זיך גופא, לויבן און הויבן די אייגענע ווערק ביז אין די הימלען. דער פאַרפאַסער פון „תּרשיש“ איז אין דער הינזיכט אויך קיין קמען ניט געווען³. ער האָט געגליבן זיינע שירים צו „גאָטס שריפט און לוחות“, וואָס מען דאַרף אויף די הערצער טראַגן, און זיינע פּערזן — דאָס זיינען „קיניגינען, וואָס די געטין פון געזאַנג האָט געבאַרן“, און אין פאַרגלייך מיט זיי זיינען אַלע אַנדערע — פּשוטע דינסטן“⁴. מיינע גאַלדענע לירער — דערקלערט מיט

1 מִפֶּאֶת אֲפֻלְתָּה — לא נִבְשַׁע שְׁמִר

וּלְיוֹם גְּלוּתָהּ — לא תִּהְיֶה מְקַר

וְכֹכָב אֲזַר פְּרוּתָהּ — עֲבִי אֶרֶץ מְקַר

וּמָאֵז לא עָלָה — פִּי יִכַר שְׂאוּלָהּ.

שְׁקָרִי כָּל זְמָנָיו — וְשָׁעוּ כָּל מְסָרָיו.

וְנִנְעֲבוּ זְמָנָיו — וְנִדְעֲבוּ מְאֻרָיו.

וְנִסְתַּם סֹד תְּלוּזָיו — וְאֵין שֶׁבַר שְׁבָרִיו

וְאֵין גּוֹאֵל לְגוּלָהּ — לְתַשִּׁיב טַגְוִלָּהּ.

2 עַר יָרִים אֶת גְּבוּת שֶׁשָּׁל — וּבִשְׂרִיר פִּיהוּ מִלֶּךְ נֹפֶד

בַּם נִבְנִיעַ אֶת שֵׂיאוּ מוֹשָׁל — וּלְבוֹשׁ שֶׁשָּׁל עָלָיו נֹפֶד.

3 זע צ"ב „אוצר נחמד“ וו, 183—184.

4 הקדמה צו „תּרשיש“.

שטאַלץ דער דיכטער — וועלן ניט פארגעסן די מענטשן כל-זמן די נעכט באגלייטן די פארגאנגענע טעג. זיי זיינען באשאפן פון ווערטער — דורך נכיאישן פייער געשמאלצן און באשטראלט מיט גאטס הייליקן גייסט. ביי זייער געבורט איז טינט געווען דער חושך פון דער נאכט, די פען — דער גאלדענער שטראל פון דער זון און דער ים אוקינוס אליין איז די יריעה געווען¹.

ביים אביעקטיוון אפשטאן פון משה אבן עזראס דיכטן און שאפן דארפן געוויס באנוצט ווערן מער עניוודדיקע אויסדריקן און פאר-גלייכונגען. עס מוז אונטערגעשטרייכט ווערן, אז אינם ערשטן משך פון זיין שאפן פילט זיך אין זיינע לידער צו פיל געקוינטסטליכטייט, עס פעלט זיי פשטות און קלארקייט. ווי א ריינער עסטעטיקער האָט דער יונגער משה אבן עזרא זיך געפלייסט צו באנוצן די געקוינטסטליכטע און העכסט קאמפליצירטע פארמען. זיינע לידער האָבן טאקע דורך דעם דערגרייכט זייער א הויכע מדרגה פון מעטרישער טעכניק, עס האָט זיי אָבער געפעלט די הארציקע ווארעמקייט, דער אמתער פאטאָס פון פאָעטישער באגייסטערונג.

בכדי צו האָבן א באַגריף פון אבן עזראס קונציקער טעכניק, איז כדאי זיך אָפצושטעלן אויף דער פאָרם פון זיין „תְּרִישׁ“. די פאָעמע איז געשריבן אין דעם אייגנארטיקן אראַבישן נוסח, וואָס טראָגט דעם נאָמען „טעדזינס“ (Tadjins). ער באַשטייט דערין, וואָס די פערזן פארענדיקן זיך מיט ווערטער, וועלכע האָבן פארשיידענע באַדייטונגען, נאָר פון איינעם און דעם זעלביקן פאָנעטישן קלאַנג². דערביי באַווייזט נאָך אבן עזרא דעם קונץ, וואָס די אַלע ענלעך-קלינגענדיקע ווערטער פאָלגן נאָכן שטרענגען סדר פונם אַלף-בית. דאָס גאנצע ווערק טראָגט דעם נאָמען „תְּרִישׁ“ (כריואַליט), ווייל עס באַשטייט פון אזוי פיל פערזן, וויפיל דאָס וואָרט תְּרִישׁ באַטרעפט (1210). דאָס גאנצע ווערק באַשטייט אָבער פון צען קאפיטלעך; יעדער קאפיטל פארענדיקט זיך מיט אַן אנדער נאָמען פון א טייערן שטיין (בָּשֶׁם, יְשָׁפָה א. א. וו.).

1 „אוצר נחמד“ וו, 184 :
וְיִשְׂרָאֵל תִּלְוֶהָם...

וְלֹא יִשְׁכַּחוּ מִי יְצֻרִים — עַד יִקְרְשׁוּ יָמִים וְלֵילֹת
פָּאָלוּ מִלְשׁוֹן חַוִּים הֵם לְקִחוֹת — וּמְרוֹם קְרוֹשִׁים הֵם אֲצוּלוֹת
וְהֶאֱפֵל דָּוִד לְסֵם וְהָעַם — יָמִין שָׁפָשׁ, וְהַנְּעִים קִנְלוֹת.

2 צום ביישפּיל: „על קה“ און „עלמה“, „נוד“ און „נאר“, „צנה“ (קעלס) און „צנה“ (שוץ). דער דיכטער אַלחריוו רופט אָן די דאָזיקע פאָרם: פֿלים נְצַמְדִים וְהֵם בְּעֵינַיִם נְקָרְדִים (ענלעכע קלאַנגען מיט פארשיידענעם אינהאַלט).

און באשטייט ווידער גענוי פון אזוי פיל פערזן, וויפיל דער נאָמען פונם באַטרעפנדיקן שטיין באַטרעפט. און ווען ביי אַ זעלכע קאָפּברעכיקע קונצשטיק האָבן דאָך זיינע לידער אינם „תרשיש“ ניט אָנגעוואָרן זייער תּן און בלענדן מיט זייער פילפאַרביקער שיינקייט און פילדער=פּראַכט, — איז דאָס זייער אַ שאַרפּער באַווייז, ווי הויך באַגאַבט דער דיכטער איז געווען.¹ אין די שפּעטערדיקע יאָרן, בעת דער דיכטער=עסטעטיקער איז מגולגל געוואָרן אינם גאָטספּאַרכטיקן „סְלִחָן“, האָט אבן עזרא אַוועק=געוואָרפּן די געקינצלטע פּאַרמען, און זיינע לידער, בפרט די רעליגיעזע, מאַכן אַ גרויסן רושם מיט זייער ערנסטער פּשטות און האַרציקייט פון געפילן; און ניט אומזיסט פאַרנעמען די תּפילות און פיוטים פונם „סְלִחָן“ אזא בכוּדדיקן אָרט אין דעם ספּרדישן מחזור. אָבער אויך אין אבן עזראס רעליגיעזע פיוטים איז דייטלעך צו באַמערקן דעם קונציקן מייסטער פון פאַרם און טעכניק. דעם גראַם באַנוצט אבן עזרא אין אַלע מעגלעכע פאַרשיידנאַרטיקע פּאַרמען, הויך דעם געוויינלעכן גראַם אין סוף פון דר פּערזן, צעפאַלן ביי אבן עזרא ניט זעלטן די ערשטע העלפט פונם פּערזן (דלת) אין צוויי באַזונדערע טיילן, וואָס האָבן זייער ספּעציעלן גראַם, צ. ב.:

מְתֵי שֶׁכֶּל בְּלִי תִכְל — רְנָנוּת עֲרֹבו נְגִדוּ
אֲשֶׁר יֵצֵר כֵּל נוֹצֵר — יֵצֵר כֵּל רוּם בְּיָדוּ.

אָדער די ערשטע העלפטן פון די פּערזן האָבן אַ באַזונדערן גראַם, ווי דאָס איז דער פּאַל אינם אויבן=ציטירטן ליד „מְפָאת אֲבִיָּתִי“. אייניקע לידער זיינען ביי אבן עזרא אזוי געבויט, אז יעדער פּערזן צעפאַלט אין דריי טייל און אַלע דריי מיט איין גראַם, צ. ב.:

אִם תִּסְדִּיף שֶׁכֶּחֲנוּ — וְתוֹרְתֶךָ וְנִחְנוּ — יְכוֹר כִּי עֶפֶר אֲנִיָּחֲנוּ.
אִיבָה תִּמְקֹד בְּחִמָּה — עֲלֵי תוֹלַעַת. וְרָמָה — עֶפֶר מִן הָאֲדָמָה.

דער דיכטער פאַנוצט אויך צייטנווייז ספּעציעלע ריטמישע עפעקטן, וואָס מאַכן אַ שטאַרקן רושם; צ. ב. אין זיין באַקאַנטן „אופן לפרשת שקלים“, וווּ דער דיכטער שילדערט, ווי גאַנצע שאַרן מלאכים און שרפים לויבן גאָט דעם האַר פון דער וועלט. אַ דאַנק דעם אייגנאַרטיקן בוי פון

¹ ניס אומזיסט האָט דער דיכטער און קריטיקער פונם 13טן יאָרהונדערט, יהודה אלהריוו, בעת ער האָט זיך באַקאַנט מיטן „תרשיש“, מיט התפילות אייגענע צייכנס, אויפן מאַנסקריפּט פּאַלננדיקע פּערזן:

אֲנִשִּׁי תִבֵּל חֵם צִיץ נוֹבֵל — בְּתִיב בְּאֵה אוֹרְחִים,

תִּבֵּל תִּדְמָה לְעִרְבֵנֶת. גַּן — אֵין בָּהּ כִּי אִם קוֹצִים חוֹתִים

וּבְהוֹרָם הוּא מִשֶּׁר מִשָּׁה — בְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחוֹתִים

(זע „ליטעראַטורבלאַטש דעם אָריענטיס“, 1846, 810)

די פערזן, דעם קונציק ריטמישן צוזאמענקלאנג פון ענלעכע ווערטער און
 נעמען, וואָס פּאָלגן שנעל איינס נאָכן אַנדערן, — געלינגט עס דעם
 דיכטער מיט גרויס מייסטערשאַפט בולט איבערצוגעבן דעם געשווינטן
 בעשדיקן אימפעט פון גאַנצע מהנות שרפים מיט זייערע מעכטיקע
 פליגל, וואָס גיסן זיך אַלע צונויף אין איין פריידיק=זיגעריש לויב=געשריי:

קדוש, קדוש, קדוש!!

מלאכים ממליכים, מעריצים בכל פּאָת.

מקדישים, מרעשים, מרגישים ברכ תשואות.

נוראים ואין נראים, נפלאים ונפלאות.

אומרים: קדוש, קדוש, קדוש ד' צבאות!

שמו לעד, בלב רעד, באימה הן יעריצון

שאון שרפים, ברום עפים, כברקים ירוצן א. א. וו.

פערטער קאפיטל

יהודה הלוי. — זיינע יונגע יארן. זיין הארטמאנישע גאנצקייט; ליבע-
לידער; דער דיכטער פון נאציאנאלע ליידן און האפענונגען. דער ציון-
אידעאל אלס צארטע בלוס פון מיטלאַלטערלעכער ראַמאַנטיק. דער דיכטער
אין עולה רגל; זיינע ציונים-לידער. קלנים אויסשליסלעכע באַדייטונג.

ווי שטאַלץ אבן עזרא איז ניט געווען ביי זיך מיט זיין דיכטער-
טאַלענט, דאָך האָט ער גערן דעם קאַפּ געפויגן פאַר זיינעם אַ יינגערן
חבר. דער דאָזיקער חבר איז די קרוין און דער שטאַלץ פון דער
העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער פּאָעזיע, די שענסטע און גלאַנצפולסטע
פּערזענלעכקייט פונם מיטלאַלטערלעכן ייִדנטום — יהודה בן שמואל
קלני איז זיין נאָמען¹.

ווי בנוגע צום רוב פון די ייִדישע גדולים, זיינען אויך וועגן יהודה
קלנים לעבן זייער ווייניק פרטים באַקאַנט. מען ווייס אפילו ניט אויף
זיכער דאָס יאָר ניט פון זיין געבורט, ניט פון זיין טויט². עס איז נאָר
פעסטגעשטעלט, אַז ער איז געבאָרן אין דער קריסטלעכער קאַסטיליע
אין דער שטאָט טאַלעדאָ, און זיין פאָטער האָט אים געשיקט אין דער
אַראַבישער שפּאַניע, אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דעמאָלטיקער
קולטור, בכדי ער זאָל באַקומען אַ פּילויטיקע בילדונג. תלמוד און די
איבעריקע ייִדישע לימודים האָט יהודה הלוי געלערנט אין דער לוצענער
ישיבה אונטער דער השגחה פונם באַרימטן ר' יצחק אלפסי. ער
האָט אויך שטודירט מעדיצין, זיך גרינדלעך באַקאַנט מיט דער גריכיש-
אַראַבישער פּילאָזאָפּיע, נאָר זיין באַליבטסטע באַשעפטיקונג איז געווען —
דיכטן קונסט. שוין אלס 13—15 יאָריק יינגל האָט ער זיך קונה שם
געווען מיט זיינע ווונדערשיינע לידער, און משה אבן עזרא, וואָס איז
שוין דעמאָלט געווען אַ באַרימטער דיכטער, האָט מיט התפעלות דער-
קלערט, אַז פון קאַסטיליע איז אַ שטערן אויפגעגאַנגען, וואָס וועט

1 אין אַראַביש האָט ער געהייסן אַבול ספּאַן אָבן אל-לני.

2 מען רעכנט, אַז ער איז געבאָרן בערך אינם יאָר 1080 און געשטאָרבן

באַלייכטן די גאַנצע וועלט 1. און שוין דעמאָלט איז געשלאָסן געוואָרן די האַרציקע פּריינדשאַפט צווישן די צוויי באַרימטע יידישע דיכטער, וואָס האָט געדויערט ביז אבן עזראס טויט 2.

ווען יהודה הלוי איז צוריקגעקומען אין זיין געבורטסשטאָט, האָט ער זיך דאָרטן קונה שם געווען אַלס פּראַקטישער אַרצט; עס איז אַפילו אַ סבָּךָ, אז ער איז אַ צייט געווען לייב-אַרצט ביים קאַסטילישן הויף. און מיט שטאַלץ דערקלערט דער דיכטער אין איינעם פון זיינע שירים: „איך בין דער מענטש, וואָס איז צו אַלעמען פּריינדלעך; פאַרהאַסט זיינען מיר נאָר די הויף-שררות מיט זייער הניפה“ 3. די ווייניק-קולטורעלע קריסטלעכע קאַסטיליע איז, ווי עס שיינט, ווייניק געפּעלן דעם יונגן דיכטער. אים האָט געצויגן צוריק אין דער אַראַבישער שפּאַניע, און ער האָט זיך באַזעצט אין קאַרדאַווע.

ווייניק פרטים זיינען אונז באַקאַנט פון יהודה הלויס ביאָגראַפיע; דערפאַר אָבער זיינען די איבערלעבונגען פון זיין פּאָעטישער נשמה, דער דייכער און גרויסער אוצר פון זיין אינעווייניקסטער וועלט — בשלימות אויפגעהיט געבליבן פאַר די קומענדיקע דורות אין זיין גייסטיקער ירושה. עס איז זייער שווער אָנצוווייזן אַן אַנדער מיטלאַלטערלעכן דיכטער, וואָס ביי אים זאָל אויף אַזאַ פּולשטענדיקן אופן ווי ביי יהודה הלוי צונויפֿ-געשמאַלצן זיין אין איין איינתייטלעך-האַרמאָנישן גוס דאָס פּאָעטישע שאַפּן מיטן לעבן פונם דיכטער, דער גאַנצער מהות פון זיין נשמה מיט דעם באַציען-זיך צו דער רעאַלער וועלט און איר סביבה. עס איז ממש אומ-מעגלעך אָפּצוטיילן הלויס אוצרות-רייכע פּאָעטישע ירושה פון דער קרישטאָל-ריינקייט פון זיין נשמה און פון דער ווונדערבאַרער שיינקייט פון זיין גאַנצן לעבן. די עדעלע און צאַרטע פּאָעטישע נשמה מיט אַלע אירע טיפּענישן און אומפאַרגלייכלעכן הן האָט זיך נלייכצייטיק אָפּגע-שפּילט הן אינם שאַפּן, הן אינם לעבן פונם דיכטער. יהודה הלוי האָט ניט געוואָסט פון קיין סתירה צווישן דעם, וואָס ס'איז, און דעם, וואָס זוערמ ערשט געוואָנט ש. וואָס עס דאַרף זיין, דאָס מוז זיין, דאָס

1 הן קשעיר זבַח לאַיר

אויך עולם ומכון רָחבו (כרם חמד IV, 86).

2 אַדאַנק דער דאָזיקער פּריינדשאַפט איז די העברעישע פּאָעזיע באַרייכערט געוואָרן מיט אַ גאַנצן סכּוּם שיינע לירער, מיט וועלכע די צוויי פּאָעטן האָבן באַשאַנקען איינער דעם אַנדערן. עס איז אויך געבליבן פון יהודה הלוי אַ האַרציקע עלעניע, ווי דער דיכטער באַוויינט דעם טויט פון זיין יונגס-פּריינד.

3 אני האיש אשר ישא פני כל — ולא ישא פני שרים חנפים (בראדי,

דיוואן, I, 49).

מוז דערגרייכט ווערן... אט די דאזיקע ווונדערבארע גאנצקייט און אויסטערלישע שיינקייט גיסן זיך צונויף אין איין פראכט-געזאנג, אין אן אומשמערבלעכער בשמים-רייכער פאָעמע, וואָס טראָגט דעם גאָמען — יהודה הלוי.

דער באַרימטער דיכטער היינריך היינע האָט מיט זיין פאָעטישן הוש דערפילט אָט דעם דאָזיקן אומפאָרגלייכלעכן חן פון אונזער דיכטערס נשמה, און אין זיין באַוווּסטער פאָעמע „יהודה הלוי“ זינגט היינע חן הלויס פאָעטישן טאלענט, חן הלויס נשמה, ביידן צוזאַמען, זיין באַגייסטערט לויב-געזאנג:

ריין און גערעכט אָנז מינדסטן פֿאַם

איז זיין ליד ווי זיין נשמה.

ווען דער בורא האָט זי געשאַפן,

די נשמה, זעלבסטצופירן

האָט ער געקושט די ערשט געבאָרענע;

און דער נאָכפֿלאַנג פון דער נשיקה

לעבט אין יעדן ליד פון דיכטער,

וואָס איז געזאַלצט פון גאָטס גענאָד.

יהודה הלוי גופא רעדט אויך מיט גרויס התפעלות וועגן דער

גאנצקייט פון זיין נשמה¹.

„ווי זאָל איך פאַר אַ מענטשן פּחד באַקומען? נישטאָ דער לייב, וואָס זאָל מיין נשמה מאַכן ציטערן. ווי זאָל איך זאָרען פאַר דחקות און נויט? אין די טיפּן פון מיין נשמה זיינען דאָך פאַרהאַן גאַנצע בערג פון רייכסטע אוצרות. פרעמד איז מיר דער הונגער, — זי שאַפט דאָך מיר די בעסטע שפייזן; געשיצט בין איך פון דאָרשט — אים שטילן דאָך אירע ווונדערבארע קוואַלן; בענקשאַפט און עלנט זיינען מיר גלייך אומבאַקאַנט — זיי פאַרטרייבן די זיסע טענער פון אירע האַרפּן. איך דאַרף נישט קיין געזעלשאַפט, — די קליגסטע רייד פון נאָענטע און פריינד קאַנען נאָר דערשטיקן דאָס געזאַנג פון מיין נשמה.“

איין איינציקער אידעאַל האָט געלויבטן ווי אַ שטערן פאַר דעם דיכטערס באַגייסטערטן אויג אין משך פון זיין גאַנצן לעבן; דאָס איז געווען דער אידעאַל פון שיינקייט. אָט דער אידעאַל איז געווען דאָס ציל און ענדצוועק פונם דיכטערס אַלע האַפענונגען, פאַרלאַנגען און פאָעטישע הלומות. און וואָס שאַרפּער און וואָס טיפּפער דעם דיכטערס

¹ אין דעם ליד „יונה תקנף“ געדרוקט אין הלויס דיהאַן, אַרויסגעגעבן דורך

בליק איז געווארן, אלץ העלער און שענער האָט אויפגעלויכטן דער שטערן פון זיין לעבן, אלץ שטארקער און דערהייבענער האָט זיין ליד געקלונגען.

יהודה הלויס יוגנט=לידער באווייזן גאנץ בולט, אז דעם דיכטערס יונגע יארן זיינען געווען אָנגעזאפט מיט ליכטיקער פרייד און לעבנס=לוסט. „די טעג טאנצן פאר מיר זייער פריילעכן ראָד“ — זאָגט דער דיכטער גופא 1. „איך בין — דערקלערט דער דיכטער — דער ים מיט זיינע רוישיקע כוואַליעס“²; „ברייט און פול ווי דער ים איז מיין האַרץ“³. מיט דאָרשטיקע ליפן האָט דער יונגער דיכטער געטרונקען פונם זאפטיקן לעבנס=בעכער, און זיינע פריידיק=באַשיפורטע געפילן האָט ער אויסגעגאָסן אין זיינע לויב=לידער, וואָס באַזינגען די נאַטור, פרויען=שיינקייט און פרויען=ליבע. ער זינגט אויך פריילעכע צעך=לידער און וויין=לידער און ליינט פאַר, מען זאָל „אין דעם רויט=פינקלענדיקן באַרוישנדיקן בעכער דעם ברענענדיקן ווייטאַג פון טרויער דערטרינקען“⁴. ער פאַרפאַסט קונציקע רעטענישן, שפיציקע עפיגראַמען⁵, און איז מכבד זיינע פיל פריינד מיט לויב=געזאַנגען און גייסטרייכע בריוו און פערזן. נאָר אפילו אזוינע פשוטע צופאַל=שירים און פריינדלעכע מתנות ווערן ביי אונזער דיכטער אָפט מגולגל אין אמת=פאַעטישע פערל, זוי, צום ביישפיל, דאָס באַקאַנטע ליד, וואָס הלוי האָט געשיקט משה אבן עזראַ, בעת יענער האָט דעם וואַנדער=שטעקן אין זיין האַנט גענומען און זיין געבורטשטאָט פאַרלאָזן. ווי ווונדערשיין איז די ענד=סטראָפּע פון דעם דאָזיקן געדיכט:

1 אַרְאָה וְאֵן רוּחַ נִגְדִי וְשָׁמַי.

2 אֲנִי הִיָּם וְהַמֶּן בְּלִי.

3 לְבִי יָם קְטוֹלָא עַל גְּדוֹתָיו.

4 בְּדָמִי נְבִישֵׁנוּ — הִבָּה נְבָהָ אֵשׁ צִלְעֵינוּ.

5 בכדי צו געבן דעם לעזער אַ באַגריף פון יהודה הלויס עפיגראַמען, ברענגען

צויר דאָ איינע פון זיי, „די גרויע האָר“:

די ערשטע האָר די גרויע,

וואָס האָט זיך אויף מיין קאָפּ באַהייזן,

געשחיינט האָב איך זי אויסגעריסן.

— גוט — זאָגט צו מיר די גרויע —

עס איז דיר לייכט געלונגען

סײך, די איינציקע, צו באַצווינגען!

וועסטו בלייבן אויך דאָן דער זיגער,

דען קומען העלן צלע מיינע ברידער

אין זייערע גרויסע גרויע שאַרן?

שְׁפָה בְרוּחָהּ מַה לָּךְ אֵל עֲלָנִים
אוּ מַה לְטַל תְּרַמֵּן אֵלַי גְּלוּבֵז? 1

בעת הלוי האָט געשריבן אַ לויב־געזאַנג צו איינעם פון זיינע פריינד (שלמה פֿריסל), האָט דער דיכטער באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז דער דאָזיקער פריינד איז געהרגעט געוואָרן. דער דערשיטערטער דיכטער האָט דאָן זיין לויב־געזאַנג פֿאַרענדיקט מיט האַרצרייסנדיקע עלעגישע קלאַג־סטראָפּן. אַ גאַנצע ריי פון זיינע פריינדשאַפֿט־לידער (שירי ידירות) זיינען באַצירט — לויט דעם איבערגענומענעם נוסח פון די אַראַבישע דיכטער — מיט קלאַסיש־שיינע נאַטור־שילדע־רונגען. אינם לאַנגן ליד, וואָס הלוי האָט געשיקט זיין פריינד שלמה אבן גיאות, בעת דער דיכטער באַשרייבט דאָרטן זיין גרויסע בענקשאַפֿט נאָכן ווייטן, אָפֿער הייסגעליבטן פריינד, גיט ער אַנג אורחא אַ פֿרעכטיקע שילדערונג פון אַ דרומדיקער זומער־נאַכט, ווי ביי איר גסיסה ווערט געבאָרן אין גאָלדענעם פֿורפור דער שטראַלנדיק־לאַכנדיקער פֿרימאָרגן 2. דאָס לויב־געזאַנג, וואָס דער דיכטער האָט געשיקט זיינעם אַ חבר, יצחק אַלְתוֹם, הייבט זיך אָן מיט אַ פֿאַגייסטערטן לויב־דער שיינקייט פֿונם דרום־פֿרילינג, וואָס בלענדט דאָס אויג מיט זיין פֿאַרבן־פֿראַכט. ערשט נעכטן האָט די ערד, ווי אַ קינד, מיט גיריקייט געוויגן די קאַלטע טראָפֿנס פון אַ ברוגזן ווייס־גרוען וואָלקן; ווי אַ פֿלה איינגעהילט אין ווינטער־שלייער, האָט זי מיט אַ צאַפֿלדיקן האַרצן געבענקט אין שטילן און געחלומט נאָך הייסע אומאַרעמונגען פון ליבע און גלוסט־געבאָרן. נאָר אַט האָט זיך דער פֿרילינג באַוויון, און אויסגעלייזט איז די ערד געוואָרן פון איר זיס־שמאַרציקער בענקשאַפֿט. זי שטראַלט און בלענדט מיט אירע גאָלד־זיידענע שטיקערייען; זי שימערירט מיט אַלע אירע אויסגעצירטע קלומבעס און שיינט און לייכט מיט שטאַלץ און נחת אין איר פֿילפֿאַרביקן מאַנטל. פֿאַרשווענדעריש בייט זי אָן אויפהער אירע קליידער, באַצירט און באַדעקט אַלץ מיט זיידענע געוועבן, און אין יעדן קומענדיקן קאָור (קאַיאָר) קוקט די בלומען־וועלט מיט נייע אָפענע אויגן: אַט גלאַנצן פֿערלמוטערדיקע אויגן, באַלד בלענדרן אונז רובינען־פֿאַרבן און גלייך ווערן זיי אונטערן סמאַראַנדן־דעקטון פֿאַר־שוונדן. אַט איז די וועלט אין ווייס געצירט, און גלייך באַדעקט זי זיך מיט העלן פֿורפור, ווי אַ שיינע יונגפֿרוי, בעת דער ליבע־קוש צאַפֿלט פֿאַר־שעמט אויף אירע ליפֿן ... אַך! ווי וונדערשיין זיינען די בלומען פון דער

1 די בייסטער פֿונם וואָרט — ווי קומט צווישן שווערצונגיגע? האָס פֿאַר אַ שייכות האָט דער געבענשמער סוי פֿון חרטן צו די פֿאַרשאַלמענע בערג פון גלבוז?
2 דאָס ליד „זיין נדיבה“ (בראָדירס דיוואַן I, 137-141).

ערד! גלייך זי האָט ביי די בלויע הימלען די שענסטע שטערן אוועקגערויבט...

„מיר וואַנדערן רוקן און שטיל אין די געדיכטע שאַטנס פון די דופטנדיקע גאַרטן-אַלעיען. מיט אַ גליקלעכן שמייכל באַגעגנט די ערד די פּערל-טרערן פונם מאָרגן-טוי; זי לאַכט — און די טרערן שימערירן און גלאַנצן ווי טייערע געשליפענע שמיינער אויפן געשטריקטן ברוסט-טוך. זי פאַרנעמט מיט שמחה דעם געזאַנג פון יעדן פּליגל, און הערט זיך אַיין, ווי דאָס טייבעלע טורטלט איר געליבטן. זי זינגט און יובלט דורך יעדן בלעטל און דעם מינדסטן גרעזל, ווי אַ יונגע פּלה אונטערן דעקטוך; און אַלץ טאַנצט און יויכצט אין פּריילעכן ראָד... גליקלעך צאַפּלט מיין נשמה און פאַרנעמט דעם שיינעם סוד, געבראַכט פונם פּרימאַרגן-זוינטלעך, פּריש געטובלט אין בשמים-ריחות. שטיפּעריש לויפט עס ווייטער, און דער מירטעס דופטנדיקן הויז האָט עס מיט זיך גענומען די הערצער צו דערקוויקן. דער מירטעס צווייג, וואָס האָט זיך אַקאַרשט אין דער הייך געהויבן, באַגריסנדיק דעם ליבן גאַסט, — נייגט זיך ווידער צו דער ערד, און די פאַלמען-שפיצן צאַפּלען גליקלעך, פאַרשיכורט פונם הילכיקן פּויגל-געזאַנג... 1.

דעם דיכטערס שאַרפּער אויער האָט געשפּירט די לייכטסטע באַוועגונג פונם שטילסטן גרעזעלע, דעם צניעותדיקן אַטעם פונם פּאַהאַל-טענעם בלימעלע. פאַרשיכורט איז געווען דעם דיכטערס האַרץ פון דער נאַטורס רייכע גאַבן און נדבנישע געשענקען, און ווי אַן ערשט-קלאַסי-שער מייסטער פאַרקערפּערט ער אין שאַרפּע בולטע פילדער די בלענדנע-דיקע עשרות פון דער פאַרבן-פּראַכט, דעם פּריידיק-צַעַחנישן יובל-געשריי פון דער נאַטור, וואָס שפּריצט מיט זאַפט און לעבן.

און אויף דעם דאָזיקן פּילפאַרביקן גרונד-טאַן, פאַרשיכורט פון די געווירצטע ריחות און הייסן אַטעם פון דער מיט דרום-שטראַלן באַגאַ-סענער ערד, זינגט דער יונגער דיכטער זיין שטורמיש ליד פון דער ערדישער ליבע. אויפגעוואַקסן אין דער סביבה פון אַ מזרח-פּאַלק מיט זיין האַרעם-לעבן, באַזינגט אונזער דיכטער אין באַגייסטערטע סטראַפּן די יונגע שיינע אַיינוווינערנים פון די רייכע פּראַכט-האַרעמען:

„באַגריסט, איר זינגער, די יונגע שיינע! קומט אַהער, איר אַלע מייסטער איבער פּירלען, האַרפּן און אַנדערע כלי-זמר! זינגט אַ לויב-ליד

1 „על שושני האביב“, אין דיוואן פון הרמב"ן II, 58—59. אין דער ספּראַפּע 17 איז דער פּערז „ביחתי לְחֻשְׁקִים רַחֲקוּ מִבְּקֶת“ בלי-ספּ פאַרגרייזט, און אַנשטאַט „רחקו מרחקת“ דארף מען לייגען „רחקו מרחקת“.

די שטאָלצע מיידן, וואָס קוקן שווינגנדיק דורך די פענסטער פון זייערע פראַכט-געצעלטן, מיט תמימות־דיקער צניעות זיינען זיי באַהאַלטן, ווי אונזער מוטער רבקה, און גלייך שיין און ריין איז זייער גוף, ווי דאָס האַרץ מיט דער נשמה. בלויז צופעליק וואַרפט איינע אַ בליק — און שוין אויף טויט איז דעם מענטשנס האַרץ פאַרווונדעט. און אומשולדיק בלייבן זיי, די תמימות-שיינע! ריין זיינען דאָך זייערע אַנטבלויזטע צאַרטע הענט, ניט באַרירט האָבן זיי די שאַרפע גיפטיקע פיילן... זיי באַגערן ניט קיין צירונג, קיין פאַרביקע פראַכט-געווענטער. מוטלאָז אין זיסן האַלבן דרימל זיצן זיי מיט אַראַפגעלאָזטע אויגן; וואַלטן זיי זייער געזוכט אַנטפלעקט — די זון אַליין וואַלט געווען געבלענדט דורך דעם גלאַנץ פון דער דאָזיקער שיינקייט. זייער ליכטיקער אַנבליק זאָגט אָן די בשורה: דער טאָג קומט אָן, און צווישן די רינגען פון זייערע לאַקן קוקט די נאַכט מיט אירע שוואַרצע שאַטנס... פאַר דער מחנה ווונדערשיינע שטערן איז מין האַרץ דער ברייטער הימל, און אומגעשטערט וואַנדערט יעדער שטערן זיין פרייען שטאָלצן וועג. ווי אומבאַהאַלבן בלאַנדושעט מין געבלענדט אַויג צווישן דעם חידושימדיקן קראַנץ פון צערטלעך-שלאַנקע, בלענדנדיק-העלע, לאַנגזאַם-מידע, ברענענדיק-הייסע, ראָזיק-רויטע, שטראַלנדיק-ווייסע, ליבע שיינע יונגע פרויען! ווי שטרענג זיי היטן מיט זייערע קאָראַלן-ליפן די צוויי ווונדערבאַרע שנירן שיינ-געטאַקטע צוויילינגס-פערל, אַך, פאַרגיב, טיין האַרץ, ווען זייער בליק האַלט אָפּט פאַרבאָרגן פאַלשקייט און חנופה, — זיי זיינען דאָך אַזוי רייצנדיק שיין! זיי שמעקן ליבער פון די שענסטע רויזן. שלאַנק און פויגזאַם זיינען זיי, ווי די איידעלע פאַלמען, געקוישט פונם לייכטן מאָרגן-ווינטל. יא, זיי רויבן גרויזאַם הערצער און מאַכן טיפע ווונדן — דאָס איז אָבער נאָר דער קליינער לויז פאַר דעם גן-עדן-נחת, וואָס די אויגן האָבן פאַרשיכורט געזאַפּט מיט גר דעם גלאַנץ און שיינקייט פון זייערע געזיכטער... 1.

1 הרפכים אויסגאַבע, I, 47-48. די דאָזיקע סטראָפּן דינען אַלס אַריינפיר צו אַ גרויסן געדיכט, וואָס דער דיכטער האָט געשוקט אַ גושן פריינד אין מצרים אויפן וועג קיין ארץ-ישׂראל. די דאָזיקע סטראָפּן אונטערשיידן זיך לויט זייער שטימונג אַזוי שטאַרק פון דעם ווישערן טייל פון דעם געדיכט, אַז עס איז אַפילו אַרויסגעזאָגט געוואָרן די מיינונג, אַז דאָס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע לידער. אַנדערע חידדער האָבן אָנגעוויזן, אַז ביי די אַראַבישע דיכטער איז בכלל געווען אַזאַ מאָדע ביי אַ פריינדשאַפּט-געדיכט פאַרויס צו געבן אַ נאַטור-באַשרייבונג אָדער אַ לויב-געזאַנג דער פראַכט פון פרויען-שיינקייט. מיר האַלטן עס אָבער פאַר פּסיכאָלאָגיש אוממעגלעך, אַז ביי דער שטימונג, אין העלכער אונזער דיכטער האָט זיך געפונען אויפן וועג קיין ציון, זאָל ער מיט אַזאַ התפעלות זיך נעמען באַזינגען די שיינע אַיינוווינערניס פון די האַרעמען. עס איז דערפאַר זיכער צו גלויבן, אַז בתור אַריינפיר צום פריינדשאַפּט-ליד האָט ער געגעבן איינס פון זיינע יונגס-לידער.

אין ענלעכע פארפן מאַלט אויך אונזער דיכטער די יונגע „כישוף“
 (בעלת-בשפים), וואָס איז אזוי בלענדנדיק=שין, אז ווען זי זאָל
 פון זיך אַראָפּוואַרפן אַלע קליידער, וואָלט דאָך איר לייב ניט אַנטבלויזט
 געבליבן, ווייל דער צויבער פון תּמימות און דער גלאַנץ פון אומפאַר-
 גלייכלעכער שיינקייט וואָלטן איינגעהילט דעם נאַקעטן לייב אין זייער
 שטראַלנדיקן פּישוף=מאַנטל 1.

צווישן די אַלע שיינע פּרויען פונם הייסן דרום האָט דער דיכטער
 געפונען די איינציקע, די אויסדעררוויילטע און הייס=געליבטע. גיריק האָט
 דער יונגער דיכטער געטרונקען פון דעם באַרוישנדיקן ליבעס=בעכעלי-
 און יעדער טראָפּן פון דעם זיס=שמאַרציקן געטרענק איז פאַרוואַנדלט
 געוואָרן אינם דיכטערס נשמה אין אַ יבּלנדיקן פּישוף=אַקאָרד, אין
 אַנטציקנדיקע ליבע=סטראָפּן.

די שיינקייט פון דער געליבטער, די ליבע=פּריידן און דער צער
 פון בענקשאַפט — דאָס אַלץ באַקומט ביי אונזער דיכטער פּלאַסטישע
 פאַרמען און לעבעדיקע פאַרבן, און איבער דעם דאָזיקן „שיר השירים“
 געזאָנג פון ליבע שוועבט דער חן פון תּמימותדיקער גראַציע, צייטנווייז
 שטייפּעריש מילד, צייטנווייז באַדעקט מיט אַ לייכטן וואַלקנדל פון שטילן
 טרויער ...

„איינגעהילט אין דער נאַכט איז געקומען מיין געליבטע. זי האָט
 מיר באַוויזן דעם פּלאַס פון אירע באַקן און דאָס גאָלד פון אירע לאַקן,
 וואָס ברוימען אַרום ווי פינקלדיקע רובינען די ווייס=געטאַקטע קרישטאַלענע
 ישליפּן; איר פּישוף=געשטאַלט איז דער אויפגייענדיקער זון געגליכן, בעת
 זי באַצירט מיט אירע שטראַלן=שפּיזן אין גאָלדיקן פּורפור די לוסטיקע
 יואַלקנס פונם פּרימאַרגן“ 2. די אייגענע „גאָלדלאַקיקע“ שיינע באַזינגט
 דער דיכטער אין זיין גראַציעזן ליד „שלום לצביה נערה“: „דו גאָלד=
 לאַקיקע קינגין פון פּראַכט און שיינקייט, — באַקלאַנגט זיך דער דיכטער —
 אַ שלאַנקע הירשין ביסטו, און טוסט פאַרצוקן ווי אַ לייבין“ 3.

און פאַרהלומט און מאַט זינגט די געליבטע: „אויפן לייכטן פליגל
 פונם ווינט, ביים פאַרגיין פון זומער=טאָג, שיק איך מיין גרום דעם

1 הרפּבּי, I, 95.

2 ליל נלחמה אלי צבנה גכה — סמת לחינה וצמת שעה
 צהוב קצין אדם בקסותו עלי — בסת גדולה תמותה תארה
 הנה פשפש בעלותה פארים — את עני נשה קלמב והרה.
 3 צהובת שער, תמימת יופי
 צבנה ואיד בארי תפארי.

געליבטן, איינציק איז פון אים מיין באגער: געדענקען זאל ער דעם טאג פון צעשיידן, ווען מיר האָבן דעם בונד פון ליבע געשלאָסן אונטערן שאַטן פון עפּלבוים" 1.

די דרום-ליבע איז אָבער הייס און גיריק, און דורך די זיסע צארטע ליבע-טענער רייסט זיך פּלוצלינג דורך דער פּלאַס פון פרענענ-דיקן באַגער און גיריקן פּאַרלאַנגען. עס דערהערט זיך די פייערדיקע פּונקען-שפּראַך פון „שיר השירים“, פון דער ביבלישער שולמית: „די באַקן ווי די רויון – זיי פליקן דורשטיק מיינע אויגן; די בריסטן ווי גראַנאַטן – זיי פּאַסן גיריק מיינע הענט; אירע ליפּן, די גליענדיקע קיילן, פרעסן מיינע ליפּן-צוואַנגען; און אירע לאָקן, די שוואַרצע שלאַנגען, שטיקן מיך אין זייערע זיס-שמאַרציקע רינגען" 2.

דער דיכטער זינגט זיין געליבטער:

„מיין לעבן שענק איך גערן פאַר דיין נאַכט פון ליבע ... אַך, לאָז מיך געניסן דעם זאַפט פון דייע פּורפור-ליפּן, אויסטרינקען ביז צום לעצטן טראָפּן דעם פּאַרשיכורנדיקן בעכער פון ליבע!"

און די געליבטע דערקלערט אָפּנהאַרציק:

„אַלע אוצרות פון דער וועלט פאַר דער איינציקער נאַכט, ווען אונטערן שוץ פון אירע פּליגל האָב איך מיין ליבע דעם געליבטן געשענקט! זיין אַטעם האָט מיך ווי דער שטאַרקסטער וויין באַרווישט און גיריק האָב איך זיינע רויטע באַקן געקושט. באַטרונקען האָט ער מיך מיט די ברענענדיקע קושן פון זיינע קרעלן-ליפּן ביז זיינע לעפּצן האָבן דערמאַטערעט געבעטן: גענוג שוין, גענוג! איך בין מיר שוין צו קושן!"

נאָר קאַפּריציען און מוטוויליק איז די ליבע, און אירע דופּטנדיקע רויון זיינען ניט פּריי פון גאַנץ שפיציקע דערנער. דער פּאַרליבטער דיכטער באַקלאַגט זיך: „אין מיינע טרערן וואַשט זי אירע קליידער און טריקנט זיי אונטער די שטראַלן פון איר שיינענדיקן געזיכט. זי באַדאַרף ניט קיין קוואַלן – זי האָט מיינע אויגן! זי באַדאַרף נישט קיין זון ביי אַזאַ פּלענענדיקער שיינקייט" 3.

און די געליבטע זאָגט מיט אַ שאַלקהאַפּטיקן שמייכל:

- 1 אָסא שלומי על קנף הרים
אָל דוד קַחם סיום בְּצֵת יָסוּם
לא אֲשַׁאֲלָה בְּלִתי נְכוֹר יום הַגְּדוֹד
בְּקִרְוֹת בְּרִית אֶחָב עָלַי סְפִיט.
- 2 בראַדי, דייוואַ, II, 44.
- 3 דייוואַ, הרעבלי, I, 132.

אויף מיינע קניען האָט דער ליבער גערוט און אין מיינע שוואַרצ=
אַפֿלען זיין שפיגלביילד דערזען. דער שטיפער האָט מיט קושן מיינע
אויגן באַדעקט. ניט מיך — מיין געליבטן האָבן זיינע ליפן געקושט! 1.
„מיין טייערער, מיין ליבער, — פֿליסטערט מיט אַ שמייכל די
שיינע, — שנעל וואַך=אויף פון דיין דרימל! קאָז מיך אָנזעטיקן זיך מיטן
גלאַנץ פון דייןע אויגן=שטערן! האָסט אפּשר פון הייסע אומאַרעמונגען
און קושנדיקע ליפן געהלומט? — דיין פּוּת=הלומות בין איך גרייט
צו זיין!“

נאָר אָט איז געקומען דער טרויעריקער טאָג פון צעשיידונג, און
מיט צער רופט אויס דער געליבטער:

„שיידן ווילסטו זיך פון מיר — אַך, וואַרט נאָך אַ וויילע, קאָז
מיינע שמאַכטנדיקע פֿליקן איינזאַפן דאָס באַגליקנדיקע ליכט פון דיין
שטראַלנדיקער געשטאַלט. עס איז נישט צו גלויבן, אַז דעם שלאָס פון
מיין ברוסט זאָל מיין האַרץ ניט אויפֿרייסן, אום דיך אין דיין וועג ווי
אַ געטרייער קנעכט צו באַגלייטן. ביי אונזער ליבע באַשווער איך דיך:
פאַרעם ניט אונזערע גליקלעכע טעג, ווי איך וועל אייביק געדענקען די
גן=עדן=נעכט פון דייןע זיס=ברענענדיקע אומאַרעמונגען... קיניגן וועט
דיין געשטאַלט איבער אַלע מיינע האַפּענונגען און טרויער, — אזוי זיי
אויך דו צו מיר ליב און צערטלעך אונטער די פֿליגלען פון די זיסע
הלומות. אונז צעשיידט דער קאָכנדיקער ים פון ביטערע טרערן, און
ניט אינשטאַנד בין איך צו דיר אַריבערצוקומען; נאָר ווען דו, מיין
ליבע, צו מיר דיין שטראַלנדיקן פֿליק דערהייבסט — פאַר מיינע טריט
צעשפּאַלטן וועלן גלייך זיך די אָפּגרונטן...“

אויך נאָך מיין טויט וועל איך דייןע לייכטע טריט מיט זייער
גאָלדענעם גלעקלעך=קלאַנג 2 דערהערן, און אויף דיין גרום וועט דיך
פונם טיפן קבר מיין פֿרייד=געשריי באַגעגענען: „איך ליב דיך!“ אַך,
מיין האַרץ פֿלוטיקט, און דאָס פֿלוט האָבן דייןע הענט פאַרגאַסן —
ערות זיינען דייןע פּוּרפּור=ליפן און די רויזן פון דייןע באַקן... גענאַסן
האָט מיין פאַרפֿלוטיקט האַרץ דעם האַניק=זיסן געטראַנק און אויך דעם

1 יום שְׁשָׁמִיחוּ עַל בְּרָפִי

נִרְאָ תְּמוּנַת בְּאִישׁוֹנִי

נֶשֶׁק שְׁמִי צִינִי קִמְצָה

אֶת תְּאֵרִי נֶשֶׁק וְלֹא צִינִי.

2 אין יענע צייטן איז געווען אַ מאַדע אַרומצוברויטען די פּרויען=שיך און
קליידער מיט קליינע גלעקלעך.

גאליק=ביטערן בעכער — דאָס זיינען דיינע זיסע קושן און די ביטערקייט פון צעשיידן... פון אלע אוצרות אין דער וועלט באַגער איך נאָר דעם שמייכל פון דיינע ליפן און דעם באַנד, וואָס אַרום דיינע לענדן. מיינע בעסטע בשמים, די לאָבונגען פון מיין נשמה זיינען דאָך דיינע ליפן; מיין רו און גליק — ביי דיינע בריסטן! פאַרלאַשן איז דיין שטימע, זי דערגרייכט ניט מיינע אויערן — נאָר אירע טענער קלינגען איבער אלע סטרונעס פון מיין האַרצן. — נאָר מיין שאַטן איז איצט דאָ געבליבן, מיין האַרץ בלאַנזשעט דאָך נאָך דיינע טריט. פאַראייניק, אַך, וואָס גיכער דעם קערפער מיט דער נשמה! קום צוריק, מיין ליבע, קום צוריק אַהיים!¹ איינס פון הלויס טיפישסטע ליבע=לידער פאַרענדיקט זיך מיט אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אַקאָרד. דער דיכטער זינגט אַ ליבע=ליד דער שיינער איינוווינערין פונם האַרעם (צְבִית הַרְמוֹן). אין געוויצטע, העכסט=מורחישע בילדער שילדערט ער זיין ליבע און זיין בענקשאַפט: „ווי שיין דו ביסט, — דערקלערט דער דיכטער, — ווי פול מיט פישוף איז דיין בליק! פאַרבירדערט זיינען אין דיין געשטאַלט דער רייצנדיקער חן פונם שמייכלדיקן קאָר (קאַיאָר) און די מילדע פאַרחלומטע שיינקייט פון דעם, אין פורפור געבאַרענעם, זומער=אָוונט. באַטראַכטן טיינע אַנטציקטע אויגן דיין שטראַלנדיקן פנים און די נאַכט פון דיינע לאַקן — גאַטס=פאַרטיק פליסטערן מיינע לעפצן: „געבענטשט זאָל זיין דער יוצר אור גבורא חושך!“

אין דעם ליד ווערט ווייטער דערציילט, ווי דער פאַרליבטער דיכטער בעט די האַנט ביי דער „שיינער טאַכטער פון דער זון און דער לבנה“ — און וויל מיט איר אונטער דער חופה דעם בונד פון ליבע שליסן, און פלוצלינג פאַרענדיקט דער דיכטער מיט פאַלגנדיקער סטראָפּע:
„אַך, ווען וועט אויך די אַרעמע ציונס=טאַכטער איר רו געפינען אויף דעם בלה=געלענגער און דערשאַלן וועט גאַטס שטים: שטיי אויף, די וואָס בלאַנדרושעט אין פרעמדע לענדער! זע, דער טאַג קומט אָן און אויפגעלויכטן האָט די זון!“²

1 פראַגמענטן פונם לאַנגן געדיכט „בה לך צְבִיתָה“.

2 גִּיּוֹעַ זְמַן בַּת צִיּוֹן

לְהַרְגִּיעַ בְּתוֹךְ אֲשָׁרֶיךָ

וְנָרִיעַ עֲלֶיךָ עֲלִיוֹן

קוֹפֵי לֶךְ. שְׂבוּנַת-יִשָּׁשׁוּד — אִיכָרְךָ

הַגֵּה בָּא וְנִכַח שִׁשְׁשֵׁךְ.

(דייוואן, בראַדי, וו, 49-50).

און דער דאזיקער אומדערווארטער אקארד איז דאך ניט קיין צופעליקער. ענג פארקניפט מיט הלויס ליבע=לידער זיינען זיינע חתונה=געזאנגען, וואס ער פלעגט שיקן פאר א מתנה זיינע באקאנטע חתן=כלה. א גאנץ אייגנארטיקער ציניעותדיקער חן איז אויסגעגאסן אויף די דאזיקע דופטיקע לידער, וואס באזינגען די שעמעוודיקע ליבע, דעם הייסן שטארקן באגער פון יונגע הערצער, באהאלטן אונטער דעם דעקטוך פון תמימות און אמשולד 1. און איינס פון אזעלכע לידער, ווו עס ווערט באזונגען דער הארציקער בונד פון צוויי יונגע פארליבטע הערצער, פארענדיקט זיידער דער דיכטער אומדערווארט טיט אן אקארד פון טיפן טרויער: „אך, ווען וועט אויך פאר מיין פאלק קומען דער ליכטיקער טאג פון פרייד און אויסלייוונג!“ 2. אט דער דאזיקער טרויעריקער אקארד — דאס איז דער ערשטער שליח, וואס גיט צו וויסן, אז אין דעם דיכטערס נשמה, אין איר אידעען=וועלט און אינעווייניקסטע געפילן, איז פארגע=קומען א גרויסער שינוי. וואס קרעפטיקער און מענלעכער הלויס דיכטער=טאלענט איז געווארן, אלץ שארפער און הילכיקער האָבן זיך אין אים געלאזט הערן די אומעטיקע טענער פון נאציאנאלן שמערץ. דער געוואלטיקער גע=ראנגל, וואס איז אין הלויס צייט פאָרגעקומען צווישן דער קריסטלעכער און מוסלמענישער וועלט אין דעם דיכטערס געבורטסלאַנד און אויך אינם לאַנד פון זיינע אַבות, די צרות, וואס די יידן האָבן דערביי געהאט אויסצושטיין פון ביידע פיינדלעכע צדדים, — דאס אלץ האָט דערוועקט אינם דיכטערס הארץ דאס טיפע שמערץ=געפיל איבער דעם פּיטערן גורל פון זיין שוצלאָזן פאלק.

ניטא, — קלאַגט זיך דער דיכטער, — וווּהין צו אַנטלויפן; ניט אין מזרח, ניט אין מערב געפינען מיר ניט קיין רו... אויב ישמעאל

1 הלויס אייניקע חתונה=שירים זיינען געשריבן אין אַרײַענסאַלישן סטיל פון וויציקע רעסענישן. פאַר אַ ביישפּיל ברענגען מיר דאָ דאָס ליד, וואָס דער דיכטער האָט געשיקט אַ יונגער כּלה און איר חתּנס נאָמען איז געווען יהודה:

„גרויס איז שוין די חופּה, אין אויסטערלישער פּראַכט גלאַנצט דער שיינערס אויסגעצירטער כּלה=געצעלט. מילד ווי די מלכת שבא טיילט זי די רייכסטע געשענקען און פרעגט דערביי אַ רעסעניש מיט אַ ליבן שמויכל: „צי האָט איר ווען געהערט, צי האָט איר חתּן געזען, אז אַ גאָזעל וואָל ווײַנען אין אַ לייבן=הייל און קיין פּחד ניש האָבן, פון קיין בײז ניש וויסן?“ — „אך, — ענטפּערט איר דער שיינער, — דו אַליין, דו שרעקעדיקע אינדין, קוסטס דאָך רוען אין געצעלט פון לייב דעם יונגן!“ (גור אריה יהודה).

איז גובר, אָדער אדום זיגט — גלייך ביטער איז דער גורל פון מיין פּאָלק¹.

די גרויסע וועלט-דראַמע פון דעם גלות-פּאָלק, זיין וויי און זיינע גרויסע ליידין האָבן דערשיטערט דעם דיכטערס געפילפולע נשמה און זיינען גלייך מגולגל געוואָרן אין ווונדערבארע צאָרט-זיסע שמערץ-אַקאָרדן... נאָר אויך דער נאַציאָנאַלער צער און טרויער איז ביי אונזער דיכטער ענג צונויפגעבונדן מיט דעם העכסטן און איינציקן אידעאַל פון זיין לעבן — דעם אידעאַל פון גלאַנץ און שיינקייט. וואָס מעגלעכער, וואָס טיפער דער דיכטער איז געוואָרן, האָט דער דאָזיקער יוגנט-אידעאַל זיך ביסלעכווייז באַפרייט פון זיין ערדישער הלבשה, פון זיין מאַטעריעל-קערפערלעכן כאַראַקטער, און אָנגענומען אַלץ מער גייסטיקע, דערהייבענע פאָרמען, אין דער נשמה פונם רייה-געוואָרענעם דיכטער איז פאָרגעקומען אַ טיפער גייסטיקער שינוי, וואָס דערמאָנט זייער אין די גלגולים, וואָס ס'האָט דורכגעמאַכט אין דעם פּאָלקס-באַוווסטזיין דאָס „געזאָנג איבער אַלע געזאָנגען“, דער אייביק-יונגער ליבע-עפּאָס „שיר השירים“. בעת דאָס אַמאָל זאָפטיק-יונגע און קרעפטיקע פּאָלק, וואָס האָט מיט דער שאַרף פון שווערד זיך אַ היים דערוואָרפן, איז געוואָרן אַן „עם הרוח“, דאָס פּאָלק פון נביאים און דער „בני בכורי ישראל“, — זיינען די גיריק-תאווהשע, מיט פאַרשיכורנדיקן ליבע-ברען פלאַמענדיקע סטראָפּן פון שולמית און איר געליבטן מגולגל געוואָרן אין אַ מיסטיש-הייליק געזאָנג, וווּ עס ווערט באַזונגען דער זיווג פון דער כנסת-ישראל מיט הקדוש ברוך הוא. דאָס אומשטערפלעכע געזאָנג פון ערדישער ליבע און ליידנשאַפט איז געהייליקט געוואָרן; עס האָט פאַרלאָרן זיין קערפערלעכן לבוש און איז געוואָרן לויטער קיין קיין, אַ געטלעכע מיסטעריע. אויך ביי אונזער דיכטער איז דאָס ליד פון ערדישער ליבע און קערפערלעכער שיינקייט ביסלעכווייז נְתַעַלְה געוואָרן אין רעליזיעזער התלהבות און כייסטישן עקסטאַז.

דאָס פאַרווישנדיקע געפיל פון פרייד און גליק, מיט וועלכן ס'האָבן באַשאַנקען דעם דיכטער אין זיינע יונגע יאָרן די פראַכט-שיינקייט פון דער נאַטור און דער פישוה-פעכער פון ליבע, — האָט ביסלעכווייז אַראַפגעוואָרפן פון זיך דעם ערדישן נשְמיותדיקן לבוש און איז מגולגל געוואָרן אין זיסער בענקשאַפט, אין באַגייסטערטער התפעלות פאַר דער דערהייבענער גרויסקייט פון דעם באַשעפער פונם וועלטאַל, פאַר דעם אייביקן קוואַל פון הימלישער פראַכט און שיינקייט. שוין ניט די ערדישע

1 על אדום וקדר, זה יהלש או זה יהלש — תמיד עמי פוקה.

ליבע, די ערדישע שיינקייט, ווי אין די יונגע יאָרן, — דער גאָט פון ליבע און שיינקייט האָט אָנגעפילט דעם דיכטערס נשמה, באַגייסטערט די געטין פון זיין געזאַנג. דער גאָט=אידעאַל איז ביי הלוי ניט געווען קיין אַבסטראַקטער באַגריף, קיין פּועל=יוצא פון דעם לאַגישן פאַרשער=געדאַנק, — ער האָט אים געשפירט אין זיך מיטן גאַנצן מהות פון זיין פאַעטישער נשמה, מיט אַלע נערוון און געפילן פון זיין גרויסן האַרץ; מיט דער שאַרפער פּולטיקייט פון זיין פּוה הדמיון, מיט וועלכן ער האָט זוי אַן אמתער דיכטער משיג געווען די וועלט און איר אומגעבונג. „אין גאָט פאַרנעסן — דערקלערט דער דיכטער — הייסט אין זיך פאַרנעסן“; „ווי קאָן מען עס לעבן בעת מען פילט ניט אים ווי אַ קוואַל פון לעבן, ליכט און גליק“; „נאָר גאָטס דינער — דער איז אמת פריי (עבד ה' הוא ילכד הפשי); „בעת ער צאָרנט — בין איך דער נידעריקסטער קנעכט, בעת ער באַוויליקט — איבער אַלע קיניגן בין איך דער מלך“¹.

קיין שום איבערזעצונג איז ניט אינשטאַנד איבערצוגעבן די ווונדערבארע קראַפט פון הלויס מייסטער=סטראָפּע:

דְּבַשְׁתִּי קַרְבֶּתְךָ, בְּבֶלְ לִבִּי קַרְאֲתִיךָ,

וּבְצִאתִי לְקַרְאֲתֶךָ — לְקַרְאֲתִי מִצִּיאֲתֶיךָ.²

דאָס דאָזיקע טיפּע און שטאַרקע רעליגיעזע געפיל, וואָס האָט דורכגעדרונגען דעם דיכטערס נשמה, האָט געפונען זיין אָפּקלאַנג אין אַ גאַנץ גרויסער צאָל ווונדערבאר=שיינע תּפילות=געזאַנגען, וואָס געהערן צו די טייערסטע פּערלען פון אונזער נאַציאָנאַל=רעליגיעזער פּאַעזיע. הלויס אינטימע רעליגיעזע ליריק טראַגט אָבער דערביי אַ שאַרף=אויסגע=פּרעגטן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. זיין רעליגיעזע געפיל בלייבט ניט אַפּ.ע. זונדערט אין די ענגע גרענעצן פון זיין אייגענעם איך: עס גיסט זיך צוזאַמען מיטן גייסט פונם גאַנצן קיבוץ, וואָס לעבט אין יעדן יחיד און איז דער מקור, וואָס דער יחיד שעפט פון אים זיין לעבנסקראַפט. דער רעליגיעזער פּאַטאָס, די טיפּע איבערלעבונגען פון אַ צאַרטער און דער=הייבן=איידעלער נשמה זיינען ביי הלוי פּעסט צונויפגעבונדן מיט די שטרעבונגען און האַפּענונגען פון דער גאַנצער אומה. גאָט, דער נאַציאָ=נאַלער קיבוץ און דאָס צאַפּלדיקע האַרץ פונם יחיד — דאָס ווערט צונויפגעשמאַלצן אינם שאַפּונגס=פּראַצעס פונם דיכטער אין אַ האַרמאָניש=

¹ וְגַת קָצָפוֹ — אֲנִי עֶבֶד עֲבָדִים

וְגַת קָצָפוֹ — אֲנִי עֶבֶד עֲבָדִים.

² איך שטרעב צו דיר און רוף דיר אויסן פולן האַרצן. הי נאָר איך באַנער

צו דיר זיך צו דערהייבן — גלייך דערפיל איך: אַ ציילסם שיינ מיר אַנטקעגן.

גאנצער דרוי-אייניקייט, פול מיט פראכט און הימלישער שיינקייט. זייער כאראקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט הלויס פאָמעע „גם סוף וְסִינֵי לְמִדּוּנָי“, איינס פון זיינע שענסטע און טיפסטע נאציאָנאַל-רעליגיעזע לידער. לידער איז אָבער אַ פשוטע איבערזעצונג ניט אינשטאַנד איבער-צוגעבן אָט די קונציק-שיינע, מיט שטילן טרויער אָנגעזאַפטע אַקאַרדן פון האַלב-פאַרחלומטער בענקשאַפט און הייסער ליבע, וואָס קלינגען אזוי האַרמאָניש, אזוי הימליש-ריין אין דעם דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן תפילה-געזאַנג.

אַפילו אין אזוינע האַרציקע, ריין פערזענלעכע, פול מיט השתפכות הנפש, רעליגיעזע לידער, ווי „כְּנִגְדָה הַיְתָה תְּבַל לְפָנָי“, „אֲדַנִּי נִגְדָה כֹל תְּאַוִּתִי“, „יִשְׁנֶה בְּחוֹ יְלָדוֹת“ א. א. וו., איז זייער שווער אָפּצוּטיילן דעם יחיד פונם קיבוץ, דאָס ריין פערזענלעכע פון טיפיש נאציאָנאַלן. אין דער תפילה „כָּכָל לְבִי“¹ ווענדט זיך דער דיכטער צו גאָט: „מיטן גאַנצן האַרצן, מיטן ברען פון מיין נשמה ליב איך דיך, מיין גאָט-פאַשעפּער! אין הלום און אויפן וואָר באַגלייט מיך דאָך דיין נאָמען, — ווי קאָן איך דען איינזאַם בלאַנזשען? דו ביסט דאָך מיין פריינד, — ווי קאָן איך בלייבן פאַרלאָזן? דו ביסט מיין ליכט, — ווי קאָן מיין שטערן אונטער-גיין? ווי קאָן איך געשטרויכלט ווערן, — מיין גאָט איז דאָך מיין שטיצע! פון אַלעמען בין איך צו שאַנד און צו שפּאַט, און יענע ווייסן ניט און באַגרייפן ניט, אַז אַלץ, וואָס איך לייך פון דיין נאָמען וועגן — דאָס איז מיין שטאַלץ, מיין קרוין. דו קוואַל פון מיין לעבן! אזוילאַנג איך אַטעם, וועלן דיך בענטשן מיינע לעפּצן! אזוילאַנג עס קלינגט מיין ליד — וועט עס דיך לויבן און געדענקען!“

אין די גרויסע לידן פון זיין פאָלק זעט דער דיכטער דעם זיכערסטן באַוווּיזן פון זיין אומשטערבלעכקייט: „די הימלישע געליכטער מיט זייערע אייביקע געזעצן זיינען די געטרייע עדות, אַז די קינדער פון יעקבס הויז וועלן קיינמאַל ניט אונטערגיין, און אויף לאַנגע, אייביקע דורות וועט פאַרבלייבן דאָס פאָלק ישראל“².

אין זיין באַרימטן פילאָזאָפיש-עטישן ווערק „ספר הכוונה“, וועגן וועלכן מיר וועלן נאָך שפּעטער ריידן, דערקלערט דער דיכטער, אַז „מיר (די יידן) מער פון אַלע, ווייל דאָס פאָלק ישראל איז צווישן אַנדערע אומות, ווי דאָס האַרץ אינם גוף פונם מענטשן. דאָס האַרץ

1 דיוואן הרפני ו, 56.

2 שְׁמֵשׁ וְיָרֵם לְעוֹלָם שְׁרָתוֹ — חֲקוֹת בָּיִם וְלִילָה לֹא נִצְטָרוּ
הֵם נִתְּנוּ אֹתוֹת לְזֵכֶר וְעָקֵב — לְחַיֵּית לְעוֹלָם גּוֹי לֹא נִקְרָתוּ.

פילט מער פון אלע איבעריקע אברים, דערפאר ליידט עס טאקע מער ווי אלע אנדערע" 1.

און דער דיכטער ווערט דער באגייסטערטער זינגער פון די נאציאנאלע ליידן, דער טרויעריקער וועכטער, וואס באקלאגט דעם פינסטערן גורל פון דער אומה, אט, "דער שטילער טויב, וואס מען האט זי פון איר נעסט פארטריבן און הענגען איז זי געבליבן איבער דעם טיפן שרעקלעכן אפגרונט". מיט טיפן צער רופט-אויס דער דיכטער צו גאט אינם נאמען פונם פאלק ישראל:

"אין לאנד פון שְׁעִיר 2 בין איך פארוואגלט געווארן, פארווארפן בין איך אין די געצעלטן פון קָדָר 3; געפייניקט אין דער טעסט פון יָן און שמאכט אונטער דעם יאך פון מְבִי. דו איינציקער דערלייזער ווי דו ביסט איינציק אין דיין מאכט, איז איינציק און אויסערגלייכן מיין אייביק האָפּן! באשענק דו מיך מיט דיין הילף און שוין, ווי גרויס און שטארק עס איז צו דיר מיין ליבע!" 4.

הלוי איז אָבער ניט נאָר דער טרעגער פונם פאלקס צער און טרויער, נייערט אויך דער באגייסטערטער זינגער פון זיינע האָפענונגען און שיינע חלומות. "שווער מוז ליידן דער אָרעמער פריינד אונטער דער האנט פונם רויבער, דעם באַדריקער. ער מוז עלנט בלאַנזשען איבער אלע לענדער, און די טאכטער אָדומס רוט אין גליק און פרייד. דער בן-מלך וויינט מיט ביטערע טרערן, און אים באַגעגנט דער בן-האָמָה מיט שפּאַט און געלעכטער. נאָר די ליידן — זיי זיינען דער פרוו-שטיין: ריין און געלייטערט וועסטו באַלד דערוואַכן צו נייעם גליקלעכן לעבן!" 5. אַך, ווי לאַנג — שרייט אויס דער דיכטער — וועט זיין אויס-געלאָשן דאָס ליכט פון יְשׁוּע שפּראַצונג! 6. זאָלן שוין די האַרפּן פון לויס קינדער זייער לאַנג שווייגן אונטערברעכן!" 7.

1 דער דיכטער שמרייכט דאָס אַנב אונטער, אז ליידן רייניקן און לייטערן אין באַפרייען די אומה פון אלע אויברייניקייטן און פסולת.

2 מלכות רובי.

3 אַראַביע.

4 דְּחִינָה אֵלַי שְׁעִיר — דְּרִיפָּה עֲבִי בְּדָר
בְּחִינָה בְּכֹר יָן — בְּעִנְיָה בְּעֹל בְּדָר.
הִישׁ בְּלָמָּה גֹאֵל — וּבְלָמָּה אֲסִיר תִּמְנָה
תִּמְנָה עִוְף לִי כִי — לָהּ אֲתַנְּה דוּכִי.

5 אין דער סליחה "ירושלים לטובך".

6 דאָס הייסט: בְּשִׁית בֶּן כְּדָר.

7 אור גר בְּנֵי יְשׁוּעָה אָז יְהִי בְּדָר?
בְּנֵי לֵוִי בִי קְהִילַת דוּכָם.

און דאָס ווּנדער איז טאַקע געשען: אויפגעוואַכט האָט די האַרף פון די לַיִים-זינגער מיט ווּנדערבאַרער קראַפט אונטער דער צויבער-האַנט פון דעם באַגייסטערטן הלוי אויס קאַסטייליע.

אַט דער גאַלדענער הלום, דער תּמימותדיקער פּאַלקס-גלויבן וועגן דעם הייליקן גואל, וואָס וועט אויסלייזן דאָס גלות-פּאַלק פון זיין גרויסן צווי און פּינן און וועט אויפוועקן צו אַ נייעם לעבן דאָס אַלטע לאַנד פון די אַבות — איז געוואָרן דער תּוך און דער יסוד פון הלויס ווייטערדיקן פּאַעטישן שאַפן. די געטין פון זיינע לידער האָט באַקרוינט דעם היסטאָ-רישן פּאַלקס-אידעאַל מיט אַ ווּנדערבאַרן פּאַנטאַסטישן קראַנץ פון העל-לייכטנדיקע שטערן און דופּטנדיקע בלומען; דער „בְּנֹר בְּנֹ לְוִי“, די האַרף פון די לַיִים, האָט ווירקלעך אונטערגעבראַכן איר שווייג, און אויפגעלעבט האָבן אויף אירע סטרוניעס די שענסטע האַפּענונגען פון דער אומה, אויפגעלעבט אין מעכטיקע אומשטערבלעכע אַקאָרדן, וואָס ציטערן אין די הערצער פון די פּאַרוואַגלעטע גלות-קינדער אין משך פון לאַנגע-לאַנגע דורות.

„ציון“ איז אין די אויגן פון יהודה הלוי געווען ניט נאָר דאָס היסטאָרישע לאַנד פון זיינע אַבות. פאַר זיין פּאַעטישן גייסט, וואָס איז געוויינט געווען צו פאַרקערערן דאָס ריין-אידעאַלע און אַפּסטראַקטע אין בלאַסטישע און קאָנקרעטע פאַרמען, זיינען די בערג פון יהודה געוואָרן דער סימבאָל, די עמבלעמע פונם שענסטן און דערהייבנסטן, נאָך וואָס עס האָט געבענקט און געחלומט זיין אייגענע נשמה און די נשמה פון דער אומה...

„ווי די טויבן אַיילן זיך צו זייער טויבנשאַק, אזוי דערהייבט אַייערע הערצער צו דעם ליכט, וואָס שטראַלט איבער ירושלים, דעם קוואַל פון אַייער לעבן, די שענסטע קרוין פון אַייער טרוימען און פאַר-לאַנגען. גרויס און שטאַרק איז גאַטס ליבע צו די טויערן פון ציון, ער האָט אויף אייביק זיי באַהעפט מיט די הימלישע שערים“¹.

דאָס בענקען נאָך דעם העכסטן אידעאַל פון שיינקייט און גערעכט-טיקייט האָט געפונען זיין פּאַעטישן אויסדרוק ביי די גרעסטע דיכטער

1 וּבְנֵי קִינִים אֶל אֲרֻבּוֹתָם אֲלֵי

בְּיַם הַיַּם מִלִּל יְרוּשָׁלַיִם

הִיא בֵּית קְנִיִּסְתְּכֶם וְסִינְיָכֶם וְהִיא

כָּל תְּפִלַּת מִלֵּב יְהוּדָיִם.

אוֹהֵב אֲדָנִי שְׁעָרֵי צִיּוֹן כִּי אֵד

וּבְפִתְחֵיהֶם עִם שְׁעָרֵי שְׁקִיָּם.

פונם קריסטלעכן מיטלאַלטער אין דער מיסטישער אַגדה וועגן דעם אַזוי-
גערופענעם „גראַאַל“ — דעם בעכער, וואָס האָט אויפגענומען דאָס אומ-
שולדיקע און ריינע בלוט פון דעם, וואָס האָט זיך מקריב געווען פאַר
די זינד פון דער וועלט. דער זעלביקער אידעאַל האָט זיך פאַרקערפערט
ביי דעם גרעסטן מיטלאַלטערלעכן יידישן דיכטער, ביי יהודה הלוי, אין
„דעם האַרץ פון דער וועלט“, אין דעם ציונס-באַרג.

די בעסטע און אויסדערוויילטסטע פונם קריסטלעכן מיטלאַלטער,
די איידעלע פאַרחלומטע ריטער פון דעם לעגענדאַרישן „רונדן אַרטור-טיש“,
האָבן זייער גאַנץ לעבן געבענקט און געשטרעבט צום שענסטן אידעאַל,
געוואַנדערט איבער גאָר דער וועלט און געזוכט דעם „הייליקן גראַאַל“,
דעם ווונדערבאַרן בעכער מיטן פאַרגאַסענעם אומשולדיקן געטלעכן בלוט;
איים האָבן די גרעסטע דיכטער זייערע שענסטע לידער געשענקט...
אונזער יידישער איידעלער, פון גאָט באַגאָדדיקטער ריטער, יהודה הלוי,
האָט אויך זיך געלאָזט זוכן זיין נאַציאָנאַלן „הייליקן בעכער“, דעם
בעכער פון וועלט-שמערץ און צער — דעם באַרג פון ציון.

דער האַרמאָניש גאַנצער דיכטער, וואָס האָט ניט געוויסט פון
קיין אינעווייניקסטע סתירות, האָט זיך איבערגעגעבן מיטן גאַנצן ברען
פון זיין פּאָעטישער נשמה דעם שיינעם ליכטיקן אידעאַל, וואָס האָט
געשיינט פאַר זיינע באַגייסטערטע אויגן. און וואָס שטאַרקער עס איז
געוואָרן זיין בענקען און זיין שטרעבן צום ווייטן לאַנד פון זיינע אבות,
אַלץ העכער און העלער האָט זיין ליד געקלונגען. און די פּאָעמען און
לידער, וואָס ער האָט געשריבן אויפן וועג קיין ירושלים, געהערן צו די
שענסטע פערל, וואָס די מיטלאַלטערלעכע יידישע פּאָעזיע פאַרמאָגט.
די דאָזיקע אייניקע צענדליק לידער און געזאַנגען זיינען אַלע דורכגע-
דרונגען מיט איין גרונד-געפיל, זיינען באַשטראַלט און פּאַלויכטן מיט
איין און דערזעלביקער אידעע, וואָס שמעלצט זיי צונויף צו איין איינ-
הייטלעכער פּאָעמע, צו דער אומפאַרגלייכלעכער ציון-עפּאָפּע.

ווי אַ הקדמה און אַריינפיר אין דער דאָזיקער פּאָעמע קאָן מען
באַטראַכטן די עטלעכע לידער, אין וועלכע עס ווערט געשילדערט דעם
דיכטערס בענקשאַפט צום לאַנד פון די אבות, „ווי יעדער שטיין איז
דורכגעברענט מיט דעם פייער פון זיין האַרצן און דער שטויב איז
באַגאַסן מיט זיינע טרערן“¹.

¹ אַקטיוו קלעבן לבי פּרופות

דאָזיקע פּאָעזיע פּרופות.

מיין הארץ איז אין מורח — קלאַגט דער דיכטער — און איך בין אין מערב דעם ווייטן. ווי קאָן איך פונם לעבן געניסן, ווי קאָן איך אין פריידן פאַרברענגען, וויסן פון רו און פון גליק — בעת ציון שמאַכט אין די קייטן פון אדום און איך אין אַראַבישן יאָך. אַלע אוצרות פון שפּאַניע וואָלט איך געשאַנקען פאַר דער גליקלעכער שעה, ווען איך וועל די שטיינער די וויסטע פון ציון, דעם הייליקן אַש פונם קְרוֹבן היכל מיט ברענענדיקע קושן פאַדעקן, מיט זאַלציקע טרערן באַגיסן¹.

דעם דיכטערס הארץ שטרעבט צום ווייטן מורח, אַהין, וווּ פאַר זיין באַגייסטערטן פליק שיינט נְדָרִים הייליקע שטאַט, דאָס הארץ פון דער וועלט — ירושלים.

צו דיר, אָ, הייליקע מעכטיקע שטאַט, צו דיר, שטאַלץ און קרוין פון דער וועלט, טוט גלוסטן מיין הארץ פונם מערב דעם ווייטן. דערמאָן איך דיין פאַרלאָרענע שיינקייט און גלאַנץ, דיין שרעקלעכן יאָמער, דיין קְרוֹבן היכל — קאָן איך קיין טרייסט ניט געפינען און וויין מיט ביטערע טרערן. ווי נעמט מען דעם אַדלערס מעכטיקע פליגל, צו דיר וואָלט איך פליען, דיין זיסע ערד מיט מיינע טרערן אָנוועטן. איך ווייס — דו ביסט חרוב, ניטאָ מער קיין מלך, און וווּ אַמאָל האָט דער באַלזאַם פון נְלָעַד געפלאָסן — הייזן איצט גיפטיקע שלענג, און עקרישן טוען דאָרט רוען. דאָך גלוסט איך צו דיר, וויל דייןע חרובע שטיינער האַלזן און קושן; זיסער פון האַניק איז דיין וויסטער שטויב פאַר מיינע שמאַכטנדיקע ליפּן².

דער דיכטער דערציילט, ווי די אייגענע און פאַקאנטע זיינען אַלע געווען קעגן זיין ווייטער נסיעה, און ער האָט זיי מיט שטאַלץ געענטפערט: דעם אַנדענק פון אונזערע טויטע האַלטן מיר טייער, און די לוחות מיטן הייליקן אָרֹן וועלן בלייבן פאַרגעסן? מיר טוען גאַטס פאַרכטיק באַזוכן דאָס אָרט פון פוילעניש, די ממשלה פון ווערים, און פאַרלאָזן וועלן מיר דעם קוואַל פון אייביקן לעבן?³

מיט גאונישער פּשטות באַשרייבט ווייטער דער דיכטער⁴, ווי ער

1 דאָס באַקאַנטע ליד „לבי במזרח ואנכי בסוף מערב“.

2 דאָס ליד „נְהַה נָף קְשׁוּש תִּבְל“.

3 תַּמּוּכ שְׁיִחִיו תְּתִים זְכוּרִים

וְהָאָרֹן וְנִלְוֹחֹת שְׁבוּרִים?

נְשַׁח אֶת קִקּוּם שַׁחַת וְרָקֵת,

וְנִשׁוּש אֶת קִקּוּר סַיִן נְצַחִים?

4 אינם ליד „תְּצִיפְתָּנִי תְּשׁוּפְתִי לְאֵל סִי“.

פארלאזט זיין היים און צעשיידט זיך מיט זיינע אייגענע: זיין איינציקער טאכטער מיט איר זון און זיינע געטרייע תלמידים, און לאזט זיך אין זויטן שווערן וועג. ווייטער זעען מיר שוין דעם דיכטער אויפן בארטן פון שיה; ער דערהייבט א הארציקע ליבע תפילה צו גאט 1 און ווענדט זיך מיט א פקשה צום מערב=ווינט, וואס דארף אים ברענגען אויף זיינע לייכטע פליגל צום געווינטשטן לאנד:

„כ'האב פארגעסן אלע ליבסטע,
כ'האב פארלאזט מיין אייגן הויז;
כ'האב דעם ים זיך איבערגעבן; —
טראג מיך, ים, צום מוטערס שוים.
און דו, מערב=ווינט געטרייער,
טרייב מיין שיה צו יענעם ברעג,
וואס מיין הארץ מיט אדלער=פליגל
זוכט שוין לאנג צו אים א וועג.

ברענג מיך נאָר אהין בשלום,
נאָכדעם פלי זיך דיר צוריק.
גריסן זאָלסטו אלע ליבסטע
און דערצייל זיי פון מיין גליק 2.

אָט איז שוין דער דיכטער ווייט פון דער היים, ער זעט שוין אַרום זיך, נאָר וואָסער, הימלען און דאָס שיה 3. ברוגו איז דער ים, נאָר פול מיט שטילער פרייד איז דעם דיכטערס נשמה — „דאָס שיה דערנענטערט זי צום הייליקן היכל פון איר אלמעכטיקן גאָט“ 4.

הלוי איז אָבער ניט נאָר אַ גאָטספאָרטיקער פליגער, וואָס איז עולה רגל צו גאָטס הייליקער שטאָט, — ער איז אויך אַ גרויסער דיכטער; ער שטייט אויפן באָרטן פון שיה ווי פארפישופט פונם גרויסן פרייטן ים מיט זיין פראַכט און מעכטיקער שיינקייט. דעם דיכטערס נשמה יוכצט=אויף פאר פרייד און אַנטציקונג, און ער שאַפט אויפן שיה אַ גאַנצע ריי וונדערבארע ים=לירער, וואָס האָבן זייער גלייכן ניט אין דער גאַנצער מיטלאַטערלעכער ליטעראַטור. אָט איז ער שטיל, דער ים, ריך ליגט ער אין די אַרעמס פון דער שוואַרץ=קנעוודיקער דרום=נאַכט.

1 אָלתי, אל תשבר תשקבי ים.

2 איבערזעצונג פון ביאליק.

3 וואָשיגים לקל עובר ואין כל — אָבל מים וַשמים תהיה.

4 וַגם וַזַף וַנַפְשִׁי תַעֲלֶוּ כִי — אָלִי מְקַבֵּשׁ אֱלֹהִים תְּהִיָה.

מיט דעם לבנה-שנין פארזילבערט,
ווייט רונצלעט זיך דער וואסער-שפיגל;
פארשפרייט האָט זיך אויף אונז די נאכט
מיט איר בלוי-סאַמעטענעם פליגל.

ס'איז ניט קיין נאכט, ס'א מלְפַת שְׁבָא
געהילט אין בלוים, מיט גאַלד באַפליטערט;
שטיל אָטעמט זי, און אויף איר פרוסט
שימערירט דאָס גאַלד, שימערירט און ציטערט.

ווי שאָף צעשפרייט די קליינע כוואַליעס
שטיל וויגן זיך אין לייכטן דרימל. —
עס ציטערן אין ים די שטערן —
ווער איז דאָ ים, און ווער איז הימל?

צוויי ימען שלאָפן דאָ צוזאַמען
צונויפגעלייגט ווי גלייכע פרידער;
איין דריטער ים אינמיטן שלאָפט נישט:
מיין האַרץ מיט זיינע נייע לידער 1.

די אומפאָרגלייכלעכע שיינקייט פון דער פאַרקלומטער כְרוֹם-נאַכט
אויפן שטילן ים פילט אָן מיט יראַת-הכבוד דעם דיכטערס נשמה, און זי
זינגט באַגייסטערט אַ שבת און לויב-געזאַנג דעם אַלמעכטיקן באַשעפער 2.
דער ים ווייס אָבער ניט פון קיין לאַנגן אָפּרו, פון קיין פאַר-
גליווערטקייט. אָט שיינט ער מיט טויזנט וויגנדיקע זונען און בלענדט
מיט מיליאָנען טאַנצנדיקע שטראַלן, און אָט שטורעמט ער, דער ים, און
שרעקלעך איז זיין שוואַרצער צאָרן, און אָן רחמנות איז זיין משפט.
אַ שרעקלעכער שטורעמוינט האָט אויסגעבראַכן, אַ טויט-שרעקן האָט
אַרומגענומען אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן שיה, נאָר אונזער
דיכטער איז רויק געבליבן: פעסט איז זיין גלויבן — ער מוז זיין
אידעאַל דערגרייכן, ער וועט דערזען, דאָס האַרץ פון דער וועלט, די
קרין פון זיינע האַפענונגען — דאָס הייליקע לאַנד.

אָננעברוגט האָט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרומט,
פלוצים האָט ער זיך צעפייזערט
און ער וויגט זיך שוין און ברומט.

1 די לעצטע סטראָפּן פונם גרויסן ליד „התרויף נערות אחר חמשים“, איבער-

געזעצט פון ביאליק.

2 די תפילה „לך נפשי במוחה או חרדה“.

און אַט לויפן שוין אַקעגן
וויילד און בייז מיט ווייסן שוים
כוואַליעם=לייבן, כוואַליעם=שלאַנגען
אויסגעוואַקסן פון דעם תהום.
אַט האָט זיך אַ טאַל געעפנט,
אַט שטייט=אויף אַ הויכער באַרג —
פלאַטער, זעגל! בויג זיך, מאַסטבוים!
דו, מיין האַרץ, בלייב פעסט און שטאַרק!
האַסט אַ גרויסן גאַט אין הימל,
נמים שפאַלט ער מיט זיין האַנט;
אויף זיין פליגל מיט זיין שטורעם
טראַגט ער דיך צום ליבן לאַנד 1.

די דאָזיקע סטראָפּן זיינען בלויו אַן אַפּגעריסענער אַקאָרד פון דער
גרויסער מייסטער=סימפּאָניע „ם סוֹפֶר“, אין וועלכער יהודה הלוי גיט
איבער מיט אַ געוואַלדיקער פּאָעטישער קראַפט דעם שטורמווינט אויפן
ים, דאָס נַצְחָנִישֶׁע ברומען פון די ריזיקע כוואַליעס, וואָס קאָכן און
זידן, דאָס שְׂדִימֶשֶׁע געלעכטער פונם תהום, וואָס האָט צעריסן די קייטן
פון די טיפע אָפּגרונטן. און דאָרט, אויפן שוף, וואָס ווערט ווי אַ שפּענדל
פון די כוואַליעס געשליידערט איבער בערג און טאַלן, — דאָרט ליגן
אין טויטשרעק די הילפלאָזע מענטשן מיטן קאַלטן יאוש אין האַרצן...
נאָר אַט ווערט שטילער דער שטורעם, עס באַרוקט זיך דער ים; דאָס
שיף איז געראַטעוועט, אויסגעלייזט זיינען די מענטשן פון זייער צער און
שרעק, און מיט ליבע און דאַנק דערהייבן זיי זייערע אויגן צו זייער
באַשיצער און גואל, און דער דיכטער פאַרענדיקט זיין פּאָעמע מיט
אַ ווייכן האַרציקן אַקאָרד: „אַך, ווען וועט אויך קומען די בשורה פון
גאולה פאַרן אַרעמען פּאָלק, וואָס שמאַכט אין גלות, ווערט פון אַלעמען
געיאָגט, ווי דאָס שיף פון די כוואַליעס אין שרעקלעכן שטורעם. ווען
וועט זיך דערהערן די ליכטיקע בשורה: גיי אַרויס, מיין געטרייער, פון
דער פינסטערער תפיסה, — גאַטס גענאָד וועט באַלייכטן דיין ביטערן
גורל!..“

דער מערב=ווינט האָט אויף אַ צייט צונויפגעלייגט זיינע פליגל און
דאָס שיף האָט געמוזט אַ לענגערע צייט שטיין אויפן אַנקער ביי די
ברעגן פון צפון=אפריקע, נעבן דעם אויסגוס פונם גרויסן נילוס. די

פרעכטיקע שיינע נאטור פון מצרים דערוועקט אין הלוי דעם דיכטער, און ער באזינגט זי מיט באגייסטערט-שיינע סטראָפּן:

האַט די צייט דען איר טרויער פאַרוואָרפּן ¹
און אין גלאַנץ און אין שוין זיך באַקליידט?
און די ערד האָט מיט בלומען באַדעקט זיך
און פון גאַלרוועב געפלאַכטן די קייט?

און די פעלדער ביים נילוס — זיי בליען,
אין ליכטיקע פאַרבן קאָלירט;
ס'איז דער מדבר אין גרינע טאַפּעטן,
פיראַמירן — אין גינגאַלד פאַרצירט.

און די רייצנדע טעכטער קיִצְבִּימס
מיט גאַלד און מיט זילבער באַהאַנגען —
און דאָך אַזוי פלינק ווי אינדיען
פאַרפירעריש וועקן פאַרלאַנגען.

און דאָס לייכטזיניק האַרץ — עס פאַרגעסט זיך
און חלומט פון יוגנט אויפסניי,
אין גן-עדן מצרימס, ביים נילוס,
ווי ס'ציען זיך אָפּן און פריי

די ווייס-בליענדע גערטנער, און פעלדער
באַדעקטע מיט גאַלדענע זאַנגען.
אַ מערב-ווינט פויגט זיי, און ס'דאַכט זיך,
זיי לויבן דעם בורא און דאַנקען ².

די דאָרטיקע ייִדישע קהילות האָבן מיט גרויס פּבור אויפגענומען
דעם באַרימטן דיכטער און האָבן אים געבעטן, ער זאָל ביי זיי פאַרבלייבן.
האַר קורץ איז געווען הלויס ענטפּער: „ווי קאָן מיך מצרים פאַרהאַלטן,
ווען אלע מיינע געדאַנקען און ווונטשן זיינען געפלאַכטן אַרום ציונס
באַרג? ³“

וואָס מער דער דיכטער דערנענטערט זיך צו די ברעגן פון
אַרץ-ישׂראֵל, אַלץ גרעסער ווערט זיין אומגעדולד; און ער בעט די

1 תְּקַשֵּׁם תִּזְכֹּן נְבִי תְּכָרוּת.

2 איבערגעזעצט פון י. י. שחאַרץ.

3 תְּקַבְּלוּם תְּכִלְנִי ? נַפְשִׁי

וְיִמְתִּי לְמַר צִיּוֹן צְנוּפוֹת.

פּוואַליעס, זיי זאָלן אים וואָס גיכער ברענגען צו זיין ציל. באַלד וועל איך דערזען די וויזונג פון מיין ליבער, וואָס איז פון איר נעסט פאַר-וואַנגלט. די טויבן זיינען פון זייער נעסט פאַרטריבן, און שוואַרצע ראָבן האָבן דאָרטן זיך באַזעצט" ¹.

דאָס לאַנד פון די אַבות און דער תְּרוּבער בית-המקדש האָבן אַזוי שטאַרק געוועלטיקט איבער דעם דיכטערס טראַכטן און דענקען, אז דער האָט אין הלום דערזען פאַר זיינע אַנטציקטע אויגן דעם אַמאָליקן היכל אין זיין גאַנצער פראַכט און שיינקייט, בשעת די כהנים דינען ביי דער עבודה און די לָוִים זינגען זייערע שירים און תּפילות ². אַט דאָס שטאַרקע בענקען און גלוסטן צום הייליקן לאַנד, צו דעם פאַרקערפערטן סימבאָל פונם שענסטן און דעהייבנסטן אין דער וועלט — דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה, און עס רייסט זיך דורך ווי אַ פייערדיקער גאָס פון פאַטאָס און באַגייסטערונג אין דעם אומשטערבלעכן ציון-ליד "ציון הִלָּא תִּשָּׂאֲלִי לְשָׁלוֹם אָסִיבִּיךָ", וואָס ווערט עד היום געלייענט בכל תּפוצות ישראל אין דעם טרויעריקן טאָג פון תּשֻׁעָה בְּאָב, ווען דאָס גלות-פּאָלק באַקלאַגט דעם חורבן פון זיין הייליקטום:

בענקסט אויך נאָך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צעזייטע און צעשפרייטע, בענקען?
וויכטט אויך, ווי זיי פון דיר, אַ ליבן גרום פאַקומען?
דאָ האַסטו אים! אַ גרום פון נאָענטע און ווייטע!
אין האַרצן דורות לאַנג געוואַרעמט טראַגט אים
פון אַלע עקן וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שוים אַן עלנט קינד דיינס — איינער
פון די, וואָס זאָפן אָן, ווי טוי פון תּרמוֹן,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיקע טרערן
און שטאַרבן אין דער פרעמד פאַרליבטע און פאַרבענקטע
מיך ציט צו דיר. ביינאָכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאַכטאָייל פון דיין יאָמער-ליד.
און תּלומט זיך מיר נאָר דיין מאַרגנשטערן — ווער איך
דיין נאַכטיגאַל, דיין קלינגענדיקע האַרפע...
מיך ציט צו דיר, מיין האַרץ גייט אויס נאָך דיינע ערטער,
ווי די אַבות האָבן זיך באַגעגנט מיט מלאַכים,

וּזְרָאָה נָחָה נְאֻמָּה — אֲשֶׁר שָׁכְחָה קִנְיָה
נְגַדְשׁוּ קִנְיָה יֻנְיָה — וְשָׁכְנוּ קִנְיָה עִירָבָה.
זע הלויס ליד "אַלמִי! קִשְׁגֻזְתִּיךָ יְהוּדוֹת".

ווי די שכינה האָט גערוט, ווי דיין באַשעפער
האָט דייע טויערן די הייליקע געעפנט
אַנטקעגן זיינע הימלישע שְׁעָרִים,
ווי ניט די זון, ניט די לבנה, שטערן —
גאָטס ערע זעלבסט האָט דרך באַשיינט מיט גלאַנץ...
איך גאר, אַז אויסגיסן זאָל זיך מיין זעלע דאָרטן,
ווי ס'פלעגט אַמאָל גאָטס גייסט און גאָטס גענאָד זיך גיסן
אויף דייע אויסדערוויילטע, מוטער ציון.
ווי נעמט מען פליגל? שטיקערווייז וואָלט איך מיין האַרץ
ווייט-ווייט צווישן דייע בערג פאַרטראָגן,
כּוואָלט צוגעפאַלן צו דיין ערד, כּוואָלט אויסגעקושט
איר יעדן פּוסטריט, יעדעם שטינדעלע באַזונדער.
און אומגעוואַנדערט וואָלט איך טאָג און נאַכט
אַ נאַקעטער, אַ באַרויסער אויף דייע הורבות,
כּוואָלט מיט מיין שטעקן אויסגעמאַסטן אַלע קברים,
מיט דיין נשמה-לופט זיך אָנגעאַטעמט,
זיך איינגעוויקלט אין דיין זיסן שטויב,
און ביז צום פלינד-ווערן באַוויינט דיין חורבן, ציון!
צי קאָן די שיין פאַר מיינע אויגן זיס זיין —
אַז שוואַרצע ראָבן פיקן דייע אַדלערס!
צי קאָן איך לעבן אויף דער וועלט און צווען,
ווי גאַס-הינט שלעפן דייע טויטע לייבן...
גענוג, לאַז אָפּ אַ וויילע, כּוּם פון טרויער!
מיין האַרץ איז איבערפול מיט דיר פאַרביטערט.
כּהאָב איינגעזאַפט אין זיך דיין שוים מיט דייע הייוון...
גענוג! איך וויל איין חלום זען און שטאַרבן.
כּווייל, אַ גרויסער גאָט, נאָר איין שטראַל ליכט,
נאָר איין שטראַל ליכט פון יענעם מאַרגנשטערן,
וואָס דאַרף, וואָס מוז אַמאָל נאָך העל און ליכטיק
זיך אָנצינדן אויף ציונס בלויען הימל,
באַנייען און באַפרישן זיך מיט יוגנט.
גענוג, איין זיסן חלום לאַז מיך זען נאָך
און אויסגיין מיט אַ שמיכל אויף די ליפן 1.

1 איבערגעזעצט פון ביאָליק. די איבערזעצונג איז ניט האַרשליך. די צווייטע
העלפט איז שטאַרק געקירצט. הלויס ציון-ליד איז איבערגעזעצט פּמעט אויף אַלע אייראָ-
פּעישע שפּראַכן. נאָכן מוסטער און מעמריק פון דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן ליד האָפּן אַ סך

אָט אויף דעם דאָזיקן מעכטיקן אַקאָרד רייסט זיך איבער הלויס גרויסע ציון-עפאָפּעע און דערמיט אויך זיין גאַנץ פּאָעטיש שאַפּן. עס איז זייער לייכט צו קומען צום לאַגישן פּועל יוצא, אַז הלויס ליד האָט זיך אויף דעם אַקאָרד געמוזט איבעררייסן, בעת מ'נעמט אין באַטראַכט דעם גאַנצן מהות פון אונזער דיכטער. יהודה הלוי איז געווען איינע פון די איידל-שיינע, העכסט-ראַמאַנטישע נאַטורן, וועגן וועלכע אַ באַקאַנטער רוסישער דיכטער זאָגט, אַז זיי גיבן זיך איבער מיטן גאַנצן פּלאַס פון זייער נשמה דעם, גאַלדענעם אומדערגרייכבאַרן חלום. זיי גאַרן און שטרעבן זייער לעבן לאַנג צו דעם, וואָס קאָן ניט דערגרייכט ווערן, וואָס ס'איז, איבער אונזערע כוחות; וואָרן דאָס, וואָס ס'איז דערגרייכבאַר, איז דאָך שוין מער קיין אירעאַל ניט — עס איז שוין דאָס פּשוט-אַלטעגלעכע, דאָס רעאַל-וואַכעדיקע. עס איז דערפאַר גאַנץ נאַטירלעך און באַגרייפלעך, אַז דעם דיכטערס ליד האָט זיך געדאַרפט איבעררייסן גראַד דעמאָלט, ווען דער גאַלדענער חלום פון זיין לעבן, די שיינע מלכה פון אַלע זיינע האַפּענונגען און טרוימען האָט זיך אַנטפּלעקט אין איר גאַנצן יאָמער און שפּלות: ער האָט פאַר זיך דערזען אַ שרעקלעך פאַראַרעמט און פאַרוויסט לאַנד, וווּ עס האָבן מיט גאווה געוועלטקט און באַוווּן זייער גאַנצע רשעות די פאַנאַטישע נושאַי-הַצֵּלָב (צלם-טרעגער)...

וואָס ס'האָט ווייטער פאַסירט מיט אונזער גרויסן דיכטער, איז אומבאַקאַנט געבליבן¹, נאָר די פּאָלקס-פאַנאַטאָיע האָט אַרומגעפּלאַכטן

שפּעטערדיקן פיינים אויך געשריבן ציון-לידער. די באַקאַנטסטע צווישן זיי זיינען: אלעזר בעל "הרוקח" "ציון הלא תשאל לשלום ג'לוביך"; יהודה בן שניאורם "ציון הלא תשאל לשלום ג'ריב'ך"; יוסף גיקאַטילאַס "ירושלים הנאהבה" און מנחם תטרס "ציון הלא תדעי לבות ג'ג'ל'ך".

1 דער פאַרפאַסער פון די דאָזיקע שירות זאָגט הנם אַרויס זיין השערה, אַז דער דיכטער האָט זיך צוריק אומגעקערט אַהיים, וווּ ער איז באַלד דערגאַנג געשטאַרבן. די דאָזיקע השערה באַגרינדן מיר אויף פּאָלגנדיקע דערציילונגען פון הלויס תלמיד, דעם באַקאַנטן געלערנטן שלמה פּרַחן (1 אין זיין ספר "מחברת הערוך", וואָס ער האָט פאַרענדיקט אינס יאָר 1160, ברענגט ער יהודה הלויס אַ מיינונג, וועלכע יענער האָט אַרויסגעזאָגט נאָכדעם ווי ער איז געווען אין מצרים. דערפון איז געדונגען, אַז פּרחון, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, האָט געהאַט אַ מנע ומשא מיט זיין לערער אויך נאָך זיין נסיעה קיין ירושלים. (2 פּרחון דערציילט אין דעם זעלביקן ספר, אַז יהודה הלוי האָט ניש לאַנג פאַר זיין טויט אַ נדר געשאָן מער קיין שירים ניש צו שרייבן (ועשה תשובה לפני מותו שלא יפייט לעולם). מיר ווייסן אָבער, אַז נאָרד בשעת זיין נסיעה קיין ירושלים האָט זיין פּאָעטיש שאַפּן 'ערגרייכט זיין העכסטע מדרגה. ווי עס שיינט, רעדט דאָ פּרחון וועגן דער שפּעטערדיקער תקופה פונם דיכטערס לעבן, ד. ה. נאָך זיין נסיעה קיין ארץ-ישראל; און עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז

א שטראלנדיקן ליידן-קראנץ ארום די לעצטע מינוטן פון איר געליבטן נאציאנאלן דיכטער. א לעגענדע דערציילט, אז ווען דער דיכטער איז אָנגעקומען קיין ירושלים, האָט ער זיך געלאָזט גיין צום „פּוּתל מערבי“ און דערביי געזונגען זיין באַרימטן „ציון הלא תשאלי“. נאָר אויפן וועג איז אויף אים אָנגעלאָפן אַ מוסלמענישער רייטער און אים מיט זיין שפיז דערשטאַכן. דער דיכטער איז געפאלן טויט אויפן אָרט מיט זיין ציון-ליד אויף די ליפּן.

די גרויסע התפעלות און דאָס געפיל פון אַנטציקונג און באַווונג דערונג, וואָס דער גרויסער דיכטער פון קאָסטיליע האָט אַרויסגערוּפן ביי זיין לעבן, האָט זיך אויך איבערגעגעבן די קומענדיקע דורות. ניט נאָר זיינע פריינד, ווי דער דיכטער משה אבן עזרא און יוסף אבן צדיק¹, האָבן געפלאַכטן לאַרבער-קרענץ אַרום דעם באַרימטן דיכטער און דער-קלערט, אז „אַלע בני יעקב זיינען געוואָרן יהודיסטן“, ד. ה. אָנהענגער און פאַרערער פון דעם דיכטער יהודה², — אויך די דיכטער פון שפּעטערדיקע דורות האָבן מיט גרויס ענטוואַיאָם און באַגייסטערונג באַזונגען דעם גאָנישן ציון-זינגער.

דאָס ליד, — דערקלערט דער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט, אַלח ריזי, — וואָס דער לוי (יהודה הלוי) האָט געזונגען, שיינט ווי אַ קרוין איבער דער פּנסת ישראל, באַצירט איר האַלז, ווי דער טייער-סטער פּערלשנור. ער איז דער שיין און דער גרעסטער שטאַלץ אין די פּאַלאַצן פון געזאַנג; דער עמוד הימיני איז ער אינם היכל פון הכמה און וויסן. שטאַרק איז ער און מעכטיק, און פאַרן בלייז פון זיין דיכט-טונגס-קראַפט טוען קניען די ריזן פון פּאָעטישער יצירה. מיט דער שיינקייט פון זיין ליד קאָן זיך קיינער ניט גלייכן; די שטראַלן פון זיין

פּרחון האָט געקאָנט וויסן אַזעלכע פרטים וועגן הלויס לעצטע מעג נאָר אין דעם פּאַל, ווען דער דיכטער איז צוריק געקומען קיין שפּאַניע, און פּרחון האָט געהאַט אַ גענויע ידיעה, ווען זיין לערער איז געשטאַרבן. (3) אַז פּרחון האָט סאַקע גענוי געוויסט, ווען הלוי האָט זיך געשיידט מיטן לעבן, זעען מיר אַרויס פון זיינער אַ ווייטערדיקער באַמער-קונג, ווי ער דערציילט וועגן אַ וויסנשאַפּטלעכן ויפּות, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין לערער. נאָך זיין טויט — איז פּרחון מוסף — האָבן איך מיך איבערצייגט, אַז גערעכט איז געווען ער, ניט איך“.

1 אין זיין ליד „אבי השיר“. וועגן אבן צדיק וועלן מיר ריידן באַריכות שפּעטער.

2 „עת ראתה כל יעקב מתיהדים“ — האָט געזאָגט אויף הלויין יהודה בן אַבּוּת (אין זיין ליד „שבע פני השחרית“, (צייטשריפט פיר העברעישע ביבליאָ-גראַפֿיק“, III, 177—179).

רום און גלאנץ האָבן פאַרטונקלט די באַרימטע נעמען פון אַסאָ פון און ידותון, און די לידער פון בְּנֵי-קִבְּהָה האָבן זייער יָן אָנגעוואָרן. ער איז אַריינגעדונגען אין די פאַרבאָרגנסטע אוצרות פון דער דיכט-קונסט, האָט אַלע אירע רייכטימער מיט זיך גענומען און פעסט אונטער זיך די טויערן פאַרשלאָסן. אַלע זיינען זיינע נאַכפּאָלגער, פרווון זינגען אין זיין נוסח, דערגרייכן אָבער ניט אַפילו דעם שטויב פון זיין נצחון-רייטוואָג, און בהכנעהדיק קושן זיי זיינע פיס... זיינע תפילות נעמען געפאָנגען אַלע הערצער, זיינע לידער דערפרישן ווי מאָרגנטוי און ברענען ווי גליענדיקע קוילן; זיינע האַרצרייסנדיקע קלאַנג-געזאַנגען שפּאַלטן די וואַלקנס פון טרערן און פאַרפלייצן מיט זיי די ערד¹.

אַ שפּעטערדיקער דיכטער (אברהם בֶּרֶךְ־שֵׁי) רופט יהודה הלוי דער „אורים ותומים“ פון יידישן געזאַנג, און דער גרויסער דיכטער פונם 19טן יאָרהונדערט, היינריך היינע, רופט אויס מיט התפעלות:

געווען איז ער אַ גרויסער דיכטער,
ליכט און שטערן פאַר זיין דור,
די שיינע מנורה פון יעקבס הויז.
אַ ווונדערבאַרער גרויסער
עמוד אָש פון געזאַנג און לידער,
וואָס איז פאַרויסגעגאַנגען
דעם פאַרוואַגלטן פאַלקס ישראל
אינם חושך פונם גלות!..

פינפטער קאפיטל

די רעליגיעזע פילאָזאָפיע פון סעדיה גאון ביו דעם רמבם.

דער אויפבלי פון נאטורוויסנשאפטן און פילאָזאָפיע ביי די אַראַבער. — דער „קאלאם“. — די קראים און די פריידענקער. — תני תכלי און דער אומבאקאנטער. — די השפעה פון דער גריכישער פילאָזאָפיע. — די אַלעגאָרישע מעסאָדע פון פילון. — סעדיה גאון אַלס פּאָלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „הובות הלבבות“. — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הזוהר“. — „דער גאָס פון אַברהם און דער גאָס פון אַריסטו“. דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפט פון דער פילאָזאָפיע. דער נצחון פון אַריסטוס שיטה. — אבן סינא און זיין השפעה. — יוסף אבן צדיק און זיין „עולם קסן“. — אבן צדיק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראב"ד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער.

יהודה הלוי פאַרנעמט אַן אויסערנעוויינלעכן וויכטיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער יידיש-שפּאַנישער ליטעראַטור. אין זיין פּערזאָן האָט די מיטאַלטערלעכע יידישע פּאָעזיע דערגרייכט איר העכסטע מדרגה. נאָך אים הייבט זיך אָן די תקופה פון ירידה, די צייט פון שקיעת החמה, ווען די זון פון דער פּאָעטישער קונסט האָט זיך אָנגעהויבן לאַנגזאַם ניגן צו איר אונטערגאַנג. הלוי איז אָבער געווען ניט נאָר אַ גרויסער דיכטער, ניערט אויך אַ באַדייטנדיקער דענקער, וואָס שפּילט די וויכטיקסטע ראָלע אין יענעם היסטאָרישן מאַמענט, ווען דער יידישער געדאַנק האָט זיך געפונען על פּרשת דרכים, אויפן שיידוועג, און עס האָט אויסגעבראַכן דער געראַנגל צווישן די נעאַפּלאַטאָניקער ¹ און די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן אויף דער גרויסער השפעה, וואָס די אַראַבישע ליטעראַטור האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער העברעישער פּאָעזיע. ניט ווייניקער איז אָבער געווען די דאָזיקע השפעה אויך אויף אַלע געביטן פון וויסן, פּפּרט אויפן געביט פון נאטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע. די ערשטע דורות פון איסלאַם, בעת דער קאַראַן מיט

¹ די מיטאַלטערלעכע מפרשים און דערקלערער פון דער אידען-העלם, וואָס איז באַגרינדער און באַשעפּער איז געווען דער גריכישער דענקער פּלאַטאָן.

פון דער גרינער פאן האָבן אַ האַלבע וועלט איינגענומען — זיינען איינע פון די אינטערעסאַנטסטע תקופות אין דער קולטור-געשיכטע. אין פאָדער-אזיע האָבן אין משך פון לאַנגע דורות געלעבט אין פרימיטיוון קולטורעלן מצב אַראַבישע נאָמאַדן-שבטים. ביסלעכווייז, פאַרבאָרגן און אומבאַמערקט פאַר אַ זייטיק אויג, האָבן זיך ביי די דאָזיקע מדבר-קינדער אָנגעזאַמלט גרויסע מאַראַלישע און גייסטיקע פּוּחות. און פּלוצלינג, ווי ביי אַ ווילקאַן-אויסבראָך, האָבן זיך די דאָזיקע פאַרבאָרגענע פּוּחות מיט כּעש און אַימפּעט אַנטפּלעקט פאַר דער פאַרחידושטער וועלט. דער קאַראַן האָט אַרום זיך פאַרזאַמלט די ביז דעמאָלט אָפּגעזונדערטע און אָפט אַפילו פּיינדלעכע שבטים, האָט זיי פאַראייניקט אין אַ גרויס מעכטיק פּאַלק, וואָס האָט מיט דער שאַרף פון זיין שווערד איינגענומען אַ קשובן טייל פון דער דעמאָליטיקער קולטור-וועלט, האָט באַשאַפן אַ ריזן-שטאַרקע קאַליפּאַט-מלוכה, וואָס האָט פאַרשפּרייט די ממשלה פון מהמדם פאָן איבער אַ סך פעלקער און לענדער אין אזיע, אַפּריקע און אויף דער פּירענעישער האַלב-אינזל אין אייראָפּע. ניט אָבער בלויז אויף דער שאַרף פונם שווערד האָט זיך געשטיצט די מאַכט פון דער יונגער קאַליפּאַט-מלוכה. די רעזולטאַט-דעני-שטאַט פון די קאַליפּא, באַגראַד, איז באַלד געוואָרן דער הויפּט-צענטער, דער פּרוכטפאַרער גאַרטן, ווו עס האָבן געפּליט און געדניט די זויסנשאַפטן און קונסטן, — און זי האָט מיט פולן רעכט פאַרדינט דעם פּפּבודיקן נאָמען, וואָס מ'האַט איר געגעבן: „אַטען פונם מיטלאַטער“.

ביי די אָנהענגער פון איסלאַם האָט באַלד אויפגעוואַכט דער אינטערעס צו פּילאָזאָפּישע פּראָבלעמען. דורך דער פאַרמיטלונג און השפּעה פון די קריסטלעכע סיריער 1 האָבן די אַראַבער זיך זייער גיך באַקענט מיט דער רייכער ירושה, וואָס די גריכן האָבן איבערגעלאָזט אויפן געביט פון פּילאָזאָפּיע און וויסן. שוין אין אָנהייב פונם 9טן יאָר-הונדערט לויט דער קריסטלעכער צייטרעכענונג זיינען אויפן באַפעל פונם קאַליף אַל-מאַמון איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַראַביש פיל פּילאָזאָפּישע זוערק, וואָס האָבן באַקענט מיט אַלע פּרטים פון אַריסטאָטעל'ס שיטה 2. פּלאַטאָן און אַריסטאָטעל'ס האָבן באַלד אָנגעהויבן שפּילן אַ באַדייטנדיקע

1 אַ סך געלערנטע סיריער זיינען געווען באַשעפטיקט ביי די אַראַבער ווי זייער גענומען מעדיצינער.

2 ווייל ביי די דענקער פון דער שפּעטערדיקער רוימישער תקופה איז אַריסטאָטעל'ס שיטה געווען אין אַ גאַנץ באַדייטנדיקער מאָס צוגעפּעמישט מיט פּלאַטאָנישע אידעען, איז דערפאַר אויך צו די אַראַבער די אַריסטאָטעלישע לערע איבערגעזאַנגען אין אַ נעץ-פּלאַטאָנישן לבוש.

ראַלע אין דער אַראַבישער קולטור; די אַראַבישע פּאַרשער און געלערנטע האָבן מיט גרויס פּלעס שטודירט די אידעען און שיטות פון די גרויסע גריכישע דענקער און מיט יראת הכבוד געפרוווט אַרויסטרעטן אין דער ראַלע פון זייערע דערקלערער און מפרשים.

די אַראַבער האָבן זיך אָבער ניט געוועלט באַגניגן מיט דער ראַלע פון תלמידים און פשוטע מפרשים און דערקלערער פון די אַלטע גריכישע פּאַרשער. זיי האָבן אויך געפרוווט פאַרגרעסערן און פאַרמערן די גרויסע אוצרות, וואָס יענע האָבן איבערגעלאָזט בירושה; זיי זיינען אַרויסגעטראָטן ווי זעלבשטענדיקע פּאַרשער און אַנטדעקער אויף אַלע געביטן פון מענטשלעכן וויסן. זיי האָבן באַרייכערט די מאַטעמאַטישע וויסנשאַפֿט מיט אַ גאַנץ נייעם געביט, וואָס טראָגט עד היום דעם אַראַבישן נאָמען אַלגעברא. מיט זיי הייבט זיך אָן אויך אין דער פיזיק אַ גאַנץ נייע תקופה. אַזוינע גאונישע פּאַרשער ווי אַ = ק אַזוי 1 און אַנדערע האָבן באַשאַפֿן גאַנץ נייע וועגן פאַר דער נאַטור-פּאַרשונג, אַנטדעקט נייע פּלי-מכשירים און אויפגעוויזן נייע מעגלעכקייטן, ווי אַזוי צו פירן די עקספּערימענטאַלע פּאַרשונגען, ווי אַלץ מוז ווערן געווייגן און געמאַסטן אויפן גענויסטן אופן. און טאַקע פון זייער שול שטאַמט אויך דער פּאַטער פון עקספּערימענטאַלער כעמיע געבער 2. בעת מען וואַרפט נאָר אַ גאַנץ אויבער-פלעכלעכן בליק אויף דעם גרויסן סכום פּאַרשונגען און אַנטדעקונגען, וואָס די אייראָפּעישע וועלט האָט צו פאַרדאַנקען דער אַראַבישער קולטור, מוז מען מספּים זיין מיט דעם באַרימטן דייטשן געלערנטן ווילהעלם פּאָן הומבאָלדט, וואָס אַנערקענט די אַראַבער פאַר די אמתע באַשאַפֿער פון די מאַדערנע פיזיקאַלישע וויסנשאַפֿטן 3.

ביי אַזאַ הויכן מצב פון קולטור און וויסן איז גאַנץ באַגרייפלעך, וואָס אין די געבילדעטע קרייזן האָט מען אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו פילן אַ געוויסע סתירה צווישן די ריי-וויסנשאַפֿטלעכע באַגריפן און פּעסט-פּאַגרינדעטע פּללים מיט די אידעען און רעליגיעזע אַנשוואַונגען, וואָס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן בקבלה פון די אַבות. דער קאַראַן מיט זיין פּאַעטישער שפּראַך און ריי-מזרחישע פילדער און פאַרגלייכונגען רעדט זייער אָפט וועגן דעם וועלט-באַשעפער אין אַזוינע אויסדריקן, וואָס ווערן געברויכט גאָר פּונגע צו אַ פשוטן בשר ודם: עס ווערט גערעדט.

2 דער מחבר פונם באַרימטן ווערק „די וואָג פון חכמה“.

3 באַריכות וועגן דעם זע: א. מילער, „דער איסלאַם אים מאָרען-אינד-אפּענד-לאַנד“, 1886, I, 514-509; II, 45; П. Вальден, Наука и жизнь III, 1851, 208.

8 זע „קאָסמאָס“ (רוסישע איבערזעצונג), 1851, II, 208.

זועגן גאָטס פּיס, גאָטס הענט; גאָט לאַכט, גאָט איז ברוגז, גאָט איז אין פעס א. א. וו. 1. אַלץ אָבער, וואָס ס'שטייט געשריבן אין קאַראַן, איז דאָך הייליק אין די אויגן פון אַ גלויביקן מוסלמענער; יעדער וואָרט איז דאָך געשריבן דורכן נביא מחמד על פי רוח הקודש. דער נביא איז אמת און זיין תורה איז אמת... בכדי זיך אַרויסצוהעלפן פון די דאָזיקע סתירות, האָט יעדער פּילאָזאָפּיש-געבילדעטער און גלויביקער מוסלמענער געמוזט זוכן אַן אויסוועג, זען פאַרענטפערן, מאַכן אַ פּשרה צווישן דעם גלויבן און דעם פרייען פאַרשער-געדאַנק, צווישן די יסודי הַתּ, דער ירושה פון די אבות, מיט די מסקנות, צו וועלכע די פּילאָזאָפּיע און די נאַטורוויסנשאַפטן זיינען געקומען. אָט דאָס האָט טאַקע גורם געווען, וואָס שוין אינם 9טן יאָרהונדערט האָט ביי די אַראַבער געבליט אַ רעליגיעז-פּילאָזאָפּישע שול אונטערן נאָמען „פּאַלאַם“, 2, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו שיצן און פאַרענטפערן די עקרי הַתּ פאַר דעם לאַגישן פּועל יוצא פון פּילאָזאָפּישער חקירה. צווישן די פאַרטרעטער פון דער דאָזיקער שול, וואָס האָבן געטראָגן דעם נאָמען „מַתְּבַלְּימוֹן“ (ד. ה. לערער פון גאָטס וואָרט) 3, איז מיט דער צייט פאַר-געקומען אַ שפּאַלמונג, און עס האָט זיך אָפּגעטיילט אַ פּיתה פריידענקער (מעַתְּבַלְּימוֹן) 4, וואָס האָבן כּופר געווען אין דעם יסוד פון פּאַטאַליזם 5, וועלכער האָט געשפּילט אַזאַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער מוסלמענישער וועלט. זיי זיינען פעסט געשטאַנען אויפן יסוד פון בחירה הַפּשית, ד. ה. זיי האָבן זיך געפּלייסט צו דערווייזן, אַז דער מענטש באַזיצט אַ פרייען ווילן, ווייל נאָר אין דעם פּאַל קאָן דער מענטש זיין מאַראַליש פאַר-אַנטוואָרטלעך פאַר זיינע מעשים, הן גוטע הן שלעכטע. זיי האָבן אויך

1 אַזעלכע אויסדריקן בנוגע צו גאָט טראָגן אין דער היסטאָריע דעם נאָמען אַנטרעפּאָמאָפּיזם.

2 פּאַלאַם באַטייט דאָס זעלביקע, וואָס דער תּלמודישער אויסדריק: פּאָך א. ד. ה. גאָטס וואָרט. מיט דער צייט האָט אָבער דאָס וואָרט „פּאַלאַם“ באַקומען די באַדייטונג פון רעליגיעז-פּילאָזאָפּישער חקירה בכלל.

3 אין דער מיטלעלערעלעכער יידישער ליטעראטור טראָגן די אַפּעליטאָן דעם נאָמען מַתְּבַלְּימוֹן, בעלי הדבור.

4 מעַתְּבַלְּימוֹן הייסט — ווידערשפּעניקער, כּופרים, אַפּיקורסים; מער באַריכות וועגן דער פּיתה זע אין ש. כּונקס „מעלאַנזש“, 310—312.

5 די דעה פון פּאַטאַליזם באַשטייט אין דעם גלויבן, אַז וואָס דער מענטש זאָל נישט מאַן און אונטערנעמען, איז ער נישט אינשטאַנד אַפּילו אויף אַ האַר אָפּצווענדן דעם גנר, וואָס ס'איז אים שוין פאַרויס באַשטימט דורך דער השגחה, ד. ה. דורך אַ קראַפּט, וואָס שטייט אויסער און איבער זיין ווילן.

געפרוויט אויפן ראציאנאליסטישן אופן, ד. ה. על פי שכל הישר, דורך לאגישע באווייזן, פארענטפערן די כתירות צווישן דער אמונה און דער פילאזאפיע 1.

עס איז לייכט באגרייפלעך, אז דער יידישער קיבוץ, וואָס האָט געוויינט אין די לענדער, אויף וועלכע די אַראַבער האָבן פאַרשפּרייט זייער ממשלה, האָט ניט געקאָנט בלייבן אָפּגעזונדערט פּון דער גרויסער גייסטיקער עוואָלוציע, וואָס די מוסלמענישע קולטור האָט אַרויסגערוּפּן. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז נאָך חתימת התלמוד איז דער יידישער קיבוץ אויף אַ משך צייט געבליבן אין גייסטיקער פאַרגליווערט קייט. עס האָט זיך געפילט אַ צייטווייליקער שטילשטאַנד אין זיין קולטור רעלץ שאַפּן. די באַרימטע ישיבות פּון סורא און פּומבדיתא, וואָס זיינען געשטאַנען בראש פונם יידישן גייסטיקן לעבן, זיינען דעמאָלט ווי פאַר גליווערט געוואָרן. עס האָט זיך אין זיי ניט געפילט דער אָטעם פון פרישן לעבן; מ'האָט זיך ניט אינטערעסירט מיט קיין שום אַנדערע לימודים חוץ תלמוד. און אויך אַפילו אויף דעם געביט האָבן זיך ניט באווייזן קיין זעלבשטענדיקע שעפּערישע גייסטער, וואָס זאָלן פּרוּוון דורכלייגן נייע דרכים. אַלץ איז געגאַנגען נאָכן אַלטן סדר; אַן שום תקירות האָט מען זיך פּעסט געהאַלטן אַן די דעות פון די פּערגאַנגענע דורות און אויף אַ האָר ניט אָפּגעטרעטן פון די כללי הלימוד, וואָס מ'האָט באַקומען בירושה פון די קדמונים.

און פּלוצלינג האָט זיך מיט נעש און מיט אימפעט אַריינגעריסן אַ נייע אידעען-וועלט, וואָס די שכנישע יונגע מוסלמענישע קולטור האָט געבאַרן. עס זיינען נאָך ד געוואָרן גאַנץ נייע פּראָבלעמען; ס'האָבן זיך אומדערואַרט אַנטפלעקט טיפּע סתירות, וואָס ס'איז בשום אופן ניט מעגלעך געווען זיי צו פאַרענטפערן מיט די אַלטע סברות און פּשטלעך, וואָס האָבן געגאַלטן אין סורא און פּומבדיתא. פיל פון די טיפּער-דענקענדיקע האָבן דערפילט אַ אינעווייניקסטע שפּאַלטונג, אַן אמתן קָרע שפּאַל: זיי איז געוויס געווען טייער די ירושה פון זייערע אַבות, זיי האָבן זיך אָפּער דערוויסט פון אַ נייער פּרעמדער אידעען-וועלט, וואָס שאַצט אָפּ נאָר אויף אַן אַנדער אופן די גייסטיקע אוצרות פונם מענטשן און זוכט צו דערגרייכן דעם אמת אויף אַנדערע גאָר נייע וועגן. זיי האָבן מיט אַ ווייטאָג אין האָרצן געזוכט די זיכערע וועגווייזער, וואָס זאָלן זיי אַרויס-

1 צווישן די פּילאָזאָפּיש-געשולמע מוסלמענישע סעאַלאַנגן, וואָס האָבן זיך געפלייסט צו מאַכן אַ פּשרה צווישן דער אמונה און דער פּילאָזאָפּיע, האָבן זיך באַזונדערס סוגה שם געווען די געלערנטע פון דער הויכשול אין דער שטאָט באַסרָה.

העלפן פון דעם גייסטיקן פלאַנטער — און זיי האָבן נישט געפונען. עס האָט זיך דערפאַר אין פיל פון זיי דערוועקט אַ געפיל פון פאַרדרום און פאַרביטערונג קעגן די רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל, די גייסטיקע פירער פונם פּאָלק, וואָס זיינען ניט געווען דערוואַקסן צו די פּאָדערונגען פון דער שטור= מישער צייט און זיינען ניט געווען אין שטאַנד צו ווערן די מורי=דרך אין אַזאַ קריטישן מאָמענט.

דערצו זיינען נאָך צוגעקומען זייטיקע סיבות. די ריש=גלותאם, די פּאַקטישע מושלים און פרנסים און, צוזאַמען מיט די ראשי ישיבות, אויך די שופטים איבער דעם גאַנצן יידישן ישוב אין בכל, — האָבן געפירט זייער ממשלה זייער שטרענג און אויך ניט תמיד גערעכט און מיט יושר. דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אומצופרידנקייט אין געוויסע שיכטן פונם פּאָלק. דער באַקאַנטער געשיכטס=שרייבער אַבראַהם זַכּוּנְדָא באַשרייבט, ווי אַזוי די ריש=גלותאם פלעגן פאַר געלט און פיל שוחד קויפן זייערע ערטער ביים מלכות און דערנאָך אויסנוצן זייער מאַכט צו געלטזיכטיקע צוועקן: „זיי פלעגן שטאַרק אונטערדריקן דאָס פּאָלק און זיינען געווען פאַלשע שופטים און אומגערעכטע פירער“¹.

אַט די אַלע געזעלשאַפטלעכע סיבות, צוזאַמען מיט ריין צופעליקע פּערזענלעכע פּניות, האָבן גורם געווען, וואָס אינם יידישן קיבוץ איז אין דער צווייטער העלפט פונם אַכטן יאָרהונדערט פאַרגעקומען אַ שפּאַל=טונג. אַ גאַנצער יידישער צווייג, בראש מיט דעם געלערנטן עָנן בן דוד, האָבן זיך אָפּגעריסן פונם יידישן שטאַם און געבילדעט אַ באַזונדערע סעקטע, וואָס איז דערנאָך באַקאַנט געוואָרן אונטער דעם נאָמען קְרָאִים (קאַראַימען). זייער אומצופרידנקייט מיט די דעמאָקראַטיקע פאַרשטייער פונם רבנישן יידנטום האָבן זיי אַריבערגעטראָגן אויף דער רבנות בכלל, אויף דער גאַנצער תורה שבעל פה מיט איר וויכטיקסטן קאָדעקס — דעם תלמוד. זיי האָבן אַרויסגעשטעלט די דעה, אַז ביים דערקלערן די דינים און געזעצן פון דער תורה האָט מען זיך נישט וואָס צו פאַרלאָזן אויף דעם אַוּטאָריטעט פון די קדמונים, נאָר אויפן אייגענעם שכל הישר און אויפן ריכטיקן פשט פון דעם פּסוק, ד. ה. פונם ביבלישן טעקסט. אויף אַזאַ אופן האָבן זיי אָפּגעוואָרפן אַ סך דינים, וואָס זיינען איינגע=פירט געוואָרן ביי יידן דורך די חכמי התלמוד. מ'דאַרף געדענקען, אַז

¹ „יוחסין“ (פּיליפּאָזיקוס אויסגאַבע), קאַפ. 3, 206—207: כי ראשי נלויות אלה לא היו בעלי אמת והיו קונים נשיאותם מן המלכים כמו מוכסין... מימי ישמעאל לא נהגו ראשי גלות שררה כהוגן אלא היו קונים אותה בממון רב מן המלכים כמו מוכסין והיו רועי אליל.

אין יענער צייט איז די געשיכטלעכע אנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער קולטור וויסנשאפטלעך נאך גאָר ניט אויסגעפאַרשט געוואָרן. די טעאָרעטיקער און גייסטיקער פירער פון דער נייער סעקטע האָבן קיין שום באַגריף ניט געהאַט פון דעם, אַז די פיל דינים און מנהגים, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט ביים יידישן פּאָלק אין משך פון דער נאַכפּילישער תקופה, זיינען בלל ניט געווען קיין צופעליקע המצאות פון דעם אָדער יענעם פּנא און אמורא, נאָר אַ לאַגישער פּועל יוצא פונם פּאָלקס-לעבן אין זיין אָרגאַנישער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג אונטער דער השפעה פון דער אַרומיקער סביבה. די קאַראַנמען, וואָס האָבן דערקלערט, אַז מ'דאַרף זיך רעכענען נאָר מיטן שכל הישר און מיט די איינפאַלן פון יעדן געלערנטן באַזונדער, האָבן פּאַקטיש פאַרלאָרן דעם רעאַלן פּאָרן פון אונטער זייערע פיס און זיינען מיט דער צייט פאַרקראַכן אין אַזאַ גייסטיקן פּלאַנטער, אַז עס האָט שוין גאָר קיין רייד ניט געקאַנט זיין וועגן נאָרמאַלער אַנטוויקלונג.¹

אין זייער פּאָלעמיק קעגן די רבנים האָבן די טעאָרעטיקער פון דער נייער סעקטע זיך באַנוצט מיט די פּילאָזאָפּישע ראיות און סברות פון די אַראַבישע מתפּלימון, און אונטער זייער השפעה האָבן זיי זיך געפּלייט צו באַגרינדן די בללים פון דער יידישער אמונה דורך פּילאָזאָפּישע יסודות און ריין-לאַגישע באַווייזן.

די קאַראַנמען זיינען אָבער ניט געווען די איינציקע, וואָס האָבן דעמאָלט דערקלערט אַ קאַמף דעם רבנישן יידנטום. אינעווייניק אינם יידישן קיבוץ גופא זיינען אין יענער אומרויקער צייט פון אַרבעת התחומין אויפגעשטאַנען אויך אַזוינע קעגנער, וואָס זיינען געגאַנגען פיל ווייטער פון די קאַראַנמען. די קאַראַנמען זיינען געווען מענטשן מיט פּעהטן גלויבן; די תורת משה איז ביי זיי געווען ניט ווייניקער טייער ווי ביים פּרימסטן רב פון יענער צייט. עס האָבן זיך אָבער אונטער דער השפעה פון פּילאָזאָפּישן וויסן באַווייזן צווישן די יידן פּולשטענדיקע פּריידענקער, מינים ופּוּפּרים, וואָס האָבן אָפּגעלאַכט פון דער אמונה בכלל און פון דער יידישער פּפּרט. דאָס זיינען געווען מענטשן מיט גלענצנדיקע פּעקייטן און שאַרף-געשפּיצטע מוחות, נאָר אַן אַ אינעווייניקסטן קערן, אַן פּעסטע וואַרצלען. פּול מיט טראַגישער גרייס זיינען אין זייער פּאַטאַם אַזוינע קעמפּנדיקע פּוּפּרים, וואָס שטייען אויף, ווי אַברהם אבינו בשעתו, מיט דער האַק אין דער האַנט קעגן די אָפּגעלעכטע געטער פון די אַבות.

1 באריכות וועגן דעם זע: טונק, "מעלאנזש", 472; א. נייער, "געזאַמטלעכע שריפטען", II, 135-141.

אינם נאָמען פונם נייעם אמת, וואָס די דאָזיקע כופרים האָבן דערפילט אין זייער האַרצן. גאָר פון אַן אַנדער שניט זיינען אָבער געווען די אַפיקורסים פון דער באַטרעפנדיקער תקופה. זיי זיינען, אין גרונד גענומען, געווען גלייכגילטיק ניט נאָר צו דער אמונה, נאָר אויך צו די אוצרות פון פאָרשן און וויסן. ניט די התלהבות פונם זוכן און דערגיין דעם אמת איז זיי טייער געווען, נאָר דער שפיל פונם שאַרפן געדאַנק, די המצאה, דער איינפאַל גופא, דאָס אַפלאַכן און אַפשאַטן פון דעם, וואָס איז איינגעהילט אין מאַנטל פון הייליקייט און צו וואָס אַנדערע פאַרהאַלטן זיך מיט יראת הכבוד. די ראַלע און באַדייטונג פון אַזוינע כופרים איז אַ צווייפאַכע: ווי זייערע, וואָס פרעסט אָפּ דעם ראַסט, צעשטערט דעם שימל, אַזוי דערוועקן זיי דעם קריטישן געדאַנק, מאַכן יוצאָך אין די הערצער פון די מענטשן די ספּקות — די מוטער פון אמתן פאַרשן און דראַנג צום וויסן. גרויסן שאַרן ברענגען זיי אָבער דערמיט, וואָס זיי ווענדן אָן זייער קריטיק ניט נאָר קעגן שימל, קעגן דעם אָפגעלעבטן, נייערט קעגן אַלץ אין דער וועלט; ניט נאָר קעגן אָפגעטער, נאָר אויך קעגן געטער; ניט נאָר קעגן דעם פאַרדאַרטן און פאַרטריקנטן, נאָר אויך קעגן די זאַפטיקע וואַרצלען, קעגן דעם קוואַל פונם לעבן...

אייער פון די באַדייטנדיקסטע פריידענקער, וואָס זיינען געווען ביי יידן אין יענער צייט, איז דער ביבל־דערקלערער תּוֹרַי הַבְּרִיָּה קי 1. ער האָט זיך געפלייסט צו דערווייזן, אַז די תורה איז ניט מן השמים, און די ווונדער, וואָס ווערן דאַרטן דערציילט, זיינען גאָר קיין ווונדער ניט, ווייל אַלץ איז צוגעגאַנגען על פי דרך הטבע, לויט די געזעצן פון דער נאַטור. די יידן זיינען, למשל, בשלום אַריבערגעגאַנגען דעם ים ניט דערפאַר, וואָס דער ים־סוף האָט זיך געשפּאַלטן, נאָר ווייל גראָד דעמאָלט האָט דאָס וואַסער פונם ים דורכן כוח המושך פון דער לבנה אָפגעטרעטן אויף אַ געוויסן שטח. וואָס ס'ווערט אין הומש דערציילט וועגן משה רבנו, אַז „קָרַן אור פְּנֵיָו“ — זיין פנים האָט געלויכטן, — דערקלערט קיין ווידער על פי דרך הטבע: דאָס איז פון לאַנגן פאַסטן די הויט דורכזיכטיק געוואָרן.² — ערשט ניט לאַנג האָט מען אַנטדעקט אַ פראַג־מענט פון אַן אַנדער אַפיקורס פון יענער צייט, וואָס האָט אָנגעשריבן אַ פאַמפּלעט בדרך שיר קעגן דער ביבל, ווו ער פלייסט זיך צו באַווייזן,

1 די קעננער האָבן אים פון שנה גערופן הַבְּרִיָּה קי 1.

2 באַריכות וועגן תּוֹרַי הַבְּלַכִּי זע די אַרבעט פון ש. פּאָנאַנסקי אין „הַתּוֹרָה“, VII,

אז די ביבל איז נישט געשריבן על פי רוח הקודש, ווייל זי איז פול מיט סתירות און גוזמאות 1.

און די דאזיקע פריידענקער האָבן געהאט אַ געוויסן דערפאַלג; עס האָבן זיך אַפילו געפונען אזוינע מלמדים, וואָס פלעגן פאַר די תלמידים אין די חדרים דערקלערן די תורה לויט תּוֹים שיטה.

אַט די אַלע פּיינד און קעגנער האָבן גורם געווען, דאָס רבנישע יידנטום זאָל אויפּוואַכן פון זיין צייטווייליקן דרימל. עס האָט פאַרשטאַנען, אַז די געפאַר איז גרויס, אַז עס מוז קעמפן פאַר זיין קיום און אַז מנצח זיין אין דעם דאָזיקן פאַרביטערטן קאַמף קאָן עס נאָר דאָן, ווען עס וועט אָנווענדן די זעלביקע פּאָליטיק, וואָס זיינע קעגנער: דאָס פּילאָזאָפּיע פּישע און אַלגעמיינע וויסן. און דאָס יידנטום האָט גלייך באַוויזן, אַז עס באַזיצט נאָך נייטיקע גייסטיקע כּוחות, פּדי זיך אַנטקעגנצושטעלן די אַלע אינעווייניקסטע און אויסווייניקסטע שונאים. עס זיינען אויפגעשטאַנען אַ גאַנצע צאָל יידישע געלערנטע און דענקער, וואָס האָבן זיך געלאָזט אויף דעם זעלביקן דרך, וועלכן ס'האָבן אויסגעטראָטן די פאַרשטייער פון פּאַלאָס: מאַכן אַ פּשרה צווישן דער אמונה און דער פּילאָזאָפּיע, פּעסטשטעלן די עקרים פונם ית אויף פּילאָזאָפּישע יסודות, באַשיצן די ירושה פון די אַבות מיט דער הילף פונם פאַרשער-געדאַנק.

אזוי האָט די אַראַבישע קולטור גורם געווען, דער יידישער קיבוץ זאָל אויף זיין לאַנגן היסטאָרישן וועג צום צווייטן מאָל זיך באַגעגענען מיט דער גריכישער אידעען-וועלט. מיר האָבן שוין אינם „אַריינפיר“ אָנגעוויזן, ווי אין צפון-אַפריקע, אין אלכסנדריא של מצרים, האָבן זיך בימי בית שני באַגעגנט צוויי פאַרשיידענע וועלטן: די יידישע און די גריכישע. די גריכיש-געבילדעטע יידן האָבן געפרוּווט מאַכן אַ פּשרה צווישן די דאָזיקע צוויי וועלטן, זיי האָבן זיך געפּלייסט צו באַזייטיקן די סתירות צווישן דער גריכישער פּילאָזאָפּיע און דער יידישער אמונה, זיי האַרמאָניש צונויפצובינדן, בכדי צו באַרוקן זייער אייגענע נשמה, באַפרייען זי פון אינעווייניקסטער צעשפּאַלטנקייט; וואָרום ווי טייער זיי איז נאָך געווען די אמונה פון זייערע אַבות, אָבער אין זייער גאַנצן טראַכטן און דענקען האָט שוין אומבאַגרענעצט געוועלטיקט די גריכישע אידעען-וועלט. דער באַדייטנסטער צווישן די גריכיש-געבילדעטע יידישע דענקער איז געווען פּילאָז (ידידה האַלפּסנדרוני). ביי אים איז געוויס

1 דער פּראָנמענס איז אַנטדעקט און פאַרעפנטלעכט דורך ש ע כ מ ע ר אין Jew. quart. Rew. XIII. מיר זיינען כלל ניש מספּים מיט פּאָנאַנסקיס השערה, אַז דער דאָזיקער מחבר האָט געלעבט ניש אין תּוֹים צייטן, נאָר צוויי הונדערט יאָר שפּעטער.

זייער טייער געווען דער יידישער גלויבן, נאָר געשעפט יניקה האָט ער פון דער גריכישער קולטור און איז געווען אַ פייערדיקער אָנהענגער פון אַפֿלטאָנס פּילאָזאָפּישער שיטה. און בכדי צו מאַכן אַ פּשרה צווישן דער דאָזיקער שיטה און תּורת משה, האָט ער געמאַכט דעם ערשטן פּרוּוו צו באַשאַפן אַ נייעם בנין, פּעסמאָלייגן אויפן יידישן באַדן די גרונד־יסודות פון רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע. ער האָט געזוכט און עס האָט זיך אים טאַקע געדאַכט, אז ער האָט ווירקלעך געפונען אין דער ביבל די גאַנצע גריכישע אידעען־וועלט; ער האָט זיך געפּלייסט צו באַווייזן, אז די גרויסע פּילאָזאָפּישע געדאַנקען, וואָס דער גאָנטישער גריכישער גייסט האָט געפּאַרן, זיינען שוין מיט פּיל דורות פּריער אַנטפּלעקט געוואָרן אין תּורת משה. דעם דאָזיקן קונץ האָט פּילן באַוויזן אויף זייער אַ מאַדנעם אופן. איינער פון די חכמי התלמוד האָט אַמאָל געזאָגט וועגן ספר אויב: „אויב לאַ היה ולא נברא אלא משל היה“; ביי פּילן אָבער איז ניט נאָר אויב געווען בלויז „אַ משל“. ער איז דאָך געווען אַזוי פּעסט זיכער, אז „משה אמת ותורתו אמת“. עס איז אָבער פאַרהאן נאָר איין אמת אויף דער וועלט, דער פּילאָזאָפּישער אמת, וואָס איז פונם גרויסן אַפֿלטאָן (דעם „איש קרוש“, ווי פּילן רופט אים) אַנטפּלעקט געוואָרן. מוז דאָך דער דאָזיקער אמת אויך זיין פאַרבאָרגן אין תּורת משה. און דעם גרויסן חרף און אויסגעצייכנטן דיאַלעקטיקער — פּילאָנען איז דאָס בלל ניט שווער געווען צו דערווייזן. אונטערן פּשוטן פּשט פונם פּסוק — האָט ער געזאָגט — שטעקט נאָך אַ טיפּער, באַהאַלטענער רמו; יעדע מעשה, וואָס ווערט דאָרטן דערציילט, איז ניט גלאַט אַ מעשה אין דער וועלט אַריין — ס'איז נאָר אַ משל מיט אַן אמת־פּילאָזאָפּישן אינהאַלט. דער מזבח און דער משפּן, למשל, זיינען אַ רמו אויף די עולמות העליונים; דער גן־עדן — דאָס איז די געטלעכע חכמה; די פּיר טייכן, וואָס רינגלען דעם גן־עדן ארום — זיינען די פּיר גוטע מידות, וואָס די דאָזיקע חכמה איז משפּיע; דער שפּריי־רעגן, וואָס באַפּרוכטעט די ערד — איז דער שכל, וואָס טרענקט אָן ווי אַ קוואַל אונזערע געפּילן און השגות¹. אַט אויף אַזאַ אופן האָט פּילן געפּרוּווט באַהעפטן און צונויפּשמעלצן צוויי גאַנץ פאַרשיידענע און פּרעמדע וועלטן, מאַכן זיי מעור אַחד. משה רבנו איז ביי אים געווען ניט נאָר דער „מחוקק“, דער פון גאָט געשיקטער געזעצגעבער — נאָר אויך דער גרויסער פּילאָזאָף און דענקער, דאָס שפּיגלפּילד פון אַפֿלטאָן.

1 מער פּאַריכות וועגן פּילאָנס אַלעגאָרישער מעטאָדע חכם אונז אויסקומען נאָך ווייטער צו ריידן.

און אָט אין אזוי פיל דורות אַרום איז די יידישע אידעען=וועלט זיך ווידער צונויפגעקומען מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע, דאָסמאָל אָבער אין דער אַראַבישער הלבשה. און אזוי ווי אין דער אַלפסנדרנישער תקופה, אזוי אויך דאָס מאָל, בעת די יידישע געלערנטע האָבן אונטער דער השפעה פון דער אַראַבישער קולטור געפרוּווט מאַכן אַ פשרה צווישן דער אמונה און דער פילאָזאָפיע, האָבן זיי עס געטאָן ניט אין דער העברעישער שפראַך, נאָר אויף דער קולטור=שפראַך פון יענער צייט — אויף אַראַביש.

עס מוז אָבער דאָ גלייך אונטערגעשטראַכן ווערן איין זייער וויכטיקער פרט. דער יידישער קיבוץ אין אַלפסנדריא בימי בית שני איז געווען בלויז אַ קליינער צווייג פונם יידישן שטאַם. די גריכישע שאַפונגס=פאַרמען פון דעם דאָזיקן קיבוץ האָבן ניט געהאַט קיין באַמערק=באַרע ווירקונג אויף דעם ארץ=ישראלדיקן צענטער, וואָס איז דעמאָלט געווען דער רוב מנין ורוב בנין פונם יידישן פאָלק און וווּ די נאַציאָ=נאַלע קולטור האָט זיך אַנטוויקלט אויף איר אייגענעם גאַנצן אַריגינעלן שטייגער (זע דעם „אַריינפיר“). גאַנץ אַנדערש איז געווען די לאַגע אין מיטלאַלטער, בעת די אַראַבישע קולטור האָט פאַרשפּרייט איר ממשלה איבער די לענדער, וווּ עס האָט געלעבט דער וויכטיקסטער און גרעסטער טייל פונם יידישן פאָלק. די השפעה פון דער אַראַבישער קולטור אויפן רוב פון דער יידישער אומה און איר אינטעליגענץ האָט גורם געווען, אזוי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אינם „אַריינפיר“, אַ גאַנצן נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור: דער יחיד האָט גובר געווען דעם קיבוץ; די ליטעראַטור פונם יידישן פאָלק האָט אויפגעהערט צו זיין אַנאָנים, אָן אייגענע נעמען, האָט אויפגעהערט צו טראָגן דעם אויסשליסלעכן שטעמפל פונם כלל, דאָס, וואָס ס'איז אַמאָל פאַרגעקומען אינם אַלפסנדרנישן צענטער, אין דעם אָפּגעזונדערטן צווייג פונם יידישן פאָלק, דאָס האָט זיך איצט איבערגעחזרט אינם הויפט=צענטער, אין דעם קאָנפּאָלין, ווי עס הייסט אויף גמרא=לשון, פונם נאַציאָנאַלן ישוב: שוין ניט דער קיבוץ, נאָר יחידים, דיכטער, דענקער און פאַרשער, וואָס שטייען לויט זייער גייסטיקער אַנטוויקלונג ווייט איבער דעם קאָלעקטיוו, שאַפן אויף זייער אייגענעם חשבון, לויט זייער פערזענלעכן געשמאַק און וועלט=אַנשוואַונג, זאַמלען אונטער זייער אייגענעם נאָמען נאַציאָנאַלע אוצרות, אויף וועלכע זיי לייגן אַרויף זייער אייגענעם שטעמפל, זייער אינדיווידועלן שאַפונגס=גייסט. דאָס אייגנאַרטיקע, ספּע=ציפישע, מיט וואָס די אַלטע העברעיש=אַראַבישע ליטעראַטור האָט זיך אזוי שאַרף אונטערשיידט פון אירע אַנדערע שוועסטער — איז בטל

געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז אויך ביי יידן קלאַר און בולט באַמערקבאַר אַ געוויסע מַהיצה צווישן דער נאַציאָנאַלער ליטע-ראַטור און דעם פּאָלקסטימלעכן, דעם קאַלעקטיוו-אַנאַנימען פּאָלקס-שאַפן. די דאָזיקע צוויי גאַלדענע פעדים, וואָס וועפן דעם לבוש פון נאַציאָנאַלער קולטור, ווערן שוין מער ניט צונויפגעפלאַכטן אין איין קנויף, נאָר זיי ווערן געשפונען יעדער באַזונדער פאַר זיך.

אַט דאָס איז טאַקע געווען איינע פון די וויכטיקסטע סיבות, וואָס די נייע אומגאַנגס-שפראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ — די אַראַבישע האָט שוין ניט זוכה געווען צו פאַרנעמען אין דער נאַציאָנאַלער יידישער קולטור דעם בכבודיקן פּלאַץ, ווי בשעתו דער אַראַמענישער דיאַלעקט, ניט געקוקט דערויף, וואָס די אַראַבישע שפראַך געפינט זיך אין דער זעלביקער קרבות צו דער ביבל-שפראַך ווי די אַראַמענישע. דער „תרגום“ — די אַראַמענישע תורה-איבערזעצונג איז געוואָרן הייליק ביי יידן און עד היום לייענט מען „שְׁנַיִם מקרא ואחד תרגום“; די אַראַבישע איבערזעצונג אָבער איז געבליבן אַזא דבר שבחול, אַזא וואַכעדזיקע זאַך, ווי די גריכישע. דער אַראַמענישער דיאַלעקט האָט זיך אויף אַלע דורות צונויפגעפלאַכטן מיט דער אַלטער נאַציאָנאַלער שפראַך פון יידישן פּאָלק, צוויי צוילינג-שוועסטער זיינען זיי געוואָרן. די אַראַבישע אָבער איז געוואָרן ניט די שוועסטער פון דער ביבל-שפראַך, נאָר איר שטאַלצע קעגנערין, אַ שפיגלביילד פון שרה מיט הָרָן. די אַראַבישע שפראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן קְשׁוּבֶסטן טייל פונם יידישן פּאָלק דער וויכטיקסטער פּאַקטאָר פון אלמענטשלעכער קולטור, אָבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפן. דערביי האָט זייער אַ חשובע ראָלע געשפילט נאָך יענע סיבה, אויף וועלכער מיר האָבן שוין פריער (אינם ערשטן קאַפיטל) אָנגעוויזן. דאָס אויפבליען פון דער, ביי די אַראַבער הייליקער שפראַך פונם קאַראַן האָט ביי יידן אַרויסגערופן אַ קנאה-געפיל. עס האָט אין זיי אויפגעוואַכט דער נאַציאָנאַלער ווילן צו פאַרשטאַרקן און צו אַנטוויקלען אויך די שפראַך פון זייער הייליקטום — דער ביבל. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, ווי שאַרף און בולט דער דאָזיקער ווילן איז אַרויסגעוואָגט געוואָרן דורך דעם ערשטן גרויסן יידישן דיכטער פון דער אַראַבישער תקופה — שלמה גבירול.

אַט דאָס האָט גורם געווען, וואָס דער גורל פון דער וויסנשאַפֿט-לעכער ירושה, וועלכע עס האָבן איבערגעלאָזט די יידישע דענקער און פּאָדזשער אויף דער אַראַבישער שפראַך, איז אַזוי ניט ענלעך צום גורל פון די ספרים, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין אַלפֿסנדריא דורך פילון

און זיינע חברים. פילונס ווערק זיינען געבליבן פארן יידישן קיבוץ פאָרן שאַין לָהּ הַפְּקִינִי. געשריבן אויף אַ ווייניק פאַרשטענדלעכער שפראַך (אויף גריכיש), האָבן זיי געהאַט זייער אַ קנאַפּע השפּעה אויף דעם יידישן געדאַנק, און אויך די קליינע השפּעה איז גענאַנגען אויף אומ-וועגן, דורך דריטער און פערטער האַנט. די רעליגיעז-פּילאָזאָפּישע ווערק אָבער, וואָס די מיטלאַלטערלעכע יידישע פאַרשער האָבן פאַרפאַסט אויף אַראַבישער שפראַך, זיינען באַלד איבערגעגעבן געוואָרן אויף העברעיִש און געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דורות לאַנג האָבן די דאָזיקע ווערק געוועלטיקט איבערן יידישן גייסט און יידישן געדאַנק, און עד היום פילט זיך נאָך זייער השפּעה...

דער ערשטער יידישער דענקער, וואָס האָט געפרוווט אויף אַראַ-בישער שפראַך געבן אין סיסטעמאַטישער פאָרם די גרונד-יסודות פון יידישער רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע, איז געווען דער באַרימטער גאון פון סורא, רב סעדיה בן יוסף הַפּיזְמִי.¹ ניט געקוקט אויפן אומ-רויךן לעבן, וואָס דער דאָזיקער געלערנטער האָט געפירט, האָט ער דאָך איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן. ער האָט איבערגעגעבן און דערקלערט דעם תנ"ך אויף אַראַביש, האָט גע-שריבן ווערק וועגן העברעיִשער שפראַך-פאַרשונג,² האָט געשריבן אַ פירוש אויף דעם באַקאַנטן מיסטישן ווערק „ספר יצירה“, וועגן וועלכן עס וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן באַריכות. נאָר באַזונדערס האָט ער זיך קונה שם געווען ווי אַן אומפאַרגלייכלעכער פּאָלעמיסט, ווי אַ פּיגור, ד. ה. באַשיצער און קעמפער פאַר דער יידישער אמונה. עס איז אים אויסגעקומען צו האַלטן מלחמה אין דריי ריכטונגען. קודם כל מיט די קאַראַימען. אין דעם צווייג האָט ער זיין גלייכן ניט. נאָך אזא געפערלעכען קעגנער האָבן די סְפָאִים ניט געהאַט, און גאַנצע דורות לאַנג האָבן זייערע טעאָרעטיקער און געלערנטע געפלייסט זיך אָפּצווענדן רב סעדיהס אייזערנע ראיות און סברות און אומזיסט זיך באַמיט ווידער צו באַ-פעסטיקן די יסודות, וואָס ענן און זיינע נאָכפּאָלגער האָבן געלייגט און

¹ געבאָרן אין דער שטאָט פּיזם אין מצרים אין י. 892, געשטאָרבן בערך אין י. 952. ביז אין דער לעצטער צייט האָט טען גערעכנט, אז רב סעדיה גאון איז גע-שטאָרבן אין עלטער פון 50 יאָר. אַ ניט לאַנג פאַרעפנטלעכטער בריוו פון יענער צייט (J. Q. R. n. 8, XI, 424-5) באַזייזט אָבער, אז דאָס איז אַ סעודת און אז דער גאון איז געשטאָרבן מינדסטנס 60 יאָר אַלט.

² אַמבאַקאַנטסטן איז זיין ביבל-לעקסיקאָן „אָגרון“.

דער גאון פון סורא האָט אומבאַרמהאַרציק צעשטערט ¹. רב סעדיה גאון האָט אויך געפירט אַ האַרטנעקיקע מלחמה קעגן די אפיקורסים און מינים און געשריבן אַ ספעציעל פּאָלעמיש ווערק קעגן דעם באַדייטנסטן פון זיי — תּוֹי הַפְּלִקִי. רב סעדיה גאון האָט אָבער זייער גוט געוואוסט, אַז נאָך געפערלעכער פאַר דעם קיום היהדות זיינען די טיפע ספקות, וואָס זיינען אויפגעוועקט געוואָרן אונטער דער השפעה פון דער אַראַבישער קולטור אין פיל יידישע הערצער, וואָס ווילן געטריי בלייבן דער אמונה פון די אַבות, זיי קענען אָבער ניט באַזייטיקן די סתירות, וואָס ס'האָט אַנטבאָליזט דער קריטישער פאַרשער-געדאַנק און דער גלאַנץ פון די אויפגעבליטע וויסנשאַפטן. אָט די דאָזיקע ספקות-פולע הערצער צו באַרוקן — איז געווען די הויפט-אויפגאַבע פון רב סעדיה גאון. מאַכן אַ פשרה צווישן דער יידישער אמונה און דער פּילאָזאָפּישער אידעען-וועלט, שאַרף און בולט באַווייזן, אַז די יידישע רעליגיעזע אַנשוואַונגען האָבן ניט וואָס מורא צו האָבן פאַר דעם ליכט פונם פאַרשער-געדאַנק, — אָט דאָס ציל האָט זיך געשטעלט רב סעדיה גאון אין זיין באַרימטן ווערק „כתאב אל-אמאנאת ואל-אעתקאדת“, וואָס ס'האָט זיך קונה שם געווען ביים יידישן פּאָלק אונטער זיין העברעיִשן נאָמען „האָמונות יְהוֹדוֹת“ ².

דער מחבר גופא דערקלערט אויספירלעך אין זיין הקדמה, וועלכע סיבות ס'האָבן אים געצוונגען צו פאַרפאַסן דאָס דאָזיקע רעליגיעז-פּילאָזאָפּישע ווערק:

„מיט גרויס ווייטיק האָב איך צוגעזען, ווי פיל מענטשן ווערן דערטרונקען אינם ים פון ספקות; די פאַרפירערישע כוואַליעס פון אפיקורסות האָבן איבער זייערע קעפּ געשטיגן, און עס האָט זיך ניט באַוויזן דער געניטער וואַסערטוקער ³, וואָס זאָל זיי קענען ראַטעווען. נישטאָ דער באַהאַרצטער שווימער, וואָס זאָל אויסשטרעקן די האַנט פון דעטונג און זיי פון די אַפּגרונטן אַרויסהעלפּן. מיך אָבער האָט גאָט

¹ דערפאַר איז אַזוי גרויס די שנאה צו רב סעדיהן ביי די קאַראַמישע שריפּס-שמעלער פון יענער צייט. די דאָזיקע שנאה האָבן זיי אויסגעגאַסן אין אַ סך נאַליקע פאַםפּלעטן. דער באַקאַנטסטער פון זיי איז „מלחמת ה'“ פון פּלמון ב"ר ירוחם. אַ נאַנצער פאַנטאָקריפּט פון דעם דאָזיקן, אין קולטור-היסטאָרישער הינזיכט אינערעסאַנטן פאַםפּלעט געפינט זיך אין דער הרפּבי-קאָלעקציע אין לענינגראַדער אָפּע-ביבליאָטעק.

² דאָס ווערק האָט רב סעדיה פאַרפאַסט אינם יאָר 933. איבערגעזעצט אין העברעיִש איז עס געוואָרן אין 1186.

³ אין העברעיִש — צילל; אַנטשפּרעכט דעם רוסישן водолаз אין דעם דייטשן Taucher.

מוצה געווען מיט זייער פיל, וואָס קאָן נוצן פאַר אַ שטיצע די דאָזיקע מענטשן; איך קאָן זיי באַהילפֿיק זיין דורך דעם, וואָס גאָט האָט מיין שכל דערלויבטן. איך האָב מיך פעסט איבערצייגט, אַז מיין חוב איז קומען זיי צו הילף, אַז אויף מיר איז מוטל זיי דעם ריכטיקן וועג צו ווייזן, מקיים צו זיין דעם נביאָס ווערטער: „גאָט האָט מיר אַ געניטע צונג געשענקט, בכדי מיין וואָרט זאָל שטאַרקן די מידע און אָפּגעשטאַנענע“ (ישעיה, נ' ד'). איך ווייס גאַנץ גוט, ווי קליין איז מיין פאַרשטאַנד און קנאַפּ זיינען מיינע ידיעות. איך בין געוויס ניט פאַרשטענדיקער און ניט קליגער פון אַלע אַנדערע אין מיין דור, — וויל איך העלפֿן לויט מיינע כוחות, וויל איך אויספירן וואָס איך בין נאָר אינגעלשטאַנד. ווי אין פּסוק שטייט: ניט דערפאַר, וואָס איך בין קליגער פון אַלע באַשעפענישן, האָט זיך פאַר מיר דער דאָזיקער סוד אַנטפלעקט (דניאל, ב' ל'). און איך פאַרהאַף, אַז גאָט וועט מיך אין מיין אונטערנעמונג ניט פאַרלאָזן; ער וועט מיך באַשענקען מיט זיין שטיצע און גענאָד, ניט פאַר מיינע מעשים טובים, נאָר דערפאַר, וואָס אים איז דאָך באַוויסט מיין ווונטש און מיין באַגער, ווי איינער פון זיינע חסידים און גערעכטע האָט געזאָגט: איך ווייס, מיין גאָט, דו פרוּווסט די הערצער און באַווייליקסט גערעכטיקייט“ (דברי הימים, יז, כט).

לויט דעם גייסט, וואָס הערשט אין רב סעדיהס ווערק, לויט דעם כאַראַקטער פון זיינע הנחות און מסקנות, איז לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די אַראַבישע בַּלְאָם־דענקער פון דער מעתולומישער שיטה. רב סעדיהס ציל איז צו באַווייזן, אַז דעם מענטשנס שכל האָט דאָס פּוּלשטענדיקע רעכט אַרויסצוזאָגן זיין דעה און זיינע סברות אין ריין־רעליגיעזע פּראַגן און אַמונה־זאַכן. רב סעדיה שטעלט זיך אָפּ אויף די דריי שטופּן, וואָס פירן דעם מענטשן אויפן וועג צו דערגרייכן דעם אמת: קודם־בַּל אונזערע חושים, וואָס גיבן אונז די נייטיקע פאַרשטעלונגען וועגן אַלץ אין דער וועלט; דערנאָך די השגות, וואָס דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד באַקומט דורך אָט די פאַרשטעלונגען, און צום סוף די לאַגישע מסקנות און פּועל־יוצאס, וואָס דער שכל מאַכט אויפן יסוד פון די אַלע השגות. צו די דאָזיקע דריי מקורים פון פאַרשן און וויסן גיט דער בעל „האמונות והדעות“ צו נאָך דעם פערטן, דעם וויכטיקסטן, לויט זיין דעה — דעם רוח הקודש, די געטלעכע אַנטפלעקונג, וואָס רוט אין דער תורה און אין די ספרי הַבַּיאים. דער פעסטער גלויבן אין תורה מן השמים — שמרייכט רב סעדיה אונטער — פאַרצוימט אָבער פֿלל ניט דעם מענטשן דעם וועג. ער זאָל ניט טאַרן אליין מיט אייגענע כוחות און מיט אייגענעם פאַר-

שטאַנד וועלן דערגיין דעם אמת. אדרבא, דאָס אייגענע פאַרשן און זוכן קאָן נאָך מער באַפעסטיקן און באַגרינדן דעם אמת, וואָס איז אַנטפלעקט געוואָרן דורכן רוח הקודש פון די נביאים, קאָן אויך געבן די נייטיקע לאַגישע באַווייזן, בכדי אָפּצווענדן די סכרות און טענות פון די אַפיקורסים, וואָס לייקענען אין דעם אמת, וועלעך איז פאַר דער וועלט אַנטפלעקט געוואָרן אויפן באַרג סיני. די ריכטיקייט פון דעם דאָזיקן גרונד־יסוד פון דער יידישער אמונה — די געטלעכע התגלות אויפן באַרג סיני און תורה מן השמים — איז פעסט באַוויזן, לויט רב סעדיהס מיינונג, דורך דער היסטאָרישער מסורה, דורך קבלת אבותינו. אָט די מסורה, וואָס גייט איבער פון דור צו דור און דערציילט וועגן דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש, וואָס איז פאַרגעקומען לעניני פל ישראל — האָט געוויס ניט קיין קלענערן ווערט און באַדייטונג, ווי יעדע אַנדערע דערפאַרונג, וואָס שטיצט זיך אויף די ראיות פון די אַנדערע חושים. די יידישע אמונה — שטרייכט נב סעדיה אונטער — האָט ניט וואָס מורא צו האָבן פאַר דעם פילאָזאָפישן פאַרשער־געדאַנק. דער אמת פון דער געטלעכער אַנטפלעקונג קאָן נאָך מער געשטאַרקט ווערן אויפן דרך פון שטרענג וויסנשאַפֿטלעכן פאַרשן, און דאָס פילאָזאָפישע דענקען קאָן נאָך באַדייטנדיק באַפעסטיקן דעם באַנד פון שלום און פריינדשאַפט צווישן דער אמונה און דעם שכל.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע איז שוין פאַרגעקומען ניט אינם געבורטס־לאַנד פון רב סעדיהס און אויך ניט אונטער דער שליטה פון די גאונים און ריש־גלותאס, נייערט אין דער אַראַבישער שפּאַניע. דאָס ערשטע פילאָזאָפישע ווערק, וואָס איז דאָרטן געשאַפן געוואָרן פון אַ יידישן דענקער, איז דער שוין אונז באַקאַנטער, מקור חיים פון שלמה בן־גבירול. נאָר בן־גבירול האָט זיך פלל ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו זיין אַ פּיגור און מליץ פאַר דער יידישער אמונה, צו זען שלום מאַכן צווישן אמונה און פילאָזאָפיע. ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, איז אין זיין נעאַפלאַטאָניש־פאַנטעזע־איסטישער שיטה בכלל קיין אַרט ניט געווען פאַר וועלעכער סאיו דאָס־מאַטישער רעליגיע מיט פעסטגעזעצטע פללים און הנחות.

אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער טראַגט דאָס ווערק פון בן־גבירולס אַ בן־דור—פון בן־גבירול בן־גבירול, חובת הלכות¹. רבנו בהיי פ"ר

1 דער אַראַבישער אָריגינאַל טראַגט דעם לאַנגן נאָמען, פּתאב אלהאיה אלפראין אלקלוב ואלתנביה עלי לואום אלצמאיר, איבערגעזעצט אין העברעיִש דורך יהודה אבן תיבון. די צווייטע העברעיִשע איבערזעצונג פון יוסף אבן קמחי איז פּעטס אינגאַנצן פאַר־לאָרן געגאַנגען. דעם אַראַבישן אָריגינאַל האָט צוערשט פאַרעפּנטלעכט א. ש. יהודה אין 1912.

יוסף אבן פקודה איז איינער פון די פאפולערסטע מיטלאַלטערלעכע פערזענלעכקייטן ביי יידן, און דאָך איז וועגן זיין לעבן כמעט ווי גאָר נישט באַקאַנט. מזוייט אפילו ניט גאַנץ גענוי די צייט, ווען ער האָט געלעבט, און נאָר דורך השערות איז מען געקומען צו דער מסקנא, אז ער האָט געלעבט אין גבירולס צייטן און האָט פאַרענדיקט זיין באַרימט זוערק אין סאַראַגאַסע אין דער צווייטער העלפט פונם צוועלפטן יר"ה 1.

רבנו בחיי איז געווען אַ פּילאָזאָפּיש-געבילדעטער מאַן. באַזונדערס שטאַרק האָט אויף אים געהאַט אַ השפּעה דער אַראַבישער אָרדען פון נזירים מיטן נאָמען „לויטערע ברידער“ און זייער באַקאַנט ענציקלאָפּע-דיש ווערק 2.

אַבער ניט רייף-פּילאָזאָפּישע פּראָבלעמען און אויך ניט די פּשרה צווישן דער פּילאָזאָפּיע און דער אמונה אינטערעסירן דעם גאָסט-פאַרכטיקן בַּיָן פון סאַראַגאַסע. אמת, אינם ערשטן פרק פון זיין קבור („שער היחוד“), וווּ עס ווערט גערעדט וועגן גאָט דעם באַשעפּער און זיינע אייגנשאַפטן (תארים, אַטריבוטן), באַנוצט ער זיך מיט די פּילאָזאָפּ-פּישע ראיות און הנחות פון יענער צייט; זיין הויפט-אויפגאַבע איז אָבער פּלץ ניט געווען קיין פּילאָזאָפּישע קירות. רבנו בחיי ווייסט טאַקע זייער גוט, אז דער אמת פון דער יידישער אמונה שטייט אויף דריי יסודות: אויף דער אַנטפּלעקונג (תורה מן השמים), אויף דער מסורה פון די אָבות און אויף די ראיות פונם מענטשלעכן שכל. נישט דאָס איז ער אָבער אויסן. דאָס וויכטיקסטע איז פאַר אים צו באַווייזן, אז דער יידישער כת דאַרף זיין קודם פּל אַ רעליגיע, אַ תורה פון האַרץ און געפּיל, וואָס זאָל זיין אַ טרייסט, אַ שטיצע און אַ מדרוך פאַר דעם מענטשנס נשמה אין איר אינעווייניקסטער וועלט מיט אַלע אירע גלוסטן און שטרעבן. דער חוב פונם האַרצן (חובות הלבבות) איז פּיל וויכטיקער

1 ד"ר קויפּמאַן פּרוּחט אפילו דערווייטן (געזאַמלטע שריפטן, II, 2-1), אז דער „חובות הלבבות“ איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1040; גאָר אין דער לעצטער צייט האָט פּראָפ. קאַקאָווצעוו (זע זיין אַרבעט 1927, The date of life of Bachja ibn Paqoda, 1035), העכסט וואַרשיינלעך דערווייטן, אז בחיי אבן פקודהס ווערק איז געשריבן געוואָרן נאָך 1035, העכסט וואַרשיינלעך אין די יאָרן 1080-1090.

2 דער רבנו בחיי רופט אָן די פּילאָזאָפּישע פאַרטרעטער פון דעם דאָזיקן אָרדען סתם „הפּילאָסאָפּים“ (דער אָרדען איז געווען מעטיק אין 10טן יאָרהונדערט אין די הויפט-צענטערס פון דער אַראַבישער קולטור אין פּאַדע-אַזיע - אין פּאַסכּה און פּאַגדאַד). ער ציטירט אָפּט אונטער דעם נאָמען „פרושים“ אויך דעם באַקאַנטן מיסטישן אָרדען סופיער. די צען שערס אין דעם „חובות הלבבות“ זיינען אַיינגעשילט לויט די צען מדרגות, וועלכע דער סופיער מוז דורכמאַכן, בכדי ער זאָל דערגרייכן די אמתע ליבע צו גאָט.

ווי דאָס אונטערטעניקע דערפילן פון דינים און געזעצן (חובות האברים); די ריינקייט און גאָטספאָרכטיקייט פונם האַרצן איז באַדייטנדיק העכער ווי דאָס פרומע אויטאָמאָטישע מקיים=זיין פון מצוות. דאָס ריטועלע געזעץ דאַרף זיין אונטערטעניק דעם מאָראַלישן באַפעל — אָט דאָס איז די הויפט=טענדענץ פון רבנוּ פּחיים מוסר=ספר. אינם „חובות הלבבות“ האָבן אָבער נאָנץ שאַרף און דייטלעך זיך דערהערט אויך אַזוינע טענער, וואָס האָבן ערשט אין די שפּעטערדיקע דורות באַקומען די אויסשליס=לעכע כּמשלָה איבער דער יידישער עטיש=רעליגיעזער ליטעראַטור. דאָס איז די ריינ=אַסקעטישע שטימונג, דאָס שטענדיקע דערמאָנען, אַז מ'דאַרף זיך אָפּזאָגן פון די פּריידן פון דער וועלט. דער פרומער מרה=שחורהדיקער כּחבר ווערט ניט מיר איבעצוהורן, ווי נישטיק און זינדיק דאָס לעבן איז אויף דער ערדישער וועלט, אַז דער עולם הזה איז ניט מער ווי אַ טרויעריק=פינסטערער דורכגאַנג (פרוודור), וואָס דער מענטש איז געצווונגען איבערצוגיין, בכדי ער זאָל זוכה זיין אַריינצוקומען אין דעם ווונדער=שיינעם ליכטיקן פּאַלאַץ (טַבַּקְלִיז) פון אייביקן לעבן. „ווי אין איין געפעס איז ניט מעגלעך צו האַלטן צוזאַמען פיער מיט וואַסער — דערקלערט דער פעל, חובות הלבבות“ — אַזוי קאָנען אויך ניט פּרידלעך צוזאַמען לעבן אין דעם מענטשנס האַרצן די תּאוה צו די תּענוגים פון דער זינדיקער וועלט מיט דער תּשוּקָה צו דער הימלישער וועלט פון היולער רוחניות“. אָט דעם געדאַנק, וואָס דרינגט דורך דעם גאַנצן ספר, איז דער מחבר נאָך 2 סביר מיט אַזאַ משל 1:

בּקצת איי הודו. אין אַ טייל פון די אינזלין פון דעם לאַנד הודו איז פאַר האַנדין איין שטאָט וואָש אירי וואַזְרס האָבן אַלע מיט אַנדר מסבים געווען אַז זיי זאָלין אויף נעמין איבער זיך אַ פרעמדן פּערוואַלטער וואָש ער איז ניט פון זייער שטאָט אויף איין יאָהר און אַז דאָש יאָהר זועט אים אויש גיין זאָלין זיי אים אָפּ שאַפּין פון צווישן זייא און זאָל זיידער זיין אַ פּשוטער מאַן וויא ער איז פּריער גיווען. און עש האָט זיך גיטראַפּין איין יאָהר וואָש דער פּערוואַלטער וואָש זיי האָבן אויף גינומין איז גיווען איין נאַר. ער האָט ניט גיוויסט פון זייער סוד, אַז אַלי יאָהר מאַכין זייא אַנאַנדרן פּערוואַלטער, נאָר ער האָט גימיינט אַז ער וועט זיין איבר זייא פּערוואַלטער אַזו לאַנג אַז ער וועט לעבן. און האָט איין גוזאַמלט פיל געלט און האָט גיבאוויט פּאַליצין און האָט דיא לייט

1 „חובות הלבבות“, שער III, קאפ. 9. די זעליקע דערצוילונג געפינט זיך אויך אין „בן המלך והגויר“, מאַקאַטע XII, אין פיל שפּעטער פּאַנגעגענען מיר זי אויך אינם „שמחה הנפש“, נאָר אין אַן אַנדער ניסח.

גישטארקט פון דער שטאָט מיט גרושי חוקת און האָט פון זייער שטאָט קיין שום זאָך ניט אַרויש גפירט, און אַלץ וואָש ער האָט גיהאַט אין דער פרעמד פון געלט און ווייב און קינדער האָט ער זיך גיפלייסט און צו ברענגין אין דער שטאָט אַריין. און אז דאָש יאָר קָט זיך אים אויש גילאָזט, האָבן אים דיא לייט פון דער שטאָט אָפּ גישאַפט און האָבן אים גיהיישן גיין צוא זיין היים, איז ער גיווען ליידיג און לער פון אַלמיינ, אַפילו זיינס וואָש ער קָט גיחט, קָבין זיי און ביי אים אַוועק גינומן... און אז ער איז אַרויש גיגאַנגין פון דער שטאָט האָט ער ניט גיהאַט קיין שום זאָך פון דיא אלי זאכין וואש ער האָט גיהאַט אין דר שטאָט. וואו ער איז גיווען אין פּערוואַלטער און פון די זאכין וואָש ער האָט אַריין גבראַכט פון דער פרעמד... און ער האָט חרטה גיהאַט און האָט גיקלאָגט אויף זיין טרחא און אויף זיין פלייסניג מיט דעם וואש ער קָט גיבאווט און האָט גיזאַמלט און דרנאָך האָט עש אַנדריר צוגינומן. — דער נאך איז בייא זייא פאר בליבין אויף צוא נעמין איבר זייא פאר אין פּערוואַלטער אין קלוגין און פאַרשטאַנדיגן מאַן, און אז ער איז וואָרין אויף גנומן איבער זיי, האָט ער אויש דר וויילט פון זייא אין מענטשין און האָט אים טובות גיטאן און האָט אים אויש גיפרעגט אויף דיא מנהגים פון דיא לייט און אויף זייער כת, און וויא זייא האָבן זיך נוהג גיווען מיט דעם פּערוואַלטער וואש איז פאר איהם גווען. האָט דר מענטש אים אַנטפּלעקט זייער סוד... זייא זייער דעה איז מיט אים, אז זייא האָבן אים נאָר און גינומין אויף אין יאָר. און וויא דער פּערוואַלטער איז גיוואָר גיוואָרין די זאך, קָט ער ניט עוסק גיווען אין קיין שום זאך פון דיא זאכין וואָש דער ערשטער האָט גיטאן, נאָר ער האָט זיך גיפלייסט און מטריח גיווען צו אויש ציהן דיא אַלע טייערי זאכין וואָש זענן גיווען אין דער שטאָט צו אין אַנדרר שטאָט און אַלי זייני אוצרות און נאָר זיין גלוסטקייט אַלץ האָט ער איבערגיטרעגין אין יענער אַנדרר שטאָט, און האָט זיך ניט פאַרלאָזט אויף זייער חשיבות. און כבוד, און אַלי טעג וואש ער איז גיווען אין דער שטאָט איז ער גיווען צווישן טרוארקייט און פריילבקייט: טרואריג איז גיווען ווייל ער האָט גווישט ער וועט געך פון זיי אַוועק גיין און ווייל די טייערקייט וואש ער האָט אַרויש גפירט פון דער שטאָט איז ביי אים אין די אויגן צו ווייניג גיווען, וואָרום וואָלט ער זיך לענגר פאר זאמין אין דער שטאָט וואָלט ער מער אַרויש גפירט; און האָט זיך ווידער גיפרייט דער מיט וואָש ער וועט פון זיי געך אַוועק גיין צו בזעצין זיך אויף דעם אורט וואו ער האָט דאָרט גיטאן זיינע גלוסטקי אוצרות און וועט מיט זייא ניצן אין דר אופנים פון זיין נוצין און מיט פיל הנאות צו האָבן דער פון און וועט

זיי גניסן מיט דעם פולין הארץ און מיט פאר זעכרטער נשמה און פון לאנגען
 באַוואַנדערן. און אז זיין יאָר האָט אוש גילאָזט, האָט ער זיך ניט גיזאַרגט
 וואָש ער פּדאַרף אַוועק גיין פון זיין, נאָר ער האָט זיך נאָך גיאַיילט
 דָר צו מיט אַ פּרייַלִיך האַרץ און מיט אַ וואָל גימוט, האָט ער אַליין
 גילאָבט זיין ווערק און זיין פּלייסנאָג און איז גינאַנגן צו פיל גוטש
 און צו גרוש כּבוֹד מיט איין שמה וואָש געדאַןרט אייביג (כּשמה)
 מתמדת) ¹.

בכדי אַיינצוקריצן דעם לעזער אין זפרון די גרונד-יסודות פון זיין
 „חובות הלכות“, האָט דער רבנוּ בחיי זיי איבערגעזעצט אינס סוף פון
 זיין ווערק, אין זיין תּמימות-הכּנעהדיקער תּפילה „בני יתד יחירתך
 לצורך“ ², וואָס מיר גיבן דאָ איבער אין אַן אַנאַנימער, פּרימיטיוו-
 נאַטורער איבערזעצונג:

„מיין זאָהן, גלויב אין גאָט, דאָס ער איז נאָר איינער
 און אויסער איהם אויף הימעל און ערד איז קיינער.
 קלעהר נאָך און פּערשטיי זיינע גרויסע וואונדער
 דאָס חכמה און אמונה קאָנען נישט זיין באַזונדער.
 פּירכטע דיך פאַר גאָט, זיינע מצוות טוהע און היט,
 עס זאָלן זיין פּעסט, נישט וואַנקענדיג דינע טריט,
 דיין האַרץ זאָלל זיין געשטילט און זיכער,
 דאָס גאָט וועט דיר העלפן פון איין אויגענפליק גיכער.
 מיט איין ריין האַרץ טוא וועגן זיין ליבען נאָמען
 מעשים טובים, נישט פאַר לויף אַדער פאַר וועמען.
 זעה דעם סוף פון יעדן מיט וואָס ער טוט עקין,
 נאָך וואָס גאווה — ווען צום סוף ווירד ערד אים בעדעקין.
 דיין שכל דאַרף מיט די נאַרישע געדאַנקען שטרייטן
 און תּשובה טוהען — נישט בלייבן שטיין פון ווייטן.
 און גאָטס פּירונג זאָלסטו גוט באַטראַכטען
 ווערפע וועג דיא קינדישע תּאוות און נאַרהייט
 זוכע ערינסטע זאַכען, חכמה, אמונה, ווארהייט,
 דענסטמאָל ווירדס דו שפּירען גאָטס כּבוֹד אין האַרצען
 גאָטס ליבשאַפט אין דיין האַרץ אין גאַנצען. אַמין.

¹ מיר ציטירן נאָך דער יידישער איבערזעצונג פון דער זשיטאָמער אויס-
 גאַבע, 1848 (מיט קליינע ענדערונגען).

² רבנוּ בחיי האָט געשריבן נאָך פּיוטים. באַזונדערס באַקאַנט איז זיין תּוכחה
 „ברכי נפשי“ (איבערגעזעצט אין פיל אויסגאַבן פון „חובות הלכות“), אין וועלכער עס
 זיינען אין פּאָעטישער פּאַרס איבערגעגעבן די גרונד-מעיסן פון בחיים בוסר-ספר.

א דאנק דעם הארציק-הכנעהדיקן נוסח און דעם באגייסטערטן, טיף-רעליגיעזן געפיל, מיט וועלכן בהיים ווערק איז דורכגעדרונגען, איז דער „חובות הלבבות“ געוואָרן אויף לאַנגע דורות איינער פון די באַליבטסטע מוסר-ספרים ביים יידישן פּאָלק. באַזונדערס קונה-שם געווען האָט דער פרומער מחבר זינט מ'האָט זיין מוסר-ספר איבערגעגעבן אויף יידיש (אין אָנהייב פונם 18טן יאָרהונדערט) 1. דער אַלטער בֵּינן פון סאַראַגאָסע, דער „רבנו בחיי“, איז געוואָרן איינער פון די פּאָפּולערסטע און באַליבטסטע פּאָלקס-העלדן. 2.

א גאַנץ נייעם וועג האָט געפרוּווט אָנווייזן פאַר דער יידישער רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע אונזער באַרימטער ציונס-דיכטער, יהודה הלוי. אויך ער האָט זיך כלל ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו זיין אַ מליץ יושר פאַר דער יידישער אמונה. ער האָט געהאַלטן פאַר צוועקלאָז צו מאַכן, ווי רב סעדיה גאון בשעתו, אַ פּשרה צווישן דעם פּאַרשער-געדאַנק און דער אמונה; צו באַווייזן, אַז די פּילאָזאָפּישע און די אַלע וועלטלעכע ציוניסשאַפטן זיינען כלל ניט סותר די יסודות פונם יידישן כת. עס איז פאַר הלוי געווען קלאָר, אַז דער וויכטיקער תּמצית, דער הויפט-ווערט פון דער יידישער רעליגיע באַשטייט לחלוטין ניט אין דעם, וואָס זי קאָן אויך פּילאָזאָפּיש באַגרנדעט ווערן מיט הילף פון לאַגישע סברות און ראיות — נאָר אין איר מאַראַלישן, עטישן תּוך, אין איר גרויסער דער-ציואונגס-קראַפט. דער באַטייט און גרויסע חשיבות פון דער תּורה באַשטייט, לויט הלויס מיינונג, ניט אין דעם, וואָס עס זיינען זי ניט סותר דער פּילאָזאָפּישער פּאַרשער-געדאַנק און זיינע מסקנות, נאָר וואָס זי גיט עפעס אַווינס, וואָס די פּילאָזאָפּיע פאַרמאָגט ניט און איז ניט ביכולת צו געבן.

זיינע רעליגיעז-פּילאָזאָפּישע אָנשוואַונגען האָט הלוי אַנטוויקלט אין זיין באַרימטן אַראַבישן ווערק „כתּאב אל חג'ה וְאַל בְּליל פּי נוסח אל

1 וע בילאנגע נוסח 1.

3 אמת, דערביי האָט נאָך מיטגעהאַלפּן אַ נאַנץ ספעציעלע סיבה, ריכטיקער — אַ ספעציעלער טעות און שלעכטפּאַרשענדעניש. אינם 14טן יר"ה האָט איינער פון דעם רעבי"אס תּלמידים, דער מיסטיקער ר' בחיי בן אשר, געפּאַכט אַ פּירוש אויף תּורה. דער דאָזיקער פּירוש האָט שטאַרק קינה שם געווען ביי יידן, און דער מחבר פון דער באַרימטער „ווייבערשער תּורה“, דעם „צאינה וראינה“, ציטירט אים נאַנץ אָפּט. נמעס אין יעדער פּרשה ברענגט דער מחבר, „וואָס דער רבנו בחיי זאָגט“. דער פּשוטער לעזער-עולם האָט אָבער געלעבט אין טעות און געמיינט, אַז דער רבנו בחיי פונם „צאינה וראינה“ און דער פּאַרפּאַסער פונם האַרציקן „חובות הלבבות“ איז איינע און די זעלביקע פּערזאָן.

דין אלדסליי¹, וואָס איז באַקאַנט און באַליבט ביים יידישן פּאָלק אונטערן נאָמען פון דער העברעיִשער איבערזעצונג „ספר הכּוּרִי“², דאָס בוך איז געשריבן אין פּאַרם פון אַ צוויי-געשפרעך (דיאַלאָג) צווישן דעם מלך פון די כּוּרִים און אַ יידישן געלערנטן (החכר). דער דיכטער האָט דאָ אויסגענוצט דעם באַקאַנטן היסטאָרישן פּאַקט, וואָס אין דער מלוכה פון די כּוּרִים אויף די ברעגן פון דער וואָלגע האָט די קיניגלעכע דינאַסטיע און אויך די אויפערשטע שיכטן פונם פּאָלק אָנגענומען דעם יידישן גלויבן. דער מלך פון די כּוּרִים האָט אין חלום געהערט, ווי עפעס אַ שטימע רופט צו אים: „דיין כּוּנה איז באַוויליקט, אָבער ניט דייןע מעשים“. בכדי פּוּתר צו זיין דעם דאָזיקן חלום, האָט דער מלך צו זיך איינגעלאָרן אַ פּילאָזאָף, אַ קריסטלעכן טעאָלאָג און אַ מוסלמענישן רעליגיעזן דענקער. קיינער פון זיי האָט אָבער דעם מלך ניט צופּרידן געשטעלט. דאָן האָט ער צו זיך איינגעלאָרן אַ יידישן תלמיד חכם. יענער האָט דעם מלך ממש אַנטציקט מיט זיינע קלוגע רייד; אויף אַלע שאלות, זואָס דער מלך האָט געשטעלט, האָט יענער געגעבן קלאָרע און פּאַסנדיקע תשובות. דאָס האָט געמאַכט אויפן מלך אזאָ געוואַלטיקן רושם, אז ער האָט דערקלערט, אז ער נעמט אָן דעם יידישן גלויבן.

מיט די לעפּצן פון דעם יידישן „תּבָרָה“ רערט דער דיכטער גופּא. אין דעם „תּבָרָה“ תשובות אַנטוויקלט הלוי זיין אייגענע וועלטאַנשיואונג, זיין קוק אויף דעם מהות און תּוך פון דעם יידישן גלויבן, און אויך זיין שאַרפע קריטיק קעגן אַ סך הנחות און סענטענצן פון דער גריכיש-אַראַבישער פּילאָזאָפּיע.

יהודה הלוי איז געווען אַ גרינדלעכער קענער פון דער פּילאָזאָפּיע פון זיין צייט, און זיין איבערבליק אינם פינפטן „מאמר“ פונם „כּוּרִי“ איבער דעם אַראַבישן פּאַלאַם האָט אַ באַשטימטן וויסנשאַפּטלעך-היסטאָ-רישן ווערט. ער רעדט מיט גרויס אַכטונג וועגן די גריכישע פּילאָזאָפּן (באַזונדערס וועגן סאָקראַטעסן), און דאָך טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן דער גריכישער פּילאָזאָפּיע, וואָס האָט געוועלטיקט איבער די אינטעלי-גענטע מוחות פון זיין צייט. די פּילאָזאָפּיע גיט, לויט זיין מיינונג, זייער פּיל דעם מוח, דעם שאַרף געשליפענעם שכל, אָבער ניט דעם האַרצן און זיינע געפילן. און דאָך, ניט נעמענדיק דאָס אין אַכט, דערקלערט די

1 דעם אַראַבישן אָריגינאַל האָס צום ערשטן פּאַרעפּנטלעכע הירשפּעלד

אין 1887.

2 אַ נייע קריטישע לויט דעם אַראַבישן אָריגינאַל רעדאַקטירטע אויסגאַבע פון יהודה אבן תּיבּונס איבערזעצונג האָט אין יאָר 1911 פּאַרעפּנטלעכט א. ציפּרינוביץ. פון דער צווייטער העברעיִשער כּוּרִי-איבערזעצונג, וואָס יהודה אבן קרידינאַל האָט געמאַכט, מיינען צו אונז דערצוגעבן בלויז פּראַגעמנטן.

פילאָזאָפיע מיט שטאַלץ: „אני ואפסי עורד!“ — נאָר אין איר, נאָר אינס
טרוקענעם שכל און שאַרפן פאַרשער-געדאַנק איז דער איינציקער מקור
פון דעם מענטשנס שלִימות, פון זיין פאַרפולקומענונג.

גראַד אין יהודה הלויס צייט האָט אין דער אַראַבישער קולטור
זיך פאַרשאַרפט דער געראַנגל צווישן צוויי פילאָזאָפישע ריכטונגען,
צווישן די פאַרטרעטער פון דער נעאַפלאַטאָנישער שיטה און די אָנהענגער
פון אַריסטוס לערע. די ווערק פון דעם באַוווסטן אַראַבישן דענקער
אַבן-סנא, דעם טיפן מַפְּרָש און דערקלערער פון אַריסטאָטעלעס,
זיינען ערשט אין יענעם דור באַקאַנט געוואָרן אין דער אַראַבישער
שפּאַניע און האָבן זייער שטאַרק אויסגענומען אין די יידישע אינטעלי-
גענטע קרייזן. די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, די אַריסטאָטעליקער,
האָבן נאָך אין הלויס צייט ניט געהאַט גובר געווען זייערע קעגנער,
זייערע אָנשוואַונגען האָבן נאָך דערווייל ניט פאַרשפּרייט זייער אומ-
באַגרענעצטע ממשלה איבער די אינטעליגענטע מוחות; נאָר ווער עס
האָט אַ שאַרף אויג געהאַט, דעם איז שוין ניט שווער געווען פאַרויס צו
זען זייער באַלדיקן נצחון.

יהודה הלוי האָט אָבער דערוען אַ גרויסע געפאַר אין דעם זייער
שאַרפן אויסגעשפּראַכענעם ראַציאָנאַליזם¹ פון אַריסטוס שיטה, וואָס
שטרעבט אונטערצוואַרפן אונטער דער אויסשליסלעכער שליטה און
ממשלה פונם שכל אַלע געביטן פונם מענטשנס גייסט. דער דיכטער,
וואָס ביי אים איז די עטישע וועלט, די פּראָבלעמען פון מאַראַל און
יושר, געווען אזוי ענג פאַרבונדן מיטן טיפן רעליגיעזן געפיל — האָט
בשום אופן ניט געקאַנט מסכים זיין צו דער דאָזיקער אַליינהערשאַפט,
צו דער אויסשליסלעכער און אומבאַגרענעצטער ממשלה פונם שכל.
יהודה הלוי האָט מיט זיין גאַנצער פּאָעטישער נשמה געפילט, אז דער
שכל אַלײן — איז נאָך ניט דער גאַנצער מוחות פונם מענטשן, ניט
דער איינציקער און אויך ניט, לויט הלויס מיינונג, דער וויכטיקסטער
מקור פון וויסן. אַרויסגייענדיק פון דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט, טרעט
הלוי שוין אין די ערשטע פרקים פון זיין ווערק שאַרף אַרויס קעגן די
פילאָזאָפן פון אַריסטוס חדר², וואָס פאַרזיכערן, אז דער מענטש קאָן

1 ראַציאָ — שכל.

2 וועגן הלויס פאַרהאַלטן זיך צו דער גריכישער פילאָזאָפיע איז באַראַקעריסטיש
פּאַלנדיקער פּערז אין איינעם פון הלויס לידער צו משה אבן עזרא:

וְאַל תְּשַׁאֲדַר הַקְּבָה וְנִית

שְׂאֵין לָהּ פְּרִי פִי אִם פְּרִיהִים

(לאָן זיך ניס פאַרפירן פון דער גריכישער פילאָזאָפיע, וואָס האָט בלויז בלוטן)

אָבער ניט קיין פּרוכטן).

דערגרייכן די העכסטע מדרגה פון שלימות אויסשליסלעך דורך אַנזאַמלען פילאָזאָפישע ידיעות און אַז נאָר, דורך אויספאָרשן און באַקענען זיך מיט די פאַרשיידענע וויסנשאַפטן באַהעפט זיך דער מענטש מיטן „וועלטגייסט“ (שכל הפועל) 1, מיט דעם אָפּקלאַנג פון גאָטס ליכט, וואָס געוועלטיקט איבער דער ערד“ 2.

„ביים פילאָזאָף — זאָגט הלוי — איז דאָס וויכטיקסטע די חקירה גופא, דאָס טעאָרעטישע פאָרשן און דענקען וועגן גאָט, פונקט ווי דער אַסטראָנאָם פלייסט זיך צו דערגיין דעם גאַנג פון די פלאַנעטן אין הימל. זיין הויפט-צוועק איז ניט דער מאָראַלישער פאָרשטריט, דער נצחון פון יושר און גערעכטיקייט, נאָר דערגרייכן אַ וואָס גרעסערן סכום פון וויסן. גאָר אַנדערש פארהאַלט זיך דער מענטש, וואָס איז דורכגעדروנגען מיט דעם פאַטאָם פונם טיפן רעליגיעזן געפיל. אַזאָ מענטש שטרעבט ניט נאָר מישיג צו זיין דעם מהות פון דעם בורא עולם — זיין באַגער איז: גאָט זאָל זיין זיין וועגווייזער, זיין מדרוך, די מאָס און די וואָג פון אַלע זיינע מעשים און פון זיינע באַגריפן וועגן יושר און גערעכטיקייט. אַזאָ רעליגיעזער מענטש — זאָגט הלוי — קאָן זיך בכלל ניט באַגניגן דערמיט, וואָס ער וועט אַנזאַמלען וואָס מער וויסן, — זיין ווונטש און באַגער איז צו פאַרקערערן אין לעבן, אין קאָנקרעטע מעשים דעם אמת, צו וועלכן ער האָט דערגרייכט. דער פילאָזאָף אָבער טראַכט נאָר וועגן דעם, ווי צו פאַרשאַרפן און פאַרפיינערן זיין פאַרשער-געדאַנק, ווי צו ברענגען זיין שכל צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות. נאָר אין דעם זעט ער די העכסטע פרייד און דאָס גרעסטע גליק פונם מענטשן, דער פילאָזאָף — ווייל ער זעט נאָר אין פאָרשן און וויסן דעם איינציקן דרך, וואָס פירט דעם מענטשן צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות — זונדערט זיך אָפּ פון די מענטשן, דערווייטערט זיך פונם פשוטן לעבן און זיינע אַלמעגלעכע אינטערעסן. דער רעליגיעזער מענטש אָבער איז דורכגעדروנגען פונם באַוווסטזיין, אַז נאָר אינם לעבן גופא, דורך דורכגעפירטע אויפטוען און באַציאונגס-שטייגער צו אַנדערע מענטשן — אָט דאָרט ליגט דער וועג, וואָס פירט דעם מענטשן צו פולקומענשאַפט און דערנענטערט אים צו גאָט דעם באַשעפער. שאַרה און בולט שטרייכט הלוי אונטער, ווי

1 כּער באַריכות וועגן דעם באַגריף פון „שכל הפועל“ — אינם וויסערדיקן קאַפּיטל.
2 „מחור“, I, סימן א', אייניקע פאַרשער, ווי דוד קויפּמאַן (אַשריבוטענע-לעהרע, 123-140) און אַנדערע, שטרייכן אונטער, אַז אין דעם דאָזיקן געדאַנגל קעגן דער פילאָזאָפיע און איר שמרעבונג צו זיין די איינציקע הערשערין אין דער מלוכה פון דעם מענטשלעכן גייס — האָט יהודה הלוי געדינט פאַר אַ מוסטער דער באַוווסטער אַראַבישער סעאַלאַגישער רענקער אַל גאַלילי (געשמאַרפן אין 1111) פּיס זיין ווערק „תּהאַפּט אל פּלאַספּיה“ (די מּפּלה פון דער פּילאָזאָפּיע).

גרויס ס'איז דער אונטערשייד צווישן דעם ריי־אָפּסטראַקטן באַגריף וועגן גאַט, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך דעם קאַלטן שכל און זיינע לאַגיש= שאַרפע סברות, און דעם האַרציקן הייסן געפיל, וואָס דרינגט דורך די צאָפּלדיקע נשמה פון דעם טיה=רעליגיעזן מענטשן מיט זיין בענקענדיק= תפילהדיקער התלהבות, „מה בין אלקי אברהם ואלקי אריסטו!“ — רופט אױס דער בעל הכוזרי — ווי קאָן מען עס פאַרגלייכן דעם גאַט פון אברהם מיטן גאַט פון אַריסטאָטעלעס! (כוזרי, IV, סימן 18).

און הלוי שטרייכט אונטער דעם אונטערשייד צווישן דער געטלעכער מאַכט, וואָס די תורה רופט זי „אלהים“, און צווישן דעם גאַט פונם שם המפורש (יהוה) 1. אלהים — דאָס איז דער גאַט פונם שאַרפן פאַרשער=געראַנק, דער גאַט פון עֲלֹת הַעֲלֹת, ד. ה. די התחלה און די ערשטע סיבה פון אַלץ, וואָס ס'איז, דער גאַט פון אַריסטו, וואָס איז לױטער חכמה און פאַרשטאַנד און איז משפיע אויף דער וועלט ניט דורך זיין ווירקן און טראַכטן, נאָר דורך דעם, וואָס ער איז 2. אָבער דער גאַט פון אברהם, — דערקלערט הלוי, — דער גאַט פונם שם הויה — דאָס איז גאַט דער באַשעפער, וואָס נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און זאָרגט פאַר דער גאַנצער וועלט; גאַט דער מנהיג העולם, דער יושפט און בײַן עולם, וואָס פאַרנעמט אַלע תפילות און זעט צו אַלע טרערן, דאָס איז ניט דער ווייטער קאַלטער גאַט פון אַריסטו, וואָס זיין השגחה דערגרייכט נאָר די העכסטע שטערן און גלגלים אין הימל, — נאָר דער גאַט, וואָס ווערט אין האַרצן געטראַגן, וואָס ווערט געשפירט אין יעדן ווינקעלע פון דער נשמה...

דעם „אלהים“, דעם גאַט פון אַריסטו, קאָן מען משיג זיין מיט דער מחשבה, מיטן פאַרשער=געראַנק, אָבער ניט דעם מהות פון ד' (יהוה), דעם גאַט פון דער התגלות, דעם גאַט, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט אויפן באַרג סיני. נאָר דורך דער טיפער אינטוויזיע, דורכן רעליגיעזן פאַטאָס און התלהבות קאָן מען זיין ליכט דערבליקן 8...

1 דאָרשן, סימן 15.

2 אַריסטו, לױס זיין שיטה, לייקנס אָפּ, אַז דער געמלעכער חילן אָדער השגחה חירקן אויף דער וועלט און אויף דער נאַטור. ניט נאָם מיט זיין שעפערישער און חירקנדיקער חילנס=יקראַפּט איז משפיע אויפן סדר פון דער וועלט. גאַט, זאָגט אַריסטו, איז ניט דער מנהיג העולם. דאָס, וואָס די וועלט פירט זיך לױס פעספע און ציל= באַוויסעט געזעצן, איז ניט באַלאַנגט פון דער סיבה, וואָס שפייט איבער און אויסער דער וועלט; ניט פונם בורא עולם, נײַערס אין זיך גופא פראָגט דאָס וועלטאַל די געזעצן פון רענלמעסיקער באַוועגונג און צוועקמעסיקן סדר.

8 דעם ועלביקן געראַנק זאָגט הלוי אַרויס אויך אין פיל פון זיינע לידער, צ. ב. „לבי וקרבי ימצאוך — אך לא מחשבי ישאוך“ 1 אָדער: יוצרה מוציא כל מאין — נגלת ללכב ולא לעין — כן אל תשאל איך ואין“.

דער וואָס זוכט גאָט מיט דעם קאַלטן פּאַרשער-געדאַנק — זאָגט הלוי — איז ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די הויכע מדרגה פון דער היים-ברענענדיקער ליבע צום באַשעפער, מיט וועלכער ס'איז דורכגע-דרונגען דער מאַמין, דער מענטש פונם טיפן גלויבן. די פּילאָזאָפּיע שטרעבט משיג צו זיין דעם מהות פון דער גאָטהייט על פי הקירה, אויפן וועג פון לאַגישע סברות און ראיות פונם שכל; די יידישע תורה אָבער לערנט, ווי אזוי גאָט צו דערקענען, בכדי אים ליב צו האָבן, בכדי די נשמה זאָל דורכגעדרונגען ווערן פון דעם זיסן דַקוּת-געפיל, בעת מען גיט זיך אים אָפּ מיטן גאַנצן ליב און לעבן און מען איז גרייט מיטן גאַנצן האַרצן זיך מקריב צו זיין פון זיין נאָמען וועגן...

אזוי ווי — זאָגט הלוי — דער ליכטיקער שטראַל ברעכט זיך איבער פיל בולטער און שאַרפער דורכן גלאַנצנדיקן שפיגל און פּיין געשליפענעם קרישטאַל, איידער דורך גרויע און מאַט-טונקעלע קערפערס, — אָט אויף אזוי פיל איז אויך דאָס התלהבותדיקע גאָטהייטס-געפיל פונם רעליגיעזן מענטשן העלער און בולטער, איידער דער אַפּסטראַקטער און קאַלטער גאָט-באַגריף, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך קאַלטער חקירה און פּילאָזאָפּישע סברות.

בכדי קלערער אַנצוווייזן די וויכטיקע ראַלע און באַטייט פון דער יידישער אַמונה, שטרייכט דער מחבר פונם „פורי" באַזונדערס אונטער, אז אין דער עטישער דערציאונג פון דעם מענטשלעכן קיבוץ, אין דער אַנטוויקלונג און פאַרפּיינערונג פון זיין מאָראַלישן באַוווּסטזיין שפּילן אַ העכסט באַדייטנדיקע ראַלע היסטאָריש-פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן. די פּללים פון מאָראַל און יושר, בעת זיי לעבן אין באַוווּסטזיין אין משך פון לאַנגע דורות און ווערן געהיט און געהייליקט דורך דער מסורה, דורך דער קבלה פון די אבות — געווינען אַלץ מער אין געוויכט און השפּעה, אַלץ העכער וואַקסט זייער היסטאָריש-קולטורעלער באַטייט. די אויסשליסלעכע ראַלע, וואָס ביי דעם גרעסטן פּילאָזאָף פון דער נייער צייט, ביי קאַנט, האָט געשפּילט דער „קאַטעגאָרישער באַפעל" (קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו), — האָט ביים יידישן מיטלאַלטערלעכן דיכטער יהודה הלוי פאַרנומען די געהייליקטע מסורה, די רעליגיעזע ירושה פון די אַבות. לויט קאַנטס איבערצייגונג איז דער הויפּט-יסוד פון מאָראַל איינגעקריצט אין די טיפענישן פון אונזער פּילן און באַוווּסטזיין און עס איז גאָר אוממעגלעך צו דערווייזן דעם אמת פון דעם דאָזיקן יסוד מיט „אותות ומופתים", אויף עקספּערימענטאַלן שטייגער, אין אונז גופא, אין די טיפן פון אונזער נשמה, טראָגן מיר דאָס געזעץ, די מאַס, וואָס שאַצט אָפּ אַלע ווערטן און באַפעלט אונז, כּיך זאָלן טאָן נאָר אזוי און

ניט אנדערש. ביי דעם טיף-רעליגיעזן הלוי זיינען די רעליגיעזע יסודות, וואָס לעבן אין דעם לבוש פון דער מסורה (טראַדיציע) אין משך פון אַ לאַנגער דורות-קייט, געהייליקט געוואָרן צום „קאָטעגאָרישן באַפעל“ פונם האַרצן, פונם אינעווייניקסטן באַווסטזיין, וואָס לייזט אויס דעם מענטשן פון ספּקות און גיט אים די פעסטע זיכערקייט, אז אזוי מוז עס זיין, אזוי דאַרף געטאָן און געהאַנדלט ווערן, און ניט אנדערש. לויט הלויס פעסטער איבערצייגונג איז די רעליגיעזע מסורה דער וויכטיק-סטער פאַקטאָר אין דער מאַראַלישער אויסבעסערונג און אַנטוויקלונג פונם מענטשן, ווייל נאָר די מסורה פון דער אַנטפּלעקטער אמונה פאַר-מאַגט די פעסטע איבערצייגנדיקע קראַפט, וואָס איז פריי פון ספּקות און נייטיקט זיך ניט אין באַווייזן און ראיות. ביי דער פּילאָזאָפּיע אָבער, פאַרזיכערט הלוי, פּעלן די דאָזיקע פעסטע יסודות, דער אומבאַגרע-זעצטער אויטאָריטעט. איין פּילאָזאָפּישע שיטה איז דאָך סותר די צווייטע; דאָס, וואָס איז פריער געווען אַנגענומען ווי דער זיכערסטער אמת, ווערט היינט דערקלערט פאַר פאַלש, און עס איז אויפן פּילאָזאָפּישן געביט ניט פאַרהאַן קיין איין הנחה, קיין איין איינציקע סברה, וואָס זאָל זיין אַנערקענט פון אַלע פּילאָזאָפּן ווי אַ ןַבַּר-אמת, וואָס ל׳ית מאן ןַפְּלִיג 1.

די גריכישע פּילאָזאָפּן, זאָגט הלוי, האָבן געמוזט זיך טועה זיין און פיל פּראָגן, ווייל זיי האָבן ניט געקאָנט משיג זיין און דערפאַר געלייקנט אין אזוינע געשעענישן, וואָס ווערן באַשטעטיקט פון דער יידישער מסורה און פון די יידישע נביאים. דאָס נעמט זיך דערפון, ווייל די פּילאָזאָפּן האָבן געלייקנט אין די „אַלע ענינים“, וואָס קאָנען זיט דערקלערט ווערן על-פי חקירה; די נביאים אָבער האָבן „באַשטעטיקט די דאָזיקע ענינים“ ווייל זיי זיינען ניט ביכולת געווען אַפּצולייקענען דאָס, וואָס ס'האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר זייער רוח הקודש און וואָס זיי האָבן געזען מיט זייער באַגייסטערטן אויג 2.

דער נביא — שטרייכט הלוי אונטער — שטרעבט דאָך ניט, ווי דער פּילאָזאָפּ, משיג צו זיין גאָט דורך קאַלטער קונציקער חקירה, דורך לאַגישע סברות. וואָרום דער נביא — ער פּילט דאָך גאָט אין יעדן זינקעלע פון זיין האַרץ, אין יעדן פונק פון זיין נשמה. זיין גאַנצער מהות איז דאָך דורכגעדרונגען מיטן באַווסטזיין, אז גאָט איז אויף

1 פּוּרִי, I, סי' 13.

2 דאַרפן, IV, סי' 3: ואלה הענינים אשר לא יושגו מדרך החקשה — בפלום פּילוסאָפּיין, מפני שהחקשה מרחקת מה שלא נראה כמותו. וקיימו אותם הנביאים מפני שלא יכלו להכחיש מה שראוהו בעין הרוחנית.

דער וועלט, ניט דער ווייטער גאט פונם קאלטן פארשער-געדאנק, נאָר דער הארציק נאָענטער, וואָס מען פילט אים שטענדיק, יעדע מינוט און יעדע רגע. און דעם נביאס רוח הקודש, דאָס, וואָס ער דערשפירט מיט זיין באַגייסטערטן אויג, איו, לויט הלויס מיינונג, א פיל זיכערער און ריינערער מקור פארן אמת, איידער דער קאלטער פלפול און די חקירות פון די פילאָזאָפן. בעת די יידישע תורה דערקלערט, אז די נביאים און דאָס גאנצע פאָלק זיינען עדות פון גאָטס התגלות אויפן באַרג סיני, דאָרף מען און קאָן מען דאָס מַסביר זיין ניט אויפן דרך פון חקירה, נאָר אויפן פסיכאָלאָגישן אופן.

בכדי אָבער קלאָר און ריכטיק צו פארשטיין הלויס שטאַנדפונקט, איז זייער וויכטיק אָנצווויזן, אז ביי אים איז די אמונה, ד. ה. די יידישע אמונה, קודם-בל די אַנטפלעקונג פונם נאַציאָנאַלן זעלבסט-באַווסטזיין און זעלבסטבאַשטימונג פון דער אומה. זיין גאַנץ ווערק איז דורכגעדרונגען מיט דעם געדאַנק, אז די יידן זיינען ניט נאָר אַ רעלי-גיזער קיבוץ, נאָר אויך אַ פסיכאָלאָגיש-אייגנאַרטיקע פאָלקס-אינדיווידואַליטעט מיט אַן אומגעהייער רייכער נאַציאָנאַל-היסטאָרישער, גייסטיק-קולטורעלער ירושה. ניט אָבער נאָר דעם ריי-נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער יידישער אמונה שטרייכט הלוי אונטער: ער ווייזט אויך אָן, אז דער יידישער ית קאָן האָבן זיין גרויסע מאָראַלישע השפעה און אַנטפלעקן זיין גאַנצע דערציאָונגס-קראַפט הויפטזעכלעך אויף די קינדער פונם יידישן פאָלק, ווייל נאָר ביי זיי זיינען די עטישע יסודות פון תורת משה איבערגעגאַנגען פון דור צו דור און געווירקט אומאויפהערלעך אויף אַ גאַנץ לאַנגער קייט פון דורות, דערצויגן זייער מאָראַליש געפיל אין אַ ריי-עטישער סביבה. אַט אַ דאַנק דער רעליגיעז-עטישער סביבה, דער געהייליקטער כסודה, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור אין משך פון טויזנטער יאָרן, זיינען די יידן געוואָרן דאָס „אויסדער-וויילטע“ פאָלק, דאָס פאָלק פון „אתה בחרתנו“, אַן אויסדערוויילט פאָלק — זאָגט הלוי — זיינען יידן געוואָרן ניט אַ דאַנק משה רבנו נאָר פאַרקערט: משהס גרויסקייט האָט געשעפּט יניקה פון דער הויכער מאָראַלישער מדרגה, אויף וועלכער עס האָבן זיך געפונען די ברייטע שיכטן פונם פאָלק, די קינדער פון אַברהם, יצחק ויעקב¹.

הלוי שטרייכט דערפאַר אונטער, אז ווען אַפילו ווער פון די אומות העולם, באַהעפּט זיך צו אונז (הנלוה אלינו), וועט ער דאָך

1 הדבור, II, סימ' 56: כי לא היה מעלה בעבור משה, אלא מעלה משה
היתה בעבורם, כי האהבה לא היתה כי אם בהמן ורע אברהם, יצחק ויעקב.

„ניט גלייך זיין צו אונז“ (אך לא יהיה שוה עמנו) 1. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס די עטישע יסודות פון תורת משה האָבן אַ אוניווערסאלן און אַלמענטשלעכן באַטייט, געפינט דאָך יהודה הלוי, אַז די תורה איז און בלייבט אַן אויסשליסלעכער קנין פון דעם יידישן פּאָלק, מיט וועלכן זי איז ענג און פעסט צונויפגעבונדן מיט טויזנטער פּסיכאָלאָגיש-קולטורעלע פעדים. אַט דערפאַר טאַקע — ווייזט הלוי אָן — טראָגן אין דער תורה אַפילו די הבטחות און דער שכר פאַר מצוות און מעשים טובים אַ שאַרפן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. „עס שטייט ניט אין דער תורה, אַז אויב איר וועט מקיים זיין די און די מצוה, וועל איך אײך נאָך אייער טויט אין שיינע סעדער ברענגען, וווּ איר וועט פיל תענוג האָבן, נאָר: איר וועט זיין מיין פּאָלק און איך אייער גאָט!“ 2.

עס מוז אָבער דערביי שאַרף באַטאָנט ווערן, אַז אין הלויס וועלט-אַנשוואַונג ווערט דאָך דער יחיד ניט בטל אינם קיבוץ, ער ווערט ניט דערטרונקען אינם כלל, ווי אַ טראָפּ, אין ים, אָן אַ זעלבשטענדיקן אייגענעם ווערט. הלוי זעט אין דער אומה די נייטיקע סביבה, אין וועלכער דער יחיד און זיין פערזענלעכקייט באַקומט די מעגלעכקייט נאָרמאַל זיך צו אַנטוויקלען, צו אַנטפּלעקן איר גאַנצע שיינקייט און די רייכע אוצרות, וואָס זי האָט באַקומען בירושה פון די פריערדיקע דורות. די נאַציאָנאַלע רעליגיע מיט איר געהייליקטער מסורה איז כלל ניט מבטל, לויט הלויס פעסטער איבערצייגונג, די פערזענלעכקייט פונם יחיד, — אדרבא: ערשט זי באַשאַפט איר גרויסן מאַראַלישן ווערט, מאַכט רייכער אירע גייסטיקע אוצרות און שענקט איר אומשטערבלעכקייט. דערפאַר טאַקע טרעט הלוי אַזוי שאַרף אַרויס קעגן די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, וואָס שטייען אויף דעם שטאַנדפּונקט, אַז פשוטע בשר-וּדמם, וואָס זייער שכל באַשעפּט טיקט זיך ניט מיט פּילאָזאָפּישע חקירות און נאַטורפּאָרשונג — זיינען געגליכן צו בהמות און זייער נשמה שטאַרבט אָפּ צוזאַמען מיטן גוף. ער קאָן בשום אופן ניט מסכים זיין, אַז בלויז די פּילאָזאָפּן מיט זייער שאַרפן פאַרשער-געראַנק — נאָר זיי זיינען זוכה, זייער גייסט זאָל אומשטערבלעך בלייבן. „מיר — דערקלערט הלוי — לייקענען ביי קיינעם ניט אַפּ זיין שכר און באַלוינונג פאַר זיינע גוטע מעשים, ער מעג געהערן

1 הצוּר, I, סימ' 27. זע אויך סימ' 115: ועם כל זה לא ישתיה הנר הנכנס בתורתנו עם האורה.

2 דאָרטן, I, סימ' 109: ועל כן איננו אומר בתורה כי אם תעשו המצוה הוֹאֵת אַינאָם אחרי המות אל גנות להנאות, אבל הוא אומר: יאתם יהיו לי לעם ואני אחיהם לכם לאלהים.

צו וואָסער אומה ס'איז¹. יעדע מאָראַליש ריינע פּערזענלעכקייט איז זוכה, לויט הלויס וועלטאַנשוואונג, צו עולם הבא; דעם יידישן יחיד אָבער איז דער וועג צו אומשטערבלעכקייט באַדייטנדיק פאַרגרינגערט דורך פּסיכאָלאָגיש-היסטאָרישע פאַקטאָרן: דורך די נאַציאָנאַל-עטישע, פון דער מסורה געהייליקטע, יסודות.

אַט די היסטאָריש-פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן, דער לאַנגער זַבר, וואָס ציט זיך פון אברהם אבינו דורכן באַרג סיני ביז סוף פל הדורות, גיט דער יידישער אומה, לויט הלויס איבערצייגונג, אַן אויסשליסלעכע שטאַרקייט און גאַנצקייט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס יידן זיינען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און „מיר זיינען צו אַ טויטער זאַך געגליכן“ (פּמו הדבר המת). בעת דער „כּוורי“, דער מלך פון די כּוורים, זאָגט צום יידישן „חבר“: „איר (יידן) זייט געגליכן צו אַ גוף אַן אַ קאַפּ און אַן אַ האַרץ“, — ענטפּערט יענער: „ניין, ניט קיין גוף זיינען מיר, נאָר צעזייטע ביינער. און דאָך איז אין די פאַרטריקנטע ביינער דער פונק פון לעבן נאָך נישט אויסגעלאָשן. נישט צו קיין טויטן זיינען מיר געגליכן, נאָר צו אַ געפּערלעך-קראַנקן, וואָס שטאַרק איז נאָר אין אים די אמונה, אַז עס וועט געשען דאָס גרויסע ווונדער און אויפלעבן וועלן „די פאַרטריקנטע ביינער“².

מיר — זאָגט ווייטער דער חבר — ליידין מער פון אַלעמען, ווייל דאָס פּאַלק ישראל צווישן די אומות איז ווי דאָס האַרץ צווישן אַלע איבעריקע אברים: עס פילט מער פון אַלע אַנדערע, דערפאַר ליידיט עס אויך מער.“ ליידין אָבער — שטרייכט דער חבר אונטער — זיינען ווי די טעסט: זיי רייניקן פון אַלע פּסולת.

דעם דאָזיקן געדאַנק חזרט הלוי אָפּט-מאָל איבער: „נאָר די ליינדיקע און פילגעפרוּווטע נשמות ווערן פון גאָטס ליכט באַשטראַלט“³. הלוי איז אָבער דאָך זייער ווייט פון רבנו בחיים אַסקעטישן שטאַנד-פונקט. ער שטרייכט שטענדיק אונטער, אַז תּורת משה איז אַ קעגנערין פון פּרישות און זי לערנט, אַז דער מענטש דאַרף גלייכמעסיק אַנטוויקלען אַלע זיינע כּוחות, הן פיזישע הן גייסטיקע, ווייל דער מענטש קאָן דאָך

1 הפּוּרי, ו, סימ' 111: אין אַנחנו שוללים משום אדם גמול מעשוו המינים מאיז אומה שיהיה.

2 דאָרסן, ו, סימ' 30-44.

3 דאָרסן, ו, סימ' 22: אור אלקים איננו חל כי אם בנפשות הנכונים.

ניט מאכן קיין מחיצה צווישן די דאזיקע כוחות, וואָס זיינען אזוי ענג פאַרבונדן מיטאַנאַנדער¹.

ה'לוי זאָגט דאָ אַגב אַרויס אַ געדאַנק, וואָס האָט אַזאַ וויכטיקע דאָלע געשפּילט אין דער שפּעטערדיקער חסידות: אַז גאָט דינען קאָן מען ניט נאָר מיט תפילות און תעניתים, נאָר אויך מיט שמחה, טעניץ און געזאַנג².

דער סוף פונם „פּוּזרי“ איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַרן דיכטער פון די ציון-לידער. נאָכדעם ווי דער יידישער „חבר“ האָט פאַרענטפּערט און מסביר געווען אַלע פּראַגן און פּראָבלעמען, וואָס דער מלך הפּוּזרים האָט געשטעלט, האָט ער דעם מלך דערקלערט וועגן זיין באַשלוס עולה רגל צו זיין „צום האַרצן פון אַלע לענדער“ — קיין ארץ ישראל. אין אָנהייב האָט דער מלך געפרוּווט איינריידן זיין רבי, ער זאָל ביי אים בלייבן, נאָר ווייל יענער האָט זיין באַשלוס דאָך ניט געוועלט ענדערן, האָט אים דער מלך געזאָגט: „דיינע ווערטער האָבן מיך איבערצייגט, אַז אַפּווענדן דיך פון דער נסיעה וואָלט געווען אַ זינד און דיר מיטהעלפּן אין דיין אונטערנעמען איז אַ גרויסע מצוה. זאָל דיר גאָט העלפּן; זאָל ער זיין דיין באַהיטער און באַשיצער, ווי דו האַסט פאַרדינט. זאָל ער פאַרשפּרייטן זיין גרויס גענאָר איבער דיר און איבער אַלע די, וואָס זיינען איין דעה מיט דיר, — אָמין.“

דערמיט פאַרענדיקט זיך דער „ספר הפּוּזרי“. דער חבר, וואָס האַלט יוכה מיט דעם „פּוּזרי“ — דאָס איז יהודה הלוי גופא. און באַלד נאָכדעם, ווי ער האָט זיין ווערק פאַרענדיקט, האָט ער גענומען אין די הענט דעם וואַנדער-שטעקן און זיך געלאָזט „צום האַרצן פון דער וועלט“ — קיין ציון.

דער „ספר הפּוּזרי“ איז געווען, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַ שאַרפּער פּראָטעסט קעגן דעם גאוהדיקן ראַציאָנאַליזם, קעגן דער שטרעבונג, דער שכל זאָל באַקומען די אומבאַגרענעצטע ממשלה איבער דער מלוכה פון גייסט און קולטור. אַ באַהאַרצטער קריגער איז געווען יהודה הלוי, — עס איז אים אָבער ניט געלונגען מנצח צו זיין אין דעם דאָזיקן געראַנגל. זיין ווערק, וואָס איז געשריבן מיט גרויס באַגייסטערונג

1 הפּוּזרי II, סי' 50: ותורת משה לא העבירה אותנו פרישות, אך בדרך השוה ולהת לכל כוח מפורות הנפש והגוף חלקו בצדק ככלי רבוי כבוד אחר.

2 דאָרסן: ואם תגבור בך השמחה אל הנגון והרקוד היא עבודה ודבקה בענין האלקי.

און טאלענט, איז דאך ניט בפה געווען צו פארצאמען דעם וועג די אידעען פון אריסטו, וואס האבן אין יענער צייט, א דאנק אָבן פֿנחם ווערק, זיך שנעל פארשפרייט צווישן די שפאנישע יידן. און טאקע באַלד נאָך דעם, ווי דער „ספר הכוזרי“ איז דערשינען, איז אַרויסגעטרעטן מיט דער ראַציאָנאַליסטישער פּאָן אין די הענט איינער פון יהודה הלויס פריינד און פאַרערער פון זיין דיכטערישן טאַלענט — יוסף בן יעקב אבן צדיק. וועגן דעם לעבן פון דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער פערזענלעכקייט ווייסן מיר זייער ווייניק. זיין פּאָדור, דער בעל „סדר הקבלה“ ר' אברהם אבן דאוד, דערציילט, אז אבן צדיק איז געווען בײַן אין קאַרדוואַע זינט דעם יאָר 1138 ביזן טויט (אינס יאָר 1149) פון דעם ליד, וואָס יהודה הלוי האָט געשיקט אבן צדיקן 1, ווייסן מיר, אז יענער האָט געהאַט דריי זין. און דאָס זיינען די איינציקע פרטים, וואָס מיר ווייסן פון זיין ביאָגראַפיע. דער באַקאַנטער דיכטער אלחריזי לויבט זייער אבן צדיקס דיכטערישן טאַלענט. עס איז אָבער צו אונז זייער ווייניק דערגאַנגען פון זיין פּאָעטישער ירושה. זיין שײן ליד, וואָס הייבט זיך אָן מיט די שטיפּערישע סטראַפּן:

אֵי יָשׁוּן מִחֶדֶשׁ גִּילִים — אֵי שִׁירוֹת עֲנָבִים!
כֹּל דָּם נֶאֱפֵר לְאֲצִילִים — כֹּלְתֵי דָם עֲנָבִים! 2

האָט ביז דער לעצטער צייט על-פי טעות געטראָגן אַברהם אבן עזראס נאָמען 3. יעדנפאַלס, אַ מפורסם איז ער געוואָרן ניט אַלס דיכטער, נאָר אַלס פאַרפאַסער פון אַן אַראַבישן פּילאָזאָפּישן ווערק אין פיר פרקים: „אל-אלם אל-עגיר“, ד. ה. מיקראָקאָסמאָס, מער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען פון דער העברעיִשער איבערזעצונג „עולם קטן“ 4. אין דעם דאָזיקן ווערק, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין אַן איבער-

1 דיוואן, ברקדי-אויסגאַבע, I, 41-42.

2 וווּ איז דער אַלמער וויין, וואָס באַנייט די פרייד! וווּ זיינען די לידער פון לוסט און ליבע! — אַלע אַרפּן בלוט זיינען אינג פאַרבאַטן, אויסער טרויבן-בלוט!

3 זע: The Jewish Quart. Rew., 1913. IV, 89.

4 ווער דער איבערזעצער איז געווען, איז נישט זיכער פּעסענעשטעלס. א. יעלעניק רעכנט, אז דעם „עולם קטן“ האָט איבערגעזעצט משה אבן תיבון, שטייגשניידער — נחום המעריבי, שמחה פינסקער — משה נרבוני. קעגן יעלעניקס השערה זע: י. רייפּמאַן אין „אוצר טוב“, 1884, ז' 32. די איבערזעצונג האָט צום ערשטן פאַרעפנטלעכט יעלעניק אין 1854. אַ נייע קריטישע אויסגאַבע האָט פאַרעפנטלעכט ש. הורוויץ אין 1903. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט יעלעניקס אויסגאַבע און מיט קויפּמאַנס טעקסט-אויסגעטערונגען (אַטריבוטענלעהרע, 255-337).

גאָנסצייט¹, בעת דער פּילאָזאָפּישער געדאַנק האָט זיך געפונען על פּרשת דרכים, — איז נאָך לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די פּאַר-שידנסטע שטרעמונגען: פון פּלאַטאָנאָס אידעען=וועלט, פון די אַראַבישע „לויטערע ברידער“ (אין „עולם קטן“ הייסן זיי „הפּילוסאָפּים הטּהורים“), פון דעם מיסטישן „ספר יצירה“ און פון גבירולס „מקור חיים“; נאָר אַם שאַרפּסטן און בולטסטן איז דאָך צו באַמערקן די השפּעה פון אַריסטאָטעל שיטה, קודם=בל זיין שטאַרק אויסגעשפּראַכענער ראַציאָנאַליזם. פון די צוויי געבאָטן אין דער תּורה: „וידעת את ד'“ און „ואהבת את ד' אלהיך“ — האָט אבן צדיק אויסגעקליבן דעם ערשטן. ידיעת השם יתברך — אָט דאָס איז לויט אבן צדיקס וועלט=אַנשוואונג די גרעסטע מצוה, די העכסטע אויפגאַבע פאַרן מענטשן. ווער עס וויל דעם העכסטן אמת זיך דערגרונטעווען — זאָגט אבן צדיק — דער מוז קודם=בל זיך גופא אויספאַרשן, קענען זיך אַליין². וואָרום דער מהות פונם מענטשן, זיין אינעווייניקסטע וועלט, איז אַ שפּיגל פאַר דער גרויסער אויסנוועלט. ווער עס קען זיין אייגן „איך“, דער איז אויך אינשטאַנד משיג צו זיין די וועלט, וואָס אויסער אים; וועמען עס איז אָבער ניט קלאָר און גענוי באַקאַנט זיין אינעווייניקסטע וועלט, דער קאָן אויך זיין אויסנוועלט ניט פאַרשטיין. אָט דער געדאַנק, וואָס מיר האָבן שוין באַגעגנט אין „מקור חיים“, דער פאַרגלייך צווישן דעם „עולם קטן“ (מיקראָקאָסמאָס) און דער אויסנוועלט, דעם מאַקראָקאָסמאָס — דאָס איז דער צענטראַל=פּונקט פון אבן צדיקס ווערק, און ער הוּרט אים מערערע מאָל איבער מיט פאַרשיידענע פירושים³. אָבער אויספאַרשן זיין אייגענעם מהות קאָן דער מענטש נאָר מיט דער הילף פון דער פּילאָזאָפּיע, אָט דער „חכמת החכמות“, וואָס איז, לויט אבן צדיקס פעסטער איבערצייגונג, דער איינציקער זיכערער וועג, וואָס פירט צו ידיעת הבורא⁴. נאָר מיט דער הילף פון וויסנשאַפטן און חכמת הפּילאָסאָפּיאַ קאָן דער מענטש זיך באַפרייען פון זיין בלינדקייט און זיך דערהייבן איבער דעם המון, וואָס

1. דער „עולם קטן“ איז דערשינען אין יאָר 1145, בערך 3—4 יאָר נאָך דעם „פּוּרִי“.

2. דעם זעלביקן געדאַנק זאָגט אַרויס שלמה גבירול אינם אָנהייב פון זיין „מקור חיים“: ומה שצריך ביותר לבקש בן הודיעה הוא שידע את עצמו, כי על ידי כך ידע גם כל מה שמהוין לעצמו.

3. זע צום ביישפּיל אין דער הקדמה: ושמתני פונתי לבאר ידיעת האדם אמתת עצמו, לפי שמדיעתו לעצמו ידע הכל, ומי שידע עצמו, אפשר שידע זולתו, ומי שלא ידע את עצמו, כ"ש שלא ידע זולתו. ועל כן נקרא האדם עולם קטן, לפי שיש בו דמות בכל מה שבעולם. ז. אויך: 20, 42 אין פ. א.

4. דאָרטן, 2.

טאפט אין דער פינסטער" 1. ווער עס גלוסט ניט צו דערגרייכן די שפיצן פון חקירה און פילאָזאָפיע (מעלת העיון והחקירה), דער איז ניט ווערט צו טראָגן דעם נאָמען מענטש 2, וואָרום דערצו איז דאָך דער מענטש אויף דער וועלט באַשאַפן, בכדי די חכמה אויסצופאַרשן און אייביקע אמתן צו דערגיין 3.

פולשטענדיק להיפך דער דעה פון יהודה הלוי, זעט דער בעל "עולם קטן" קיין הילוק ניט צווישן דעם פילאָזאָף, דעם קאלטן דענקער, און דעם נביא. לויט אבן צדיקס שטאַנדפונקט איז אויך דער נביא קודם=בל אַ געלערנטער פילאָזאָף, אַ חקירה=מענטש. און נאָר זיי, דער פילאָזאָף און דער נביא, — זאָגט אבן צדיק, — קאָנען אמת דינען דער עֵלֶת הָעֵלֹת, דער ערשטער סיבה פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט 4. נאָר זיי האָבן אַ ריכטיקן באַגריף וועגן דער גאָטהייט און וועגן די געטלעכע אייגנשאַפטן (תוארים, אַטריבוטן). נאָר זיי פאַרשטייען, אַז דעם גאָט=פאַגריף קאָן מען ניט פאַרבינדן מיט וועלכע ס'איז פאַרגלייכונגען און אייגנשאַפטן, ניט נאָר נישט מיט קערפערלעך=מאַטעריעלע, ווי: גרויס, שטאַרק וכדומה, נייערט אַפילו נישט מיט ריין גייסטיקע פאַגריף=אייגנשאַפטן, ווי: קלוג, גנעדיק, אייביק. וואָרום: לָמִי אֲדַמְךָ? גאָט קאָן מען ניט פאַרגלייכן, זיין מהות קאָן מען ניט פאַסן 5. נאָר דער, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַט דעם דאָזיקן אמת, קאָן בשלימות גאָט דינען, וואָרום נאָר אַזאַ מענטש קאָן מיט פולן באַווסטזיין מקיים זיין אַלע מצוות און געזעצן, וואָס באַצוועקן דאָך איין באַשטימטן ציל: דערנענטערן זיך צו זיינע מעשים. און נאָר דורך "מושְׁבֵּלוֹת", ד. ה. דורך אַבסטראַקטע באַגריפן, וואָס ווערן דערגרייכט אויפן דרך פֿון חקירה, קאָן דער מענטש באַקומען אַ קלאַרע השגה וועגן דעם מהות פונם "פולקומען גוטן" (הטוב השלם) 6. נאָר מיט דער הילף

1 "עולם קטן", באַר שני, ז. 21.

2 דאָרפן, ז. 42.

3 דאָרפן, ז. 64: האָרם נברא בנלל החכמה... חברתו וְעֵלֶת המצאו לא היה אִפְּי אִם בחכמה, ובנלל החכמה ידעו הרברים הכוללים הנצחיים והוא לדעת המציאות הכולית וכל שכן ידעית העצם הראשון יתקדש שמו.

4 דאָרפן, 22: לא יוכל לעבוד את עֵלֶת הָעֵלֹת ואלא נביא הרור בפבעו אַז

פילאָזאָף ירוי.

5 זע דעם דריטן קאַפיטל אין "עולם קטן", 56 א. וי. דער דאָזיקער פּרק, אין "עלכן דער מחבר ניט וויער אַ סיפּע אויספאַרשונג הענן דעם פּראָבלעם פון נאָסם אייגנשאַפטן (אַטריבוטן), איז דער היכטיקסטער טייל פונם נאָנצן חירק, און אַדאַנק אים פאַרגעבט אבן צדיק אַ בכבודיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער יידישער מיטאַלאַסער=לעכער פילאָזאָפיע.

6 דאָרפן, 22.

פון דער חכמת הפילוסופיא — שטרייכט אבן צדיק אונטער — זיינען מיר בפוח משיג צו זיין, אז די גאנצע וועלט אלס גאָטס באַשאַף איז, דער פּועל יוצא פון גוטסקייט, חסד און חכמה; און מיר שטרעבן דאָך ענלעך צו זיין צו זיינע מעשים און צו זיינע ווערק.¹

די התחלה — זאָגט אבן צדיק — דער מקור פון אלע אונזערע מעשים טובים איז די חכמה; וואָרום נאָר די חכמה גיט אונז די מעגלעכקייט משיג צו זיין דעם באַשעפער, און אָט די השגה וועקט טאַקע אין אונז דעם רצון גאָט צו דינען.² אלס געטרייער אָנהענגער פונם „שלטון השכל“ און שטאַלצער גייסט־אַריסטאָקראַט, וואָס אָנדרעקענט בלויז די ממשלה פונם פאַרשער־געדאַנק, רעדט יוסף אבן צדיק מיט גרויס ביטול וועגן דעם „המון“, וועלכער איז ניט ביכולת צו פאַרשטיין, אז די קערפערלעכע אויסדרוקן און בילדער, וואָס די נביאים באַנוצן בנוגע צו גאָט, זיינען בלויז משלים און רמזים, און מען טאָר זיי ניט אויפפאַסן וואַרטלעך.³ און אבן צדיק זאָגט גאנץ אָפן אַרויס דעם געדאַנק, אז נאָר די פילאָזאָפֿיש־דענקענדיקע נשמה איז אומ־שטערבלעך, ד. ה. — דערקלערט דער בעל „עולם קטן“ — „זי קערט צוריק צו איר מקור און ווערט באַשיינט מיטן אָפּגלאַנץ פונם אומענדלעכן ליכט, וואָס דער בורא עולם איז משפיע.⁴ אָט דאָס — שטרייכט אבן צדיק אונטער — איז דער אמתער שכר פאַר די מעשים טובים, ניט ווי עס מיינען די טפשים און קעגנער פון פאַרשטאַנד“ (אותם הטפשים ומכחישי השכל).⁵

איך ווייס — זאָגט אבן צדיק — מען וועט געוויס קומען מיט דער טענה: „ס'טייטש! דאָס איז דאָך די אמתע פכירה אין תחית המתים!“ — ניין! — וועל איך זיי דערויף ענטפערן: — מיר לייקענען ניט אָפּ, אדרבא — מיר באַשטעטיקן פיל מער ווי איר, וואָרום מיר האָבן אין דעם ענין אַ פיל ריכטיקערן און אמתערן באַגריף ווי איר!⁶ „מער

1 „עולם קטן“, ז. 55, 65.

2 דאָרטן, 63: הנה התבאר עכשיו שתחילת המעשים הטובים היתה החכמה שבחכמה יגיע לבורא הכל יתעלה ולדעת אותו והיא תביאנו לעבוד אותו.

3 דאָרטן, 73. די וואַרטלעכע אויפפאַסונג פון אַווינע אויסדרוקן, ווי גאָטס האַנט, גאָטס אַרעם, גאָטס פוסגענקלע וכדומה, טראָגט אין דער פילאָזאָפיע דעם גריכטישן נאָמען אַנמראָפּאַמאָרפּיוס. דעם דאָזיקן אויסדרוק וועט אונז ווייטער אויסקומען אָפּס צו געברויכן.

4 דאָרטן, ז. 73.

5 דאָרטן, 73—74.

6 דאָרטן.

באַריכות — פאַרענדיקט אבן צדיק מיט אַ שפּאַטישן שמויכל — קאַנען מיר ניט באַרירן די דאָזיקע פּראָגע, בעת די מענטשן פון אונזער דור זיינען אזוי בלינד און פאַרנאַרישט¹.

דער דאָזיקער נײַן פון קאַרדאָווע איז געווען די ערשטע שוואַלפּ, וואָס האָט אָנגעזאָגט די בשורה וועגן אַ נייער גייסטיקער שטרעבונג, וועלכער ס'איז באַשערט געווען צו שפּילן אַן אויסשליסלעך-וויכטיקע ראָלע אין דער מיטלאַלטערלעכער יידישער קולטור. באַלד נאָך אבן צדיק האָט זיך באַוווּן דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַריסטאָטעליקער ביי יידן, ר' אברהם אבן דאוד, מער באַקאַנט אונטער די ראשי תיבות „ראב"ד“.

אַ געבאָרענער אין טאַלעדאָ (אינם יאָר 1110), איז אברהם אבן דאוד, ווי יהודה הלוי בשעתו, דערצויגן געוואָרן אין מוסלמענישער שפּאַניע. אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דער אַראַבישער קולטור, אין קאַרדאָווע, האָט ער שטודירט מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע² און אַריסטוטס פּילאָזאָפּיע אין אבן סינחא אויפפאַסונג און דערקלערונג. ער האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער וויסנשאַפט, וואָס איז ביי די שפּאַנישע יידן געווען ווי אַ שטיפקינד — מיט געשיכטע. אמת, אויך דער ראב"ד האָט זיך פאַרנומען מיט געשיכטע צוליב זייטיקע, ריין-פּאָלעמישע טעמים. די קאַראַימען האָבן גראַד אין יענער צייט געפרוּווט אַריבערטראַגן זייער געראַנגל מיט דעם רבנישן יידנטום פון פּאָדער-אָזע אין דעם נייען צענטער פון יידישער קולטור — קיין שפּאַניע. זיי האָבן זיך געפּלייט צו דערווייזן, אַז זינט דער גאַונים-אינסטיטוט איז אין מזרח אונטער-געגאַנגען, האָט דאָס תלמודישע יידנטום אָנגעוואָרן זיינע געזעצלעכע פּאַרשטייער און גייסטיקע פירער, און דערמיט איז אויך איבערגעריסן די „שלשלת הקבלה“, די לאַנגע קייט פון דער טראַדיציע, פון מסורת אַבות, מיט וועלכער די „בניטן“ שטאַלצירן אַזוי.

בכדי אָפּצווענדן די דאָזיקע טענה, האָט דער ראב"ד פאַרפאַסט זיין „ספר הקבלה“, אין וועלכן ער רעכנט אויס אין כראָנאָלאָגישן סדר.

¹ דאָרטן, 74: ואין המקום לנלות יותר מזה לתגבורת התאווה והסכלות והתקרין על בעלי זמננו זה.

² עס איז אין כתב-יד פאַרבליבן דעם ראב"ד'ס אַ ספעציעל אַסטראָנאָמיש ווערק, האָס ער האָט פאַרפאַסט ניט לאַנג פאַר זיין טראַגישן טויט אין טאַלעדאָ אינם יאָר 1180. ער איז אומגעקומען אַלס אַ קרוש בשעת אַן אויפשטאַנד. די פרטים און די סיבות פון דעם אויפשטאַנד זיינען געבליבן אומבאַקאַנט (זע „ספר הקבלה“ פון שלמה פון סורסיאָל אין א. ניבויערס „סדר החכמים וקורות הימים“, I, 102).

א דור נאך א דור, ווי רינגעלעך פון איין לאנגער קייט, אלע יידישע כוורי הרת, די געזעצגעבער און דערקלערער פון תורת משה, אנהייבנדיק פון די תנאים ואמוראים אן ביז צו זיין דור, ד. ה. ביז אין דער מיט פונם צוועלפטן יארהונדערט. דער מחבר שטרייכט דערפיי באזונדערס אונטער, אז די גייסטיקע העגעמאניע און רעליגיעזער אויטאריטעט איז איבערגעגאנגען פירושה און בקבלה פון מזרח קיין מערב, און די רבני ספרד זיינען עס די געזעצלעכע יורשים און ממלאי מקומם פון די פריערדיקע גאונים אין בבלי. אט דא ברענגט עס דער ראב"ד די, א דאנק אים אזוי באקאנטע, לעגענדע, וואס ווערט פון דעמאלט אן געבראכט פון אלע געשיכטס-פארשער, — וועגן די „ארבעה שבויים“, די פיר גאוני התורה פון סורא, וואס מ'האט זיי געפאנגען גענומען נעבן בארי, בעת זיי זיינען געפארן אויף אן איטאליענישער שיף. זיי האבן עס געגרינדעט נייע ישיבות אין ווייטע יידישע קיבוצים און געשאפן נייע צענטערן פאר תלמודישער וויסנשאפט. איינער פון די דאזיקע, פיר געפאנגענע איז געווען דערזעלביקער ר' משה בן חנוך, וואס איז אין רב הסדאי אבן שפרוטס צייטן געשטאנען בראש פון דער נייער ישיבה אין קארדאווע.¹

די אלע ידיעות און פרטים, וואס דער ראב"ד ברענגט וועגן דעם קולטורעלן מצב פון די שפאנישע יידן, האבן א גרויסע היסטארישע באדייטונג, און אויף אזא אופן איז דאס פאלעמישע בוך, וואס האט זיך געשמעלט אויסשליסלעך אפאלאגעטישע צוועקן, געווארן איינע פון די וויכטיקסטע און זיכערסטע קוועלן בנוגע צו דער געשיכטע פון די יידן אין שפאניע פארן משך פון דער ערשטער תקופה פון זייער קולטורעלן אויפבליען.

אן אפאלאגעטישן ציל האט זיך ר' אברהם פן דאוד געשמעלט אויך מיט זיין פילאזאפישן ווערק „אלעסדיה אל-כפיה“ (אינם יאר 1160). מער באקאנט אונטער דעם נאמען פון שלמה בן לאביס העברעינישער איבערזעצונג „אמונה רמה“.²

אין דער הקדמה דערקלערט דער מחבר, אז מיט זיין חיבור

1 זע „ספר הקבלה“, 67—69 (נייבוערס אויסגאבע).

2 ארויסגעגעבן מיט א דייטשער איבערזעצונג פון שמשון ווייל אין 1852. אין פת-בית איז פארהאן נאך א צווייטע איבערזעצונג פון שמואל מזרח, אינערן נאמען „ספר אמונה נאזה“ (זע י. נוסמאן, די רעליגיוזע-פילאזאפיע דעם אברהם אבן דאודס, 8; אויך „אגרות שד"ל“, 1836).

באַצוועקט ער צו געבן אַ תשובה אויף דער האַרבער שאלה, וואָס באַאומרוקט אזוי פיל נשמות און דערוועקט שווערע ספקות אין אַ סך הערצער: ווי אזוי קאָן מען עס מאַכן אַ פּשרה צווישן דעם געדאַנק, אז גאָט איז אַלױסנדיק, אז פאַר אים זיינען אַנטפלעקט אַלע סודות, אַלע געשעענישן, וואָס זיינען פאַרבאָרגן אינם שויס פון דעם עתיד, אין דער אומענדלעכער קייט פון קומענדיקע דורות, און אַלץ, וואָס געשעט, איז אַ פּועל יוצא פון זיין רצון, — און דערפּי גלויבן אין דעם מענטשנס בחירה, אין זיין פּרייען ווילן, עס איז קלאָר, אז מיט דעם דאָזיקן פּראָבלעם, וואָס אבן דאוד באַרירט, איז ענג פאַרבונדן דער גרונד־יסוד פון מאָראַל און עטיק: דעם מענטשנס פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר זיינע מעשים. וואָרום פּאָס דער מענטש איז ניט באַשאַנקען מיט אַ פּרייען ווילן, אויב „הבּל צפּויו“, אַלץ איז שוין פאַרויס באַשטימט — האָט דאָך דער שכר ועונש קיין שום באַרעכטיקונג ניט, ווייל ס'איז דאָך נישטאָ פאַרוואָס צו באַלוינען דעם גערעכטן און פאַרוואָס צו באַשטראַפּן דעם זינדיקן...

אבן דאודס ענטפער איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם דאָזיקן דענקער, וועלכער איז בכּוח צו באַרירן וויכטיקע פּראָבלעמען, באַזיציט אָבער ניט די געניגנדיקע טיפּקייט זיי צו באַגרינדן און צו געבן אַ באַפּרידיקנדיקן ענטפער. דעם מענטשנס בחירה דערקלערט אבן דאוד אויף אַזאַ אופן: דעם מענטשן ווערן געגעבן לויטער „מעגלעכקייטן“, ד. ה. דער בורא עולם גיט דעם מענטשן ביי זיין טאָן און וואַנדלען פאַרשיידענע אָן קעגנזעצלעכע מעגלעכקייטן, וואָס דער מענטש האָט די ברירה צו וויילן פון זיי פּריי נאָך זיין רצון נאָך, וועלכע ער וויל, און דער בורא גופא ווייסט ניט פאַרויס אויף זיכער, וועלכע פון די דאָזיקע קעגנזעצ־לעכע מעגלעכקייטן דעם מענטשנס ווילן וועט אויסדערוויילן. אמת, אבן דאוד גופא פאַרשטייט דערפּי, אז עס קאָן זיך געפינען אַן „איינגע־שפּאַרטער“ פּאָשן, וואָס וועט שטעלן די פּראָגע: „היתכן? ווי איז דאָס מעגלעך, אז גאָט ברוך הוא זאָל פאַרויס ניט וויסן דעם מענטשנס מעשים און דעם גורל, וואָס שטייט אים פאַר?“ — די דאָזיקע סתירה פּרוווט אבן דאוד אָפּווענדן דערמיט, וואָס ער פון זיין זייט שטעלט דעם „איינגע־שפּאַרטן“ אַ שאלת־תּם: „ווי דען? ווי נאָר מען איז מספּים דערמיט, אז אַלץ געשעט נאָך פאַרויסבאַשטימטן גורל, אז קעגנזעצלעכע בחירות, דער „יא“ מיט דעם „ניין“, קאָנען ניט זיין אין איין און דער זעלביקער צייט בלויזע, מעגלעכקייטן, וואָס באַלאַנגען אויסשליסלעך פון דעם פּרייען מענטשלעכן ווילן, — לייקנט מען דאָך דערמיט אָפּ דעם מענטשנס פּרייע בחירה. און אָן דער בחירה קאָן דאָך די וועלט קיין קיום ניט

האָבן, וואָרום דעם מענטשנס פרייע בחירה איז דאָך דער יסוד און דער תוך פון שכל ועונש און פון עולם הבא!¹

דאָס הייסט: אפן דאוד קערט זיך פאקטיש צוריק אום צו דער זעלביקער פראגע, וואָס זיין אויפגאבע איז דאָך געווען זי צו פאַר-ענטפערן. אין דער אמתן אָבער איז אפן דאוד כלל ניט אויסן געווען צו געבן אַ ענדגילטיקע תשובה אויף דער דאָזיקער פראגע, און ניט זי פאַרנעמט דעם בכבודיקסטן פלאץ אין „אמונה רמה“. דאָס ברענגט עס אפן דאוד נאָר אַלס ביישפּיל, בכדי בולט צו באַווייזן, ווי פיל רעליגיעזע פראַבלעמען און סתירות עס זיינען אַנטפלעקט געוואָרן אין זיין דור און זיי בלייבן אומפאַרענטפערט נאָר דערפאַר, וואָס מענטשן דערווייטערן זיך פון פילאָזאָפישע הקירות אויס פחד, טאָמער וועט דאָס זיי הלילה אַראָפּפירן פונם ריכטיקן וועג. מענטשן — באַקלאַנט זיך דער ראב"ד — האָבן מורא צו האַלטן אין זייערע הענט „ביידע ליכטער“ צוואַמען: די תורה און די פילאָזאָפיע, און דערפאַר, בעת זיי נעמען אין דער האַנט איינס פון זיי, לעשן זיי גלייך אויס דאָס צווייטע². ער איז דערפאַר „גליקלעך דערמיט“, וואָס ער קאָן באַווייזן, אז צווישן די דאָזיקע צוויי „האַרן“, וואָס רעגירן די וועלט³, איז ניט פאַרהאָן קיין שנאה און קיין קנאה, וואָרום צווישן דער תורה און געטלעכער התגלות און דער אמתער פילאָזאָפיע איז קיין שום סתירה נישטאָ⁴. עס איז דערפאַר כלל נישטאָ וואָס מורא צו האָבן, אז די פילאָזאָפיע קאָן אַראָפּפירן פון דער אמונה, — אַרבעט: די אמתע פילאָזאָפיע קאָן זי נאָך מער פאַרשטאַרקן און באַפעסטיקן. „די אמתע פילאָזאָפיע“ — דאָס איז ביי אפן דאודן נאָר די אַריס-טאַטעלישע. ער איז דערפאַר אַ אַנטשיידענער קעגנער פון די נעאַפלאַ-טאַניקער בכלל און פון דעם יידישן נעאַפלאַטאַניקער גבירול בפרט⁵.

1 „אמונה רמה“, 96: ואם יתעמש מתעקש ויאמר: האם יוכל האל יתברך, מת יהיה אחרית ענינו? ואמרנו: אין זה סכלות; האימר זה — רצונו להחזיר התארים כלם כמו הלקיות (חמה ולבנה) קְשָׁנִים אִם מהיובים ואם נמנעים על כל פנים, ושחאל לא ברא דבר יהיה אפשר התאר והפכו, יהיה בזה חורבן העולם והפסד הישוב בזה העולם החיים בעולם הבא, כי האדם לשוא יחרוש וכו'.

2 דאָרטן, 2.

3 דאָרטן, 82: שני אדונים, אחד מהם גדול והשני איננו קטן.

4 דאָרטן, 43: ודע שדעתנו בתורתו מסכמת עם הפילוסופיה האפיתית בזה ובולתו. זע אויך 62.

5 דאָרטן, 3, ווי אפן דאוד באַשולדיקט גבירולן, אז ער האָט גערעדט „וידער-שפעניקע ויערפער“ קעגן זיין פאָלק (שדבר סרה גדולה על האומה). אין מוסאוס איבער-זעצונג קלינגט דער דאָזיקער זאָץ נאָך שאַרפער: שהוא יושעת את האומה הסעאה גדולה.

הן אַריסטוס פּילאָזאָפּיע, הן תּורת משה — שטרייכט אַבן דאָרד אונטער — פירן פּיידע צוואַמען צו איין און דעם זעלביקן ציל: צו דערגיין דעם עטישן אמת. די יידישע אמונה האָט אָבער, לויט אַפּן דאָדס מיינונג, די מעלה, וואָס די גרויסע אמתן, וועלכע דער פּילאָזאָפּ-פּישער פּאָרשער-געדאַנק האָט אַנטפּלעקט פּאַר די אומות העולם ערשט נאָך לאַנגע דורות פון בלינדער זוכעניש און בלאַנדזשען אויף פאַלשע דרכים — דאָס אַלץ האָט דאָס יידישע פּאַלק באַקומען גלייך אין אָנהייב אדאַנק דער געטלעכער התגלות און די נביאים¹.

און גלייך ווי רב סעדיה גאון בשעתו, שטרייכט אויך דער ראב"ד אונטער, אַז דער דאָזיקער גרונד-יסוד פון דער יידישער אמונה — די געטלעכע התגלות אויפן באַרג סיני — קאָן בשום אופן ניט אָפּגעלייקנט ווערן, וואָרום זי איז פעסט דערווייזן און באַשטעטיקט דורך דער אַלטער מסורה, דורך קבלת אבותינו, אָט די מסורה, וואָס גייט איבער פון דור צו דור און דערציילט וועגן דער גרויסער היסטאָ-רישער געשעעניש, וואָס איז פּאַרגעקומען לעיני כל ישראל, אונטער דעם קאָנטראָל און עדות-וואָגן פון אַ גרויסן פּאַלקס-קיבוץ — האָט אַזא גרויסן זוּערט און באַדייט, פאַרמאָגט אַזא שטאַרקע איבערצייגנדיקע קראַפּט, אַז עס איז זי אוממעגלעך אָפּצולייקענען מיט די שאַרפּסטע לאַגישע סברות².

¹ אמינה רמה, 63: זיט שנישטו בענין היריד אלפי שנים נהן לו בהתעוררות אלהות אל אמת הנביאים. זי אייך דאָרפן, 4.

² דאָרפן, זי, 81: וטופח הנביא אשר דבר בהם פנים בפנים אל המין איבתו זהעמידם שהוא עשאו בפני המונייהם כולם ולא הכיובתו בהם שים אדם טהם ולא הכיוב אותם שום אדם אחריו, הם הענינים התכופים, והענינים התכופים ראויים שיהיו הקדמות בהקש אמתו המופתי.

וועגן יהודה הלוי'ס השפעה אויפן ראב"ד זי: ד. קויפמאַן, נעשיכטע דער אַטריבוטענלעהרעך, 241—252.

זעקסטער קאפיטל

ר' משה בן מיימון, זיינע יונגע וואַנדער-יאָרן. — דער רמב"ם אַלס הויף-אַרצט, אַלס מפרש און אַלס פּוסק. — דעם רמב"ם „משנת תורה" און איר באַדייטונג. — דער „מורה נבוכים". מיימוני אַלס ראַציאָנאַליסם; „שלטון העכל". — די פּשרה צווישן תּורת משה און אַריסטוטל שיטה. — רמזים און משלים אין דער תּורה. „מעמי המצוות". — דעם רמב"ם דעות וועגן דעם גאָט-באַגריף און וועגן השׂארת הנפשׁ. — דעם רמב"ם באַדייטונג אין דער ייִדישער וועלט און אין מערבֿ-אייראָפּע.

אברהם אבן דאוד איז ניט געווען קיין אַריגינעלער זעלבשטענע-דיקער דענקער. ער איז בלויז געווען דער שליח, דער בשורה-אנזאָגער פון דער נייער שטרעמונג, וואָס האָט זיך באַוווּזן אין דער ייִדישער אידעען-וועלט. באלד נאָך אים האָט זיך אָבער אויך באַוווּזן דער גרויסער גביא פון דער דאָזיקער שטרעמונג¹, דער אמתער מלך אין דער ממשלה פון געדאַנק, דער שאַרפער דענקער, וואָס האָט פאַרשפּרייט די מעכטיקע פליגל פון זיין גייסט איבער דער גאַנצער ווייטערדיקער תקופה פון דער ייִדישער קולטור און זיין געוואַלטיקע השפעה האָט זיך אויך געלאָזט שפירן אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער דענקער-וועלט. דאָס איז — רבנו משה בן מיימון², דער רמב"ם, דער בעל „משנת תורה" און „מורה נבוכים".

דער רמב"ם איז דער איינציקער צווישן די ייִדישע מיטלאַלטער-לעכע גדולים, וועמעס ביאָגראַפיע ס'איז באַקאַנט מיט אַלע פרטים. פאַר די קומענדיקע דורות איז אַפילו פאַרצייכנט געבליבן דער טאָג און די

¹ וועגן דער השפעה פון דעם בעל „אמונה רמה" אויף דעם רמב"ם זע: י. נויסמאַן, „די רעליגיעזע פּילאָזאָפיע דעם אברהם אבן דאוד", 9—11, און אויך זיין אַרטיקל אין „פהן-פעסטשריפט", 135—144.

² ויין אַראַפּישער נאָמען איז געווען: אָבן עמראַן מינה בן מאימון עוביד אַלה. יוסף אַבן אליעזר, אַ שריפטשטעלער פון סוף 13טן יאָרה, גיט אין זיין פירוש אויף אבן עזרא, „צפנת פענח" דעם רמב"ם שלשלת היוחסין: ר' משה ראש הנגידים מורה צדק בן רבנו מיימון הכהן, בן ר' יוסף החכם, בן ר' יצחק הכהן, בן ר' יוסף הכהן, בן ר' עובדיה יעלו חסידים בכבוד (מיר ציטירן לויט דעם מאַניסקריפט פון „צפנת פענח", האָס געפונען זיך אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק אין פּירקאָויטש-קאָלעקציע 1, גומ' 67).

מינוט, ווען דער גרויסער יידישער גאון האָט דאָס ערשטע מאל די וועלט דערזען¹. ערב פסח, 20 מינוט אויף איינס בייטאָג (דעם 30טן מערץ) אינם יאָר 1135 איז ער אין קאָרדאָווע געבאָרן געוואָרן. זיין פאָטער, ר' מיימון, אַ טיכטיקער תלמודיסט, איז דאָרטן געווען בָּיָן. ווען משה בן מיימון איז אַלט געווען 13 יאָר, האָבן די פּאָנאַטישע אַלמאָהאָדן באַצווונגען די שטאָט קאָרדאָווע, און פאַר די אָרטיקע יידן איז געשטעלט געוואָרן די ברירה: אָדער שמו, אָדער גיין אין גלות. דער בָּיָן ר' מיימון האָט מיט זיין פאָמיליע פאַרלאָזן די שטאָט, געוואַנדערט איבער שפּאַניע אין משך פון 12 יאָר און דערנאָך זיך באַזעצט אין מאַראַקאָ אין דער שטאָט פעז. אויך דאָרטן האָבן זיי געהאַט פיל אויסצושטיין פון די פּאָנאַטישע אַלמאָהאָדן, וואָס האָבן רעגירט איבער דעם לאַנד, און אין פינף יאָר אַרים (אין 1165) האָט די פאָמיליע מיימון זיך געלאָזט קיין ארץ ישראל. דער רמב"ם האָט אַ שטיקל צייט זיך אויפגעהאַלטן אין ירושלים און דערנאָך. זיך באַזעצט אין דער שטאָט פּאַסטאַט (אַלט קאַהיר), וווּ ער האָט פאַרבראַכט אַלע זיינע איבעריקע יאָרן און פאַר פּאַסט זיינע באַרימטע ווערק. ער איז מיט דער צייט געוואָרן רב הכולל (נגיד) איבער גאַנץ מצרים, נאָר מפרנס האָט ער זיך געווען פון מעדיע צינישער פּראַקטיק. ער איז געווען הויז-אַרצט ביים וויזיר אַל-פּדהאיל, דערנאָך ביים סולטאַן אַל-פּצאַל (דעם באַרימטן סאַלאַדינס אַ זון)², פאַר וועלכן ער האָט פאַרפּאַסט אַ ספּעציעל ווערק וועגן היגיגענע³.

וועגן זיין באַשעפּטיקונג אַלס פּראַקטישער אַרצט און זיין התנהגות ביים סולטאַנס הויף גיט דער רמב"ם גופא אַ אינטערעסאַנט בילד אין זיין בריוו צו שמואל אבן-תיבון. בעת אבן-תיבון האָט געהאַלטן ביים איבערזעצן דעם „מורה נבוכים“, האָט ער זיך געקליבן צו פאָרן צום

¹ זע סעדיה אבן דנאן אין „הסדה ננוח“, 30; עזריה מן האדומים, מאור עינים, סוף קאפ. 25, ווי עס ווערט געבראַכט די מעלדונג פון דעם רמב"ם אייניקל, ר' דוד.

² דעם רמב"ם אַ בן-דוד, דער אַראַבישער געלערנטער אַלקיפּסי, הערציילט, אַז דער באַרימטער ענגלישער קיניג ריכאַרד לייבן-האַרץ זאָל האָבן צו זיך אַינגעלאָרן דעם רמב"ם פאַר אַ הויז-אַרצט, נאָר יענער האָט זיך אָפּגעוואָגט (זע: ליטעראַטור-בלאָט דעם אַריענטס, 1846, 341).

³ אַלס פאַרפּאַסער פון פיל מעדיצינישע ווערק פאַרנעמט דער רמב"ם אַ בפּברדיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער מיטלאַלערלעכער מעדיצין. מער באַריכות וועגן דעם רמב"ם אַלס מעדיצינער זע: מ. שטיינשניידער, העבר. איבערזעצונג, 762-774; פּאַגל, טיימוני אַלס מעדיצינישער שריפּטשעלער (אין זאַמלבוך „מאָזעס בן מיימון“, 1, 247-231), און י. אייגער אין זאַמלבוך „Еврейская Мысль, II

רמב"ם, בכרי מיט אים זיך אן עצה צו האלטן וועגן א סך פרטים פון זיין ספר 1. דער רמב"ם האָט אים אָבער אָפּגעהאַלטן פון דער נסיעה מחמת פּאָלגנדיקע טעמים:

„איך מעלד דיר פּאַרוים — שרייבט דער רמב"ם — אז עס וועט דיר ניט געלינגען צו פּאַרברענגען מיט מיר ביחידות קיין איין איינציקע שעה אפילו, ניט בייטאָג און ניט ביי דער נאַכט. אָט איז מײן סדר היום: איך גופא ווײן אין מצרים (פּאַסטאַט) און דער סולטאַן — אין אַל־קהיר, — דאָס איז אַ מהלך פון בערך צוויי תּחום־שבת. לױט דעם הויף־עטיקעט בײן איך מחויב יעדן פרימאַרגן מאַכן דעם סולטאַן אַ באַזוך. אין פּאַל, ווען ער גופא אָדער ווער פון זײנע פּרויען און קינדער איז קראַנק, פּאַרברענג איך אין אַל־קהיר אינם הויף העכער אַ האַלפּן טאַג. צײטנווייז מוז איך אויך היילן דעם סולטאַנס קראַנקע שרים און דינער. בכלל מוז איך יעדן פרימאַרגן, אפילו ווען אַלץ איז אין אָרדענונג, פּאַרברענגען אין אַל־קהיר, און איך קום אַהיים קיין פּאַסטאַט ערשט נאָכן האַלפּן טאַג שטאַרק אויסגעהונגערט. דאָרט וואַרט שוין אויף מיר אַ גרויסער עולם, הן מושלמים הן יידן; צווישן זיי אנשים חשובים, אַנגעזעענע שרים און אַנגעשטעלטע, און אויך פונם פשוטן המון, סײ פּרעמדע, סײ באַקאַנטע. איך קריך אַראָפּ פונם אייזל, וואַש מיך אַרום, גיי צו זיי אַרום, אַנטשולדיק מיך, זיי זאָלן אַביסל צוואַרטן ביז איך וועל עפעס איבערבייסן. דערנאָך גיי איך אַרום צו די קראַנקע, פּרעג אויס יעדן באַזונדער און פּאַרשרייב זיי היילמיטלען. די מענטשן גייען אַוועק, אַנדערע קומען אָן, אַזוי ביז שפּעט אין דער נאַכט. אַמאָל פּאַרברענג איך אין אַ וויסנשאַפטלעכן געשפּרעך ביז צוויי בנינאַכט און נאָך שפּעטער. איך ליג פאַר גרויס מידיקייט, און ליגנדיקערהייט גיב איך די נײטיקע דערקלערונגען... הכלל, איך האָב די גאַנצע וואָך ניט די מעגלעכקייט צו ריידן מיט אַ בן־ישראל ביחידות פנים אל פנים הויז שבת. דעמאָלט קומען צו מיר נאָכן דאַוונען די מיטגלידער פון דער קהילה און איך גיב זיי איבער אַלע נײטיקע פּאַראַרדענונגען אויף דער גאַנצער קומענ־דיקער וואָך“ 2.

דעם רמב"םס וואַנדער־יאָרן זײנען אויך געווען זײנע לערניאַרן. מיט רײזיקן פּלעיס האָט ער, דער גאָנטיש־באַגאַבטער, געזאַמלט די אוצרות פון וויסן. איינער פון די גרעסטע גאָנים און בקיאים אויפן געביט פון חכמת היהדות, איז ער אויך געשטאַנען אויפן שפיץ פון אַלזײטיקן וויסן

1 מער באַריכות וועגן דעם — אין צווייטן בוך.

2 דעם בריוו האָט דער רמב"ם געשריבן אויף דער עלטער אינם יאָר 1199. ער איז אַרעפּנטלעכט אויך אין ייִדיש אין „כבוד חכמים“.

און פארשן פון זיין צייט. אין די הויפט-געביטן פון די מיטלאַלטערלעכע וויסנשאפטן איז ער געווען ניט נאָר דער בקי, נאָר אויך דער חריף, דער קונציקער בוימיסטער און ארכיטעקטאָר, וואָס ווייסט דעם טיפן סוד, ווי אזוי איינצלנע ציגל, צעוואָרפענע שטיינער צונויפבאָהעפטן אין אַ גאַנצן פעסטן בנין, איבער וועלכן עס געוועלטיקט, ווי אַן אומבאַגרע-נעצטע קיניגין, אַ באַשטימטע אידעע — די איינציקע, די אויסדערוויילטע... ער איז געווען געבענטשט מיט דעם ווונדערבאַרן קשרון, וואָס מען באַגעגנט אזוי זעלטן ביי יידן — די קונסט פון בויען, פון שטרענגן סדר און האַרמאָנישער אַרכיטעקטאָניק...

אַבער דאָס, וואָס ס'איז געווען אינשטאַנר אויסצופירן דער גרויסער גאון, איז געווען איבער די פוחות פאַר זיין דור, פאַר דער יידישער אינטעליגענץ פון זיין צייט. זי האָט ניט געקאַנט באַוועלטיקן און האַר-מאַניש צונויפנידן די ברייטע אַלוייטיקע בילדונג און קולטור פון יענער צייט מיט דעם געוואַלטיקן, אזוי שטאַרק פאַרפלאַנטערטן בנין פון חכמה היהדות, פון תלמודיש-רבנישן וויסן, די מוחות זיינען ממש מבולבל געוואָרן, און זיי האָבן אויך בעים בעסטן ווילן ניט געקאַנט מקיים זיין דעם אַלטן כלל: „גם מזה ומזה אַל תנח יָדְךָ“¹ און ניט באַמערקן דערביי קיין שום סתירות צווישן די צוויי וועלטן — דער תלמודיש-רבנישער און דער אַלגעמיינ-וויסנשאַפטלעכער.

דאָס אַלץ האָט דער רמב"ם צוגעזען מיט זיינע אָדלער-אויגן, און ער האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב זיין דור באַהילפיק צו זיין: אים אויס-לייזן פונם גייסטיקן פלאַנטער און ניט נאָר אָנווייזן, נייערט מיט אייגענע שטאַרקע הענט דורכלעגן אַ ברייטן גלייכן וועג, וואָס זאָל זיין דור פירן צום ליכטיקן אמת און ער זאָל ניט דאַרפן בלאַנדזשען אויף אומוועגן... נאָך אין די יונגע יאָרן, בעת דער רמב"ם האָט צוזאַמען מיט זיין פאָטער געוואַנדערט איבער שפּאַניע, איז ער צוגערעטן צו אַ געוואַל-טיקער ריון-אַרבעט: געבן די מעגלעכקייט סיסטעמאַטיש, לויט אַ באַ-שטימטן פלאַן, אויסצופאַרשן דאָס געביט פון יידישן רעליגיעזן וויסן, מאַכן אַ סדר אין דער פילפאַרביקער ירושה פון דעם דורות-לאַנגן אומ-דערמידלעכן שאַפן, צונויפזאַמלען אין איין ספר אין שטרענג סיסטעמאַ-טישער אָרדענונג די אלע דינים און געזעצן בנגזע צום רעליגיעז-עטישן לעבן פונם יידישן קיבוץ, וואָס זיינען צעזיט און צעשפרייט אָן שום סדר אין דעם גרויסן תהו ובהו פונם ים התלמוד. בערך צוואַנציק יאָר שווערער אַרבעט האָט מיימוני מקריב געווען דערדאָזיקער אויפגאַבע.

¹ דאַרפסט זיך ניט דערווייטערן ניט פון דעם און ניט פונם אַנדערן.

קודם כל האָט ער אויף אַראַבישער שפּראַך אָנגעשריבן אַ ברייטן פּירוש צום גרונד־טייל פּונם תּלמוד — צו משניות. דערנאָך ערשט איז ער צוגעטראָטן צו זיין באַרימטן גלית־ווערק, דער משנה־תּורה מיט אירע פּערצן ספרים, מער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען „יד החוקה“¹.

צען יאָר דורכאַנאַנד, טאָג און נאַכט, האָט דער רמב"ם געאַרבעט איבער דעם דאָזיקן ווערק². „איך, משה בן מיימון הספרדי — דער־קלערט דער פאַרפאַסער אין סוף פון זיין הקדמה — האָב אָנגעגורט מייע לענדן און פאַרלאָזנדיק זיך אויף גאָטס הילף... האָב איך פאַר־פאַסט דעם דאָזיקן חיבור, וווּ עס זיינען צונויפגעזאַמלט אַלע דינים און געזעצן מיט די תקנות, מנהגים און גזירות, וואָס זיינען איינגעפירט געוואָרן מימי משה רבנו ביו חתימת התלמוד און זיינען דערקלערט און באַגרינדעט אין די ווערק פון אונזערע גאונים, וואָס האָבן געלעבט אין די שפּעטערדיקע דורות. איך האָב דערפאַר מיין ווערק אַ נאָמען געגעבן „משנה תורה“, ווייל יעדער, וואָס וועט פריער לערנען תורה שבכתב און דערנאָך דאָס דאָזיקע ווערק, וועט ער פון אים גרינדלעך באַקאַנט ווערן מיט דער גאַנצער תורה שבעל פה און וועט שוין צו דעם דאָזיקן צוועק ניט דאַרפן אָנקומען צו קיין שום אַנדער ספר“³.

דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס ס'האָט געזאָלט ווערן דער „כלבו“, דאָס קאָמפּענדיום פון דער גאַנצער תורה שבעל פה, האָט דער רמב"ם געשריבן אויף העברעיִש. און אָט די העברעיִשע שפּראַך פון מיימונים „משנה תורה“ קאָן נאָך עד היום גילטן אַלס מוסטער פאַר העברעיִשן וויסנשאַפּטלעכן סטיל. יעדעס וואָרט איז אויף זיין אָרט, יעדער זאָץ געשליפן און געמאַסטן, און אַלץ איז קלאָר און פשוט. ווי דער סטיל,

¹ אַלס מעטאָדאָלאָגישער אַריינפיר צו דעם „יד החוקה“ דינט דעם רמב"ם אַ קליין אַראַביש ווערק, באַקאַנט אונטער דעם העברעיִשן נאָמען „ספר המצוות“. דאָס דאָזיקע ווערק איז דערגאַנגען צו אונז אין צוויי פאַרשיידענע נוסחאות, און פון יעדן נוסח באַזונדער איז דאָ אַ העברעיִשע איבערזעצונג: איינע — פון שלמה ב"ר יוסף־אבן אַיוב, אין די אַנדערע מער באַקאַנטע, — פון משה אבן תיבון.

² אין זיין ברייו צו יונתן בן דוד הפהן שרייבט דער רמב"ם: „וכמה קבתי יום ולילה כמו עשר שנים רצופות בקבוץ חבור וזה“ — פאַרענדיקט איז דאָס ווערק געוואָרן אין 1177.

³ כללו של דבר, כדי שלא יקא אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מדינת ישראל, אלא יחא חבור זה מקבץ לתורה שבע"פ כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבנו ועד חבור הנמרא וכמו שפרשו לנו הגאונים בכל חבוריהם שחוברו אחר הנמרא. לפיכך קראתי שם חבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבע"פ כלה ואינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם.

אזוי אויך דער תוך און די באארבעטונג פון דעם ריין-מאטעריאל. אלס ארכיטעקטאר, אלס קונציקער בוי-מייסטער האָט דער רמב"ם זיין גלייכן ניט אין דער גאנצער רעליגיעז=וויסנשאַפֿטלעכער העברעישער ליטעראטור. זיין „משנה תורה“ איז אַן אמת מייסטער=ווערק פון קלאַסישער בוי=טעכניק, אזוי קונציק איז דאָרט צוגעפאָסט איין גליד צום אנדערן, דער גאנצער ריזיק=גרױסער סכּום פון אַלע מיני דינים און מצוות, וואָס געפינען זיך אין דער תורה און אין תלמוד, זיינען ביים רמב"ם איינ=געטיילט אין פערצן גרופן, יעדע גרופע ווערט באַהאַנדלט אין אַ באַ=זונדער ספר, און יעדער ספר איז איינגעטיילט אין פרקים און סעיפים, אין דעם „יד החזקה“, ווי אויך אין דעם רמבמס פירוש אויף משניות וואָרפט זיך אין די אויגן איין זייער באַראַקטעריסטישער שטריך. דער פאַרפאַסער באַגניגט זיך ניט מיט דער ראַלע פון אַ פוסק און מפרש, וואָס דערקלערט און איז מסביר די דינים און געזעצן. ער באַנוצט אויך יעדע געלעגנהייט און פּרױפּוּקלערן דעם לעזער, אים צו עפענען די אויגן און אים קלאַר צו פאַווייזן, ווי שעדלעך עס איז דער פינסטערער אַבערגלױבן מיט זיינע ווילדע המצאות און סגולות, וואָס פאַרפירן אונז פאַרנאַרײשן דעם מענטשן. און דער רמב"ם מאַכט גאָר קיין סוד ניט דערפון, אַז זיינע אויפּקלערונגס=רייד האָבן ס'רוב זייער אַ קנאַפע שייכות צו דעם באַטרעפנדיקן דין, „איך פאַרשטיי גאַנץ גוט — איז ער אויף איין אָרט מודה — אַז דאָס, וואָס איך דערקלער דאָ, געהערט פֿלל ניט צום ענין; איך האָב דאָס אָבער געטאָן מיט אַ פיוון, ווייל איך רעכן פאַר דער וויכטיקסטער אויפגאַבע צו געבן דעם לעזער אַ קלאַרן באַגריף, ווי אזוי ריכטיק אַפּצושאַצן דעם ווערט פון די דינים און געזעצן.“ עס טרעפט דערפאַר גאַנץ אָפט, אַז דאָרט, וווּ אין דער גמרא זיינען די דער=קלערונגען פון אַ וועלכן=ס'איז דין פאַרבונדן מיט פאַרעלטערטן אָבער=גלױבן און אַלטפּעטערישע פאַראורטיילן, איז דער רמב"ם די דאָזיקע דערקלערונגען פשוט מבטל און גיט אַנשטאַט זיי אַ נייע, מער ראַציאָ=גאַליסטישע, „ריכטיקערע“ דערקלערונג.

דעם רמבמס „משנה תורה“ האָט געמאַכט אַ געוואַלטיקן רושם. ווי נאָר דאָס ווערק איז דערשינען, האָט עס פֿכל תפוצות ישראל אַרויסגערופן די גרעסטע התפעלות. „ר' משה בן מיימון — שרייבט זייער אַפּ=דור, אַהרן בן משולם פון לניל — האָט אַרויסגעפירט זיין פאַלק פונם ים הַסְכּלוֹת; גאָטס הייליקע תורה האָט ער איינגעפלאַנצט אין אַלע הערצער. זינט רבינא ורב אשי איז ניט געווען קיין גלייכן צו משה'ן 1.

דעם רמב"ם ווערק — שרייבט א צווייטער בן-דור, ר' ששת בן קנבנשתי — האט מיט זיין קלארער שפראך און ווונדערבארן סדר אלעמען די אויגן געעפנט; יעדער איילט זיך וואס גיכער פאר זיך דאס ווערק אפצושרייבן. אלט און יונג קומען זיך צונויף, בכדי זיך צו באקענען מיט דעם חיבור. א דאנק דער „משנה תורה“ זיינען פיל געווארן בקי אין אלע דינים און זיינען ביכולת אליין צו פסקנען שאלות און ארויסזאגן זייער מיינונג וועגן יעדן דין און געזעץ.

אמת, דעם רמב"ם ווערק האט אויך ארויסגערופן אין געוויסע קרייזן אנטשיידענע קעגנער. א טייל פון זיי איז דערביי אויסן געווען גאנץ זייטיקע און קליינלעכע פניות: קנאה, ניט פארגינען און אויפגעבלאזענע גאווה. אייניקע תלמידי חכמים האבן אין דעם דאזיקן ספר געזען א שטיקל פחיתת-הכבוד פאר זיך און זיי האבן זיך געפלייסט צו דערווייזן, אז אוינע בקיאים ווי זיי האבן כלל ניט נייטיק אזעלכע הילפסביכער 1. דער רמב"ם גופא דערציילט מיט פילאזאפישער געלאסנקייט אין א בריוו צו זיין געליבטן תלמיד יוסף אבן עקנין וועגן די דאזיקע דקדוקי עניות און קליינלעכע אָנפאַלן. „זיי וויסן — איז ער ווייטער מוסיה — אז ניט אויס גדרות, ניט אויס בארימערין, בכדי זיך קונה-שם צו זיין ביי יידן, האָבן איך דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן... איך האָבן איינגעזען, אז דאָס פּאַלק האָט ניט קיין איינציק געזעץ-בוך, וווּ אַלע דינים זאָלן זיין קלאָר און לאָגיש דערקלערט, אָן גרייזן און אָן מחלוקת... און דאָס, וואָס איך האָבן אויפגעטאָן, איז געטאָן געוואָרן אויסשליסלעך לכבוד השם יתברך... און איך ווייס אויף זיכער, אז מיט דער צייט, ווען די קנאה און די רדיפה נאָך כבוד און הערשאַפט וועלן געשטילט ווערן, וועט מיין ווערק פּלי-ספּק אָנגענומען ווערן פּונם גאַנצן יידישן פּאַלק און עס וועט זיך באַנוצן נאָר מיט אים און ניט מיט קיין שום אַנדער ספר“ 2.

נאָר גראָד אַט דער פעסטער בטחון זיינער, אז מיט דער צייט וועט מען זיך באַגינגן נאָר מיט דער „משנה תורה“ אליין — האָט געמוזט ארויסרופן אַ גרויסע אומצופרידנקייט ביי אַ סך גאָטספּאַרכטיקע רבנים

1 צווישן די דאזיקע קעגנער איז אויך געווען דער באַנדאָדער ראש-ישיבת פון „בית ישראל“, ר' שמואל ב"ר צ'לי.

2 דע כי אני לא חברתי זה החבור כדי להתגדל בו בין היהודים ולא שיבוא לי מזה התפארות... וראיתי האומה בלא ספר מחוקק שלא יתיה בו לבד עיני אמת בלי מחלוקת — ועשיתי מה שעשיתו לכבוד השם יתברך לבד... אבל אני יודע בודאי כי בזמנים הבאים כשתפול הקנאה ובקשת השררה, יתאו כל בני ישראל לו לבדו וינת זולתו בלי ספק (אגרות הרמב"ם, 21—22).

און לומדים. זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דער „יד החזקה“ קאָן מרחה זיין די גמרא און מען וועט שוין מער ניט האַלטן פאַר נייטיק צו זיין אַ בקי אין ים התלמוד. זיי האָבן אויך שטאַרק מתרעם געווען אויפן רמב"ם, וואָס ער האָט אין זיין ווערק ניט אָנגעוויזן די מקורים, אויף וועלכע ער שטיצט זיך, בעת ער דערקלערט דעם אָרער יענעם דין; עס איז דערפאַר זייער שווער נאָכצוזען און צו פאַרגלייכן מיט דעם באַטרעפנדיקן טעקסט, אין פאַך, ווען מען וויל אַליין זיך איבערצייגן, צי איז ווירקלעך דער דין ריכטיק דערקלערט און דער מחבר האָט קיין טעות ניט געהאַט. דער רמב"ם גופא האָט געמוזט מודה זיין, אַז די דאָזיקע טענה איז טאַקע אַ גערעכטע¹; דערפאַר אָבער איז ער גאַנץ אַנטשיידן אַרויסגעטראָטן קעגן דער צווייטער באַשולדיקונג, אַז זיין מין איז, מען זאָל זיך וואָס ווייניקער באַשעפטיקן מיטן תלמוד און זיינע מפרשים... „איך האָב, חס ושלום, קיינמאָל ניט געזאָגט: באַשעפטיקט זיך נישט מיט דער גמרא און מיט די הלכות פון ר' יצחק (דער אַלפס) און פון אַנדערע“².

מען מוז אָבער מודה זיין, אַז די דאָזיקע דערקלערונג איז ניט גאַנץ ריכטיק. אמת, דעם ברייטן עולם, אָפן קבֿל עם ועדה, האָט דער רמב"ם טאַקע ניט געזאָגט, מ'זאָל וואָס ווייניקער צייט אָפנעבן דעם לימוד התלמוד. יהידים אָבער, זיינע אויסדערוויילטע תלמידים, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר פענק צו באַקומען אַ ברייטע פילאָזאָפישע בילדונג, האָט ער דאָך געראַטן, זיי „זאָלן ניט פֿטרן זייער צייט איבער דעם גמרא-משא ומתן און איבער די מפרשי התלמוד“³, ווייל ס'איז בעסער זיך אָפצוגעבן מיט נוצלעכע וויסנשאַפטן און שאַרפן דעם שכל מיט פילאָזאָפישע חקירות.

אַ געטרייער אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה און אַ שטרענגער ראַציאָנאַליסט, האָט דער רמב"ם אין זיין פירוש אויף משניות און בפרט אין „משנה תורה“ זיך געפלייסט איבערצוצייגן דעם לעזער, אַז די אמת ריכטיקע און זיכערע שטיצע אין פראַגן פון אמונה און מאַראַל איז נאָר

1 אין זיין בריוו צום דיין פון אַלפסנדריא, ר' פנחס בן משולם, שרייבט דער רמב"ם: „וכן תמיד אני בצער מזה שיבוא השואל וישאל: היכן נאפרו דברים אלו? פעמים אומר לו יידי: במקום פלוני, ופעמים לא, ואיך לא אומר מקובו עד שאחפש אחריהו. ועל זה אני מציער הרבה שאני אומר: הרי אני המחבר ונתעלם ממני מקום דבר זה, מה יעשו שאר בני אדם.“

2 אגרות הרמב"ם, 22.

3 צום געליבטן תלמיד, יוסף אבן עקנין, שרייבט דער רמב"ם: „ולא תכלה ותאבד ומנך בפירושים ובמשא ומתן של גמרא.“

דער שכל, דער לאַגישער פאַרשטאַנד. אין זיין, יעדן יידן גוט באַקאַנטן, אַני מאַמין" האָט דער רמב"ם געפרוּווט צוזאַמענפאַסן דעם תּמציט פּונם יידישן ןת אין דרייצן עָקרים (דאָגמען) און דערביי טאַקע שאַרף אונטערגעשטרייכט, אַז אין די דאָזיקע גרונד-יסודות דאַרף מען ניט נאָר גלויבן — מ'מוז זיי אויך (חוץ צוויי עקרים — תּחית המתים און ביאת המשיח) פּילאָזאָפּיש באַגרינדן און משיג זיין מיטן שכל, ווייל ערשט דאָס קלאַרע לאַגישע פאַרשטיין גיט די מעגלעכקייט איינצודרינגען אין אמתן תּוך, אינם מחות פון יעדן עָקר באַזונדער¹. דאָס גלויבן איז ביים רמב"ם ענג פאַרבונדן מיטן דענקען און פאַרשן, און דערפאַר האָט ער געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן אינם ערשטן חלק פון זיין „משנה תורה" — אינם „ספר המדע" — אַ גאַנצע רעליגיעז=פּילאָזאָפּישע סיסטעם, וווּ ער פּליסט זיך צו באַגרינדן „על פי השכל", מיט הילף פון שטרענג לאַגישע הנהות און מסקנות, די רעליגיעזע גרונד=אַנשוואונגען פּונם יידנטום.

מיטן „ספר המדע" אַליין האָט זיך אָבער דער רמב"ם ניט געקאַנט באַגניגן, דאָרט זיינען בלוין באַרירט די „ראשי פרקים" פון דער וויכטיקער פּראָבלעם — קריטיש באַלויכטן די יידישע אמונה מיט דער הילף פּונם פּילאָזאָפּישן פאַרשער=געדאַנק. דער „ספר המדע" קאָן באַטראַכט ווערן בלוין אַלס הקדמה צום רמב"ם שפּעטערדיקן ווערק — דעם באַ=רימטן „מורה נבוכים"².

אין קיין אַנדער ווערק האָט זיך ניט אַזוי בולט אַנפּלעקט דעם רמב"ם פּערזענלעכקייט, ווי אין דעם דאָזיקן פּילאָזאָפּישן חקירה=ספר, וואָס איז געשריבן אין אַראַביש אין דער פאַרם פון אַ פּריינדלעכן געשענק דעם געליבטן תּלמיד זיינעם, יוסף בן יהודה עקנין³. זייער כאַראַקטעריסטיש איז שוין די הקדמה צום „מורה נבוכים", וווּ דער פאַרפאַסער שטרייכט אונטער, אַז דער דאָזיקער ספר איז בלל ניט גע=שריבן פאַרן פּשוטן עולם און אויך ניט פאַר די לומדים, וואָס זיצן כל ימיהם אויסשליסלעך איבער דער גמרא. „מיין ווערק איז געשריבן נאָר פאַר די, וואָס האָבן זיך פאַרטיפּט אין חכמת הפּילוסאָפּיאַ און זיינען שטאַרק צעמישט און מבולבל דאָדורך, וואָס זיי דאַכט זיך, אַז ס'איז

1 אויף די דאָזיקע „שלושה עשר עקרים" וואָס אַן אומבאַקאַנטער מיטלאַלשער=לעכער דיכטער געבויט זיין באַקאַנטע תּפילה „גדל אלהים חיי".

2 פאַרענדיקט אינם יאָר 1190. דעם אַראַבישן טעקסט (תּלאַא אַלחירין) האָט פאַרעפּנטלעכט מיט אַ פּראַנצויזישער איבערזעצונג אין דריי בענד (1856—1866) שלמה ברנך.

3 אינם ברוי צו אבן עקנין שרייבט דער רמב"ם: וסדרתי לך שלחן ערוך במאמר הנכבד ספר „מורה נבוכים" אשר כתבתיו בעבורך ובגללך.

פארהאן א סתירה צווישן דעם פילאָזאָפֿישן אמת און אייניקע פרטים פון דער תורה¹.

און טאקע דערביי דערקלערט מיימוני, אז ער האָט מיט אַ פֿיוון זיינע געדאַנקען אויסגעדיקט ניט אין לייכט פאַרשטענדלעכער און סיסטעמאַטישער פֿאַרם, בכדי די „אמתן“, וואָס ווערן דערפֿאַרשט אין דעם דאָזיקן ספר, זאָלן בלייבן פֿאַרהוילן פֿאַרן „המון“ (כי כּוונתי ישיהיו האַמִּתִּיּוֹת מוּשְׁקָפוֹת מִמֶּנּוּ... נעלמות מהמון העם).

„נאָט איז מיין עדות — זאָגט ווייטער דער רמב"ם — אז איך האָב מיך לאָנג געשלאָגן מיט דער דעה, צי זאָל איך פֿאַרעפנטלעכן דאָס דאָזיקע ווערק, וווּ עס ווערן צום ערשטן מאל באַהאַנדלט ביי אונזער פֿאַלק אַזוינע וויכטיקע און פֿאַרבאָרגענע ענינים... עס שטייט אָבער: „עת לעשות לך הפרו תורתך“ — ס'איז אַ חוב צו טאָן פון נאָטס נאָמען זועגן, ווען די תורה איז אין געפֿאַר... מיט איין וואָרט: איך בין דער מענטש, וואָס קאָן ניט אַנדערש. ווי נאָר איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אז דער דורכן שכל לאָגיש באַגרינדעטער אמת קאָן געלערנט און פֿאַרעפנטלעכט ווערן נאָר אין אַזאַ פֿאַרם און אויף אַזאַ אופן, אז ער וועט באַפֿרידיקן און באַגרייטערן נאָר דעם אויסדערוויילטן יחיד און וועט דערביי אויפֿרייצן צענער טויזנטער נאַראָנים, — וועל איך דאָך דעם אמת אָפֿן אַרויסזאָגן, בכדי אויפֿצוקלערן און באַהילפֿיק צו זיין אַט דעם איינציקן, דעם אויסדערוויילטן, און וועל מיך ניט לאָזן אָפֿשרעקן דורך די אַנפֿאַלן און געשרייען פון דעם פינסטערן המון².

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אז דער רמב"ם האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע שלום צו מאַכן צווישן דער אַראָפֿיש=גריכישער פֿילאָזאָפֿיע און דער ייִדישער אמונה. דער „מורה נבוכים“ איז בכלל ניט קיין אַפֿאַלאָגעטיש בוך. אין פּולשטענדיקן קעגנזאַץ צו יהודה הלוי, איז דער רמב"ם געווען פעסט איבערצייגט, אז די רעליגיעזע דעות

¹ ואין הפוגה במאמר הזה להבינם כולם לחמוק, ולא למתחילים בעיון, ולא ללמוד מי שלא יעין רק בהכמת התורה ר"ל תלמודה... אבל להציר איש בעל דת... ועיין בהכמת הפילוסופיא... והציקותו פרטי התורה... ונשאר במכובת גדולה.

² והשם יתברך יודע שאני לא סרתי תיזתי סתירה הרבה מאד לחבר הרברים אשר ארצה לחברם בזה המאמר, מפני שהם ענינים נסתרים לא חבר פלל בהם ספר אולתי זה באומתנו בזמן הנלות הזה, ואיך אתחיל אני עתה ואחבר בהם... עת לעשות לה' הפרו תורתך... סוף דבר, אני האיש אשר כשיציקו הענין ויצר לו הדרך ולא יימצא תהבולה ללמד האמת שבא עליו מופת אלא בְּשִׁיאוֹת לאחד מעולה ולא יאות לעשרת אלפים סכלים, — אני בוחר לאומרו לעצמו ולא ארגיש בגנות העם הרב שהוא בארצה להציל המעולה האחד החווא...

פונם יידישן פאלק באשטעטיקן אויפן בעסטן אופן אריסטוס פילאָזאָפישע אידעען און אז די אמת, וואָס זיינען אַנטפלעקט געוואָרן דורך דער געטלעכער התגלות, קאָנען בשום אופן ניט סותר זיין די מסקנות, צו זעלבע דעם מענטשנס פאָרשער-געדאַנק איז געקומען. וואָרום ביים רמב"ם איז גאָר קיין שום ספק ניט געווען, אז די פילאָזאָפיע, דער שאַרפער פאָרשער-געדאַנק, איז ניט קיין ווייניקער זיכערע קוועלע צו דערגרינדן דעם אמת, ווי די געטלעכע התגלות. דאָרט וווּ דער אמת איז בולט און קלאָר — זאָגט דער רמב"ם — איז קיין שום נפקא מינה ניט, צי האָט אים אַנטפלעקט דער נביא על פי רוח הקודש, אָדער אים האָט גאָר אַרויסגעזאָגט אַן אַנדערש-גלויביקער¹.

דער רמב"ם האָט פֿלל ניט געקאָנט מסכים זיין מיט הלויס באַ-הויפטונג, אז דער „גאָט פון אַברהם“ אונטערשיידט זיך זייער שטאַרק פונם „גאָט פון אַריסטו“. דער פאַרפאַסער פונם „מורה נבוכים“ איז דוקא געווען פעסט איבערצייגט, אז פּנוגע צו דער גאָטהייט-אידעע זיינען נישטאָ קיין תּלוּקוּי-דעות צווישן אַריסטו און תּורת משה, און אַלע די אמתן, וואָס ס'לערנט די פילאָזאָפיע, ווערן אויך אַרויסגעזאָגט און באַ-שמעטיקט אין דער ביבל און אינם תּלמוד. די אָבער, וואָס מיינען, אז עס זיינען יאָ פאַרהאַן סתירות צווישן דער פילאָזאָפיע און דער אמונה, — האָבן פשוט אַ טעות. און דער טעות נעמט זיך, לויט דעם רמב"ם מיינונג, דערפון, וואָס מען פאַרשטייט פאַלש דעם פּשט פונם ביבלישן טעקסט. מיימוני רעדט דערפאַר מיט גרויס ביטול וועגן די „אַרעמע“ מפרשים, וואָס האַלטן פאַר דער וויכטיקסטער וויסנשאַפּטלעכער אויפגאַבע וואָרטלעך צו דערקלערן דעם טעקסט². ער אָבער זעט דעם עיקר ניט אין „ידיעת פירוש המלות“, ניט אינם „פּשט“, נאָר אינם „משל“, אינם „רמז“. וואָרום דער שלום צווישן תּורת משה און דער גריכישער פילאָזאָפיע ווערט ביים רמב"ם דערגרייכט אויף דעם אייגענעם דרך, ווי ביי פילון (ידידה האַלפּסדרוני) בשעתו: דורך דעם, וואָס דער ביבלישער טעקסט ווערט אויסגעטייטשט אויף ריין אַלגענאָרישן אופן³. אין אַלע מעשיות און אַגדות פון דער ביבל האָט מיימוני, דער שטרענגער

1 יד החוקה, הלכות קדוש החודש, סוף פונם 17 פרק: אין הושעין למחבר בין שחברו אותם נביאים, בין שחברו אותם עז"רים.

2 מורה נבוכים, וו, פרק 29: ולא כמו שיעשו הדרשנים והמפרשים העניים, אשר יחשבו כי ידיעת פירוש המלות היא החכמה.

3 צי איז דער רמב"ם באַקאַנט געווען מיט פילאָנס שיטה, איז ניט פעסטגע-שמעלט. יעדנפאַלס האָבן די אַראַבער פאַשטימט געווען וועגן פילון פון אַלכסנדריא. זע א. הרמב"ם: 276, 267, 255, 1894, „Извѣстія Киркисани“.

ראציאנאליסט, געזען לויטער אלעגאריעס, וואָס אַנטפלעקן בדרך משל און רמז די זעלביקע אידעען און געדאַנקען, אויף וועלכע דער גרויסער אַריסטו האָט געבויט זיין פּילאָזאָפּישע סיסטעם.¹

די לערע, וואָס איז צוגעפאַסט צום המון — שטרייכט אונטער דער רמב"ם נאָך אין זיין ערשטן ווערק, אין זיין פירוש אויף משניות, — מוז זיין בדרך חירה ומשל². אין יעדער מצוה און אין יעדן געזעץ פון דער תורה פלייסט זיך דער רמב"ם צו געפינען דעם טעם (טעמי המצוות)³, דעם פראקטישן פועל יוצא, וואָרן אַלץ, וואָס אין דער תורה איז דאָך דער ריינער אמת, און דאָס וואָס איז אמת — מוז דאָך אויך נוצלעך זיין, דאָס קאָן און מוז דערקלערט ווערן על פי השכל, דורך לאָגישע באַווייזן...

מען מוז דערביי אויך נעמען אין באַטראַכט, אז אין יענע דורות האָט מען נאָך קיין שום השגה ניט געהאַט וועגן געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און אנדערע קולטור-דערשיינונגען; פּערט דעם רמב"ם האָט אינגאַנצן געפּעלט דער היסטאָרישער חוש. פאַרנעמען זיך מיט געשיכטע און מיט מוזיק — פּלעגט ער זאָגן — איז אַ נאַרישער און נוצלאָזער צייט-פאַרטרייב⁴. עס איז דערפאַר קיין חידוש ניט, וואָס בעת דער רמב"ם פרוווט אָפּשאַצן דעם ווערט און באַטייט פון די יידישע רעליגיעזע דינים און געזעצן, באַטראַכט ער זיי אויסשליסלעך פון זייער פאַרמעלער, ריין פראקטיש-אויטיליטאַרער זייט. אויף אז אַ אַופן ווערט דאָס רעליגיעזע יידנטום, די אמונה פון געטלעכער התגלות און גרויסע ווונדער מוגלג אין אַ פראקטיש-רעליגיעזער און ראציאנאליסטיש-נוצלעכער געזעצגעבונג; די אַלע "עשהם" און "לא תעשהם" פון דער תורה — זיינען בלויז פשוטע פאַדערונגען פונם נאַטירלעכן מענטשלעכן פאַרשטאַנד, נוצלעכע כּללים פון פראקטישער היגיענע. דער רמב"ם האָט כּלל ניט באַמערקט, אז די צוויי וועלטאַנשוואונגען, וואָס ווערן אזוי

1 מורה נבוכים, III, פרק 50: דע כי כל ספור שתמצאוהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה אם לאמת דעת שהיא פנה כפנות התורה או לתקון מעשה מן המעשים.

2 הקדמת לפי המשניות, סדר זרעים: שהלמוד להמון העם צריך שיהיה בדרך חירה ומשל כדי שיהיה כולל הנשים והנערים והקטנים עד אשר ישלם שכלם, ואז יתבוננו וישכילו עיני הרמזים ההם.

3 מורה נבוכים, III, פרקים 35-49.

4 אבוד זמן בהבל כגון אלה הספרים הנמצאים אצל העם מספורי דברי הימים והנהגת כללים ויהוסי הערבים וספרי נגון וכיוצא בהן מן הספרים שאין בהם הכמה ולא תועלת נופת אלא אבוד זמן בלבד (פירוש המשניות, סנהדרין, פרק י, משנה א').

בולט אויסגעדריקט אין דער ביבל פון איין זייט און אין אריסטוס פילאָ-
זאָפיע פון דער אנדערער — זיינען צוויי זעלבשטענדיקע און גאַנץ
פאַרשיידענע אַנטפלעקונגען פונם מענטשלעכן גייסט. פעסט איבער-
צייגט, אַז עס איז פאַרהאַן נאָר איין אמת אויף דער וועלט, דער
פילאָזאָפישער לאַגישער אמת, געשאַפן און געבוירן דורכן קאַלטן
געשליפענעם שכל — האָט דער רמב"ם אויך אינם יידנטום געזען בלויז
פילאָזאָפישע אידעען און באַגריפן. ווייל תורת משה איז דער ריינער
אמת — מוז זי דאָך אין אַלע פרטים באַשטעטיקן די הנחות פונם
פילאָזאָפישן אמת, פון דער איינציקער אמתער פילאָזאָפיע — דער
אריסטושער. אומבאַוווסט האָט דער רמב"ם געזען אינם יידנטום, אין
דער ביבל — בלויז אַראַציאָנאַליסטישן פירוש צו אריסטוס פילאָזאָפיע.
זען עפעס מער, עפעס אנדערש אין דער ביבל האָט דער דאָזיקער
טאַן מיט זיין גאנזש-שאַרפן, אָבער דאָך איינזייטיקן שכל ניט געקאַנט.
אַן אַ פּאָעטישן חוש, פרעמד און מיט ביטול פאַרהאַלטנדיק זיך צו דער
אינטימער וועלט פון מענטשלעכע חלומות און טרוימען, פון פאַטעטישער
התלהבות און האַרציקער השתפכות הנפש — האָט ער געזען און באַמערקט
נאָר דאָס שכל'דיקע, נאָר דאָס, וואָס קאָן לאַגיש דערוויין ווערן.
אַז די ביבל און די אַריסטאָטעלישע פילאָזאָפיע שטאַמען פון צוויי פאַר-
שיידענע וועלטן — וואָט אים גאָר אויף דער מחשבה ניט געקאַנט קומען.

בכדי אָבער ריכטיק אַפּצושאַצן דעם דאָזיקן באַדייטנדיקן דענקער,
מוז אונטערגעשטראַכן ווערן, אַז אַפילו דעם גרעסטן לערער און מדרוך
זיינעם — אַריסטון האָט ער אויך ניט געפּאָלגט מיט בלינדער התבטלות
אַן קריטיק. דער רמב"ם איז טאַקע געווען פעסט איבערצייגט, אַז אַלץ,
וואָס אַריסטו האָט אַרויסגעזאָגט בנוגע צום עולם התחתון, ד. ה. צו
אונזער וועלט, וואָס געפינט זיך אונטער דער לבנה — איז לויטער אמת,
און ווער עס פרוּווט דאָס אַפלייקענען, טוט עס פשוט מחמת, חוסר
התבנה: "זיין שכל איז עס ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די טיפע גע-
דאַנקען פון אַריסטוס שיטה¹. אַריסטוס דעות — האָט דער רמב"ם
געזאָגט — דאָס איז בכלל די גרענעץ פונם מענטשלעכן וויסן². און
דאָך האָט ער רמב"ם אויך אויף דעם גרויסן אַוטאָריטעט ניט געוואָלט
שטענדיק זיך פאַרלאָזן, ווייל ער האָט געפונען, אַז דער גרעסטער אבן-

1, מורה נבוכים" ח, פרק 22.

2 זע זיין בריוו צו שמואל אבן תיבון: ודעתו ר"ל דעת אַריסטו הוא תכלית
דעת האדם. דעם זעלבדיקן געדאַנק זאָגט אַרויס דעם רמב"ם בן-גורן דער באַרימטער
אַראַבישער דענקער אבן-רשד.

ענה אויפן וועג פון פרייען פאָרשן איז דער בלינדער און פחדנישער גלויבן אין אוטאָריטעטן...

דער באַקאַנטער דענקער שלמה מיימון דערציילט אין זיין אוטאָביאָגראַפיע מיט גרויס התפעלות, אז אַלץ, וואָס ער האָט דערגרייכט אויפן געביט פון בילדונג און וויסן, האָט ער אויסשליסלעך דעם רמב"ם צו פאַרדאַנקען, אָבער ער איז גלייך דערביי מוסיף: „אַז גרויסן רושם האָט אויף מיר געמאַכט ניט אזוי דעם רמב"ם שיטה, ווי דער שטאַלצער מעור¹ פון זיין פאָרשער-געדאַנק, וואָס האָט ניט געוואָלט וויסן פון קיין שום גרענעצן, אויסער די גרענעצן פונם שכל גופא, און זיין אויסשליס=לעכע ליבע צום אמת, וואָס איז ביי אים געווען העכער פון אַלץ אין דער וועלט“.

בכדי זיך צו איבערצייגן, וויפיל אמת עס שטעקט אין דער דאָזיקער באַראַקטעריסטיק, איז גענוג דורכצולייענען די שיינע בלעטער אינם „מורה נבוכים“, וווּ דער רמב"ם האַלט מלחמה מיט דער רוטינע און דער פחדנות פונם מענטשלעכן געדאַנק, מיט דער התבטלות און בלינדן גלויבן אין די אוטאָריטעטן, און אַלץ, וואָס ס'איז אָנגענומען פון אבות אבותינו, וואָס ס'געוועלטיקט איבער אונז מיטן כוח פון דער מסורה, פונם פעסט=געשטעלטן מנהג. אָט אין דער ליבע פונם המון צום אַלטעגלעכן, צום לאַנגאַנדיקן און אַלטבאַקאַנטן, אין זיין חשר און שנאה צום נייעם און אויסערנעוויינלעכן — זעט דער רמב"ם דעם פאַרביטערטסטן שונא פונם אמתן וויסן, דעם געפערלעכסטן אבן-נגף אויפן וועג פון זוכן און דער=פאָרשן דעם אמת².

זיין שאַרף קריטיש אויג האָט געשטרעבט פולשטענדיק אַריינצו=דרינגען אין דעם תוך און תמצית פון דער זאך, און דערביי אָן רחמנות און פחד אָפגעוואָרפן יעדע אומבאַוויזענע הנחה, ניט וועלנדיק זיך רעכענען מיט קיין שום אוטאָריטעט. מהאי טעמא האָט דער רמב"ם אַנטשיידן אָפגעוואָרפן אַריסטוס דעה וועגן קדמות העולם און אייביקייט פון דער מאַטעריע, ווייל די ראיות, וואָס דער גריכישער דענקער האָט דערביי געבראַכט, האָט דער רמב"ם געפונען פאַר ניט גענוג איבער=צייגנדיק, און טאַקע דערביי האַלט ער פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן, מיזאַל פלל ניט מיינען, אז ער איז דערפאַר אין דעם פרט ניט נוטה

1 מעור — פלוג, שוונג.

2 מורה נבוכים I, פרק 31, 73 און פיל אנדערע. אין דעם פרט איז דער רמב"ם אַ פאַרגענגער פונם באַרימטן מיטלאַטערלעכן פאָרשער און דענקער ראָדזשער בעקאָן. דער אויסאָריטעט — זאָגט בעקאָן — דערקלערט נאָרניס; ער פאָדערט נאָר, מיזאַל אים גלויבן; ער באַפעלט בלויז דעם שכל; ער קלערט אים אָבער ניט אויף.

נאך אריסטוס דעה, ווייל זי איז סותר אייניקע פסוקים אין דער תורה, ווו עס ווערט דערציילט, אז גאָט האָט באַשאַפן די וועלט פון תוהו ובוהו, ד. ה. באַשאַפן דעם ישׁ מאַן, אויס דעם אַבסאָלוטן נישט זיין (ניהיל) 1, ער טוט עס אויסשליסלעך דערפאַר, ווייל די דעה פון „בורא יֵשׁ מאִין“ (creativ ex nihilo), וואָס ווערט געבראַכט אין „בראשית“, לייגט זיך גיכער אויפן שכל ווי אַריסטוס דעה וועגן קדמות העולם 2.

מיימונים רעליגיעז=פילאָזאָפיש סיסטעם איז בלי ספק אַ האַרמאָניש גאַנצער בנין; יעדער חלק איז קונציק און שכלדיק צוגעפאַסט צום צווייטן. קלאָר און ליכטיק איז אין דעם דאָזיקן בנין, נאָר ... קאַלט און אומגעמיטלעך פאַר דער פאַרבענקטער היים=גלויבנדיקער נשמה ... דער רמב"ם האָט אָנערקענט בלויז דאָס, וואָס ס'קאָן דערווייזן ווערן על פי השכל און דער פאָרשער=געדאַנק גיט דערויף זיין הספמה. לויט זיין וועלטאויפפאַסונג באַשטייט דער הויפט=צוועק פונם מענטשן אין פילאָ=זאָפישער חקירה, אינם אויספאָרשן די נאַטור=געזעצן און קודם כל — אינם דערקענען און משיג זיין דעם בורא עולם.

זוי קאָן מען עס אָבער דערקענען, ווי קאָן מען עס משיג זיין דעם בורא עולם? מיר האָבן שוין פריער געזען, ווי די יידישע דענקער רב סעדיה, אבן צדיק און אַנדערע האָבן אויפן שאַרפסטן אופן געוואָרנט פאַר הגשמה און אַנטראָפּאָמאָרפּוזמען בנוגע צו גאָט, ד. ה. פאַר באַקליידן דעם באַשעפער מיט מענטשלעכע פאָרמען און אייגנשאַפטן. קיינער האָט אָבער ביז מיימוני 8 ניט אַזוי טיף און גלענצנדיק באַוויזן, אַז די השגות, וואָס דער מענטש קאָן האָבן וועגן דער גאָטהייט, מוזן זיך באַגרענעצן אויסשליסלעך מיט ריין נעאַטיווע (פאַרניינענדיקע) אייגנשאַפטן. דעם מענטשנס שפראַך איז דאָך אַזוי בלאַס, אַזוי אַרעם; זי איז ניט אינשטאַנד צו געבן אַן אמתן און ריכטיקן באַגריף וועגן דעם מהות פון די זאַכן און דערשיינונגען, וואָס רינגלען אַרום דעם מענטשן און פילן אָן דעם חָלָל פון דער וועלט. דער מענטש באַנוצט זיך מיט ווערטער — בילדער, ווערטער — סימבאָלן, און מיט זייער הילף דערוועקט ער אינם צווייטן באַשטימטע פאָרשטעלונגען און באַגריפן. זוי איז אָבער מעגלעך צו געבן מיט בילדער און צייכנס אַ באַגריף

1 מורה נבוכים, II, פרק 25: דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הפתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש.

2 דאָרטן, פרקים 22—25.

8 מורה נבוכים, I, פרקים 50—60. די דאָזיקע פרקים געהערן צו די שענסטע בלעטער פון דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע.

וועגן דעם, וואָס האָט ניט קיין תמונה און קיין בילד? ווי קאָן מען עס ריירן וועגן געטלעכע אַטריבוטן און אייגנשאַפטן, בעת אַלע שבחים און לויב-ווערטער, וואָס זיינען פאַרהאַן אין דער מענטשלעכער שפראַך, זיינען דאָך צוגעפאַסט צו ריין מענטשלעכע השגות; זיי שפּיגלען אין זיך אָפּ די מענטשלעכע געפילן און באַנערן, — דער מהות פון גאָט אָבער איז דאָך אַ גאַנץ אַנדערער, ער איז אַבסאָלוט פאַרשיידן פונם מענטשלעכן. דער מענטש מיט זיין בילדער-שפראַך איז דערפאַר לחלוטין ניט אינשטאַנד צו שילדערן דעם מהות פון גאָט און דערביי, ווילנדיק ציטוויילנדיק, אים ניט אַנקליידן אין אַ לבוש פון גשמיות, פון מענטשלעך-קערפערלעכן, בעת מיר פאַרבינדן די גאָטס-אידעע מיט די שבחים: איינציק, ריין, תכלית-השלימות, דערהייבן וכדומה, דריקן מיר דערביי אויס אומבאַווסט אַזוינע באַגריפן, וואָס שטיצן זיך אויף אונזערע געפילן און ריין-קערפערלעכע פאַרשטעלונגען. מיר זאָגן, למשל: גאָט איז איינציק. גאָטס אהדות איז אָבער פון אַ גאַנץ אַנדער אַרט ווי דער באַגריף וועגן איינציקייט, וואָס דער מענטש האָט. דעם מענטשנס איינ-ציקייט — דאָס איז דאָך אַ באַגריף וועגן איינעם צווישן פיל, אַ חלק פון אַ גרעסערער, גאַנצערער זאָך. אַזאַ באַגריף פאַסט פּלל ניט צו דער גאָטהייט. מיר זאָגן ווייטער: גאָט לעבט. נאָר דער באַגריף „לעבן“ איז ביים מענטשן ענג פאַרבונדן מיט דער פאַרשטעלונג וועגן געפילן, באַווע-גונג, און אויך וועגן דעם סוף פונם לעבן — דעם טויט. דער קעגנזאץ אָבער פון לעבן און טויט איז דאָך גילטיק בלויז אין דער מאַטעריעלער, קערפערלעכער וועלט, און צום גאָטס-באַגריף קאָן דאָס קיין שום שייכות ניט האָבן. מיר זאָגן ווידער: גאָט איז אייביק. דער באַגריף „אייביק“ איז דאָך אָבער אַ פּועל יוצא פונם צייט-באַגריף, און גאָט שטייט דאָך איבער דער צייט, ער איז אויסער איר, א. א. וו., א. א. וו. ...

עס איז קלאָר — פירט אויס דער רמב"ם — אַז דעם מענטשנס שפראַך איז ניט אינשטאַנד אויסצודריקן גאָטס שלמות. מיר וועלן דער-פאַר זיין נעענטער צום אמת, בעת מיר וועלן בנוגע צו גאָטס מהות און זיינע אייגנשאַפטן געברויכן ניט דעם „יאָ“, נאָר דעם „ניט“. עס איז פיל ריכטיקער, ווען מיר זאָגן: גאָט איז ניט איינער צווישן אַנדערע, ער איז ניט באַגרענעצט אין זיין מאַכט, ניט קערפערלעך א. א. וו. 1. דער רמב"ם פאַלט דעריבער שטאַרק אָן אויף די „משוררים להמליצים“, וואָס באַקרוינען גאָט אין זייערע פּיוטים מיט פיל שבחים און תּוארים. די דיכטער רופט דער רמב"ם אָן פשוט „פתאים“ — נאַראָנים.

און זייערע תפילות און פאָעטישע שאַפונגען, וווּ עס ווערט גערעדט וועגן גאָט אין בילדער=שפראַך — איז ביי אים אין די אויגן ניט אנדערש ווי „גאָטלעסטערונג“¹. אַפילו אין זיינע שאלות ותשובות זאָגט זיך דער רמב"ם אַנטשיידן אַרויס קעגן פּיוט=זאָגן אין די בתי התפילות, אַלץ מחמת דעם טעם, וואָס די „פּיוטים“ האָבן דאָך פאַרפאַסט ניט קיין „געלערנטע“, נאָר פשוטע דיכטער, און יענע זיינען דאָך ניט אינשטאַנד זיך צו דערהייבן און דערנענטערן צו גאָט².

לויט דעם רמב"ם שטאַנדפונקט איז, בכּוּ, די פּאָעטישע השתפכות הנפש פון אַ גבירול צי פון אַ יהודה הלוי ניט מער ווי אַ „גאָטלעסטע=רונג“, וואָס „נאַראָנים“ זיינען באַגאַנגען. דעם דאָזיקן שאַרפן, אָבער מער סיסטעמאַטישן ווי שפּערישן קאָפּ איז געווען פרעמד דער פּאַטאָס פון פּאָעטישן רוח הקודש, דאָס צאַפּלען פון דער בענקענדיקער נשמה, דער מעכטיקער קעזע פון דעם מענטשנס פאַנטאַזיע... די אומגעווענע גרויסע און רייכע וועלט פון מענטשלעכע געפילן און באַגערן, די בעסטע טרייסט און נחמה פונם מענטשן — די פּאָעזיע מיט אירע בלענדנדיקע פאַרבן און גאַלדענע חלומות און האַפּענונגען, אַלץ וואָס פּאַשיניט און באַשיינט דעם מענטשנס לעבן — דאָס האָט מבטל געווען דעם רמב"ם שטאַל=שאַרפּער, אָבער אייז=קאַלטער געדאַנק. ניט פאַרשטאַנען האָט דער דאָזיקער גאון, אַז אַט אין דעם אומדערמיטלעכן האַרציקן שטרעבן און לעכצן צו דעם דערהייבענעם און איידעלן, וואָס דער מענטש גופא האָט אין גייסט געשאַפן — אַנטפּלעקן זיך די שענסטע און איידלסטע זייטן פון זיין בענקענדיקער נשמה. ניט פאַרשטאַנען האָט ער, אַז גבירולס און הלויס „פּיוטים“ פליסן אויס דעם שענסטן קוואַל — אויס די טיפענישן פון דער באַגייסטערט=רעליגיעזער נשמה, און שטרעבן צום העכסטן און הימליש=געטלעכן, וועגן וואָס עס חלומט דער מענטש אין די דערהייבנסטע מאַמענטן פון זיין לעבן...

גאָט דינען און גאָט דערקענען קאָן מען, לויט דעם רמב"ם וועלט=אַנשוואונג, ניט מיט תפילות און אַפילו ניט מיט מעשים טובים און

1 מורה נבוכים, ו, פרק 59: קצתם כפירה נמורה וקצת יש בהם מן השמות והפסד-הרמיון. שניאור זק"ש ווייזט אָן (התחיה, 1850. 3-5), אַז דער רמב"ם האָט דאָ הויפּטזעכלעך געצילט אין דעם בעל „פתר מלכות“ — אין שלמה מן גבירול.

2 הפיוטים הם הוספה על הענין והסדרת דברים רבים אינם מכונת התפילה ונוסף על זה שהמבוקש בהם המשקל והניגון, ובוה תצא התפילה מן פונתה הראויה לשחוק... נוסף על זה כי הפיוטים הנהוגים הם מיוסדים ממשוררים לא מלומדים כל כך עד שיהיו ראויים להתחנן במאמריהם ולהתקרב בהם אצל האל יתעלה (א. ניינער, מלא חפנים, 79).

מאָראַליש־ריינעם לעבן, נאָר הויפטזעכלעך דורך פילאָזאָפֿיש פּאַרשן; און צו דער מדרגה קאָנען דערגרייכן נאָר די, וואָס זיינען בפי אין אַלע געביטן פון רעאַלע וויסנשאַפטן, ווי מאַטעמאַטיק, פיזיק, לאַגיק א. א. אפילו אינם געבאָט פון דער תורה, ואהבת את ה' אלהיך" — זאָלסט לייב האָבן גאָט מיט דיין גאַנצער נשמה, האָט דער רמב"ם געזען אויס־שליסלעך דעם באַפעל, דער מענטש זאָל באַגרייפן, משיג זיין גאָט מיט דער שאַרף פונם געדאַנק; וואָרן ליבן הייסט פּאַרשן, — פּאַרויכערט דער שעפּער פון „מורה נבוכים". און אָט די דשגה וועגן גאָט, זאָגט דער רמב"ם, דאָס איז דאָך דער גרעסטער פּאַרגניגן, וואָס קאָן נאָר געמאַלט זיין.¹

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש פאַר מיימונים וועלטאַנשוואונג איז זיין פאַרהאַלטן זיך צום גלויבן אין השארת הנפש און תחיית המתים. מיר האָבן פריער געזען, ווי אין דער פּראָגע וועגן קדמות און חידוש העולם האָט דער רמב"ם מסכים געווען מיט דער יידישער מסורה און זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַריסטוס דעה; דערפאַר אָבער אין דער פּראָגע וועגן השארת הנפש נאָכן טויט פונם יחיד איז דער רמב"ם מער נוטה צו אַריסטוס שיטה און זאָגט דערביי אַרויס געדאַנקען, וואָס זיינען געוויס סותר דעם טראַדיציאָנעלן יידישן שטאַנדפּונקט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז לויט אַריסטוס שיטה איז ניט גאָט דער מנהיג העולם, ניט ער פירט דעם סדר פון דער וועלט און ניט ער האָט די מאַטעריעלע וועלט באַשאַפן. אַריסטוס זעט אין גאָט ניט דעם באַשעפּער, ניט דעם בורא עולם, נאָר דעם העכסטן אידעאַל, דעם תכלית השלמות, וואָס איז משפיע אויף דער וועלט נאָר דערמיט, וואָס ער איז. אַלס תכלית השלמות, אַלס דערהייבנסטע מדרגה פון חכמה, איז ער דער העכסטער ציל און צוועק פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט — אַלץ שטרעבט און באַוועגט זיך אים אַנטקעגן. עס איז דערפאַר קלאָר, אז לויט אַריסטוס שיטה איז די געמלעכע השגחה פלל ניט שולט איבער דעם יחיד, וואָרן דער מענטש איז דאָך באַהעפט מיטן חומר, מיט דער מאַטעריעלער וועלט, וואָס ניט גאָט האָט זי באַשאַפן, — לכן קאָן זיך זיין גורל ניט געפינען אונטער גאָטס השגחה.

דער דאָזיקער שטאַנדפּונקט געפינט זיך זעלבסטפאַרשטענדלעך אין פּולשטענדניקער סתירה מיט דער יידישער מסורה, פלל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" — דער דאָזיקער תלמודישער זאָץ איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פאַר דער גאַנצער נאַציאָנאַל־יידישער וועלטאַנשוואונג. דער

¹ אין זיין „ספר המצוות" דערקלערט דער רמב"ם: וזה שנחשב ונתבונן במצוותיו ומאמרו ופעולותיו, עד שנשיגתו ונהנה בהשגתו בתכלית התנאות.

רמב"ם אָבער, דער גרויסער גאון בישראל, לייקנט פאקטיש אין דעם דאָזיקן זאָץ. לויט דעם רמב"ם וועלטאָנשוואונג, איז ניט יעדע מענטש לעכע נשמה באַגנאָרט מיט דער מתנה פון אומשטערבלעכקייט. דער מענטש, זאָגט דער רמב"ם, אונטערשיידט זיך פון אנדערע לעבעדיקע באַשעפענישן נאָר דערמיט, וואָס ער פאַרמאָגט די הכנה, ד. ה. די פעיקייט זיך צו פאַרפולקומען אין וויסן און אין חכמות¹; אָבער נאָר אין דעם פאַל, ווען די דאָזיקע פעיקייט ווערט געהעריק אויסגענוצט, ווען דער מענטש פאַרנעמט זיך מיט וויסנשאַפטן און פאַרטיפט זיך אין פילאָזאָפישע חקירות — ערשט דאָן אַנטפלעקט זיך די הכנה בפועל, די בלויע פעיקייט און מעגלעכקייט ווערט מגולגל אינם יש, אין דעם, וואָס ס'איז — אין דער רעאלער ווירקלעכקייט. נאָר ביי דעם תנאי באַהעפט זיך ערשט דעם מענטשנס נשמה מיט דעם, שכל הפועל (אקטיווער אינטעלעקט), דעם, "ערד-גייסט", וואָס רעגירט איבער דעם עולם התחתון און וואָס נאָר ער איז ווירקלעך אומשטערבלעך².

דער באַגריף וועגן, "שכל הפועל" פאַרנעמט אזאַ בכבודיקן אָרט ניט נאָר אינם רמב"ם סיסטעם, נאָר בכלל אין דער יידישער רעליגיעזער פילאָזאָפיע פונם מיטלאַלטער, אז מיר האַלטן פאַר נייטיק מסביר צו זיין דעם לעזער דעם מהות פון דעם דאָזיקן באַגריף. לויט אַריסטוטס סיסטעם באַשטייט דער וועלטאַל פון אַ סך הימלישע, ספערן, וואָס געפינען זיך אין שטענדיקער באַוועגונג. די דאָזיקע באַוועגונג קאָן, נאָך אַריסטוט דעה, אַרויסגערופן ווערן נאָר דורך קערפערלאָזע סובסטאַנצן, ד. ה. דורך אייביקע אומשטערבלעכע גייסטיקע קרעפטן. די צאָל פון די דאָזיקע זעלבשטענדיקע גייסטער (אינטעלעקטן, שכלים נבדלים) איז גלייך דער צאָל פון די "ספערן". אַריסטו פאַטראַכט דערפאַר אויך די שטערן אַלס גייסטיקע סובסטאַנצן, וואָס זיינען באַשאַנקען מיט געטלעכן שכל. די אַראַבישע אַריסטאָטעליקער, וואָס האָבן איבערגענומען די אַריסטאָטעלישע שיטה אין אַ נעאַפלאַטאָנישן לבוש, האָבן גערעכנט, אז צווישן דער גאָטהייט (ספּה ראשונה) און דעם עולם התחתון זיינען

1 מורה נבוכים, I, קאָפּ. 70: כי הנשמות הנשארות אחר המות אינה הנשמת ההוה באדם כשיתהוה, שזאת התוה בעת התהוותו היא כח הכנה בלבד, אחר המות יהיה הדבר המניע בפועל. משה נבוכי, דער מיפסטער דערקלערער פונם רמב"ם, מורה נבוכים, שטרייכט דערביי אונטער: רבנו משה, עליו השלום, הלך בעקבות אלכסנדר הפרדסי בזה הדעת והאמין שהנפש היא כוח והכנה בלבד (מורה נבוכים, I, קאָפּ. 68).

2 עס איז דערפון קלאָר, אז דער רמב"ם לייקנט פאקטיש אין אינדיווידועלער השארת הנפש, ד. ה. אין דער אומשטערבלעכקייט פון דעם יחידים נשמה אַלס זעלבשטענדיקע רוחניות.

פארהאן צען אזעלכע „ספערן“ (אין דער מיטלאַלטערלעכער העברעישער ליטעראטור הייסן זיי „גלגלים“). דער ערשטער אינטעלעקט (שכל נבדל), וואָס ברענגט אין באַוועגונג די העכסטע „ספערע“, איז אַ דירעקטע אָפּשפּיגלונג פון דער עֲלֵת הַעֲלֹת — פון דער גאָטהייט גופא. דער צווייטער אינטעלעקט איז אַן אָפּשפּיגלונג פונם ערשטן א. א. וו. דער לעצטער, דער צענטער אינטעלעקט, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער אונטערשטער, מיט דער לבנה-ספערע — אָט ער הייסט עס דער אַקטיווער אינטעלעקט: „ער דער שכל הפועל“.

דער רמב"ם, וואָס האָט פעסט געגלויבט אין דער ריכטיקייט פון דער דאָזיקער אַריסטושער וועלט-אַנשוואונג, איז מיט אַיזערנער קאַנע זעקווענץ געקומען צו אזעלכע הנחות, וואָס זיינען געשטאַנען אין פול-שטענדיקער סתירה מיט דעם באַגריף, וואָס דאָס יידנטום האָט געהאַט וועגן דער ראַלע פונם מענטשן אין דער וועלט-באַשאַפונג. לויט דער ביבלישער מסורה זיינען ניט נאָר די ערדישע באַשעפענישן, נאָר אויך די שטערן און די פֿלאַנעטן באַשאַפן געוואָרן צוליב דעם מענטשן. דער רמב"ם טרעט אַנטשיידן אַרויס קעגן דעם דאָזיקן געדאַנק.

זאָל דער מענטש זיך ניט נאָרן, — דערקלערט מיימוני, — זאָל ער ניט מיינען, אַז אַלץ איז צוליב אים באַשאַפן געוואָרן, אַז אַפילו די שכלים נבדלים, די גלגלים און די מלאכים — זיינען אויך נאָר צוליב אונז. פרווזט נאָר פאַרגלייכן דעם מענטשנס קליינלעכן שכל מיט די גרויסע אינטעלעקטן פון די „ספערן“ — וועט איר גלייך דעם אמת באַגרייפן און קלאָר פאַרשטיין, ווי נאַריש ס'איז צו גלויבן, אַז אַלץ עקזיסטירט נאָר צוליב דעם נישטיקן מענטשן¹.

דער רמב"ם פאַרשטייט אָבער זייער גוט, אַז דערמיט ווערט ערשט רעכט האַרב די שאלה: צוליב וואָס איז די ערדישע וועלט באַשאַפן? דער געוויינלעכער רבניש-טעאָלאָגישער תירוץ, אַז די וועלט איז באַשאַפן צוליב דעם מענטשן און דער מענטש — גאָט צו דינען, — האָט דעם רמב"ם פֿלל ניט באַפֿרידיקט². דער דאָזיקער תירוץ, — ווייזט אָן

¹ מורה נבוכים, וו, פרק 13: שלא נאמין בנמצאות כולם שהם מפני בציאות האדם... ולא תפעה בנפשך ותחשוב שהגלגלים והמלאכים נבראו בעבורינו, — הנה כבר התבאר לנו מדרגתנו: „הן גוים כמר מדלי“. וקחן עצמך ועצם הגלגלים והמכובים והשכלים הנפרדים ואו יתבאר לך האמת...

² בלויז נאָך אין די יונגע יאָרן, בעת ער האָט געשריבן זיין פירוש אויף משניות, איז דער רמב"ם אויך נאָך געשאַנען אויף דעם רבניש-טעאָלאָגישן שטאַנדפונקט, אין דער הקדמה צו סדר „זרעים“ שפּרייכט ער אונטער: כי תכלית העולם וכל אשר בו הוא איש חכם וסוב.

מיימוני, — פארענטפערט פאקטיש גאָר נישט, וואָרן מ'קאָן דאָך ווידער אַנאַנד פרעגן: און צו וואָס האָט עס גאָט נייטיק, דער מענטש זאָל אים דינען? צו ווערט גאָט דען דאָדורך נאָך מער פולקומען? ¹ און דער רמב"ם קומט צום אויספיר, אַז די פראַגע איז פאקטיש אומלייבאַר, און מען מוז זיך באַגניגען מיטן ענטפער: „פן רצה השם או גזרה חכמתו" — אזוי האָט גאָט מיט זיין חכמה באַוויליקט.

דער מענטש דאַרף וואָס מער זיך געוויינען צו דער מידה פון ענינות, — לערנט דער רמב"ם; דער מענטש איז פלל ניט דאָס אויבערשטע פונם שטייכל, דער וויכטיקסטער רינג אין דער וועלט=באַשאַפונג. נאָר דורך מיוזאמען פאַרשן, דורך פאַרפולקומען דעם פאַרשטאַנד מיט וויסנשאַפטן און פילאָזאָפישע קירות איז דער אויסדערווילטער מענטש זוכה, זיין נשמה זאָל זיך באַהעפטן מיטן „שכל הפועל"; און אַט אין דעם, וואָס זי, די נשמה, ווערט אַ קליינער טייל, אַ ניצויז פון דעם דאָזיקן אייביקן גייסט — באַשטייט איר אומשטערבלעכקייט, און דאָס הייסט השארת הנפש. די נשמה אָבער פונם פשוטן מענטשן, וואָס זיין שכל האָט ניט געפאַרשט און געזוכט דעם פילאָזאָפישן אמת, די איז ניט אומשטערבלעך און זי גייט לאָבד...²

אריסטו, ווי מיר ווייסן שוין, האָט בכלל געלייקנט, אַז די געטלעכע השגחה זאָל שולט זיין איבער יעדן מענטשן באַזונדער. אזוי ווייט איז מיימוני ניט געגאַנגען ³, נאָר אויך ער האָט גערעכנט, אַז ניט יעדער מענטש געפינט זיך אונטער גאָט'ס השגחה.

די השגחה, — זאָגט דער רמב"ם, — איז דאָך ענג פאַרבונדן מיטן שכל, און וואָס מער פולקומען ס'איז דעם מענטשנס שכל, אַליץ שטאַרקער איז די השפעה פון דער השגחה אויף דעם באַטרעפנדיקן מענטשנס גורל ⁴. אונטער גאָט'ס השגחה געפינען זיך בכּן נאָר די מענטשן, וואָס זייער שכל איז „שלם השלמות". אָבער די „ווידערשפעניקסטע נאַראַנים" (הסכלים הממרים), — פירט ווייטער אויס דער רמב"ם, —

1 מורה נבוכים, III, פרק 13: ואפילו היה הכל מפני האדם ותכלית האדם כמו שנאמר: לעבוד השם, — השאלה קיימת: והוא מה התכלית בהיותו עובד? והוא יתברך לא יוסף שלמות עם יעברוהו.

2 מורה נבוכים, III, סוף פרק 18: ולא יתכן שנאמר שההשגחה מינית לא אישית... אם כן ההשגחה אמנם היא באישים האלה.

3 מורה נבוכים, III, סוף קאפ. 17: אאמין שההשגחה נמשכת אחר השכל ומדבקת בו מפני שההשגחה אמנם תהיה ממשכיל ואשר הוא שכל שלם השלמות... אם כן כל מי שנדבק בו דבר מן השפע, כפי מה ששיגהו מן השכל ישיגהו מן ההשגחה... (זע אויך קאפ. 51).

וואָס זייער שכל איז ניט דערלויבטן געוואָרן. און זיי געפינען זיך דערפאַר
 ניט אונטער דער השפעה פון דער געטלעכער השגחה, — זיי זיינען
 גלייך צו די איבעריקע בעלי חיים און בהמות, ווי עס שטייט אין פסוק
 (תהילים מט, יג): „נמשלו כבהמות נדמו, און עס איז ביי געוויסע
 אומשטענדן אפילו דערלויבט זיי צו הרגענען פון טובת הכלל וועגן 1.
 די דאָזיקע גרויזאמע ווערטער קלינגען כמעט ווי אומגלויבליכע
 אינם מויל פונם גרויסן פריידענקער. און דאָך זיינען זיי אַ לאַגישער
 פועל-יוצא פונם רמב"ם וועלט-אַנשוואונג. אַ סְנָאָי פון זיין איינציק-
 מעגלעכן ראַציאָנאַליסטישן אמת, ווערט דער רמב"ם, דער קעמפער
 פאַרן פרייען געדאַנק, אַ פאַנאַטישער אונטערדריקער פון אַנדערש-
 דענקענדיקע. ער טיילט די מענטשן אַיין אין זעקס מדרגות (מורה
 נבוכים, III, 51) און צו דער צווייטער פון זיי רעכנט ער די מענטשן
 מיט „פאַלשע דעות“. די דאָזיקע מענטשן, — איז דער רמב"ם מוסר —
 דאַרף מען ביי געוויסע אומשטענדן אומברענגען און זייערע דעות
 אויסוואַרצלען, בכדי זיי זאָלן אַנדערע ניט פאַרפירן (ואלו הם
 אשר יביא הצרך בקצת העתים להרגם ולמחות זכר דעותם שלא יתעו
 זולתם).

אַט דער שטאַלצער ביטול און פאַראַכטונג צום „נאַרישן אומ-
 וויסנדיקן המון“ פילט זיך זייער שאַרף ביים רמב"ם בכלל און אין זיין

1 מורה נבוכים, III, קאפ. 18. די אַלטע מפרשים: אפודי, שם טוב, אבן
 קרסס, האָבן דעם דאָזיקן זאָץ פאַלש דערקלערט. בכדי צו איבערצייגן דעם לעזער, אַז
 ביר גיבן ריכטיק איבער דעם רמב"ם געדאַנק, ברענגען מיר די דאָזיקע וויכטיקע שמעלע
 אין מיר פאַרשיידענע איבערזעצונגען, מיט וועלכע מיר האָבן זיך באַנוצט:

I. שמואל אבן תיבום איבערזעצונג: ואמנם הסכלים הממרים כפי מה שחסרו
 מן השפע שהוא (השכל האלקי) היה ענינם כבהמות נדמו, ומפני זה היה קל
 להרגם אבל צוה לתועלת.

II. יהודה אלחריזי איבערזעצונג: אך הסכלים הפושעים כפי מה שחסרו מן
 השפע שהוא תקל מעלתם ונכללו בסדר בעלי חי והבהמות כמו שנאמר: [נמשלו כבהמות
 נדמו, וכן היא הריגתם נקלה כנגד התועלת הגבאה מפנה.

III. שמעון שיערס דייטשע איבערזעצונג: דיע מהאָרען אונד אַפּטרוניגין הינגענען,
 יע נאַכדעם זיע... דאָהער ווירדע צו וויילען איהרע פערטיליגונג דעם
 אַללגעמיינען וואָהלעם וועגען פאָן גאָטס געבאָטען.

IV. שלמה מונקס פראַנצויזישע איבערזעצונג: Quant aux hommes ignorants
 et pecheurs etant privés de cet epanchement, ils se trouvent dans un état meprisabile
 et son mis au rang des autres espèces d'animaux; il est semblable aux bêtes privées
 de la parole (Ps. 49, 13); c'est pourquoi il a été considéré comme une chose légère
 de les tuer et cela a été même ordonné pour le bien public)
 (Le Guide des Égarés, III, p. 138)

מורה נבוכים" בפרט. אפילו די אלטע יידישע נביאים, די אומדער= מידלעכע קעמפער פאר אונטערדריקטע, פאר יושר און גערעכטיקייט — אויך זיי ווערן ביים רמב"ם מגולגל אין פילאָזאָפֿן און בעלי חקירה, וואָס האַלטן זיך אָפּגעזונדערט פּונם „המון" און זיינען תמיד פאַרטיפּט אין די עולמות העליונים פונם „שכל הפועל". לויט מיימונים פאַרשטעלונג איז דער נביא אַ מאַן, וואָס האַלט זיך וואָס זויטער פונם המון, זוכט ניט ביי אים ניט קיין כבוד ניט קיין שבה. קאַלטבלומיק באַטראַכט ער און פאַרשט אַויס די מעשים און די באַגערן פון אַט די דאָזיקע מענטשן, וואָס זיינען דאָך אין געוויסער הינזיכט גלייך צו די בהמות און חיות. אַט דער מאַן פון תכלית השלמות האַלט זיך וואָס זויטער פונם המון און טראַכט נאָר וועגן דעם, ווי אויסצומירן דעם שאָרן, וואָס דער המון קאָן אימ ברענגען בעת ער קומט מיט אים אין באַרירונג, אָדער אויף וועלכן אופן קאָן מען זיך מיט דעם המון באַנוצן. ווען דאָס איז אים, דעם מושלם, נייטיק" 1.

די איינציקע אויפגאַבע פונם „המון", פונם פשוטן בשר ודם, וואָס זי באַרעכטיקט זיין לעבן אויף דער וועלט, דאָס איז — ראשית: באַדינען דעם „אדם בפועל", דעם מושלם אין אלע חכמות, זאָרגן וועגן די הצטרותן פונם אויסדערוויילטן, בכדי יענער זאָל קאָנען רויק און אומגעשטערט זיך פאַרנעמען מיט חקירה און פילאָזאָפישע אמתן; והשנית: אים, דעם מושלם, דעם „אדם בפועל", אונטערהאַלטן און פאַרוויילן, ער זאָל זיך ניט פילן עלנר און פאַרלאָזן" 2.

נישט מאַראַליש = עטישע שלמות, נאָר וויסן און פאַרשן, דער= גרונטעווען דעם תמצית פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט (מכל הנמצאות) — אַט דאָס איז לויט דעם רמב"ם אים איבערצייגונג דעם מענטשנס העכסטער ציל און צוועק אויף דער וועלט. אומשטערבלעך איז דערפאַר נאָר די נשמה פון דעם געלערנטן דענקער, וואָס דרינגט אַרײַן מיט דער שאַרף פון זיין שכל אין די טיפן פון דער געדאַנקען=וועלט. נישט דורך מעשים

1 מורה נבוכים, וו, קאפ. 36: אבל יראה האנשים כלם כפי עניניהם אשר הם לפי הענינים החם בלא ספק כבהמה או כחיה; אשר לא ישוב השלם המתיהר כשיחשוב בהם אלא בצד ההנצל מהיוק המויק מהם כשיורכין לו עמהם ההשתתפות, או לקבל תועלת במה שיקובל בו תועלת מהם אם יצטרך אליו לצורך מצרכיו.

2 וע די הקדמה צום פירוש אויף משניות סדר „ורעים": שהאנשים החם (ערומים מן הערמה וריקים מן ההכמה) נמצאו לשתי סבות: האחת להיותם משמשים לאחד ההוא... לתקן אלו המלאכות שהאדם מצטרך במחיתו... כדי שימצא החכם צרכו מוזמן... והסבה השנית במציאות נוי שאין בו חכמה מפני שאנשי החכמה הם מעטים מאוד... ועל כן נבראו החמוץ לעשות חברה לחכמים שלא ישארו שוממים.

טובים דערנענטערט זיך דער מענטש צו גאט, נאָר אויף די פּליגל פונם פאַרשער-געדאַנק, וואָס פאַרטיפט זיך אינם מהות פון גאט. דאָס אמתע גאָט=דינען באַשטייט אין דעם, וואָס דער שכל דערווערבט זיך ריכטיקע דעות און השגות (לחשוב מהשכות אמונות ודעות עבודת השם). „שלטון השכל!“ — נאָר דער שכל איז די מאָס פון אַלע ווערטן ער געוועלטיקט איבער דעם מענטשנ גורל, נאָר מיט זיין הילף שאַפט דער מענטש אַ פאַרבאַנד צווישן זיך און דער געטלעכער חכמה (שפע השכל האלהי). ווער אָבער עס פאַרטיפט זיך ניט אין פּילאָזאָפּישע פּראָבלעמען, דער האָט ניט די זכיה, די שטראַלן פון דער געטלעכער השגחה זאָלן זיין גורל פאַלייכטן, ער מעג אַפילו זיין אַ צדיק תמים און זיין גאַנץ לעבן — אַ שיינער קראַנץ פון לויטער זעלבסטאָפּפערונג און מענטשן-ליבע...

זייער כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דאָס לעצטע קאַפיטל פונם „מורה נבוכים“, וווּ דער רמב"ם רעדט וועגן פיר מדרגות פון שלמות. די ערשטע, נידעריקסטע מדרגה — דאָס זיינען מאַטעריעלע רייכטימער; די צווייטע — קערפערלעכע שלמות; די דריטע — מאַראַלישע. „אָבער — איז דער מחבר מוסיף — אויך די דריטע מדרגה דאַרף מען באַטראַכטן נאָר אַלס מיטל, אָבער ניט אַלס זעלבסט צוועק 1 מאַראַל און יושר — זאָגט דער רמב"ם — שפּילט דאָך אַ ראַלע נאָר אין געזעלשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן, נאָר בין אדם לחברו. דענקט מען זיך אָבער דעם מענטשן אַלס יחיד, אויסער דעם קיבוץ — פאַרלירן דאָך זיין יושר און מאַראַל זייער גאַנצן ווערט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז אָבער די פערטע — די שלמות פון שכל, ווען דער מענטש דרינגט אַריין אין די טיפן פון דער אידעען-וועלט און באַקומט אַ ריכטיקן באַגריף וועגן דער גאָטהייט. „אַט דאָס — דערקלערט דער רמב"ם — און נאָר דאָס הייסט אמתע שלמות! נאָר דערמיט קויפט זיך דער מענטש אומשטערבלעכקייט און פאַרדינט צו טראַגן דעם נאָמען מענטשן 2.“

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, ווי יהודה הלוי באַטראַכט די געהייליקטע מסורה, די רעליגיעז-עטישע ירושה פון די אבות אַלס דעם קאַטעגאָרישן באַפעל פונם האַרצן און אינעווייניקסטן באַוויסטיזן, וואָס לייזט אויס דעם מענטשן פון ספקות און גיט אים די פעסטע זיכערקייט.

1 זה המין מן השלמות גם כן איננו רק הצעה לזולתו ואינו תכלית כונה בעצמו.

2 וזאת היא תכלית האחרונה והיא השלמת האדם שלמות אמתי והוא לו לבדו ובעבורה יוכה לקיימת הנצחי ובמה האדם אדם. זע אויך זיין הקדמה צום פירוש אויף משניות, סדר „ורעים“ ותכלית היות האדם לצייר לנפשו המושכלות.

אז אזוי מוז עס זיין, אזוי מוז און דארף געהאנדלט ווערן און ניט אנדערש, דעם דיכטערס וועלטאנשוואונג שטיצט זיך אויפן יסוד פון געשיכטלעך=קאלעקטיווער אנטוויקלונג, איר וויכטיקסטער מיטלפונקט איז ניט דער אפגעזונדערטער יחיד, נאָר דער גאנצער קיבוץ, די אומה אין איר היסטאָרישער אנטוויקלונג. דער באַשאַפער פונם „מורה נבוכים“ אָבער איז פעסט איבערצייגט, אז דער זיכערסטער וועג, וואָס פירט צו אמתער שלמות — דאָס איז דער אָפגעזונדערטער וועג פונם יחיד, פון דער שטאַלצער איינזאַמער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז די שלמות פונם פאַרשער=געדאַנק, וואָס זיין טרעגער איז ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד. ניט די מסורה און די ירושה פון די אבות, נאָר דער פרייער פילאָזאָפישער געדאַנק פונם איינזאַמען דענקער, וואָס שטייט איבער דעם קיבוץ, אָפגעזונדערט פונם הכון — אָט נאָר ער דערהייבט די מענטשלעכע פערזענלעכקייט צו דער העכסטער מדרגה און באַשענקט זי מיט דער מתנה פון אומ=שטערבלעכקייט...

בנוגע צו די מאָראַליש=עטישע אויפגאַבן פונם מענטשן און די צילן און צוועקן פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט, איז דער רמב"ם, ווי מיר זעען, אַריסטוס אַ געטרייער תלמיד. ווי אַריסטוס, אזוי האָט אויך מיימוני געזען דעם מענטשנס העכסט גליק און פאַרגעניגן אויס=שליסלעך אינם פאַרשן, אין דער טעטיקייט פונם שאַרפן שכל; די מאָראַל איז בלויז דער פועל יוצא פונם פראַקטישן פאַרשטאַנד און זיין טעטיקייט. זי האַלט אין צוים אונזער ווילן און צווינגט אים, ער זאָל ניט אַרויס פון דער „מדה בינונית“, ער זאָל זיך ניט דערלויבן קיין שעדלעכע עקסטרעמען און זיך פעסט האַלטן אין דעם „שביל הזהב“¹.

אינם רמב"םס ווערק האָט די יידישע מיטלאַלטערלעכע פילאָזאָפיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון אנטוויקלונג. זיין „מורה“, אָט דער פעסטער גרונדשטיין פון דער יידישער טעאָלאָגיע אויף פילאָזאָפיש=ראַציאָנאַליסטישע יסודות — האָט אויף לאַנגע דורות באַפעסטיקט איבער דעם יידישן געדאַנק די שליטה פון דער אַריסטאָטעלישער אידעען=וועלט. דער רמב"ם האָט מער פון אַלע אנדערע יידישע דענקער גורם געווען, וואָס די יידן זיינען געוואָרן די פאַרמיטלער, דער פאַרבינדונגס=רינג צווישן דער גריכיש=אַראַבישער פילאָזאָפיע און דער מיטלאַלטערלעכער קריסטלעך=לאַטיינישער וועלט. דער „מורה נבוכים“, וואָס איז אויפן

1 וע דעם רמב"םס „שמינה פרקים“.

געאפעל פונם בארימטן קיסר פרידריך דעם צווייטן 1 איבערגעזעצט געוואָרן אויף דער קריסטלעכער קולטור=שפראַך (אויף לאטיין) נאָך אין די ערשטע יאָרצענטן פונם דרייצענטן יאָרהונדערט, האָט געהאַט אַ געוואָלדיקע השפעה אויף די מיטלאַטערלעכע קריסטלעכע דענקער (די סכאַלאַסטיקער) 2. דער באַרימטער אַלבערט דער גרויסער פּרעגנט אין זיינע ווערק גאַנצע פרקים אויס, משה המצרים 3 *Dux neutrorum* (מורה נבוכים) 4. נאָך אַ גרעסערע השפעה האָט דער „מורה“ געהאַט אויפן צווייטן גאון פון דער מיטלאַטערלעכער סכאַלאַסטיק, אויף טאַמאַס פון אַקווינאָ 5, וואָס האָט אין די וויכטיקסטע פּילאָזאָפּיש=טעאָלאָגישע פּראָבלעמען זיך באַנוצט מיט טיימונים ראיות און לאָגישע סברות. אַפילו אין דער נייערער צייט האָט דער „מורה נבוכים“ געמאַכט אַ גרויסן רושם אויפן באַרימטן געלערנטן לייבניץ, וואָס האָט מיט התפעלות דערקלערט, אַז אין דעם בוך „פון דעם אויסגעצייכנטן פּילאָזאָף, מאַטעמאַטיקער, מעדיצינער און ביבאָל=דערקלערער ר' משה מיימון“ האָט ער געפונען פיל מער פּילאָזאָפּישע טיפּקייט, ווי ער האָט זיך געקאַנט דענקען 6.

גרויס איז געווען די השפעה פונם „מורה נבוכים“ אויך אויף דער מוסלמענישער וועלט. נאָך ביים רמב"ם לעבן האָט שוין זיין „מורה“ געהאַט מוסלמענישע מפרשים 7, און אינם פּערצענטן יאָרהונדערט האָט

1 זע כ. שמיניניידער: המזכיר, VI, 31 און העברעישע איבערזעצונגען, 433. די לאטיינישע איבערזעצונגען איז געמאַכט ניש נאָכן אַראַבישן טעקסט, נאָר נאָך אַלחרוים העברעישער איבערזעצונגען.

2 זע י. גוטמאַן: „די סכאַלאַסטיק“, 85—120; „דער אַינפלוס דער מיימונישען פּילאָזאָפּיע אָף דאָס קריסטליכע אַבענדלאַנד“ (אין זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, I, 135—230); ד. קויפּמאַן, דער „פּיהרער מיימונים אין דער וועלטליטעראַטור (געזאַמ. שריפּטען, II, 152—189).

3 ביי די סכאַלאַסטיקער הייסט דער רמב"ם „משה המצרי“.

4 זע י. גוטמאַן אין זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, 153—175; מ. יואל: „פּער-העלשנים אַלבערט דעם גראַסען צו מאָזעס מיימאָנידעס, 1876, און זיין „עטוואַס איבער דען אַיינפלוס דער יודישען פּילאָזאָפּיע אָף די קריסטליכע סכאַלאַסטיק“.

5 וועגן דער השפעה פון דעם רמב"ם אויף מאַמאַס פון אַקווינאָ זאָגט דער פּראַנצויזישער פּאַרשער עמיל סאַסעט: *Maimonide est le precurseur*: (Emil Saisset) *de saint Thomas d'Aquin, et le More—Neboukhin annonce et prepare la summa theologial* (Revue des deux mondes, 1886, I); גוטמאַן, דאָס פּערהעלשנים טאַמאַס פּאָן אַקווינאָ צום יודענטום, 1891, 31.

6 זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, I, 325—326.

7 זע שמיניניידער, העברעישע איבערזעצונגען, 361—362, 415.

מען אין פעץ און אין אנדערע קולטור-צענטרען אין מוסלמענישע הויכ-
שולן פלייסיק שטודירט דעם רמב"מס פילאָזאָפיש ווערק 1.

אינם יידנטום גופא האָט דער רמב"ם געשאַפן אַ גאַנצע תקופה-
וועגן דעם גאַנץ אויסערגעוויינלעכן רושם, וואָס דער גרויסער גאון האָט
געמאַכט אויף זיין דור, זאָגט עדות די מערקווירדיקע אויפשריפט, וואָס
אַן אומבאַקאַנטע האַנט האָט אויף דעם רמב"מס מצבה אויסגעקריצט. עס
איז כמעט ניט צו גלויבן, אַ יידישע האַנט זאָל אויפצייכענען אַזעלכע
פאַרגעטערונגס-ווערטער: „אַ שטערפלעכער מענטש — און דאָך ניט צו
מענטשן געגליכן. ביזטו אַ מענטשן-זון, איז דיין מוטער פון אַ מלאַך
שוואַנגער געוואָרן; אָדער גאָט דער אַלמעכטיקער האָט אָן מאַן און ווייב
פאַרן עולם התחתון אַ מלאַך געשאַפן" 2.

דער באַקאַנטער דיכטער אַלחריזי שרייבט אין זיין לויבגעזאַנג,
וואָס ער האָט געשיקט דעם רמב"ם קיין מצרים: „אַ געטלעכער מלאַך
ביזטו און נאָך גאָטס געשטאַלט ביזטו. באַשאַפן געוואָרן. וועגן דיר האָט
עס געזאָגט דער אַלמעכטיקער: „נעשה אדם בצלמנו" 3. אַן אנדער דיכטער
פון יענער צייט פאַרגלייכט משה בן מיימון צו משה רבנו, און פאַר-
זיכערט, אַז מיימוני האָט מיט זיין פען ניט קיין קלענערע ווונדער באַוווּן,
ווי בן-עמרם מיט זיין שטעקן 4, צו וועם קאָן מען אים גלייכן — רופט
מיט התפעלות אים אַ שפעטערער דיכטער, יעקב בן עזרא גבאי — אַז
אויף דער ערד איז צו אים קיין גלייכן ניטאָ. בלויז אין די הימלען,
צווישן די געטלעכע שרפים קאָן מען אים אַ ברודער געפינען, וואָס זאָל
זיין ווערט דערגרייכן" 5.

אין די מזרח-לענדער האָט מען אין אַ סך קיבוצים אין דער קדיש-

1 יוסף אבן פספי דערציילט: וכל שכן הישמעאלים בפאס ובשאר ארצות אשר
קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סופרים יהודים (שעם זקנים, 53).

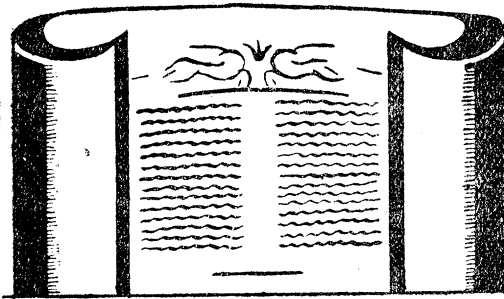
2 אָדם — נלא אָדם, נאָס אָדם קיינט — מַפְלֵאָכִי רוּם אָפֵּךְ קִרְבָּה
אוּ אוֹמְרָה לְאֵל: בְּאֵין אֵשֶׁה נְאִישׁ מְלֵאָךְ בְּעוֹלָם סִתְחוֹן בְּקִאֵס.

3 מלאך אלהים את ונבראת בצלם אל ואם אתה בתבניתנו
בגללך אמר אלהים: נעשה אדם בצלמנו ובדמותנו.

4 משה במקום צור נאמן הוא — על קר יושר העמיד דתות
גם עמו שם במקום משה — ויעש בו את האותות.

5 מה אערוך אליו ולמי ידמה — כי אין עלי ארץ בחין ערכו
אם אעלה מעל לשרפי רום — שם אמצא לו את בחין ערכו.

תפילה דעם רמב"ם נאָמען איינגעפלאַכטן 1 און געזאָגט ספעציעלע פּזמונים, וואָס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן פון זיין פּבור וועגן². דעם רמב"ם ראַציאָנאַליסטישע פּאָן מיט איר שטאַלצן דעוויז „שלטון השכל" האָט שפּעטער אַרויסגערופן אַ פאַרביטערטן קאַמף אין געוויסע שיכטן פונם ייִדישן פּאָלק. נאָר זיינע פאַרימטע ווערק זיינען אין משך פון לאַנגע דורות געווען דער מיטלפּונקט, וווּ עס פּלעגן זיך צוזאַמענשטויסן די וויכטיקסטע שטרעמונגען אין דער ייִדישער קולטור. זיין „מורה" איז יאָרהונדערטן לאַנג געווען דער זיכערער און געטרייער „וועגווייזער" פאַר אַלע, וואָס פּלאַנדזשען און זוכן און קעמפּן פאַרן פּרייען געדאַנק. דאָס דאָזיקע טיפּע ווערק מיטן מעכטיקן קעוף פונם פּילאָזאָפּישן פאַרשער = געדאַנק און מיט זיין אומדערמיטלעכן אמת = זוכן איז געווען דער געטרייער וועקער, וואָס האָט גערופן צו נייעם לעבן, געוועקט פונם גייסטיקן שלאָף ניט נאָר אַזוינע גאוני הרוח ווי שפּינאָזאַ, שלמה מיימון און מענדלזאָן, נאָר אויך טויזנטער פּשוטע יונגע לייט, וואָס האָבן געלעכצט אין ישיבות און בתי מדרשים נאָך ליכט און וויסן...

1 דער רמב"ן שרייבט אין זיין באַקאַנטן בריוו צו די רבני צרפת: והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ כי שמענו ממנידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן קהלות רבות עוסקים בתורה... והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש: בחייבון וביומיהון ובחיי דרבנא משה בן מיימון אשר האיר עיניהם בתורה והעמידו בקרן אורה.

2 זע ש. ד. לוצאטו אין „כרם חמד", IV, 32, און „אגרות שד"ל", 421.

זיבעטער קאפיטל

די פאָעטישע פאָרמען פון דער העברעיִשער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אַברהם אבן עזרא דער געלערנטער גע-וונדניק. זיין באַדייטונג אַלס אויפֿקלערער און קולטור-טרענער. — אַברהם אבן עזרא אַלס ביבל-דער-קלערער און שפראַך-פאָרשער. — די פּילאָזאָפּישע אָנשוואַונגען פון אַברהם אבן עזרא אין זיין באַטייט אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פּייטן און פאַמפּלעמיסט.

מיר האָבן שוין אין איינעם פון די פריערדיקע קאפיטלען אָנגעוויזן, אַז אין יהודה הלויס שאַפן האָט דאָס אויפֿבלעיען פון דער העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער פּאָעזיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה. דער ציון-דיכטער האָט געהאַט זייער אַ גרויסע השפּעה אויך אויף דער באַרייכערונג און אַנטוויקלונג פון די פּאָעטישע פּאָרמען. דער דיכטער גופא ווייזט אָן, אַז די פּערזן און גראַמען ווערן ביי אים געפאָרן געשווינטער ווי דער בליץ פונם געדאַנק¹. אין זיינע ליידער געפינען מיר אַ ווונדערבאַרע עשרות פון פּילכאַרביקע מעטרישע פּאָרמען און האַרמאָנישע ריטמען און קלאַנגען. הלוי באַנוצט זיך, למשל, גאַנץ אָפט מיט דער אַראַבישער פּאָרם „מושח“ (אין העברעיִש הייסט זי „אַזור“ — דער באַנד), וווּ דער בוי און דער גראַם פון די ערשטע פּערזן תּוֹרַט זיך איבער אינם געדיכט נאָך געוויסע הפּסקות (אינטערוואַלן). די גרייס אָבער פון די דאָזיקע אינטערוואַלן, זייער ריטמישער בוי און ריים איז יעדעס מאָל פּאַרשיידן, און יעדעס מאָל מיט נייע אומדערוואַרטע עפעקטן. אין דעם ליד „שלוֹמֹתֵי שֵׁאִי“, הוּץ דעם אַלגעמיינעם ריים, וואָס פּאַרבינדט אַלע פּערזן פונם ליד, איז נאָך יעדער טאַפּלפּערז צונויפגעפלאַכטן מיט אייגענע צוויי אַנדערע ריימען:

שְׁלוֹמֹתֵי שֵׁאִי יוֹנַת רְהוּקִים — לְעוֹפֵר כְּכַבְרֵי עֲדִיז —

רביבים

לְגוֹנֵב לֵב בְּמַלְיוֹ תְּחַלְקִים — בְּשִׁמּוֹן מִר וְלֹא בְּדִיז —

בְּתוֹבִים.

¹ דער דיכטער זאָגט אין איינעם פון זיינע ליידער:

בָּאֵי תְרוּסִים לֹא קְדָאָם בְּצִיּוֹן

נִקְרָה בְּפִי נִקְרוּ וְלֹא נִקְרָאֵי.

א געוויסער סכום לידער ביי הליון באשטייען פון צענפערזיקע סטראפן; די פיר שלום-פערזן האָבן אין אלע סטראפן איינע און די זעלביקע צוויי ריימען, די ערשטע זעקס פערזן אָבער האָבן אין יעדער סטראפּע זייערע באַזונדערע ריימען 1.

הלוי גופא באַדויערט שטאַרק אין זיין „כּוּרִי“ 2, וואָס אין דער העברעיִשער פּאָעזיע האָט זיך אַיינגעבירגערט די אַראַבישע מעטריק, וועלכע איז לויט דעם דיכטערס מיינונג צו פרעמד און שטערנדיק פאַר דעם גייסט און בוי פון דער ביבלישער שפּראַך. ניט קוקנדיק אָבער דערויף, וואָס די דאָזיקע אַראַבישע פּאַרמען זיינען ווירקלעך צו גע- קינצלט און שווער, באַזיצן דאָך הלויס לידער אַ ווונדערבאַרן מוזיקאַלישן קלאַנג, און די שווערע קייטן פון דער פרעמדער מעטריק זיינען ניט בפה (יעדנפאַלס — ניט שטענדיק בפה) צו פאַרשטיקן דעם אייגנאַרטיקן אינעווייניקסטן ריטם און האַרמאָנישע צאַרטקייט פון הלויס סטראַפּן. ווי גראַציעז און מוזיקאַליש ס'איז, צום ביישפּיל, הלויס קליין ליד:

יֹום נָד זָהָבִי צָבִי, אָרַח פְּרַח וְכִי
מָאֵס וְאָמַר: אֲנִי סָר מֵעַל רֵאשֶׁךָ.
וְאָמַרְתָּ: מַה בְּרִי, מַה יֵשׁ בְּיָדִי מְרִי
כִּי תֵאָנֵה בִּי? וְעָנָה: מְרִיךָ רֵאשֶׁךָ 3.

גלענצנדיקע עפעקטן דערגרייכט אויך אונזער דיכטער, בעת ער באַזוצט פּאַנעטיש-גלייכקלינגענדיקע ווערטער, נאָר מיט פאַרשיידענעם אינהאַלט און באַטייט, ווי, למשׁל, אין פּאַלגנדיקן ליבע-ליד, וווּ דער דיכטער שילדערט אַזוי שטיפּעריש, ווי די שוואַרץ-זיידענע לאָקן ברוימען אַרום דער מאַרמאַר-ווייסן שטערן און רויזנרויטע באַקן פון דער שיינער, וואָס איז אַזוי לייכזיניק, אַז ווען זי האָט אויף אייך איין מאָל רחמנות, וועט זי דערפאַר אייך זעקס מאָל באַטריגן:

לְחִי כְּרָצַפְת אֵשׁ כְּרָצַפְת שֵׁשׁ
נִרְקַם סִבְיָיו לֵר כְּרָקַמְת שֵׁשׁ
יֹסֶה בְּלִבִּי אֵשׁ בְּקִרְבּוֹ לִי,
יִחְמָל פֶּעַם וְיִבְגֹּד שֵׁשׁ 4.

1 מער באַריכות וועגן הלויס מעטריק זע: ה. ברַדְי, „סטודיען צו דען דיכ- טונגען יהודה הלויס“ (1895).

2 „הכּוּרִי“, וו. פרקים 70-78.

3 דיוואַן הרַבִּי, וו. 74.

4 דיוואַן ברַדְי, וו. 31. איין און דאָס זעלביקע וואָרס „שֵׁשׁ“ האָט אין ערשטן פערז דעם באַטייט מירטלשטיין, אין צווייטן — זייד, און אין פערטן — זעקס.

אין זיין באקאנטן ציון-ליד „היובל פגרים“ גיסט דער דיכטער אויס זיין שמארצהאפט=ברענענדיק פארלאנגען וואָס גיכער צו דערזען דאָס געבענטשטע לאַנד פון די אבות. און ווי אויסטערליש=שיין עס האַרמאָנירט מיט דעם שטורמישן דראַנג פונם דיכטערס באַגער דער בוי פון דעם דאָזיקן ליד מיט זיינע צווייפּיסיקע, לייכטע, ווי מיט פליגל באַשענקטע פערזן. דער דיכטער בעט ביים ווינט, ער זאָל וואָס גיכער זיינע פליגל פאַרשפּרייטן און שנעל דאָס שיה צו מורח ברענגען; און אָט דאָס געבעט ציטערט און שוועבט אין דער אייגנאַרטיקער מעטריק פון די פערזן, אין דעם האַרמאָנישן קלאַנג פון די האַס=טיקע טענער און זילבן:

עֲלֵי סְפִינָה — וְדַרְשֵׁי קְדִינָה
אֲשֶׁר לְשִׁכְנָה — בְּתוֹכָהּ תְּדַרְרִים.
יְחֻשֵׁי בְּעוֹפֵף — וְזֶל אֵל תְּנִיפֵף
יְחֻשֵׁי קְנָפֵף — בְּכַנְפֵי שְׁחָרִים.
קְנָדִים וְנָעִים — בְּרוּחַ קְלָטִים
וְלְבוֹת קְרוּעִים — לְאֶלֶף גְּזָרִים א. א. וו.

מיר האָבן פריער געזען, מיט וואָס פאַר צאָרנדיקער פאַראַכטונג שלמה גבירול האָט זיך פאַרהאַלטן צו די טאַלענטלאָזע שירים=שרייבער און פערזן=מאַכער, וואָס פּאַעזיע און קונסט זיינען ביי זיי געווען אַ מאַדע=זאַך, און וואָס זיי האָבן געזען אין זיי ניט די שענסטע קולטורעלע אוצרות, וואָס דערהייבן און באַרייכערן דעם מענטשנס נשמה, נאָך פילפאַרביק שפּילצייג און לייכטן צייטפאַרטרייב. אין יהודה הלויס צייטן איז די צאָל פון אַזעלכע דילעטאַנטן נאָך באַדייטנדיק געשטיגן, וואָרן דאָס „גרויסע דרייגעשטערן“, ווי היינע האָט גערופן די דריי גרויסע העברעישע דיכטער פונם מיטלאַלטער, האָבן אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט און באַרייכערט די פּאַעטישע פּאַרמען. און די טעכניק פון שירים=שרייבן, אַז פאַרפאַסן גלאַטע פערזן איז בלל ניט געווען שווער אפילו פאַר פשוטע דילעטאַנטן, וואָס זיינען ניט געווען באַשאַנקען מיט קיין פונק פון פּאַעטישן טאַלענט. אויך יהודה הלוי האָט זיך פאַרהאַלטן מיט גרויס צאָרן און פאַראַכטונג צו די דאָזיקע „גראַמען=מאַכער“. בעת זיינע פריינד האָבן אים פאַרהירושט געפרעגט, פאַרוואָס ער איז אויף אַ לאַנגער צייט אַנטשוויגן געוואָרן, האָט זיי דער דיכטער מיט פאַרביטערונג געענטפערט: „פאַרדאַרבן און באַשמוצט איז דער קוואַל פון פּאַעזיע, עקל און פאַרדרוס

דערוועקט ער נאָר אין מיר. דער לייב קאָן מער ניט טרעטן אין זיין געליבטן שטעג, ווען קליינע פּיסקלעך שנאָרן דאָרט אַרום¹.

אַבער ניט נאָר „קליינע פּיסקלעך“ און פשוטע „גראַמען=מאַכער“ האָבן געוואַנדערט איבער דעם „לייב=שטעג“ פון פּאָעזיע. אויך מענער פון הויכער בילדונג און גרויסער ליטעראַרישער באַגאַבונג האָבן זיך אָפּט באַנוצט מיט פּאָעטישע פּאַרמען, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי זיינען קיין אמתע דיכטער ניט געווען. אין זייערע לידער פילט זיך, אמת, ניט דער פּלאַם פון פּאָעטישן פּאַטאָס, דער מענש פון דיכטערישער באַגייסטערונג, דאָך מאַכן זיי אַ שטאַרקן רושם מיט זייער עשרות פון טיכע געדאַנקען און מיט דעם קיניגלעכן גלאַנץ פון דעם שאַרף=געשלי=פענעם גאונישן שכל. אַט מיט די מעלות זיינען באַשאַנקען אַ סך לידער פון יהודה הלויס יינגערן בן=דוד און נאָענטן פריינד, אברם בן מאיר אבן עזרא².

אברהם אבן עזרא איז איינער פון די אַריגינעלסטע און אינטערע=סאַנטסטע פּערזענלעכקייטן, וואָס דאָס מיטלאַלטערלעכע יידנטום האָט פאַרמאָגט. דאָס איז געווען אַ מאַן פון פּילזייטיקן עניציקלאָפּעדישן וויסן, וואָס האָט זיך קונה שם געווען אַלס אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער, אַסטראָנאָם, ביבל=דערקלערער, שפּראַך=פאַרשער און דיכטער. זיין אומרויקער גייסט האָט אים ניט געלאָזט לאַנג זיצן אויף איין אָרט; אַן אייביקער נע=לדניק איז ער געווען, איז אַרומגעפאַרן איבער זײַנע אַפריקע, געוואַנדערט איבער פיל שטעט פון איטאַליע, פראַנקרייך און ענגלאַנד. און אומעטום האָט ער איבער זיין וואַנדער=וועג פאַרשפּרייט די פּרוכטפאַרע זוימען פון דער רייכער אַראַבישער קולטור. אומעטום בין איך געווען — דערציילט וועגן זיך אבן=עזרא אין זיין באַקאַנטן געדיכט „נדוד אסיר עוני“ — האָב ביכער געשאַפן און פאַרבאַרגענע

¹ בָּגַת נִפְשׁ קָקוּר מְשִׁיר וְנִשְׁמַת
קִצְּתֵיהִי וְנִפְשִׁי גָגְלַת בּו
וְאִיבָה גוּר=אָרִי גַם אֶל נְתִיבו
וְשׁוּעָלִים קִטְנִים קִלְטוּ בּוּ.

² געבאָרן אין פּאַלעדאָ אין 1092, געשטאַרבן אין רוים דעם 2טן אָדר 1167. אין דער מיטלאַלטערלעכער קריסטלעכער ליטעראַטור איז ער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען אַ בְּבֵהִם יוֹדֵעוֹם אָדער אַ פּענאַרע. די לעגענדע, אַז אבן עזרא איז געווען יהודה הלויס איידעם, האָט נישט קיין שום רעאַלן קערן. די האַזיקע לעגענדע איז איבערגעגעבן פאריכות און אין נאַווי=פּאַלקסטימלעכער פּאַרם אויך אין יידיש, אין „מעשה=בוך“ און אין „פּביר הכּמִים“.

סודות אנטפלעקט" 1. שטענדיק נע=ונד, געלעבט אין דחקות און אין נויט — דאָס אלץ האָט דאָך ניט געשטערט אבן עזראַן אין זיין אומדער=מירלעכן פאָרשן. פיל צענדליקע ביכער האָט ער געשריבן, וואָס זייער השפעה האָט זיך געפילט אין משך פון לאַנגע דורות אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן 2. מיט פיל מתנות האָט דעם דאָזיקן מאַן די נאַטור באַשאַנקען, נאָר אין איין מתנה פאַרגעסן. אַ באַרימטער געלערנטער און אויסגעצייכנטער סטיליסט איז דער אבן עזראַ געווען — אָבער ניט קיין האַרמאָניש=גאַנצע פערזענלעכקייט, ניט קיין פעסטער כאַראַקטער. דאָס איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך=רייך באַגאַבטע נאַטור, נאָר פול מיט סתירות, אַן מאַס און גלייכגעוויכט. אַ גייסטרייכער סקעפטיקער, וואָס צעגלידערט אלץ מיט זיין שאַרפן קריטישן געדאַנק, און אין דערזעלביקער צייט — אַ מענטש אָן אַ פעסטן שטאַנדפונקט, אַן אַנטשיידענער קעגנער פון „אפיקורסים" און ניט זעלטן נוטה צו פלינדן אָבערגלויבן. אַ גלענצענ=דיקער פרייער פאָרשער — און אַ פאַרבלענדטער אָנהענגער פון אַסטראַ=לאַגיע, פון קונצנמאַכערס און טרעפערס, וואָס זאָגן פאַרויס דעם מענטשנס גורל 3. אבן עזראַ האָט געלייגט די ערשטע יסודות פון קריטישער ביבלי=פאָרשונג, און זיינע אידעען אויף דעם געביט האָבן שפּעטער געהאַט אַ שטאַרקע השפעה אויף שפינאַזען, וואָס לויבט מיט התפעלות אבן=עזראַן אַלס „אויסגעצייכנטן געלערנטן און פרייען דענקער" 4. אבן=עזראַ האָט אַרויסגעזאָגט פאַר זיין צייט ממש עפאָכעמאַכנדיקע השערות וועגן דער אַנטשטייאונגס=געשיכטע פון דעם חומש=טעקסט, און אויך וועגן דער צייט, ווען עס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן געוויסע קאָפיטלעך „תהלים" און דער צווייטער טייל פון ספר „ישעיה". ער איז אָבער געווען אַ גרויסער אביון, תמיד אָפהענגיק געווען פון גבירים=מעצענאַטן, וואָס האָבן אים געגעבן תמיכה און ניט דערלאָזן, ער זאָל אויסגיין פאַר הונגער, — האָט

1 כָּל קוֹס גָּרְתִי — סְפָרִים תְּבַרְתִּי,

נסודות פּאַרְתִּי — נְכָרָי מוֹצָקִים.

2 איינער פון די מיטלאַלטערלעכע שריפטשטעלער זאָגט „דוּת, אַז אבן עזראַ האָט פאַרפאַסט איבער הונדערט ווערק (זע „ברס חמד", IV, 132: כי ק"ח הכורים תבר לפי מה שבאזנינו שמענו). דער רייסער פון אבן עזראַס וויכטיקסטע ווערק און די דאָסן, ווען זיי זיינען פאַרפאַסט געוואָרן, זע: ד. ראָוין, „די רעליגיאָנס=פילאָזאָפיע אַברהם אבן עזראַס" (מאָנאַטסשריפט, 1898, 25—26).

3 דעם רייסער פון אבן=עזראַס אַסטרלאָגישע ווערק זע ביי ד. ראָוין אין דער אויבנדערמאָנטער אַרבעט (מאָנאַטסשריפט, 1898, 250). דאָרסן (305—315, 345—362) ווערן אויך געבראַכט אבן=עזראַס אַסטרלאָגישע אַנשיואונגען.

4 שפינאַזעס Tractato theologico-politico cap. VIII.

דער אַרעמער געלערנטער מורא געהאט אָפּן אַרויסצוואַגן זיינע פרייע, פאַר יענער צייט שטאַרק אַפיקורסישע געדאַנקען, פלעגט ער זיי דערפאַר אַרויסזאָגן פאַרשטעלט, מיט לויטער רמזים און אַנזעהערענישן 1. „יש לו סוד“, „המשפּיל יבין“, „המשפּיל ידום“ — ווייזט יעדעס מאָל אָן דער אבן עזרא. זיינע השערות זאָגט ער אָבער אַרויס אזוי טונקל און פאַרשטעלט, אז אַפילו דעם „משפּיל“ איז אָפּט זייער שווער דעם „סוד“ צו אַנטפלעקן 2.

אַן אויסגעצייכנטער פּאָפּולאַרזאָטאַר, וואָס ווייס דעם סוד, ווי אזוי אַרויסצוואַגן דעם טיפּסטן געדאַנק קלאָר און פאַרשטענדלעך, ווערט ער אָפּט מיט אַ פּיון זייער טונקל און האַרב. אַליין אַ פּרייער פּאַרשער — שפּילט ער אָפּט דעם שטאַק פּרומען, דעם אמתן קנאַי, וואָס איז זיך מוסר נפש פאַרן מינדסטן פינטעלע פון דער מסורה, פאַר יעדן אות פון דער תורה.

נישט קוקנדיק אויף די אַלע אינעווייניקסטע סתירות, איז דאָך אברהם אבן עזרא געווען אַן אמתער אויפקלערער און קולטורטרגער, און זייער גרויס איז געווען זיין השפעה אויף דער ווייטערדיקער גייסטיקער אַנטוויקלונג פונם יידנטום, בפרט פונם יידישן קיבוץ, וואָס האָט געוויינט אין דער קריסטלעכער אייראָפּע. ער איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע געלערנטע אין דער אַראַבישער שפּאַניע, וואָס האָט זיך באַנוצט צו וויסנשאַפטלעכע צוועקן ניט מיט דער אַראַבישער, נאָר אויסשליסלעך מיט דער העברעיִשער שפּראַך. דערצו האָט, אמת, פיל מיטגעהאָלפּן דער אומשטאַנד, וואָס אבן-עזרא האָט געשריבן זיינע וויסנשאַפטלעכע ווערק אין די קריסטלעכע לענדער (איטאַליע, פּראַוואַנס, ענגלאַנד), וווּ די אַראַבישע שפּראַך איז געווען אומפאַרשטענדלעך. אבן-עזרא האָט זיך טאַקע מהאי טעמא געשטעלט די אויפגאַבע צו באַקענען די קולטורעל־

1 צום ביישפּיל: בעת דער אבן-עזרא דערקלערט די ערשטע פּסוקים פון חומש „דברים“, ברענגט ער אייניקע ציטאַטן פון חמשה חומשי תורה און ווייזט דערביי אָן אין זייער פאַרשטעלער פּאַרם, אז אָם די דאָזיקע שטעלן באַווייזן גאַנץ בולש, אז די תורה איז רעדאַקטירט געוואָרן באַדייטנדיק שפּעטער נאָך משה רבנו: ואם תבין סוד השנים עשר (די לעצטע צויעלף פּסוקים פון ספר „דברים“, וווּ עס ווערט דערציילט וועגן משה רבנוס טויט), גם ויכתוב משה, והכנעני או בארץ, בהר ד' יראה, גם והנה ערשו ערש ברזל — תכיר האמת.

2 אויף איין אָרט (אין זיין פירוש צו הויאל, א, ד) ווייזט אבן-עזרא נופא אָן, אז ס'זיינען פאַרהאַן אַזעלכע געלערנטע, וואָס זאָגן ניט אַרויס אָפּן, וואָס ביי זיי איז אונטערן האַרצן, נאָר מיט רמזים און אויף אומוועגן (יש חכמים ילאו להוציא בלשונם מה שיש בלבם, כי אם בדרך רחוקה ובארחות עקלקלות).

אָפּגעשטאַנענע יידישע קיבוצים אין איטאַליע און פּראַוואַנס מיט די וויסנשאַפּטלעכע אוצרות, וואָס די שפּאַנישע יידן האָבן געזאַמלט. אבן-עזראַס אַ יינגערער בן-דור, דער באַרימטער איבערזעצער פון אַראַביש יהודה אבן-תיבון, האָט שוין אין זיין צייט געהאַלטן פאַר נייטיק אונטער-צושטרייבן די גרויסע אויפקלערונגס-ראַלע, וואָס אבן-עזראַס האָט געשפּילט בנוגע צו דעם דרום-פּראַנצויזישן יידישן קיבוץ 1. פיל שפּעטער, אינם פּערצענטן יאָרהונדערט, רעדט אויך דער באַקאַנטער דיכטער ידעיה הפּניני, דער בעל "בחינת עולם", מיט גרויס התפעלות וועגן אבן-עזראַס קולטור-אַרבעט אין פּראַוואַנס, וווּ "ער האָט אַלעמען די אויגן געעפּנט" 2.

בכדי צו דערוועקן צווישן יידן פון דער קריסטלעכער אייראָפּע דעם אינטערעס און געשמאַק צום וויסנשאַפּטלעכן שפּראַך-פּאַרשן, האָט אבן-עזראַס איבערגעזעצט אין העברעיִש חיוג'ס פּילאָלאָגישע ווערק און אַליין אויך פאַרפּאַסט אייניקע פּיכער וועגן העברעיִשער פּילאָלאָגיע: "ספר צחות", "ספר מאזנים" 3 און אַנדערע. אויך אין זיין באַרימטן פּירוש אויף תּורה 4, איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט ביו אין לעצטן טאָג פון זיין לעבן 5, און אין זיינע פּירושים צו די איבעריקע ביבלישע ספרים, פאַרנעמט דעם פּבליקסטן אַרט די וויסנשאַפּטלעכע פּאַרשונג פון דער ביבליש-שפּראַך. "קודם-כל — דערקלערט ער אין דער ערשטער הקדמה צום פּירוש התּורה — וועל איך זען יעדעס וואָרט געהעריק גראַמאַטיש אויסצופּאַרשן און ערשט דערנאָך איבערגיין צום פּירוש הפּשט... איך וועל

1 אין דער הקדמה צו זיין איבערזעצונג פון אבן-ג'נחם "הרקמה" שרייבט אבן-תיבון: ער אשר בא החכם ר' אברהם בן עזרא בארצותם ועור להם גם הוא פענין הוא בחבורים קצרים, כלל בהם דברים נחמדים ויקרים.

2 אין זיין באַקאַנטן "כתב ההתנצלות" שרייבט ידעיה הפּניני: ואבותינו ספר לנו שמחת גדולי הארץ הוואת חסידיה ורבניה לקראתו (אבן-עזרא) בעברו עליהם, והוא החל לשקוח עיניהם בגלילותינו.

3 אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן ווערק גיט דער פאַרפּאַסער זייער אַ ווערט-פולן רייסטער פון אַלע יידישע שפּראַך-פּאַרשער (שמות וקני לשון הקדש), וואָס האָבן געלעבט ביו זיין צייט.

4 דער סעקסט פון אבן-עזראַס באַרימטן פּירוש איז ליידער שטאַרק פּאַרגרייזט אין אַלע אויסגאַבן. אַ קריטיש-וויסנשאַפּטלעכע אויסגאַבע וועט ערשט דעמאָלט מעגלעך זיין, ווען מען וועט פאַרגלייכן דעם סעקסט מיט די אַלע פּתבייד. וועגן סעקסט-אויסגעסע-רונגען אין אבן-עזראַס פּירוש זע: ש. י. פּין אין "גן פּרהים", I; וו. באַכער אין "אוצר השּׁבו", 1891, 1-51.

5 אין פּירקוביצעס מאַנוסקריפּט-קאָלקעציע געפינט זיך די אַלע פּאַרמעטענע האַנטשריפט פון אבן-עזראַס פּירוש אויף תּורה, געשריבן אין דער שטאָט פּהא

מיך דערביי כלל ניט אפשטעלן אויף די טעמים און דערקלערונגען בדרך דרוש, וואָס די בעלי המסורה האָבן בשעתם געמאַכט, ווייל זיי געהערן כלל ניט צום ענין... און זיי זיינען נוצלעך נאָר פאַר רי קינדער אין די הדרים. איך וועל מיך אויך ניט באַנוצן מיט די אויספערסערונגען פון די שפעטערע סופרים; איך וועל נאָר אין באַטראַכט נעמען דעם תרגום (אַראַמעישע איבערזעצונג), ווייל זיין איבערזעצונג איז ריכטיק און ער האָט ווירקלעך קלאָר און פאַרשטענדלעך געמאַכט אַלע טונקעלע שטעלן 1. אבן-עזרא האָט אַפילו געהאַלטן פאַר נייטיק שאַרף אַרויסצוטערען קעגן די אַלטע פייטנים מיט אַליעזר הקליר בראש, ווייל זיי האָבן אויף אַ באַרבאַרדישן אופן באַהאַנדלט די העברעישע שפראַך, זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט איר בוי און אירע כללים, און באַשאַפן משונה = אומ-געלומפערטע ווערטער, וואָס ס'איז שווער זייער פשט צו דערגיין 2.

אַ פילזיטיקער געלערנטער, האָט אבן עזרא מיט אויסערגעוויינ-לעכער געשווינדקייט געשריבן איין בוך נאָכן אַנדערן אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן: מאַטעמאַטיק 3, אַסטראָנאָמיע 4, אַסטראָלאָגיע און רעליגיעזע פילאָזאָפיע. צום לעצטן געביט געהערט זיין ווערק „יסוד מורא“, וואָס ער האָט פאַרבאָסאט אין לאַנדאָן אינם יאָר 1158, אויפן

(היינטיקע פּעאַדאָסיע) אינם יאָר 1281, דורך איינעם שלמה בן יעקב. אויף דער לעצטער זייט פונם כתב-יד געפינט זיך אבן-עזראס אַ שיר מיט פּאָלגנדיקע שלום-פּערין:

וכשם שעורתי בטובך — וכתבתי לשר כל הספרים
והשלחתי בארבעת אלפים — תשע מאות וגם שבע ועשרים
שנה שישית למהזור ר"ם ברומי — שנת רצון שנת תפקוד אסורים
ביום שני ביום טובה ושמחה — לאדר בו עשיית נס לעבריים.

נאָך דעם שיר געפינט זיך אַ באַמערקונג פונם אָפּשרייבער, אַז פּאָקע אין דעם זעלבן סאַג (ב' אדר התקכ"ו) איז אבן עזרא געשפּאַרבן (וביום שני בראש חדש אדר הראשון שנת התקכ"ו לפטר נפטר רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל והוא בן ע"ה שנה, ועם לעצמו סיבן בכתובת ידו ביום שנפטר: ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מהרון אף ד').

1 ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטב דקדוק כל מלה בכל מאד, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידו... ולא אוכיר מעמי חכמי המסרת, למה זאת מלאה וזאת נחסרת, כי כל מעמיהם בדרך הדרש הם... רק לתינוקים פעמיהם טובים הם, גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים; ומתרגם התורה ארמית תרגם אמת ובאר לנו כל געלמת...

2 זע זיין פירוש אויף קהלת, קאפ. 5.

3 יסוד המספר, ספר האהר (פאַרעפנסלעכט דורך ש. פינסקער און נאלדהארט אין 1867) און אַנדערע.

4 ספר העבור, ספר הלוחות, כלי הנחשת. וועגן ענטדעקונגען, וואָס אבן עזרא זאָגט געמאַכט אויפן געביט פון אַסטראָנאָמיע, זע: מ. שמינשניידער, ספרות ישראל, 280.

ווינטש פון זיין תלמיד יוסף בן יעקב. אבן עזרא גופא דערציילט, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט ער פאַרפאַסט אין משך פון אַ חודש צייט 1. און דאָס ווערק, וואָס ס'איז געשריבן געוואָרן אין אַזאַ גרויס אַיילעניש, האָט טאַקע צוליב דעם שטאַרק געליטן. אַלץ איז דאָרט אין תּוהו וכוּהו און עס איז פּעט אוממעגלעך צו פאַקומען פון דעם, יסוד מורא" אַ קלאָרן באַגריף וועגן אבן עזראַס פּילאָזאָפּיש-רעליגיעזע אַנשיואונגען. פּיל אינעם טערעסאַנטער זיינען אין דער הינזיכט אבן-עזראַס צוויי קליינע ווערק, וואָס זיינען געשריבן אין געריימטער פּראָזע: „כי בן מִקִּיץ" 2 און „ערוגת החכמה ופרדס המזמה" 8.

אבן עזראַ האָט, אמת, קיין גאַנץ פּילאָזאָפּיש סיסטעם ניט געשאַפן. ער האָט אָבער מיט פּולער האַנט פאַרשפּרייט אין זיינע ווערק אַ סך טיפע און אַריגינעלע געדאַנקען, וואָס זיינען ערשט אין די שפּעטערדיקע דורות אויפגענומען געוואָרן אין דער יידישער רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע 4 און דאָרט געפונען זייער ווייטערדיקע אַנטוויקלונג.

אין דעם קאַמף צווישן די אַריסטאָטעליקער און נעאַפּלאַטאָניקער האָט אבן עזראַ אַלס דענקער ניט פאַרנומען קיין פּעסט באַשטימטע שטעלונג, דאָך איז ער לויט זיין פּילאָזאָפּיש-רעליגיעזער וועלט-אַנשיואונג מער נוטה צו דער נעאַפּלאַטאָנישער שיטה, דערצו נאָך אַ ביסל געפאַרברט מיט פּיטאַגאָראַסעס אידעען 5. באַזונדערס שטאַרק פּילט זיך די השפּעה פּון גבירולן און זיין „בתר מלכות" 6.

אַזוי ווי אַ פאַרוואַגלעטער, — זאָגט אבן עזראַ — וואָס שמאַכט

1 אני אברהם הספרדי בר מאיר הנקרא אבן עזרא החילוני לחבר זה הספר ולכתבו בעיר לונדריש באי אנגלסירא בירה תמו ונשלם בירה אב סוף ארבעה שבועות.

2 געשריבן נאָכן מוסטער פון דעם אַראַבישן פּילאָזאָף אבן-סינאַס אַ ווערק אונטער דעם זעלביקן נאָמען. דאָס דאָזיקע ווערק איז אויך פאַרהאַן אין אַ העברעיִשער איבערזעצונג (פאַרעפּנלעכט דורך דוד קויפּמאַן אין קבץ על יד, II, 1886).

3 געררוקט אין פרס חמד, IV, 5-1.

4 אבן עזראַס פּילאָזאָפּישע אידעען האָט געפּרוּווט געבן אין סיסטעמאַטישער פּאַרס נחמן קראַכמאַל אין זיין „הכּתבּת חסדן".

5 געוויס אונטער דער השפּעה פון „ספר יצירה", אויף וועלכן אבן עזראַ האָט געשריבן אַ פּירוש.

6 מער באַריכט וועגן גבירולס השפּעה אויף אבן עזראַן זע: ד. ראָזין, אין מאַנאַסטשריפט, 1898, 29. אין זיין פּירוש אויף תּורה ציטירט אַנב אבן עזראַ אין אייניקע ערשטער גבירולן אויך אַלס ביבל-דערקלערער.

אין תפיסה אין דער פרעמד — בענקט צוריק אהיים, אזוי שטרעבט אויך דעם מענטשנס גייסט אין דער הויך צו די געטלעכע געוועלבו¹.
 ,ווייל דער מענטש — ווייזט אָן אבן עזרא — איז אַ אָפּשפּיגלונג פון דעם בורא עולם און פילט אים שטענדיק אין זיך, דערפאר איז אזוי אומדערמידלעך זיין דראַנג אין די הויכן צום קוואַל פון הכמה².
 ,אָבער — שטרייכט אבן עזרא מערערע מאָל אונטער — גאָט דערקענען, משיג זיין זיין גרויסקייט — איז מען ניט נאָר מיטן שכל, נאָר אויך מיטן האַרצן, מיט אַלע מענטשלעכע געפילן. אַט דער מאָטיוו קלינגט אין פיל רעליגיעזע לידער זיינע. „יעדער בילד, וואָס דו זעסט — אזוי הייבט זיך אָן איינס פון די דאָזיקע לידער — זאָגט עדות: „אַין זולתו!“, יעדער קלאַנג, וואָס ס'פאַרנעמט דיין אויער — זינגט זיין גרויסן לויב; יעדער אָטעם, יעדער דופט, וואָס דו טוסט ריכן — דערציילט וועגן זיינע ווערק; אין יעדן טעם, וואָס פאַרירט דיין גומען — אַנטפלעקט זיך פון זיין גרויסקייט דער טיפער סוד; דייע הענט — זיי זיינען טרייע עדות, מיט זיי פאַסטו אָן זיינע גרויסע ווונדער; און דיין פאַרשטאַנד, וואָס דענקט און טראַכט — פון אים איז דאָך זיין אָנפאַנג³.
 אבן עזראַס רעליגיעזע לידער 4 פעלט דער אמת פּאָעטישער שוונג, דער שטורמישער פּאַטאָס פון פּאַגניסטערונג. זיי זיינען ניט דורכ־געדרונגען מיטן פּלאַם פון אינווייניקסטער התלהבות, זיי לייכטן אָבער

1 כאשר יתאוו האירת שנשבה לשיב אל ארץ טילדהי — כן תכסף הרוח המשכלת להאוח במעלות הגבוהות עד עלותה אל מערכות אלהים (הקדמה צום פירוש אויף קהלת).
 2 יחזה אלה מברשו וסוד נפשו ולא כפי שמועות ולא ישקוט עדי ירבה תבונה (פרם חמר, IV, 6).

3 כָּל פְּרָאָה אֲשֶׁר תִּרְאֶה — עַד כִּי אֵין זולתו
 וְכָל שֶׁבַע אֲשֶׁר תִּשְׁמַע — נִשְׁמָיעַ תְּהִלָּתוֹ
 וְכָל הַיָּם אֲשֶׁר תִּרְיֶה — יוֹדִיעַ גְּלוּלָתִי
 וְכָל טַעַם אֲשֶׁר תִּסְעֶם — יִבְאֵר סוֹד נְדוּלָתִי
 וְיַהֲדִי הֵן יַעֲרִיף לְהַיִּישׁ קִטָּן שְׁעֵלָתוֹ.
 וְכָל עֵקֶל אֲשֶׁר מִשְׁפִּיל מֵאֵתוֹ תְּהִלָּתוֹ (דיוואן, 44).

פאַרגלייך אויך אבן-עזראַס פּיוט „אזכור קצות הנוראות“, וואָס געפינט זיך אין מחזור מאנפעליע; איבערגעדרוקט אין „ליטעראטורבלאַטט דעם אַריענטס“, 1845, 282.

4 צו אבן-עזראַס רעליגיעזע לידער נעהערט אויך אַן איינגאַרטיקע גרופע דיראַקטישע לידער אין פּאַרם פון הויכזע: הויכע צווישן זומער און הינסער, צווישן די חיות אין דעם מענטשן, צווישן ברויט אין הויך, יום-טוב און שבת א. א. ה. דער פּויל-יוצא פון די אַלע הויכזע איז — אַז אַלץ איז באַשאַפן בכדי צו לויבן גאָט און זיינע גרויסע מעשים.

מיטן רויקן שיין פונם איידעלן, שטאלצן שכל, און שימערדין מיטן פיל-פארביקן גלאנץ פונם שארפן פילאזאפישן געדאנק. אכן עזרא האָט אָבער געשריבן ניט נאָר רעליגיעזע לידער. ווי זיינע באַרימטע פאַרגענגער, דער „גרויסער דרייגעטיגער“, אַזוי האָט אויך ער באַקלאַגט אין פיל עלעניעס דעם פאַרהושכטן גורל פון דער גלות-פּאָלק. „אין גלות און אין דלות לעבט פאַרפֿינסטערט און פאַרוויסט דאָס פּאָלק ישראל. אונטער ישמעאלס האַנט זיינען מיר געוואָרן צו רויב און צו שאַנד; פון דאָרט צו אַדום אַנטלאָפֿן — אויך דאָרט איז אונזער לעבן פאַריאַמערט“¹. אין האַרצ-רייסנדיקע סטראָפֿן באַקלאַגט אבן עזרא דעם חורבן פון אַ סך ייִדישע קהלות אין די פּערציקער יאָרן פונם צוועלפטן יאָרהונדערט, בעת די פּאַנאַטישע אַלמאָהאַדן האָבן זייער ממשלה אין שפּאַניע באַפּעסטיקט. „גאָטס שטראָף איז איבער דיר, שפּאַניע — קלאַגט דער דיכטער — און ניט אינשטאַנד בין איך צו באַוויינען די גרייס פון דיין בראַך“².

„בינותי בספרי הנביאים — אַזוי דערציילט אבן עזרא אין איינעם פון זיינע נאַציאָנאַלע לידער — אין די נביאישע ביכער האָב איך גע-פאַרשט און געזוכט, ישעיהוס ווערטער האָבן הויך אין מיין אויער גע-קלונגען — זיי מעלדן די בשורה: באַלד קומט די ישועה! דאָך פאַרגייט אַ דור נאָך אַ דור און גאָטס אויסדערוויילט פּאָלק שמאַכט אַלץ נאָך אין קייטן. שוין טויזנט יאָר פאַרגאַנגען — און וואָס גרעסער ווערט אַלץ די נויט! אויפשרייען טוט ער אין זיינע גרויסע לידן: ווילסטו אונז דאָך נאָך העלפֿן — טאָ לייז אונז אויס וואס גיכער! האָסטו אונז פאַר-געסן — גיב אונז דאָס צו וויסן“. „קום דו, הוה, איש המודות“³ — רופט ווייטער אויס דער דיכטער — פאַר דיין גרויסער טיפּער חכמה אַנט-פּלעקט זיינען אַלע סודות, און אָפֿן ליגט פאַר דיר, וואָס פאַר אַנדערע

¹ בגלות ובדלות הוא יושב פְּשָׁיִם

כי ארכו לו שָׁם הימים.

בית ישמעאל לבו היינו

נסנו אל אדום — לא היינו (דיוואן, 63).

אבן-עזראס דיוואן האָט מען ערשט אין דער נייערער צייט געפֿונען אין ער איז פאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין 1886 דורך י. איינערס. פיל אבן עזראס לידער האָט אויך פאַרעפֿנטלעכט ד. ראָוין אין די „יאהרעסבעריכטען“ פֿונם ברעסלויער סעמינאַר (95—1884). אין 95—1894 איז אויך דערשינען אבן-עזראס אַ לידער-זאַמלונג אינעם דער רעדאַקציע פֿון דוד כּהנא. (אין דער דאָזיקער זאַמלונג זיינען אָפּגעדרוקט אַ פּאָר ווערק, האָט אבן-עזרא אין ניס זייער פאַרפּאַסער).

² איינערס דיוואן, 68—69; ד. כּהנא, 140—143.

³ דיאל.

בלייבט פארבארגן. מיט מיין צעווייטיקט הארץ בעט איך: זאג אן, אויב קומען וועט דער „ץ“ און דערפילט וועט ווערן דיין נביאות? שטרענג און הארט קלינגט דערויף דער ענטפער: „פרעג ניט! — ניט אנטפלעקט דארף ווערן דאָס, וואָס ס'איז טיף פארהוילן!“¹

צייטנוויין דערהערן זיך אויך שטראָף=טענער אין אבן=עוראס לידער. ווי לייכטזיניק נאָריש — באַקלאַגט זיך דער דיכטער — איז דאָס פּאָלק פון עלנט און נויט. מיר לעבן אין דאָפּלטן גלות, און דאָך פירן מיר שטענדיק מחלוקת“².

אין פיל לידער באַקלאַגט אבן=עורא זיין אייגן ביטער מזל. באַזונדערס האַרציק זיינען צוויי עלעגיעס, אין וועלכע ער באַוויינט דעם פרייִ צייטיקן טויט פון זיין איינציקן זון יצחק³, און מיט שטילן טרויער זיינען דורכגעדרונגען די סטראָפּן, וואָס דער אַרעמער נע=ונדניק האָט פאַר=פאַסט אויף דער עלטער אין דער ברעמד:

„א פּאָלק איז פארהאן, וואָס אין די טעג פון טרויער קליידט עס זיך אין זויסן אָן אַנשטאַט אין שוואַרצן. אויך איך טו אים נאָך אויף דער עלטער: צום אָנדענק פון מיינע יונגע, לאַנג פאַרגאַנגענע יארן, האָב איך מיינע באַקן מיט ווייסן אויסגעקלייד“ (ועל אבדוּ ימי עולִי קְחֵי ילְבִשׁוּ שִׁבְתִּי) „שווערער פון בליי — קלאַגט דער דיכטער — זיינען מיינע צרות, און דאָך זיינען זיי גאַנצע זעען איבערגעשווומען און דערטרונקען ניט געוואָרן. טייכן טרערן האָבן פאַרגאַסן מיינע אויגן — און ניט געלאָשן איז דער פּלאַם, וואָס האָט מיין האַרץ פאַרצערט. פאַרביי זיינען מיינע כוחות און ווי אַש איז מיין נשמה. אפילו האַרטגעפרוּומטע און

1 אייגערס דיוואן, 99.

2 אנהנו עם דלות — וקלות עם סכלות — בגלות תוך גלות — בכל עת מעתיקים.

3 דער דיכטער אַלחרייז דערציילט אין זיין „תּחכּמוּני“, אַז אבן=עוראס פּאַלענס פולער זון האָט אָנגענומען דעם מוסולמענישן גלויבן. די ידיעה האָט זיך אָבער אַרויס=געשטעלט פאַר פּאַלש. גיט לאַנג האָט מען אַנשדעקס אַ כתב־יד (עס געפינט זיך אין אַלעפּאָ) מיט אייניקע שירים פון יצחק אבן עורא. אין איינעם פון זיי, האָט הויבט זיך אָן מיט דעם פּערז „בִּי תִקַּן קִצִּי קְדוֹר שְׁלַח“, באַקלעבט זיך דער דיכטער, אַז עמיצער האָט אויס שנאה אויף אים אַרויסגעלאָזן אַ פּאַלשן קלאַנג, אַז ער האָט געפּעלשט אינם גלויבן פון די אַבות:

אַתְּבַע אֵל בְּתִי בְּגִי בְּךָ — אֶתְנַקֵּחַ לְלִשׁוֹן בְּנֵי שְׁלַח

(ת. בראַדי, שער=חשיר, 159—160).

פיל געפלאגטע טוען עדות זאגן: ענלעכע צו מיינע ליידן האָבן דורות ניט געזען¹.

אין דעם דאָזיקן פאָרוואָגלטן נע=ונדניק האָט אָבער געשימערירט און געלויבטן דער הומאָריסטישער פונק, און אַלע צרות, וואָס דער דיכטער איז אויסגעשטאַנען, זיינען ניט אינשטאַנד געווען אים אויסצולעשן. אבן=עזרא האָט ניט נאָר געשריבן פיל ווייניג און חתונה=לידער, שכלדיקע דעמענישן, שאָך=לידער² — ער האָט אויך הומאָריסטישע לידער געשריבן, וווּ ער שפּאַט אָפּ פון זיך גופא, דעם שטענדיקן שלים=מול. אמת, אונטער דעם געלעכטער הערן זיך צייטנווייז פאַרבאָרגענע טרערן. מיט אַ סאַר=קאָסטישן שמיכל דערציילט ער, ווי אזוי ער מוז עס אָפּשלאָגן די טירן ביי די גבירים, די גאוהדיקע מעצענאַטן. „קום איך פרי אין מאָרגן — דער גביר איז אַרויסגעפאַרן, קום איך דאָן אין אָונט — נאָר וואָס צו בעט געגאַנגען. אָט איז ער אין וואָגן, אָט — אַנטשלאָפּן געוואָרן. אַ קלאָג דעם אָרעמאַן, וואָס איז אָן מול געבאַרן³.”

אַ מאַנטל האָט ער — און דוקא גאַלע לעכער. איז דאָס טאַקע זיין גרויסע מעלח: „מען קאָן דורך אים — דערציילט דער דיכטער — זיפן סיי ווייז סיי גערשטן... פאַרשפרייט מען אים ביינאַכט פאַר אַ געצעלט — קוקן די שטערן דורך די לעכער און לייכטן אין דער פינסטער“⁴

1 דיזאָן, 12:

פברו מצוקתי כחול הים ואיך — עברו על ימים ולא סבעו,
איך ירדו עיני נהרות מבכי — על להבי לבי ולא ישקעו.
כלה שאָר גופי ונפשי נבערה — ואשאלה אישים אשר נוגעו —
לא ידעי כדמות תלאותי בכל — קורות ולא נראי ולא נשמעו.

2 אבן=עזרא איז געווען אַ קונציקער שאָך=שפילער. אין ד. כהנאס אויסגאַבע זיינען אָפּגעדריקט (152—160) דריי שאָך=לידער. עס איז אָבער אַ שטיקל ספק, צי אַלע דריי זיינען ווירקלעך פאַרפאַסט פון אבן=עזראן.

8 דאָרסן, 10:

אשכים לבית השר אימרים — כבר רכב
אביא לעת זרב אימרים — כבר שבב.
או יעלה כרכב, או יעלה משכב.
אויה לאיש עני נולד בלי כוכב.

4 מעיל יש לי והוא כדמות כברה
לחטה להנפד אי שעורה;
כאהל אפרשני ליל באשון
וכוכבי רוב ישיכון בו מאורה וכי' וכו'.

אין אן אנדער ליד באשרייבט ער, וואָס פאַר אַ גרויסער לאַ-יוצלה ער איז כל ימיו געווען. „איך האָב מיך אַלץ געפלייסט צו זיין אַ מוצלה — ס'איז גאָר ניט דערפון געוואָרן, איך בין שוין אין אזא מול געבאָרן. וואָלט איך האַנדלען מיט תּכריכים — קיין מענטש וואָלט כל ימי ניט גע-שטאַרבן; וואָלטן ליכט געווען מיין סחורה — ביז מיין טויט וואָלט געוויס די זון ניט אונטערגעגאַנגען“.

די שווערע ליידן האָבן זיין גייסט ניט באַטריבט, און בעת עס האָט זיך פאַרענדיקט זיין לאַנגער לעבנס-וועג, האָט ער אויפן שטאַרב-געלעגער מיט דאָס געזונגען אַ לויב-ליד דעם אייביקן קוואַל פון לעבן: „מיט פּרייד דערהייבט זיך מיין נשמה צו איר דערלייזער און באַשיצער. ער האָט מיך מיט גליק באַוויליקט — פיל מער לויט מיין פאַרדינסט. מיט זיין גרויס גענאָד האָט ער אַנטפלעקט פאַר מיר זיינע ווונדערלעכע וועגן; לאַנגע יאָרן האָט ער מיר געשענקט — מיין וויסנס-דורשט צו שטיילן, זאָל מיין לעב און קערפּער גיין צו גרונט — גאָט איז מיין הילף און מיין באַשיצער“¹.

דער אבן-עזרא האָט באַרייכערט די מיטלאַטערלעכע פּאָעזיע מיט זיינע עלעמענטן. ער האָט אין איר איינגעפירגערט די הומאַרעסקע, די לייכטע סאַטירע און דעם פאַמפלעט. טיפּיש איז זיין ליד וועגן די פליגן, וואָס פאַראומערן אים דאָס לעבן, פול מיט גאַל זיינען זיינע פאַמפלעטן קעגן קמצנים, ווירפּל-שפּילער און קעגן גאַנצע קהלות, וואָס האָבן ניט אויפגענומען בסבר פנים יפות אים, דעם וואַנדער-דיכטער². גייסטרייך איז זיין פעלקער-כאַראַקטעריסטיק לויט די לידער, וואָס זיי זינגען: „די אַראַבער — זיי זינגען אַלץ וועגן ליבע און לוסט; אָדומ'ס לידער באַזונגען דאָס שלאַכט-פעלד און די נקמה; געדאַנקען-טיף און וויסנס-רייך זיינען די לידער פון ין; די געשלעכטער פון הורו דיכטן אַלץ משלים און כאַבלען; און די יידן — זיי זינגען אַ לויב און אַ שבח גאָט דעם אַל-מועכטיקן“.

ביז אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן האָט דער אבן-עזרא ליטעראַריש געשאפן זיין לעצטע ווערק „שפה ברורה“ (וועגן העברעישער

¹ קבורי שש קצור קני ותקני — נקלני נמול טוב לא קצקני

קבכרי לקבני את דקני — נקתני גדי אבד קחשמי

ואם קלה שארי עם קשרי — אלהים לי קצור קני ותקני.

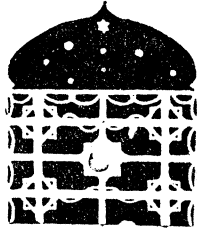
² באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז זיין אויבנדערטאָנטער פאַמפלעט „נרוד אסיר אונז“, העגן וועלכן עס וועט נאָך שפּעטער זיין די רייד.

גראמאטיק) איז געבליבן ניט פארענדיקט; און מיט שטאלצן זעלבסט- באוואוסטזיין דערקלערט ער אין דער הקדמה צו דעם דאזיקן ווערק:

לְאֶבְרָהָם בְּנוֹ מֵאִיר שְׂמוּכָה
 לְדוֹר וָדוֹר בְּכֹל רְגַע זְכוּרָה
 בְּלֵב מְשֻׁבָּל וְעַל פִּיהוּ נְצוּרָה ¹

און אבן-עזרא'ס האָפענונג איז גלענצנדיג מקוים געוואָרן, זיין פרייער אומ- דערמידלעכער פאַרשער-געדאַנק אין דער סודות-רמזימדיקער הלכשה האָט ווי אַ מאַגנעט געצויגן צו זיך אַלע שאַרפע וויסנשאַפֿטליכע מוחות. אויף זיינע פירושים, פפרט אויף זיין פירוש התורה, זיינען געשריבן געוואָרן די צענדליקע נייע פירושים ²; און אין משך פון לאַנגע, לאַנגע דורות. ביז אין דער נייערער צייט איז זיין נאָמען (צוזאַמען מיט מיימונים) ווירקלעך איינגעקריצט געווען, אין אַלע פאַרשטאַנדיקע הערצער, וואָס דורשטן נאָך וויסן ³.

ניט אָבער בלויז אבן-עזרא דער פריידענקער און גייסטרייכער פאַרשער, נאָר אויך אבן-עזרא דער מיסטיקער, דער אַסטראָלאָג און איבערצייגטער אָנהענגער פון גורל-טרעפער און בעלי שמות — אויך ער האָט אין די שפּעטערדיקע דורות געפונען אַ סך פייערדיקע חסידים; אויך ביי די בעלי הקבלה, אין די התלהבשע אויגן פון די מיסטיקער און חכמי הָרַיָים, איז דער דאָזיקער ווונדערלעכער מאַן פון טאַלעדאָ געווען. דער גרעסטער אויטאָריטעט, דער בעל רוח הקודש...

¹ ניס פאַרגעסן חיים אין קימענדיקע דורות אברם בן מאיר ווערן, אין געדענקען וועט זיין ווערק יעדער פאַרשפּענדיק האַרץ, וואָס דורשט נאָך וויסן.

² דער באַקאַנטער געלערנטער פונם 17טן יאָרהונדערט, ישׂר מקנדא, דער- ציילט, אַז ער האָט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל געזען 24 פירושים אויף אבן-עזרא'ס פירושי (פלא חפנים, 20).

³ דער טיפּסטער דענקער פון דער השפּלה-צייט, נתמן קראַכמאַל, היינט אָן מיט- רעכט אין זיין חייבה מיט שׂבֿ'ל: מכל אשר החל רוח ד' לפעמו להנות בהכמת ישראל אשר לא ינק לראשונה ממוי תבונתם של שני המעינים (מיימוני און אבן עזרא) הטובים האלה (פרם חמד, IV, 271).

אכטער קאפיטל

דער סאטרישער ראָמאַן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

יהודה אלהרייז דער וואַנדער-פּאָעט. אל-הרייז דער אַראַבישער מאַקאַמען-דיכטער. — די ייִדישע מאַקאַמען-דיכטער שלמה צקביל און בן-של — אלהרייז אַלס היריס איבערזעצער. — אלהרייז נסיעה קיין ארץ-ישראל און זיין דיראַקטישע פּאָעמע. — זיין ראָמאַן „תּחכּמוּני“. — אלהרייז אַלס הומאַריסט. — דער טיטיוס-סיל און זיין באַדייטונג. — אלהרייז אַלס ליטעראַטור-קריטיקער. — יהודה אבן שפּתי און זיינע ווערק. — דער דיכטער יצחק קעגן שפּתי. — די טעצענאַטן און די העברעיִשע ליטעראַטור. — דער דיכטער יוסף זאַבאַרה אַלס אַרצט; זיין ראָמאַן „ספר שׁעשועים“.

די נייע מאַטיוון, וואָס אברהם אבן-עזרא האָט אַריינגעפירט אין דער העברעיִשער פּאָעזיע, האָבן באַלד געפונען אַ גלעצנדיקן פּאַרטנער אין דער פּערזאָן פון דעם טאַלענטפולן און גייסטרייכן דיכטער יהודה בן-שלמה אלהרייז.

ווען און וווּ דער דיכטער האָט דאָס ערשטע מאָל די וועלט דער-בליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט. מען איז זיך בלויז משער, אז ער איז געבאָרן געוואָרן בערך אינעם יאָר 1165 אין דער אומגעגנט פון באַראַע-לאַנע (שפּאַניען). ער האָט באַקומען אַן אַלוייטיקע ביִדרונג, און שוין פון די יונגע יאָרן אָן האָט ער געפירט אַ נע-ונד לעבן פֿל ימיו. ער האָט גאַנץ אָפט באַזוכט דרום-פּראַנקרייך, געלעבט אין מאַרסעל, לונעל און אַנדערע פּראַוואַנסאַלישע שטעט, וווּ ס'איז אונטער דער השפּעה פון אבן-עזראס טעטיקייט שטאַרק געווען דער אינטערעס צו דער ייִדיש-אַראַבישער קולטור פון דער שכנותדיקער שפּאַניע. באַזונדערס געוואַקסן איז דעמאָלט אין פּראַוואַנס דער אינטערעס צו דעם רמבּם ווערק 1. אַ גוטער קענער פון אַראַביש און אַן אויסגעצייכנטער סטיליסט, איז אלהרייז ביי די פּראַוואַנסאַלישע קהלות געווען זייער געוונטשן אַלס טיכטיקער איבער-זעצער, וואָס איז ביכולת זיי צו באַקענען מיט די אוצרות פון דער אַראַביש-ייִדישער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור. די מאַרסעלער קהלה

1 הי מיר וועלן זען אין צווייטן בוך פון אינגער ווערק, האָבן די קהלות פון באַרסעל און לונעל קאַרעספּאָנדירט מיטן רמבּ"ם.

האָט ביי אים באַשטעלט אַ העברעישע איבערזעצונג פון דעם רמב"ם אַראַבישן פירוש אויף משניות, און אין לונד 1 האָט אַלחריזי אויפן וונטש פון יונתן בן־דוד, דעם רמב"ם אַ הייסער חסיד, איבערזעצט דעם „מורה נבוכים" 2. אינם יאָר 1205 איז אַלחריזי צוריקגעקומען קיין שפּאַניע. נאָר ניט אויף לאַנג. באַלד האָט ער אונטערנומען אַ גאַנץ ווייטע נסיעה: ער איז געווען אין מצרים, אין ארץ ישראל און סיריע, האָט געלעבט אין באַגדאָד, אַלכסנדריא און דמשק, ווו ער האָט, ווי עס שיינט, זיך באַקאַנט מיט דעם באַדייטנסטן קאַראַמישן דיכטער פונם מיטל־אַלטער משה בן־עי, 3, וועלכער האָט אויך געפירט אַזא וואַנדערלעבן, ווי אַלחריזי. אבן עזרא, ווי מיר האָבן געזען, איז געווען אַ געלערנטער אַ נע־וונדניק; יהודה אַלחריזי איז דער טיפישער וואַנדער־דיכטער, וואָס האָט געלעבט פון זיינע גייסטריכע לידער און וויציקע עפיגראַמען. דער דאָזיקער פרנסה־קוואַל איז אָבער ניט געווען קיין באַזונדערס זיכערער, און דער דיכטער האָט אין משך פון זיינע וואַנדערונגען זייער שטאַרק געליטן און געלעבט אין גרויס דחסות. וועגן דעם זאָגט עדות זיין באַקאַנטע ליד, וואָס איז געשריבן אין אבן־עזרא'ס סטיל:

וואַלטן מיינע טרערן געפלאָסן אין דער מאָס פון מיינע לידן —
 קיין טרוקן אָרט וואָלט דער מענטש פאַר זיינע פיס אויף דער גאַנצער
 זועלט ניט געפונען. דאָך לעבט אין מיר די האַפּענונג: ניט נאָר נאָכן
 מבור אין נח"ס צייטן — אויך פאַר מיינע טרערן וועט נאָך ערשיינען
 דער רעגנבויגן" 4.

אַלחריזי האָט געלעבט פון דער שטיצע, וואָס ער האָט באַקומען ביי גבירים־מעצענאַטן. נאָר אין די מורה־לענדער, ביי דעם בערך נידעריקן מיצב פון קולטור, האָבן די דאָרטיקע יידישע מעצענאַטן זיך גאַנץ ווייניק אינטערעסירט מיט פּאָעזיע, בפרט נאָך מיט וועלטלעכער. מיט באַדויערן דערמאָנט אַלחריזי, אז ס'האָט זיך שוין געפּעלט די גאַלדענע תקופה פון דער העברעישער פּאָעזיע, בעת אינם געבענטשטן מערב־לאַנד, אין דער

1 אין דער מיטל־אַלטערלעכער העברעישער ליטעראַטור טראָגט לונעל דעם נאָמען ירהו.

2 ווי מיר ווייסן שוין, איז פון אַלחריזי'ס העברעישער „מורה נבוכים"־איבער־זעצונג געמאַכט געוואָרן אויך די לאַטיינישע. וועגן די מעלות ווי אויך די חסרונות פון אַלחריזי'ס איבערזעצונג זע ד. קויפּמאַן „געזאַם. שריפטן", II, 163—166.

3 וועגן משה דרעי זע ביילאָגן נומ' 2.

4 אַלו לָמִי אָדִי דְקָשִׁי וְוֹלוּ — לֹא דְרָבָה רָבָל אָנִישׁ בְּקֶשֶׁת אֲבָרָם דַּע, כִּי לֹא לָמִי נַח לְבָד — כִּי בַם לְדְקָשִׁי נְרָאָתָה סְקֶשֶׁת.

קולטורעלער שפאניע האָבן געלעבט הויך-געבילדעטע און פּוילנדיקע שעצער פון קונסט און דיכטונג.

פאר די אַבות פון געזאַנג — זויזט אָן דער דיכטער — פאר שלמה, משה און יהודה 1 — האָט אין מערב-לאַנד זייער זון געשיינט; זיי האָבן פיל נדבנים אין זייער דור געפונען, וועלכע האָבן די פערל פון זייערע לידער מיט גין-גאַלד רייך באַלוינט. איך בין אָבער צו שפעט געקומען. ניטאָ מער קיין נדבנים מיט די ברייטע הערצער — שוין לאַנג זייער זון פאָרגאַנגען. יענע דיכטער האָבן געוויילט אויף די ברעגן פון געבענטשטע טייכן, און איך מוז שמאַכטן אין דעם טרוקענעם מדבר 2. אויף דער עלטער איז אַלחריזי צוריק אין זיין היים-לאַנד געקומען און דאָרט געשטאַרבן (בערך אין 1225).

דער חשובסטער טייל פון אַלחריזים שאַפן איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פונם באַקאַנטן אַראַבישן דיכטער אבן-מחמד-חַרירי 3 אויס באַסראַ, וואָס האָט דערהייבן צו דער העכסטער מדרגה פון שלמות די אייגנאַרטיקע אַראַבישע דיכטונגס-פאַרם — פּאָאָמאַת. די אַנטשטייאונג פון דער דאָזיקער דיכטונגס-אַרט איז פאַרבונדן דערמיט, וואָס ביי די אַראַבער פעלט די רייפסטע פרוכט אויפן געביט פון פּאָעזיע — דאָס דראַמע. איינע און דיועלפיקע סיבות האָבן גורם געווען, הן ביי די אַראַבער הן ביי זייערע קרובים, די יידן, וואָס ביי זיי האָט זיך ניט געקאַנט אַנטוויקלען די טעאַטער-קונסט, וועלכע האָט אזוי רייך אויפגעבליט ביי די גריכן אין אַלטערטום און אויך אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע 4. ווי ביי די גריכן, אזוי אויך ביי די קריסטלעכע פעלקער זיינען די טעאַטראַלע פאַרשטעלונגען געווען ענג פאַרבונדן מיט דעם רעליגיעזן קולט. ביי די גריכן — מיט דעם יום-טוב לכבוד דעם גאָט דיאָניס, און אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע איז די וויג פון טעאַטער-קונסט געשטאַנען אין דער קירך, און דער גלח מיטן קרייץ איז איר פּאָטער געווען. די טעאַטראַלישע מיטלאַלטערלעכע פאַרשטעלונגען (מיסטעריען, מיראַקלען) האָבן זיך אַנטוויקלט אויס דעם קריסטלעך-קאַטאָלישן נאָטעם-דינסט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג, וועלכע איז נאָך דעמאָלט געשטאַנען

1 נבירול, משה אבן עזרא און יהודה הלוי.

2 תחפזוני, 454 (מיר ציטרין לויס דער וואַרשעווער אויסגאַבע).

3 געבאָרן בערך אין 1054, געשטאַרבן בערך אין 1122.

4 מער באַריכות וועגן דעם אין אונזער נאָך גיס פאַרעפנטלעכטער אַרבעט:

אויף א גאנץ נידעריקן קולטורעלן מצב און אין איר פריערדיקן געצנדינסט נאך ניט אינגאנצן פארגעסן — האָבן די גייסטלעכע געמוזט באַקאָנען מיט די יסודות פון דער אמונה און מיט דער געשיכטע פון קריסטוסעס לעבן אויף א גאנץ אייגנארטיקן אופן: זיי פלעגן דעם עוואַנגעליום-טעקסט ניט פאַרלייענען אָדער איבערדערציילן, נאָר פאָרשטעלן אין בילדער און מאַסן-פּראָצעסיס. ניט מיטן וואָרט, ניט מיט אַבסטראַקטע באַגריפן און אירענע האָט מען דעם פשוטן אומוויסנדיקן המון באַקאָנט מיטן תוך פון דער קריסטלעכער אמונה, נאָר מיט בולטע, קאָנקרעטע פאַרמען, וואָס מען האָט זיי געקאָנט זען און אַנטאַפן מיט די הענט... גאָר אַנדערש זיינען געווען די צושטאַנדן ביי די אַראַבער. וואַנדערנדיקע בעדוּינען, פרייע קינדער פון די ווייטע מדבריות, זיינען זיי ניט געווען פעסט איינגעוואַרצלט אין אַ באַשטימטן שטח ערד מיט זיין „צַעל“, דעם האַר און באַפעלער, וועלכן מען דאַרף פאַרגיטיקן מיט קרבנות, באַדינען מיט אַלערליי צערעמאָניעס פון אַ שטרענג-פעסטגעשטעלטן קולט. זייער גאָט איז געווען דער גאָט פון די פרייטע ווייטן, פון די שטורמישע זאַמדן, דער גאָט פון די ברענענדיק-הייסע ווינטן, וואָס טראָגט זיך איבער די אומבאַגרענעצטע וויסטענישן, דער איינציקער און אומפאַסבאַרער, וואָס האָט ניט קיין בילד און קיין פאַרמען, און שוועבט אַרום ווי דער ברענענדיקער אָטעם פון דעם אומענדלעכן מדבר... די איבערהיצטע מזרחישע פאַנטאַזיע פון די דאָזיקע בעדוּינען-קינדער נייטיקט זיך ניט אין בולטע קאָנקרעטע פאַרמען און בילדער — דאָס וואָרט גופא, דאָס אומפאַסבאַרע, פליסנדיק-באַוועגלעכע און צאַפּלדיק-לעבעדיקע וואָרט — דאָס אַליין פאַקט מיט געוואַלטיקער קראַפט זייער רייכע פאַנטאַזיע, ווערט גלייך פאַרקערפערט אין לעבעדיקע בילדער, אין פילכאַרביקע טעאַטראַ-לישע „פאַרשטעלונגען“...

אַט אויף אזא אופן האָט זיך ביי די אַראַבער געבילדעט אַ אייגנאַ-אַרטיקע דיכטונגס-אַרט, וואָס קיין אַנדער אייראָפּעיִש פּאָלק פאַרמאָגט זי ניט — די מאַקאַמע. מאַקאַמאַת הייסט אייגנטלעך אַ באַשטימטער מאַרק-פּלאַץ, וווּ מען קומט זיך צונויף די צייט צו פאַרברענגען: מען הערט ניסן, מען שמועסט וועגן געזעלשאַפטלעכע ענינים און פּראַגן. מיט דעם זעלבן וואָרט באַצייכנט מען אַבער אויך אַ געוויסע דיכטונגס-אַרט, וואָס פאַרנעמט אַ מיטלשטעלע צווישן עפּאָס און דראַמע, עפעס אַ מין נאָוועלן-דראַמע, וווּ עס טרעטן אויף צוויי פּערזאָנען, וואָס פירן די גאַנצע צייט אַ צוויי-געשפּרעך (דיאַלאָג): די הויפט-פּערזאָן, וואָס דערציילט וועגן אירע מעשים, גבורות און קונדישע שטיק, און דער בעל הספור גופא — אַ מין בת-קול, וואָס שטעלט פּראַגן, מאַכט באַמער-

קונגען און דאָרדך ווערט די גאַנצע דערציילונג, ווי אויך די אויפפירונג פון דער הויפטפערזאָן פיל בולטער און לעבעדיקער ¹.

יעדער עפיוֹד פון דער הויפטפערזאָנס פילפאַרביקע לעבנספאַסירונגען ווערט געשילדערט אין אַ באַזונדערער מאַקאַמע. דער מאַקאַמע־סטיל איז אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער. דער דיאַלאָג ווערט געפירט אין געריימטער פּראָזע; די פּראָזאָ ווײַנען קורץ, פול מיט לעבן און באַוועגונג, דײַך מיט ריטמישע צוזאַמענקלאַנגען. אין גוף פון דער דערציילונג ווערן איינגעפלאַכטן קליינע און גרעסערע שירים מיט איינריימיקע פּערוֹן, וווּ עס ווערט קורץ צוזאַמענגעפאַסט דער תּמצות פון דער דערציילונג, דער פּועל יוצא פון דער הויפטפּערזאָנס ווײַלן און המצאה.

פּריריס וויציקע מאַקאַמעס מיט זייער הויפטפּערזאָן אַבן־סעאיר האָבן שטאַרק אויסגענומען ניט נאָר ביי די אַראַבער, נאָר אויך ביי די יידן אין שפּאַניע. שוין אין דער מיט פונם צוועלפטן יאָרהונדערט האָט אַ יידישער דיכטער שלמה צקבֿל פאַרפאַסט אַ אינטערעסאַנטע מאַקאַמע נאָך הרירים מוסטער. ביז דער נייערער צייט איז די איינציקע קוועלע, וואָס דערמאָנט דעם דיכטער צקבֿל, געווען אַלחריזי, וועלכער דערציילט אין דער דריטער מאַקאַמע פון זײַן „תּחכּמוני“, אַז דער דאָזיקער דיכטער האָט פאַרפאַסט אַ שיינע מאַקאַמע, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער „נאָם אשר בן יהודה“. די מאַקאַמע גופא האָט מען גערעכנט פאַר פאַרלאָרן: נאָר צוריק מיט אַ יאָר זעכציק האָט דער געלערנטער י. ה. שור אַנטדעקט אין אַן אַלטן כתב־יד אַ מאַקאַמע אונטער דעם קעפל „תּחכּמוני“, וואָס הייבט זיך אָן מיט די זעלבע ווערטער: „נאָם אשר בן יהודה“. שור האָט זי גלייך אָפּגעדרוקט (החלום, III, 58—154) אָנֶזֶװײַונדיק, אַז דאָס איז בלי ספק צקבֿלס פאַרלאָרענע מאַקאַמע ². דעם שרייבער פון די דאָזיקע צײַלן איז אָבער געלונגען צו געפינען אין

¹ מער באַריכות זע: קעמפּף, ניכטאַנדאלווישע פּאָעזיע אנדאלווישער דיכ־

טער, I, XVI—XVII.

² קעמפּף (ניכטאַנדאלווישע פּאָעזיע, 6—195) האָט אָבער שוין דעמאָלט אַרויסגעזאָגט זיינע ספקות, צי די דאָזיקע מאַקאַמע וואָל ווירקלעך זײַן די זעלביקע, וועגן וועלכע עס דערמאָנט אַלחריזי. שטייגשניידער האָט אָנגעוויזן (העב. איבער. 1851), אַז אין דער מאַקאַמע זײַנען צײַטירט אַ פאַר פּערוֹן פון יהודה הלוי, און האָט דערפון געדרינגען, אַז איר פאַרפאַסער האָט געלעבט נים פריער ווי אין דער מיט פונם 12טן יאָרהונדערט. ד. ברַאָדי איז געגאַנגען נאָך וויסער (צײַטשר. פ. העבר. ביבל. 1900, 56—58) און האָט געוואָלט דערהײַן, אַז די מאַקאַמע איז פאַרפאַסט גאָך אַלחריזי „תּחכּמוני“. די דאָזיקע דזשערה איז אָבער ווייניק באַגרינדעט, וואָרעם בעת מ'פאַרגלייבט די מאַקאַמע „נאָם אשר“ מיט דער 20טער מאַקאַמע אין „תּחכּמוני“, איז פיל גיכער צו גלויבן, אַז אַלחריזי האָט דאָ נאָכגעמאַכט אַ פרעמדן אָריגינאַל, נים ער האָט געדינט אַלס מוסטער.

אן אלטן מאָנסקריפט פון הרבנים קאַלעקציע די זעלבע מאַקאַמע, נאָר אָן דעם קעפל „תחכמוני“, און דאָרט ווערט בפירוש אָנגעוויזן, אז איר פאַרפאַסער איז אבו איוב, בן סהל¹.

יערנפאַלס איז די דאָזיקע מאַקאַמע זייער אינטערעסאַנט לויט דער פאַרם. זי אונטערשיידט זיך פון אַלעריים מאַקאַמען מיט דעם, וואָס ס'פּעלט אין איר די צווייטע פּערזאָן. די דערציילונג ווערט געפירט אינם נאָמען פון דער הויפט-פּערזאָן גופא, אשר בן יהודה. די גאַנצע מאַקאַמע טראַגט אַ שאַרף אויסגעפּרעגטן אַריענטאַלישן כאַראַקטער. דער העלד דערציילט², ווי ער האָט זיינע יונגע יאָרן פאַרבראַכט אויף רייזעס און וואַנדערונגען, אין גיריקן געיעג נאָך נייע איינדרוקן און איבער-לעבענישן. בעת ער איז צוריקגעקומען אַהיים, האָבן אים זיינע חברים מיט גרויס שמחה מקבל פנים געווען און פאַרבראַכט מיט אים עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד אין די סערער ביי די לוסטיקע וויין-פעכער. דער יונגער גאַסט, פּיין מבוסס, שפּרייזט מיט ניט גאַנץ זיכערע טריט פאַרביי אַ פּאַלאַץ, וווּ עס געפינט זיך אַ האַרעם. פון דאָרט דערהערט זיך אַ גע-זאנג פון אַ יונגער פּרוי. אַנטציקט בלייבט שטיין אונזער העלד. די פּרוי באַווייזט זיך אָבער ניט, נאָר פּלוצלינג פּאַלט צו זיינע פּיס אַ פּראַכט-פולער עפל און אויף אים — אַ ליבע-דערקלערונג אין צאַרטע שיינע סטראָפּן. דער העלד גייט ווייטער מיטן עפל אין דער האַנט, ער קאָן אָבער אין דער זיסער פּרויען-שטימע ניט פאַרגעסן, זי קלינגט אַלץ אין זיינע אויערן, רופט אים צו זיך מיט געבעט. עס ציט אים צוריק צום אָרט, וווּ ער האָט דעם עפל אויפּגעהויבן, און דאָרט זינגט ער הייסע ליבע-לידער דער אומפאַקאַנטער שיינהייט. ער באַקומט אָבער ניט קיין ענטפּער. דאָס רייצט נאָך מער אונזער העלד; אַלץ שטורמישער ווערן זיינע ליבע-דערקלערונגען — די שיינהייט וויל זיך אַלץ ניט באַווייזן. פאַר צרות דרימלט ער אַיין. באַלד וועקט אים אויף אַ גאַנצע קאָמפּאַניע יונגע מיידלעך מיט דער דערקלערונג, אז זיי זיינען אין שליוות געקומען פון זיין געליבטער, וואָס איז שטאַרק גערירט פון זיין איבערגעגעבענער ליבע.

¹ בלייבט ערשט איצט גאַנץ אומערקלערבאַר אַלעריינס אָנווייזונג וועגן דעם פאַרפאַסער פון דער מאַקאַמע „נאם אשר בן יהודה“. איז איינס פון די ביידע: אָדער ס'איז צו גלויבן, אז שלמה צקבל האָט אָנגעשריבן אַ גאַנץ אַנדערע מאַקאַמע, וואָס פּאַננס זיך אָן מיט די אייגענע ווערטער, אָדער אפשר איז אין אַלעריינס סעקסט נאָך די ווערטער, גם הוא למד מלאכה וקבל" צופעליק אַרויסגעפאַלן אַ גאַנצער זאַץ. און דער ווייטערדיקער זאַץ, וו עס ווערט דערציילט וועגן דער מאַקאַמע „נאם אשר בן יהודה“, איז נאָר נוגע אָן אַנדער פאַרפאַסער, ניט שלמה צקבל.

² דער אָנפאַנג פון דער מאַקאַמע איז אין אונזער מאָנסקריפט פולשטענדיקער חי אין דעם אין „החלוץ“ פאַרעפנטלעכטן סעקסט.

און שיקט אים א ליבע=בריוו. באַלד פירן די מיידלעך אונזער העלד אין א פראַכטפולן פאלאץ אַרײַן. פון אַלע זײַטן הערן זיך ווונדער=שײַנע גנונים — דאָס זײַנען עס יונגע דינערינס אונטער דער באַגלייטונג פון די צאַרטסטע פלי זמר. רײך באַפּוצטע יונגע מיידלעך קומען אים אַנטקעגן און באַגריסן אים זײער פּרײדלעך. פּלוצלינג לױפט אַרײַן מיט גרויס רעש און געפילדער אַ איש מלחמה מיט אַ בלוין שווערד אין דער האַנט. מיט פעס פאַלט ער אָן אויף אונזער העלד — ער וויל אים הרגענען דערפאַר, וואָס יענער האָט זיך דערלױבט אַרײַנצורײַנגען אין די צניעות=פאַרבאָרגענע פּרויען=געמעכער, וואָס זײַנען שטרענג פאַרבאָטן פאַר זעטיקע מענטשן. אונזער העלד איז אין טױט=שרעק; דאָ ווערט ער אָבער געוואָר, אַז דער צאָרנדיקער איש מלחמה איז אַ פאַרשטעלטע יונגע פּרוי — דער געליבטערס בעסטע פּרײַנדין. דאָס האָט זי טאַקע די געליבטע גע=שיקט אים צו באַגריסן און אונטערהאַלטן. באַלד באַווײַזט זיך די געליבטע גופא, נאָר דאָס פנים באַדעקט מיט אַ שלײער. דער העלד וויל וואָס גיכער דערזען דאָס שטראַלנדיקע געזיכט פון זײַן באַגערטער; ער רײסט אַראָפּ דעם דעקטוך און — ער דערזעט פאַר זיך דאָס לאַכנדיקע פנים פון אײנעם פון זײַנע צעך=פּרײַנד, וואָס האָט מיט אים צוזאַמען אין די ווײַן=סעדער פאַרבאַכט. דאָס אַלץ איז געווען קונדס=שטיק פון זײַנע חברים; זיי האָבן געוואָלט טרײַבן אַ שפּאַס מיט זײער פּרײַנד, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע חולשע צו ראַמאַנטישע פּאַסירונגען...

דער ערשטער יידישער מאַקאַמען=דיכטער איז אָבער באַלד פאַר=געסן געוואָרן — אים האָט פאַרדרענגט דער מער באַגאַבטער און גײסט=רײכער יהודה אַלחריזי. אײניקע מעצענאַטן, וואָס האָבן זײער געשעצט אַלחריזים טאַלענט, האָבן אים פאַרגעלייגט, ער זאָל איבערזעצן אויף דער ביבל=שפּראַך חרירים באַרימטע מאַקאַמען. חרײזי איז גלייך דערויף אײנ=געזאַנגען. עס פילט זיך ווירקלעך אַ געוויסע קרבות צווישן זײַן טאַלענט און דעם וויציקן אַראַבישן מאַקאַמען=דיכטער. עס איז אים דערפאַר אַזוי גלענצנדיק געלונגען גובר צו זײַן אַלע אײגנאַרטיקע שוועריקייטן פונם אַראַ=בישן אַרײַגינאַל. אַלחריזים איבערזעצונג „מחברות איתאל“¹ איז אַן אמת מײסטערװערק. דער איבערזעצער האָט פאַרשטאַנען די קונסט, ווי אַזוי איבערצוגיסן קײלי אָל גלי דעם באַרוישנדיקן ווײַן פון פּאַעזיע און דער

1 די „מחברות איתאל“ זײַנען צו אונז ניס דערנאַנגען בשלמות. עס איז פאַרהאַן בלוז איין אײנציקער כתב=יד פון דעם דאָזיקן ווערק (אין דער פאַרימטער אַקספּאַרדער ביבליאָטעק), און דער פּתב=יד אַנטהאַלט סך=הכל 26 מאַקאַמען פון פּופציק. די איבערויקע 24 זײַנען פאַרלעָרן געזאַנגען. דעם מאַנוסקריפּט האָט פאַרעפּנטליכט אינם יאָר 1872 דער ענגלענדער טאַמאַס טשענערי (Thomas Chenery).

וויין זאל דאך דערביי זיין אראמאט ניט פארלירן. עס איז ממש צו שטוינען, מיט וואָס פאַר אַ לייכטיקייט אַלחריזי גיט איבער די אייגנטימ־לעכע שיינקייטן פונם אַראַבישן אַרויגנאַל אין אַ נאַציאָנאַל יידישער הלבשה. עס איז גענוג נאָר דורכצוליינען די צוויי לידער, וואָס באַזינגען די מאַכט פון די גאַלדענע רענדלעך (דריטע מאַקאַמע) אָדער דעם וויפּוה צווישן די דיכטער (דריי־און־צוואַנציקסטע מאַקאַמע), בכדי צו באַקומען אַ קלאַרן באַגריף וועגן אַלחריזים אומפאַרגלייכלעכער פּערזאָן־קונסט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט אַלחריזי הרטה געהאַט, וואָס ער האָט אַזוי פיל מי געפּטרט, בכדי איינצופירגערן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור דעם אַראַבישן דיכטער. „מ'האַט מיך — באַקלאַגט ער זיך אין דער הקדמה צו זיין „תּחכּמוּני“ — געצוונגען, איך זאָל היטן פרעמדע וויינגערטנער, און מיין אייגענעם וויינגאַרטן האָב איך פאַרלאָזן.“ ער האָט, דערציילט ער, געפילט, אַז אויף אים ליגט דער חוב אויפצולעפּן די העברעיִשע שפּראַך, בכדי אַלע פעלקער זאָלן זען, אַז אַין דומה לה — קיין שום אַנדער שפּראַך קאָן זיך צו איר ניט גלייכן.“

מיט טרויער געמישט מיט צאָרן רעדט ער וועגן די געפילדעמע יידן פון זיין צייט, וואָס די שיינקייטן פון דער אַראַבישער שפּראַך ברענגען זיי אין גרויס התפעלות, און זייער אייגענע שפּראַך פאַרלאָזן זיי אינגאַנצן.

זיי טענהן אַלץ: אַרעם איז אונזער שפּראַך, ווייניק אַנטוויקלט איז זי און ניט געהעריק בויגזאַם. זיי באַגרייפּן אָבער ניט, אַז ניט די שפּראַך איז דאָ שולדיק, נאָר טאַקע זיי גופּא, וואָס קענען ניט און פאַרשטייען ניט די שפּראַך פון דער ביבל, און ווייסן ניט, ווי אַזוי אויסצונוצן אירע רייכטימער און שיינקייט¹.

און אַז ער גופּא פאַרשטייט יא, ווי אויסצונוצן די רייכטימער און שיינקייטן פון דער העברעיִשער שפּראַך, האָט אַלחריזי גלענצנדיק באַזיין ניט נאָר מיט זיין חריז־איבערזעצונג, נאָר אויך מיט זיין אייגן פּאַעטיש זוערק, וואָס ס'איז דערשינען פּאַלד נאָך „מהברות איתאל“. אין דעם

¹ תּחכּמוּני, 10. עס איז העכסט וואַרשיינלעך, אַז די דאָזיקע הערשער זיינען געצילט ספּעציעל אין דעם באַקאַנטן איבערזעצער יהודה אבן תּיבּון, וואָס האָט זיך באַקלאַגט אין דער הקדמה צום „חובות הלבבות“ אויף דער אַרעמקייט פון דער העברעיִשער שפּראַך אין פאַרגלייך מיט דער אַראַבישער. יהודה אבן תּיבּון איז שוין דעמאָלט געווען טויט, אַלחריזי איז אָבער געווען זייער שטאַרק אויפגעבראַכט אויף יענעם זון, שמואל אבן תּיבּון, וואָס איז שפּאַר אַרויסגעטראָגן קעגן אַלחריזים „מורה נבוכים“ איבערזעצונג.

דאזיקן ווערק, די פאָעמע „ענק“ אויס 257 סטראָפּן¹, איז שווער צו דערקענען דעם לוסטיקן און וויציקן מאַקאַמען-איבערזעצער. אַלערזײ האָט געשריבן זײַן פּאָעמע אין דרום-פּראַנקרייך פאַר זײַן רײזע קײַן אַרץ-ישׂראל, ווי אַ פּרומער גאָטספּאַרכטיקער „עול־הַגָּל“ וואָס לאָזט זיך אין וועג צו די „הײליקע ערטער“ דאָרט תּפּלֵה צו טאָן און זיך רײַן צו וואַשן פּון זינד, איז אויך אונזער דיכטער געווען תּשובּהדיק געשטימט. דאָס גאַנצע ווערק טראָגט אַן אויסשליסלעך דידאַקטישן כאַראַקטער.

לאָזט אײך ניט — וואָרנט דער דיכטער — פאַרפּלענדן דורך די פּרײַדן פּון דער וועלט — ווי אין פּרימאַרגן דער זילבערוואַלקן אַזוי פאַרשווינדן זײ באַלד. ווי דער בליז דורכן הימל, אַזוי פאַרגײט שײַנקײט און לוסט“². די וועלט איז דער ים, און אויף זײַן קלײַן שיפּעלע טראָגט זיך דער מענטש, פּון דער צײַט געטריבן; און אים אַנטקעגן, מיט אַ ווייט צעשפּרײַזטן מויל, אַײַלט דער לױתן — דער טױט“³. ווי נאַריש דער מענטש איז מיט זײַן שטאַלצער פּראַכט: הײַנט איז ער אויף דער שפּײַז פּון גלאַנץ און מאַכט — מאָרגן ליגט ער שוין אין שטױב געטראָטן. פאַר וועמען ערשט נעכטן די וועלט האָט געציטערט — הײַנט ווערט ער שוין אויף שטאַנגען געטראָגן. הײַנט גלענצן די פּירשטן אין די שענסטע פּאַלאַצן — מאָרגן שוין פּוילן זײ אין פּינסטערע קברײַם“⁴. אָט איז דער מענטש אין סאַמעט און זײַדנס געצירט, און אויף העלפּאַנד-בײַן איז זײַן געלעגער, — מאָרגן ליגט ער שוין אונטער דערנער באַגראָבן“⁵. פאַרגעס: ניט, דו מענטש, די ערד איז דיין מוטער — און באַלד מוזטו אין איר שױם אומקערן“⁶; „פאַרגעסט ניט אין גערעכטיקײַט, יושר! געדענקט געצײלט איז יעדע מײַנוט און קורץ איז דאָס לעבן, זאָלן ניט די טעכטער פּון נאַרישער גאווה זײערע הערצער פאַרפירן — ווײַלט די צנועישע קינדער פּון צדק און חסד“⁷. „פאַרגעסט ניט, אַז נאָר ווער ס'דער-ווייטערט זיך פּון די תּאוות העולם — דער וועט געניסן פּון אײַביקן לעבן“⁸.

1 געשריבן הי משה אבן עזראם „תּרשיש“ אין דער „טערוזשניס“ פּאַרס. דעם „ענק“ האָט צום ערשטן געדרוקט ח. בדאָדי אין „זכרון לאַברדס“, 1908, 309-356.

2 כל מחמד תּבל ענן בוקר וכל הודה וווי יפּיה כּכָּך עת ברק.

3 סטראָפּן 133 אין 149.

4 סטראָפּן, 30, 43, 167.

5 אשר ילבש לבוש רמיה ושכב בערש שן ועפה פּו ובר דָר הלא יזכור בעת ירד שאולה ישם ירקב ויעלה קוץ ודרדר.

6 בן איש, דעה כי אַמך תּבל וחיש תּשוב וגם תּשכב בחיק הוּרְתָך.

7 סטראָפּע 174.

8 סטראָפּן 123, 131.

און דער דיכטער גופא ווענדט זיך מיט הכנעה צו גאט, און אין זיך מודה ומתודה אויף זיינע זינד. זיין איינציקע האָפענונג אין די תפלה, די הייסע האַרציקע תפלה — זי רייניקט דעם מענטשן, זי וואַשט אָפּ זיינע זינד. „דערהייב, דו קינד פון פאַרשטאַנד, דיין תפלה צו גאָט; ווי טאָג, אזוי נאַכט טו בעטן פאַר אים, דאַן וועסטו ווערן באַוויליקט, און חסד אין זיינע אויגן געפינען“¹, ווי גליקלעך זיינען די, וואָס זיינען זיך מקריב פון גאָטס נאָמען וועגן — זיסער פון פידל־געזאַנג קלינגט זייער נאָמען און לויב!², „אויך איך, מיין גאָט, בין גרייט פאַר דיין הייַשק וואָרט דעם בעכער פון צער אויסצוטרינקען“³.

ניט אָבער אינם „ענק“ האָט זיך אַנפּלעקט אין זיין גאַנצן גלאַנץ אלחרזיום טאַלאַנט, ניט מיט דער פּאָעמע האָט ער זיך קונה שם געווען און אויף שפּעטערדיקע דורות איינגעקריצט זיין נאָמען אין דער געשיכטע פון דער העברעישער ליטעראטור. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוווּן, אז אלחרזיום האָט זיך, ווי שלמה גבירול בשעתו, גערעכנט פאַרן אמתן גואל פון דער העברעישער שפּראַך. ער האָט, דערציילט דער דיכטער, ניט געקאָנט צווען, „ווי הָגָר געבוירט שיינע קינדער און שָׁרָה בלייבט אַן עקרה“. ער האָט דערפאַר פעסט באַשלאָסן זיך „אַנצונעמען“ פאַר דער ביבל־שפּראַך, באַוווּיזן בפּועל, אַז מען קאָן אויך אויף איר מיט דער זעלבער ליכטיקייט, ווי אויף דער אַראַבישער שפּראַך, דיכטן און שאַפן אויף וואָס פאַר אַ טעמע מען וויל. ניט נאָר וועגן גאָט־זאַכן, וועגן הייליקע און הויכע ענינים, נאָר אויך וועגן דעם וואַכעדיקן און פשוטן; ניט נאָר מוסר זאָגן, נייערט אויך שפּאַס טרייבן, לאַכן און שפּאַטן און פריילעך מאַכן דעם עולם. צו דעם צוועק האָט ער געשאַפן (אין משך 1214—1218) זיין באַרימטע זאַמלונג פון פּופציק מאַקאַמען „תחכמוני“, נאָכן מוסטער פון חרירים מאַקאַמען. דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס באַצוועקט, לויט דער דערקלערונג פונם פאַרפאַסער גופא, „צו אַמווירן און אונטערהאַלטן דעם איינגעמאַטערטן עולם“, פאַרנעמט מיט רעכט אַ חשובן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער העב־רעישער ליטעראטור. אין דעם „תחכמוני“ פאַרלאָזט די העברעישע בת־השירה, די געטין פון געזאַנג, די עולםות העליונים, די הויכע הימ־לישע פּאַלאַצן, און לאָזט זיך מוטיק אַראָפּ, מיט אַ שטימפּערישן שמייכל

1 ילד שכל עריך אֵל אֵל תפלה ותפל יום וליל נגדו תחנת ואולי המצאה חסד בעיניו ותהיה לך מעש רגע תחנה.

2 הסובלים צרות עלי דת אל יקר בעיניו עד מאוד דבם. כגור תחלתם יגנו מאליו בסוב הטעשים דבם.

8 ספראָפּע 92.

אויף די ליפן, אין דער נירער, אין די נעשיקע געמארקן פונם לעבן. די העברעישע שפראך הערט אויף צו זיין דער אויסשליסלעכער שליה פון דערהייבענע געדאנקען און שטארקע געפילן, פון פאטעטישע שבחים און הארציקע תפילות, נאָר אויך פון גאַנץ וואָכעדיקע, אַלטעגלעכע ענינים. די „הייליקע“ שפראַך פון לויטער שבת און יום-טוב איז אויך געוואָרן אַ פשוטע, „וואָכעדיקע“ שפראַך... דער העלד פונם ראָמאַן, קְבֵר הַקְּנִי, צוזאַמען מיט זיין חבר, וואָס דערציילט און באַקאַנט דעם לעזער מיט הַקְּנִים אַלע אויפטוען און שפיצן — הַיָּמָן האַזרחי, זיי ביידע לאָזט דער דיכטער וואַנדערן פון אָרט צו אָרט. זיי זיינען אויס אומעטום: אין צניעות=פאַרבאָרגענע הייליקטימער, און אויף אַלע רוישנדיקע מאַרק=פלעצער, אין אַלע גאַסן און הינטער=געסלעך; באַגעגענען זיך מיט אַלע מיני מענטשן און באַשעפענישן. און אַלץ איז אין שנעלער באַוועגונג; ווי אין אַ קאַלידאָסקאָפּ אַנטפלעקט זיך עס ראַש און שנעל פאַר דעם לעזערס אויג אין די גרעלסטע פאַרבן און אין די אומדערוואַרטסטע גרופירונגען...

דערפאַר איז אויך דער סטיל פון „תּחכּמוּני“ אַזוי בינט=פאַרשיידן=אַרטיק. אַט איז דער דיכטער פאַטעטיש=ערנסט: ער זאָגט מוסר, בְּרִשְׁמֵת וועגן מאַראַל און עטיק (אין דער צווייטער מאַקאַמע), פאַרפאַסט תּהִלּוֹת ותּשבּחות פון דעם בורא עולמס כבוד וועגן (מאַקאַמע פּופּצן); אויף די חוּבוֹת פון ירושלים באַוויינט ער דעם טרויעריקן גורל פון ציון (מאַ=קאַמע 25 און דאָס ליד „שְׁלוֹם לַעִיר שְׁלֹם“ אין דער לעצטער מאַקאַמע); אויף די קברים פון יחזקאל הנביא און עזרא הסופר זאָגט ער ערנסטע קינות (מאַקאַמע 35 און 50); ער גיט איבער אַ רעליגיעזן וויפּוּח צווישן דעם גאַטספאַרכטיקן „מאַמין“ און דעם אַפיקורס דעם „מין“ (מאַקאַמע 17) און באַזינגט אין באַגייסטערטע לידער די גרויסע יידישע דיכטער פון שפּאַניע (מאַקאַמע 3 און 18). און פּלוּצלינג ווערט דער ערנסטער דיכטער נעלם, און איר דערזעט פאַר זיך דעם לייכזיניקן קונדס און דעם פּריילעכן שפּאַסמאַכער. מיט אַ געלעכטערל דערציילט ער אייך אַ גאַנץ קאַמישע מעשה וועגן אַ פּויער מיט אַ האָן (מאַקאַמע 10), וועגן די אויפטוען פון אַ שאַרלאַטאַן אַ דאַקטאָר (מאַקאַמע 30), וועגן אַ נאַריש=גאַוזהריקן סיחר (מאַקאַמע 34), וועגן דער ווילדער התנהגות פון אַ פאַר=ליבטן שוטה (מאַקאַמע 48) און וועגן די שפיצלעך פון זיבן יפת=תוארם (מאַקאַמע 20). אַלחריזי שיט מיט וויציקע רעטענישן און קלאַז=קשיות (מאַקאַמע 36 און 44), מיט לוסטיקע אַנעקדאָטן (מאַקאַמע 35) און אַלע מיני עפּיגראַמען און שטעכווערטלעך (מאַקאַמע 37 און 48). אַן אויסגע=צייכנטער דיאַלעקטיקער, האָט אַלחריזי ליב צו באַשרייבן לאַנגע היציקע

וויכוחים, ווו יעדער צד פלייסט זיך צו דערווייזן, אז גרעסערס פון אים איז נאָר אויף דער וועלט ניטאָ: דער טאָג שפאַרט זיך מיט דער נאַכט (מאַקאַמע 39), דער מאַן מיט דער פרוי (מאַקאַמע 41), די יבשה מיטן ים (מאַקאַמע 43), נדיבות און קמצנות (מאַקאַמע 42), דאָס שווערד מיט דער פען (מאַקאַמע 40).

אַ קינד פונם געבענטשטן דרום-לאַנד, איז דער דיכטער פאַרליבט אין דער נאַטור, אין שיינקייט און אין לעבנסלוסט. ער באַזינגט די פראַכט פון די שפאַנישע סעדער, די שיינקייט פון די דופטנדיקע שלאַנקע ביימער, וואָס אונטער זייער שאַטן פרייט זיך די יוגנט אין טאַנץ און געזאַנג (מאַקאַמע 49). מיט התפעלות דערציילט ער, ווי שטאַרק ער איז פאַר-ליבט אין די רייצנדיקע טעכטער פון חַוָּה און אין די פאַלשע, באַשיכורנדיקע טעכטער פון וויינישטאַקס. „איך — באַקלאַגט זיך דער דיכטער — האָב מיך דער וויינישטאַקס טאָכטער אָנפאַרטרויט, און זי — ווי אַ שלאַנג האָט זי איר פאַלשקייט באַוווּן. איך האָב איר מיין ליבע דערקלערט, און זי צאָלט מיט פאַרראַט און באַטראַג — מיין שכל, מיין נשמה, האָט זי ביי זיך באַהאַלטן. איך האָב זי מיט ליבע אונטער מיין האַרצן געוואַרעמט — און זי שפּרינגט אין דער הייך און באַרויבט אויך מיין קאַפּ“¹. ניט לאַנג איז זיך אָבער דער דיכטער מתרעם אויף דער פאַלשער וויינישטאַקס-טאָכטער: „ליבער פריינד! אינם שאַטן פון בשמים-סעדער, אונטער די לאַרבער-און רויזן-קרענץ לאַמיר טרינקען און לוסטיק זיין. דעם פישוף פון דעם וויינישטאַקס טאָכטער קאָן קיינער ניט ביישטיין, און וואָס עלטער זי ווערט אין יאָרן — אַלץ יינגער און הוצפישער ווערט דאָס געלעכטער, וואָס זי טוט געבאַרן. ביים וועלט-באַשעפער ווערן טויזנט יאָר פאַר איין טאָג גערעכנט, און אַ יאָר — בלויו איין אויגנבליק; זוי וואָלט איך געוואָלט דעם בורא עולמס אַ גאַנץ יאָר דורכלעבן און טרינקען אָן אויפהער דעם זאַפטיקן בעכער פונם באַרוישינדיקן וויין“².

און זייער כאַראַקטעריסטיש איז פאַר אונזער דיכטער, וואָס אין דעם וויכוח צווישן דער נשמה, דעם גוף, דעם שכל און יצר-הרע, ווענדט זיך דער לעצטער צו דער נשמה: „פריי זיך איידער דו מוזט דיין וויזונג פאַרלאָזן! געניס פונם לעבנס-בעכער, איידער דו מוזט מיט דער וועלט זיך שיידן. איבער אַלע באַשעפענישן האָט דער בורא זיין גנאָד און ברכה אויסגעגאָסן — טאָ נעם אויך דו דיין חלק געשווינד!“³.

1 תחבטני, 401-402.

2 דאָרטן, 427.

3 שְׁמַי יִסְתַּם קִנְיָהּ תִּצְאֵי — גִּלְי מֵאִיר שְׂרָם אֲשֶׁר תִּלְכְּחִי הָאֵל עָלַי כֹּל סְפָרַיִם תְּחַלֵּק — מִיבִי וְלָזֶן בְּמַרְי תִּלְכְּחִי קְחִי (י. 142).

דער אַריגינעלסטער שטריך אין אַלחריזם שאפן איז זיין הומאָר.
 דער זשאַנר, וואָס אַברהם אבן עזראַ האָט געפרוּווט אַיינפירגערן אין
 דער העברעיִשער ליטעראַטור, האָט ביי אַלחריזם דערגרייכט אַ גאַנץ
 הויכע מדרגה פון שְׁמוּת. זיינע ווייץ-לידער וועגן דעם פּלוי און דער
 מערזשקע (מאַקאַמע 4) און וועגן דער העסלעכער פּרוי (מאַקאַמע 6)
 זיינען אמתע קונסט-ווערק אויף דעם געביט 1. אַלחריזם איז ממש פאַר-
 ליבט אין דעם קאַמישן, ער איז אַ ווונדער-מייסטער פון וויציקע שפּיל-
 ווערטער, ער איז דער שפּרודלדיקער קוואַל פון פריילעכן געלעכטער-
 ניט זעלטן ווערט אָבער זיין געלעכטער גיפטיק און בייסנדיק, און די
 שפּיציקע שפּילווערטער ווערן מגולגל אין פּינלשאַרפע פאַמפלעטן און
 גאַליקע עפּיגראַמען 2. באַזונדערס רייך מיט זיי איז די לעצטע, די
 פּופציקסטע מאַקאַמע. דעם דיכטערס סאַטירע שטראָפּט מיט איר רוט
 די פּרומאַקעס, די עיט צבועם 8, די מאַראַליש אויסגעלאַסענע און
 גייסטיק נישטיקע 4, און מער פון אַלע — די קמצנים. אָט די אַלע, וואָס
 האָבן מיט בטול געקוקט אויף דעם דיכטער, דעם נע-וונדניק, און ניט
 געוואַלט אים שטיצן אין דער נויט — האָט ער צום שאַנד-סלופ גע-
 שטעלט מיט זיינע בייסנדיקע פאַמפלעטן 5. באַזונדערס שטרענג און אָן
 רחמנות איז ער זיך נוקם אין איין קמצן, אַ דאַקטאָר פון דמשק. דער
 גיפטיקער פאַמפלעט, אין וועלכן דער שלים-מולדיקער אַרצט ווערט אויף
 לאַנגע דורות אַזוי גרויזאַם געמשפּט, פאַרענדיקט זיך מיט פּאָלגנדיקער
 סטראָפּע: „לאַנג האָט די קמצנות איבער דער וועלט געבלאָנדרושעט ביי
 זי האָט אין זיין האַרץ איר זיסע רו געפונען. וואַלט זיין האַרץ דעם
 ים-סוף באַרירט — וואַלטן גלייך זיינע געוויסער פאַרטריקנט געוואָרן;
 די רייכסטע קוואַלן — אין שטיין פאַרגליווערט. וואַלט זיין פּוס דעם
 געבענטשטן הרמון באַרירן — וויסטער וואַלט דער הרמון געוואָרן פון
 די פאַרשאַלטענע גלבוּע-שפּיצן. אויסגעברענט ווערן דורך זיין טריט אַלע
 גראַזן און געוויקסן, זיין אַטעם טויט אַלץ, וואָס ס'שפּראַצט און ס'לעבט 6.“

1 די דאָזיקע לידער זיינען איבערגעזעצט אויף אייניקע אייראָפּעיִשע שפּראַכן.
 קעמפּף האָט איבערגעזעצט אויף דייַטש אַ באַדייטנדיקן טייל פּינע „תּחנמינו“.

2 זע, צום ביישפּיל, די 46טע באַקאַמע.

3 דאָרטן, 412.

4 דאָרטן, 429.

5 דאָרטן, 409, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 406, 453, 456.

6 דאָרטן, ז. 360. טיפּיש איז אויך אין דער חינוכט אַלחריזם אָן אַנדער

פאַמפלעט, וואָס הייבט זיך אָן מיט פּאָלגנדיקער סטראָפּע:

יְלִיד זְלוּת, אֲחֵי נְבִלּוּת וּבִילּוּת

אֲשֶׁר לְבָל נְבִלּוּת נִקְבְּצוּ בוֹ.

אלהריו, דער וואנדערנדיקער זינגער, דער קונדסישער שפאס-מאכער און פריילעכער מייסטער פון לוסטיקע מעשהלעך און וויציקע אנעקדאטן — רעדט מיט יראת הכבוד און גרויס התפעלות וועגן דער דעהייבענער ראַלע און גרויסן באַדייט פונם נאָט-געבענטשטן דיכטער. מיט שטאַלץ רעדט ער אויך וועגן זיך גופא, וועגן דער גרויסער מאַכט, מיט זועלכער די בת-השירה האָט אים באַגנעדיקט. „דורך מיין לויב — דער קלערט דער דיכטער — ווערן די נידעריקע דעהייבן, די מעכטיקע און שטאַלצע צעשמעטערט מיין וואָרט“¹. „טוט מיין מעכטיק ליד ערטענען — מאַכט עס ציטערן דעם גאַנצן דור!“². ווי היינע בשעתו דערקלערט, אַז קעגן דעם דיכטערס שטרענגן משפט קאָן שוין קיין גאָט, קיין גואל מער ניט העלפן,³ אזוי איז שוין דער מיטלאַלטערלעכער אלהריו זיכער געווען, אַז מיט זיינע לידער מאַכט ער מענטשן אומשטערבלעך, און איינע פון זיינע מאַקאַמען פאַרענדיקט זיך מיט אזוינע פאַטעטישע סטראָפּן: „זייערע נעמען האָב איך אין מיין בוך אַרײַנגעטראָגן. מיין אייזערנער גריפּל האָט זיי אַיינגעקריצט אויף אייביקע צייטן; זאָלן שפּעטערע דורות זױסן זייערע מעשים, וועלכע איך האָב פאַרשריבן“⁴.

זוי אַן אמתער אַריסטאָקראַט פון גייסט און וויסן, דערקלערט אונזער דיכטער מיט גדלות: „נאָר פאַר קלוגע און פאַרשטענדיקע קאָן הערן דיין ליד, ניט אָבער פאַר טעמפּע נאַראַנים — זיי וועלן עס מיט שפּאַט באַשפּייען. פאַר לומפיקע הינט שפּרייט ניט דייע טייערע פּערל — זיי וועלן עס מיט די פּיס צעטרעטן!“⁵.

אין אלהריוס מאַקאַמען טרעטן אַפט אַרויס פאַרשיידענע דיכטער, וואָס פירן, לויט דעם מיטלאַלטערלעכן שטייגער, אַ געוועט מיט לידער און געזאַנגען. יעדער פלייסט זיך בייצוקומען אַלע אַנדערע מיט דער מאַכט פון זיין געזאַנג, דערווייזן, אַז ער איז דער גרעסטער מייסטער אין דיכטקונסט. איינער פון די דאָזיקע זינגער דערקלערט: „דער קוואַל

1 קַמְתְּלִי אַרְוָם תְּשַׁפְּלִים - וּבְלִשׁוֹנִי אֲגִידֵע רֹאשׁ נְאוּמִים (תּחכּוּנִי, 236).

2 אֲנִי אֲחַרִישׁ, וְגַת שִׁירֵי יְבִרָה - וְזָן וְנָעִישׁ בְּיַדוֹ תְּהַנְיָה (דאָרסן, 424).

3 זע די לעצטע סטראָפּן פון היינעס פּאַעמע „דייסשלאַנר“.

4 תּחכּוּנִי, 369 :

וְזַכְרֵי בְּסִפְרֵי אֶת שְׂמוֹתָם - וְשִׁמְתֵיהֶם בִּי קָעַם בְּרֹל תְּחַזְּבִים

לְמַעַן יִהְיוּ דוֹר אֲחֵרִיוֹן אֶת - מְשַׁלְּתֵיהֶם תִּלְא תָנִם קְתוּבִים.

5 דאָרסן, 449 :

תּשׁוּף שִׁירָהָ לְקַנֵּי תְּשַׁקִּים - וְלֹא לְקַנֵּי סְקָלִים, תְּתַסְּוִת.

וְאִם מְשַׁלְּוֹ לָךְ אֲבָן אֲבָן - וְכִתְּה - לְבַנְיָה תְּקָלִים, תְּתַסְּוִת.

פון מיינע לידער — אין מיין הארץ איז ער באהאלטן... די פאר-
בארגענע ווערטער=אוצרות און די איי=קאלטע געדאנקען=שפיון שמעליך
איך צוזאמען אין דעם פלאם פון מיין נשמה" 1.

אלחריזי גופא קאן דאס אָבער ניט זאָגן וועגן אלע זיינע לידער.
עס איז ניט שווער ביי אים צו געפינען פיל סטראָפּן און לידער, וואָס
זיינען פּלל ניט „געשמאַלצן אינם פּלאַם פון זיין נשמה“, און געבאָרן
האָט זיי ניט „דער קוואַל“, וואָס איז אין האַרצן באַהאלטן, נאָר פּשוט
דער ווונטש פּריילעך צו מאַכן דעם עולם, באַוווּיין זיין בריהשקייט אין
גראַמען=מאַכן, בלענדן דעם לעזער מיט קונציקע שפּיל=שטיק. אָט צו די
דאָזיקע קונץ=שטיק געהערן די סטראָפּן, וווּ יעדער פּערז איז צונויפגע-
שטעלט פון דריי פאַרשיידענע שפּראַך (מאַקאַמע 11), אָדער די פּערז, וואָס
זיינען אויסגעשטעלט נאָכן סדר פונם אלף בית (מאַקאַמע 33) א. א. וו.

אַלס דיכטער קאָן זיך אלחריזי בלי=ספּק ניט גלייכן צו דעם גרויסן
„דריי=געשטערן“ פונם פּריערדיקן דור. ער גופא האָט מערערע מאָל
אונטערגעשטריכן, אַז ער איז בלויז אַן עפּיגאָן, וואָס האָט זיך באַוווּיין
אין דער צייט, ווען די זון פון דער העברעישער פּאָעזיע נייגט זיך שוין
צום אונטערגיין („וצל המעלות השיב לאהור“, „אחרי היום מאוד רד“).
דאָך איז זיין באַדייט געוויס ניט קלענער פון יענע גרויסע דיכטער,
בנוגע צום שאַפן און פאַרפּולקומען די פּאָעטישע פאַרמען, אינם באַ-
רייכערן די שפּראַך. ערשט אונטער אלחריזים טאַלענטפולער פּעדער האָט
דערגרייכט די העכסטע שטופּע פון שלמות דער אייגנאַרטיקער מאָזאַישער,
אַזוי גערופענער „מוסיוו=סטיל“, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ געוואַלטיקע
ראַלע אין דער העברעישער ליטעראַטור.

בעת מען פּרוּווט אָפּשאַצן די היסטאָרישע ראַלע פונם מוסיוו=סטיל
אין דער העברעישער ליטעראַטור, דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט, אַז
אויך די אַלטע גריכן פּלעגן אָפּט זיך באַנוצן מיט ציטאַטן און פּערזן
פון האַמערס ווערק, בכדי צו דערגרייכן אומדערוואַרטע עפעקטן, קונציקע
וואַרט=שפּילן. נאָך דעם זעלביקן מוסטער האָבן אויך די אַראַבער זיך
באַנוצט מיטן מוסיוו=סטיל: זיי פּלעגן איינפּלעכטן אין זייערע ווערק
גאַנצע פּסוקים פונם קאָראַן, וואָס האָבן אייגנטלעך קיין שום שייכות.
ניט געהאַט צום ענין; נאָר דורך איבערשטעלן אָדער פאַרבייטן אַ וואַרט,

1 תּהבּטוּני, 162 :

קּוּר מִשִּׁיר קְלָבִי תּוּצְאוּתִי...

בְּמַר קְלָבִי קְאוּצְרוֹת קִין קְוּתִי — וְנִמְיָד אֵשׁ לְקָבִי קוּפְאוּתִי.

א מאָל נאָר דורך ענדערן דעם טראָפּ פון וואָרט, באַקומט דער זאָן
גאָר אַ גאַנץ אומדערוואַרט, ניט זעלטן אַ ממש קאָמישן זין.

ווי די אַראַבער דעם קאָראַן, אזוי האָבן די יידן אין ענלעכע פּאַלן
באַנוצט די ביבל. עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אַז די
יידן טוען דאָ פשוט נאָך די אַראַבער. שוין דער אַלטער פּראַנץ דעליטש
האַט פּאַרשטאַנען, אַז אין דער העברעישער ליטעראַטור אין דער
מוסיוו-סטיל ניט בלוזן אַ קונץ-שפּיל, ווי ביי די אַראַבער, נאָר זייער
אַ וויכטיק שאַפּונגס-מיטל¹. די שפּראַך-באַרשער פון דער נייערער
צייט האָבן אזוי בולט אַרויסגעזאָגט דעם קלאָרן אמת, אַז די שפּראַך,
דעם מענטשנס וואָרט איז ניט בלוזן אַ מין שיכר פון לויטער צייכן,
ניט נאָר אַ פשוט מיטל אויסצודריקן דעם געדאַנק. „נאָר מיט דער
קראַפט פונם וואָרט — ווייזט אָן דער פּילאָזאָפּיש דענקענדיקער איטאַליע-
נישער קריטיקער בענדעטמאָ קראַטשע — ווערן דעם מענטשנס געפּילן
און איינדרוקן נתעלה אויס דעם טונקעלן געביט פון דעם מענטשנס פּסיכיק
צו דער ליכטיקער ממשלה פונם קלאָרן באַפאַכטונגס-גייסט“².

ערשט אונזער דור — דערקלערט דער באַוווּסטער רוסישער גע-
לערנטער פּאַטעבניאַ — האָט געמאַכט די אַנטדעקונג, אַז די שפּראַכן
קאָנען נאָר דערפאַר באַנוצט ווערן אַלס צייכן, וואָס דריקן אויס דעם
געדאַנק, ווייל זיי זיינען עס דאָך די פּלי מכשירים, מיט וועמעס חילף
עס ווערן אומגעאַרבעט און ניי באַשאַפּן די התחלהדיקע, די נאָך
פּאַר-שפּראַכיקע עלעמענטן פונם געדאַנק. דערפאַר טאַקע קאָנען אין
דער הינזיכט די שפּראַכן באַטראַכט ווערן אַלס מיטל, וואָס באַשאַפּן
(ניט נאָר דריקן אויס י. צ.) דעם געדאַנק³. די שפּראַך קאָן מען פאַר-
גלייכן צום מענטשנס ראַיָה: די מינדסטע ענדערונג אינם בוי פונם אויג
איז גלייך גורם גאַנץ אַנדערע בילדער און עמפּינדונגען, וואָס דער מענטש
איז תּופּס... אויף אַן ענלעכן אופן שאַפט אויך יעדער פּרט, יעדע
קלייניקייט אינם בוי פון דער שפּראַך, גאָר אַן אונזער באַוווּסטזיין און
רצון, נייע גרופּירונגען אין די יסודות, פון וועלכע דער געדאַנק ווערט געבויט⁴.
בעת אָבער מיר באַטראַכטן די שפּראַכן אַלס באַזונדערע, גאַנץ
פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס-שטייגער, כּוון מען דערבוי אויך

¹ פּראַנץ דעלויש, צור געשיכטע דער יידישן פּאַטויע, 165: „זאָס יידישע
מוסיוו איסם קיין שפּיעל, עס איסם [איינע נאַציאָנאַלע-אַנדערזייט דעם סטילעס; איינע
גאַנצע נאַציאָן אָבער פּלעגט ניכט צו שפּיעלען; איהר סטיל איסם דאָס שפּיעלעלע-
איהרעס לעבענע, דער אויסדרוק איהרעס כאַראַקטערס“.

² עמפּעריק, 1920, 11 (מיר ציטירן לויט דער רוסישער איבערזעצונג).

³ А. Петеня, Язык и народность (Вестн. Европы, 1895, IX, 11-12)

געדענקען, אז דאָס וואָרט איז נישט תמיד דער ריכטיקער און געטרייער שליה, וואָס אַרבעט איבער אונזערע שפירונגען און עמפּינדונגען אינם אַביעקט און טרעגער פון אונזער וויסן און באַגרייפן. דאָס וואָרט איז פשוט ניט בפה איבערצוגעבן בשלמות דעם צווייטן מענטשן אונזער אינעווייניקסטע, אינטימע וועלט. „דאָס וואָרט — זאָגט פּאָטעבניאָ — דריקט אויס ניט דעם געדאַנק גופא, נאָר דעם אָפּפילר, דעם שאַטן פונם געדאַנק.“ ווערטער — דאָס זיינען סימבאָלן און בילדער, מיט וועלכע איין מענטש וויל ווירקן אויפן צווייטן, וויל אין יענעם אַרויסרופן באַשטימטע געדאַנקען און שטימונגען. בשלמות געלינגט עס אָבער דעם מענטשן קיין מאָל ניט דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן; די „נייע וועלט“, וואָס דער מענטש וויל, לויט פּאָטעבניאָס אויסדרוק, באַשאַפן, מיט דער הילף פונם וואָרט, באַפרידיקט קיין מאָל ניט דעם מענטשן, קאָן אים ניט באַפרידיקן, וואָרן — ווי אומבאַהאַלפן איז דאָס וואָרט.

אַט די דאָזיקע, וואָרט=ווּייען, די מאַכטלאָזיקייט פונם וואָרט בשלמות איבערצוגעבן דעם צווייטן דעם מענטשנס געדאַנקען און געפילן, שטייגט נאָך אומגעהייער, ווען דאָס וואָרט איז ניט קיין לעבעדיק וואָרט, און ווען אין איין און דעמועלביקן מענטשן ראַנגלען זיך פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס=שטייגער, דאָס הייסט: ווען פאַרשיידענע געביטן פונם מענטשנס גייסטיקן לעבן זיינען פאַרבונדן מיט באַזונדערע שפראַכן. די העברעישע דיכטער האָבן געמוזט גובר זיין ניט נאָר די שטייפּע בענדער פון דער אַראַבישער מעטריק, נאָר געהאַט אויסצו=שטיין גלייך מיט אַלע אַנדערע אמתע קינסטלער די „וואָרט=ווּייען“, די שמאַרציקע אומצופרידנקייט מיט דער „שטומקייט“ און פאַרבלאָזיקייט פונם וואָרטלעכן בילד. די הויפטשוועריקייט איז נאָך באַשאַטענע אין דעם, וואָס די שפראַך, אויף וועלכער די מיטלאַטערלעכע יידישע דיכטער האָבן געשאַפן, איז ניט געווען זייער מוטערשפראַך, ניט געווען די שפראַך פון דער שול און אַלטעגלעכן לעבן. ניט אויף דער ביבל=שפראַך האָבן די יידישע דיכטער זייערע חלומות געזען, ניט אויף איר האָט זיי אין די קינדער=יאָרן די מוטער מיט אירע לידער איינגעוויגט... און דאָך איז די העברעישע שפראַך פאַר אונזערע מיטלאַטערלעכע דיכטער בלל ניט געווען קיין טויטע, אָפּגעשטאַרבענע שפראַך. דאָס איז דאָך געווען די שפראַך פון דער ביבל, וואָס האָט שטענדיק געלעבט אינם פּאַלקס=באַווסטזיין און איז שטענדיק געווען דער גרונט=יסוד פון דער נאַציאָנאַלער קולטור און וועלטאַנשיאונג. די ביבלישע בילדער און אויסדריקן, די דינים און געזעצן, מעשות און דערציילונגען — האָבן געלעבט און געוועלטיקט אינם באַווסטזיין פונם קיבוץ. די אַלע ביבלישע פּערזענלעכ=

קייטן און זייערע מעשים האָבן ניט געהערט פֿלויז דעם היסטאָרישן עבר — דאָס זיינען געווען לעבעדיקע, רעאלע מענטשן, וואָס יעדער ייד האָט פֿון קינדווייז אָן געלעבט אין זייער סביבה, געאַטעמט זייער לופט. אברהם אבינו און די מוטער רחל, די בני יעקב און די בנות צלפחד, אפילו עוג מלך הבשן און בלק בן צפור — אלע זיינען זיי געווען אייגענע, גוט באַקאַנטע פֿאַרשווינען. זייערע רייד, זייערע מעשים זיינען געווען אַ שטיק ייִדישער לעבנס־שטייגער; דאָס חדר־יינגל האָט זיי אפילו אין הלום געזען...

און די ייִדישע מיטלאַלטערלעכע דיכטער האָבן מיט גרויס קונציקייט אויסגענוצט ביי זייער שאַפֿן אָט די אוצרות פֿון ביבלישע סימבאָלן, בילדער, אויסדריקן און שפּריכן, אגרות און משלים, וואָס האָבן געלעבט אינם פֿאַלקספֿאַווסטזיין. מיט אַ קורצן ביבלישן זאַץ אָדער אויסדרוק, מיט אַ פֿלויז רמוז אויף אַ ביבלישער פֿערזאָן אָדער מעשה, הכלל — מיט די קאַרגסטע און עקאַנאָמישסטע מיטלען, פֿלעגט דעם ייִדישן קינסטלער גאַנץ אָפֿט געלינגען צו דערגרייכן די גלענצנסטע עפעקטן, אַרויסצורופֿן אינם לעזער אומפֿאַרגעסלעך בולטע בילדער, פֿילפֿאַרביקע און שאַרפע איינדריקן. און עקאַנאָמיע אין מיטלען, דער סוד הצמצום און קמצנות אין ווערטער און אויסדריקן — דאָס איז דאָך דער אמתער פֿרווושטיין פֿון אמתער קונסט...

יהודה הלוי, למשל, וויל אויסדריקן זיין גרויס באַדויערן, וואָס זיין פֿריינד, דער הויז־געבילדעטער און באַאַבטער דיכטער, משה אבן עזרא, מוז געװנד זיין אין אַ פֿרעמד־פֿאַרווילדעט לאַנד. דאָס דאָזיקע געפֿיל גיט ער גלענצנדיק איבער אין ווונדער־שיינע ביבלישע סימבאָלן: ״מָה לְטַל חֶרְמוֹן אֲלֵי גִלְבוּעַ?״ אָט דאָס אַנטקעגנשטעלן דעם טוי פֿונם געבענטשטן און פֿון גאָט באַגנעדיקטן פֿאַרג חרמון — און די פֿון דוד המלך פֿאַר־שאַלטענע גלבוּע־בערג, אויף וועלכע עס איז אזוי טראַגיש אומגעקומען דער ערשטער ייִדישער מלך מיט זיינע זין און קריגער, דאָס רופֿט אַרויס אין דעם ייִדישן, אויף דער ביבל אויפֿגעוואַקסענעם לעזער אַ שאַרף בולט בילד, וואָס בלייבט אויף לאַנג איינגעקריצט אין זיין זכרון. בעת דער זעלביקער דיכטער וויל געבן אַ בילד, ווי ער האָט געוויינט מיט פֿלוטיקע טרערן, באַנוצט ער דעם אויסדרוק, אַז ״די כּוֹאֲלִיעִם פֿון דימון״ האָבן אים באַגאַסן. דער ייִדישער לעזער געדענקט דאָך זייער גוט דעם ביבלישן זאַץ: ״כּי מִי דִּימוֹן מֵלֹאֹ דִם״ — רויט פֿון מואבס פֿלוט זיינען געוואָרן די וואַסערן פֿונם טייך דימון...¹

1 ישעיה, טו, 8.

בעת שלמה גבירול באקלאגט זיך אויף די „גראמען-שמירער“, וואָס באַשמוצן מיט זייערע מגושמדיקע הענט די ריינע געמיש פון געזאָנג, וויל ער אַרויסזאָגן זיין ווונטש, עס זאָל וואָס גיכער קומען דער מאַן מיט דער שטאַרקער האַנט און אַרויסטרייבן די פאַנדע טאַלענטלאָזיקייטן אויס דעם טעמפל פון בת השירה. דאָס זאָגט דער דיכטער אַרויס אין איין פּערז, וווּ ער בעט, ס'זאָל וואָס גיכער קומען דער נייער פּנחס בן אלעזר הכהן (והעז בקרב יבוא ויגבר — יעשה מעשה פּנחס בקנאו). און די דערינערונג וועגן דעם דאָזיקן ביבלישן נאָמען ווערט ביים יידישן לעזער גלייך אומגעוואַנדלט אין אַ בולט פילפאַרביק בילד: דאָס איז דער מאַן, וואָס האָט מיט דער שפיז אין דער האַנט געקעמפט קעגן די, וואָס האָבן דאָס אַקאַרשט באַפרייטע פּאַלק געוואַלט אַרײַנשלעפּן אין דעם זוכפּ פון זנות, און אין די אומאַרעכטונגען פון די בנות מואב פאַרגעסן אינם עמוד האש, וואָס האָט געוויון דעם וועג צום געבענטשטן לאַנד. בעת דערזעלביקער דיכטער באַקלאַגט זיך אויף זיין פריינד יקותיאל, אַז יענער האָט אין אים פאַרגעסן, רופט ער זיין פריינד אַן „אַבי־נחם“. דער, אויף דער ביבל אויפגעוואַקסענער, לעזער פאַרשטייט, ווי געהעריק אַפּצושאַצן דעם זייער געלונגענעם וואַרט=שפיל: „אַבי־נחם“ באַטייט ניט נאָר, דער פאַטער פון פאַרנעסן, דער לעזער ווייסט און גערענקט אויס דער ביבל, אַז יהודהס אַן עלטער־זיידע, יקותיאל, האָט געהאַט אַ זון זנוח¹.

אזוינע ביישפילן וואַלטן מיר געקאָנט ברענגען אין די הונדערטער. וואָס באַגאַבטער דער דיכטער איז געווען, אַלץ קונציקער האָט ער אויסגענוצט דעם מוסיוו=סטיל. ביבלישע פּראָזא, נעמען און פאַרגלייכונגען זיינען אונטער זיין מייסטער=האַנט מגולגל געוואָרן אין טיפע און באַ=דייטנדיקע סימבאָלן און צייכן, וואָס מיט זייער הילף איז אים געלונגען אַרויסצורופן אינם לעזער שאַרף=בולטע בילדער און באַגריפן². נייע און גאַנץ אייגנאַרטיקע פאַרמען האָט דער מוסיוו=סטיל ביי אַלחריזון באַקומען. ניט מיט קיין קלענערער קונציקייט, ווי דער אַראַבער

1 דברי הימים, א, ה, 18.

2 דאָס אָבער, וואָס ס'איז ביים אמתן קונסטלער געווען אַ גלענצנדיק שאַפונגס=טיפל, איז געוואָרן אַן אבן=נגף פאַר די שרופטשעלער, וואָס זיינען ניט געווען באַנאָך=דיקס פונם דיכטערישן רוח הקודש. ווי פלעגן טעכאַניש צוגעפּאַרן ביבלישע פּסוקים און שברי פּסוקים, ווי זיינען אָבער ניט געווען אינשטאַנד דאָס אַלץ צוגעפּאַרעלעצן אין אַ האַרטאַניש גאַנצער וואָך. אַנשטאָס עקאָנאָמיק אין מאַטעריאַל און שאַפונגס=מיטלען, איז דערגרייכט געוואָרן דער פולער היפּך: אַ מבול פון ווערטער, לאַנגווייליקע אין לאַס=טיקע מליצה; אַנשטאָס לעבעדיקע פאַרבן און בילדער — העל גלענצנדיקע, נאָר הערשאַפּונג געשפּליטער, אומנייטיקע, וויטיקע פּסולת, וואָס שמערט און פאַרשוטקלט דעם געדאַנק אין

הרירי, וואָס פלעגט אזוי מייסטערהאפט שטיקן אויס קאָראַן-פּערזן די פּאַנאַסאַטישע געמעלן, האָט אויך אַלערזיי אין דער געריימטער פּראָזע פון זיינע מאַקאַמען אויסגענוצט די רייכע אוצרות פון דער ביבל. עס איז ממש צו באַווונדערן, מיט וואָס פאַר אַ געשיקטקייט פאַטעטישע און באַגייסטערט-דערהייבענע ביבלישע אויסדריקן פלעגן ביי דעם יידישן פּריילעכן דיכטער באַקומען אַ טאַפּלטן, זייער אָפט אַ העכסט הומאַריסטישן פּשט. אָט די גייסטרייכע און וויציקע פאַרגלייכונגען, דאָס לוסטיק-לייכטיזניקע איבערשפּרינגן פונם דערהייבענעם און ערנסטן צום פּשוט-אַלעמעגלעכן, דער קונדשישער שמיכל, איינגעהילט אין דער אַלמקלאַ-סישער, פון מסורת אבותינו געהייליקטער הלכה — דאָס קאָן מען ניט איבערגעבן אין קיין שום איבערזעצונג. אַלערזייס מאַקאַמען מוז מען לייענען אין אַריגינאַל, בכדי צו באַקומען אַ קלאָרן באַגריף און געהעריק אַפּצושאַצן אַלערזייס מייסטערשאַפט אין דעם דאָזיקן לייכטן, מיט ווייַ פּינקלדיקן זשאַנר.

בעת מען שאַצט אָפּ אַלערזייס באַדייטונג, מוז מען זיך אויך אָפּשטעלן נאָך אויף איין פּרט פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. אַלערזיי איז ניט בלויז דיכטער, נייערט אויך ליטעראַטור-קריטיקער. אין דער דריטער, אַכצנטער און טיילווייז אויך אין דער זעקס-און-פּערציקסטער מאַקאַמע גיט ער אַן אינטערעסאַנטע היסטאָריש-קריטישע כאַראַקטעריסטיק פון דער העברעישער פּאָעזיע אויס דער שפּאַניש-אַראַבישער תקופה ביז זיין צייט. זיין דור, אין וועלכן ער גופא לעבט, רופט אַלערזיי אָן דער עפּיגאָנען-דור:

זינט שלמה איז פון דער וועלט געגאַנגען, און משה, יהודה און אברהם¹ זיינען אויך געשטאַרבן — איז אויסגעטריקנט דער קוואַל פון פּאָעזיע, פאַרשווונדן איז דער רוח הקודש און גאַטס גייסט באַווייזט זיך ניט מער. קיינער פון זייערע נאַכבאַלגער קאָן זיך צו זיי ניט גלייכן.

אינהאַלט. אָט די פּאַע שפּאַניש-ווייסן פונם מוסיו-סמיל האָבן זיך באַווונדערט בולס אַרױס-געוויזן טרעט אין דער שפּעטערדיקער צייט, אין דער תקופה פון ירידה און אָפּגע-שטאַנענקייט. דער שאַרפּוויניקער ישׂר מקנדיא, וועלכער האָט געלעבט אין 17טן יאָר-הונדערט, גיט פּאָלגנדיק טרויעריק בילד וועגן דער פאַרדאַרבנקייט פונם סמיל אין זיין צייט: ועוד רעה תולת ראיתי אצל רוב המחברים מבני עמנו שאינם פותחים בלשון צח בדרך כל האומות להיות כל איש מדבר בלשון עמו אשר שפתיים ברור מללו והטבין באיהו לשון יבין לאשור... אלא נחלקו לב' כתות: קצתם ערבו לשון המקרא עם לשון הנמרא כל השומע תצילנה אוניו והיו בעיניו לזרא, וקצתם והם המתפארים במליצתם... יעקבי הכתובים להבנה זרה, כלם עקורים, נקודים וברודים... אי אפשר להעתיק ללשון אחר (הקדמה צו „ניבולות הכמה“).

1 די דיכטער שלמה גבורל, יהודה הלוי און משה און אברהם אבן עזרא.

מיר, די אָפּגעשטאַנענע, מיר קלייבן ווי די בעטלער די ברעקלעך און די פסולת, וואָס זיינען פון זייער טיש געפאַלן. מיר יאָגן טאָג און נאַכט איבער די פון זיי געטראַטענע זועגן, און מיר קאָנען זיי ניט דערגרייכן!¹

אַלחריזי מאַכט אויך אַ אינטערעסאַנטן נסיון אויפצושטעלן די הויפט-פּללים פון דער קונסט שירים צו שרייבן. זיין פּערזבוט-טעאָריע באַשטייט פון זיבן פּללים: קודם פּל דאַרף דער דיכטער אויסמיידן שווער-פאַרשטענדלעכע און ניט פיין קלינגענדיקע זעצער, און שטרענג זיך האַלטן אין די פּללים פון מעטריק און דקדוק. פיל געוויכט דאַרף אויך דער דיכטער לייגן אויף דער טעמע און אינהאַלט פונם געדיכט און — מער פון אַלץ שלעפּן און פיילן יעדן פּערז באַזונדער. זאָל אויך דער דיכטער זיך ניט אַינלן זיינע לידער צו פאַרעפנטלעכן; זאָל ער זיין וואָס שטרענגער צו זיין אייגן שאַפן און אַן רחמנות אויסמעקן אַלץ, וואָס ס'איז שוואַך און ווייניק געלונגען. פון פּופציק פּערזן זאָל ער איבערלאָזן דרייסיק, פון זיבציק — פּערציק, — דאַן וועט זיין ליד זיין צאַרט און ריין, ווי אַ פּלח אַ שיינע!²

* * *

אין איין צייט מיט אַלחריזי זיינען אַרויסגעטראַטן צוויי אַנדערע דיכטער, וואָס זייער טאַלענט געפינט זיך אין געוויסער קרבות מיט דעם פאַרפאַסער פונם „תּחכּמוני“. זיי האָבן אַריינגעפירט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור די אייגנאַרטיקע פאַרם פון דעם אַזוי גערופענעם סאַטירישן ראַמאַן מיט זיין מאַקאַמען-ענלעכן סטיל. מיט איינעם פון די צוויי דיכטער, מיט יהודה בן יצחק שפּתי פון באַרצעלאָנע, איז אַלחריזי געווען פּערזענלעך באַקאַנט און ער לויבט אים אין זיין „תּחכּמוני“ (ז. 351) אַלס „מייסטער פון פיינעם סטיל“ (מעין המליצות).

1 תּחכּמוני, 182.

2 דאָרטן, 183—184. כאַראַקטעריסטיש איז אויך די שטעלע אין אַלחריזי'ס „מסודי המילוסופים“, וווּ עס ווערט גערעדט וועגן סטיל-אייגנאַרטיקייטן. ביים הויף פונם סלך פּעניסוס זיינען זיך צונויפגעקומען פיר חכמים: איינער פון מלכות יון, דער צווייטער פון הודו, דער דריטער פון רוים, דער פּערטער פון פּרס. אויף דעם מלכס פּראַגע: הויף איז אַזוינס סטיל (ישאלם על המליצה מה היא?), הויף דער נריך געענטפערט: אין סטיל איז די הויפטזאַך פּראַפּאַציע און פּאַסנדיקער אויסזאַל פון אויסדריקן. דער פון פּרס הויף געזאָגט: אינס סטיל איז דאָס הויכטיקסטע. דער סוד פון טאָס, דאָס פאַרשטיין, ייען מען דאַרף מקצר זיין און ווען מער מאַריך זיין. דער פון הודו הויף געזאָגט: גוטער סטיל פּאַדערט קודם-כל קלאַרע אויסדריקן אין פּאַעטיש-שיינע פאַרגלייכונגען. דער רויטער הויף געזאָגט: דאָס מייערסטע אין סטיל איז — פּשמות, דאָס ערנסטע — איבעריקע דבורים.

זענען שבתים לעבן איז כמעט גארניט באקאנט. מיר ווייסן בלויז, און דאס אויך א דאנק דעם דיכטער גופא 1, דאס יאָר פון זיין געבורט און ווען זיינע צוויי פאָעטישע ווערק זיינען געשאפן געוואָרן. איינס פון די ווערק — אַ דיראַקטישע פאָעמע „מלחמת החכמה והעושר“, וואָס דער דיכטער האָט געווידמעט דעם יידישן מעצענאַט טודרוס הלוי, איז פאַר-פאַסט געוואָרן אינם יאָר 1214 2. איר פאָעטישער ווערט איז אַ גאַנץ קליינער. דער סיוושעט און אינהאַלט איז אומבאהאַלפן און האַלפערדיק; ווייניק אָריגינעל איז אויך דער מוכר השפל פונם ווערק; אַז חכמה און עשירות דאַרפן צווישן זיך לעבן בשלום, ווייל זיי קאָנען זיך איינס אָן דעם אַנדערן ניט באַגיין.

פאַדייטנדיק געלונגענער איז זיין סאַטירישער ראָמאַן „מנחת יהודה שונא הנשים“ (די גאָב פון יהודה דעם פרויען-פיינד), וואָס ער האָט פאַרענדיקט אין 1208 און געווידמעט זיין מעצענאַט און באַשיצער, דעם יידישן שררה אַברהם אַלפֿתֿר, וועלכער האָט פאַרנומען אַ בכבודיקן פאַסטן ביים הויף פונם קאַסטילישן מלך אַלפֿאַנזאָ דעם זיבעטן. דאָס ווערק איז געשריבן אין געריימטער פראָזע, אָפט צונויפגעפלאַכטן מיט קורצע לידער לויטן מאַקאַמען-שטייגער. אינם אַריינפיר, וואָס געפינט זיך ניט אין קיין שום פאַרפינדונג מיטן תוכן פונם ראָמאַן, דערציילט דער פאַרפאַסער אין סאַטירישן טאָן, ווי ערגעץ אין אַ מדינה איז אויסגע-וואַקסן אַ „פאַרנאַרישט אומוויסנדיקער דור“ (ונפרץ דור הסכלות), וועלכער האָט מלחמה דערקלערט אַלע וויסנשאַפטן און שטאַרק גערודפט די חכמים און פאַרשער. דער תוכן פונם ראָמאַן גופא איז פאַלגנדיקער:

צו זייער אַ קלוגן און גאַטספאַרבטיקן זקן, תחכמוני, האָט זיך עטלעכע מאָל אין חלום באַוויזן אַ געטלעכע געשטאַלט, וואָס האָט אים באַפוילן אָנוואַגן דער וועלט, אַז דער מקור פון אַלע אומגליקן און ליידן איז — די פרוי. אויפן טויטן-בעט בעט דער זקן זיין איינציקן זון, זרחן, ער זאָל למען השם זיין גאַנץ לעבן מיידן די פרויען-געזעלשאַפט.

אַ קלאַג איז צו דעם — וואָרנט תחכמוני — ווער ס'ברענגט אַ פרוי אין זיין הויז. צו יעדער צרה איז דאָ אַ תרופה, יעדעס אומגליק

1 אין דער הקדמה צום „מנחת יהודה“, לויט דעם נוסח, וועלכן שלמה-זלמן האַלבערשטאַם האָט פאַרעפנטלעכט (ננוי נמתרות, III, 82, 85), ווייזט דער פאַרפאַסער אָן, אַז ער האָט דאָס ווערק פאַרענדיקט אינם יאָר 1208 אויפן פערציקסטן יאָר פון זיין לעבן. ער איז אַזאָ געפאָרן אין 1168; געשאַרען איז ער נאָך 1225.

2 דאָס ערשטע מאָל געדרוקט אין קאָנסטאַנטיןאָפּאָל, צוזאַמען מיט שבתים צווייטן ווערק, אין 1543, איבערגעדרוקט אין פראַנקפורט אין 1718 און אויך אין 1844 צום סוף פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע „בן המלך והנזיר“.

האָט אַ גרענעץ, נאָר אינן באַווייבטער — ער איז פאַרפאַלן אויף אייביק, אים קאָן שוין קיינער ניט העלפֿן... געדענק=זשע, מיין זון! וועסטו אין צפון אַ פרוי דערזען — קיין דרום ווענד שניעל דיין געזיכט; וועסטו אויף אַ פאַרזאַמלונג איר קול דערהערן — פאַרלאָזן וואָס גיכער דעם עולם; וועט אַ אשה דיין קלייד פעסט האַלטן — נאַקעט אַנטלויף דאָן פאַר איר"1.

זרח האָט באַשלאָסן שטרענג צו דערפילן דעם רצון פון זיין פאָטער. מיט דריי זיינע געטרייע חברים האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ פרעמד, נאָר זייער געבענטשט לאַנד, וווּ עס בליען שטענדיק מירטן און אַלעאַנע דער=ביימער. דאָרט האָט זרח מיט גרויס ערפאַנג אַגטירט צווישן די יונגעלייט, זיי זאָלן מיט פרויען זיך ניט פאַרבינדן און ווי פאַר אַ שד אַנטלויפן פאַר חופּה וקדוּשין. צווישן דער פרויען=באַפעלקערונג פונם לאַנד איז געוואָרן אַן אמתע בהלה. מען האָט געמאַכט אַ ווייבערשע אַסיפה, עס זיינען געקומען אַלט און יונג, יפת=תוארם און מיאוסקייטן, אַלע צוזאַמען האָבן זיי געהאַלטן אַן עצה, ווי אַזוי צו באַזייטיקן אַזאַ גרויסע צרה. אַ תרופּה האָט געפונען איינע זייער אַ קלוגע זקנה, קַבֿי. זי האָט זיך אונטערגענומען זרחס האַרץ צו פאַנגען מיט דער פראַכט פונם שענסטן מיידל אין דער גאַנצער מדינה, אַנְלָה. און זרח איז טאַקע אַרייַנגעפאַלן אין דעם נעץ, וואָס די אַלטע מכשפה האָט פאַר אים געשטעלט. אין דער ליבע=דערקלערונג פון אַנְלָה מיט זרחן פילט זיך דער הייסער תאווהדיקער אַטעם פונם דרום=לאַנד. קונסטרייך איז געשיידערט, ווי ביי זרחן ווערט דאָס ליבע=געפיל ביסלעכווייז אַלץ מעכטיקער און שטאַרקער, און דער ליבע=דועט רייסט זיך איבער מיט אַ שטורמיש=הייסן אַקאָרד:

צביה איומה — ונאווה ותמה — זיפה כתרצה — וברה כחמה

עלי על יצועף — וממף תני לך — הוזה התנופה — ושוק התרומה.

פאַרגעסן האָט זרח אינם פאָטערס צוואה, און ער בעט ביי אַנְלָה, זי זאָל מיט אים התונה האָפן. אין הומאָריסטיש=קאָמישן טאָן ווערט באַשריבן די גאַנצע התונה, ווי דער חתן, באַטרונקען פון ליבע=רויש, הערט זיך ניט אַיין אין דעם צוויידייטיקן טעקסט פון דער כתובה און באַמערקט ניט, ווי אונטער דער חופּה פאַרבייט מען די יפת=תואר

1 אם בצפון אשה תשזן — שים פניך נגד דרום

אם תשמע בין עדה שמעה — מן העדה ההיא הריא דרום

אם השלח יר אל מלבושך — הנצל ממנה ערום.

אַינע דורך אַ גוט פאַרשליערטער, אָבער גריילעכער מיאוסקייט און שרעק=
לעכער מרשעת, רַפָּפּה בת אַינא 1.

ערשט אין דער פרי איבערצייגט זיך זרח מיט טויט=שרעק, ווי גרויזאם מען האָט אים גענאַרט. און זיין ווייב, די צרה, דערקלערט גלייך מיט אַ געלעכטער פון אַ מכשפה, אז פון היינט אָן איז זי די האַרין און ער, דער שליםמול, איר עבד פנעני. אין אַ סצענע, פול מיט גרעלע, אָבער לעבעדיקע פאַרפּן, דערקלערט רצפה בת איה, אויף וואָס פאַר אַן אופן זי וועט שוין באַזאָרגן, אז איר מאַן זאָל פל ימיו זיין זאַט אין צרות און ליידן. דער אומגליקלעכער זרח בעט הילף ביי זיינע חברים, דאָ מישט זיך אויך אַריין דער פאַרפאַסער גופא: ער טרייסט זרחן דער= מיט, וואָס אויך ער, דער דיכטער, איז ניט מולדיקער פון אים: „מיין גורל איז אויך דיין גורל, דורך חופה וקדושין האָבן מיר זיך ביידע אומ= גליקלעך געמאַכט. אוי, זרח! וויי און ווינד איז אונז ביידן! לאָמיר צוזאַמען וויינען און קלאָנן! שרעקלעך איז אונזער בשותפותער גורל! צו נשים פאַר קנעכט זיינען מיר ביידע פאַרקויפט געוואָרן!“ 2.

בכדי זרחן אַרויסצוהעלפן פון דער נויט, האָבן זיינע חברים באַ= שלאַסן צונויפצורופן אַן אַסיפה און פאַרלייגן, אז זרח זאָל גטן רצפה בת איהן. אויף דער אַסיפה זיינען אָבער אויך געקומען אַ סך פרויען און געפאַדערט, אז זרח זאָל בלייבן פל ימיו צוזאַמען מיט זיין ווייב, דער צרה. איז דעמאָלט געבליבן, מען זאָל גיין צום מלך גופא און זיך פאַר= לאָזן אויף זיין גערעכטיקייט; ווי ער וועט פסקענען אזוי זאָל עס בלייבן. אַלע קומען צום קיניג און יעדער צד טרעט אַרויס מיט זיינע טענות. פלוצלינג מישט זיך אַריין דער פאַרפאַסער בכבודו ובעצמו און רייסט איבער דעם ראַמאָן אויף אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אופן. דער דיכטער טרעט אַרויס אין אייגענער פערזאָן פאַרן מלך מיט פאַלגנדיקער דערקלע= רונג: „איך שווער ביי גאָט, וואָס האָט דיין שטול דערהויכט און ביז צו די הימלען דיין לויב דערהייבן, אז תהפמוני איז לאַ היה ולא נברא, זרח האָט רצפה בת איה פאַר קיין ווייב ניט גענומען און אַלע איבעריקע פערזאָנען זיינען אויף דער וועלט ניט געווען. דאָס האָט זי אַלע מיין הלום באַשאַפן, דעם דיכטערס פאַנטאַזיע האָט זי געבאָרן!“ 1.

1 דער דאָזיקער ביבלישער נאָמען איז דאָ צוגעפאַסט מיט אַ פייון. דער פירוש פון דעם נאָמען איז: די קויל=שוואַרצע טאָכטער פון דער סאָווע (נאכט=פויגל).

2 אהה, זרח! אבוי לך ואבוי לי — לכה נכבה ונגוד לאהדים
לזמן הרע אשר דרך כאיוב — ושכנו ביד נשים לעבדים.

3 תהכמיני זה לא נברא ולא היה — ולא נשא זרח לרצפה בת איה — ואלה

אין צוויי יאר ארום נאכדעם, ווי דער „מנחת יהודה“ איז דערשינען. האָט אָן אומבאקאנטער יונגער דיכטער מיטן נאָמען יצחק געפונען פאר נייטיק „זיך אָנצונעמען פארן כבוד פון די פרויען“, און צו דעם צוועק האָט ער פארפאַסט (אין 1210), אין קעננזאָץ צו שפּתו דעם „שונא הנשים“ ווערק, אָן אַפּאָלאָגעטישן ראָמאַן „עזרת נשים“¹.

דאָס דאָזיקע ווערק — דערקלערט דער פארפאַסער — וועט דערפרייען אַלע פארליבטע, וואָס וואַנדערן געאַרעמט אין די דופּטנדיקע סעדער אונטער די שאַטנס פון מירטן און ציטראָנען-ביימער“.

דער פּאָעטישער ווערט פון דעם ווערק איז אַ גאַנץ קליינער. דער גוף המעשה איז קינדערש נאָו, די טעכניק אומבאָהאַלפּן און דער סטיל וואַסערדיק און לאַנגווייליק. איין שטעלע איז דאָך פראי אונטערצושטרייבן, ווייל זי האָט אַ געוויסן קולטור-היסטאָרישן ווערט. „עזרת נשים“ איז געווינדעט דעמועליקן יידישן מעצענאַט, וועמען ס'האָט שפּעטער מיט אייניקע יאָר געווינדעט זיין „מלחמת החכמה והעושר“ יהודה שפּתו. עס איז בכלל שווער צו געפינען אַ מיטלאַלטערלעך פּאָעטיש ווערק פון וועלטלעכן אינהאַלט, וואָס ס'זאָל גלייך נאָכן שער-בלאַט ניט זיין פאַרזאָרגט מיט אַ לויב-געזאַנג לכבוד אַ יידישן „שר“, וועלכער ווערט דאָרט פּאַשענקט מיט אַלע מעלות און געקרוינט אַלס גואל און שטיצער פון זויסן און קונסט. דאָס איז אַ גאַנץ פאַגרייפלעכע דערשיינונג, בעת מען נעמט אין באַטראַכט די לאַגע פונם מיטלאַלטערלעכן ביכער-מאַרק און די צושטאַנדן, ביי וועלכע ליטעראַרישע ווערק פלעגן דעמאָלט געפינען פאַרשפּרייטונג. איידער מען האָט אַנטדעקט דעם דרוק-וואַרשטאַט און די המצאה פון ביליקן לומפן פאַפּיר, זיינען ביכער געווען שרעקלעך טייער. דערלויבן זיך אַזאַ לוקסוס, ווי קויפן אַ בוך, האָט געקאָנט נאָר

המדברים כלם טהם לא נברא אדם — כי אם מלבי אני בודאם — ועל אדני הכוב הוצק יסודם.

אין יאָר 1225 האָט שפּתו געשריבן אַ „נאָכוואַרס“ צו זיין ווערק, וו ער פאַ-קלאַנג זיך, אַז איינער איז אַ פּלאַנצאַס פּאַנאַנען און אייניקע לידער פון „מנחת יהודה“ פאַר זיינע אייגענע אויסגעגעבן.

שפּתו האָט אויך אַ פּראָזאיש ווערק געשריבן — אַ היסטאָרישע כראָניק; און דעם דאָזיקן ווערק איז אויסגעפאַלן אַ גיט גאַנץ געוויינלעכער גורל. דער איינציקער פאַ-נסקריפט איז נאָך ביים פאַרפאַסערס לעבן אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אייניקע סאַר-נאָסער איינזוינער. עפעס האָט דאָס ווערק ביי זיי גיט נושא חן געווען און זיי האָבן דעם מאַנסקריפט פאַרברענט. דער טיף באַליידיקטער פאַרפאַסער האָט זיין גאַנצן צאָרן אויסגעגאָסן אויף די דאָזיקע פינף סאַראַגאָסער אין אַ בייסנרוקן פאַטפּלעס „דברי הַאָלָה והנדרו“ (פאַרעפּנטלעכט דורך י. דאָוידזאָן אין „האשכל“, VI, 165—175).

¹ פאַרעפּנטלעכט דורך האַלבערשטאַם אין „גנוי נסתרות“.

א גאנץ רייכער מענטש 1. ביי אַזא ענג פאָרגענעצטן לייענער-קרייז האָט א דיכטער צי א געלערנטער, ווי פאַלד ער גופא איז ניט געווען קיין פאַרמעגלעכער מענטש, נאָר דעמאָלט געקאָנט זיך אָפּגעפן דער ליטעראַט-רישער טעטיקייט, ווען אים האָט געשטיצט עפעס אַ נדבן. אַ מעצענאַט. די מיטלאַלטערלעכע קריסטלעכע זינגער און דיכטער, די אַלע טרובאַדורן, זשאַנגלערן, מינעזינגער און טרובערן — האָבן געלעבט דערפון, וואָס זיי פלעגן דעקלאַמירן און זינגען זייערע לידער אין די פּאַלאַצן פון די פירשטן און גראַפן. ענלעך איז אויך געווען די לאַגע ביי יידן. אונזער פאַרימטער דיכטער שלמה גבירול, בעת ער לויבט דעם נדבן שמואל הנגיד, שטרייבט ער אונטער, אַז אַ דאַנק יענעמם מילדקייט איז אויך דעם דיכטערס פייטל פול מיט געלט:

תבל תהודך למען נמלאה — שמחה והיותר צרור כספנו.

אונזער יידישער טרובאַדור, דער וואַנדער-זינגער אַלחריוז, האָט ווי מיר ווייסן, געלעבט דערפון, וואָס פאַרשיידענע יידישע שררות האָבן אים געשטיצט, און מיט גאַלדענע מטבעות פאַצאָלט זיינע וויציקע פערזן און עקספּראַטן. אברהם אבן עזרא האָט געלעבט פון תמיכה און ס'רוב זיינע ווערק האָט ער געשריבן אויפן ווונטש פון זיינע נדבנים אָדער תלמידים. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן מער פאַריכות וועגן דער קולטורעלער ראַלע פון יידישע מעצענאַטן 2. אינם „עזרת נשים" ווענדט זיך דער יונגער „פרויען-פאַשיצער" צו זיינע לידער: „זאָגט אַלעמען אַן די ליכטיקע בשורו: מיין ווערק וועט דערפרייען אַלע מיידלשע הערצער, און טאַנצן וועלן די פרויען אין זינגענדיקן ראָד ... אַך, איילט, מיינע לידער, וואָס גיכער — דעם גנעדיקן האַר פליט אַנטקעגן! אונטער זיין אָפּדאַך הילף זוכט און שוץ. ברייט איז זיין האַרץ און פילגריפיק; גרייט וועט איר דאָרט געפינען דעם טיש, דעם שטול און די בלאַנקנדיקע מנורה" (אַ פיבלישער אויס-דרוק). טריי דינט אים, ווי קנעכט — ער וועט אייך באַהיטן, פאַשיצן! 3.

1 וועגן דעם יקות אויף ביכער אין מיטלאַלטער טער פאַריכות אינם צווייטן טייל פון אונזער ווערק.

2 אויך וועגן דעם אינסטיטוט פאַנסקריפּטן-אַפּשרויבערס און קאַפיסטן, און דערביי אויך וועגן די דעמאָליטיקע לעזער-קרייזן — אינם 2טן טייל.

3 לכו, שירי, ואל יושבי קצות — תבשרו והיום יום בשורה: בפפר זה הכי תשמח בתולה — במחול אך לזה רני עקרת

פנו וסעו לאור השר ודרשו — אלי שכנו ונחוו שם לעורה
ביען תמצא לבו רחב יד — ובו שלחן עם פסא עם מנורה
לכו שרתו לפניו כעבדים — והיא לכם יהיה מחסה וסתרת.

באדייטנדיקער אלס יהודה שבתי, שוין ניט ריידנדיק וועגן זיין קעגנער דעם בעל "עזרת נשים", איז דער פארפאסער פון אן אנדער סאטירישן ראמאן, אויך אלחריוס א בן דור, יוסף בן מאיר זבארה פון בארצעלאנע. ער האט באקומען אן אלזייטיקע בילדונג¹; אויסער יידיש-רבנישע למודים האט ער פלייסיק שטודירט פארשידענע שפראכן און וויסנשאפטן, באזונדערס מעדיצין. ווי עס שיינט, איז די הייל-קונסט געווען דער מקור פון זיין פרנסה². וועגן זיינע ברייטע מעדיצינישע ידיעות זאגן עדות זיינע צוויי קליינע ווערק, "מראות השתן" און "בתי הנפש"³. דאס לעצטע ווערק האט א באזונדערן אינטערעס, ווייל ס'איז דאָרט דעם פארפאסער געלונגען גוכר צו זיין געוויסע טעכנישע שוועריקייטן, געפינען אויף העברעיש פאר יעדן גליד און אבר אינם מענטשנס גוף א באשטימטע באצייכענונג און אין פליסיקע פערון באשרייבן זייער באדייטונג און טעטיקייט.

ווי עס איז זיך משער צו זיין אויס דער הקדמה צו זבארהס הויפט-ווערק, האט איינער זיינער א גוטער באקאנטער אים איבערגערעדט אונטער-צונעמען צוזאמען א ווייטע ריזע. ווי עס שיינט, האט די דאָזיקע נסיעה זבארהן גורם געווען פיל עגמת נפש, ער האט אָבער אויך איר צו פאר-דאנקען זיין הויפט-ווערק, דעם סאטיריש-דידאקטישן ראמאן, ספר שעשועים⁴. אויך דאָס ווערק איז א יידישן מעצענאט געווירמעט, זבארהס א בן-עיר, ששת בן בנבנשת, וואָס האט פארנומען אן אָנגעזעענע שטעלע ביים מלך פון אראגאניע, און אלחריוו לויפט אים אלס, האר איבער אלע הארן, וועמעס נאָמען ס'איז באַרימט אין מורה און אין מערב⁵.

דער "ספר שעשועים" באַשטייט פון דרייצן מאַקאמען. אויך אין זיי פיגורירן צוויי הויפט-פערזאָנען: דער פארפאסער גופא און זיין

1 איינער פון זיינע לערער איז געווען דער באַקאנטער געלערנטער יוסף קמחי (זע "אוצר נחמד", 1, 105-106).

2 אין דער הקדמה צו זיין "ספר שעשועים" שרייבט זבארה: איש היה בארץ ברצלונה, יוסף בן זבארה שמו, והיה האיש החורא... עובדס ומרפאס, לכל הולה מהם מנין רפואות העלתו, בעזר יוצרו כפי טלאכתו והכמתו ומתעסק במחלתו.

3 פארעפנטלעכט דורך ישראל דאָוידזאָן אין 1914.

4 צום ערשטן מאל געדרוקט אין קאָנסטאנטינאָפאל אין 1577, איבערגעדרוקט אין 1886. טיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער קריטיש-וויסנשאַפֿטלעכער אויסגאַבע פון י. דאָוידזאָן, 1914. אויסער די דערמאָנטע הערק האָס זבארה געשריבן אויך פּיוטים (זע ח. ברָאָדי, שער השיר, 170-188).

5 וועגן ששה בנבנשת וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן אין צווייטן טייל.

באגלייטער, דער שטן און שך ארנל בן עינו. דער פארפאסער וואנדלט מיט זיין שרעקלעכן חבר, דעם פארשטעלטן שך, פון לאנד צו לאנד, און דער לעזער באקאנט זיך מיט אלץ, וואס זיי פאסירט אויפן וועג. ניט אָבער דער גוף המעשה איז אין „ספר שעשועים“ דער עיקר.

א דאָנק זיין אייגנארטיקער ארכיטעקטאָניק פארנעמט בכלל זפארהם ווערק א פבבודיקן פלאץ אין דער אנטוויקלונגס-געשיכטע פון פאָעטישע פארמען אין דער העברעיִשער ליטעראטור. מיר האָבן שוין ביי שבתים „מנחת יהודה“ געזען, מיט וואָס פאר אַן אומדערוואַרטן קונסט-גריף עס באַנוצט זיך דער דיכטער: אין דער מיט דערצייִלונג מיט זיך פֿלוצלינג אַריין דער דיכטער גופא, און באַווייזט זיך נאָך אַ מאָל צום סוף, און רייסט מיט אַ מאָל איבער די גאַנצע מעשה. דער בעל „ספר שעשועים“ גייט אָבער אויף אַן אַנדער דרך. ער שפּינט די פאַרפֿלאַנטערטע מעשה פון זיין ראָמאַן לויט דעם אין די מורה-לענדער, בפרט ביי די אַראַבער, זייער באַליבטן מוסטער, וווּ אַ גאַנצער פֿלאַנטער פון פאַרשיידענע מעשיות ווערן אַרומגערינגלט מיט איין אויבער-מעשה, ווי מיט אַ שלאַנג-קייט אָדער ריוון-קראַנט. אָט די ראָלע פון דער פאַרבינדונגס-קייט שפּילט אין זפארהם ווערק די באַגעגעניש פונם פאַרפֿאסער מיטן שך און די באַשרייבונג, וואָס צווישן זיי איז פאַרגעקומען. דאָן ערשט הייבט אָן דער פאַרפֿאסער פּונאָדערוויקלען דעם פאַנטאַסטישן קנויל פון קונציקע מעשהלעך, משלים, פאַראַבעלן, גלייכווערטלעך, און דאָס אַלץ קייטלט זיך איינס נאָכן אַנדערן, ווי רינגעלעך פון אַ לאַנגער קייט. דעם דאָזיקן פֿילפֿארביקן באַלקאָריסטישן מאַטעריאַל האָט דער פאַר-פאָסער צונויפגעזאַמלט פון די פאַרשיידנסטע קוועלן: פון אַלמ-ייִדישע, גריכישע, אַראַבישע און אינדישע. באַזונדערס אינטערעסאַנט זיינען אין דער הינזיכט די מאַקאַמען: 2, 3, 5, 6 און 12.

די צווייטע מאַקאַמע איז אַ גאַנצע פּאָעמע וועגן דעם שלויען פּוקס און דעם אָפּגענאַרטן פּאַנטער. ווי אַ גאַנצער קנויל ציען זיך איינע נאָך דער אַנדערער פּיל פּאַבלען און מעשהלעך וועגן דער פּאַלשקייט פון דעם פּוקס און וועגן דער לייכטזיניקייט און שלעכטסקייט פון דער פּרוי. באַזונדערס פּאַפּולער איז געוואָרן אין דער שפּעטערדיקער ייִדישער 1 און אויך אייראָפּעיִשער ליטעראַטור די דאָרט דערצייִלטע מעשה וועגן דער לייכטזיניקער אַלמנה.

1 זע: תוספות צו מס' קדושין, דף 80, עמ' ב' ; מעשה-ביך נוב' 108 (אין דער הילמערסדאָרפער אויסגאַבע).

ערגעץ אין א ווייטן לאַנד איז א מנהג געווען, אז א געהאנגענעם פארברעכער האָט מען ניט געטאָרט אַראָפּנעמען פון דער תּליה אין משך פון ניין טעג. די גאַנצע צייט איז געשטאַנען אַ וואַך און געהיט דעם קערפּער, בכדי די קרובים און גוטע-פריינד פונם געהאַנגענעם זאָלן אים ביי נאַכט ניט אַראָפּגאַנגענען פון דער תּליה. איין מאָל אין דער נאַכט האָט דער שומר, וואָס האָט ביי דער תּליה געהיט, דערהערט ניט ווייט אַ גרויס געיאָמער. ער איז צוגעגאַנגען און דערזען, אז גאַנץ אין דער נאַענט ליגט אַ יונגע פרוי איבער אַ פּרישן קבר און וויינט מיט ביטערע טרען. דאָס האָט עס אַן אומגליקלעכע אלמנה באַוויינט איר היים-געליבטן פאַרשטאַרבּענעם מאַן. דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגעחזרט אין דער צווייטער נאַכט. דער שומר האָט אָנגעהויבן צו טרייסטן די אלמנה, און אין אַ שעה אַרום האָט זי אים שוין געמאַכט אַלערליי פּאַנדלעך. אז זיי זיינען אין אַ צייט אַרום, אומגעאַרמט צוגעגאַנגען צו דער תּליה, האָט דער שומר מיט שרעק דערזען, אז דער קערפּער פונם געהאַנגענעם איז פאַרשווונדן געוואָרן. דער שומר דעקלערט דאָן, אז ער מוז גלייך אַנטלויפן, אויב ניט - וועט ער שטרענג באַשטראַפּט ווערן פאַר זיין נאַכלעסיקייט. די פרוי פאַרויקט אים און לייגט אים פאַר אַרויסצוגראָבן פונם קבר איר מאַן און אויפהענגען אָנשטאָט דעם פאַרמשפּטן. דער שומר זאָגט זיך אָפּ: ער קאָן אזא זינד אויף זיין געוויסן ניט נעמען. האָט די אלמנה אליין איר מאַן אויסגעגראָבן. ווי דער שומר דערזעט דעם טויטן קערפּער, דערקלערט ער, אז ער קאָן אים צו גאָרניט נוצן, ווייל דער פאַרמשפּטער איז געווען אַ קָרָב, מיט אַ גרויסן פּלייך אויפן קאָפּ, און דער אויסגעגראָבענער מת איז שטאַרק באַוואַקסן. דאָס מאַכט ניט אויס, זאָגט געלאַסן די אלמנה, און צופּט אויס ביי איר טויטן מאַן איינציקווייז אַלע האָר פונם קאָפּ. דעם קערפּער האָט מען דאָן אויף דער תּליה אויפּגעהאַנגען, און דאָס פאַרליבטע פאַר האָט באַלד חתונה געהאַט ¹.

דער תּמצית און מוסר השכל פון דער מאַקאַמע גופא וועגן דעם פּוקס און דעם פּאַנטער געפינט זיך דווקא אין פּולן קעגנזאָץ צו דער דאָזיקער מעשה. דער פּאַנטער קומט עס דערפאַר אום, וואָס ער האָט זיין בת זוג, די קלוגע און געזעצטע פּאַנטערע, ניט געוואַלט פּאַלגן. דעם שליוען פּוקס איז נעמלעך מיט זיינע קלוגע מעשיות געלונגען איבער-

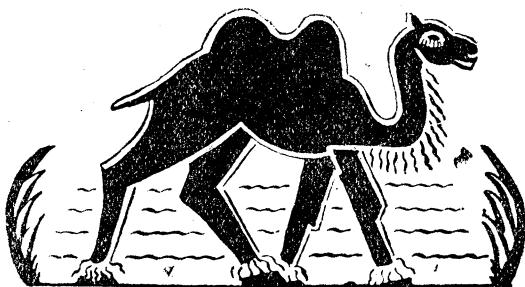
¹ עס איז שווער צו גלויבן, אז די דאָזיקע מעשה זאָל זיין אַ פּשוטע איבער-דערציילונג פון דער, אין דער גריכיש-רוימישער וועלט, וייער פּאַפּולערער מעשה וועגן דער מאַטראָנאַ פון עפעס. די מעשה איז בלי-ספק אַ פּיל עלטערע. זע וועגן דעם: יד. גרייטסבאך, די טריילאָזע ווישווע, איינע כינעזישע נאָעלע.

צוריידין איר שכן, דעם פאנטער, ער זאל צוזאמען מיט זיין גאנצן הויז=געזינט פארלאזן זיין איינגעזעסן אַרט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיין בת=זוג, די עקרת הבית, האָט אים שטאַרק געוואָרנט, ער זאל זיך ניט לאָזן פון דעם פּוקס פאַרפירן. און אָט וואָס דער סוף איז געווען: „איר היים האָט די פאַנטער=משפּחה פאַרלאָזן; פאַראויס גייט מיט תּמימות דער פּוקס דער פאַלשער: ער האָט דאָך פאַרשפּראַכן דעם וועג צו ווייזן, וואָס פירט אין דער שיינער געבענטשטער מדינה. זיי זיינען געקומען צום ציל דעם געווננטשטן. דאָס לאַנד איז געווען פול מיט טייכן, קוואַלן און שנעל=לויפנדיקע געוויסער. האַרציק געזענגט זיך דער פּוקס מיט דער גאַנצער משפּחה; מיט פרייד און מיט רחבות קערט ער זיך צוריק — זיין שלויער פּלאַן איז געלונגען: ער האָט אים פאַרנאַרט, דעם לעפּישן פּאַנטער, „ענדלעך געפּטרט די לעסטיקע שכנים, איצט איז אין מיין אייג=ציקער שליטה די היים מיט דער גאַנצער אומגעגנט“... און דאָרט, אינם לאַנד דעם „געבענטשטן“, וווּ די פאַנטערן האָבן זייער נייע היים אויפגעבויט — האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די צייט פון רעגנס און גרויסע געוויסער. אַרויס פון די ברעגעס זיינען באַלד אַלע טייכן און פּליסן; ניט לאַנג האָט געדויערט, און אין מיטן דער נאַכט, בעת אין די אָרמען פון שלאָף איז די פאַנטער=משפּחה געלעגן — איינגעשטירצט האָבן דאָן פּלוצלינג מיט גרויס רעש און געפילדער די ביזע, צאָרנדיקע כּוואַליעס. „אוי וויי איז מיר, וויי! — האָט מיט טויט=שרעק דער פאַנטער גע=יאַמערט — וויי איז צו דעם, וואָס פּאָלנט דעם פּוקס פאַלשע עצות און בלייבט טויב צו דער ווייבס געטרייע ווערטער!“ — און באַרעקט האָבן אים די קאַלט=ברוגזע כּוואַליעס“...

אין דער דריטער מאַקאַמע ווערט געבראַכט דאָס שיינע מעשהלע, וואָס שטאַמט פון אינדיע¹, וועגן דער קלוגער פּויערים=מיידל; ווי אַזוי דאָס מיידל האָט קונציק פּוטר הלום געווען דעם מלך און דער מלך האָט מיט איר חתונה געהאַט. פון אינדישע מקורים שטאַמט אויך געוויס די מעשה וועגן דער פּרינצעסין מיט דער רויז אין דער אַכטער מאַקאַמע. אין דער פינפטער מאַקאַמע זיינען איינגעפּלאַכטן אַ גאַנצע גרופּע מעשיות וועגן אַ קלוגן ריכטער; איינע פון זיי, די מעשה וועגן יעקב פון קאַרדאַווע און דעם פאַלשן שר, קומט פאַר אין פאַרשיידענע נוסחאות אין דער שפּעטערדיקער אייראָפּעישער ליטעראַטור: אין דעם באַקאַנטן זאַמלבוך „געסטע דאָמאַנאָרום“, ביי דעם איטאַליענער באַקאַמטשיאָ און אין פּיל

¹ זע: דאָווידזאָן אין זיין הקדמה צו „ספר שעשועים“, 53-54. דאָרט ווערט געבראַכט דער אינדישער מקור.

אנדערע קוועלן. אין דער זעקסטער מאקאמע באגעגענען מיר אן אינטע-
 רעסאנטן וואריאנט פון דער באקאנטער מעשה טוביה. עם ווערט ביי
 זבארהן דערציילט, ווי אזוי דער גאטספארכטיקער טוביה האט עובר
 געווען אויף דעם גרויזאמען פארבאט, מען זאל ניט טארן די טויטע
 מקבר זיין; דערנאך ווי ער ווערט בלינד, ווי זיין זון לאזט זיך אין ווייטן
 וועג און באגעגנט אליהו הנביא. אין דער זיבעטער מאקאמע שטעלן זיך
 אפ אויף נאכטלעגער ביידע הויפט־פערזאנען, דער פארפאסער און זיין
 באגלייטער, ביי זייער א קלוגן זקן, און יענער אונטערהאלט זיי מיט
 אנעקדאטן און ווייז־ווערטער. אויך פיל פון די דאזיקע אנעקדאטן און
 גלייכווערטלעך באגעגענען מיר אין דער שפעטערדיקער אייראפעישער
 ליטעראטור, ווי צום ביישפיל, אין דעם אויבנדערמאנטן, געסטאראמא-
 נארום. אין דער פארלעצטער מאקאמע באגעגענען מיר ווידער א פרויען-
 פינדלעכע מעשה, ווי עם ווערט דערציילט וועגן א אשה רעה, וואס
 דער שטן גופא ווערט נשתומם פון אירע אכזרישע איינפאלן 1.

1 די ביי זבארהן געבראכטע מעשה וועגן דעם קלוגן בלך און דער לייכטזיניקער פרוי, וואס איז מרוצה איר מאן צו הרגנען, געפינען מיר אויך אין דעם „משלים של שלמה המלך“ (בית המדרש, IV, 146-148) און אין רבנו נסים „חבור יפה“ (ו. 14-15). אין דער אויסגאבע (1746).

נינטער קאפיטל

די השפעה פון יידן אויפן אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. — פּעטער אַלפּאַנסי און זיין „Disciplina clericalis“, — דער היסטאָרישער עפּאָס „ספר הישר“, — אברהם אבן הסדאי און זיין דידאַקטישער ראָמאַן „בן המלך והנזיר“, — „פלילא ודימנא“ און אירע איבערזעצער, — „משלי סנדבאר“, — דער פּראָטעסט קעגן דער פּרעמדלענדישער השפּעה. — יצחק אבן סחלה און זיין פּאַבל-זאַמלונג „משל הקדמוני“, — דער פּאַבל-דיכטער ברכיה הנקדן און זיין „משלי שועלים“, — די התחלה פון דער ירידה; די השפּעה פון דער קאַטאָלישער קאַסטייליע. שלום.

זבאַרהס בוך פירט אונז אַריין אין אַ ניי געביט — אין דעם פּאַנ-טאַסטישן לאַבירינט פון פּאָלקלאָר, וווּ די פּרוכטן פון פּאָלקס-חכמה און די בלומען פון פּאָלקס-טרוימען און חלומות וואַנדערן פון לאַנד צו לאַנד. בייטן זייער לבוש, באַרייכערן זיך מיט נייע עלעמענטן, און דינען דאָן אלס נייער מקור פאַרן ווייטערן פּאָלקס-שאַפּן. דעם דיכטער פון „ספר שעשועים“ איז זייער געפּעלן געוואָרן דער מנהג, וואָס איז אַזוי באַליבט געווען אין די מדינות פון הודו און ביי די אַראַבער: אונטערשאַלטן, אַמווירן און טאַקע דערביי אויך באַלערן און מוסר זאָגן; און דאָס אַלץ מיט דער הילף פון לייכטע אַנעקדאָטן און שיינע מעשהלעך. און דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס געפינט זיך אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון אַראַבישע, אינדישע און גריכישע קוועלן, קאָן דינען אַלס בולטסטער באַוווּי, ווי וויכטיק און באַדייטנדיק ס'איז געווען די פאַרמיטלער-ראַלע פון יידן אויפן געביט פון אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. אַליון אַ מורה-פּאָלקס-באַקאַנט מיט די אַראַבישע און גריכישע קוועלן, וואָס האָבן אין זיך אויפגענומען פיל אַריענטאַל-אינדישע אַגדות, משלים און מעשיות, זיינען די יידן אין דעם מיטלאַלטער געווען די פאַרבינדונגס-קייט און פאַר-מיטלער צווישן דער מורה-און דער מערב-וועלט. זיי האָבן עס אפשר מער פון אַלע אַנדערע גורם געווען, דאָס דער אייראָפּעיִשער מערב האָט זיך באַקאַנט מיט פיל אַריענטאַלישע מאַטיוון, מיט די אוצרות פון דער אינדישער און פּערסיש-גריכישער אַגדות. און מערכן-וועלט 1. אין יענער פינסטערער תקופה, בעת די קולטורעלע אוצרות פון די פּריערדיקע

דורות זיינען געלעגן פארגראָפן און פארגעסן, זיינען די יידן געווען כמעט די איינציקע וועכטער, וואָס האָבן געטריי געהיט די רייכטימער פון אגרות פאבלען און ראָמאַנען פון דער קלאַסישער מורה=וועלט; און אַראַנק די דאָזיקע וועכטער איז אַ באַדייטנדיקער טייל פון די רייכטימער אויף אומוועגן דורך אַראַביע און שפּאַניע שפּעטער אַריינגעדונגען אין דער קריסטלעכער אייראָפּעישער ליטעראַטור.

נאָך אינם עלפטן יאָרהונדערט האָט אַ געטויפטער ייד משה הספרדי (זיין קריסטלעכער נאָמען איז געווען פעטער אלפאָנזי), דער הויף=אַרצט ביים קאַסטיילישן מלך אלפאָנזאָ דעם זעקסטן, פאַרפאַסט אין לאַטיין אַ זאַמלבוך פון 33 מעשיות און דערציילונגען „Disciplina clericalis“,¹ „ווער ס'וויל — זאָגט אזא פאַכמאַן ווי משה שטיינשניידער — אויס=פאַרשן דעם וועג, איבער וועלכן די אַריענטאַלישע מעשיות האָבן קיין אייראָפּע געוואַנדערט, דער כּוּז זיך רעכענען מיט אלפאָנזים, דיסיפּלין לינג“ ווי מיט איינעם פון די וויכטיקסטע מיילן=שטיינער, וואָס באַצייט בענען דעם דאָזיקן וועג. אַלע קולטור=היסטאָריקער שטרייכן אונטער די גרויסע השפּעה, וואָס אלפאָנזים ווערק האָט געהאַט אויף דער אַנט=וויקלונג פון דער אייראָפּעישער נאָוועלע.² באַלד זיינען אויך אין דער העברעיִשער שפּראַך ערשינען אַ ריי ענלעכע ווערק, וואָס האָבן אַ באַ=שטימטע באַדייטונג פאַר דעם מיטלאַלטערלעכן פּאָלקלאָר. מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן נאָר אויף אייניקע, אויף די וויכטיקסטע פון זיי.

אַ גאַנץ אייגנאַרטיקע שטעלע פאַרנעמט צווישן זיי איין ווערק, וואָס ס'איז ביז דער נייער צייט געווען איינס פון די באַליבטסטע אונט=מעהאַלטונגס=ביכער ביי דער יידישער יוגנט. „ספר הישר“ הייסט דאָס בוך, אַ מין יידישער „גבורים=עפאָס“, וועלכער נעמט אַרום די עלטסטע תקופה פון בריאת העולם ביז יציאת מצרים.³ ווער דער פאַרפאַסער

1 דער צווייטער און דריטער קאַפּיטל פּין דער דאָזיקער זאַמלונג זיינען נאָך אינם מיטלאַלטער איבערגעגעבן געוואָרן אין העברעיִש און פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אונטערן נאָמען „ספר הנוד“ אין קאָנסטאַנטיןאָפּאָל אין 1516 (צוואַנצטן מיט „דברי הימים של משה רבנו“ און אַנדערע).

2 זע צ. ב. G. Depping, Les juifs dans le moyen age, 1845, 98—99.

3 בלויז די לעצטע עטלעכע בלעטלעך באַרירן די שפּעטערדיקע תקופה פּין יציאת מצרים ביז שופּטים. דאָס ווערק איז אויך איבערגעאַרבעט אויף יידיש אונטערן נאָמען „תּם וישר“. אויף דעם שער=בלאַט ווערט אָנגעוויזן: ווייל אין דעם ספר ווערט דערציילט די מעשים, וואָס גאָס ב"ה האָט געטאָן פון בריאת העולם ביז יהושע האָט געבראַכט דאָס פּאָלק ישראל קיין ארץ=ישראל, דרום האָבן מיר דאָס מעתיק געווען פון לשון הקודש אויף יידיש=סייטש, פּדי אַלע זאָלן וויסן די נסים ונפלאות.

איז פון דעם דאזיקן ווערק, איז אומבאקאנט געבליבן. אין דער הקדמה ווערט אויף א גאנץ לעגענדארן אופן דערציילט, אז דער „ספר הישר“ שטאמט נאך פון קדמונישע צייטן. דער מלך פון מצרים פלמי, וואס האט געקניגט נאך אלפסנדר מוקדון, האט באפוילן זיינע חכמים און געלערנטע, זיי זאלן פאר אים צונויפזאמלען די געזעץ און געשיכטע ביכער פון אלע אומות העולם. בעת מען האט זיך געווענדעט צו די יידן, האבן זיי ניט געוואלט איבערגעבן די הייליקע תורה אין די הענט פון געצנדינער; זיי האבן דערפאר אנשטאט תורת משה געגעבן דעם מלכם שלוחים בלויז דעם „ספר הישר“. בשעת טיטוס האט ירושלים איינגענומען, האט איינער פון זיינע קריגס-פירער געפונען אין א הייל א גאטספארבטיקן זקן, וואס איז געזעסן ביחידות פארטיפט אין אלטע פארמעט-מגילות. דער זקן איז מיט זיין גרויס חכמה שטארק געפעלן געווארן דעם רוימישן קריגער, און יענער האט אים מיט זיך מיטגענומען מיט אלע זיינע מגילות און ספרים; די פריינדשאפט איז געווארן אזוי גרויס, אז ער פלעגט זיך מיטן זקן ניט צעשיידן אפילו ווען ער האט געמוזט זיך לאזן מיטן היל אין מלחמה. צום סוף האט דער קריגסמאן געלאזט אויפבויען א הויז אין שפאניע אין דער אומגעגנט פון סעוויליע, און דארט האט דער זקן פארבראכט זיינע לעצטע יארן מיט זיינע געליבטע ספרים. אט אין דעם זקנס ביבליאטעק — ווערט אין דער הקדמה אנגעוויזן — האט מען עס געפונען דעם „ספר הישר“, וועלכער טראגט אויך דעם נאמען „תולדות אדם“.

די דאזיקע לעגענדע ברענגט צו דער השערה, אז דער „ספר הישר“ שטאמט טאקע פון שפאניע, הגם דערויף זאגן אויך עדות די פיל אראבישע נעמען, וואס קומען דארט פאר 1. דער אומבאקאנטער פארפאסער איז געווען א קונציקער קאמפילאטאר און אויסגעצייכנטער סטיליסט; ער האט אבער ניט שטענדיק געוויסט דעם סוד פון משקל און מוז, די ביבלישע דערציילונגען ווערן ביי אים צונויפגעפלאכטן מיט פארשיידענע מעשיות און לעגענדן פון תלמוד און שפעטערדיקע יידישע קוועלן ביו צום „יוסיפון“, וועגן וועלכן מיר וועלן ריידן באריכות אין דעם דריטן טייל פון אונזער וועק 2. דער פארפאסער דערגרייכט דערביי ניט זעלטן שיינע עפעקטן. צום ביישפיל, ווען ער דערציילט, ווי

1 לויט צונגס השערה איז דער „ספר הישר“ פארפאסט געווארן אין דער צווייטער העלפט פונם 12טן יארהונדערט.

2 וועגן דעם, ווי אזוי דער בעל „ספר הושר“ פלעגט פאנוצן די יידישע קוועלן, זע: צינג, גאטסערניסליכע פארטרעג, 163—165 (2טע אויפלאגע):

אזוי יוסף, וואָס איז פאַרקויפט געוואָרן דורך זיינע ברידער פאַר אַ קנעכט די מַדְוָנִים, וויינט אויפן קבר פון זיין מוטער רחל, און די טויטע מוטער טרייסט פון דעם טיפן קבר איר געליבט אומגליקלעך קינד.

דער פאַרפאַסער פאַנוצט אָבער ניט נאָר ייִדישע קוועלן. עס איז כּדאי צו באַמערקן, אז ער האָט באַזעסן אַ געוויסן סכּום גענויע, פאַר יענער צייט גאַנץ זעלטענע, ידיעות וועגן די אַלטע מזרח-לענדער. ער דער-ציילט, למשל, ווי אזוי דער מלך פון פּוש, קיקונים, האָט באַפּוילן, בכדי צו פאַראייביקן זיינע גבורות און מלחמות, זיי פאַרצייכענען אויף שטיינער פאַר די קומענדיקע דורות. אויך דערצייילט דער פאַרפאַסער, אז די קליינינקע מלכים פון פּנען זיינען געווען אונטער דער אויבערמאַכט פון דעם מלך מצרים, און ווען עס איז אויף זיי אָנגעפאַלן אַ שטאַרקער שונא, פלעגן זיי בעטן ביי פּרעהן מיליטערישע הילף. דער פאַרפאַסער איז אויך געווען פאַקאָנט מיט די אגדות און לעגענדן פון די אייראָ-פעישע פעלקער, און האָט זיי טאַקע פליסיק אויסגענוצט אין זיין ווערק. מיר באַגעגענען דאָרט, למשל, די פאַקאָנטע דערצייילונג, ווי מען האָט אַוועקגערויבט די שיינע טעכטער פון ספּינאַ, און דער בעל "ספר הישר" איז דערבײַ מוסף, "אז אברהם אבינו איז דעמאָלט אַלט געווען 91 יאָר"; אויך ווערט דאָרט דערצייילט די לעגענדע וועגן דעם שרעקלעכן צענטאָור. אין דעם ייִדישן עפּאָס איז אָבער דעם צענטאָור גובר אַ ביבלישער העלד, דער גבור צופּה, עָשׂוּם אייניקל. אינם העלדן-עפּאָס וועגן די עשרת בני יעקב און זייערע געוואַלטיקע מלחמות, וואָס ווערן אזוי באַריכות געשילדערט אינם "ספר הישר" 1, איז לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די אַלטע ראַמאַנישע באַלאַדן און לידער וועגן די גלענצענדיקע גבורות פון די באַרימטע ריטער. אַפילו יעקב אבינו גופא ווערט אין "ספר הישר" געשילדערט אַלס גרויסער גבור און איש מלחמה, וואָס רייסט זיך אַריין מיטן בלוין שווערד אין דער האַנט אין דעם שונאם מחנות, און יענע אַנטלויפן פאַר אים מיט גרויס פחד. דער צוויי-קאַמף צווישן יהודה און דעם פירשט ישוב איז באַשריבן מיט אַלע פרטים לויט דעם סדר פון מיטלאַלטערלעכע ריטער-טורנירן. און די מעשה מיט שמעונען, ווי יענער, ארומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט אַ גאַנצער מחנה פיינדלעכע קריגער, לאָזט אַרויס אַ שרעקלעכן געשריי, וואָס דערגרייכט ביז צו די אויערן פון יהודה, וועלכער איילט גלייך

1 די גבורות-באַשרייבונג פון יעקבס קינדער פאַרנעמען דעם פּבּליסטן פּלאַץ אין "ספר הישר". דערמיט דערקלערט זיך, וואָס ביים רוב עלטערע קוועלן, צום ביישפּיל ביים רמב"ן, מראָגט דאָס גאַנצע ווערק דעם נאָמען "מדרש בני יעקב".

דעם ברודער צו הילף — דאָס דערמאָנט זייער אָן דעם ליד וועגן באַ-
רימטן מיטלאַלטערלעכען העלד ראָלאַנד, וואָס בשעת אים רינגלען אַרום
דעם שונאם מהנות, טרומייטערט ער מיט זיינע לעצטע פּוהות אין זיין
האַרן, און די יאוש־טענער דערגרייכן ביז צו די אויערן פונם קעניג —
קאַרל. אפילו די באַקאַנטע תּלמודישע לעגענדע וועגן משה רבנוס
הידושימדיקן שטעקן באַקומט אינם „ספר הישר“ אָן אייראָפּעיִשע פּאַרבוּנג:
עס פילט זיך דאָ די השפּעה פון געוויסע לעגענדן פון דער מיטל-
אַלטערלעכער מערב-אייראָפּע. לויט דעם נוסח פון „ספר הישר“ איז דער
דאָזיקער שטעקן נאָך לאַנגע גלגולים געקומען אין די הענט פון דעם
פּדגוגישן פּריסטער יתרו. יענער האָט דעם שטעקן איינגעפלאַנצט ביי
זיך אין גאַרטן און האָט דערקלערט, אַז ווער עס וועט בּפּח זיין אַרויס-
צערייסן דעם שטעקן פון דער ערד, דעם וועט ער געבן זיין שיינע
טאַכטער צפּורה פאַר אַ ווייב. אַ סך גרויסע און שטאַרקע גבורים האָבן
געפרוווט בייקומען דעם ווּנדער-שטעקן, — דער שטעקן האָט זיך פון אַרט
ניט גערירט, ביז ס'איז געקומען משה רבנו: מיט איין האַנט האָט ער
גלייך דעם שטעקן פון דער ערד אַרויסגעריסן, און די שיינע מדין־טאַכטער
איז זיין ווייב געוואָרן.

אינם נוסח פון אייניקע אגרות פילט זיך אפילו די השפעה פון
ריין־קריסטלעכע קוועלן. צום ביישפיל, אין דער באַשרייבונג, ווי
דער שטן וויל ברענגען אין נסיון אברהם אבינו און יצחקן אויפן וועג
צו דער עקדה. דעם שטנס נסיונות ווערן, אמת, באַשריבן אויך אין
יידישע מדרשים¹, זיי טראָגן אָבער דאָרט אַן אַנדער פּאַרבוּנג. אין
„ספר הישר“ דערמאָנען אייניקע אויסדריקן, ווי, למשל, אברהםס פּרוּגזע
געשרייען אויפן שטן: „לך נא מעלינו“, „יגער ד' בך השטן“, אָן ענלעכע
שטעלע אין עוואַנגעליום. אמת, ערטערווייז, בפרט דאָרט, וווּ עס ווערט
דערציילט וועגן דעם צווייגעשפרעך צווישן דעם שטן און שרה, פלייסט
זיך דער פאַרפאַסער צו געבן אַ מער „יידישע“ פּאַרבוּנג.

עס איז זייער מעגלעך, אַז טאקע מ'האי טעמא, וואָס דער בעל
„ספר הישר“ האָט אזוי פיל זיך באַנוצט מיט פרעמדע קוועלן, האָבן די
מיטלאַלטערלעכע רבנים געקוקט מיט אַ געוויסן חשד אויף דעם דאָזיקן
ווערק, און אַ לאַנגע צייט ניט דערלויבט, מען זאָל עס דרוקן. ערשט אינם
יאָר 1625, נאָכדעם ווי דער טעקסט איז דורכגעגאַנגען די טעסט פון
אַ זייער שטרענגער צענזור מצד דעם פּאַרווסטן געלערנטן אריה די מדינה,

¹ זע, צ. ב. אין „ילקוט שמעוני“ דף 24 (ביר ציפּירן נאָך פּולאַניער אויס-
גאַבע, 1805).

וואָס האָט אַ סך שטעלן אַרויסגעוואָרפן, איז דער „ספר הישר“, און דאָס אַלץ אָן דעם הסכּם פון די אַרטיקע רבנים, פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ווענעציע¹.

אַ העכסט אינטערעסאַנט בילד וועגן די גלגולים און ענדערונגען, וואָס ס'האָט אויסצושטיין אַ ליטעראַריש ווערק אָדער וועלכע ס'איז אַגדה, בשעת עס וואַנדערט פון איין פּאָלק צום אַנדערן — קאָן געבן אַ דידאַקטישער ראָמאַן, וואָס שטאַמט פון אינדיע און איז פאַקטאַנט אין גריכישער פאַרבעטונג אונטער דעם נאָמען „בלעס און יוסאַפּאַט“ און אין די סלאַווישע און אין מערב-אייראָפּעיִשע אומאַרבעטונגען — אַלס „וואַרלאַס און יוסאַפּאַט“. דער גוף המעשה פונם אַריגינאַל, וואָס דער- ציילט וועגן בודדאָס גרויסקייט און הייליקייט — באַקומט אינם גריכישן נוסח² אַ ריין קריסטלעכן לבוש: צום פרינץ יוסאַפּאַט קומט גאָטס פאַרכטיקער נזיר בלעס און יענער איבערצייגט דעם פרינץ מיט זיינע פּרומע רייד און קלוגע משלים, אַז די קריסטלעכע אמונה איז די איינ- ציק אמתע און ריכטיקע. דאָס דאָזיקע אינטערעסאַנטע ווערק, וואָס ס'האָט זיך אייגענבירגערט אין אַלע מיטלאַלטערלעכע אייראָפּעיִשע ליטע- ראַטורן און געוואָרן איינס פון די באַליבטסטע מוסר-ספרים — איז אויסגעשטאַנען אין משך פון זיינע וואַנדערונגען זייער פיל גלגולים, געביטן אָפט זיין פאַרם און לבוש נאָך דער תקופה אָדער דעם מצב פון דער באַטרעפנדיקער קולטור און רעליגיעזע אָנשוואַונגען.

דעם העברעיִשן נוסח פון דעם דאָזיקן ווערק האָט באַשאַפן אין די ערשטע צענדליקע יאָרן פונם 13טן יאָרהונדערט דער דיכטער אַברהם בן שמואל אבן חסדאי פון פאַרצעלאָנע³. אבן חסדאי האָט פיל איבערגע- זעצט פון אַראַביש אויף העברעיִש. באַזונדערס פאַקטאַנט איז זיין איבער- זעצונג פון אַלגאַזאָלים, דעם אַראַבישן טעאַלאָגישן דענקערס ווערק, מאַאני

1 וועגן דעם דערציילט אריה די מדינה נופא אין זיין „ארי נוחם“: והרי זה הם הישר שהרבישו שלא מדעתי והעת חכמים פה וויניציא זה כעשרים שנה, הנם שהסירותי ממנו הזרות והכובים“ (ז. 60). דער בשעתו פאַקטאַנטער שריפּטשטעלער און פּלל-מוער, מ. נוח, האָט פאַרעפנטלעכט אַן ענגלישע איבערזעצונג פונם „ספר הישר“ (The Book of Jasher).

2 פאַרפאַסט פון אַ קריסטלעך-גלויביקן עמיאָפּ מיטן נאָמען יואָן, בערך אין 1090.

3 אינם צווייטן טייל פון אונזער ווערק וועט אונז אויסקומען זיך אָפּצושטעלן אויף דער ראַלע, וואָס אבן חסדאי האָט געשפּילט אין דער מהלוקת. צווישן די מיינונגסן און זייערע קעגנער.

צדק"ג, נאָר קונה=שם געווען האָט ער זיך מיט זיין העברענישער איבער=ארבעטונג פונם אינדישן ראָמאַן, וואָס טראַגט ביי אים דעם נאָמען „בן המלך והנזיר“.²

די נייערע פאָרשער³ האָבן מיט געוויסער זיכערקייט דערווייזן, אַז אבן=חסדאי האָט דערבײַ זיך באַנוצט מיטן אַראַבישן נוסח פונם אינדישן ראָמאַן, און אַז דער אַראַבישער טעקסט איז פאַרפאַסט געוואָרן נײַט נאָכן קריסטלעך=גריכישן „בלעם און יוסאפאט“⁴, נײַערט נאָך אַן עלטערער איבערזעצונג פונם בודדא=ראָמאַן אין דעם פערסישן פעכלעוו=דיאַלעקט⁵.

אבן=חסדאים יידישער נוסח טראַגט אַ גאַנץ אַנדערע באַפאַרבונג, ווי דער קריסטלעך=גריכישער. אין „בן המלך והנזיר“ ווערט דערציילט די געשיכטע פון אַ זייער וויסנבאַגריקן פרינץ, וואָס זיין פאָטער האָט אים דערצויגן אין אַן אַפגעזונדערטן פאַלאַץ אויף אַ גאַנץ איינזאַמען אינזל. דאָס האָט עס דער מלך געוואָלט, אַז פאַר זיין זון זאָלן בלייבן פאַר=באָרגן אַלע צרות און ליידן פון דער וועלט, און אומבאַקאַנט זאָלן אים זיין די צוויי צווילינג=ברידער: דער טרויער און דער טויט. דאָס נישט=וויסן האָט אָבער נײַט געקאָנט באַפרידיקן דעם יונגן בן=מלך מיט זיין גריבלענדיקן און פאַרשנדיקן גייסט. און סוף=בל=סוף ווערט דאָס נײַט=וויסן דורכגעריסן, און ווי דורך אַ צעשפאַלטענעם פאַרהאַנג באַווייזט זיך די טראַגישע געשטאַלט פונם טרויעריקן אמת. עפעס אַ ניזר האָט זיך אין פאַלאַץ באַוויזן, צום פרינץ אין זיין חדר מיוחד געקומען, און פאַר אים אַנטפּלעקט דעם גרויסן צער פון דער וועלט... ער דערקלערט דעם פרינץ, ווי טרויעריק און נישטיק ס'איז דעם מענטשנס לעבן, ווי איבער=פול מיט יסורים ס'זיינען זיינע טעג. ער וואָרנט אים, ער זאָל זיך אָפּוואַגן

1 פאַרעפנטלעכט דורך נאָלדענסהאַל אין לייפציק אין 1839.

2 דאָס ערשטע מאָל פאַרעפנטלעכט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און 1518. מיר האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַרגלייכן די דאָזיקע ערשטע אויסגאַבע מיט דעם גאַנץ אַלפן פאַרמעטענעם מאַנוסקריפט פון „בן המלך והנזיר“, וואָס געפינט זיך אין דער פירקאָויץ=קאַלעקציע, און מיר האָבן זיך דערבײַ איבערצייגט, אַז דער געדרוקטער טעקסט פון דעם דאָזיקן פּאָפּולערן ווערק איז ליידער שטאַרק פאַרגרייזט.

3 פּר. האַמעל, די עלטעסטע אַראַבישע וואַרלאַם=ווערסאַן, 1887; נ. וויסלאַוויץ, פרינץ אונד דערווייז, 1890.

4 ביבליאָגראַפיע וועגן דעם זע ביי שטיינשניידער, העברעישע איבערזעצונגען, 67—86.

5 וויסלאַוויץ אינם ציטירטן ווערק, 19, 25 א. ו. דעם אַראַבישן טעקסט האָט האַמעל אַנטדעקט אין אַן אַלפן פּה=ביר אין 1890 (וויסלאַוויץ, 132, 134, 135). שטיינשניידער און ליברעכט זיינען מיט וויסלאַוויץ נישט מסכים. זיי דרינגען, אַז דער אַראַבישער נוסח איז באַשאַפן געוואָרן לויט דעם קריסטלעך=גריכישן טעקסט.

פון די תאוות העולם, און טאג און נאכט נאָר געדענקען אין גאָט און אין זיין הייליקער אַלמאַכט. דער פרינץ איז שטאַרק גערירט. מיט טרערן אויף די אויגן געזענגט ער זיך מיטן גאָטספּאַרכטיקן מאָן. איצט ווייס ער שוין אויף קלאָר, וואָס פאַר אַ גורל עס שטייט אים פאַר: זיין גאָטס שליח, דער נביא פון זיין הייליקן וואָרט...

די פיל משלים, מעשיות, לעגענדן, מיט וועלכע ס'איז פול דער „בן המלך והנזיר“, האָט אבן-חסדאי גענומען ניט נאָר פונם אַראַבישן טעקסט, נאָר אויך פון יידישע קוועלן, באַזונדערס פון דער תלמודישער אגדה. דאָס בוך איז געשריבן אין מאַקאַמען-סטייל: די געריימטע פּראָזע איז צונויפגעפלאַכטן מיט קליינע שירים, בלוזן די לעצטע דריי קאַפיטלעך (33—35), וווּ עס ווערט גערעדט וועגן דעם מהות פונם מענטשנס נשמה, זיינען געשריבן אין פשוטער פּראָזע. אין זיי האָט אָבער אבן-חסדאי בלל זיך ניט באַנוצט מיטן אַראַבישן טעקסט פונם ראָמאַן, נאָר מיט פאַר-שיידענע פּילאָזאָפישע ווערק פון יענער צייט.

אין אבן-חסדאים ווערק איז שוין ניטאָ קיין זכר פון יענעם לוסטיקן און זאָרגלאָזן טאָן וואָס הערשט אין אַלחריזים און זבאָרהם ראָמאַנען. עפעס ווי אַ לייכטער שלייער פון ווייכן האַרציקן אומעט פלאַטערט איבער דעם „בן המלך והנזיר“. דער אָטעם פונם פאַרפישופטן לאַנד אויף די גאַנגעס-ברעגן פילט זיך אין זיינע בלעטער. אמת, אבן-חסדאי געפינט נאָך אַפילו אַז „גליקלעך איז דער יינגלינג, וואָס פאַרברענגט אין פריידן זיינע יונגע יאָרן — אויך אויף דער עלטער וועט זיין האַרץ זיין פול מיט פריידן“¹. אין דער קונסטפולער אַכצנטער מאַקאַמע, וווּ עס ווערן אין אַזוינע שיינע שטריכן געשילדערט די איבערלעפונגען פון אַ פאַרליבטן יינגלינג, געפינען זיך פאַעטיש-פאַגייסטערטע סטראָפּן, וואָס באַזינגען דעם כישוף פון פרויען-שיינקייט: „פאַרוואָס, אַך מיין ליבע — קלאַגט דער פאַרליבטער — באַהאַלטסטו זיך פאַר מיר אונטער פעסט געשלאָסענע טויערן? דיינע לאָקן, די שוואַרצע שלאַנגען, וואָס לויערן אַרום דיינע ראָזע וואַנגען — זיי זיינען דאָך דיינע זיכערסטע שומרים. און די שפיון פון דיינע בליקן ווונדן טיפער ווי יואבס שאַרפע שווערד, וואָס האָט אבנרם האַרץ דורכגעשטאַכן“². „מיין שיינע — קלאַגט זיך דער פאַר-

1 דאָרטן, 33 (נאָך אַפּסטערדאַמער אויסגאַבע, 1766):

נַעְלֹו לְבָבְךָ בְּעֵלְוִיתְךָ קְאוּד — בְּחֹרֵר בְּנִיל בְּיָמֵי בְּחֹרִיתְךָ
הַתְּעַלְּמָה תְּמִיד וְהַתְּעַנְג בְּאֵז — וַיִּסִּיב לְבָבְךָ בְּאַחֲרִיתְךָ.

2 דאָרטן, 69:

פֶּה תִּסְבְּרִי, נַעְלֵמָה בְּלֵת לְאָנִי, תֵּלֵא — בִּי שׁוּמִרִים לְךָ בְּצַפְעֵנִי לְתֵינֶךָ!
אוּ תִּתְבַּצֵּי לִי בְּתוֹךְ שַׁעַר לְבַבְךָ דְּבַר — וַיִּאָּב לְאַבְנֵר וַצֹּר מִרְבִּי בְּצִינְיֶךָ.

ליבטער ווייטער — מאכט צו שפאט מיין ליבע, זי מיידט מייע טריט, איך זאל איר געשטאלט ניט באגעגענען, און גרויזאם רויבט זי אויך פון מייע אויגן דעם שלאף — איך זאל אויך אין חלום איר ליכטיק אנטליך זיין דערבליקן!¹

די דאזיקע ערדיש-גיריקע, עולם-הנהדיקע נגונים ווערן אָבער ביי אכּן-הסדאי פאלד דערשטיקט אין די מרה-שחורהדיק-אסעטישע אַקאָרדן. געדענק, מיין ברודער — וואָרנט דער דיכטער — בעסער צו קושן די שאַרף פון דעם שווערד איידער מיט געריקע ליפן ברענענדיקע קושן צו שענקען; בעסער אין די הענט פון מערדער און רויבער צו פאלן, איידער אין נעץ פון תאווה צו בלייבן געפאנגען². „זאל פרויען-שיינקייט זיין בלענדן דיין אויג, דער וויין פון ליבע טאָר דיין האַרץ ניט פאַר-רוישן. דאָס שיינע פרויען-געזיכט איז ווי דאָס ליכט אין אַוונט: וועמען זיין שיין באַצויבערט — דעם ברענט עס אָפּ די פליגל“³.

מען דאַרף זיך ניט נאָכיאַגן נאָך פריידן און פאַרגעניגן — זיי פאַרפירן און בלענדן נאָר די אויגן, ווי „א שיינער פאַרביקער עפל מיט אַ וואַרעם אין האַרצן“⁴. אין שיינ-קינסטלערישע סטראָפּן באַשרייבט דער דיכטער, ווי נישטיק עס זיינען די פריידן פון דער ערד מיט זייער גאַנצער פראַכט און שיינקייט, „די ערד — זי פאַרנאָרט און בלענדט מיט דעם גלאַנץ פון אירע זיס-פרעכטיקע פאַרפן. מיט אַלע אירע טאַלן און בערג, פילפאַרביקע לאַנקעס און בליענדיקע סעדרער רופט זי צו אַיך: קומט אַהער! געניסט מייע רייכע מתנות! אין סאַמעט און שפאַניער וועל איך אַיך אויסצירן! די רייכסטע סעודות, די פינקלדיק-שוימיקע בעכער וואַרטן אויף אירע געריקע ליפן, אין בשמים-שאַטן פון דופטיקע ביימער קאָנט איר רוען אין זיסע חלומות!“ — אָך, גלויבט ניט! שנעל ווי דער רויך ווערט אַלץ פאַרשוונדן! וואָס ס'שיינט און אַנטציקט

1 דאָרטן, 70 :

זַיְנֵה קָאָסָה אִתִּי וְחֲשֵׁמִי — עֲבֵי תִבְחָה לְבִלְתִּי אִתְּחָה
וְלֹא בִי לָהּ עֲבֵי תִגּוּל שְׁנֵתִי — לְבִלְתִּי בְּחִלּוּמֵי אֲחֻתִּי.

2 דאָרטן, 71 :

זְשִׁיק, אֲחִי, בְּפִי תִקַּב וְנִשְׁק — וְצַל תִּהְיֶה שְׂפַת חוּשֵׁק בְּנוֹשֵׁק
בְּחֵר לְגִפּוּל בְּנֵר גִּוּל וְעוֹשֵׁק — וְצַל תִּבְחָר לְהַתְחַבֵּר בְּחֻשֵׁק.

3 דאָרטן, 103 :

זֵי אִשָּׁה לְבָבָה אֵל יִפְתָּה — נְרוּת תִּפְתָּה אֵל יִדְפָּה
רָחַח לְחִינָה קָנָר לִיל וְאָם לוֹ — בְּנֵי תִקַּב יְקוּרוֹ יִשְׂרָפָה.

4 דאָרטן, 43 :

היינט ווי דער לבנה'ס צארט=זילבערנע שטראַלן — ווערט מאַרגן דורכ=
געפרעסן פון פוילקייט און ווערים. די פראַכטפולע פישוף=פאלאצן פון
היינט ווערן שוין מאַרגן פארביטן אויף דאָס ענגע געפענגניש פון די פינס=
טערע כברים! 1.

אין האַרציקע סטראַפן, וואָס דערמאָנען אָן שלמה גבירול, רעדט
דער דיכטער וועגן דער שטאַק=פינסטערקייט פון דער אומענדלעכער
נאַכט: „זאָגט, ליבע חברים! צי ווייסט איר: ווי זעט אויס דער שנין
פונם טאָג? איך האָב זיין אַנבליק פון לאַנג שוין פאַרגעסן“ 2. אַלץ
פאַרשווינדט, אַלץ גייט פאַרבוי, ווי דער הלום, און פון אַלע רייכטימער
אין דער וועלט בלייבט נאָר די דעק פונם קבר 3. ענג איז דאָס גע=
פענגעניש פונם לעבן, עס פאַרדינט בלויז שפּאַט און פאַראַכטונג; נאָר
דעם טויט — אים איינעם דאַרף מען לויבן און פרייוון! ער עפנט דעם
טויער, וואָס פירט צום אייביקן לעבן 4. און פול מיט באַגייסטערונג זינגט
דער דיכטער אַ לויב=ליד דעם טויט:

„ניט וויינט, ניט קלאָגט, מיינע ליבע, אינם טאָג פון מיינ טויט;
זיסער און ליבער פון די בעסטע געווירצן איז מיר דער שטויב, וואָס
וועט מיינ קבר באַדעקן. ווי אַ שוואַלב אין דעם נעץ האָט מיינ נשמה
אין איר געפענגעניש געשמאַכט. איצט איז צעבראַכן די שטייג און אַרויס=
געלאָזט איז די געפאַנגענע געוואָרן“ 5.

„אַ שבת און אַ לויב זינגט דעם טויט, מיינע פריינד! וואָלטן
מענטשן געווסט, ווי זיס איז דער טויט — ווי טרייע קנעכט וואָלטן זיין
געקניט פאַר אים“ 6.

„גרויס איז די פרייד פון דער נשמה — חורט איבער דער דיכ=
טער — בעת זי פאַרלאָזט איר וווינונג אויף דער ערד 7. דאָס איינציקע

1 דאָרשן, 16.

2 דאָרשן, 26: ידיו! פָּרוּ לִי אֵם יְבַעְתֶּם — קָדַר יוֹקֵם וּפְרָאִיו פִּי שְׂבַחְתִּיו.

3 ז. 65.

4 דאָרשן, מאַקאַמע צוזאַנציק און אַנדערע.

5 דאָרשן, 30:

יֹם אֲנִי אֶל תִּדְאַנִּי רְשֵׁי הָכִי — רַגְבִּי נִחְלִים לִי צְרִירִית קִר דְרוּר 3.

רוּחִי קָרְבִּי פְּרוּר פְּרוּר פֶּתוּךְ פֶּח וּפֶח — נִשְׁבֵּר וְתִקְלַם וּמִצָּחָה לָהּ פְּרוּר.

6 דאָרשן:

רְשֵׁי מִיּוֹדְעֵי פְּגִי מְנֵת — הִלּוּ קָבֵל רַבֵּעַ וְהוֹדוּוּ;

פֶּקֶה נְעִימוֹת בְּמִנְתּוֹ, לוֹ — אִישִׁים יְדַעְהוּ — עֲבָדוּהוּ.

7 דאָרשן, מאַקאַמע 34.

ציל, וואָס איז פאַרהאַן אויף דער וועלט — דאָס איז איידלעך די נשמה, ברענגען זי לתכלית השלמות און דינען גאָט מיט מעשים טובים. די דאָזיקע מוסר-רייד זיינען צונויפגעפלאַכטן מיט פאַרשיידענע משלים, מעשיות און גלייכווערטלעך, גענומען פון דעם תלמוד, מדרשים און אויך פון פרעמדע קוועלן, הויפטזעכלעך פון דעם אינדיש-אַראַבישן טעקסט גופא. פון אַן אַלטן מדרש איז געוויס גענומען די מעשה וועגן איינעם מיט זיינע דריי חברים¹. דער געליבטער חבר, וועגן וועלכן יענער האָט געזאָרגט טאָג און נאַכט, האָט דעם מענטשן גלייך פאַרלאָזן, ווי נאָר יענעם האָט אַן אומגליק פאַסירט, און דווקא דער דריטער חבר, וועגן וועלכן דער מענטש האָט אַמוווייניקסטן געטראַכט, האָט אים ניט פאַרלאָזן און אַרויסגעהאַלפן פון דער נויט. דער ערשטער חבר — דאָס זיינען די רייכטימער פון דער וועלט, וועגן וועלכע דער מענטש זאָרגט זיין גאַנץ לעבן, דער דריטער — די מעשים טובים פונעם מענטשן, אַגאַנץ בולט אינדישן קאָלאָריט טראָגט דאָס מעשהלע מיטן גערטנער און דער שפּרעך-פּוּגל, וואָס פאַרענדיקט זיך מיטן מוסר השבּל: „זאָרג ניט, מיין זון, וועגן דעם, וואָס דו האָסט פאַרלאָרן, גלוסט נישט צו דעם, וואָס קאָנסט ניט דערגרייכן, גלויב ניט אין דעם, וואָס ס'קאָן ניט זיין“².

אבן-חסדאי, וואָס איז בלי-ספּק ניט בלויז איבערזעצער, נאָר אויך פאַרפאַסער פון אַלע לידער, וועלכע קומען פאַר אין „בן המלך והנזיר“, האָט פאַרמאָגט אַן אויסגעפרעגטן טאַלענט פון אַן אמתן ליריקער. אַ באַ-זונדערס שטאַרקן רושם מאַכן די לידער אין „בן המלך והנזיר“, אין וועלכע עס הערן זיך טרויעריקע טענער. „דריי זאַכן — זאָגט דער דיכטער אין איינעם פון די ערשטע לידער (ז. 4) — קרענקען מיך באַזונדערס שטאַרק, און די פּערטע — רייסט מיין האַרץ אויף שטיקער: ווען מען האַקט אונטער דעם שטאַלצן אַדלער זיינע מעכטיקע פליגל, און נישטיקע פליגן טראָגן זיך מיט גדלות איבער דעם אַדלער-קאַפּ; דעם אָקס, ווען מען צעברעכט זיינע פרעכטיקע הערנער און פּחדנישע שעפעלעך טוען אים שטויסן; און ווען דער קראַנקער לייב מוז הכנעהדיק שווייגן פאַר קליינע פּיסקעלעך, וואָס האָבן ערשט נעכטן געציטערט פאַר זיין שאַטן. נאָר שרעסלעכער פון אַלץ איז, ווען דער מאַן פון יושר און גערעכ-טיקייט ווערט מיט די פּיס געטראָטן פון נידערטרעכטיקע לומפן און חוצפישע שאַנד-מענטשן“.

1 מאַקאַמע 11.

2 דאָרטן, מאַקאַמע 21, ז. 79: בני, אל תאנח על מה שאבר לך; בני, לא תבקש מה שלא תוכל להשיג; בני, לא תאמין במה שלא יתכן להיות. וועגן דעם אינ-דישן מקור זע אין הייסלאַזינעס ציטירטן ווערק, 112—113.

איז פארביטערט דיין הארץ און שווער די לאסט פונם לעבן, נעם דעם וואנדערשטעקן אין האנט — אין גלות וועסטו געפינען דיין טרייסט. וואָלט נע-זנד זיין אַ קללה געווען, ווי וואָלט אכרם פון נאָט דעם באַפעל באַקומען: גיי, פאַרלאָז דיין היימלאַנד!¹

אין די שפּעטערדיקע דורות, בעת דאָס יידישע לעבן אין אייראָפּע איז אַלץ פינסטערער געוואָרן, און אַ טונקעלער שלייער פון טיפּן טרויער האָט דאָס גאַנצע געטאָ איינגעהילט, איז אבן-חסדאים „בן המלך והנזיר“ מיט זיין האַרציק עלעגישן טאָן געוואָרן איינס פון די באַליבטסטע ביכער ביי יידן. שוין אינם פופצענטן יאָרהונדערט האָט מען עס אויף „יידיש=דייטש“ איבערגעזעצט², אין שפּעטערדיקע דורות זיינען נאָך אייניקע איבערזעצונגען דערשינען³, און נאָך ער היום געפינט דאָס ווערק אַ ברייטן לעזער=קרייז.

אַ נאָך גרעסערע קולטור=היסטאָרישע באַדייטונג, ווי אבן-חסדאים „בן המלך והנזיר“, האָט די העברעיִשע איבערזעצונג פון בידפּינס (Bidhâpati) אינדישע משלים= און פאַבלען=זאַמלונג „כלילה ודמנה“, וואָס האָט אַן אומגעהייער גרויסע השפּעה געהאַט אויפן אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. אָט דעם מערקווירדיקן אוצר פון אינדישער פּאָלקס=חכמה, האָבן די קריסטלעך=אייראָפּעיִשע פעלקער באַקומען פון די אַראַבער אויסשליסלעך דורך די יידישע הענט. וועגן די אומשטענדן, אונטער וועלכע דער אַראַבישער טעקסט פון „כלילה ודמנה“ איז אויף דער וועלט געקומען, געפינען מיר ביי אכרם אבן עזרא⁴ פּאָלאַגנדיקע לעגענדע: „דער באַ=רימטער בליה אַלצפּח האָט זיך דערוואַסט, אַז אין אינדיע האָבן די פּאַרשיידענע חכמות און וויסנשאַפטן דערגרייכט צו זייער אַ הויכער מדרגה. דער בליה האָט באַפוילן, מען זאָל געפינען אַזאַ געלערנטן, וואָס פּאַרשטייט גוט הן די ליטעראַרישע שפּראַך פון די בני הודו (סאַנסקריט) הן אַראַביש, און אים פּאַרלייגן, ער זאָל איבערזעצן אויף אַראַביש אייניקע

1 דאָרסן, 69:

אַם יד לך תקצר ולב יצר קודו — חסדך ובו צורך ופלא תפאך;
לו בקודו בע לא יצו תאל ולא — יאמר לאבךם: לך לך פארצד.

2 די דאָזיקע אַלם=יידישע איבערזעצונג איז געבליבן אין מאַנסקריפּט. גרעסערע פּראַגמענטן האָבן פּאַרעפּנסלעכט: מ. עריק אין זיין „וועגן אַלם=יידישן ראַטאָן און נאָוועלע“ און ה. שפּערק אין „לאַנדווירט“.

3 וועגן יידישע איבערזעצונגען פון „בן המלך והנזיר“, זע ביילאָגן נומ' 3.

4 אין דער הקדמה צו זיין העברעיִשער איבערזעצונג, די אַססאַנאַמישע סאַחלען פון מחבר אבן אַלפּנסי (אין דוד פּהנאם אויסגאַבע, II, 107).

פון די אינדישע וויסנשאפטלעכע ווערק. מען האָט דעם מלך דערצייילט, אז די אינדער האָבן זייער אַ וויכטיק בוך, וואָס לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה, ווי אזוי דער קיניג דאַרף רעגירן איבער זיין לאַנד און פּאָלק. דאָס דאָזיקע ווערק איז געשריבן אין פּאַרס פון פּאַבלען וועגן חיות און עופות, און די צאָל פון די פּאַבלען איז זייער גרויס. דער נאָמען פון דעם בוך, וואָס איז אזוי שטאַרק פּאַליבט אין אינדיע, איז „כלילה ודמנה“, ד.ה. דער לייב און דער אָקס¹, וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט אין דעם ערשטן פרק... דער פּליה האָט דאָן צו זיך איינגעלאָרן אַ געלערנטן יידן, וואָס האָט גוט פאַרשטאַנען ביידע שפּראַכן, און האָט אים באַפוילן דאָס דאָזיקע ווערק איבערצוזעצן... ווען דער פּליה האָט זיך ענדלעך באַקאַנט מיט דעם ווערק, „כלילה ודמנה“, איז ער געוואָרן שטאַרק אַנטציקט און האָט אַרויסגעזאָגט דעם ווונטש זיך צו באַקאַנען אויך מיט אַנדערע ווערק פון די חכמי הודו“.

עס איז איצט שווער פּעסצושטעלן, פּונדאָנען האָט זיך אינם 12טן יאָרהונדערט² אין שפּאַניע גענומען די לעגענדע, אז דאָס דאָזיקע בוך, וואָס ס'איז געווען אזוי באַליבט און פּאַפּולער ביי די אַראַבער, האָט איבערגעזעצט אַ ייד. עס איז אָבער קלאָר, אז אבן עזרא'ס מיטטיילונג איז ניט מער, ווי אַ לעגענדע אָן אַ שום רעאַלן קערן; וואָרן ס'איז אויסער ספק, אז ניט דורך יידן האָבן זיך די אַראַבער מיט „כלילה ודמנה“ באַקאַנט. אבן עזרא איז אָבער גאַנץ גערעכט בעת ער כאַראַקטעריזירט „כלילה ודמנה“ אַלס אַ בוך, וואָס „לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה“. אָט דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס ס'איז פאַרפאַסט געוואָרן אין דרייצן פרקים דורך בודראַס אָנהענגער — איז זייער אַן אייגנאַרטיק „געזעץ=בוך“ און וועגווייזער פאַר מלכים און פירשטן. ניט מיט טרוקענע פּללים און געזעצן, נאָר אין פּאַרס פון פּאַבלען און מעשיות, וווּ חיות און עופות שפּילן די ראָלע פון מענטשן — ווערט דאָרט געלערנט, ווי אזוי אַ מלך דאַרף זיך נוהג זיין מיט זיינע אונטערטאַנען. מיט דער צייט, ווען אויף די ברעגן פון דעם סודותדיקן גאַנגעס האָט גובר געווען די רעליגיעזע סעקטע פון די בראַמאַנען, האָט דאָס ווערק פון בודראַס חכמים אַ גאַנץ אַנדער פנים באַקומען. פאַרביטערטע שונאים פון די בודדיסטן, האָבן די בראַמאַנען זיך אויך נאָם געווען אין דעם גייסטיקן קינד פון זייער קעגנער. זיי האָבן פון „כלילה ודמנה“ איבערגעלאָזט פּלוז די ערשטע פינף פרקים,

¹ אבן-עזראס דערקלערונג איז ניט ריכטיק. כלילה און דמנה זיינען די נעמען פון צוויי שאַפּאַלן.

² אבן-עזרא האָט זיין הקדמה געשריבן אין 1161.

צוגעגעבן צו זיי א סך נייע מעשיות און פאבלען פון די פארשיידנסטע קוועלן. אויף אזא אופן איז דאס אין דרייצן פרקים איינגעטיילטע גע- זעץ=בוך מגולגל געווארן אין א פשוט פאבל=בוך פון פינף פרקים — פאנטשאטאנדרא (חומש, פינף=בוך). און דער פולשטענדיקער טעקסט פונם „כלילה ודמנה" איז מיט דער צייט פארלאָרן געגאנגען.

נאָר איידער נאָך די בראַמאַנען האָבן „כלילה ודמנה" פאַר אַ קאַ- ליקע געמאַכט און אים אין פאַנטשאַטאַנדראַ אומגעוואַנדלט, האָט אַ גע- לערנטער פּערסישער אַרצט בַּרוויה (Barzau) געבראַכט מיט זיך פון אינדיע קיין פּרס אַ סך כתב־יד, צווישן זיי אויך דעם טעקסט פון „כלילה ודמנה", און האָט אים באַלד איבערגעזעצט אויף די דעמאָלטיקע קולטור=שפּראַך פון די פּערסער — אויפן פּע=לעווישן (pehleivi) דיאַלעקט 1. דער געלערנטער איבערזעצער האָט פאַרויסגעשיקט אַ ברייטע הקדמה, וועלכע איז שפּעטער איבערגעזעצט געוואָרן אין אַראַביש און אין העברעיִש. די דאָזיקע הקדמה איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם הויך=געבילדעטן און פריידענקענדיקן מאַן:

„איך האָב מיר די אויפגאַבע געשטעלט — דערקלערט בַּרוויה — זיך צו באַקאַנען מיט די פאַרשיידנסטע פּעלקער; גענוי אויספאַרשן זייערע מנהגים און לעבנסשטייגער. איך האָב זיך באַלד איבערצייגט, אַז יעדעס פּאַלק האָט זיך זיין באַזונדערע שפּראַך, זיינע אייגענע געזעצן און רע= ליגיעזע אָנשויאונגען. יעדע אומה לויבט און באַווינדערט איר תורה, איר אמונה, וואָס זי האָט באַקומען בירושה פון אירע אבות. און יעדעס פּאַלק פלייסט זיך צו דערווייזן, אַז נאָר זיין גלויבן, זיינע דעות זיינען די איינציג ריכטיקע, אַלע אַנדערע זיינען שוואַ ושרק. יעדעס פּאַלק באַזונדער וויל עוקר מן השורש זיין אַלע איבעריקע פּעלקער, איינס רודפט דאָס אַנדערע, רודפט און שענדעט יענעם אמונה... גרויס איז די שנאה פון איין פּאַלק צום אַנדערן, און ווי אַ העליש פייער פלאַקערט די מלחמה. האָב איך דאָן ביי זיך באַשלאָסן זיך צו ווענדן צו די חכמים פון יעדן פּאַלק באַזונדער, זיי זאָלן מיך באַקאַנען מיט זייער דת און

1 ווען דער דאָזיקער אַרצט וואָס געלעבט, איז נישט נאָכן פּעסטגעשעסעלט. אין דער העברעיִשער איבערזעצונג ווערט אָנגעוויזן, אַז ברוויה איז געווען הויף=אַרצט ביים פּערסישן מלך אַנושי קאַן קסרו בן=קובאַד, וועלכער האָט געקיינט אין משך פון 531—579 לויט דער קריסטלעכער רעכענונג. דער געלערנטער פ. האמעל רעכנט, אַז ברוויה האָט מיט זיך געבראַכט פון אינדיע אויך דעם בורדא=ראַמאַן און אים אין פּערסיש איבערגעזעצט; און סאַקע די דאָזיקע איבערזעצונג האָט עס געדינט אַלס מוססער פאַרן „בן המלך והנזיר". לויט האמעלס השערה האָט ברוויה געלעבט אין פּערסן יאָר= הונדערט (זע די הוספה צו הייסלאָוויצעס אויבן ציטירטן ווערק, 149, 168, 178).

זייערע געזעצן. איך האָב צו זיי אַזוי געזאָגט: „דערקלערט מיר די יסודות פון אייער אמונה, באַקאַנט מיך — ווער איז אייער גאָט און באַשיצער? איך וויל דעם אמת דערגריינטן.“ יעדער פון זיי האָט געגעבן זיין תשובה. איך האָב מיך אָבער גלייך איבערצייגט, אז יעדער לויבט נאָר זיין אייגענע אמונה און שענדעט אַלע אַנדערע; יעדער אָנערקענט נאָר דאָס זייניקע, און דאָס פרעמדע האָט ביי אים קיין שום ווערט ניט. איך האָב ניט געמונען קיין איין איינציקן, ניט צווישן די ווייניק פאַרשטענדיקע, ניט צווישן די קלוגסטע, ער זאָל מיר ווירקלעך דעם אמת זאָגן. עס האָט מיך קיינער פון זיי ניט איבערצייגט, ווייל איך גלויב נאָר אין דעם, וואָס איך האָב אויסגעפאַרשט און געפרוּווט¹.

אין דערזעלביקער הקדמה דערצייילט ברוויה דאָס קלוג-שיינע מעשהלע, וואָס ס'האָט געהאַט די זכיה אויפגענומען צו ווערן אין אַלע איראָפּעיִשע ליטעראַטורן, און געבראַכט אין אַזאַ התפעלות דעם גאָנזשן רוסישן שריפטשטעלער לעוו טאַלסטוי: אַ מענטש אַנטלויפט מיט טויט-שרעק פאַר אַ לייב און פאַלט, נעבעך, אַריין אין אַ טיפער גרוב. עס איז אים אָבער געלונגען זיך אָנצוכאַפּן אָן צוויי צווייגן, וואָס וואַקסן אַרום פון די ווענט פון דער גרוב. ווי ער פלייסט זיך אָנצושפּאַרן מיט ביידע פיס אין די צווייגן, דערזעט ער, אז אונטן אויפן דעק פונם גרוב לויערט אַ שרעקלעכע שלאַנג מיט אַן אָפן מויל גרייט אים איינצושלינגען. דער-צווערט קלאַמערט זיך דער מענטש פעסט אָן אָן די צווייגן. פּלוצלינג באַמערקט ער אָבער, אז די צווייגלעך, זיין איינציק אָנהאַלטעניש, פרעסן גריק מיט זייערע שאַרפע ציינער צוויי מייזלעך, איינס אַ ווייס, דאָס אַנדערע אַ שוואַרצם. אַלץ דינער ווערן די צווייגלעך, עס וועט שוין ניט קלאַנג דויערן ביז זייער שטאַם וועט אינגאַנצן דורכגעפרעכט ווערן, און דער אומגליקלעכער פליט דאָן אין אָפּגרונט גלייך דער שלאַנג אין איר לעכצענדיק מויל אַרױן. פול מיט קאַלטן יאוש איז דער מענטש; נאָר אַט באַמערקט ער, אז נעבן איינעם פון די צווייגן האָבן ביניין זייערע קעמערלעך אויסגעבויט און זיי מיט זיסן האָניק געפולט. דער מענטש האָט גלייך אין אַלעמען פאַרגעסן, און הענגענדיק איבער דעם שרעקלעכן אָפּגרונט, האָט ער גריק אָנגעהויבן דעם זיסן האָניק צו לעקן².

די טיפע גרוב — דערקלערט ברוויה — דאָס איז אונזער ער-דיישע וועלט, די צווייגן — דעם מענטשנס לעבן, וואָס ווערט אומ-

¹ מיר ציטירן נאָך דער העברעיִשער איבערזעצונג פון יעקב בן אליעזר.

² די דאָזיקע מעשה געפינט זיך אויך אין קלוגימוס בן קלוגימוס'ס „אבן בוהן“ (אויסגאַבע 1865, 93—94) און אין אַנדערע שפּעטערדיקע יידישע און אַראַבישע קוועלן.

אויפהערלעך אויפגעצערט דורך די צוויי מייולעך — דער טאג און די נאכט. די שלאנג מיטן אָפענעם מויל — איז דער טויט, וואָס לויערט אויפן מענטשן, און דער טראָפּן האָניק — דאָס זיינען די נישטיקע פריידן און פאַרגעניגן, וואָס צוליב זיי פאַרגעסט דער מענטש אַלץ אין דער וועלט.

ברוויהם פעכלעווישע איבערזעצונג פון „כלילה ודמנה" איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען, נאָר איידער דאָס איז געשען, איז דאָס ווערק בשעת דער רעגירונג פונם בליף אל-מנוור (754—775) איבער-געזעצט געוואָרן אין אַראַביש¹. די דאָזיקע איבערזעצונג, וואָס איז געווען פאַרשפּרייט אין פאַרשיידענע נוסחאות (וואַריאַנטן), איז זייער פּאָפּולער געווען הן ביי די אַראַבער הן ביי די דאָרטיקע יידן, און אין דער ערשטער העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט האָט אויפן ווונטש פונם יידישן אַרצט און מעצענאָט בנבנשתי דער דיכטער און שפּראַך-פאַרשער יעקב בן אליעזר איבערגעזעצט דעם אַראַבישן „כלילה ודמנה" אויף העברעיִש.

יעקב בן אליעזר האָט אין זיין צייט זיך דערוואָרפן אַ נאָמען מיט זיין ספּעציעלן ווערק וועגן יידישער פּאָנעטיק, פּרדס רמוני החכמה" און מיט זיין גרויסן פּילאָלאָגישן האַנטבוך „ספר השלם", וואָס ס'איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען. אַ באַגאַבטער דיכטער און אויסגע-צייכנטער מייסטער פון מוסיוו-סטיל², האָט יעקב בן אליעזר גלענצנדיק דערפילט זיין אויפגאַבע. דאָס גאַנצע ווערק איז איבערזעצט אין שיינער געריימטער פּראָזע³. די צוויי לידער און די הקדמה, וואָס געפינען זיך פאַר דער איבערזעצונג, זאָגן עדות, אַז דער טאַלענטפּולער איבער-זעצער האָט פאַרשטאַנען צו שעצן די אייגנאַרטיקע שיינקייט פון דעם אינדישן ווערק. ער שטרייכט אונטער, אַז „כלילה ודמנה" איז דאָס „געזעץ-בוך" פון די אינדער, און אַז אין דעם דאָזיקן בלומרשט קינדישן

1 נאָך מיט אַ פּאָר הונדערט יאָר פריער איז די „כלילה ודמנה" פון פעכלע-וויש אויך איבערגעזעצט געוואָרן אויף סיריש. ערשט אין דער נייער צייט (1870) האָט מען געפונען אַ באַדייטנדיקן טייל פון דער דאָזיקער איבערזעצונג. דער געלערנטער ביקעל האָט זי פאַרעפנטליכט (1876) מיט אַ דייטשער איבערזעצונג און מיט זייער אַ ווערמפּולער הקדמה פון בענפיי.

2 יעקב בן אליעזר האָט אויך געשריבן אַריגינעלע לידער. אייניקע פון זיי האָט ח. בראַדי פאַרעפנטליכט אין „שער השיר".

3 דער איבערזעצער שטרייכט אונטער, אַז די איבערזעצונג איז נישט ווערסלעך, הייל ער געפינט, אַז אויב מען הייל, אַז די איבערזעצונג זאָל זיין ליטעראַריש שוין, מוז מען זיך שטאַרק רעכענען מיט די אייגנאַרטיקע פון דער שפּראַך, אויף וועלכער מען איבערזעצט דאָס באַטרעפנדיקע ווערק.

לבוש פון פאבלען און משלים איז די טיפסטע חכמה פארבארגן. מיט זיין פאָעטישן חוש האָט יעקב בן אליעזר דערפילט, אַז אָט פון דעם מערק=ווירדיקן בוך קוקן אויף אים די ווונדערבארע אויגן פון אַן אַלט קלוג קינד, די אויגן אין וועלכע עס לייכט מיט אירע פשוט=שמראַלן די פאַרלומטע נשמה פון דעם פאַנטאַסטיש=סודותדיקן גאַנגעס=לאַנד...

דאָס דאָזיקע בוך — דערקלערט דער איבערזעצער אין איינעם פון זיינע אויבנדערמאָנטע לידער — האָט איבערגעזעצט אויף העברעיִש יעקב בן אליעזר. באַשאַפן האָבן עס אין אַמאָליקע צייטן די גרויסע חכמים פון הודו. דאָס ווערק איז זייער טייערסטער אוצר: דאָס איז זייער תורה, זייער אורים ותומים, דער נביא, דער לייכטנדיקער שטערן. וועגן חיות און עופות ווערט דאָרט דערציילט, וועגן פיש אינם ים און וועגן פייגל, וואָס שטייגן אין די הימלען. די זקנים פאַרשטייען די דאָרט פאַר=באַרגענע חכמה, די קינדער, זיי לאַכן — זיי מיינען עס זיינען בלויז ליבלעכע מעשיות. רינה וועט ווערן דאָס קינד, דאָן וועט עס וויסן צו שעצן, ווי טיף איז די חכמה פונם ספר, ווי שוין זיינע טייערע פערל און זיס זיינע קונציקע ווערטער¹.

דער אַראַבישער טעקסט, וועלכן יעקב בן אליעזר האָט באַנוצט, איז באַשטאַנען פון פערצן פרקים². יעדער קאַפיטל הויבט זיך אָן מיט אַ שאַלה, וואָס דער מלך דיסלאַם פרעגט דעם „פריינד פון חכמות“ (פּילאָזאָף) סאַנדבאַר, און יענער ענטפערט אים מיט מעשיות און מיט משלים³. יעדער מעשה האָט זיך איר כּוּסר השּׁכּל. בעת, למשל, דאָס אינדישע „געזעץ=בוך“ וויל אַרויסזאָגן דעם פּונדאָמענטאַלן עמישן פּלל, וואָס איז ביי אונז אינם תּלמוד אויסגעדריקט אינם באַקאַנטן זאַץ: „דעלך סני לחברך לאַ תּעביר“ — ווערט דאָרט דערציילט אַ מעשה מיט

¹ זה ספר העתיקו יעקב בן אליעזר ללשון עברים החפירותו קדם חכמי הודו מהמדת מוסרים ויקימותו להם במקום חוקים צדיקים וישרים. הוא תורתם כי אין להם חווים נביאים מוחירים ודבריו על פי החיות ודגני הים עם עיט הרים לשכל טוב הוא לזקנים, אך לשחוק נחשב לנערים יקרא הנער בו לשחוק ובעת יגדל ערום יערים יקחו מנהו שכל ערי יבין לדעת לב נמהרים פארותיו מהמאת אמרי שפר גזרתם ספירים...

² ניט רעכענענדיק די הקדמה פון דעם פערטישן איבערזעצער.

³ צום ביישפּיל, דאָס ערשטע קאַפיטל הייבט זיך אָן: ויאמר דיסלם מלך הודו אל סאַנדבאַר שהיה דוד חכמות מארץ הודו: משול משלים בין שני יידיים מהר"י לב נאמנים.

א לייבין, ווי אזוי דער יעגער האָט ביי איר צוויי קינדער גערויבט, און פון זיי די פעל אַראָפּגענומען. די מוטער איז געווען אין גרויס צער, האָט איר אָבער אַ בערין, אַ שכנה, דערקלערט: דאָס איז דיין געצאָלט דערפאַר, וואָס דו פֿלעגסט אויך פרעמדע קינדער פאַרצוקן, בכדי דעם הונגער צו שטילן. האָט די לייבין געמוזט מודה זיין, אַז גערעכט איז דער משפט: „וואָס דיר איז ניט ליב, דאָס טו ניט דעם צווייטן“ (כי בכר נאמר: אשר לא תאהב לנפשך אל תעש לאחרים). אין די משלים און פאַבלען זיינען גאַנץ אָפט אַיינגעפלאַכטן זייער שיינע און טיפע מוסר־רייד און סענטענצן. אינם אַכטן קאַפיטל, צום ביישפּיל, וווּ עס ווערט דערציילט וועגן די גרויסע צרות און אומגליקן, וואָס ס'ברענגען דעם מענטשן שנאה און פיינדשאַפט (משטמה) — געפינען מיר דעם מערקווירדיקן זאַץ: פיינט האָבן און האַס טראָגן — דאָס איז אַ גרויסער טרויער און אַ טיפער ווייטיק¹.

דער העברעיִשער איבערזעצער האָט געהאַפּט, אַז זיין איבערזעצונג, דאָס קינד, וואָס ער האָט געבאַרן, וועט האָבן „אייביקע יאָרן“ (הואּ בן ילדתיו יהי לעד כל עוד בשחק ירחו). זיין האַפּענונג איז אָבער ניט מקוים געוואָרן. דער גרעסטער טייל פון זיין ווערק איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען. עס זיינען געבליבן בלויז די ערשטע דריטהאַלבן קאַפיטלעך און די הקדמה. און ניט יעקב בן אליעזרס אויסגעצייכנטע איבערזעצונג האָט זוכה געווען צו שפּילן אַ באַדייטנדיקע קולטורעלע ראַלע, נאָר אַן אַנדערע, אַ פּיל ווייניקער געלונגענע. בערך אינם יאָר 1250 איז דערשינען אַ צווייטע העברעיִשע איבערזעצונג פון „פּלילה ודמנה“. דער נאָמען פונם איבערזעצער איז געבליבן אומבאַקאַנט; אייניקע פּאָר־שער רופן אַפּילו יע אָן דעם איבערזעצער ביים נאָמען (יואלי), נאָר דאָס איז בלויז ניט מער ווי אַ השערה². דער נוסח פונם אַראַבישן טעקסט, מיט זעלבן דער אומבאַקאַנטער איבערזעצער האָט זיך באַנוצט, איז געווען כמעט דער זעלבער ווי יענער, וואָס איז געווען ביי יעקב בן אליעזר אין די הענט, נאָר וואָס צום סוף זיינען געווען נאָך צוויי קאַפּיטלעך, וואָס האָבן, ווי עס שיינט, געפּעלט אין דעם טעקסט פונם ערשטן איבערזעצער. אַלס סטיליסט שטייט דער אומבאַקאַנטער איבער־זעצער באַדייטנדיק נידעריקער פון זיין פּאָרגענגער. ער האָט דאָס גאַנצע זווערק איבערגעזעצט אין פּראָזע; ערטערווייז איז דער סטיל גאַנץ אומ־באַהאַלפּן און האַלפּערדיק. נאָר דווקא אַט די ווייניק געלונגענע אַרבעט

1: משטמה היא תונה גדולה ומכאוב גדול.

2: זע שטיינשניידער, העבר. איבערו. 875—876.

האָט געהאַט די זיכה צו ווערן דער מקור פאַר אַלע איראָפּעיִשע איבער־זעצונגען און איבעראַרבעטונגען פון „פּלילה ודמנה“. מיט איר האָט זיך באַנוצט אַ געטויפטער ייד, יוחנן פון קאפּואַ, ביי זיין לאַטיינישער איבערזעצונג, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן „Directorium vitae humanae“. און די דאָזיקע איבערזעצונג איז געווען די קוועלע פון דעם שפּאַנישן ג, דייטשן, האַלענדישן, איטאַליענישן און ענגלישן טעקסט. אַלס מקור פאַר די סלאַווישע נוסחאות פון „פּלילה ודמנה“ האָט געדינט דער גריכישער שער טעקסט, וועלכן ס'האָט איבערגעזעצט פון אַראַביש אינם עלפּטן יאָרהונדערט (פּערך אינם יאָר 1081) דער געטויפטער ייד שמעון סעט, אַ הויף־אַרצט ביים קיסר פון ביזאַנץ.

ביי יעדן פּאַלק האָט די דאָזיקע פּאַפּולערע זאַמלונג פון אינדישע פּאַפּלען באַקומען אַן אַנדער פּאַרבונג, אָנגענומען אַן אייגנאַרטיקע גע־שטאַלט. יעדע סביבה באַזונדער האָט אויף איר אַרױפּגעלייגט איר שטעמפל און אַזוי איז זי ביסלעכווייז געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פונם אַרטיקן פּאַלקלאָר. די קולטור־פּאַרשער און עטנאָגראַפּן האָבן פּעסט־געשטעלט, אַז אַ באַדייטנדיקער טייל פון די פּאַפּולערסטע פּאַלקס־מעשיות אין איראָפּע שטאַמען פון איין און דעם זעלביקן מקור — פון דעם אינדישן „געזעץ־בוך“, „פּלילה ודמנה“.

נאָך אין איין הינזיכט האָט דער צווייטער העברעיִשער איבער־זעצונג מער געגליקט ווי איר עלטערער, מער געראַטענער שוועסטער: איר טעקסט האָט גאַנץ ווייניק געליטן פון דער צייטס שאַרפע ציין־בלויז די הקדמה און די ערשטע אַנדערטהאַלבן קאַפיטלעך זיינען פאַר־לאָרן געגאַנגען. דער איבעריקער טעקסט איז צו אונז דערגאַנגען בשלמות און אים האָט, צוזאַמען מיט די קאַפיטלעך, וואָס זיינען געבליבן פון יעקב בן אַליעזרס איבערזעצונג, פאַרעפנטלעכט דער געלערנטער יוסף דערענבורג ².

אין נאָענטער קרבות מיט „פּלילה ודמנה“ געפינט זיך אַן אַנדער זוּערק, וואָס שטאַמט אויך פון אינדיע — „משלי סנדבאר“. ווי עס שיינט, האָט אויך דאָס דאָזיקע בוך דורכגעמאַכט די זעלביקע גלגולים, וואָס „פּלילה ודמנה“: פונם אינדישן אַריגינאַל איז עס אין פעכלעווישן דיאַלעקט איבערגעזעצט געוואָרן, דערנאָך אין אַראַביש, און דאַן ערשט נאָכן

¹ עס איז פאַרהאַן נאָך אַן עלטערע שפּאַנישע „פּלילה ודמנה“־איבערזעצונג, וואָס שטאַמט אויך פון יידישע איבערזעצער, וועלכע זיינען געווען ליטעראַריש באַשעפטיקט ביים הויף פונם קאַסטילישן קעניג אַלפּאַנזאַ.

² Deux versions hebraïques du livre de „Kalilah et Dimnah“, 1881.

אַראַבישן מוסטער איז באַשאַפן געוואָרן דער העברעיִשער נוסח 1. ווען און וווּ דער העברעיִשער טעקסט האָט צום ערשטן די וועלט דערפֿליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט, מען איז זיך בלויז משער, אז זיין היימלאַנד איז די אַראַבישע שפּאַניע 2.

דאָס ווערק איז געבויט לויט דער, שוין ביי זבאָרהס, ספֿר "שעשועים" אָנגעוויזענער, קאָמפּליצירטער, ריין אַריענטאַלישער פּאַרם פּון אַרומריימען פּילפֿאַרביקע מעשיות מיט איין הויפּט־מעשה. ביי אַ קינדער־לאָזן אינדישן מלך ביבר 8 איז אויף דער עלטער געפֿאַרן געוואָרן אַ זון. אים האָט אויפֿדערציגן דער קלינגסטער פּון דעם מלכס שבעה חכמים 4 — סנדבאַר. דורך אַ פּאַלשן פּלפּול, וואָס איינע פּונם מלכס יונגע פּרויען האָט געמאַכט, איז דער פּרינץ פּאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. דער משפּט דאַרף אויסגעפירט ווערן אין זיבן טעג אַרום; און בכדי צו ראַטעווען דעם אומשולדיקן יונגן פּרינץ, קומט יעדן טאָג איינער פּון די שבעה חכמים און פּלייסט זיך מיט אַלערליי מעשיות און משלים איבערצוצייגן דעם מלך, אז ער דאַרף אין נאָמען פּון גערעכטיקייט גלייך מבטל זיין דעם שטרענגן משפּט. יעדע מעשה פּאַרענדיקט דער חכם מיט דעם מוסר השכל: "ברענג ניט אום דיין איינציקן זון צוליב דער ווייב, לאָז דיך ניט אין איר נעץ פּאַרפירן, וואָרן די פּאַלשקייט פּון דער פּרוי האָט ניט קיין גרענעץ" 5.

ווי נאָר דער חכם גייט אַוועק, קומט גלייך דעם מלכס יונגע פּרוי, וואָס וויל דעם פּרינץ אומברענגען, און פּלייסט זיך פּון איר זייט, אויך מיט מעשיות און משלים, איבערצייגן דעם מלך, אז דער פּרינץ מוז תּיכּף באַשטראַפּט ווערן. זיבן טעג נאָכאַנאַנד געדויערט דער אייגנאַרטיקער צווייקאַמף, די מעשיות ציען זיך ווי רינגעלעך פּון אַ לאַנגער שנוּר, ביז די חכמים געלינגט עס דאָך צום סוף דעם מלך צו דערווייזן די פּאַלש־קייט פּון דער פּרוי, און דער פּרינץ איז געראַטעוועט.

1 ביבליאָגראַפּישע פּרטים, ביי שטיינשניידער: העבר. ביבל., 887-888.

2 צום ערשטן מאל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין 1516 אין אַ זאַמלביך פּון פּאַרשיידענע לעגענדאַרע ספורי מעשיות ("קבוץ ספורים שונים"), ווי "דברי הימים של משה רבנו", "פּסירת אהרן", "סיבי בן סוביאל" א. א. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער האַזיקער העכסט וועלמענער אויסגאַבע אין אויך מיט אַן אַלטן פּתבֿיה, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער נאַציאָנאַל־ביבליאָטעק אין דער פּירקוביץ־קאָלעקציע.

8 אינם געדרוקטן טעקסט הייסט דער מלך פיבור, אינם פּתבֿיד — ביבר.

4 צווישן די שבעה חכמים פיגורירט אויך אַריסטו.

5 אל תהרג את בנך את יחידיך על דבר אשתך ואל תלכד בערמתה, כי טרבת

אייניקע מעשיות דערמאנען ניט ווילנדיק און באקאטשיאס, דעקא-
מעראָן, ווי, למשל, די קאמישע דערציילונג וועגן דעם אלטן אייפערזיכטיקן
מאן, וואָס קלייבט זיך אין אַ ווייטער נסיעה. ער דינגט אַ יונגע דינסט-
מיידל, זי זאָל השגחה געבן אויף זיין פרוי, יענע זאָל זיך פירן מיט
שטאַט און אים צו קיין בזיון ניט ברענגען. דער אלטער ווייס אָבער
ניט, אַז אָט דאָס דינסטמיידל, וואָס ער האָט געלאָזן פאר אַ שומר,
איז אַ פאַרשטעלטער יונגעראַמאן, טאַקע זיין לייכטזיניקער פרויס אַ ליב-
האַבער, און ווען ער פאַרט רויק אַוועק, איז זיך דאָס פאַרליבטע פאַרל-
גוט משמח און לאַכט אָפּ פון דעם אָפגענאַרטן אלטן מאַן.

דער אומבאַקאַנטער העברעיִשער באַארבעטער פון דעם דאָזיקן
ווערק האָט בלי-ספּק געהאַט אַ ליטעראַרישן טאַלענט. זיין שפראַך איז
שאַרף און קלאַר; ער ווייס פונם סוד הצמצום, אַלץ איז אין דער מאַס,
אַן איבעריקע רייד און פריי פון זייטיקע דעטאַלן, וואָס געהערן ניט צום
ענין און קאַנען נאָר אָפשוואַכן דעם אַיינדרוק 1. ערטערווייז שפירט זיך
אין דער העברעיִשער איבערזעצונג די השפעה פון יידישע מקורים, ווי
צום ביישפּיל די מעשה מיט דוד המלך און זיין זון אמנון 2. באַזונדערס
כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דער סוף פונם ווערק. אין אַלע
איראַפעיִשע וואַריאַנטן פון „משלי סנדבאר“ ווערט די יונגע פרוי, וואָס
האַט אַ בלבול געמאַכט אויפן אומשולדיקן פרינץ, שטרענג פאַרשפּט 3.
אינם העברעיִשן טעקסט, אָבער, בעט דער פרינץ ביים פאָטער, ער זאָל
איר מוחל זיין; און בעת דער מלך דערמאָנט דעם חכם סנדבאר, אַז
לויט זייער אָפמאַך האָט סנדבאר דאָס רעכט צו פאַדערן אַ לויין נאָך
זיין אייגענעם ווונטש, ענטפערט דער חכם: „מיין פאַרלאַנג איז — וואָס
דיר גופא איז ניט ליב, דאָס טו אויך ניט דעם צווייטן, און האָב ליב
דיין פאָלק ווי דיך אליין“ 4. דערמיט שליסט זיך דאָס בוך (סליקו משלי
סנדבאר הכימא רבה).

1 די דאָזיקע מעלות מרעטן אַמבולסטסן אַרויס, ווען מען פאַרגלייכט דעם העב-
רעיִשן „משלי סנדבאר“ מיט דער גריכישער שפאַרק צעשווימענער באַארבעטונג (זע
ליטעראַטורבל, דעם אַרעיִנסט, 1842, 753). עס איז אויך פאַרהאַן אַ העברעיִשע איבערזעצונג
פון אָס דער ווייניק געלונגענער גריכישער איבעראַרבעטונג אונטערן נאָמען „סיי אוקטו
בן דאַקליקאָנוס מלך רומאַ“.

2 דאָס ווערט הנם אונטערגעשפּראַכן אינם ווערק גופא: ותבוא האשה ביום הששי
ותאמר אל המלך כדברי תורת היהודים: הלא אם הרג דוד המלך וכיו וכיו.

3 זע שמינישניידער העבר. איבערו. 892.

4 ויאמר המלך לסנדבאר: שאל מה אתן לך כי בפיך דברת ובידך מלאת.
ויאמר אליו סנדבאר: שאלתי ממך אשר תשנא לנפשך אל תעשה לחברך, והחוב לעמך
כאשר תאהב לנפשך.

„בלילה ודמנה“ און „משלי סנדבאר“ באווייזן דייטלעך, ווי באַליבט אין יענער תקופה עם זיינען געווען ביי יידן פרעמדע מעשה-און פאַבל-ביכער. אַט די ליבע צו אויסלענדישע סיוושעטן, וואָס שילדערן דאָס לעבן פון פרעמדע אומות און לענדער, האָט אַרויסגערופן אַן אומצו-פרידנקייט אין אייניקע יידישע קרויזן. זיי האָבן אין דעם געזען אַ צייכן פון צו גרויסער התבטלות פאַר דער פרעמדער סביבה און איר קולטור, וואָס קאָן ברענגען צום אָפּשוואַכן פון אייגענעם נאַציאָנאַלן זעלבסט-באַווסטזיין. זייער אינטערעסאַנט אין דער הינזיכט איז דער פאַבל-דיכטער יצחק בן שלמה בן אבי-סהולה.

די ווייניקע פרטים, וואָס זיינען אונז באַקאַנט פון זיין לעבן, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען זיינע אייגענע ווערק. געבאָרן אינם יאָר 1244 אין שפּאַניע אין דער שטאָט גוואַדאַלמאַקאַר, אויסגעוואַקסן אין דער שטאָט בורגאָס,² האָט יצחק סהולה געפירט דערנאָך אַ וואַנדער-לעבן און זיך מפרנס געווען פון מעדיצינישער פּראַקטיק.⁸

„איך האָב געזען — באַקלאָגט זיך יצחק סהולה — אַז פיל פון אונזער פּאָלק לויפן נאָך פרעמדע מוסטערן; זיי זיינען געבלענדט פון גריכישער פילאָזאָפיע, ווערן אַנטצייקט פון אַראַבישע פאַבלען און פאַר-שיידענע אויסלענדישע מעשיות. אַלץ וואָס ס'איז פרעמד — דאָס גע-פעלט זיי אַמבעסטן. האָב איך צו זיי מיט פאַרביטערונג אַזוי געזאָגט: איר — קינדער פון דעם הייליקן שטאַם! איר — וואָס שטאַמט אויס דעם געטלעכן קוואַל פונם אייביקן ליכט! איר זייט דאָך ווי די ציגיינער געוואָרן: אייגענע אוצרות וואַרפט איר אין שטויב און שמוץ, און נאָך פרעמדע קינדער-שפּיל און ווערטלאָזע שפּליטער יאָגט איר נאָך... זעט — איך וועל איצט עפעס נייע באַשאַפן: איך וועל נעמען אַט די פאַבלען, משלים און מעשיות, וואָס איר זייט אַזוי לויער נאָך זיי, מעשיות.

1 אין דער הקדמה צו „משל הקדמוני“ הייזט אָן דער פאַרפאַסער, אַז ער האָט דאָס ווערק געשריבן אינם יאָר 1281 (בשנה ה' אלפים ואחת וארבעים), בעת ער איז אַלט געווען 37 יאָר (ושנותי שבע ושלשים).

2 זע זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים“ (קובץ על יד) 1891.

8 אויף זיין געבוירן-לעבן קלאַגט אבן סהולה גאַנץ אָפּ. אין „משל הקדמוני“ שרייבט ער: כי הומן בודונו הניאני ואל בית הנדרד הביאני... בהיותי מסולסל וגולה ירש ונקלה ואין בץ ואין חבר. אין זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים“ לייגענן מיר: הניאני הומן בבגדו ויש עלי ידו ואסף אותי אל משמרת וישאני אל ארץ אחרת. וועגן זיין מעדיצינישער פּראַקטיק שרייבט אבן סהולה: לולא ד' שהיה לי ואשמע מעם בוער במלאכת הרפואות חן חן התשוואות, וכן הגת מלאכתי וגורלי כל ימי חבלי (משל הקדמוני, 63).

וועגן חיות פון וועלדער, עופות און פייגל פון די וויסטענישן, און וועל זיי אלע איינהילן ניט אין פרעמדע לבושים, און זיי צונויפפלעכטן ניט מיט מאמרים און מוסר השכלס פון פרעמדע חכמים, פון די ישמעאליים, אדומים, בני מואב און ערב — נאָר מיט די הייליקע ווערטער פון אונזער תורה, מיט די געטלעכע משלים פון אונזערע אלטע נביאים און מיט די קלוגע רעטענישן און רמזים פון אונזערע חכמי התלמוד... און בכרי מיין „משל הקדמוני“ זאָל געפעלן און פאליפט זיין אויך ביי די קינדער און זיי זאָלן מיט חשק ליינען מיינע אלע משלים, האָב איך זיי אויסגעצירט מיט שיינע בילדער און ציורים.“

אלע אלטע אויסגאַבן פון סהולחם ווערק, ווי אויך אייניקע מאַנאָסקריפטן זיינען ווירקלעך באַצירט מיט אַ סך אילוסטראַציעס. די פראַכט פולע ווענעציאַנער אויסגאַבע, מיט וועלכער מיר האָבן זיך פאַנוצט, האָט גאַנצע 79 שיינע בילדער און צייכענונגען. נאָר דווקא אינס רוב בילדער איז לייכט צו פאַמערקן גראַד דאָס, קעגן וואָס סהולחם האַלט פאַר נייטיק צו קעמפן: די השפעה פון „פרעמדע מוסטערן“. פון פיל בילדער ווײַטן מיטן אַטעם פון דער איטאַליענישער „אויפֿלעבונגס־תּקופה“ (רענעסאַנס). אייניקע טראַגן אַפילו אַ ריין קריסטלעכע פאַרבונג, ווי צום ביישפּיל, דאָס 22טע בילד מיטן ריטער, וואָס קניט פאַרן גייסטלעכן. דער טעקסט גופא, וואָס דאַרף לייט דעם פאַרפאַסערס מיין ברענגען עפעס „גאַנץ נייס“, איז אויך ניט גאַנץ פריי פון די „ישמעאליים“ און „בני ערבם“ השפעה. קודם־כּל די פאַרם. דער „משל הקדמוני“ איז געשריבן אין דעם טיפיש אַראַבישן מאַקאַמען־סטיל. דאָס גאַנצע ווערק, וואָס איז איינגעטיילט אין פינף „שערים“, ווערט געפירט אין פאַרם פון אַ צוויי־געשפּרעך מוסטער פון אַראַבישע און אינדישע ענלעכע ווערק, ווערט אויך אין „משל הקדמוני“ געפירט דער וויפּוח ניט מיט טעאַרעטישע חקירות און לאַגישע באַווייזן, נאָר מיט מעשיות און משלים. פונקט ווי אין „פלילה ודמנה“, „משלי סנדבאר“ און ענלעכע ווערק, שמעלן אויך די הויפט־פּערזאָנען פון „משל הקדמוני“ יעדעס מאָל די תּמעוואַטע פּראַגע: וואָך

1 דאָס יאָר פון דער אויסגאַבע איז נישט אָנגעוויזן. לויט דער השערה פונם באַקאַנטן ביבליאָגראַף ש. ווינער איז זי דערשינען בערך אינס יאָר 1550. פן יעקב איז זיין „אוצר הספרים“ און אלטור שולמאַן (שפת יהודית-אשכנזית, 157) ווייזן אויך אָן. אַז איינער אַ גרשון ווינער האָט אין 1693 אַרויסגעגעבן אויך אַ יידישע איבערזעצונג פון „משל הקדמוני“. ליידער האָבן מיר די דאָזיקע איבערזעצונג אין ערגעץ נישט געקאָנט באַקומען.

2 הטקשה והמחבר, זה אל זה ידבר, ואמרים יחבר.

היה הרבר? און גלייך דערויף פאָלגט אלס תשובה אַ מעשה אָדער אַ משל מיט חיות און עופות.

דערפאר אָבער טראָגן ביי אבן סהולה די מוסר השכלם, די אויס-פירן, וואָס באַגלייטן שטענדיק די אַלע מעשיות און פאַבלען — ווירקלעך אַ ריין נאַציאָנאַל-ידישן כאַראַקטער. אַלע פאַרשוונען, סיי חיות, סיי פייגל, וואָס טרעטן אַרויס אין, משל הקדמוני, זיינען שטאַרק באַ-הבנט אין דער ביבלישער און אַגדישער ליטעראַטור. דער הירש, למשל, איז ביי אבן סהולה טאַקע אַן אמת יידישער הירש: אַ גרויסער בקי אין תלמוד; דער האָן — שיט מיט פסוקים פון תנ"ך, דער תמעוואַטער קראַליק איז אַ מומחה אין פוסקים און אין מוסר-ספרים. ער ווייזט טאַקע דערפאר אָן, אַז פון אַלע דריי אַרטן ליבע איז די חשובסטע — די ליבע בונם בורא צו זיינע באַשעמענישן¹. אַפילו דער ווילדער רויב-פויגל, דער שפאַרבער (הנץ) איז זיך מפלגל ניט ערגער פון אַ הריף אַ ישיבה בחור אין דינים פון נויקין², בכלל האָבן ביי סהולה אַלע חיות און פויגלען ניין מאָס רייד, אין זייערע לאַנגע וויכוחים מאַכן ערטערווייז אַ לעסטיקן אַינדרוק.

דאָך מוז מען מירד זיין, אַז אין דעם בעל, משל הקדמוני האָט צייטנווייז געשפּאַנגן אַן אמתער הומאָריסטישער אָדער, אויסגעצייכנט איז, למשל, די סצענע מיטן האָן, ווי יענער דערציילט, וואָס פאַר אַ צדיק ער איז, ווי פּיין און צניעותדיק ער איז זיך עס נוהג מיט זיינע ווייבער³. פול מיט סאַרקאָז איז אויך די באַשרייבונג, ווי אַ פשוטער פועל און אַ סופר גייען ביידע אונטערוועגנס, דו ביסט דאָך אַזוי געלערנט און קלוג — פרעגט דער אַרבעטער ביים סופר — פאַרוואָס-זשע ביסטו אַזוי אַרעם? אַט טאַקע מהאי טעמא — ענטפערט דער סופר — האָבן אונזערע חכמים אַרויפגעלייגט אויף די סופרים און מלמדי תינות אַזוי פיל תעניתים און התחייבותן ביי דעם נידעריקסטן געצאָלט, בכדי זיי זאָלן פון זייער מלאכה קיין מאָל ניט קאָנען רייך זוערן; דאָס האָט דאָך טאַקע וועגן זיי די גמרא געזאָגט: יאה עניותא לישראל⁴.

אין דעם, משל הקדמוני זיינען אויך צעשטרייט אַ סך לעבנס-שטריכן, וואָס האָבן אַ געוויסן עטנאָגראַפישן אינטערעס, ווייל זיי גיבן אַ באַגריף וועגן דעם דעמאָליטיקן לעבנס-שטייגער און שילדערן די זיטן און די התנהגות פון יענער צייט. צווישן די זינדקע מענטשן, למשל,

1 משל הקדמוני, 39.

2 דאָרסן, 27-28.

3 דאָרסן, 27.

וואס, אין להם חלק לעולם הבא, רעכנט אונזער פארפאסער ניט נאָר אַפיקורסים, מוסרים און משומדים, נאָר אויך צו שטרענגע פרנסים, וואָס זיארפן אַן אימה אויפן ציבור, און — קצבים, וואָס זיינען שטענדיק מיט זיין באַטרונקען.¹ אינם „משל הקדמוני“ ווערט אויך געגעבן אַ גאַנץ בולט בילד וועגן דעם מצב פון בילדונג און וויסנשאַפטלעכע קענטענישן פון יענער צייט. דער פארפאסער פונם „משל הקדמוני“ בויט אויך זיין ווערק לויט דער זעלביקער „קייטל-פאָרם“ ווי „ספר שעשועים“ און „משלי סנדבאר“ זיינען געבויט, נאָר אָט די רינגעלעך פון מעשיות און משלים זיינען ביי אונזער פארפאסער אָפט איבערפולט מיט וויסנשאַפטלעכע ידרשות און ריין-פראַקטישע ידיעות. די פירפֿיסיקע און צוויי-פליגלדיקע פארשינען פון „משל הקדמוני“ פירן ניט זעלטן לאַנגע וויסנשאַפטלעכע צוויכחים און אויף אזא אופן גיט דער פארפאסער אין קלאַרער פאָרם זייער אומפאַנגרייכע, פאָר יענער צייט, ידיעות וועגן די פארשיידנסטע וויסנשאַפטן, ווי פיזיאלאָגיע, קאָסמאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע, געאָגראַפיע און א. ו. אייניקע פרטים זיינען העכסט אינטערעסאַנט, ווי צום ביישפּיל, די דערקלערונג, אַז די שפראַך-פארשיידנקייטן זיינען אַ פולע-יוצא פון די קלימאַט-צושטאַנדן,² אָדער די פאַשרייבונג, ווי דעם מענטשנס אויג איז געבויט.³

צווישן די פארשיידענע צווייגן פון וויסן דערמאָנט יצחק סהולָה אויך די אַסטראָלאָגיע, וואָס האָט געשפּילט אזא באַדייטנדיקע ראָלע אינם מיטל־אַלטער. סהולָה באַרירט דערביי איין מאָמענט, וואָס פאַרנעמט אַ גאַנץ בכבודיקן פּלאַץ אין דעם אידעען-קאַמף,⁴ וועלכער האָט אין יענער צייט אויסגעבראַכן אין די אינטעליגענטע יידישע קרייזן. דער לאַנג-פּיסיקער שטאַרך טרעט אַרויס אין „משל הקדמוני“ אַלס פעסט איבערצייגער פאַטאָליסט, וואָס גלויבט ניט אין בחירה חפּשית. ער איז איבערצייגט, אַז איבער דעם מענטשנס גורל געוועלטיקן די שטערן מיט די פּלאַנעטן, און דער מענטש איז מיט זיין גאַנצן ווילן ניט אינשטאַנד צו ענדערן אויף ווי פיל ס'איז זיין מזל, וואָס איז שוין פאָרויס באַ-

1 ואין להם חלק לעולם הבא ואלו הם: המינים והאפיקורסים והגזרים בתורה...
ההמלשינים והמוסרות ובעלי לשון הרע... והפרנס הבטיל איטה על הצבור שלא לשם שמים... והנמשכים אחריו והם המפקידים הקצבים ומכריי החלכים ואחריי אשישי ענבים.

2 משל הקדמוני, 30-33.

3 אָ-סן, 45.

4 זיינען דעם דאָזיקן קאַמף זיינס איז אַז אַויסקומען צו ריידן באַריכות אין די אַיישערדיקע ביילן פון אונזער הערק.

שטימט דורך דעם גאנג און באוועגונגען פון די הימלישע געליכטער. דער מענטש איז נאָר ביכולת מיט הילף פון דער טיפער וויסנשאַפט, וואָס טראַגט דעם נאָמען אַסטראָלאָגיע, אויסלערנען די קונסט צו ליינען די סודותדיקע צייכנס אין די הימלען, און דורך דעם גאנג פון די פלאַ-נעטן אַנטפלעקן דעם פאַרבאַרגענעם סוד פון דער צוקונפט און פאַרויס-זאָגן דעם גור און סוף פון יעדן מענטשן¹. אַלס אַנטשיידענער קעגנער פון דער דאָזיקער פאַטאַליזם=טעאָריע טרעט אַרויס דער פראָש, וואָס אין זיין נאָמען זאָגט דער פאַרפאַסער אַרויס זיין אייגענע מיינונג, „די אַסטראָלאָגישע הלומות — דערקלערט דער פראָש — זיינען לויטער קינדער=שפיל און באַבע=מעשות, וואָס שטאַמען פון אינדיע און בבלי. דאָס איז ריינער שווינדל און ווילדע עם=הארצות. זאָלן אַנדערע פעלקער, וואָס גלויבן אין כּישוף און נאָך אַזעלכע נאַרישקייטן, זיך דערמיט פאַר-נעמען; מיר אָבער טאָרן אַזוי ניט טאָן, מיר טאָרן ניט עובר זיין אויפן פאַרבאָט, לאַ תנחשו ולא תעוננו.“ אַ גאָטס=פאַרטיקער מענטש טאָר זיך ניט אָפגעבן מיט כּישוף און מיט טרעפערס. ער דאַרף זיך רוקן פאַר-לאָזן אויפן בודא עולם און אויף זיין גענאָד, ווי עס שטייט אין דער תורה: „את ד' אלהיך תירא“.

יצחק סהוליה ווערק, צוזאַמען מיט „משלי סנדבאר“ און „כלילה ודמנה“, זיינען ענג פאַרבונדן מיט דעם ליטעראַטור=געביט, וואָס איז פון לאַנג אָן געווען זייער באַליבט ביי יידן. משלים און פאַבלען פון דעם לעבן פון חיות איז געווען שטאַרק פאַפולער שוין אין דער תקופה פון די חכמי התלמוד. אייניקע פון זיי, ווי ר' מאיר, זיינען געווען אמתע מייסטער פון „משלי שועלים“ (פוקס=פאַבלען). מיר האָבן שוין געזען, ווי באַליבט די דאָזיקע דיִדאַקטיש=פאַעטישע פאַרם איז געווען אויך ביי די יידן אינם מיטלזאַלטער. דער „כלילה ודמנה“ טראַגט אָבער אַן אַנטשיידן פּרעמדאָרטיקן שטעמפל; יצחק סהוליה, דער קעמפער פאַר נאַציאָנאַלע פאַרמען, האָט געהאַט אַ צו קנאַפן באַגריף וועגן סוד הצמצום, און זיינע פאַבלען זיינען איבערגעלאָרן מיט גאַנץ זייטיקע עלעמענטן, וואָס האָבן קיין שום שייכות ניט צום גוף המעשה. דאָס וואָס ס'איז סהוליה ניט געלונגען — ווערן אַ נאַציאָנאַל=יידישער פאַבליכטער — האָט דערגרייכט מיט גרויס ערפאַלג זיין מער באַגאַפּטער בן=דור, בְּרַכְיָה בן נטרונאי הנקדן, איינער פון די טאַלענטפולסטע פאַבל=דיכטער פונם אייראָפּעיִשן מיטלזאַלטער.

ברכיה הנקדנס לעבן איז פאַר די שפּעטערדיקע דורות פולשטענדיק אומבאַקאַנט געבליבן. נאָך לאַנגע וויכוחים און הקירות פון פאַרשיידענע

¹ משל הקדמוני 53.

געלערנטע, איז דאָך ניט גענוי פּעסטגעשמעלט געוואָרן, ווען און ווי ברכיה הנקדן האָט געלעבט און געשאַפן. מען איז זיך בלויז משער, אַז ער האָט געלעבט אין מיטן פונם 13טן יאָרהונדערט. אַ מענטש פון פּילאָזאָפּישער בילדונג און אַלזייטיקן וויסן, האָט ברכיה איבערגע-

דער שני-בלאָט פון דער ערשטער אויסגאַבע, משה'ס שנילים.

זעצט אויף העברעיִש אייניקע וויסנשאַפטלעכע ווערק. דאָס באַקאַנטסטע פון זיי איז זיין איבערזעצונג אַדעליאַרס לאַטיינישע „נאַטור-פּראָגנ“ (Questiones naturales), וואָס ער האָט אין העברעיִש אַ נאָמען געגעבן

1 זע: Carmoly, La France Israelite, 21-39; Neubauer, Les rabbins fr., 490-500; Jacobs, Fables of Aesop, p. 174; idem, Jew. Enc., III, 53-55; Steinschneider, Letterbode, VIII, 25-35; idem, Hebr. Übersetz., 958-962. אין זיין פאַררעדע צו ברכיהס צוויי פּילאָזאָפּיש-אַפּישע אַרבעטן: „ספּר החבור וספּר המצורף“ (צום ערשטן פאַרעפּענטלעכט אין 1902).

דודי ונכדי¹. נאָר קונה שם געווען האָט ער זיך מיט זיין באַרימטן
זוערק „משלי שועלים“ אַ זאַמלונג פון 107 פּאַבלען².

זיינע „משלים“ האָט ברכיה געשעפט פון די פּאַרשיידענע קוועלן: פון
די אַלטע בירבאָים און עזאָפּס זאַמלונגען, פון די מיטל־אַלטערלעכע קריסט־
לעכע פּאַבל־ריכטער, אויך פון דעם תּלמוד און מדרשים; אַ טייל האָט ער
אַליין געשאַפּן. דער זאַמלונג האָט ער פּאַרויסגעשיקט אַ הקדמה אין געריימטע
פּערון: „אמר, האָט געזאָגט ברכיה בן נטרונאי הנקדן: בכדי די נאַראַנים
צו פּאַרשטענדיקן און די קינדער מיט וויסן צו באַרייכערן, האָט מיין האַרץ
אַ גוטע זאַך צוגעטראַכט: (אום פּיל אַנדרן הערצר צו זעטיגען מיט
משלים פון פּוסקן אונד אַנדרי חיות, וויילן דיא זעלבי שוין זעהר אין
לעטן מיינר גווינהליך זיינין, אונד דאָ=דורך זיך דער מענש מיינשטין
טייהלש דורך דען נמשל פּילי מוסר הַרויש=נעמין קאָן. עז איזט צוואַהר
דיווז בוך אין פּיל אַרליי לשונות פּר=הנדין, אַליין אָבר איך האָבי מיט
אַלין פּלייס זולכיש פּר גרעסירט אונד מיט שירים וחרוזות אין לשון
הקדש געשטעלט דאָ דורך דער לעזר) אַ וועט זיך פּיל דערוויסן, וואָס
ס'איז טייערער פון גאָלד און פון די שענסטע פּערל“.

אין פּולן קעגנזאַץ צו סהולחן, קאַרגט שטאַרק ברכיה אין ווערטער.
זיינע משלים זיינען געשריבן אין שיינער געריימטער פּראָזע אין קורצע
און שאַרפע אויסדריקן. יעדער זאַץ איז אויף זיין אָרט. פאַר יעדער

¹ כאַראַקטעריסטיש איז ברכיהס דערקלערונג, צוליב וועלכע מאַסיוון ער איז צוגע־
טראָסן צו דער דאָזיקער אַרבעט: כאַן אַתחיל ספר השאלות נכד לרוד: אני ברכיה בר
נטרונאי לחצוני רעיוני לשנס מתני להעתיק אלה הדברים בלשון עברית. כי כצאתים
במכתב של גוים אשר העתיקים בן העברים וכם דברים נעלמו מחכמי דורנו מפוארות
למשכילים לא שזפתם עין שכלים ובראותי הכמה כפואר בכלי מכוער ופנינים לפני
חזירים, סהרתים מיר בן נכר וכתבתים בלשון הקודש אשר נעלה על כל לשון, והספר
הזה הוא בין שני הכתיה הדור והנכד.

² אין דער ערשטער מאַנשוואַנער אויסגאַבע (1557—1559), מיט וועלכער מיר האָבן
זיך באַנוצט, איז צום סוף צינגעגעבן נאָך איין פּאַבל, וואָס הייבט זיך אָן מיט די
ווערטער: שמעו נאָ דברי ר' קרשפּיאַ הנקדן. עס איז אַ ספּק צו די דאָזיקע פּאַבל האָט
פּאַרשאַפט דער בעל „משלי שועלים“.

³ די אין עיקיק קלאַמערן געבראַכטע ציילן צוסיין מיר נאָך קאַפּעלבאַנס
אַלסער יידישער איבערזעצונג. צום סוף פון דער הקדמה איז דער איבערזעצער נאָך
מוסיף: „אונד היילן פּיללי לייסן דס לשון הקודש צו שווער פּאַר=פּאַליין סוהים, אללים
אונד יידיש נרינדליך צו פר שטייהן, זאָ האָבי מיר די מיהי גנומין לזכות הרבים
דיווז (דיונס) ספּו אין דייטשען צו שמעלין דאָ=מים ייערד פּר=שטיין קאָן אויף וואָן דש
כשל אויך דש נמשל מיט דעם מוסר במייטין סוהים, אונד דאָ=פּאַן הירויו=נעמין קאָן,
דש דער דרך הישר דער בעסטי וועג לעולם הוה ולעולט הבא אייט“.

דענגן יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים“ זע ביילאַגן נומ' 4.

פאבל ווערט פארויסגעשיקט א טאפל-פערז, ווו עס ווערט איבערגעגעבן דער תמצית פון דער פאבל, און צום סוף דער מוסר השכל, אויך אין פערזן. ניט זעלטן פאלגן נאכן מוסר השכל נאך אייניקע דידיאקטישע פערזן. בכדי צו פאקאנען מיט דער מאניר און סטיל פון אונזער פאפולערן פאבל-דיכטער¹, גיבן מיר דא דריי ברכיהם משלים אין אונזער איבערזעצונג:

I.

משל ארוז וסנה

(די פאבל פון צעדערבוים אין דאָרן)

זאל דער רייכער ניט שטאלץ זיין אויף זיין גליק,

אלץ קאן ער דאך פארלירן אין איין אויגנבליק.

א צעדער פון לבנון, וואָס זיין קרוין האָט געטאָן אין די הימלען שטייגן, איז געווען זייער שטאלץ מיט זיין ריזן-וואַקס און מעכטיק דינע צווייגן: צווישן אלע ביימער איז ער דאָך איינער, אין אלע וועלדער גלייכן קאָן זיך צו אים קיינער. פלוצלינג באַמערקט ער: גאנץ נאָענט אין דער נידער, הויקערט אַ דאָרן-שטרויך מיט זיינע צווערן-גלידער. דו נישטיק געוויקס! — האָט מיט צאָרן דער צעדער אויסגעשריען — ווי וואַקסטו זיך אונטערשטיין, נעבן מיר, דעם וואַלד-קעניג, צו שטיין? אלע ביימער טוען פאר מיר זיך בויגן, די שענסטע פויגלען רוען צווישן מיינע צווייגן, און דו, צווערג, מיט דיין עקלהאפטע שפיץ, ווער קאָן דיך באַגערן, וועמען קאָנסט נוצן? רויק און געלאַסן ענטפערט אָפּ דער דאָרן: צו וואָס דאָס פראַלעריי, צו וואָס דיין גרויסער צאָרן? יא, גרויס ביסטו און מעכטיק. דאָך ראַט איך דיר פאָרויס: זיי פאָרמיק! פאלד קומט דער טאָג, דער טאָג פון צאָרן — פאלן וועט דיין שטאלץ און גרויסקייט! אין שטויב וועט ליגן דיין קרוין און שיינקייט; דיין מעכטיקער שטאַם, די ריזן-צווייגן — אויף ברעטער, מאַסטן וועט מען זיי צוועגן. און איך — איך וועל דיך איבערלעבן. אויף מיר וועט קיין האַק זיך ניט דערהייבן און רויק וועל איך צווען, ווי דיין שטאלץ וועט אונטערגיין.

זייער אָפט שטאַלצירט דער מענטש מיט זיין

עשירות אָדער שיינע גלידער,

און מיט פאַראַכטונג קוקט ער אויף די אַרעמע ברידער.

נאָר שנעל פאַרגייט דעם מענטשנס רייכקייט,

געבראַכן ווערט זיין מאַכט און גרויסקייט,

און אין שטויב ליגט דער מענטש מיטן שטאַרקן אַרעם —

פאַר דעם וואָס איז עניוווט-קליין און אַרעם.

¹ אינם יאָר 1561 האָט אַ קריסטלעכער געלערנטער הנעל אַרויסגעגעבן אַ לאַטיי-גיטע איבערזעצונג פון „משלי שועלים“.

.II

משל שור וארי ותיש

(די פאבל וועגן דעם אָקס, דעם לייב און דעם באַק)

ווער ס'איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן

ציטערט זיין גאַנץ לעבן פאַר צרות און פלאַגן.

אַן אָקס האָט אויפן וועג אַ לייב געטראָפֿן. געשווינדט איז ער פאַר אים אַנטלאָפֿן. מיט טויט-שרעק האָט ער אונטער זיך פאַרנומען דעם לייבס צאָרניק שרייען און ברומען. קוים לעבעדיק צו אַ הייל דערקראַכן, דאָרט וויל ער שוץ און רעטונג זוכן. פּלוצלינג, אין אַ ווינקל, האָט ער דאָרט אַ באַק דערזען: דערציטערט שטאַרק דער אָקס, ער קאַן אויף די פּיס ניט שטיין. פאַרחידושט פרעגט דער באַק: „וואָס ציטערסטו מיט אַלע גלידער? מיר זיינען דאָך ווי אייגענע ברידער, פון קינדווייז אָן אין איין טשערעדע אויפגעוואַקסן?“ „אַך, — ענטפערט יענער — אַפילו אייגענע אָקסן וועלן איצט אין מיינע אויגן, כּלעבן, אויסזען ווי זוילדע לעמפערטן און לייבן. נעכטן וואַלט איך מיר פאַר קיינעם ניט געשראַקן, ניט באַהאַלטן; היינט איז מיך דער לייב באַפּאַלן — ציטער איך פאַר יעדן שאַטן.

דער מענטש, וואָס איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן,

ציטערט זיין גאַנץ לעבן פאַר צרות און פלאַגן.

אין אַלע ווינקלען, אין אַלע עקן,

ווי ער גייט און ווי ער שטייט —

אַלץ שפירט ער לויטער געפאַר און שרעק,

ווייל טויט-פיינד אין יעדן מענטשן זעט.

עס דאַכט אים אַלץ — ער ווערט פונם פיינד געטראָפֿן,

פאַר יעדן טרוקן בלאַט טוט ער מיט שרעק אַנטלויפֿן.

.III

משל שני צבאים

(די פאבל מיט צוויי הירשן)

שווייגט דער נאַר, רעדט ער ניט קיין וואָרט,

מיינט מען, ער איז קלוג, צווישן חכמים איז זיין אָרט.

נעבן אַ טייך אויפן ברייטן פעלד זיינען צוויי הירשן גאַנץ רויק געשטאַנען, איינער דעם צווייטן אַ שטיקן סוד דערציילט, אַ פרעמדער זואַלט קיין וואָרט פאַרשטאַנען. גייט פאַרביי אַ מענטש און פרעגט פאַרחידושט ביי די הירשן: פאַרוואָס טוט ביי אייך אַזאַ שטילקייט?

הערשן? איר שטייט דאך ביידע גאנץ אליין, איר מעגט גאנץ הויך זאגן
 אייער מיינ, קיינער וועט דאך אייער סוד דערגיין. „ניין — ענטפערן
 ביידע — מיר טוען קיין סודות דערציילן: מיר האָבן פשוט ניט קיין כוח,
 אָפגעשוואַכט איז אונזער מוח און מיר טוען זיך פאַר לאַנגווייל קוועלן.
 נאַראַנים ווען זיי שווייגן, טוען זייער שטים ניט דערהויבן,
 האַלט מען זיי פאַר קלוג, אַלע טוען זיי שעצן און לויבן.
 אַנטפלעקט דער נאַר, וואָס ער מיינט און טראַכט,
 ווערט ער פון אַלעמען באַשפּאַט און באַלאַכט.

מיט ברכיהם, משלי שועלים" פאַרלאָזן מיר דעם שפּאַניש-אַראַבישן
 באַדן. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז עס איז ניט פעסטגעשטעלט
 געוואָרן, אין וואָסער לאַנד ברכיה הנקדן האָט געלעבט. יוסף דזשעקאבס,
 דער געלערנטער פּאַרשער פון דער פּאַבל-ליטעראַטור אינם מיטלאַלטער,
 פלייסט זיך צו דערווייזן, אז דער בעל „משלי שועלים" איז געבאָרן אין
 ענגלאַנד 1. דערמיט זיינען אָבער ניט מסכים פיל אַנדערע פּאַרשער, און
 מיר האַלטן פאַר ריכטיקער די צווייטע השערה, אז ברכיה האָט געלעבט
 אין דער פּראַוואַנס, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער שטאַרקער
 גייסטיקער השפּעה פון זייערע ברידער אין דער שכנותדיקער שפּאַניע.
 מיר פאַרלאָזן דעם שפּאַנישן באַדן בלויז צייטווייליק, פאַרלאָזן
 אָבער אין דעם וויכטיקן מאַמענט פון אַן איבערגאַנגס-תּקופּה, בעת די
 יידישע קולטור איז דאָרט געשטאַנען אויף אַ שיידוועג, און אין איר
 געשיכטע האָט זיך אָקאַרשט אַ ניי בלאַט אָנגעהויבן. אין דער פּערזאָן פונם
 דמב"ם האָט דער יידישער פּילאָזאָפּישער געדאַנק אין שפּאַניע זיין
 העכסטע מדרגה דערגרייכט. זיין יינגערער בן-דור, יהודה אַלחרוזי, איז
 געווען דער לעצטער באַדייטנדיקער פּאַרטרעטער פון יידישער פּאַעזיע
 אויף דעם פּירענעישן האַלב-אינזל. עס באַווייזן זיך די ערשטע סימנים
 פון גייסטיקער ירידה, וואָס איז ענג פאַרבונדן מיט דעם אַלגעמיינעם
 קריזיס, וועלכן ס'האָט דעמאָלט איבערגעלעבט די אַראַבישע קולטור. די
 פּאַנאַטישע כליפן פון דער דינאַסטיע אַלמאָהאַדן זיינען געווען די פּאַר-
 ביטערסטע שונאים פון פּרייעם פּאַרשן און וויסן. אַלס באַזונדערס
 פייערדיקע קנאים האָבן זיך קונח שם געווען די כליפן אַלמנסור און
 זיין זון אַל-כּימין. זיי האָבן שטאַרק גערודפּט די דענקער, וואָס האָבן
 דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, און אויף זייער באַפעל האָט מען געברענגט
 די ווערק פון פּריערדיקע פּילאָזאָפּן. אין די מוסולמענישע טעמפלען
 האָט מען מחרים געווען אַריסטון, אַל-פּר'בי און אבן-קנא, און די גייסט-

לעכע האָבן אין זייערע דרשות געפלייסט זיך צו דערווייזן, אַז די דעות און שיטות פון די דאָזיקע דענקער זיינען לויטער אַפיקורסות.

פיל יידישע פאַמיליעס זיינען דורך די רדיפות פון די קנאים = אַלמאָהאַדן אַנטלאָפן פון דרום = שפּאַניע און זיך באַזעצט אין דער פּראָ = וואַנס און אין דער קריסטלעכער צפון = שפּאַניע. גראַד אָבער אין דער ערשטער העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט איז דער שטאַרקסטער מלוכה פון קריסטלעכער שפּאַניע, קאַסטיליע, געלונגען אָפּצוהאַלטן איין נצחון נאָך דעם אַנדערן איבער די אַראַבער פון דרום = שפּאַניע. אינם יאָר 1236, האָט דער מלך פּערדינאַנד דער דריטער איינגענומען דעם עלטסטן צענטר פון אַראַבישער קולטור אין שפּאַניע, קאַרדאַווע, און דערמיט האָט ער געבראַכן די מאַכט פון די אַלמאָהאַדן. נאָך קאַרדאַווע זיינען פאַלד געפאַלן די שטעט האַען, סעוויליע און דער גרעסטער טייל פון אַנדאַלוויע. דערמיט הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין דער געשיכטע פון דער יידישער קולטור אין שפּאַניע — די תקופה, וואָס געפינט זיך שוין אין געוויסער מאָס אונטער דער השפּעה פון אַ מער נידעריקער קולטור, ווי די אַראַ = בישע — פון דער קריסטלעך = קאַסטילישער. אינם קולטורעלן לעבן פון די שפּאַנישע יידן באַווייזן זיך נייע שטרעמונגען, און גראַד דער נאָמען פונם, כּוּרַה נכּוּכִים" באַשעפּער איז געוואָרן די פּאָן, אַרום וועלכע עס איז אויסגעבראַכן אַ שאַרפּער אידעען = קאַמף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע דורות לאַנג און האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף דער ווייטער = דיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור.

בכדי קלאָר און בולט אָפּצושאַצן און ריכטיק באַגרייפן די גע = שיכטלעכע סיבות און פּועל יוצאם פון דעם דאָזיקן קאַמף, מוז מען אָבער קודם כל זיך באַקאַנען מיט דעם קולטורעלן מצב און ליטעראַרישן שאַפן פון די יידישע קיבוצים אין די שכנותדיקע קריסטלעכע לענדער פון מערב = אייראָפּע.

דאָס וועט געשען אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק.

פ י י ל א ג ו

ביילאגע נומ' 1

(נ. זייט 170)

יידישע איבערזעצונגען פון „חובות הלכות“.

די ערשטע אויסגאבע פון דער יידישער איבערזעצונג איז דערשינען אין אמסטערדאם אין 1716. „אהובי רבותי, אחי ואחיותי — ווענדעט זיך אין דער פאררעדע דער איבערזעצער, שמואל פון פויזן, צו זיינע לעזער — מיט דיזן ספר הקדוש והטהור, ווערן מיר רעכט גוואר, דו גאט איז אימר אויף איביגוואָר. דאש ספר ווערט חובות הלכות גמעלט, עש איז גאָר איינציג אין דער וועלט, דאָש האָט גמאַכט, און גר וואול ביטראַכט, הגאון הגדול החסיד רבינו פחיי פון פֿר צייטן, דו זאָלין זיך דראַן קערן מאַנין און ווייבר און אַלי לייטן. עש איז גישטעלט אויף צעהן שערים און פאָרטיג, דו עש זאָלין פרשטין יונגין און אַלטיג.“

אויך דער „קצור חובות הלכות“ איז באַלד אין יידיש איבערגע־זעצט געוואָרן „אַלו איטליכר מענש מחויב איזט אַלי טאָג איין שער דאָ פון צו ליינען, פפרט בעשרת ימי תשובה איזט איין חיוב אַלי טאָג אויז צו לייאנו און דר נאָך זיין בקשה צו טאָהן, זאָ ווירט השׁי בודאי זיין תפילה דרהערען“¹.

פיל תלמידי חכמים האָבן געשריבן פירושים צום „חובות הלכות“, און מגידים פלעגן פאָרליינען דעם פשוטן עולם ר' בחיים האַרציקן מוסר. דאָס טייערע ספר חובות הלכות — לייענען מיר אין איינעם פון די נייערע פאָלקס־אויסגאַבן — האָט קיין פערער כוח און קראַפט צו באַשרייבן זיין גרויס טייערקייט; די גרעסטע חכמי הקבלה שרייבן אויף אים, אז ער איז ראוי געוועזן, ער זאָל ווערדין געגעבן אויף דעם הר

¹ דער דאָזיקער „ביאור אשפנוי“ פונם „קצור חובות הלכות“ (סדילקאָב 1836) איז געשריבן אין אַ האַרבער אומבאהאַלפענער שפראַך, מיט משונה פאַרדרייטע זאַצן, ווי אַ שטייגער: „דעם ענין פון שער היחוד: האַרזום יעדערער מענש דער ביהערציגער און דר קלוגער קען פאר שטיין און פרובירן דעם ענין פון בעפינדיגן דעם בישעפר, אז ער וועט נייטין זיין איין קלערונג אין קערונג די וועלט און אין זיינע גיבירם האש זיין שולד איז פון זיין און די צייכניש פון די חכמות און בעשאַפונג און זיין נאָסור און בעוועונג.“

סיני כמעט ווי די הייליקע תורה. עס איז ידוע, אז הונדערטער טויזנטער יידן האָט דאָס ספר מחזר למוטב געוועזן. וויא זיס, וויא ליב איז דאָס צו הערין, וויא איין גוטער מגיד לערינט מיט איין עולם איין פרק חובות. הלכות, אזוי וויא דער נאָלדשמיד לייטערט נאָלד, אזוי לייטערט דאָס ספר די יודישע הערצער צו עבודת הבורא"1.

ביילאגע נומ' 2

(1. זייט 234)

וועגן דעם קאראמישן דיכטער משה דרעי.

דער קאראמישער דיכטער משה בן אברהם דרעי פון אלפסנדריא: איז מיט דער צייט אינגאנצן פארגעסן געוואָרן. ערשט אין דער נייערער צייט איז דעם קאראים אברהם פירקוביץ געלונגען צו געפינען א מאַנאָ-סקריפט פונם פארגעסענעם דיכטערס צווייבענדיקן דיוואן און מיט אים דעם באַוואוסטן געלערנטן שמחה פינסקער צו באַקאָנען. דער פון לאַנג פאָרלאָשענער נאָמען משה דרעי האָט מיט אַ מאָל אויפגעלעבט און אומדערוואָרט צו זיך צוגעצויגן די שפאַנענדיקע אויפמערקזאָמקייט פון דער געלערנטער וועלט. פינסקערס צוויי אַרטיקלען וועגן דרעי (לקוטי קדמוניות, I, 46—105, II, 7—135, 113—128) האָבן געמאַכט אַ גע-וואַלטיקן רושם. שמחה פינסקער, דער גרינדלעכער און פאָרזיכטיקער פאָרשער, האָט זיך דאָס מאָל געלאָזט דורך פירקוביץ פארפירן; ער האָט ניט באַמערקט, אז יענער האָט אין דרעים דיוואן אַ דאַטע גע-פעלשט 2, און אויפן סמך פון דער דאָזיקער געפעלשטער דאַטע האָט פינסקער דערקלערט, אז דרעי האָט פאָרענדיקט דעם ערשטן באַנד פון זיין דיוואן אינם יאָר 843 8 (לקוטי קדמוניות, 48, 71, 105). אָט די דאָ-

1 קרית ארבע, 1890, 43—44.

2 אינם סוף פונם ערשטן באַנד דרעים דיוואן געפינט זיך פאָלגנדיקע צושריפט: ברוך ד' הגומר בירי לחבר את כל אלה השירות בשנת או ישי' ב'ש' ו'ב'נ' ישר' א' ל' ולמנין שפורות. כן יגמור בעדי להיציא לאור גם החלק השני בטהירות.

3 די אותיות, העלכע זיינען באַצייכנט פון אויבן מיט פינסעלעך, באַטרעפן צוזאַמען 1154, און הייל דער „מנין שמרות" הייבט אָן זיין רעכענונג מיט 311 יאָר פריער פון דער קריסטלעכער, קומט אויס, אז די דאַטע באַטרעפט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג 843.

זיקע דאטע האָט עס געמאַכט די גרעסטע סענסאַציע. דרעם שירים זיינען דאָך געשריבן לויט די שטרענגע רעגעלן פון דער אַראַבישער מעטריק, און עס ווערן דאָרט מיט גרויס געניטקייט אויסגענוצט אַלע אירע קונסטרייכע פאַרמען. מוז מען, הייסט עס, אויף דעם סמך קומען צום אויספיר, אַז די פאַרשער האָבן די גאַנצע צייט געלעבט אין טעות: ניט דונש בן לברט און ניט שמואל הנגיד און שלמה גבירול האָבן עס אַיינגעפירגערט די אַראַבישע מעטריק אין דער העברעיִשער ליטעראַטור און געלייגט די גרונד-יסודות פון ייִדישער וועלטלעכער פּאָעזיע, נאָר דער קאַראַנס פונם 9טן יאָרהונדערט משה דרעי. דערצו נאָך באַגעגנט מען ביי דרעין פיל סטראָפּן און פּערזן, וואָס דערמאָנען אַן באַקאַנטע סטראָפּן ביי יהודה הלוי, אברהם אבן עזרא און אַנדערע דיכטער; מוז מען, הייסט עס, קומען צום אויספיר, אַז דאָס האָבן עס די ייִדישע דיכטער גענאַשט ביים פיל עלטערן קאַראַימישן דיכטער, און זיינע לידער האָבן זיי געדינט אַלס מוסטער. עס האָט אָבער ניט לאַנג גע-דויערט, און אַ גאַנצע רייע ייִדישע פאַרשער, ווי גייגער, שור, נייבויער און שטיינשניידער, האָבן מיט ראיות דערווייז, אַז פינסקערס מיינונג איז פאַלש, און איצט זיינען אַלע מסכים מיט דער דעה, אַז דרעי איז ניט געווען דער באַגרינדער פון דער העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער וועלטלעכער פּאָעזיע, נאָר אַ טאַלענטפולער עפיגאַן; ניט דער וועגווייער פאַר יהודה הלוי און אַנדערע העברעיִשע גרויסע דיכטער איז ער געווען, נאָר זייער תלמיד און נאָכפאַלגער. ד. כהנא איז געלונגען קלאָר צו דערווייזן, אַז דרעי האָט זיך באַנוצט מיט יהודה הלויס לידער (ו. השלח ברכ י"ג, 435—442); דער דאָזיקער פאַרשער האָט אָבער אַ טעות, ווען ער מיינט, אַז די גאַנצע צושריפט צום סוף פונם ערשטן באַנד דרעם דיוואַן איז אַ געפעלשטע, און אַז דאָס האָט זי פירקוביץ גוכא צוגע-שריבן. דער דאָזיקער מאַנוסקריפט (דער איינציקער עקזעמפלאַר פון דרעם דיוואַן, וואָס איז ביז איצט באַקאַנט) געפינט זיך איצט אין דער לענינגראַדער ביבליאָטעק (ערשטע קאָלעקציע-פירקוביץ נומ' 802—803). כּיור האָבן דעם כתב-יד אויפּמערקזאַם שטודירט און מיר זיינען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די באַטרעפּנדיקע צושריפט איז אַן עכטע און דאָרט איז ווירקלעך אָנגעוויזן אַלס דאטע דער ביבלישער פּערזן: אַז ישיר משה ובני ישראל. דערפאַר איז אָבער ביי אונז קיין ספק ניט, אַז די פינעף עלעך, וואָס געפינען זיך איבער אַלע אותיות פון די לעצטע דריי ווערטער און איבער דער „ריש" פון דעם צווייטן וואָרט „ישיר" — זיינען צוגעשטעלט פון אַ פיל שפּעטערדיקער האַנט. אַלע פינטעלעך, פּגיין און נקודות, וואָס געפינען זיך אויף דער זעלביקער זייט,

זוו די צושריפט געפינט זיך, זיינען נאך עד היום שווארץ-גלאנצנדיק פון דעם טוש, מיט וועלכן זיי זיינען געשריבן. נאך די פינטעלעך, וואָס איבער דער ביבל-פראזע זיינען בלאַס-געלבלעך, פשוט דערפאר, ווייל זיי זיינען מיט מאָדערנע אייזנטינט געשריבן, וואָס בליאַקעוועט באַלד אָפּ. עס איז קלאַר: די פינטעלעך איבער די אותיות האָט דער פּאַל-סיפיקאַטאָר פירקוביז אַרויפגעשטעלט, כדי צו באַקומען די אים געווינטשטע דאַטע (אַלף קנ"ד לשטרות), און פינסקער האָט דאָס ניט באַמערקט, ווייל די טינט איז נאָך דעמאָלט געווען פריש און טונקל-שוואַרץ. כדי די ריכטיקע דאַטע צו באַקומען, דאַרף מען דערפאַר רעכענען אַלע אותיות פונם גאַנצן ביבל-זאַץ און דאָס באַטרעפט צו-זאַמען אַלף תפ"ב לשטרות, ד. ה. 1171 לויט קריסטלעכער רעכנונג. דרעי איז אַלזאָ געווען אַן עלטערער בן דור פון יהודה אַלחריזי, און עס ווערט דאָרויך גאַנץ וואַרשיינלעך שטיינשניידערס השערה 1, אַז ספּע-ציעל קעגן דרעי זיינען עס געווענדעט אַלחריזים סאַרקאַסטישע ציילן אין „תחכמוני“ (מאַקאַמע 18): ומשוררי דמשק איש מצרי יחבר שירים אסורים לשמוע, והשומע אותם חייב לקרוע, כתאנים השוערים אשר לא תאכלנה מרוע, לא ראיתי כְּהֵנָּה בכל ארץ מצרים לרוע. והוא חושב בגאותו וגאווו, פי שלמה הקטן קטן מהכיל הגיונו, ואכרם כבד מאוד בשיריו לנגד צחת לשונו, ומשה היה רועה צאנו ויהודה יהודה לשכל רעיוניו וכל המשוררים הענקים הם כחגבים בעיניו.

און טאַקע ערשט, ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די דאָזיקע ציילן זיינען געווענדעט קעגן אַ קאַראַנאַם, וואָס שטאַמט פון מצרים², ווערט פאַרשטענדלעך אַלחריזים ווייטערער אויספיר: גם ראיתי במשוררי דמשק איש עברי, מכה איש מצרי...

עס איז פראי זיך נאך אַפּצושטעלן אויף פאַלגנדיקע פרטים. אויף דער ערשטער זייט פונם ערשטן באַנד געפינען זיך פאַלגנדיקע צוויי פּערזן:

שואל מי מלא בענק זה הספר שהם עם ישפה

דע כי הוא מלואת פה משה בן אברהם הרופא.

אויף די ווערטער פונם ערשטן פּערז זיינען פריער געווען באַזונ-דערע צייכן און עס איז נאך לייכט צו באַמערקן די סימנים פון אַ מעסער, מיט וועלכן מען האָט די צייכן אַפּגעקראַצט. דאָס אייגענע תּוֹרַט זיך

1 העברעישע ביבל. VII, 14.

2 עס איז פּעססנעשטעלמ, אַז דרעי האָט געלעבט אין מצרים און דאָרפּ זיין דיחאַן געשריבן; אויב שטיינשניידערס השערה איז ריכטיק, האָט דרעי סאַרין ימים געווען און געשטאַרבן אַ זקן.

איבער אויף דער לעצטער זייט פונם צווייטן באַנד, ווו עס איז אויפֿגעצייכנט פּאָלגנדיקער פיר-פּערז:

חוזה שירי זה חנכהר משכלי גם מאמרי פי
 התערך בפי עץ גפני ובמתק נופת צופי,
 וראה כי הוא טהור מכל מום גם נקי מכל דופי
 כללתי בו כל שיר נחמד עד כי היה מכלל יופי.

ס'איז לייכט צו דערקענען, אז איבער די ווערטער פונם צווייטן פּערז זיינען געווען ספּעציעלע צייכן, און אויך זיי האָט אַ שפּעטערדיקע האַנט אויסגעקראַצט. וואַרשיינלעך זיינען דאָרט געוויסע דאָטן געווען אָנגעצייכנט און זיי זיינען פאַר אונזער פּאַלסיפיקאַטאָר אומבאַקוועם געווען, האָט ער זיי אויסגעמעקט.

אויך ביי דער דאָטע, וואָס געפינט זיך אין דער צושריפט פונם איבערשרייבער, אַהרן בן עזרא, איז בלי ספּק „זר פירקוביץ באמצע“. דאָרט איז אָנגעוויזן, אז אַהרן בן עזרא האָט דעם דיוואַן אָפּגעשריבן בשנת אלף תע"ד לשטרות, ד. ה. אינם יאָר 1163. די דאָטע איז געוויס געפּעלשט. אין ספּק איז אויך די צושריפט, וואָס געפינט זיך אויף דעם אינעווייניקסטן טאָול פון דער בינד, פון איינעם אָן איינגטימער, וואָס אים האָט אַמאָל דער כתב-יד געהערט. פירקוביץ פּאַרויכערט, אז אין דער צושריפט איז אָנגעוויזן די דאָטע 1267. דאָס כתב-יד און די טינט זאָגן אָבער עדות, אז די צושריפט איז פיל יונגער. מען מוז דערפאַר קומען צום באַשלוס, אז אָדער די צושריפט שטאַמט פון פירקוביץ גופא, אָדער פירקוביץ האָט אַ טעות געהאַט און די דאָטע מאַכט ניט ווי ער מיינט ה' כ"ז נאָר ת' כ"ז, ד. ה. 1667.

יעדנפאַלס איז דרעי אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע דערשיינונג. אין דער פּאַרמך-שחורהטער און אַסקעטיש-געשטימטער קאַראַנמישער אַלמער ליטעראַטור איז דרעיס דיכטונג עפּעס גאַנץ אומדערוואַרטעטס¹. זיין מווע איז פּרילעך און לעבנסלוסטיק. זי זינגט שטורמישע ווייזן און ליבע-לידער, שלידערט מיט פיין צוגעשפיצטע עפיגראַמען קעגן גבירים

1 אַנב, ס'אָ סברה, אז משה דרעי איז ניט קיין געבאָרענער קאַראַים. נאָר אין דער לעצטער צייט האָט פּראָפ. ישראל דאָוידזאָן פאַרעפּנטלעכט (אין דעם זאַמלבוך „דעי היהדות“, II, 1927, 297-308) אַ ביו איצט אומבאַקאַנטע דרעיס פּאַעמע „מחבֿרת נאָ אָמון ומצרים“, און אויפן גרונט פון דרעיס אייניקע אויסדריקן זאָגט דאָוידזאָן אַרויס די השערה, אז דער דיכטער איז ניט קיין געבאָרענער קאַראַים: ער שטאַמט פון ספרדישע יידן, נאָר אין די יונגע יאָרן איז ער אריבערגעגאַנגען צו די קאַראַים און געוואָרן אַ שטאַרקער קעגנער פון די „בבניסין“.

קמצנים, קעגן פאלשע פריינד און אויך קעגן די קאראנמישע פארבי-
טערטע שונאים — די רבנים, וואָס האַלטן זיך אין דער „משונהדיקער
משנה“ (המשנה המשונה) 1. אייניקע זיינע לידער, ווי „לשואל אל“ א. א.
מאָכן נאָך אפילו אויף דעם היינטיקן לעזער אַ שטארקן רושם.

ביילאָגע נומ' 3

(1. זייט 276)

דער „בן המלך והנזיר“ און זיינע יידישע איבערזעצונגען.

אַ כתב־יד פון אַן אַלטער יידיש־דייטשער „בן המלך והנזיר“=איבער-
זעצונג פון דעם 15טן (און אפשר נאָך פונם 14טן) יאָרהונדערט געפינט
זיך אין מינכענער ביבליאָטעק. ציטאַטן פון דער אַלטער איבערזעצונג
ברענגען שטיינשניידער (המזכיר, VII, 43) און וויטלאַוויץ אינם אויבנ-
דערמאָנטן ווערק (פרינץ א. דערווייז, 17) 2. אינם יאָר 1769 האָט אייזיק
הומבורג פאַרעפנטלעכט אין פראַנקפורט דמיין דעם „בן המלך והנזיר“
מיט אַ יידישער איבערזעצונג. דער נאָמען פונם איבערזעצער איז ניט
אַנגעוויזן, נאָר עס איז פעסטגעשטעלט, אַז זי געהערט ראובן בן אברהם
הלוי. ער גופא ווייזט דערויף אַן אין אַ ספעציעלער „הערה“ צו זיין
העברעיִש ווערק „נחלת ראובן“, וואָס איז ערשינען אויך אין פראַנקפורט
אינם יאָר 1770 (בשנת בְּנֵה־לֵתָם): „אמר ראובן הלוי, ראה זה מצאתי
למלאות רצון אחר רציתי זה ימים לא כביר שהעתקתי ס' בן המלך
והנזיר כלה מלשון הקודש ללשון אשפנו מלה במלה ומסרתי להמוציא
זהמביא הנזכר בספר“. ער ווייזט דערביי אַן, אַז ער האָט אויך איבער-
געזעצט אַלע לידער, וואָס קומען פאַר אינם בן המלך והנזיר, נאָר דער
אַרויסגעבער האָט געקאָרגט אין אָרט און דערפאַר אַלע פערזן אַרויס-
געוואָרפן (אבל בזה את חוק בריתי הפר וכ"ו וכ"ו).

1 אויך אין זיין נאָר-וואָס דערמאָנטן יונגש-ווערק סרעט ער שערף אַרויס קעגן
די אָנהענגער פון תלמוד:

ואל יפגו לספרי שוא עשויים בגלות מדבר מרמה ועולה
אשר לא נשמעו מפי נביאים ולא חזים שלוחים מתתלה
דברים תפאום מלב ובדום וקבלה קראום לקהלה.

2 נרעסערע פראַנמענטן פון דער דאָזיקער איבערזעצונג האָבן ניט לאַנג פאַר-
עפנטלעכט פראַפ. ה. שמערק אין „לאַנדוו-בוך“, 1926, ז. 58—62 און מ. עריק אין זיין
„יוגנט אלט־יידישן ראָטאָן און נאָוועלע“, 9—223.

שטיינשניידער, בעת ער דערמאָנט אין זיין ווערק „העבר. איבער=
עצונגען“ (ז. 863) ראובנס איבערועצונג פון „בן המלך והנזיר“, איז דערביי
מוסיף: „ווארשיינליך דאָנאָך (ד. ה. נאָך דער דאָזיקער אויסגאַבע)
זאלקווא 1771 אונד פיורדא 1783“¹. די פיורדאער אויסגאַבע² איז אונז
אומבאַקאַנט און מיר האָבן דערפאַר ניט געקאָנט פעסטשטעלן, אויב
שטיינשניידערס השערה איז ריכטיק; בנוגע אָבער צו דער זאלקווער
אויסגאַבע ווייסן מיר גאַנץ באַשטימט, אַז שטיינשניידער האָט אַ טעות
געמאַט. מיר האָבן די באַטרעפנדיקע אויסגאַבע געזען³, און מיר האָבן
זיך איבערצייגט, אַז זי האָט מיט דער פראַנקפורטער קיין שום שייכות
ניט. עס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע איבערעצונגען. בכדי זיך
אין דעם צו איבערצייגן, געניגט צו פאַרגלייכן בלויז די ערשטע שורות
פון דער פראַנקפורטער און דער זאלקווער אויסגאַבן:

פראַנקפורטער אויסגאַבע:

עז זאָגט דער אויטאָר: צור צייט דער נוואלטיגן קיניגן אין אינדיען
רעגירט איינר דער לאסטערהאפטשטי אהן פר נינפיגר בלוד-דורשטיגר
קיניג. ער רעגירט מיט לושט און בטריגרייא, אויך זוכטי ער זיך דורך
אלרלייא וואהל-לושט צו בוענפטיגן. ער פיהרט איבר הויבט איין ליטר=
ליכש פוילענציש לעבן און ליבטי זולכה מענשען, דיא עפין פלם פרעסין,
זויפין און ליטרליכש לעבן צו פירן זוכטן⁴.

זאלקווער אויסגאַבע

בימים, אין די ערשטי טעגין אין אן פאנג פון די ערשטי קיניגן,
זואר אין לנד הודו איין שעלבישר (שעלמישר?) קיניג אהן פר שטאנדר,
איין שולד בלוטיגר מאן מיט בייוי גדאנקין. עס וואר איין פרעכר און
הויך גמטיג, ער האָט גיגלוסט די נרהייט פון דר וועלט און אירע
מענגויב, און האָט בגערט נאך צו יאגין זייני שטעגין פון עולם הזה,
ער ליבט זיך מיט זיין גילדני געטר.

1 אויך אין „המזיור“ XV, 67, בעת שטיינשניידער דערמאָנט די זאלקווער
אויסגאַבע פון „בן המלך והנזיר“, איז ער דערביי מוסיף: „זא איסט זיע א פ ע נ ב א ר
אין אַברוק דער אויסגאַבע 1769“.

2 אָנב, בן יעקב (אוצר הספרים, 78) און נאָך אים אלעור שולמאַן (שפת
יהודית אַשכנזית, 106) דערעָגען אַ פיורדער אויסגאַבע פונם יאָר 1753. צי איז ווירקלעך
געווען אַז פריערע אויסגאַבע, אָדער ס'איז פשוט אַ טעות הדפוס און ס'איז דאָ די רייד
זענען דער זעלביקער אויסגאַבע פון 1783, האָבן מיר ניט געקאָנט פעסטשטעלן.

3 מיר האָבן זיך באַנוצט מיט אַן עקזעמפלאַר פון ש. ווינערס פרויאַט-ביבליאָטעק.

4 מיר ציטירן נאָך שולמאַנס ווערק, 106-107.

אויפן שער=בלאט פון דער זאלקווער אויסגאבע ווענדט זיך דער ארויסגעבער צו די לעזער: ,איהר מאנען און ווייבר זייט ניט קארג אויף געלט, און קויפט דאס ספר וואָש איז נאָך ניט גיוועזן אויף דר וועלט. ווען איהר ווערט פר שטיין וואש דער מחבר טוט ריידן, וועט איר איער גוף און נשמה מיט גוטין באַקליידן. דער מוסר פון דעם ספר טוט דאש האַרץ רירן, און טוט ווייזן ווי דער מענטש זאָל זיך אַל זיין לעבי טאָג פירן, ובזכות זה וועלין מיר זוכה זיין אין דעם הייליקן לאַנד ווירד צו קומין, וואָס מיר זענן וואָרן דרפון אַוועק גינומן. אמן.

בכדי צו באַקענען דעם לעזער מיט דער עלטסטער יידישער איבער-זעצונג פון ,בן המלך והנזיר", ברענגען מיר דעם אָנפאַנג פונם צוועלפטן קאַפיטל לויט דער מינכענער האַנטשריפט מיטן פאַרגלייך פון דער פיורדער (1783) און זאלקווער אויסגאַבן:

מינכענער האַנטשריפט

ווי זיך זאָל פיניגן איהליכס אין זיין טייל, אונד וי כָר גייט (גייציקע) נורלירט זיין האַילא (הייל):

דר יונגא קיניג שפראַך: דו זעליגר נִיזא, גיבא מיר צו ערקענען די גוואנהייט אונד ויזא דו דיך האַלסט אונד ווי זינט דייע זיט, זא קאן איך גאין נוך דייע טריטען, און לערן דו מיך ווי דו דיך הוסט. ביטראגן, אין יוניט אין עלטר דם זאלטן מיר זאגן: דר גייסטליך שפראַך אין גיווכט ניט קיין גיט...1.

פיורדער אויסגאַבע

די טוגינד דער זיך בַקניגט, ער האבי וועניג אדר פיל דם לאסטר דר וואהללוסט וואן עם איהם דר מאל איינש מאנגעלט.

דר פרינץ זאָנט: דו קליגער מאָן, לאזי מיך דיני אויף-פיהרונג און דיני וועני ווישן, דאמיט איך מיך מיט גוֹיְהני דארינן צו וואנדלן און צי טוהן ווי דוא טוהסט. זאגי מיר אויך, וויא דוא דיני עלטר צו פרינסט און וויא דיני הענדי ארבעט דיך נעהרן קעני. דר פרומי זאגטי וויסי דם איך מיך... .

זאלקווער אויסגאַבע

ויאמר: זאָנט דער בן מלך: דוא באגליגטר חכמ, זייא מיר מודיע דיני מנהגים און דיין וועג פדי איך זאָל מיך גוויינין צו גיין אין דיא זוענין און צו טאָן וויא זייער ווירג, און זאג מיר וויא דו טושט היינט דיין עלטר דר נערין און וויא דוא טושט פון דיין פר דינשט עשין. זאָנט דער נזיר: דוא זאָלסט ווישין, אַז איך טוא מיך לאָזן בנוגון... .

ביילאגע נומ' 4

(ז. זייט 292)

די יידישע איבערזעצונגען פון ברכיה הנקדנם „משלי שועלים“.

אויך בנוגע צו די יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים“ איז ביי די ביבליאגראפן א געוויסער פלאנטער. בן-יעקב (אוצר הספרים, 378) און שטיינשניידער (העבר. איבערו., 958—959) רעכענען, אז די זעלביקע קאפּעלמאַנס איבערזעצונג, וואָס איז דערשינען דאָס ערשטע מאל אין פרייבורג בערך אינם יאָר 1583, איז אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין ווילנאַ-גראָדנאַ אינם יאָר 1825. עס איז אָבער אַ גרויסער טעות. מיר האָבן פאַרגליכן קאָפּעלמאַנס איבערזעצונג לויט דער פראַנקפורטער אויסגאַבע פון 1767 מיט דער ווילנער-גראָדנער אויסגאַבע, און מיר האָבן זיך איבערצייגט, אז עס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע איבערזעצונגען. אין דער לעצטער אויסגאַבע איז די איבערזעצונג גע-דרוקט אָן דעם העברעישן טעקסט. איבערגעזעצט זיינען ניט אַלע 107, נאָר בלויז 102 משלים; עס פּעלן אויך די דאָפּל-פּערזן פאַר יעדן משל און ברכיה הנקדנם הקדמה. דערפאַר אָבער איז אָפּגעדרוקט אַ גרויסע פאַררעדע פונם אומבאַקאַנטן איבערזעצער. צוליב איר אייגנאַרטיקן סטיל ברענגען מיר זי דאָ בשלמות:

„ברוך, גלויבט בישטו גאָט דער בשעפר פון דער וועלט דאָש דוא האָשט פּה און שכל גיגעפן איין מענטשן צו ריידן און צו שרייבן זויה אין דעם ספר איז גשטעלט. דאָש זיינען די רייד פון דיין קנעכט ברכיה ב'ר נוטראי הנקדן וואָש ער אַליין האָט די משלים אין איין זאַמלונג גימאַכט, ער האָט איין משל פון אַלע בשעפעניש גיבראַכט, עס איז דערינען זייער פיל מוסר גישריבן, דען דאָש האָט ער זיך מיט זיין שכל אויש גיקליבן, פדי איטליכער מענטש זאָל פון דער משל פאַר שטיין, וויה זיך אויה דער וועלט צו בעגיין, דען דעריבער האָט ער משלים אין איין זאַמלונג גימאַכט, דען איין משל קאָן מען זיך נעמן אין זינען, דורך דעם קאָן מען ווישן, ווי אויך גאָט צו דינען, דיא רייד מאָג מען זיך שטאַרק אין מח אריין נעמן, דערין דאַרף זיך אפילו דער גרוישער מאָן אויך ניט צו שעמען, דען ווארעם זאָל ער זיך גרעשער האַלטען, ווי שלמה המלך עליו השלום אַליין, אין זיינע ספרים טוען דאָך אויך משלים שטיין, דוא זאָלשט זיי אין זינען האָבען אַלע צייט, דען גימאַכט האָבן דש ניט קיין קליינע לייט, אין איר גיפנישטו מוסר אַלע צייט. ער האָט דאָש גימאַכט ניט דורך דעם געלט צו פאַר דינען נאָר פאַר זיך אויך פאַר גוטע פרומע לייטן, ניט אַזוי וויה דיא נאַרעשע

לייט טוען פון משלים לאכיו, זיי טוען דעם משל צו נישט מאכן. טוא זיי נישט הערן, אין דיא משלים זאלשטו מיט דיין שכל דער קלערען, וועשטו זעהען פון וועגן דיא משלים זיינען גימאכט גיווארג, פדי דער מענטש זאל פאר שטיין וויא נישט זיינען גירעכט זיינע יאָהרען, ער לעבט ניט איביג ער מוז אויך שטערבן, ווען ער טוט צדקה און מעשים טובים אויף דער וועלט דאָס טוט ער זיך אליין אַרבן; דורך די משלים וועשטו פארשטיין וויא זיך אין גוטע זאכן צונעמן איין וועג, ער זאל זיין גלייך און זאל ניט אַראָפּ פון שטעג, דער מיט וועשטו קאָנען צו איין תכלית לעולם הבא קומן, דעם יצר טוב וויא צו זיך צו פּקומען, די תאות עולם הזה וויא אַ וועק צו וואַרפען, ער זאל דעם יצר הרע פאַלגין ניט דאַרפען, צו השם יתברך זאל זיך זיין האַרץ קערן, ער זאל אויף דער וועלט מעשים טובים מערן, ווען ער וועט תשובה טאָן זאל ער דערביי פאַר גיסן זייער פיל טרעהרן, פדי הש"י זאל אים איין גוטן וועג בשערן, דער מיט זאל ער זיך קאָנען לעה"ב דער שלאָגען, עש איז אַלץ נישט אויף דער וועלט, מיט זיך נעמט מען ניט קיין געלט. דורך דיא משלים קאָנשטו זיך איין וועג געפינען, ווי זיך עוה"ב אויף צו שפינען, דען דאָ שטייען משלים פון אַלע היות פאַר מעלמ, פדי דוא זאַלשט זעהען דעם סוף פון דער וועלט, נאָך איטליכן משל איז דער נמשל גיוואַגט גוואָרן אַלץ אויף דעם מענטשען. טוא אַזוי וועט דיך גאָט בענטשען, וועשט זוכה זיין תחיית המתים דער לעבן, איין שבת מיט אַלע אבות וועשטו טאָן גלייך צו גאָט געבן, נור פריער זאַלשטו זיך ארום קוקן, דוא זאַלשט פון די נאַרעשע וועלט אַרויש טרוקן, און איר זאַלשטו דינע יאָרן ניט פאַר פריינגען, גאָט וועט דיר דינע יאָרן דער ליינגען, אויף דער וועלט זאַלשטו גיין מיט אמת ניט מיט פאַלשקייט, וועשטו זוכה זיין צו זיצן מיט צדיקים אין גן עדן באיי זייער זייט".

די אַרויסגעבער פון זייער זייט האַלטן אויך פאַר נייטיק אָנצוֹ= זויזן אויפן שער=בלאָט: „ספר משלי שועלים האָבין מיר זיך במיהט לטובת כלל ישראל מעתיק צו זיין און אויף טייטש דרוקען, עש זאל קענין דער גמיינר עולם אויך ווייבר קוקין; דורך דעם וועט איטליכער זוישין דבר בעתו על אופניו צו זאָגן, און אויך נאָך פיל תאוות ע"ה זועט ער זיך מיט אונרעכט ניט נאָך יאָגין, ווען ער וועט נור דעם גוטן מוסר פון דעם ספר וועלין מיט שכל במערקן, ווירד זיך דער השק אין זיין הערץ צו מדות טובות איטליכש מאַהל שטערקין, בדרך הישר כפי רצון הבורא צו וואַנדלין, וויא רעכט און קלוג זיך צו בזעהין מיט לייטן אין האַנדלין, אימר איין שמח בחלקו צו זיין מיט דעם וואָש גאָט טוהט

אים בשערין, בכדי אויך שם טוב אויף דער ערד אויך זכיות אין הימל צו פר מעהרין".

בעת אין קאפעלמאנס איבערזעצונג באגעגנט מען אָפט אַלטמאַ-
דישע דייטשע, און אפילו ערטערווייז אויך פראנצויזישע אויסדריקן,
ווארפן זיך דורך אין דער גראַדנאַ=ווילנער אויסגאַבע רוסיש=סלאַווישע
ווערטער. ביידע איבערזעצונגען זיינען ניט קיין ווערטלעכע; ניט נאָר זיי
איבערזעצן דעם טעקסט — זיי זיינען אים אויך מסביר, דערקלערן דעם
תמצית. און יעדער קפּרש דערקלערט אויף זיין שטייגער, לויט זיין
וועלטאַנשוואונג. די פאַבלען באַקומען ביי די יידישע איבערזעצער אַ מער
„יידישלעכן“ שניט, אַן אויסגעפרעגט „גאַטספאַרכטיקן“ לבוש. בפרט די
מוסר השפּלם צום סוף פון יעדער פאַבל האָבן ביי די איבערזעצער גאָר
אַן אנדער פנים, ווי אין העברעיִשן טעקסט. אין ברכיהם מוסר השפּלם
זעט מען קודם כל דעם פּקח מיטן קינסטלעריש=שאַרפן אויג; ביי די
איבערזעצער — דעם פרומען בעל מוסר און ירא שמים.
בכדי צו באַקענען מיט דעם סטיל פון ביידע יידישע איבערזע-
צונגען, ברענגען מיר פאַראַלעל דעם טעקסט פון צוויי אויבן ציטירטע
ברכיהם פאַבלען:

ק א פ פ ע ל מ א נ ס א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג ל ו י ט ד ע ר פ ר אָ ג ע ר א ו י ס ג א נ א ב ע , 1767

משל 30: איין אָקס און איין לייב מיט איין באַק.

דער אויף זיך האָט לוגער 1 און איין שפּייאַן (שפּיאָן)

איז בשטענדיג איין פורכטזאַמער מאַן.

איין אָקס גינג פור איין לַיבין=גרוב פר בייא, ער דער שרעקט
זער וויא ער הערט זיין גשרייא, ער לויפט אין אייני גרובין מיט גרושי
זאָרגין, אַלדאָרט וואר אויך איין באַק פר באָרגין. דער באַק פראַנט דען
אָקס; ווארום טושטו ציטרן זא זעהר, מיר זיינן דאָך אין איינס שטאַל
אויף גצויגן ביו אַלעהער, ער=שרעקשטו דען פר מיר, מיר זיינן דאָך
גווינהלך בייא אנדר שון דר פיר? דר אָקס שפראך: עש קומט מיר
אַל דש פיד (פיה) פר לויטר לַיבן פאָר, עו הוט ניט געפעחלט אום מיך
איין האר, זינט=מאחלין איך פר דען לַיבן זא יעמרלעך ער שראקין בין
ווארין, זא חבי איך פר אוין פיד גרויזאַמי פורכט איך גיבי מיך פר לאַרין.
דאז איז אויך דש משל: ווער איין לוגער אויף זיך טוט טראַגין,
דער איז אלצייט אין פורכט פילייכט ווערט ער גשלאַגין. אויך ווער זיין
פאַרבארגענהייט צו איין אנדרן טוט אנטפלעקין, דער קאן זיך ניאמאחל

1 לוגער — אַן אויסווער, נאָכקוקער. פונם אַלטן דייטשן וואָרט לוגע—קוקן.

זיכער צו דעקיין, אוב שון ער קייני גרושי פארכט זיך הוט צו מ'כין,
דענאך לעבט ער אין אנגשט און הוט ניקש צו דר לאכין.

משל 54: איין טענין בוים מיט איין דארין.

עו זאל זיך דער עושר מיט זיין רייכטום ניט פיל לאזין
העריין, ווייל עש ניט איביג קאן גוועהרן.

איין גרושר טעני בוים אין וואלד וואר זיך זעהר האָפּערדיג אויף
פיהרן, ער בריהמט זיך מיט זיינר היך און מיט זיינר שונהייט טוט ער
זיך צירן. ער זיכט (זיהעט) נעבן זיך וואקסן איין דארין בוים גאנץ
נידר, דא שפראך ער צום דארין: וויא אונטרשטישטו דיך נעבן מיר
צו שטין מיט דיני קורצי גלידר, האשטו דען קיין פארכט פור מיר
זואן דוא מיך טושט שוואן. נעמט מען דען פון דיר טענין=האלץ צו
בוואן, אויך קייני מאַרשט=בוים צו דיא שיפן, עש טוט אויך קיין ארץ
אדער פעך פון דיר הראפּטריפן. דער דאָרין גאב אים אַנטווארט גנץ
גלימפן: מיט דיני איגני רוהם טושטו דיך זעלבשט שימפן, דר סוף פון
דיר מען האקט דיך אָב אין גרונד זאמט דיני בלעטר, דיני שענשטי
צווייגן ווירדן צו שניטן אויף ברעטר, מיך אבר קאן נימאנד ניצן, דא=
הריבר (דאָריבער) טוהי איך גאנץ זיכר זיצן.

דאָש משל גיהט דש דער ארמר מאן דער זיך פירט גאנץ נידר,
קאן עש פיל מאָל בעסר הינויש פיהרען אלז דער רייכער בידר. צו
וויילין מיינט מען איהם אין זייני ניר קייט צו אונטר דרוקין, אָבר גאָט
דער אַלמעכטיג טוט שוין אויף אים קוקן, כמ"ש: אשכון את דכא ושפל
רוח, דאז איז טייטש: די שכינה רואט אויף דיא זיך גנץ דעמיטיג
פיהרען, ניכט אבר בייא דיא מען גרושי האָפּערט טוט שפיהרן, אלז
וויא דער טענין בוים האָט אויז זיך פיל גמאכט, דער דארין אבר הוט
מיט זיין סוף אויז גלאכט.

די איבערזעצונג פון ווילנע=גראָדנער אויסגאָבע 1825.

משל 28: איין אָקס מיט איין לייב מיט איין באַראָן.

איין אָקס האָט דערזען איין לייב פון ווייטן, ער שראייט און
ברומט אויף אַלע זייטן. ער בהאַלט זיך אין איינע פון דער שטאַלן, פאַר
שרעק טוט ער אויף דער ערד אַנידער פאַלן, דאָרטין גיפּנט ער איין
באַראָן שטיין, ער פרעגט אים וואָש איז דיין מיי, וואָש בישטו אין
אזוא איין שרעק, וואש עש איז גאר קיין עק. האָב קיין פאַרכט שטעה
אויף, אפשר האָט זיך איין שלעכטע זאך דיר געדאַכט קוק ניט דערויף.
דער אָקס ענטפּערט מיט זייער איין שלאָפען רייד: היינט איז מיר גאָר
פאַרשטערט גיוואָרן מיי פרייד, איין לייב האָב איך דער זעהן פון ווייטן.

פאר שרעק טוט מיר וויי דיא זייטן, איך קאן צו זיך ניט קומען, מיין
גאטעם האָט מיר פאַר נומען.

ווא אויך דער מענטש וואָש האָט אַ לוגער אויף זיך, אַלע לייט
שרעקט ער זיך, ער טראַכט פילייכט קומט ער און נעמט מיך. ער רוהט
צייט זיין לעבן, ער האָט ניט וואָש אים דער פאַר צו געבן. נוא איר
ליבע לייט, זייט גיווארנט און האָט מורא פאַר גאָט אַלע צייט, זעה זיך
אַרום טוא קיין שלעכטיק, און טוה זיך פאַר אים שעמען, פילייכט טוט
ער דיך באַלד פון דער וועלט אַוועק נעמען.

משל 50: איין פענן בוים מיט איין דאָרין בוים.

איין מענן בוים וואָר אין מיטן וואַלד שטיין, ער וואר זעהר הויך
און שייך. אין וואַלד איז נאָך אזוא איין בוים ניט גווען צו גפינן, אַלע
בוים האָבן אים גטאָן בדינן. ער קוקט אַראָפּ ער זעט איין דארין בוים
וואַקסט לעבן אים; עש פּר דרישט אים זיער ער הויבט אויף זיין שטים:
זווא קומשטו צו מיר, בין איך דען גלייך מיט דיר, איך בין דאָך דר
העכשטער צווישן אַלע בוימער וואָש אין וואַלד זיינן, אויף מיר טוט דאָך
דיא זון שיינן, מיין קלענשטע רוט איז גרעשר וויא דוא גאָר אין גאַנציק,
מיר איז ניט איבער צו שאַציק, און וויא קומשטו זיך לעבין מיר זעצן.
איך האָב גאָט אין האַרצן, איך וואַלט דיך באַלד גיטאָן צו קוועצען. דער
דאָרין ענפערט מיט קלוגע רייד: אמת צו ווישן אונז איז דאָ איין גרושר
אונטר שייך, נאָך בישט דאָרט מער אין פאַרכט וויא איך, אויש האַסן
וועט מען פאַרט גיכער דיך וויא מיך. איך בין שפּל ביא אַלע צייטן, דיך
דער זעט מען דאָך פון ווייטן. זייא בייא זיך ניט טייער, דען מען קאָן
דיר באַלד דיין הויכהייט פּר שטערן, צו מיר וועט זיך פאַרט קינר
ניט קערן.

אזו אויך דער רייכר מאַן דער וואָש מיינט ער האָט שוין זיין
גליק געפונן. דעם ארמען מענשן לאָזט ער אויף דיא אויגן ניט קומן,
ער פּר טרייבט אים ווען ער וואהנט לעבן אים, ווען דער ארמער
שטראַפט אים קערט ער זיך ניט צו זיין שטים. לסוף ווען עס קומט זיין
צייט, עש הערשין איבער אים אַלע לייט, גרוש און קליין דאש גאַנצע
גמיינ, זיין שטראַף גייט אים אויש צו זיינה אויגן, דעם ארמען העלפט
גאָט ער זאָל נאָך אויף דער וועלט טויגן, ער האַפט צו גאָט אַלע טאָג
און נאכט, בייא גאָט איז ער אויך ניט פּר אַכט.

א י נ ה א ל ט :

זייטן
 פונם מחבר v
 אריינפיר 13

ערשטער קאפיטל

פון אבן ישׂרוט ביו אבן גבירול.

די השפעה פון דער אראבישער קולטור. — דער מדרש און די אנדה אלס מקור פאר רעליגיעזער פאָעזיע. — ינאי און הקליר. — חסדאי אבן שפרוט אלס מעצענאָט און קולטור-שרענגער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת“. — דונש בן לברם און זיין פאָלעמיק. — דונש און די אראבישע מעטריק. — מנחם בריוו צו שפרוט. — דער וויפוח צווישן מנחם און דונש'ס תלמידים. — חיוג' און גאנאח און זייער פילאָלאָגישע מעטאָדיק. — יוסף אבן אַבְנֵי־עֶזְרָא אלס ליטורגישער דיכטער. — שמואל הנגיד אלס תלמודיסט און געלערנטער. — הנגיד אלס באַשעפער פון ניי־העברעישער וועלטלעכער פאָעזיע. 27

צווייטער קאפיטל

שמואל הנגיד'ס קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג. — שלמה אבן גבירול. — אין דורשם נאָך חיים און די יונגע יאָרן. — דער דיכטער-שפּאַליך. — דעם דיכטערס קרענק און מרה-שחורה. — זיין פריינדשאַפט מיט יקותיאל הנגיד. — זיינע שרייער-לידער. — דעם דיכטערס איינזאַמקייט און די שנאה פון דער סביבה. — דער דיכטער אין גלות. — אבן גבירול'ס וועלט־אַנשויאונג. — זיינע פיוטים. — די נאַציאָנאַלע שטימונגען אין גבירול'ס פאָעזיע. — אבן-גבירול אלס דענקער. — זיין „מקור חיים“ און „פתר מלכות“. — די מעטרישע פאָרמען פון אבן-גבירול'ס דיכטונגען. 53

דריטער קאפיטל

יצחק אבן גיאת. — משה אבן עזרא; זיין פריילעכע יונג. — לידער פון גליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אלס נע-וונדיק. — זיינע לידער פון יאוש און האָפענונג. — דער געליבטערס טויט. — דעם דיכטערס לעבנס-דראַמע. — אבן עזרא אלס פיימן. — דער „סלהן“. 100

פערטער קאפיטל

יהודה הלוי. — זיינע יונגע יאָרן. — זיין האַרמאָנישע גאַנצקייט; ליבע-לידער; דער דיכטער פון נאַציאָנאַלע לידן און האָפענונגען. — דער ציון-אידיעאל אלס צאָרטע בלום פון מיטלאַטערלעכער ראָמאַנטיק. דער דיכטער איז עולף־רגל. זיינע ציון-לידער. הלום אויסשליסלעכע באַדייטונג. 122

פֿינפֿטער קאָפּיטל

די רעליגיעזע פּילאָזאָפּיע פֿון סעדיה גאון ביי

דעם רמב"ם.

זייט.

דער אויפבלי פֿון נאַטורוויסנשאַפֿטן און פּילאָזאָפּיע ביי די אַראַבער. — דער „קאַלאַם“. — די קראים און די פּריידענקער. — תּני חבּלני און דער אומ-באַקאַנטער. די השפּעה פֿון דער גריכישער פּילאָזאָפּיע. — די אַלעגאָרישע מעטאָדע פֿון פּילון. — סעדיה גאון אַלס פּאַלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „חובות הלבבות“. — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הפּוּר“. — „דער נאָט פֿון אַברהם און דער נאָט פֿון אַריסטו“. — דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפֿט פֿון דער פּילאָזאָפּיע. — דער נצחון פֿון אַריסטוס שיטה. — אבן כינא און זיין השפּעה. — יוסף אבן צדיק און זיין „עולם קסן“. — אבן צדיק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראב"ד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער. .

150

זעקסטער קאָפּיטל

ר' משה בן מיימון, זיינע יונגע וואַנדער-אַרן. — דער רמב"ם אַלס הויף-אַרצט, אַלס מפרש און אַלס פּוסק. — דעם רמב"ם „משנת תורה“ און איר באַדייטונג. — דער „מורה נבוכים“. — מיימוני אַלס ראַציאָנאַליסט; „שלמון השכל“. — די פּשרה צווישן תורה משה און אַריסטוס שיטה. — רמזים און משלים אין דער תורה. — „מעמי חכמות“. — דעם רמב"ם דעות וועגן דעם נאָט-באַגריף און וועגן השארת הנפש. — דעם רמב"ם באַדייטונג אין דער יידישער וועלט און אין מערב-אייראָפּע.

190

זיבעטער קאָפּיטל

די פּאָעטישע פּאַרמען פֿון דער העברעישער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אַברהם אבן עזרא דער געלערנטער נע-וונדניק. זיין באַדייטונג אַלס אויפקלערער און קולטור-טרעגער. אַברהם אבן עזרא אַלס פּיפּל-דערקלערער און שפּראַך-פּאַרשער. — די פּילאָזאָפּישע אָנשוואַונגען פֿון אַברהם אבן עזרא און זיין באַדייט אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פּיימן און פּאַטפּלעטיסט.

218

אַכטער קאָפּיטל

דער סאַמירישער ראָמאַן אין דער העברעישער

ליטעראַטור.

יהודה אַלחריזי דער וואַנדער-פּאַעט. — אַלחריזי דער אַראַבישער מאַקאַמען-דיכטער. — די יידישע מאַקאַמען-דיכטער שלמה צביל און בן סחל. — אַלחריזי אַלס חרירוס איבערזעצער. — אַלחריזיס נסיעה קיין אַרץ-ישראל און זיין דיראַקטישע פּאַעמע. — זיין ראָמאַן „תּחפּמוני“. — אַלחריזי אַלס הומאַריסט. — דער מוסיו-סחיל און זיין באַדייטונג. — אַלחריזי אַלס ליטעראַטור-קריטיקער. — יהודה אבן שבתאי און זיינע ווערק. — דער דיכטער יצחק קעגן שבתאי. — די מעצענאַטן און די העברעישע ליטעראַטור. — דער דיכטער יוסף נבארה אַלס אַרצט; זיין ראָמאַן „ספר שעשועים“.

233

ניינטער קאפיטל

זייט

- די השפעה פון יידן אויפן אייראָפּעישן פּאָלקלאָר. — פעטער אַלפּאַנסי אין זיין „Disciplina clericalis“. — דער היסטאָרישער עפאָם „ספר הישר“. — אַכרהם אבן חסדאי און זיין דידאַקטישער ראָמאַן „בן המלך ותנור“. — „זלילה ודימנה“ און אירע איבערזעצער. — „משלי סנדבאר“. — דער פּראָטעסט קעגן דער פּרעמד־לענדישער השפעה. — יצהק אבן סהולה און זיין פאַבל־זאַמלונג „משל הקדמוני“. — דער פאַבל־דיכטער ברכיה הנקדן און זיין „משלי שועלים“. — די התחלה פון דער ירידה; די השפעה פון דער קאַטאָלישער קאַסמיליע 265
- ב י י ל א ג נ 299
-

דרוק=פעלערן:

זייט	שורה	געדרוקט	דארף זיין
45	4 פון אונטן	אבן דאנו	אבן דאנן
52	" 3	לכית יוסף	לִבִּית יוֹסֵף
61	" 12	הצופה"	הרופה"
"	" 6	לאמתי	לעמתי
71	22 פון אויבן	פארפאסט	פארפאסט
74	" 15	א שפרעכער	אָפּשפּרעכער
75	4 פון אונטן	לבר	לברה
113	" 7	ולפרוד	ולפרודי
"	" 6	שמש	שמשי
124	" 2	תקנו	תקנן
130	" 9	ניק	ניט
153	" 11	תלמודישע	תלמודישע
167	" 3	זעלביקע	זעלביקע
193	10 פון אויבן	אינשטאנר	אינשטאנר
"	" 14	חכמה	חכמת
195	4 פון אונטן	אבן=דור	א בן=דור
204	5 פון אויבן	creativex	creatio ex
209	" 12	באגריף, וואָס	באגריף, וועלכן
219	13 פון אונטן	ארום דער	ארום דעם
224	" 2	געפינט זיך די	געפינט זיך אַ
225	" 9	ילא אזכיר	ולא אזכיר
228	5 פון אויבן	פון דער גלות=פאלק	פון דעם גלות=פאלק
"	" 22	קום דו, הח' איש	קום דו, הוי איש
229	5 פון אונטן	באקלאגט	באקלאגט
236	" 2	קונדישע שטיק	קונדסישע שטיק
240	5 פון אויבן	פריידלעך	פריינדלעך
261	" 1	ארנל בן עינו	ארנן בן עינו
270	" 12	נוסה 2	נוסה 2
292	13 פון אונטן	הרוד והנכד	הרוד והנכד
311	4 פון אויבן	ער רוהט	ער רוהט ניט

באַמערקונג: צוליב מעכנישע מניעות האָט דער מחבר ניט געהאַט ד מעגלעכקייט אָנטיילנעמען אין דער קאָרקטור פונם בוך. זאָל דער לעזער דאָס נעמע אין באַטראַכט און דעם מחבר עס מוחל זיין.

